

Hist. 6545
A.41E4

S BIBLIOTHEEK GENT

00038020

a

Hix. 6545
R 41E 4

Conuentus Aldenar: fr: m:

Recoll:

Hist. 6545

COMMEN

TARIORVM CAESARIS
ELENCHVS.

De bello Gallico libri VIII.

De bello ciuili Pompeiano libri III.

De bello Alexandrino liber I.

De bello Africano liber I.

De bello Hispaniensi liber I.

Pictura totius Galliae, diuise in partes treis,
secundum C. Caesaris commentarios.

Pictura Pontis in Rheno. Item Auaria. Alex-
iae. Vxelloduni. Massiliae. Ad haec, toti-
us quoque Hispaniae.

Nomina locorum, urbiumq; , & populorum
Galliae, ut olim dicebatur latine, & nunc di-
cuntur Galliae, secundum ordinem alphabeti.

IN INCLYTA BA-
SILEA.

AN. M. D. XXVIII.

IOAN. IVCVNDVS VE
RONEN. IVLIANO
MEDICO S.P.D.

IDILIGENTIVS quis
conſyderet Iuliane illuſtriſſi-
me, quod is, qui corrupta anti-
quorum ſcripta, ut emendata
in manus hominum exeant, cu-
rat, labores exhauriat: quàm
uero nullius, uel per exigua ad-
modum apud plurimos laudis parti-
cipſ fiat, admire-
tur proſecto, cur ſibi quiſquàm id oneris aſſumat, quo
in perſerendo, cum maxime enitendum ſit, minimam
tamen mercedem conſequatur. Quod enim in alie-
no elaborat, neque ſuum aliquod ipſe edit, id apud
multos eiſmodi eſt, ut omnem, quem pro laboribus
mereretur laudis fructum, interapiat: qui mihi qui-
dem, ſi qui ſunt, iniqui eſſe uidentur rerum aſtima-
tores. Nihilo enim magis æquum eos ſentire exiſti-
mo, quàm ſi quis ei, qui derelictum cuiuſpiam, ac ſen-
tibus occupatum agrum ſuo labore expurgarit, colue-
ritq; nullã tamen inde enatarum frugum partem de-
beri arbitretur. elaborat certe is in alieno ſolo, labor-
um tamen eſt quoddam iure præmium conſtitutum.
Ac mihi quidem longe uidetur ſecus: atq; cum qui mu-
nus hoc recte exequatur, ſeu rei ipſius difficultatem
ſpectes, ſeu quam inde literarũ ſtudioſi utilitatẽ con-
ſequantur, conſyderes, in primis laudandum cenſeo,

A 2 atq; (ut

atq; (ut uere dicam quod sentio) non multo fortasse
minns opus hoc existimo , q̃ si ex te aliquid compo=
nas: acrioris illud ingenij, exactioris hoc iudicij: latius
ore ibi campo euagari licet , angustissimis hic finibus
coeræmur: ibi, cū ingenij habenas effuderis, ferri quor
cunq; uolueris potes , hic ingenio ita moderandū est,
ut cū maxime eo opus sit, arcum scriptis tamē quibus=
dam terminis continendū sit. Non unū quodlibet solū
perlegendum, sed plurima cōferenda exemplaria. Ex
uaria lectione, nō quæ tibi maxime placeat eligenda,
sed quæ cæteris authoris ipsius scriptis magis accom=
data esse uideatur: ita ut illius tibi propè animus indu
endus sit. At uero ita parce, ubi quippiā corruptū sit,
ex se aliquid addendū, ut nisi certissimis indicijis ducar
ris, quæ quandoq; tamē occurrūt, corrupta potius le=
ctio relinquenda sit. Quæ omnia quanti laboris, quan
tæ industriæ sint, quilibet, qui id experiatur, facillime
iudicabit. Vtilitatē uero si consyderes, multo hinc pro
fecto maior reperietur, atq; hoc tamē ita uelim accipi,
uti à me dicitur. Neq; enim tam ignarus rerū sum, uti
quemlibet librū emendare (cū multi præsertim sint,
quos corruptos esse expediat) utilius putem, q̃ si pos
sis tuū aliquid scribere, neq; si talia quædā , qualia ea
sunt quæ emendes, cōponere possis, hoc potius agen
dum. Sed hoc dico, cū permulta antiquorū sint scrip
ta, quibus ne sperandum quidem nobis sit, ut æquales
esse possimus , cumq; omnis nostra latinæ locutionis
peritia inde emanet, eaq; corruptissima circumfran
tur , qui in eo uires intendit suas , ut emendatiores le
gantur

gantur, nō solū id agit, ut ipsa, & intelligi melius, & libentius legi, sed id etiā nō minus, ut rectius quoq; si quis quid scribere uoluerit, id agi possit: ac tanq̃ qui turbidum aliquē cœno fontem, unde multi in omnes partes riui deducantur, perpurgat, nō id solū facit, ut fons ipse nitidior sit, sed & ut riuli quoq; ipsi, qui luttulenti prius ac sordidi fluebant, puriore unda accepta, & aspectu gratiores, & potu suauiores fiant. Sic is qui corrupta antiquorū scripta corrigit, quasi fontem ipsum perpurgat: nec id facit modo, sed ut ea etiā quæ à nobis ædita, ab fonte illo, quasi quidam riuli deriuantur, elegantiora esse possint. Non iniuria igitur, cum id omne hinc sit, hoc illi à nobis anteferri munus uidetur. Sed, ne ego, dum id laudo, in quo ætatis plurimū consumpsi, me ipsum laudare uidear, de hoc fatis, ac nimis fortasse multa. Nam ut laudem nullā mereatur, eo fortasse magnificentius cuiq̃ uideri possit. Cum enim tam multi propositi labores sint, nulla laudis præmia, maximā tantū utilitatē studiosi hinc omnes adipiscantur, magni cuiusdam animi cœsentiū est, tot nullo proposito præmio labores subire, ac propriam laudem communi utilitati condonare. Sed ut ad te, me tandem conuertam Iulianæ illustrissime, C. Iulij Cæsaris Commentaria, cura nostra emendata in manus eruditorū sub tuo nomine exeūt, quæ quanto reliquis, quæ hætenus impressa circumferuntur, castigatiora sint, cuiusq; ea conferre libuerit, cognitu erit facillimum. Ego quidem in eo multum elaboraui, conquisiui multa tota Gallia, exemplaria, qua in

provincia, quod multa eò semper ex Italia translata
sunt, atq; ea minus prædæ exposita, ac bellis, fuerunt,
multo incorruptiora uolumina cuiusq; generis repe-
riuntur, contuli omnia, diligenter excussi: neq; meo
tantum iudicio contentus fui, sed cum multa undiq;
collegissem, eruditos plures demum Venetijs conuo-
caui, eorumq; ingenijs omnia subieci iudicanda, neq;
quicq; non perpensum. ex quo effectum est, ut pauca
admodum restent, quæ in suum nitorem restituta non
sint. sed & eas fortasse aliquis aliquando maculas de-
terget: nobis id satis sit egisse, ut perpauca omnino re-
liquæ sint. Hos autem labores meos multis de causis,
tibi potissimum dicandos duximus. Primo quidem,
quod tibi omnes omnium qui in literis uersantur, la-
bores, lucubrationesq; quodam gentilitio iure, deberi
uidentur. Ex ea enim familia es, quæ semper literatos
mire fuit. Nam ut uetustiores præterea, qui & ipsi
tamen hoc magnificentissime egerunt, Laurentius pa-
ter ita id enixe egit, ut eius beneficentia ex fœda illa
proximorum seculorum barbarie in eum, in quo nunc
sunt gradum, tam latine quam græcæ literæ proue-
ctæ esse uideantur. Frater uero ita semper literatos
omnes amplexus est, uti non immerito spes ea enata
uideatur, quæ nunc iam in omnium animis insedit,
eo ad summum pontificatus culmen euecto, nō Chris-
tianam solum rempublicam felicem futuram, sed &
bonas omnes literas, quæ iniquis his temporibus pro-
pè exaruerāt, tam feliciter prouenturas, ut omne præ-
teritorum annorum incommodum sartiatur. quæ in re
tu qua

tu quoq; ita animatus cognosceris, ut non adiuturus
fratrem solū, nō imitaturus patrē, sed & per te ipse,
totum hoc munus gesturus, & tanto omnes tuos supe-
raturus sis, quanto illi ceteris excelluerunt. Ad hanc
causam accedit, quod Iuliano Iulij cōmentaria, quod
candidissimis animi tui moribus, candidissimum hoc
opus maxime conueniens uidetur munus. Quod ego
non hoc solum, sed quicquid in me ingenij est, quic-
quid in literis possum, tibi dedicare constitui, ac iam
dedico. etate quidem ea sum, ut de me non multa tibi
possim promittere, sed natura ipsa fortasse, ut ple-
rumq; assolet, extremo hoc tempore, subitum aliquid
ingenij mei lumen effundet, quod tuum totum erit,
tibi seruiet, tibi consecrabitur. Tu interea hæc, si ita
uti speramus accipies, quoddam quasi currenti calar
addetur ad cetera, quæ in animo habemus, perfici-
enda,

A 4

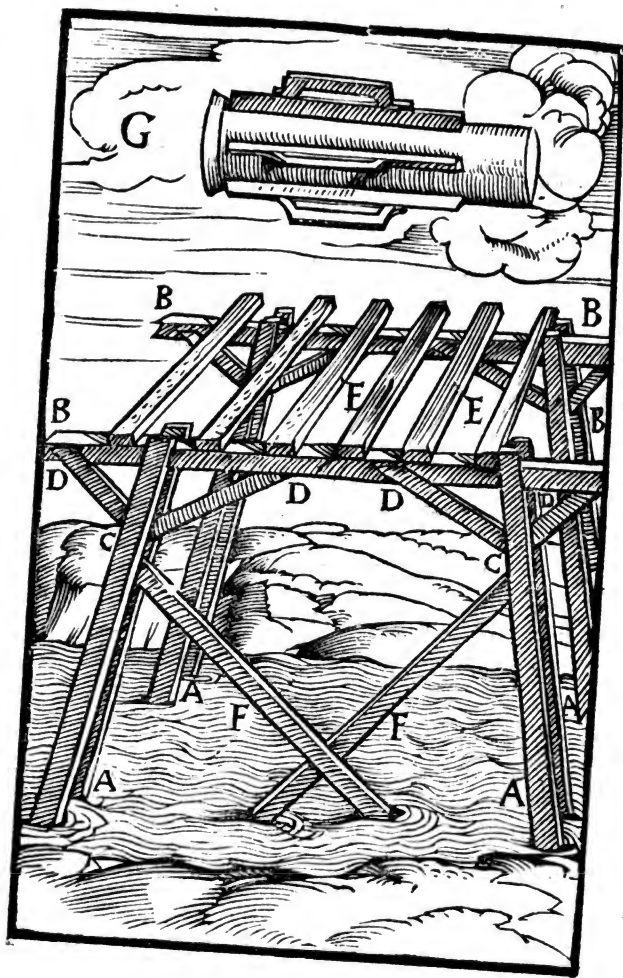

¶ T GALLIAE diuisionem (quā statim in prin-
 apio primi libri Cōmentariorum de bello Gallico tra-
 dit Caesar) quiuis facilius intelligat, hanc superiorem
 eiusdem picturam hoc pacto faciendam curauimus.
 solent enim interdum huiusmodi nonnihil ad plenior
 rem rei intelligentiā conferre. In Gallia autē diuisio
 ne obseruato Casarem, Romanorū prouincia dimissa
 (in qua sunt Massilia, Arelate, Auinio, Nemausum,
 Tolosa, cum alijs compluribus, & parte ex alia Vien-
 na, Geneua lacus Lemano, & Rhodano, qui dictam
 Romanorū prouinciam diuidit ab Heluctijs) reliquū
 in parteis treis diuississe. Harum unam Belgas, aliam
 Aquitanos, tertiam qui ipsorum lingua Celtæ, nostra
 Galli appellantur incolere. Celtæ autem, qui inter Bel-
 gas, & Aquitanos medijs sunt, cōcluduntur Sequana,
 Matrona fluminibus, punctis ab Matrona ad Rhenū
 usq; perductis: tum Rheno usq; ad lacum unde oritur.
 Item lacu Lemano, ac Rhodano Lugdunū usq; rur-
 sus Lugdunensium, Aruernorumq; finibus: tum Ge-
 rannæ flumio quā longus est.

Belgæ.

Belgæ, qui spectant in Septentriones, diuiduntur
ab Germanis, Rheno: ab Celtis siue Gallis ijs ipsis
punctis ab Rheno ad Matronam, tum Matrona &
Sequana. Aquitani discluduntur ab Gallis Garumna
flumine, ijsdemq; Lugdunensium & Aruernorum
finibus: attinguntq; Pyrenæos
montes. ab Prouincia Tholo-
sa, et Narbonæ finibus.

Hæc omnia in supe-
riore pictura
cernere
licet.

IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro quarto.

Pontem, eadē forma & ratione, bis fecit Cæsar supra
rhenum flumen latissimū, rapidissimum, et altissi-
mum. Primum in Menapijs contra Sicambros.

Deinde paululū supra eum locū in finibus Treue-
rorū ex quo trāsitus erat ad Vbios Cæsaris amicos.

a Tigna bina sesquipedalia paulum ab imo præacut
ta dimensa ad altitudinem fluminis. &c.

b Trabes bipedales immissæ super utraq; tigna, quæ
binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebātur.

c Fibulæ quæ disclusæ distinent bipedales trabes.

d Vbi fibulæ disclusæ in cōtrariā partē reuinciūtur.

e Materia directā, quæ iniecta supra bipedales tra-
bes totum opus contexebat.

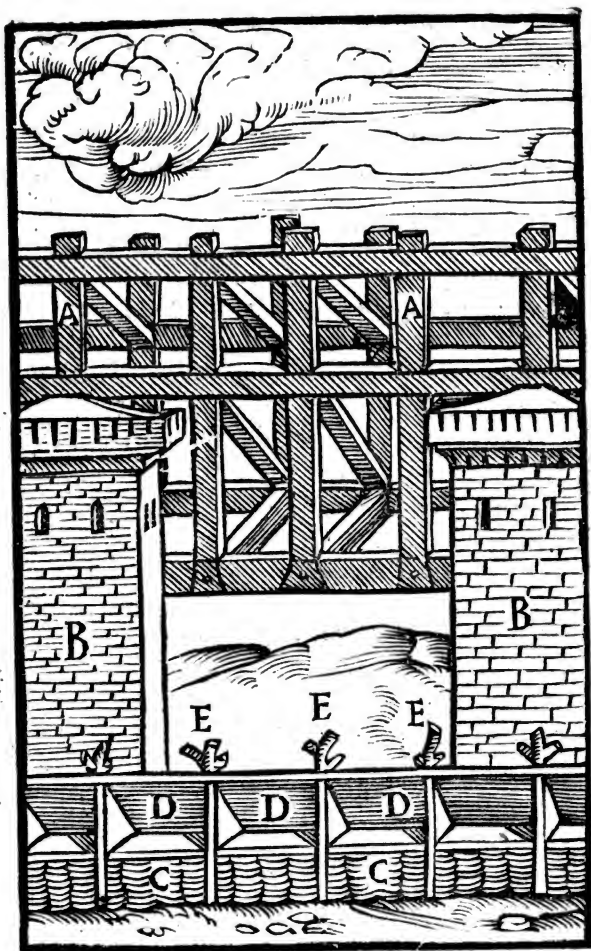
f Sublicæ obliquæ ad inferiore partem fluminis ad-
actæ, quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere
coniunctæ, uim fluminis exciperent.

g Fistuca, quæ adigebantur tigna in flumine.

Hæc utraq; insuper bipedalibus trabibus immis-
sis. Hūc locū sic corrigendū puto. Hæc utraq; insuper, bi-
pedales trabes immis-
sæ. hac ratione, ut insuper sit præ-
positio, et hæc utraq; sit accusandi casus. Quod si du-
riusculū hoc quisquā existimarit, sciat Cæsare ipsum si-
mili usum constructione in secundo de bello auli in
expugnatione Massiliæ, his uerbis. Hæc insuper conti-
gnationē, quantū tectū plutci, ac uinearū passum est,
laterculo astruxerūt. Sciat et Vitruuiū in quinto, ubi
agit

agat de portibus. et structuris in aqua faciendis simile
fuisse cōstructionē. Tunc proclatio ea impleatur a/
rena, et exequetur cū margine, et planitia puluini: de/
inde insuper eā exaeuationē, pila q̄ magna cōstituta fu/
erit, ibi struatur. Quare si sic, ut puto, perseuerat corru/
ptus librariorū uitio locus, neq; sensus cōstabit, neq;
cōstructio, nisi implexa & litigiosa grammatis. Sed
utraq; cōstent, sensus scilicet, et cōstructio tam inge/
niosi, q̄ grāmatis, et operi uerba sint cōformia, &
opus uerbis, animaduertendū est, qd' postquā Caesar
descripsit modū figēdi, et adigēdi tigna in fundo flui/
minis, ex qua adactione magnā stabilitatē et firmita/
tē affecta sunt, uertit se ad bipedales trabes quæ trās/
uersam totius pōtis latitudinē pficiebant, et qua ratio/
ne possint, et quo mō sustinerētur, docet. dicēs, qd' su/
per hæc utraq; .i. sup̄ bina tigna quæ et in pte superior/
ri, et ea quæ in pte inferiori posita erāt bipedales tra/
bes immissæ, quantū eorū tignorū iūctura distabat, bi/
nis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebātur. Qui/
bus disclusis et in cōtrariā partē reuincētis etc. In hæc
eandē sententiā mecū uenire uidetur Leo baptista Al/
bertus uir et ingenio et literis clarus in suo de archite/
ctura, q̄ eiusdē Cesariani pōtis descriptionē repetens
nō aliter ei uisum fuit potuisse sibi ipsi satisfacere, nisi
his uerbis. Hmōi aut̄ immisæ trabes binis utrinq; fibu/
lis ab extrema parte distinebātur. Quibus disclusis etc.
Quid aut̄ sit fibula, et quō discludatur et reuincatur,
nō omnibus p̄ia est notitia, quis eius sit quottidianus
usus. utūtur aut̄ ea uiri ac mulieres ad capita cingulo
rum,

rum, quibus circū se fluentes cōtineant uestes, trahē-
do per anulū, altero anguli capite, fibulaq; reuincto,
ut quanto plus trahitur, tanto fortius firmetur. Eius-
modi autē sunt & sella, multis Italiae urbibus cōmun-
es, quae clausae seruantur, et ad sedendi usum, cum di-
scuduntur, et in cōtrariā partē reuincuntur, eo fortius
cōpressae firmantur. Hoc etiā ita esse ex Vitruuio cla-
rissime apparet in decimo, his uerbis. Tigna tria ad
onerū ad magnitudinē ratione expediūtur, et à capite
à fibula coniuncta, et in imo diuariata eriguntur. Et
infra. Sin autē maioribus oneribus erunt machine cō-
parandae, amplioribus tignorū longitudinibus, et cras-
situdinibus crit utendum: et eadem ratione in summo
fibulationibus, in imo singularū uersationibus expedi-
undum. Et libro primo, ubi de manibus differit. Cras-
situdinē autē muri, ita faciendam censeo, uti armati ho-
mines supra obuiā uenientes, alius alium sine impedi-
tione praeterire possint, dum in crassitudine perpetuae
taleae oleagineae, ustulatae quā creberrimae instruātur,
uti utraque muri frontes inter se (quēadmodū fibulis)
his talcis colligatae, aeternā habeant firmitatē. Huius-
modi autē fibulis, quibus tunc, et in colligendis muris
et in munitionū uallis utebātur, hodie quoque et nos uti
mur, transuersis in latum longurij; fibulatis dispositis,
ut ictibus glandiū, nō uno loco tantū, sed tota ual-
lis mole resistamus iuuantibus fibulis continenter in
contrariā partē reuinctis. Ex dictis satis cōstare pote-
rit, & sensus, & constructio uerborum Caesaris, &
pontis forma, secundum figuram à nobis traditam.

IOANNES IVCVN-
DVS VERO-
NENSIS.

Libro Septimo.

Auaticum Vrbs Biturigum munitissima, quæ propè ex omnibus partibus flumine & palude aranda-
ta, unum tantum & perangustum habebat aditū,
quod Auaticum à Cæsare turribus & aggeribus
excitatis ita obsessum est, ut ipso potiretur.

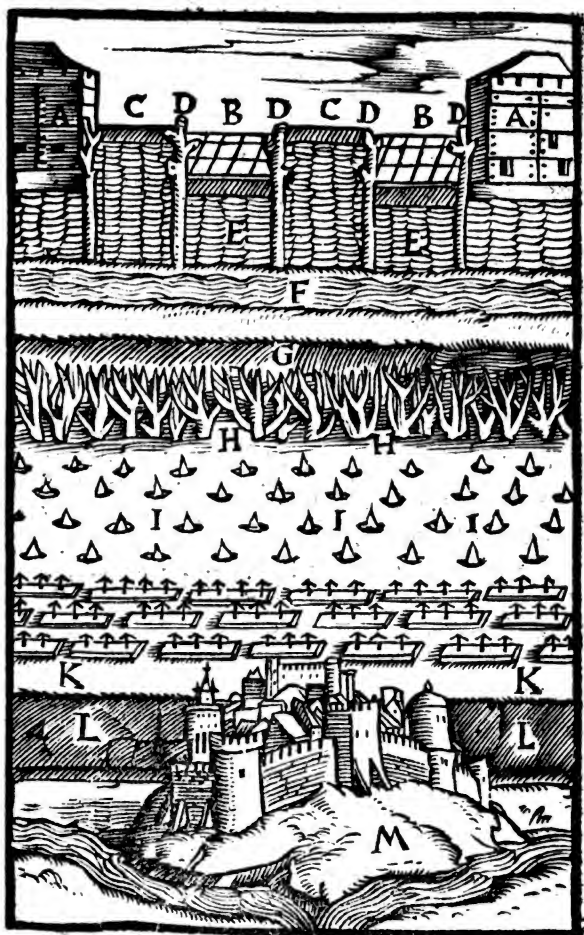
a Auaria urbis Biturigum muri, quorum forma se-
rè communis erat in Gallia, qui & ita describun-
tur à Cæsare, ut à mediocri quoque ingenio intel-
ligi possit, nos dumtaxat texturam trabiū effinxim-
us, sarcturis dimissis, ut ea intellecta, quæ præci-
pua in hoc opere uidetur, reliqua ex Cæsaris le-
ctione percipiantur.

b Turres duæ, quæ satis ad angustiam loci, & ag-
geris uisæ fuere.

c Vallum.

d Plutei

e Cerui.

10. IVCVND. VERONENSIS.

Libro Septimo.

Alexiaoppidum Mandubiorū in summo colle positum edito loco, quod nisi obsidione expugnari nō posset uidebatur. Huius collis radices subleuebatur duobus flu. duobus ex partibus, cetera ex descriptione Caesaris, et ex opposita figura patent. a Turres cōiunctæ aggeri, et uallo, quæ inter se distabant pedes. lxxx. b Plutei qui tegebāt interuallū, quod erat inter pinnas. c Pinnae, quæ interstructæ erant inter pluteos. d Cerui grandes positi inter pinnas aggeris ad commissuras pluteorū, et aggeris ipsius, in quibus erant suspensi plutei, sub quibus tecti milites, ascensum hostium, et conatū omnem repellabant. e Vallum cū lorica. lorica enim ex cratibus uel storijs apponebatur uallo et aggeri, ne facile harpagonibus, uel alijs instrumentis demoliri posset ab hostibus. f Fossa pedum quindecim lata et profunda, in qua per campestria loca et demissa, aqua ex flumine deriuabatur. g Fossa alia item pedum quindecim lata, et profunda, sicca, et sine aquis. h Stipites ex truncis arborum, non admodum firmis ramis, præacutis acuminibus, in perpetuam fossam demissi, et ab infimo reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant, quo qui intrauerant, seipsi acutissimis uallis induebant, hos cippos adpellabant. i Stipites teretes fœminis crassitudine, ab summo præacuti et præusti, demissi q; in serobibus oblique in quinanciam dispositis. hos ex similitudine floris lilium appellabant.

k Taleæ pedē longe ferreis hamis infixæ, in terrâq;
infossæ mediocribus spatijs intermissis omnibus locis
disserebantur. hos hamos stimulos appellabant.

l Fossa pedū. xx. lata, & profunda directis ad per-
pendiculum lateribus, à qua reliquæ munitiones di-
stabant pedes quadringentos, m. Alexia oppidum
superius descriptum.

IO. IVCVNDVS VERO NENSIS.

Libro octauo.

a Vxellodunum oppidum egregie natura loci muni-
tum, in finibus Cadurcorum inter Celtas, non lon-
ge à prouincia Romanorum.

b Fons, quem Cæsar cuniculis actis, & uenis eius in-
tercisis auertit.

c Cupæ, scuo, pice, scandulisq; complete, & arden-
tes ad comburenda Cæsariana opera, ab oppida-
nis demissæ.

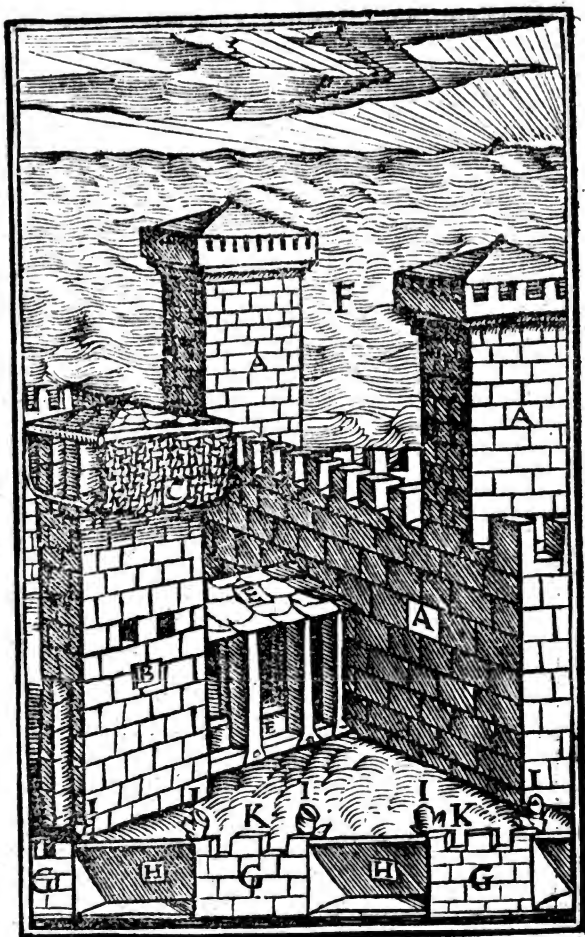
d Vallum.

e Plutci.

f Flumen quod infimam uallem diuidebat, & penè
totum montem cingebat, atq; ita imis radicibus
eius ferebatur, ut nullam in partem depressis fos-
sis deriuari posset.

g Turris decem tabulatorum, quæ fontis fastigium su-
perabat, ex qua cum tela tormentis iacerentur, ab
aquatione oppidanos prohibebat.

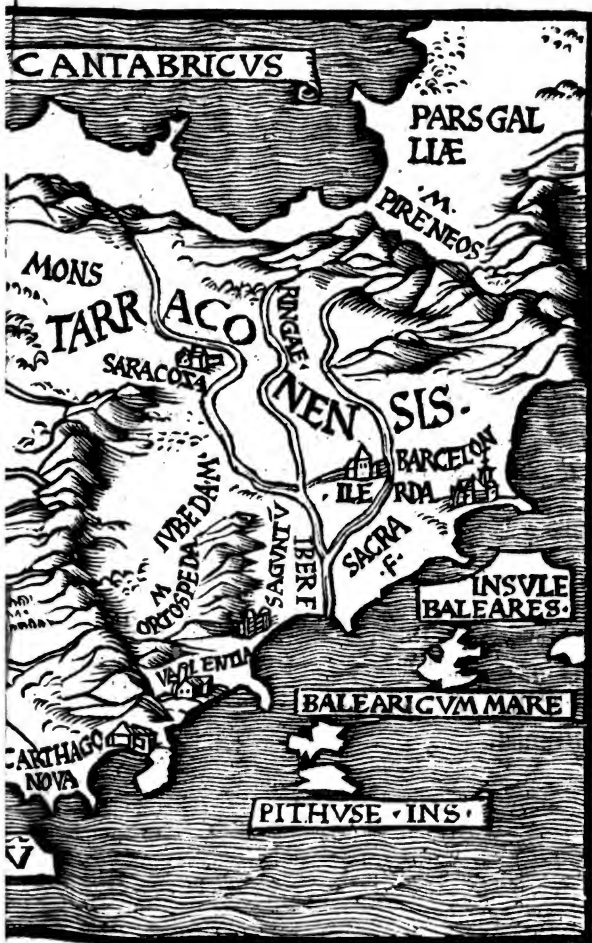
IOANNES IVCVNDVS
VERONENSIS.

Libro secundo, de bello ciuili.

Massilia descriptio, quæ ex tribus ferè oppidi partibus mari alluitur.

- a Massiliæ mœnia & turres.
- b Turris ex opere lateritio tribulatorū sex, ab legionarijs extructa contra Massiliensium eruptiones.
- c Storiæ ex funibus anchorarijs contextæ præpendentes contra hostium tela atq; tormenta, quibus tecti milites turrim construebant.
- d Summa contabulatio lateralis & luto, & centonibus tecta, ne quid ignis hostium nocere posset.
- e Musculus ab ipso Cesare descriptus à turri lateritia usq; ad mœnia productus, ad suffodiendum, & disijciendum hostium turrem, & murum.
- f Mare alluens ferè ex tribus partibus urbem.
- g Vallum.
- h Plutei.
- i Cerui.
- k Pinns.

HISPANIAE descriptio, in qua Caesar ante
magni Pompeij, maximum & periculosissimū bellū
confecit contra Petreium & Afranium, qui partes
Pompeianas sequebantur, quibusque quasi tota Hi-
spania consentiebat. Deinde post eiusdem magni
Pompeij mortem non minori discrimine aliud bel-
lum in eandem suscepit Hispaniam contra, Cn. Pom-
peium eiusdem magni Pompeij filium. Quem tan-
dem superavit, & fugientem, atque in spelunca latit-
antem, captiuorum indicio inuentum, milites Cesa-
riani interfecerunt. Sed si quis uellet gesta Caesaris
perconsidere, et ea descriptionibus locorum monstrare,
totum profecto orbem terrarum, quod infinitum est,
ut ait plinius, enumerare oporteret.

Nomina Locorum, Urbium, Populorum Galliae,
que in his Commentarijs habentur, quo nomine, &
olim latine, & nunc dicuntur Gallica, per ordinem
literarum.

A

Aduatia Bosleduc.
 Agendicum Arouins.
 Alexis Laussoys
 en bourguogne.
 Alduafubis Ledoux.
 Allobroges Dauphinois,
 & Savoie.
 Ambarri semar et montar.
 Ambuariti Pars Brabantie.

Andes Angiers.
 Aquitania Guienne.
 Arar Sone.
 Arduenna sylua, Foreste
 Dardena.
 Armorica ciuitates Bertagne toute.

Ambiani Amiens.
 Artomici Armignac.
 Attrebates Arras.
 Auaricum uiaio en Berry.
 Aucerni Auergne.
 Auleri Roan.
 Axona Desne.

B

Bacenis sylua foreste
 negre.
 Batavi Holande.

Bellocaassij Bayeux.
 Bellouaci Beauuois.
 Betere Besies en guienne. (tum
 Bibraete beuray dau
 Bibrax Bray en la con
 te de Rethel.
 Bituriges Burges.
 Boij Bourbonnoys, &
 Bauierc en almagne.
 Brannouices Laual
 de moriana.

C

Cabillunite Chiallon
 surle sone.
 Cadurci Caors.
 Cadetes Hipercoren
 tin en Bertegne.
 Calete Cales.
 Carnutes Chartres.
 Cenomani Semans.
 Centrones Saitron au
 pais de liege.
 Centrones de Tarens
 tasi, en Savoie.
 Curiosolites Cornoi

D

(ua ille.
 Diablintres Leodou
 en Bertegne.

E

E

Ebrodunum Ambrum.
Eburones Liege.
Eburonices Ebreux.
Elauer Alier.
Eßui Retelois oul
tre tournay.

G

Gabelli Lodue uauert.
Garumna Garonne.
Genebun Orleans.
Geneua Geneue.
Gergobia Clarmont en
Auergne.

Gorduni Gantois.
Grudij Louain.

H

Harrudes Constance.
Hedui Autum.
Heluctij Suiffes.
Heluij Albin.
Hisara Lifera.

I

Icius portus Calais.
Iura mons. S. Claude.

L

Lacus lemanus lozanne.
Lemouices Limosins.
Lexobij Lieſieux.

Ligeris Loire.
Lingones Langres.
Lutecia Pariſij.

M

Matrona Marne.
Matiſcon Macon.
Mediomatriæ Mecx.
Melodunum Mellon.
Menapij Gheley,
O cleues.
Morini Terouanne.
Mosa Meuze.

N

Narbona Narbone.
Nannetes Nantes.
Neruij Tournay.
Nitiobriges Vzès.
monpolier.
Nouiodunum Noion.

O

Oſiſini Lādriger en
Bertegne.

P

Petragorij Pirregort.
Pleumosij Flandrois.
Pictones Poitiers.

R

Rauraci Baſilea.
Rheimi Rains.

Rhe

Rhedones Renet.

Rhenus Ren.

Rhodanus Rosne.

Rhuteni Rhodes.

S

Sabis Sambre.

Sanwones Saintgonge.

Seduni Scon.

Segusiani Bresse.

Senones Sen.

Sequana Seina.

Sequani Bourgougnons.

Sicambri Nauso de hessem

Suessiones Soissons.

T

Tarbelli Tarbe.

Tarusatij Turse.

Tigurinus pagus Zürich
de Suisses.

Treueri Treuet.

Tribores Sträbourg.

Turones Tours

V

Vellaunodunū Ville/
noue in Lorene.

Vellaunij San Flor:

Veneti Vanes.

Vera gri San Mauria

Vertodunū Verdō in

Lorene.

Veromādui Verman/
dois.

Vesontio Besanson.

Virodunum Verdon

sourla sone.

Vnelli Percherons.

Volci Avignon.

Vsipetes Francfort.

FINIS.

ET si potes studiose Lector per te ipse legendō cognoscere, cur nam C. Cæsar rerum ab se gestarum confecerit Commentarios, tum & quos & quot confecerit, tamen non inutile futurum existimaui, si id promptius tibi fieret mea cura. Res gestæ ab C. Cæsare in Gallia nouem annis, quibus in ea cum Imperio fuit, octo libris scriptæ sunt. Primo & reliquis usque ad octauum, ab ipso Cæsare tanta elegantia, tantoque dicendi ornatu, ut, licet & hi, & tres primi de bello ciuili aduersus Pompeium, editi sint, ne scientia tantarum rerum gestarum scriptoribus deesset, tamen prærepta potius, quàm præbita illis sit scribendi facultas. Octauo autem ab A. Hircio, qui & de bello Alexandrino, & Africano commentarios uidetur scripsisse: id quod ex ipsius præfatione in octauum librum de bello Gallico colligi potest. ibi enim sic ait. Cæsaris nostri commentarios rerum gestarum Gallie non comparandos superioribus, atque in sequentibus eius scriptis contexui, nouissimeque imperfecta ab rebus gestis Alexandria, confeci usque ad exitum, non quidem ciuilis dissensionis, cuius finem nullum uidemus, sed uitæ Cæsaris. Hæc ille. Ex quibus uidemur posse inferre, si confecit Hircius gesta Cæsaris, usque ad illius uitæ exitum ergo reliqui commentarij, præter decem supradictos Cæsaris, esse illius uidentur: nec extare quidem, quæ scripsit, omnia, quandoquidem usque ad exitum uitæ Cæsaris scripsisse se ait.

Commeni

Commentarios tamen de bello Hispaniensi non modo non esse Hircij dixerim, se ne eruditi quidem cuiusquam. Sunt enim admodum quam inconditi, ac barbari. De ijs ipsis Caesaris Commentarijs quid senserit M. Tullius in libro de claris oratoribus, operæpretium uisum est subiungere. Cuius hæc sunt uerba, Commentarios scripsit ualde quidem probandos, nudi sunt recti, & uenusti, omni ornatu orationis tanquam uersa detracta. Sed dum uoluit alios habere paratam, unde sumerent, qui uellent scribere, historiam, ineptis gratum fortasse fecit, qui illa uolunt calamistris inungere, sanos quidem homines à scribendo deterruit. Hæc Cicero. Illud insuper addiderim, bonam partem eorum quæ his commentarijs scripta sunt, haberi etiam in epistolis M. Tullij ad Atticum, in quibus cum quid noui gestum erat à Cesare, statim Atticum, Quintum, uel Ciceronem fratrem, aut M. Brutum certiores faciebat. Id quod maximo testimonio est, uerissima esse, quæcumque his commentarijs scripta habentur. Vale.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO, LIBER PRIMVS.

ALLIA EST OMNIS

diuisa in parteis treis, quarum unā incolūt Belgæ, aliā Aquitani, tertiam qui ipsorū lingua Celta, nostra Galli appellātur.

Hij omnes lingua, institutis, legibus inter se differūt. Gallos

ab Aquitanis Garūmna flumē, à Belgis Matrona, et Sequana diuidit. Horū omniū fortissimi sunt Belgæ, propterea quod à cultu atq; humanitate prouinciæ longissime ab sunt, minimeq; ad eos mercatores saepe cōmeant, atq; ea, quæ ad effœminandos animos pertinent, importāt, proximiq; sunt Germanis, qui trans Rhenū incolūt, quibus cū continenter bellū gerunt. Qua de causa Heluetij quoq; reliquos Gallos uirtute præcedunt, qđ ferè quotidianis prælijs cū Germanis cōtendunt, cū aut suis finibus eos prohibent, aut ipsi in eorū finibus bellū gerunt. Eorum una pars, quam Gallos obtinere dictū est, initū capit à flumine Rhodano, contineturq; Garūmna flumine, Oceano, finibus Belgarū: attingit etiā à Sequanis, & Heluctijs flumē Rhenū, uergit ad septentriones. Belgæ ab extremis Galliæ finibus oriūtur, pertinent ad inferio-

4 rem partē

LIBER

rem partē fluminis Rheni, spectant ad septentriones, & orientem solem. Aquitania à Garumna flumine ad Pyreneos monteis. & eam partē Oceani, quæ ad Hispaniam pertinet, spectat inter occasum solis, & septentriones. Apud Heluctios longe nobilissimus, & ditissimus fuit Orgetorix. Is. M. Mess. & P. Pisone consulibus, regni cupiditate inductus coniurationem nobilitatis fecit, & ciuitati persuasit, ut de finibus suis cum omnibus copijs exirent, perfacile esse, cum uirtute omnibus præstarent, totius Gallia imperio potiri. Id hoc facilius eis persuasit, quod undiq; loci natura tuti Heluetij contineantur, una ex parte flumine Rheno latissimo, atq; altissimo, qui agrum Heluetium à Germanis diuidit, altera ex parte monte Iura altissimo, qui est inter Sequanos, & Heluetios. Tertia, lacu Lemano & flumine Rhodano, qui prouinciā nostrā ab Heluetijs diuidit. His rebus fiebat, ut & minus late uagarentur, & minus facile finitimis bellū inferre possent. Qua de causa homines bellandi cupidi magno dolore afficiebantur. Pro multitudine autem hominū, & pro gloria belli, atq; fortitudinis angustos se fines habere arbitrabantur, qui in longitudinē millia passuū. cc. xl. in latitudinē c. lxxx. patebant. His rebus adducti, & auctoritate Orgetorigis permoti, constituerunt ea, quæ ad proficiscendum pertinerēt, cōparare. Iumentorū, & carrorum q̄ maximū numerū cocmere, sementes q̄ maximas facere, ut in itinere copia frumenti suppeteret, cū proximis

proximis ciuitatibus pacem, & amicitia confirmare, ad eas res cōficiendas biennium sibi satis esse duxerunt, in tertiū annū profectiōē lege confirmant: ad eas res cōficiendas Orgetorix deligitur. Is sibi legationem ad ciuitates suscepit: in eo itinere persuadet Castigo Cataman taledis filio Sequano, cuius pater regnū in Sequanis multos annos obtinuerat, & a senatu populoq; Ro. amicus appellatus erat, ut regnū in ciuitate sua occuparet, quod pater ante habuerat: itemq; Dumnorigi Heduo fratri Diuitiaci, qui eo tempore principatū in ciuitate sua obtinebat, ac maxime plebi acceptus erat, ut idem conaretur, persuadet, eiq; filiā suā in matrimoniū dat: per facile factu esse illis probat, conata perficere, propterea qd' ipse suae ciuitatis imperiū obtenturus esset, nō esse dubiū, quin totius Galliae plurimū Heluetij possent, se suis copijs, suoq; exercitu illis regna conciliaturū cōfirmat. Hac oratione adducti, inter se fidē & iusiurandum dant, & regno occupato p̄treis potentissimos, ac firmissimos populos totius Galliae sese potiri posse sperāt. Ea res, ut est Heluetijs per inditiū enuntiata, moribus suis Orgetorigen ex uinculis causam dicere coegerūt, damnatū p̄nam sequi oportebat, ut igni cremaretur. Dic cōstituta causae dictionis Orgetorix ad iudiciū omnē suā familiā ad hominū millia decem undiq; coegit, & omneis clienteis, ob̄eratosq; suos, quorū magnū numerū habebat, eodem conduxit, per eos ne causam diceret, se eripuit, cum ciuitas ob eam

LIBER

rem incitata armis ius suū exequi conaretur, multitudinemq; hominum ex agris magistratus cogerent. Orgetorix mortuus est, neq; abest suspicio, ut Helvetij arbitrantur, quin ipse sibi mortē consciuerit. Post eius mortem nihilominus Helvetij id quod constituti erant, facere conātur, ut ē finibus suis exeāt. Vbi iam se ad eā rem paratos esse arbitrati sunt, oppida sua omnia numero ad duodecim, uicos ad quadringētos, reliqua priuata aedificia incendunt, frumentū omne, praterq; quod secū portaturi erant, cōburunt, ut domum reditionis spe sublata, paratiores ad omnia pericula subcunda essent, trium mensium molita cibaria sibi queng; domo efferre iubent. Persuadēt Rauracis, & Tulingis, & Latobricis finitimis, uti eodem usi consilio, oppidis suis, uicisq; exustis unā cum his profici scātur. Boiosq; qui trans Rhenum incoluerant, & in agrū noricum transierant, Noreiamq; oppugnant, receptos ad se socios sibi asciscūt. Erant omnino itinera duo, quibus itineribus domo exire possent. Vnum per Sequanos angustū, & difficile inter montem Iuram, & flumen Rhodanū, uix qua singuli carri ducerentur. Mons autē altissimus impendebat, ut facile per pauci prohibere possent. Alterū per provinciam nostrā multo facilius, atq; expeditius, propterea quod inter fines Heluetiorū, & Allobrogum, qui nuper populo Ro. pacati erant, Rhodanus fluit, isq; nonnullis locis uado transitur, extremum oppidū Allobrogum est, proximumq; Heluetiorum finibus

Genēua

Geneua, ex eo oppido pons ad Heluetios pertinet, Allobrogibus sese uel persuasuros, quod nondū bono animo in populum Ro. uiderentur, existimabant, uel si coacturos, ut per suos fines eos ire paterentur, omnibus rebus ad profectionem comparatis, diem dicūt, qua die ad ripam Rhodani omnes cōueniant. Is dies erat ad. V. calendas aprilis. L. Pisone, Aulo Gabinio consulibus. Cæsari cum id nuntiatum esset, eos per prouinciā nostrā iter facere conari, maturat ab urbe proficisci, & quā maximis itineribus potest, in Galliam ulteriōrē contendit, & ad Geneuam peruenit, prouinciæ toti quā maximū potest militū numerum imperat. Erat omnino in Gallia ulteriore legio una: pontem, qui erat ad Geneuā, iubet rescindi. Vbi de eius aduentu Heluetij certiores facti sunt, legatos ad eū mittūt nobilissimos ciuitatis, cuius legationis Numeius & Verodoctius principem locū obtinebant, qui dicerēt sibi esse in animo sine ullo maleficio iter per prouinciā facere, propterea quod iter haberent nullū aliud, rogare, ut eius uolūtate id sibi facere liceat. Cæsar quod memoria tenebat, Luciū Cassium consulem occisum, exercitūq; eius ab Heluetijs pulsum, & sub iugū missum, concedendum nō putabat, neq; homines inimico animo data facultate per prouinciā itineris faciūdi temperaturos ab iniuria & maleficio existimabat, tamē ut spatium intercedere posset, dum milites, quos imperauerat, conuenirent, legatis respondit, diem se ad deliberandum sumptum.

LIBER

rūm, si quid uellent, ad idus Aprilis reuertentur. Interea ea legione, quam secū habebat, militibusq; qui ex prouincia cōuenerant à lacu Lemano, qui in flumen Rhodanum influit ad montē Iuram, qui fines Sequanorum ab Heluetijs diuidit, milia passuū decemnouem, murū in altitudinē pedum sexdecim, fossamq; perducit. Eo opere perfectō, praesidia disponit, castella communit, quò facilius, si se inuito transire conaretur, prohiberi possent. Vbi ea dies, quam constituerat cum legatis, uenit, & legati ad eum reuertuntur, negat se more, & exemplo populi Ro. posse iter ulli per prouinciā dare, & si uim facere conentur, prohibiturū ostendit. Heluetij ea spe deiecti, nauibus iunctis, ratibusq; cōpluribus factis, alijs uadis Rhodani, qua minima altitudo fluminis erat, nonnumquam interdū, saepius noctu, si percurrere possent conati, operis munitione, & militum concursu, & telis repulsi, hoc conatu destiterunt. Relinquebatur una per Sequanos uia, qua Sequanis inuitis propter angustias ire nō poterāt. Iis cum sua sponte persuadere nō possent, legatos ad Dumnorigem Heduum mittūt, ut eo deprecatore à Sequanis hoc impetrarent. Dumnorix gratia, & largitione apud Sequanos plurimū poterat, & Heluetijs erat amicus, quod ex ea ciuitate Orgetorigis filiā in matrimoniū duxerat, & cupiditate regni adductus, nouis rebus studebat, & quāmplurimas ciuitates suo sibi beneficio habere obstrictas uolebat. Itaq; rem suscipit, & à Sequanis

Sequanis imperat, ut per fines suos Heluetios ire partiantur, obsidesq; uti inter sese dent, perficit: Sequani ne itinere Heluetios prohibeant, Heluetij ut sine maleficio, & iniuria transeant. Cæsari renuntiatur Heluctijs esse in animo per agrum Sequanorum & Heduorum iter in Santonũ fines facere, qui non longe à Tolosatium finibus absunt, quæ ciuitas est in prouinciæ. Id si fieret, intelligebat magno cum prouinciæ periculo futurum, ut homines bellicosos populi Romani inimicos locis patentibus, maximeq; frumentarijs finitimos haberet, ob eas causas ei munitioni, quam fecerat. T. Labienum legatũ præfecit. Ipse in Italiam magnis itineribus contendit, duasq; ibi legiones conscribit, & treis, quæ circum Aquileiam hyemabant, ex hybernis educit, & qua proximũ erat iter per alpeis in ulteriorem Galliam, cum his quinq; legionibus ire contendit. Ibi Centrones, & Garoceli, & Caturiges locis superioribus occupatis, itinere exercitum prohibere conantur: compluribus his prælijs pulsus, ab Ocelo, quod est citerioris prouinciæ, extremum in fines Vocontiorum ulterioris prouinciæ, die septimo peruenit, inde in Allobrogum fines, ab Allobrogibus in Sebusianos exercitum ducit. Hi sunt extra prouinciam trans Rhodanum primi. Heluetij iam per angustias, & fines Sequanorum suas copias traduxerant, & in Heduorum fines peruenerant, eorumq; agros populabantur. Hedui cum se, suasq; ab his defendere non possent, legat

LIBER

eos ad Cæsarem mittunt rogatum auxiliū, ita se omni tempore de populo Rō. meritos esse, ut penē in conspectu exercitus nostri, agri uastari, liberi eorum in seruitutem abduci, oppida expugnari non debuerint. Eodem tempore quo Hedui, Ambarri quoque necessarii, & consanguinci Heduorum Cæsarem certiorē faciunt, sese depopulatis agris non facile ab oppidis uim hostium prohibere. Item Allobroges, qui trans Rhodanum uicos, possessionesque habebāt, fugasse ad Cæsarem recipiunt, & demonstrant sibi præter agri solum nihil esse reliqui. Quibus rebus adductus Cæsar, nō expectandū sibi statuit, dū omnibus fortunis sociorū consumptis, in Santones Heluetij peruenirent. Flumen est Arar, quod per fines Heduorum & Sequanorū in Rhodanū influit incredibili lenitate, ita ut oculis in utrā partē fluat, iudicari nō possit. Id Heluetij ratibus, ac lintribus iunctis transibāt. Vbi per exploratores Cæsar certior factus est treis iā copiarum parteis Heluetios id flumen transduxisse, quartam uero partem citra flumen Ararim reliquā esse, de tertia uigilia cum legionibus tribus ē castris profectus, ad eam partem peruenit, quæ nondum flumen transierat. Eos impeditos, & inopinanteis aggressus, magnam partem eorum concidit, reliquos se fugæ mandarunt, atque in proximas syluas abdiderunt. Is pagus appellabatur tigurinus. Nam omnis ciuitas Heluetia in quatuor pagos diuisa est. Hic pagus unus cum domo exisset, patrum nostrorum memoria

moria. L. Cassium consulem interfecerat, & eius ex-
 ercitus sub iugum miserat, ita siue casu siue consilio
 deorum immortalium, quæ pars ciuitatis Heluetiæ
 insignem calamitatē populo Ro. intulerat, ea prin-
 ceptis per soluit. Quæ in re Cæsar non solū pu-
 blicis, sed etiam priuatis iniurias ultus est, quod eius
 socer, L. Pisonis auum. L. Pisonem legatum Tigur-
 inieodem prælio, quo Cassium interfecerant. Hoc
 prælio facto reliquas copias Heluetiorum ut cōsequi
 posset, pontem in Arare faciendū curat, atq; ita ex-
 ercitus traducit. Heluetij repentino eius aduentu
 commoti, cū id quod ipsi diebus. xx. ægerrime con-
 fecerant, ut flumen transirent, Cæsarem uno die fel-
 cisse intelligerent, legatos ad eam mittunt, cuius le-
 gationis Diuico princeps fuit, qui bello Cassiano dux
 Heluetiorum fuerat. Is ita cum Cæsare egit: Si pacem
 populus Ro. cum Heluetijs faceret, in eam partē itu-
 ros, atq; ibi futuros Heluetios, ubi eos Cæsar consti-
 tuisset, atq; esse uoluisset. Sin bello persequi perseue-
 raret, reminisceretur et ueteris incōmodi populi Ro.
 & pristinae uirtutis Heluetiorum. Quod improuiso
 unum pagū adortus esset, cum hi, qui flumen transise-
 rent, suis auxilium ferre non possent, ne ob eam rem,
 aut suæ magnopere uirtuti tribueret, aut ipsos despi-
 ceret, se ita à patribus, maioribusq; suis didicisse, ut
 magis uirtute, quàm dolo contenderent, aut insidijs
 niterentur. Quare ne cōmitteret, ut is locus ubi con-
 sitissent, ex calamitate populi Ro. & interitione
 45 exercitus

LIBER

exercitus nomē caperet, aut memoriā proderet. His Cæsar ita respondit, eò sibi minus dubitationis dari, quod eas res, quas legati Heluctij commemorassent, memoria teneret, atq; eò grauius ferre, quò minus merito populi Ro. accidisset: qui si alicuius iniuriæ sibi conscius fuisset, non fuisse difficile cauere, sed eò deceptum, quod neq; commissum à se intelligeret, quare timeret, neq; sine causa timendum putaret. Quod si ueteris cõtumeliæ obliuisci uellet, num etiã recentiu iniuriarum, quod eo inuito iter per prouinciam, per uim tentassent, quod Heduos, quod Ambarros, quod Allobroges uexassent, memoria deponere posset? Quod sua uictoria tam insolenter gloriaretur, quodq; se tam diu impune tulisse iniurias admirarentur, eodẽ pertinere. Consueisse enim deos immortales, quò grauius homines ex cõmutatione rerũ doleant, quos pro scelere corũ ulcisci uelint, his secundiores interdũ res, & diuturniorẽ impunitatẽ cõcedere. Cum ea ita sint, tamẽ si obsides ab his sibi dentur, uti ea quæ polliceantur, facturos intelligat, & si Heduis de iniurijs, quas ipsis socijsq; eorum intulerint: Item si Allobrogibus satisfaciant, sese cũ his pacem esse facturũ. Diuico respõdit, ita Heluctios à maioribus suis institutos esse, uti obsides accipere, non dare cõsueuerint, eius rei populũ Ro. esse testẽ. Hoc responso dato, discessit. Postero die castra ex eo loco mouent. Idem Cæsar facit, equitatumq; omnẽ ad numerum quatuor millium, quem ex omni prouincia & Heduis

& Heduis, atq; eorū socijs coactū habebat, pramitti-
 tit, qui uideāt quas in parteis hostes iter faciāt, q̄ cū-
 pidius nouissimū agmē insecuti, alieno loco, cū equi-
 tatu Heluetiorum praliū cōmittunt, & pauci de no-
 stris cadūt. Quo pralio sublatis Heluetij, quod quīn-
 gentis equitibus tantā multitudinem equitum propu-
 lerant, audacius subsistere, nōnunquam ex nouissimo
 agmine, pralio nostros laceffere coeperunt. Caesar su-
 os à pralio continebat, & satis habebat in præsentia
 hostem rapinis, populationibusq; prohibere, ita di-
 es circiter. XV. iter fecerunt, uti inter nouissimum
 hostium agmen, & nostrum primum non amplius
 quinis, aut senis millibus passuum interesset. Interim
 quotidie Caesar Heduos frumentum, quod essent pu-
 blice polliciti, flagitare. Nam propter frigora, quod
 Gallia sub septentrionibus, ut ante dictum est, posita
 est, non modo frumenta in agris matura non erant,
 sed ne pabuli quidem satis magna copia suppetebat.
 Eo autē frumento, quod flumine Arare nauibus sub-
 uexerat, propterea minus uti poterat, quod iter ab
 Arare Heluetij auerterant, à quibus discedere nole-
 bat. Diem ex die ducere Hedui, conferri, cōportari,
 adesse, dicere. Vbi se diutius dici intellexit. Caesar, &
 diem instare, quo die frumentū militibus metiri opor-
 teret, conuocatis eorū principibus, quorū magnā co-
 piam in castris habebat, in his Diuitiaco, & Lisco,
 qui summo magistratui praeerant, quē Vergobretum
 appellāt Hedui, qui creatur annuus, & uita, necisq;
 in suas

LIBER

in suos habet potestatem, grauiter eos accusat, quod cum neq; emi, neq; ex agris sumi posset, tam necessario tempore, tam propinquis hostibus, ab his non subleuetur, praesertim cum magna ex parte, eorum precibus adductus bellum susceperit: multo etiã grauius, quod sit destitutus queritur. Tum domũ Liscus oratione Caesaris adductus, quod antea tacuerat, proponit esse nonnullos, quorum authoritas apud plebem plurimũ ualeat, qui priuatim plus possint, quã ipsi magistratus, hos sediciosa, atq; improba oratione multitudinem deterrere, ne frumentum conferat, quod praestare debeant. Si iam principatum Gallie obtinere non possent, Gallorũ quã Romanorum Imperia praeserre, neq; dubitare debeãt, quin si Heluetios superauerint Romani, unã cũ reliqua Gallia Heduis libertatẽ sint erepturi, ab iisdem nostra consilia, quẽq; in castris gerantur, hostibus enuntiari. Hos à se coerceri nõ posse, quin etiam quod necessariam rem coactus Caesari enuntiabit, intelligere sese quanto id cum periculo fecerit, & ob eam causam quamdiu potuerit, tacuisse. Caesar hac oratione Lisci Dumnorigem Diuitiati fratrem designari sentiebat, sed quod pluribus praesentibus eas res iactari uolebat, eeleriter conciliũ dimittit, Liscum retinet, querit ex solo ea, quae in conuentu dixerat, dicit liberius, atq; audacius, eadem secreto ab alijs querit, reperit esse uera, ipsum esse Dumnorigem summa audacia, magna apud plebem propter liberalitatẽ gratia, cupidum

pidum nouarum rerum, complureis annos portoria,
reliquaq; omnia Heduarum uectigalia paruo pretio
redempta habere, propterea quod illo licente contras
liceri audeat nemo, his rebus, & suā rem familiārē
audisse, & facultates ad largiendum magnas com
parasse, magnū numerum equitatus suo sumptu semi
per alere, & circū se habere, neq; solū domi, sed eti
am apud finitimas ciuitates largiter posse, atq; huius
potentiæ causa matrē in Biturigibus homini illic nos
tilissimo, ac potētissimo collocasse, ipsum ex Helue
tius uxorem habere, sororē ex matre, & propinquas
suas nuptū in alias ciuitates collocasse, fauere, & cus
pere Heluetijs, propter eam affinitatem, odisse etiā
suo nomine Casarem, & Romanos, quod eorum ad
uentu potētia eius diminuta, & Diuitiacus frater in
antiquū locū gratiæ, atq; honoris sit restitutus. Si
quid accidat Romanis summam in spem regni obti
nendi per Heluetios uenire. Imperio populi Ro. nō
modo de Regno, sed etiā de ea, quam habeat, gratia
desperare. Reperiebat etiā Caesar inquirendo, prali
um equestre aduersum, paucis ante diebus factū, ini
tium eius fugæ factū à Dumnorige, et eius equitibus.
Nam equitatui, quē auxilio Casari Hedui miserāt,
Dumnorix præerat, eorumq; fuga reliquū esse equi
tatum perterritū, quibus rebus cognitis, cum ad has
suspitiones certissimæ res accederent, quod per fines
Sequanorū Heluetios traduxisset, quod obsides inter
eos dandos curasset, quod ea omnia nō modo iniussu
suo,

LIBER

suo, & ciuitatis, sed etiā inscientibus ipsis fecisset, quod à magistratu Heduorum accusaretur, satis esse causæ arbitrabatur, quare in eum aut ipse animadu-
 uerteret, aut ciuitatē animaduertere iuberet. His om-
 nibus rebus unum repugnabat, quod Diuitiaci fratris
 summū in populum Romanum studium, summam in
 se uoluntatem, egregiam fidem, iusticiam, temperan-
 tiam cognouerat. Nam ne eius supplicio Diuitiaci
 animū offenderet, uerebatur. Itaq; priusquā quicq̃
 conaretur, Diuitiacū ad se uocari iubet, & quotidi-
 anis interpretibus remotis, per C. Valerium Troa-
 cillum principem Galliã prouinciæ, familiarem suū,
 cui summam rerum omnium fidem habebat, cum eo
 colloquitur, simul cōmonefacit, quæ ipso præsente in
 concilio Gallorū de Dumnorige sint dicta, & osten-
 dit, quæ separatim quisq; de eo apud se dixerit, petit,
 atq; hortatur, ut sine eius offensione animi, uel ipse
 de eo causa cognita statuatur, uel ciuitatē statuere iu-
 beat. Diuitiacus multis cū lachrymis Cæsare cōple-
 xus, obsecrare cœpit, ne quid grauius in fratrē statueret:
 scire se illa esse uera, nec quenq̃ ex eo plus, q̃ se
 doloris capere, propterea quod cū ipse gratia plurimū
 domi, atq; in reliqua Gallia, ille minimum propter
 adolescentiā posset, per se creuisset, quibus opibus, ac
 neruis non solum ad minuendam gratiā, sed penē ad
 perniciem suā uteretur, sese tamen & amore frater-
 no, & existimatione uulgi cōmoueri. Quod si quid
 si à Cæsare grauius accidiſſet, cum ipse eum locum
amicitiæ

amicitiæ apud eum teneret, neminem existimaturum non sua uoluntate factum: qua ex re futurum, uti totius Gallie animi à se auerterentur. Hæc cū pluribus uerbis flens à Casare peteret. Caesar eius dexteramprehendit, consolatus rogat, finē orandi faciat, tanti eius apud se gratiā esse ostendit, uti & reipublicæ iniuriā, & suū dolorem eius uoluntati ac præcibus condonet. Dumnorigem ad se uocat, fratrem adhibet, quæ in eo reprehendat ostendit, quæ ipse intelligat, quæ ciuitas queratur, proponit: monet ut in reliquū tempus omnes suspensiones uitet: præterita se Diuitiaco fratri condonare dicit: Dumnorigi custodes ponit, ut quæ agat, quibus cū loquatur scire possit. Eodem die ab exploratoribus certior factus, hostes sub monte condescisse, millia passuum ab ipsius castris octo, qualis esset natura montis, & qualis in circuitu ascensus, qui cognoscerent, misit. Renuntiātū est facilem esse. De tertia uigilia. T. Labicnum legatū proferre cum duabus legionibus, & eisdem ducibus, qui iter cognouerant, summū iugū montis ascendere iubet: quid sui cūsilij sit, ostēdit. Ipse de quarta uigilia eode itinere, quo hostes ierant, ad eos contendit, equitatumq; omnē ante se mittit. P. Considius, qui rei militaris peritissimus habebatur, quiq; in exercitu. L. Sylla. & postea in. M. Crassi fuerat, cū exploratoribus præmittitur. Prima luce cū summus mons à T. Labicno tenebatur, ipse ab hostiū castris nō longius mille & quingentis passibus abesset, neq; (ut postea ex captiuis conperit)

LIBER

perit) aut ipsius aduētus, aut Labieni cognitus esset, Confidius equo admissso ad eum accurrit, dicit montem, quē à Labieno occupari uoluerit, ab hostibus teneri, id se à Gallicis armis, atq; insignibus cognouisse. Caesar suas copias in proximum collem subducit, aciem instruit. Labienus, ut erat ei præceptū à Cæsare, ne prælium committeret, nisi ipsius copię propè hostium castra uisæ essent, ut undiq; uno tempore in hosteis impetus fieret, mōte occupato nostros expectabat, prælioq; abstinebat. Multo deniq; die per exploratores Caesar cognouit, & montem à suis teneri, & hosteis castra mouisse, & Confidium timore perterritum, quod non uidisset pro uiso sibi renunciasse, eo die, quo consuerat interuallo hosteis sequitur, & millia passuum tria ab eorū castris castra ponit. Postridie eius diei, quod omnino biduum supererat, cum exercitui frumentum metiri oporteret, & quod à Bibracte oppido Heduarū longe maximo, ac copiosissimo non amplius millibus passuum XVIII. aberat, rei frumentariæ prospiciendum existimauit, iter ab Heluetijs auertit, ac Bibracte ire contendit. Ea res per fugitiuos. L. Aemilij decurionis equitum Gallorum hostibus nuntiatur. Heluetij scū quod timore perterritos Romanos discedere à se existimarent, eò magis, quod pridie superioribus locis occupatis prælium non commisissent, siue eò quod re frumentaria intercludi posse cōsiderent, commutato consilio, atq; itinere cōuerso, nostros à nouissimo agmine

mine insequi, ac laceffere cœperunt. Postq̃ id animaduertit, copias suas Cæsar in proximum collem subducit, equitatumq; , qui sustineret hostium impetũ, misit. Ipse interim in colle medio triplicem aciem instruxit, legionum quatuor ueteranorum, ita, uti supra se in summo iugo duas legiones, quas in Gallia citeriore proxime conscripserat, & omnia auxilia collocarit, ac totum montem hominibus complerit. Et interea sarcinas in unum locum conferri, & cum ab his, qui in superiore acie constiterant, muniri iussit. Heluetij cum omnibus suis carris secuti, impedimenta in unum locum contulerunt, ipsi confortissima acie, reiecto nostro equitatu, phalange facta sub primam nostrã aciem successerũt. Cæsar primũ suo, deinde omnũ è conspectu remotis equis, ut æquato omnium periculo spem fugæ tolleret, cohortatus suos prælium commisit, milites è loco superiori pilis missis, facile hostium phalangem perfregerunt. Ea disiecta gladijs districtis in eos impetum fecerunt. Gallis magno ad pugnã erat impedimẽto, quod pluribus eorũ scutis uno ictu pilorũ transfixis, & colligatis, cum ferrum se inflexisset, neq; euellere, neq; sinistra impedita, satis commode pugnare poterant. Multi ut diu iactato brachio præoptarent scutũ manu emittere, & nudo corpore pugnare, tandẽ uulneribus defessi, & pedem referre, & quod mons suberat circiter mille passuũ, eò se recipere cœperũt. Capto monte, & id succedentibus nostris, Boij & Tulingi, qui
b hominum

LIBER

hominum millibus circiter. XV. agmen hostiū clauderant, & nouissimis præsidio erant, ex itinere nostros latere aperto aggressi circumuenire, id conspicati Heluetij, qui in montē sese receperāt, rursus instare, & præliū redintegrare cœperūt. Romani conuersa signa bipartito intulerūt, prima ac secunda acies ut uictis, ac summotis resisteret, tertia, ut uenientes sustineret, ita ancipiti prælio diu, atq; acriter pugnatum est, diutius cum nostrorū impetum sustinere non possent, alteri se (ut cœperāt) in montē recoeperunt, alteri ad impedimenta, & carros suos se cōtulerunt. Nam hoc toto prælio, cū ab hora septima ad uesperū pugnatū sit, auersum hostem uidere nemo potuit: ad multā noctem etiā ad impedimenta pugnatum est: propterea, quod pro uallo carros obiecerāt, & è loco superiore in nostros uenientes tela coniiciebāt: & nonnulli inter carros, rota s̄q; mazaras ac tragulas subiiciebant, nostrosq; uulnerabāt. Diu cū esset pugnatum, impedimentis castrisq; nostri potiti sunt. Ibi Orgetorigis filia, atq; unus è filijs captus est. Ex eo prælio circiter millia hominū. cxxx. superfuerunt: eaq; tota nocte continenter ierunt, nullam partē noctis itinere intermisso, in fines Lingonum die quarto peruenērūt, cū & propter uulnera militū, & propter sepulturā occisorū, nostri tridū morati eos sequi nō potuissent. Cæsar ad Lingones literas nuntiosq; misit, ne eos frumento, ne ue alia re iuuarent: qui si iuuissent, se eodem loco illos, quo Heluetios habiturū ipse

Ipse triduo intermisso, cū omnibus copijs eos sequi
cepit. Heluetij omnium rerum inopia adducti, legatos
de deditioe ad eū miserunt, qui cum in itinere
conuenissent, seq; ad pedes proiecissent, suppliciterq;
locuti, stantes pacē petissent, atq; eos in eo loco, quo
tum essent, suū aduentum expectare iussisset, parue-
runt. Eò postq; Cæsar peruenit, obsides, arma, seruos;
qui ad eos perfugissent, poposcit. Dum ea conquirun-
tur, & conferuntur, nocte intermissa circiter hominū
millia sex eius pagi, qui uerbi genus appellatur, siue
timore perterriti, ne armis traditis supplicio afficer-
rentur, siue spe salutis inducti, quod in tanta multi-
tudinē deditiorum suam fugam, aut occultari, aut
omnino ignorari posse existimarent, prima nocte ex
castris Heluetiorum egressi, ad Rhenū, finesq; Geri-
manorum contenderunt. Quod ubi Cæsar rescuit,
quorum per fines ierant, his uti conquirerent, & re-
ducerent, si sibi purgati esse uellent, imperauit, redur-
ctos in hostiū numero habuit. Reliquos omnes obsi-
dibus, armis, perfugis traditis, in deditioem accepit.
Heluetios, Tulingos, Latobrigos in fines suos, unde
erant profecti, reuerti iussit: & quod omnibus frugi-
bus amissis domi nihil erat, quo famem tolerarent,
Allobrogibus imperauit, ut his frumenti copiā face-
rent, ipsos, oppida, uicosq; quos incenderāt, restituere
iussit. Id ea maxime ratione fecit, quod noluit eum
locū, unde Heluetij discesserāt, uacare, ne propter bo-
nitatem agrorū Germani, qui trans Rhenum inco-
b 2 lunt,

LIBER

lunt, è suis finibus in Heluetiorum fines transirent, & finitimi Gallie prouinciæ, Allobrogibusq; essent. Boios petentibus Heduis, quod egregia uirtute erant cogniti, ut in finibus suis collocarent, concessit: quibus illi agros dederunt, eosq; postea in parem iuris libertatisq; conditionem, atq; ipsi erant, coeperunt. In castris Heluetiorum tabulæ repertæ sunt literis Grecis confectæ, & ad Casarē perlata: quibus in tabulis nominatim ratio confecta erat, qui numerus domo exisset eorum, qui arma ferre possent: & item separatim pueri, senes, mulieresq;: quarum omnium rerum summa erat, capitum Heluetiorum millia. CCLXIII. Tulingorum millia. XXXVI. Latobrigorum. XIII. Rauracorum. XXIII. Boiorum. XXIII. Ex his, qui arma ferre possent, ad millia nonaginta duo. Summa omnium fuerunt ad millia. CCCLXVIII. Eorum, qui domum redierunt censu habito, ut Casar imperauerat, repertus est numerus millium. C. &. X. Bello Heluetiorum confecto, totius ferè Gallie legati, principes ciuitatum ad Casarem gratulatum conuenerunt. Intelligere sese, tametsi pro ueteribus Heluetiorum iniurijs populus Ro. ab his poenas bello repetisset, tamen eam rem non minus ex usu terræ Gallie, quam populi Ro accidisse: propterea, quod eo consilio florentissimis rebus domos suas Heluetij reliquissent, uti toti Gallie bellum inferrent, imperioq; potirentur: locumq; domicilio ex magna copia deligerent, quem ex omni Gallia oportunissimum, ac fructuosissimum iudicassent.

iudicassent, reliquasq; ciuitates stipendiarias haberent. Petierunt, uti sibi concilium totius Galliae in diem certam indicere, idq; Caesaris uoluntate facere liceret. Sese habere quasdam res, quas è communi consensu ab eo petere uellent. Ea re permissa diem concilio constituerunt: & iureiurando nequis enuntiaret, nisi quibus communi consilio mandatum esset, inter se sanxerunt. Eo concilio dimisso, iidem principes ciuitatum qui ante fuerant, ad Caesarem reuerterunt: petieruntq; uti sibi secreto, & in occulto de sua, omniumq; salute cum eo agere liceret. Ea re impetrata, sese omnes flentes Caesari ad pedes proiecerunt. Non minus se id contendere, & laborare, ne ea quae dixissent, enuntiarentur, q̃ uti ea, quae uellent impetrarēt: propterea quod se enuntiatum esset, summū in cruciatum se uenturos uiderent. Locutus est pro his Diuitiacus Heduus, Galliae totius factiones esse duas. Harum alterius principatū tenere Heduos, alterius Aruernos. Hi cū tantopere de potentatu inter se multos annos contenderent, factum esse, uti ab Aruernis, Sequanisq; Germani mercede accerserentur. Horum primo circiter millia. XV. Rhenum transisse, posteaq; agros, & cultum, & copias Gallorū homines feri, ac barbari adamasent, traductos plureis: nunc esse in Gallia ad. C. &. XX. millium numerū. Cum his Heduos, eorumq; clientes semel, atq; iterum armis contendisse: magnam calamitatem pulsos accepisse: omnem nobilitatem, omnē senatū, omnē equitatum amis-
 b 3 sisse

LIBER

sisse. Quibus praelijs calamitatibusq; fractos, qui
 sua uirtute, & populi Ro. hospitio, atq; amicitia plu-
 rimum ante in Gallia potuissent, coactos esse Sequa-
 nis obsides dare nobilissimos ciuitatis: & iureiuran-
 do ciuitatē obstringere, sese neq; obsides repetituros,
 neq; auxiliū à populo Ro. imploratorios: neq; recu-
 saturos, quo minus perpetuo sub illorum ditione, atq;
 imperio essent. Vnū se esse ex omni ciuitate Heduo-
 rum qui adduci non potuerit, ut iuraret, aut suos liberos
 obsides daret. Ob eā rem ex ciuitate se profugisse, &
 Romam ad Senatū uenisse auxiliū postulatum: quod
 solus neq; iureiurando, neq; obsidibus teneretur: sed
 peius uictoribus Sequanis, q̃ Heduis uictis accidisset:
 propterea, quod Ariouistus rex Germanorū in corā
 finibus consedisset, tertiamq; partē agri Sequani, qui
 esset optimus totius Galliae, occupauisset, et nūc de al-
 tera parte tertia Sequanos decedere iuberet: propter
 rea, quod paucis mensibus ante, Harudum millia ho-
 minum uigintiquatuor ad eū uenissent, quibus locus,
 ac sedes pararentur, futurū esse paucis annis, uti om-
 nes ē Galliae finibus pellerentur, atq; omnes Germa-
 ni Rhenū transirent. Neq; enim conferendū esse Gal-
 licum cum Germanorū agro, neq; hanc consuetudi-
 nem uictus cum illa comparandam. Ariouistum au-
 tem, ut semel Gallorum copias praelio uicerit, quod
 praelium factum sit Amagetobriae, superbe, & crude-
 liter imperare, obsides nobilissimi cuiusq; liberos pos-
 cere: & in eos omnia exempla, cruciatusq; edere, si
 qua

qua res non ad nutum, aut ad uoluntatem eius facta
sit: hominem esse barbarum, iracundum, temerarium,
nō posse eius Imperia diutius sustineri. Nisi quid in
Cæsare, populoq; Ro. sit auxiliij, omnibus Gallis idem
esse faciendū, quōd Heluctij fecerunt, ut domo emi-
grent, aliud domicilium, alias sedes remotas à Ger-
manis petant, fortunamq; quæcunq; accidat, experi-
antur. Hæc si enuntiata Ariouisto sint, nō dubitare,
quin de omnibus obsidibus qui apud eū sint, grauissi-
mum supplicium sumat. Cæsarem uel autoritate
sua, atq; exercitus, uel recenti uictoria, uel nomine
populi Ro. deterrere posse, ne maior multitudo Ger-
manorum Rhenū traducatur: Galliamq; omnem ab
Ariouisti iniuria posse defendere. Hæc oratione à Di-
uitiaco habita, omnes, qui aderant, magno fletu auxi-
lium à Cæsare petere cœperūt. Animaduertit Cæsar
unus ex omnibus Sequanos, nihil earum rerum face-
re, quas cœteri facerent: sed tristes capite demisso ter-
ram intueri, eius rei, quæ causa esset, miratus ex ipsis
quæsiuit. Nihil Sequani respondere: sed in eadem tri-
stitia taciti permanere. Cum ab his sepius quæreret,
neq; ullā omnino uocē exprimere possent, idem Di-
uitiacus Heduus respondit: hoc esse miseriorem, &
grauiorē fortunam Sequanorum, quàm reliquorum,
quod soli ne in occulto quidem quæri, ne auxiliū im-
plorare auderent: absentisq; Ariouisti crudelitatem,
uelut si coram adesset, horrerent: propterea, quod
reliquis tantum fugæ facultas daretur: Sequanis ue-

LIBER

ro, qui intra fines suos Ariouistum recepissent, quorū oppida omnia in potestate eius essent, omnes cruciatus essent perferendi. His rebus cognitis Cæsar Gallorum animos uerbis confirmauit, pollicitusq; est sibi eam rem curæ futuram: magnam se habere spem, & beneficio suo, & authoritate adductum Ariouistum, finem iniurijs facturum. Hac oratione habita concilium dimisit: & secundum ea multæ res eum hortabantur, quare sibi eam rem cogitandam, & suscipiendam putaret. In primis quod Heduos fratres, consanguineosq; sepenumero ab senatu appellatos, in seruitute, atq; in ditione uidebat Germanorum teneri: eorumq; obsides esse apud Ariouistum, ac Sequanos intelligebat: quod in tãto imperio populi Romani turpissimum sibi, & reipublicæ esse arbitrabatur. Paulatim autem Germanos consuescere Rhenū transire, & in Galliam magnam eorum multitudinē uenire, populo Romano periculosum uidebat: neq; sibi homines feros, ac barbaros obtemperaturos existimabat, quin, cum omnē Galliam occupassent, ut ante Cimbri, Teutoniq; fecissent, in prouinciam exirēt, atq; inde in Italiam contenderent, præsertim cum Sequanos à prouincia nostra Rhodanus diuideret. Quibus rebus quàm maturrime occurrendum putabat. Ipse autem Ariouistus tantos sibi spiritus, tantam arrogantiā sumpserrat, ut ferendus non uideretur. Quamobrem placuit ei, ut ad Ariouistū legatos mitteret et, qui ab eo postularent, ut aliquem locum mediū utriusq;

utriusq; colloquio deligcret: uelle sese de Republica,
 & summis utriusq; rebus cum eo agere. Ei legationi
 Ariouistus respōdit: si quid ipsi à Cæsare opus esset,
 sese ad eum uenturum fuisse, si quid ille à se uelit, il-
 lum ad se uenire oportere, præterea se neq; sine exer-
 citu in eas parteis Galliae uenire audere, quas Cæsar
 possideret, neq; exercitū sine magno commeatu, atq;
 emolumento in unum locum contrahere posse: sibi
 autem mirum uideri, quid in sua Gallia, quam bello
 uicisset, aut Cæsari, aut omnino populo Ro. negocij
 esset. His responsis ad Cæsarem relatis, iterum ad eū
 Cæsar legatos cum his mandatis mittit, quoniā tanto
 suo, populiq; Ro. beneficio affectus, cum in consulatu
 suo rex, atq; amicus à Senatu appellatus esset, hanc
 sibi, populoq; Ro. gratiam referret, ut in colloquium
 uenire inuitatus grauarietur, neq; de communi re
 dicendum sibi, & cognoscendum putaret, hæc esse,
 quæ ab eo postularet. Primum, ne quam multitudinē
 hominum amplius trans Rhenū in Galliam traduceret:
 deinde obsides, quos haberet ab Heduis redderet:
 Sequanisq; permitteret, ut quos illi haberent, uolun-
 tate eius reddere illisliceret: ne ue Heduos iniuria
 laceret, ne ue his, socijsq; ipsorum bellum inferret.
 Si id ita fecisset, sibi, populoq; Ro. perpetuam gratiā,
 atq; amicitiam cum eo futuram: si non impetraret,
 quoniam. M. Mess. L. Pisonē cōsulibus, Senatus cen-
 suisset, uti quicumq; Galliam prouinciam obtineret,
 quod cōmodo Reipublicæ facere posset, Heduos, ce-
 terosq;

LIBER

terosq; amicos populi Ro. defenderet, se Heduarum iniurias non neglecturū. Ad hæc Ariouistus respondit, ius esse belli, ut qui uicißent, ijs, quos uicißent, quemadmodum uellent, imperarent: item populū Ro. uictis nō ad alterius præscriptum, sed ad suū arbitriū imperare consueßse: si ipse populo Ro. nō præscriberet, quemadmodū suo iure uteretur, non oportere se à populo Ro. in suo iure impediri. Heduos sibi, quoniam belli fortunam tentassent, & armis congressi, & superati essent, stipendarios esse factos. Magnā Cæsarem iniuriam facere, qui suo aduentu uectigalia sibi deteriora faceret. Heduis se obsides redditurum nō esse, neq; ijs, neq; eorū socijs iniuria bellū illaturū, se in eo manerent, quod cōuenißent, stipendiumq; quotannis penderent. Si id nō fecißent, longe his fraternū nomē populi Ro. absfuturū. Quod sibi Cæsar denuntiaret, se Heduarum iniurias nō neglecturum, neminem secum sine sua pernicie contendisse: cum uellet, congregaretur. Intellecturum quid inuicti Germani, exercitatissimi in armis, qui intra annos. xiiij. cæcum non subißent, uirtute possent. Hæc eodē tempore Cæsari mandata referrebantur, & legati ab Heduis & Treuiris ueniebant. Hedui quæstum quod Harudes, qui nuper in Galliam transportati essent, fines eorū popularentur, sese ne obsidibus quidem datis pacem Ariouisti redimere potuisse. Treuiri autē pagos centum Sucuorum ad ripam Rheni consedisse, qui Rhenum transire conarentur: his præesse Nasuam, & Cimerium

Cimberium fratres, quibus rebus Cæsar uehementer commotus, maturandum sibi existimauit, ne, si noua manus Sueuorum cum ueteribus copijs Ariouisti sese coniunxisset, minus facile resisti posset. Itaq; re frumentaria q̄ celerrime potuit comparata: magnis itineribus ad Ariouistum contendit. Cum tridui uiam processisset, nuntiatū est ei, Ariouistū cū suis omnibus copijs ad occupādum Vesontionem, quod est oppidum maximū Sequanorū, contendere: triduiq; uia à suis finibus processisse. Id ne accideret, magnopere præcauendum sibi Cæsar existimabat. Namq; omnium rerum, quæ ad bellum usui erant, summa erat in eo oppido difficultas: idq; natura loci sic muniebatur, ut magnam ad ducendum bellum daret facultatem: propterea quod flumen Alduabis, ut circino circumductum, penè totū oppidum cingit: reliquū spatium, quod nō est amplius pedum sexcentorum, quæ flumen intermittit, mons continet magna altitudine, ita, ut radices eius montis ex utraq; parte ripæ fluminis contingant. Hunc murus circumdatus arcem efficit, & cum oppido coniungit. Huc Cæsar magnis diurnis, nocturnisq; itineribus contendit, occupatoq; oppido, ibi præsidium collocat. Dum paucos dies ad Vesontionē rei frumentariæ, cōmeatusq; causa moratur, ex percunctatione nostrorū, uocibusq; Gallorum, ac mercatorū, qui ingenti magnitudine corporū Germanos incredibili uirtute, atq; exercitatione in armis esse prædicabāt, sæpenumero sese cū his congressos

LIBER

gressos ne uultum quidem, atq; aciem oculorum, dicebant ferre potuisse, tantus subito timor omnem exercitum occupauit, ut non mediocriter omnium mentes, animosq; perturbaret. Hic primū ortus est à tribunis militū, ac præfectis, reliquisq; qui ex urbe amicitiae causa Cæsarem secuti, non magnum periculum miserabantur, quod nō magnum in re militari usum habebant. Quorum alius alia causa illata, q̄ sibi ad proficiscendum necessariam esse diceret, petebat, ut eius uoluntate discedere liceret. Nonnulli pudore adducti, ut timoris suspicionem uitarent, remanebant. Hi neq; uultum fingere, neq; interdū lachrymas tenere poterant: abditi in tabernaculis, ut suum fatum querebantur, aut cum familiaribus suis commune periculum miserabantur: uulgo totis castris testamenta obsignabantur. Horum uocibus, ac timore paulatim etiam hi, qui magnū in castris usum habebant, milites, centurionesq; quiq; equitatu præerant, perturbabantur, qui se ex his minus timidos existimari uolebant, non se hostem uereri, sed angustias itineris. Et magnitudine sylvarum, quæ inter eos, atq; Ariouistum intercederent, aut rem frumentariam, ut satis cōmode supportari posset, timere dicebant. Nonnulli etiam Cæsari renuntiabant, cum castra moueri, et signa ferri iussisset, non fore dicto audientes milites, neq; propter timorem signa laturos. Hæc cum animaduertisset Cæsar conuocato cōcilio, omniumq; ordinum ad id concilium adhibitis centurionibus, uehementer

hementer eos incusauit. Primum, quod aut quam in partem, aut quo concilio ducerentur, sibi querendū aut cogitandum putarent. Ariouistum se consule cupidissime populi Ro. amicitiam appetisse, cur hunc tam temere quisq̃ ab officio discessurum iudicaret, si bi quidem persuaderi, cognitis suis postulatis, atq; equitate conditionis perspecta, cum neq; suam, neq; populi Ro. gratiam repudiaturum. Quod si furore, atq; amentia impulsus, bellum intulisset, quid tandē uererentur? aut cur de sua uirtute, aut de ipsius diligentia desperarent? Factum eius hostis periculum patrum nostrorum memoria, cum Cymbris, & Teutonibus à C. Mario pulsus, non minorem laudē exercitus, q̃ ipse imperator meritus esse uidebatur. Factum etiā nuper in Italia seruili tumultu, quos tamen aliquis usus, ac disciplina, quam à nobis acceperant, subleuaret. Ex quo iudicari posset, quantum haberet in se boni constantia: propterea quod, quos aliquandiu inermes sine causa timuissent, hos postea armatos, ac uictores superassent. Deniq; hos esse eosdem Germanos, quibus cum saepenumero Heluetij congressi non solum in suis sedibus, sed etiā in illorum finibus, plurumq; superassent, qui tamen pares esse nostro exercitui nō potuerint. Si quos aduersum praliū, & fuga Gallorum cōmoueret, hoc si quærerent, reperiri posse diuturnitate belli defatigatis Gallis, Ariouistum cū multos menses castris, ac paludibus se continuisset, neq; sui potestatem fecisset, desperantes iam de pugna, &

LIBER

na, & dispersos subito adortum, magis ratione, ac concilio, q̄ uirtute uicisse: cui rationi contra homines barbaros, atq; imperitos locus fuisset. Hac ne ipsum quidē sperare nostros exercitus capi posse. Qui suum timorem in rei frumentariæ simulationem, an gustiasq; itineris conferrent, facere arroganter: cum aut de officio Imperatoris desperare, aut ei præscribere auderent. Hæc sibi esse cura, frumentum Sequanos, Leucos, Lingones subministrare: iamq; esse in agris frumenta matura. De itinere ipsos breui tempore iudicatu-
 Quod nō fore dicto audientes, neq; signa laturi dicantur, nihil se ea re commoueri. Scire enim quibuscunq; exercitus dicto audiens non fuerit, aut male re gesta fortunam defuisse, aut aliquo facinore comperto, auaritiā esse conuictā. Suam innocentiam perpetua uitæ felicitate Heluetiorum bello esse perspectā. Itaq; se, quod in longiorem diem collocaturus esset, representaturum, & proxima nocte de quarta uigilia castra moturum, ut quāprimum intelligere posset, utrū apud eos pudor, atq; officiū, an timor plus ualeret. Quod si præterea nemo sequeretur, tamen se cū sola decima legione iturum: de qua nō dubitaret, sibiq; eam prætoriam cohortem futurā. Huic legioni Cæsar & indulerat præcipue, & propter uirtutem confidebat maxime. Hac oratione habita, mirum in modum conuersæ sunt omnium mentes: summaq; alacritas & cupiditas belli gerendi innata est: Princepsq; decima legio per tribunos militum ei

tum ei gratias egit, quod de se optimum iudicium fecisset: seq; esse ad bellum gerendū paratissimum confirmavit. Deinde reliquæ legiones per tritunos militum, & primorum ordinum centuriones egerunt, uti Cæsari satisfacerent, se neq; unquā dubitasse, neq; timuisse, neq; de summa belli suum iudicium, sed imperatoris esse existimasse. Eorū satisfactio accepta, & itinere exquisito per Diuitiacū, quod ex alijs Gallis ei maximā fidē habebat, ut millium amplius quinquaginta circuitu locis apertis exercitiū duceret, de quarta uigilia, ut dixerat, profectus est. Septimo die, cū iter nō intermitteret, ab exploratoribus certior factus est, Ariouisti copias à nostris millibus passuum quatuor, & .xx. abesse. Cognito Cæsaris aduētū, Ariouistus legatos ad eū mittit, quod antea de colloquio postulasset, id per se fieri licere, quoniā propius accessisset, seq; id sine periculo facere posse existimaret. Nō respuit conditionē Cæsar: iamq; cū ad sanitatem reuerti arbitrabatur, cū id, quod antea petenti denegasset, ultro polliceretur: magnāq; in spem ueniebat, pro suis tātis, populiq; Ro. in eū beneficijs, cognitio suis postulatis, fore uti pertinacia desisteret. Dices colloquio dictus est, ex eo die quintus. Interim cū sæpe ultro citroq; legati inter eos mitterentur, Ariouistus postulauit, ne quē peditem ad colloquiū Cæsar adduceret: uereri se, ne p̄ insidias ab eo circūueniretur, uterq; cū equitatu ueniret: alia ratione se nō esse uenturū. Cæsar quod nec colloquiū interposita causa tolli

LIBER

tolli uolebat, neq; salutem suam Gallorū equitatuī
 cōmittere audebat, cōmodissimum esse statuit omni-
 bus equis, Gallis equitibus detractis, eis legionarios
 milites legionis decimæ, cui q̄ maxime cōfidebat, im-
 ponere, ut præsidium q̄ amicissimum, si quid opus fa-
 cto esset, haberet. Quod cū fieret, nō irridicule qui-
 dam ex militibus decimæ legionis dixit, plus, q̄ polli-
 citus esset, Cæsarem facere: pollicitum esse in cohorti-
 tis prætorie loco decimam legionem habiturū, & ad
 equum rescribere. Planities erat magna, & in eatur
 multū terreus satis grandis. Hic locus a quo serè spa-
 tio ab castris utriusq; aberat, eò, ut erat dictū, ad col-
 loquium uenerunt, legionem Cæsar, quam equis de-
 uexerat, passibus ducentis ab eo tumulto constituit,
 Item equites Ariouisti pari interuallo constituerunt.
 Ariouistus, ut ex equis colloquerentur, & præter se
 denos, ut ad colloquiū adducerent, postulauit. Vbi eò
 uentum est, Cæsar initio orationis, sua senatusq; in-
 eum beneficia cōmemorauit, quod rex appellatus es-
 set à senatu, quod amicus, quod munera amplissime
 missa. Quam rem & paucis contigisse, & à Roma-
 nis pro maximis hominum officijs consueuisse tribui
 docebat. Illum cum neq; aditum, neq; causam postu-
 landi iustam haberet, beneficio, ac liberalitate sua, ac
 senatus, ea præmia consecutum. Docebat etiam q̄ uer-
 teres, quàmq; iustæ causæ necessitudinis ipsis cū Her-
 duis intercederent, quæ senatusconsulta, quoties,
 quàmq; honorifica in eos facta essent, ut omni tem-
 pore

pore totius Galliae principatū Hedui tenuissent, pri-
 us etiam q̄ nostrā amicitiam appetissent. Populi Ro.
 hanc esse consuetudinem, ut socios, atq; amicos non
 modo sui nihil deperdere, sed gratia, dignitate, hono-
 re auctiores uelit esse. Quod uero ad amicitiam po-
 puli Romani attulissent, id his eripi, quis pati posset?
 Postulauit deinde cadē, quæ legatis in mandatis de-
 dcrat, ne aut Heduis, aut eorū socijs bellum inferret,
 obsides redderet: si nullam partem Germanorū domū
 remittere posset, at ne quos amplius Rhenum transi-
 re pateretur. Ariouistus ad postulata Cæsaris pauca
 respondit, de suis uirtutibus multa prædicauit: tran-
 sisse Rhenum sese nō sua sponte, sed rogatū, & ac-
 cersitum à Gallis: nō sine magna spe, magnisq; præ-
 mijs domū, propinquosq; reliquisse: sedes habere in
 Gallia ab ipsis concessas, obsides ipsorum uoluntate
 datos, stipendium capere iure belli, quod uictores ui-
 ctis imponere consueuerint: non sese Gallis, sed Gali-
 los sibi bellum intulisse: omneis Galliae ciuitates ad
 se oppugnandū uenisse, ac contra se castra habuisse,
 eas omneis copias à se uno prælio fusas, ac superatas
 esse: si iterum experiri uelint, paratum se decertare:
 sin pacem malint, iniquū esse de stipendio recusare,
 quod sua uoluntate ad id tempus dependerint. Ami-
 citiam populi Ro. sibi ornamento, & præsidio, non
 detrimento esse oportere, idq; ea spe se pctiisse. Si per
 populum Ro. stipendium remittatur, & deditiij sub-
 trahantur, non minus libenter sese recusaturum po-
 c puli Ro.

LIBER

Populi Ro. Amicitia, quam appetierit. Quod multitudi-
 nem Germanorum in Galliam traducat, id se sui muni-
 endi, non Gallie oppugnandae causa facere, eius rei
 testimonio esse, quod nisi rogatus non uenerit: & quod
 bellum non intulerit, sed defenderit. Se prius in Galli-
 am uenisse, quam populum Ro. Nunquam ante hoc tem-
 pus exercitum populi Ro. Gallie provinciae finibus
 egressum quid sibi uellet, cur in suas possessiones ue-
 niret. Provinciam suam esse hanc Galliam sicuti illam nos-
 tram, ut ipsi concedi non oporteret, si in nostros fines
 impetum faceret, sic item nos esse iniquos, quod in suo
 iure se interpellaremus. Quod ex Sena. Consulto He-
 duos appellatos amicos diceret, non se tam barbarum,
 neque tam imperitum esse rerum, ut non sciret, neque bello
 Allobrogum proximo, Heduos Romanis auxilium tu-
 lisse, neque ipsos in his contentionibus, quas Hedui se-
 cum, & cum Sequanis habuissent, auxilio populi Ro.
 usos esse, debere se suspicari simulata Caesarem ami-
 citia, quod exercitum in Gallia habeat, sui opprimendi
 causa habere. Quod nisi decedat, aut exercitum dedu-
 cat ex his regionibus, sese illum non pro amico, sed pro
 hoste habiturum. Quod si cum interfecisset, multis sese
 nobilibus, principibusque populis Ro. gratum esse factu-
 rum. Id se ab ipsis per eorum nuntios conpertum habe-
 re: quorum omnium gratiam, atque amicitiam eius mor-
 te redimere posset. Quod si discessisset, ac liberam pos-
 sessionem Gallie sibi tradidisse, magno se illum pre-
 mio remuneraturum, & quaecumque bella geri uellet, sine
 ullo

ullo eius labore, & periculo confecturū. Multa à Cæ-
 sare in eam sententiā dicta sunt, quare negotio desi-
 flere non posset: & neq; suā, neq; populi Ro. consue-
 tudinem pati, uti optime meritos socios desereret:
 neq; sciudicare Galliam potius esse Ariouisti, quàm
 populi Ro. Bello separatos esse Aruernos, et Rutenos
 à Q. Fabio Maximo, quibus populus Ro. ignouis-
 set, neq; in prouinciā rede-gisset, neq; stipendium im-
 posuisset. Quod si antiquissimū quodq; tempus specta-
 ri oporteret, populi Ro. iustissimū esse in Gallia im-
 perium. Si iudicium Senatus seruari oporteret, liberā
 debere esse Galliam, quàm bello uictā suis legibus uti
 uoluisset. Dum hæc in colloquio gerūtur, Cæsari num-
 tium est equites Ariouisti propius tumulū accede-
 re, & ad nostros adequitare, lapides, telaq; in nostros
 conijcere. Cæsar loquendi finem fecit, seq; ad suos re-
 cepit: suisq; imperauit, ne quod omnino telū in hostes
 reijcerent. Nam & si sine ullo periculo legionis de-
 lectæ, cōmissum cum equitatu prælium fore uidebat,
 tamen committendum nō putabat, ut pulsus hostibus
 dici posset, eos à se per fidem in colloquio circumuen-
 tos. Posteaquam in uulgus militum relatu est, qua ari-
 rogantia in colloquio Ariouistus usus, omni Gallia
 Romanis interdixisset, impetūq; in nostros eius equi-
 tes fecissent, eaq; res colloquium ut dirimisset, mul-
 to maior alacritas, studiumque pugnandi maius
 exercitui iniectum est. Biduo post Ariouistus lega-
 tos ad Cæsarem mittit, uelle se de his rebus, quæ in-

LIBER

ter eos agi cœpta, neq; perfectæ essent, agere cum eo, uti iterum colloquio diem cōstitueret: aut si id minus uellet, ex suis legatis aliquem ad se mitteret. Colloquendi Cæsari causa uisa nō est: & cō magis quod pridie eius diei Germani retineri non poterant, quin in nostros tela conijcerent. Legatum ex suis sese magno cum periculo ad eū missurū, & hominibus feris obiecturum existimabat. Commodissimum uisum est M. Valerium Procillum. C. Valerij Caburi filiū, summa uirtute, & humanitate adolescentem, cuius pater à C. Valerio Flacco ciuitate donatus erat, & propter fidem, & propter linguæ Gallicæ scientiā, qua multa iam Ariouistus longinqua consuetudine utebatur, & quod in eo Germanis peccandi causa non esset, ad eum mittere, & Marcum Titium, qui hospitio Ariouisti usus erat. His mandauit, ut quæ diceret Ariouistus, cognoscerent, & ad se referret. Quos cū apud se in castris Ariouistus cōspexisset, exercitu suo præsente, conclamauit, quid ad se uenirent? an speculandi causa? Conantes dicere prohibuit, & in catenas coniecit. Eodem die castra promouit, & millibus passuum sex à Cæsaris castra sub monte confedit. Postridie eius diei præter castra Cæsaris suas copias traduxit: & millibus passuum duobus ultra eum castra fecit, eo consilio, uti frumento comœtuq; , qui ex Sequanis & Heduis supportaretur, Cæsarem intercluderet. Ex eo die dies continuos quinque Cæsar pro castris suas copias produxit, & aciem instructā habuit

habuit, ut, si uellet Ariouistus prælio contendere, ei potestas non deesset. Ariouistus his omnibus diebus exercitum castris continuit. Equestri prælio quotidie cōtendit. Genus hoc erat pugnae, quo se Germani exercuerant. Equitum millia erant sex, totidem numero pedites uelocissimi, ac fortissimi, quos ex omni copia singuli singulos, suae salutis causa delegarant. Cū his in prælijs uersabantur, ad cos se equites recipiebant, Hi si quid erat durius concurrebant. Si qui grauiore uulnere accepto, equo deciderant, circumsistebant. Si quo erat longius prodeundum, aut celerius recipiendum, tanta erat horum exercitatione celeritas, ut iubis equorum subleuati, cursum adaequarent. Vbi cum castris sese tenere Cæsar intellexit, ne diutius commeatu prohiberetur, ultra eum locum, quo in loco Germani confederant circiter passus sexcentos ab his castris idoneum locum delegit: acieq; triplici instructa, ad eum locum uenit. Primam & secundam aciem in armis esse, tertiam castra munire iussit. Hic locus ab hoste circiter passus sexcentos (ut dictū est) aberat, eò circiter hominum numero. XVI. millia expedita cum omni equitatu Ariouistus misit, quæ copie nostros perterrèrent, & munitione prohiberent. Nihilō secius Cæsar, ut ante constituerat, duas acies hostem propulsare, tertiam opus perficere iussit. Munitis castris, duas ibi legiones reliquit, & partem auxiliorum: quatuor reliquis in castra maiora reduxit. Proximo die, instituto suo Cæsar ex castris utrisq;

c 5. . copias

LIBER

copias suas eduxit: paululūq; à maioribus castris pro-
 gressus, aciem instruxit, hostibusq; pugnandi potesta-
 tem fecit. Vbi ne tum quidem eos prodire intellexit,
 circiter meridiem exercitū in castra reduxit. Tum de-
 mum Ariouistus partē suarū copiarū, quæ castra mi-
 nora oppugnaret, misit. Acriter utrinq; usq; ad uestpe-
 rum pugnatum est. Solis occasu suas copias Arioui-
 stus multis & illatis, & acceptis uulneribus, in cas-
 tra reduxit. Cum ex captiuis quæreret Cæsar, quame-
 obrem Ariouistus prælio nō decertaret, hāc reperie-
 bat causam. Quod apud Germanos ea cōsuetudo esse
 set, ut matres familias eorū sortibus, & uaticinationi-
 bus declararēt, utrum præliū cōmitti ex usu esset, nec
 ne. Eas ita dicere non esse fas Germanos superare, si
 ante nouā lunam prælio cōtendissent. Postridie eius
 dici Cæsar præsidium utrisq; castris, quod satis esse ui-
 sum est, reliquit. Omnes alarios in cōspectu hostium
 pro castris minoribus cōstituit, quo minus multitudine
 militū legionariorū pro hostiū numero ualebat, ut
 ad speciē alarijs uteretur. Ipse triplici instructa acie,
 usq; ad castra hostiū accessit. Tum demū necessario
 Germani suas copias ē castris eduxerūt, generatimq;
 cōstitērūt, paribusq; interuallis. Harudes, Marcomar-
 nos, Triboces, Vangiones, Nemetes, Sedusios, Sue-
 uos, omnēq; aciem suā rhedis, & carris circundede-
 runt, ne qua spes in fuga relinqueretur. Eò mulieres
 imposuerūt. Quæ in præliū proficiscētes milites pas-
 sis manibus, flentes implorabant, ne se in scruitutem
 Romanis

Romanis traderent. Cæsar singulis legionibus singulos legatos, & quæstorem præfecit, uti eos testes suæ quisq; uirtutis haberet. Ipse à dextro cornu, quod eā partem minime firmam hostiū esse animaduenerat, præliū cōmisit. Ita nostri acriter in hostes signo dato, impetū fecerunt: itaq; hostes repente, celeriterq; procurrerunt, ut spacium pila in hostes coniiciendi non daretur. Reiectis pilis cōminus gladijs pugnatū est. At Germani celeriter ex consuetudine sua phalange facta, impetus gladiatorū excōperūt. Reperti sunt complures nostri milites, qui in phalangas insilirent, & scuta manibus reuellerent, & de super uulnerarent. Cum hostiū acies à sinistro cornu pulsa, atq; in fugā cōuersa esset, à dextro cornu uehementer multitudi-
ne suorū, nostrā aciem premebant. Id cū animaduertisset. P. Crassus adolescens, qui equitatui præerat, quod expeditior erat quā hi, qui inter aciem uersabantur, tertiā aciem laborantibus nostris subsidio misit. Ita præliū restitutum est, atq; omnes hostes terga uerterunt: neq; prius fugere destiterunt, quā ad flumen Rhenū millia passū ex eo loco circiter quinque peruenerūt. Ibi perpauci, aut uiribus confisi, transire contenderunt, aut lintribus inuentis, salutē sibi petierunt. In his fuit Ariouistus, qui nauculam deligatā ad ripam nactus, ea profugit. Reliquos omnes equites consecuti nostri interfecerunt. Duæ fuerunt Ariouisti uxores: una Sueua natione, quam domo secum adduxerat: altera Norica, Regis Voccionis so-

LIBER

ror, quam in Gallia duxerat à fratre missam, Vtraq;
in ea fuga periit. Duæ filię harum, altera occisa, altera
capta est. M. Valerius Proculus cum à custodibus
in fuga trinis catenis uinctus traheretur, in ipsum Cæ-
sarem hostium equitatū persequentem incidit. Quæ
quidem res Cæsari non minorem quàm ipsa uictoria
uoluptatem attulit: quod hominem honestissimum
provinciæ Galliæ, suum familiarē & hospitē, ereptū
è manibus hostium, sibi restitutum uidebat, neq; eius
calamitate de tanta uoluptate & gratulatione quicq;
fortuna diminuerat. Is se præsepte de se ter sortibus
consultum dicebat, utrum igni statim necaretur, an
in aliud tempus reseruaretur. Sortium beneficio se
esse incolumem. Item Marcus Titius repertus, & ad
eum reductus est. Hoc prælio trans Rhenū nuntiato,
Sueui qui ad ripas Rheni uenerant, domum reuertī
cœperunt, quos ubi qui proximi Rhenum incolunt,
perterritos senserunt insecuti, magnum ex his nu-
merum occiderunt. Cæsar una æstate duobus maxi-
mis bellis confectis, maturius paulo quàm tempus an-
ni postulabat, in hyberna in Sequanos exer-
citum deduxit. Hybernis Labienum
præposuit. Ipse in citeriorem
Galliam ad conuentus
agendos profectus
est.

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
SECVNDVS.

VM ESSET CAESAR
in citeriore Gallia in hybernis
(ita uti supra demonstraui-
mus) crebri ad eū rumores affe-
rebantur: literisq; item Labienti
certior fiebat omneis Belgas,
quam tertiam esse Galliae par-
tem dixeramus, contra populum Romanum coniura-
re, obsidesq; inter se dare. Coniurandi has esse cau-
sas. Primum, quod uererentur ne omni pacata Gal-
lia, ad eos exercitus noster adduceretur. Deinde quod
ab nonnullis Gallis sollicitarentur. Partim, qui ut
Germanos diutius in Gallia uersari noluerant, ita
Populi Romani exercitum hyemare, atq; inueteras-
cere in Gallia moleste ferebant. Partim, qui mobili-
tate, & leuitate animi nouis imperijs studebant. Ab
nonnullis etiam quod in Gallia à potentioribus, atq;
ijs, qui ad conducendos homines facultates habebant,
uulgo regna occupabantur, qui minus facile eam rem
in Imperio nostro consequi poterant. Iis nuntijs litte-
risq; cōmotus Cæsar, duas legiones in citeriore Gal-
lia nouas conscripsit: & in eunte æstate in ulteriore
Galliam, qui deduceret. Q. Pedium legatū misit. Ipse
c s cum pri

LIBER

cum primum pabuli copia esse inciperet, ad exercitiū uenit. Dat negotium Schonibus, reliquisq; Gallis, qui finitimi Belgis erant, uti ea, quæ apud eos gerantur, cognoscant, seq; de his rebus certiorē faciāt. Hi constanter omnes nuntiauerūt manus cogi, exercitusq; in unum locū conduci. Tum uero dubitandū nō existimauit, quin ad eos profisceretur. Re frumentaria comparata, castra mouet, diebusq; circiter. XV. ad fines Belgarum peruenit. Eò cū de improviso, celeriusq; omniū opiniōne uenisset, Rhemi, qui proximi Galliæ ex Belgis sunt, ad eum legatos Iccium & Antebrogium primos ciuitatis suæ miserunt, qui dicerent se, suaq; omnia in fidem, atq; potestatē populi Ro. permittere: neq; se cū reliquis Belgis consensisse, neq; contra populū Ro. omnino cōiurasse: paratosq; esse & obsides dare, & imperata facere, & oppidis recipere, & frumento, ceterisq; rebus iuuare. Reliquos omnes Belgas in armis esse. Germanosq; qui ripas Rheni incolunt, sese cū his cōiunxisse: tantūq; esse eorū omniū furorē, ut ne Sueffones quidem fratres, consanguineosq; suos, qui eodem iure, iisdem legibus utantur, unum imperium, unumq; magistratū cum illis habeant, deterrere potuerint, quin cum his consentiret. Cū ab his quereretur, quæ ciuitates, quantaq; in armis essent, & quid in bello possent, sic reperiebat. Plerosq; Belgas esse ortos à Germanis, Rhenūq; antiquitus traductos propter loci fertilitatem ibi consedisse, Gallosq; qui ea loca incolerent, expulsi-
lisse:

lisse: solosq; esse, qui patrum nostrorum memoria om-
 ni Gallia uexata, Teutones, Cimbrosq; intra fines su-
 os ingredi prohibuissent. Quæ ex re fieri, uti earum res-
 rum memoria magnam sibi auctoritatem, magnosq;
 spiritus in re militari sumerent. De numero eorum om-
 nia se habere explorata Rhemi dicebant: propterea,
 quod propinquitatibus, affinitatibusq; coniuncti,
 quantam quisq; multitudinem in communi Belgarum
 concilio ad id bellum pollicitus esset, cognouerant.
 Plurimum inter eos Bellouacos, & uirtute, & autho-
 ritate, & hominum numero ualere. Hos posse confu-
 cere armata millia centum: pollicitos ex eo numero
 lecta millia. LX. totiusq; belli Imperium sibi postu-
 lare. Sueffones suos esse finitimos, latissimos, feracis-
 simosq; agros possidere, Apud eos fuisse regem, nos-
 tra etiam memoria Diuitiacum totius Gallie poten-
 tissimum: qui cum magnæ partis harum regionum,
 tum etiam Britanniæ Imperium obtinuerit, nunc esse
 regem Galbam. Ad hunc propter iusticiam, pruden-
 tiamq; summam totius belli omnium uoluntate deferri:
 oppida habere numero. XII. Polliceri millia armata
 quinquaginta. Totidem Neruios, qui maxime feri in-
 ter ipsos habebantur, longissimeq; absint. XV. millia.
 Atrebatas. Ambianos. X. millia. Morinos. XV. millia.
 Menapios. VII. millia. Calecos. X. millia. Veror-
 casses, & Veromandos totidem. Catuacos. XXIX.
 millia. Condrusos, Eburones, Caresos, Pamanos, qui
 uno nomine Germani appellatur, arbitrari ad quatuor
 draginta

LIBER

draginta millia. Caesar Rhemos cohortatus, liberaliterq; oratione prosecutus, omnem Senatū ad se conuenire, principūq; liberos obsides ad se adduci iussit: quæ omnia ab his diligenter ad diem facta sunt. Ipse Diuitiacum Heduum magnopere cohortatus, docet quantopere Reipub. communisq; salutis intersit, manus hostium distineri, ne cum tanta multitudine uno tempore confligendum sit. Id fieri posse, si suas copias Hedui in fines Bellouacorum introduxerint, & coriæ agros populari cœperint, His mandatis eum ad se dimittit. Postq̃ omneis Belgarum copias in unum locū coactas ad se uenire uidit, neq; iam longe abesse ab his, quos miserat, exploratoribus, & ab Rhemis cognouit, flumen Axonam, quod est in extremis Rhemorum finibus, exercitum traducere maturauit, atq; ibi castra posuit. Quæ res, & latus unum castrorum rîpis fluminis munebat, & post eum quæ essent, tuta ab hostibus reddebat: & comitatus ab Rhemis, reliquisq; ciuitatibus, ut sine periculo ad eum portari posset, efficiebat. In eo flumine pons erat. Ibi præsidium ponit, & in altera parte fluminis. Q. Titurium Sabinum legatum cum sex cohortibus reliquit. Castra in altitudinem pedum duodecim uallo, fossaq; duo de uiginti pedum munire iubet. Ab ipsis castris oppidum Rhemorū nomine Bibrax aberat millia passuū octo. Id ex itinere magno impetu Belgæ oppugnare cœperunt. Aegre eo die sustentatum est. Gallorum cadem, atq; Belgarum oppugnatio est. Hi ubi circumiecta

multitudi

multitudine hominum totis mœnibus, undiq; in murum lapides iaci cœpti sunt, murusq; defensoribus nudatus est, testudine facta portis succedunt, murumq; subruunt. Quod tum facile fiebat. Nam tanta multitudo lapides, ac tela conijciebant, ut in muro consistendi potestas esset nulli. Cum finem oppugnâdinox fecisset, Iccius Rhemus summa nobilitate & gratia inter suos, qui tum oppido præfuerat, unus ex his, qui legati de pace ad Cæsarem uenerant, nuntios ad eum mittit, nisi subsidium sibi mittatur, sese diutius sustinere non posse. Eò de media nocte Cæsar iisdem ducibus usus, qui nuntij ab Iccio uenerant, Numidas & Cretas sagittarios, & funditores Baleares subsidio oppidanis mittit. Quorum aduentu, & Rhemis cum spe defensionis studium propugnandi accessit, & hostibus eadem de causa spes potiundi oppidi discessit. Itaq; paulisper apud oppidum morati, agrosq; Rhemorum depopulati, omnibus uicis, ædificijsq; quo adire poterant, incensis, ad castra Cæsaris cum omnibus copijs contenderunt: & à millibus passuum minus duobus castra posuerunt. Quæ castra, ut fumo, atq; ignibus significabatur, amplius millibus passuum octo in latitudinem patebant. Cæsar primo & propter multitudinem hostium, & propter eximiam opinionem uirtutis prælio supersedere statuit. Quotidie tamen equestribus prælijs, quid hostis uirtute posset, et quid nostri auderent periclitabatur. Vbi nostros non esse inferiores intellexit, loco pro castris ad aciem instruendam

LIBER

endam natura opportuno, atq; idoneo, quod is collis, ubi castra posita erant, paululum ex planicie editus, tantum aduersus in latitudinem patebat, quantum loci acies instructa occupare poterat: atq; ex utraq; parte lateris deiectus habebat, & in fronte leuiter fastigatus, paulatim ad planiciem redibat: ab utroq; latere eius collis transuersam fossam obduxit circiter passuum quadringentorum: & ad extremas fossas castella constituit, ibiq; tormenta collocauit, ne cum aciem instruxisset, hostes (quod tantum multitudine poterant) à lateribus suos pugnantes circumuenire possent. Hoc facto duabus legionibus, quas proxime conscripserat: in castris relictis, ut si quo opus esset, subsidio duci possent, reliquas sex legiones pro castris in acie constituit. Hostes item suas copias ex castris eductas instruxerunt. Palus erat non magna inter nostrum, atq; hostium exercitum. Hanc si nostri transirent, hostes expectabant. Nostri autem, si ab illis initium transcundi fieret, ut impeditos aggredirentur parati in armis erant. Interim prælio equestri inter duas acies contendebatur. Vbi neutri transeundi initium faciunt, secundiore equitum nostrorum præsidio Caesar suos in castra reduxit. Hostes protinus ex eo loco ad flumen Axonam contenderunt, quod esse post nostra castra demonstratum est. Ibi uadis reperitis, partem suarum copiarum traducere conati sunt, eo consilio, ut si possent, castellum, cui præerat. Q. Titurius legatus, expugnarent, pontemq; interscindere,

derent: sin minus possent, agros Rhemorum popula-
rentur, qui magna nobis usui ad bellū gerendū crāt,
cōmeatusq; nostros sustinebant. Caesar certior factus
à Titurio, omnem equitatū & levis armatura numi-
das, funditores, sagittariosq; pontem traducit, atq;
ad eos contendit. Acriter in eo loco pugnātū est. Ho-
stes impeditos nostri in flumine aggressi, magnū cor-
rum numerū occiderunt. Per corū corpora reliquos
audacissime transire conantes, multitudine telorum
repulerunt. Primos, qui transierant equitatu circum-
uentos, interfecerunt. Hostes, ubi & de expugnando
oppido, & de flumine transeūdo spem se fefellisse in-
tellexerunt, neq; nostros in locū iniquiorem progredi
pugnandi causa uiderunt, atq; ipsis res frumen-
taria deficere cœpit, concilio conuocato, constituerunt
optimum esse, domum suam quenq; reuerti: &
quorum in fines primum Romani exercitum intro-
duxissent, ad eos defendendos undiq; conuenirent, ut
potius in suis, quàm in alienis finibus decertarent,
& domesticis copijs rei frumentariæ uterentur. Ad
eam sententiā cū reliquis causis, hæc quoq; ratio eos
deduxit, quod Diuitiacū quoq; , atq; Heduos finibus
Bellouacorū appropinquare cognouerāt, his persua-
deri, ut diutius moraretur, neq; ut suis auxilium fer-
rent, non poterat. Ea re constituta secunda uigilia
magno cum strepitu, ac tumultu castris egressi, nullo
certo ordine, neq; Imperio, cum sibi quisque pri-
mum itineris locum peteret, & domum peruenire
properaret

LIBER

properaret, fecerunt, ut consimilis fugæ profectio uideretur. Hac re statim Cæsar per speculatores cognita, insidias ueritus, qd' qua de causa discederent nondum perspexerat, exercitū, equitatumq; castris continuit. Prima luce, confirmata re ab exploratoribus, omnem equitatum, qui nouissimū agmen moraretur, præmisit, ciq; Q. Pedii, & L. Aurunculeium Cottam legatos præfecit. T. Labienum legatum cum legionibus tribus subsequi iussit. Hi nouissimos adorti, & multa millia passuum prosecuti, magnam multitudinem eorum fugientium conciderunt. Cum ab extremo agmine hi, ad quos uentum erat, consisteret, fortiterq; impetum nostrorum militum sustinerent, priores, quod abesse à periculo uiderentur, neq; ulla necessitate, neq; Imperio continerentur, exaudito clamore, perturbatis ordinibus omnes in fuga sibi subsidium posuerunt. Ita sine ullo periculo tantam eorum multitudinem nostri interfecerunt, quantum fuit diei spatium; sub occasumq; solis sequi destiterunt, scq; in castra, uti erat imperatum, receperunt. Postridie eius diei Cæsar priusq; se hostes ex pauore, ac fuga reciperent in fines Sueffonum, qui proximi Rhemis erant, exercitum duxit: & magno itinere confecto, ad oppidum Nouiodunum contendit. Id ex itinere oppugnare conatus, quod uacuum ab defensoribus esse audiebat, propter latitudinem fossæ, muriq; altitudinē paucis defendentibus expugnare non potuit. Castris munitis uineas agere, quæq; ad oppugnandū usui erant, comparare

comparare coepit. Interim omnis ex fuga Sueffonum multitudo, in oppidum proxima nocte conuenit. Celeriter uincis ad oppidum actis, aggere iacto, turribusq; constitutis magnitudine operum, quæ neq; uiderant ante Galli, neq; audierant: & celeritate Romanorum permoti, legatos ad Cæsarem de deditione mittunt, & petentibus Rhemis, ut conseruarentur, impetrat. Cæsar obsidibus acceptis, primis ciuitatis, atq; ipsius Galbæ regis duobus filiis, armisq; omnibus ex oppido traditis, in deditionem Sueffones accepit, exercitūq; in Bellouacos ducit: qui cum se, suaq; omnia in oppidum Bratuspantium contulissent, atq; ab eo oppido Cæsar cum exercitu circiter millia passuum quinque abesset, omnes maiores natu ex oppido egressi, manus ad Cæsarem tendere, & uoce significare coeperunt sese in eius fidem, ac potestatem uenire, neq; contra populum Romanum armis contendere. Item cum ad oppidum accessisset, castraq; ibi poneret, pueri, mulieresq; ex muro passis manibus suo more pacem à Romanis petierunt. Pro his Diuitiacus (nam post discessum Belgarum dimissis Heduoꝝ copijs ad eum reuerterat) facit uerba. Bellouacos omni tempore in fide, atq; amicitia ciuitatis Heduæ fuisse. Impulsos à suis principibus, qui dicerent Heduos à Cæsare in seruitutem redactos omnes indignitates contumeliasq; perferre, & ab Heduis defecisse, & populo Ro. bellū intulisse. Qui huius consilij primipes fuissent, quod intelligerent, quantam calamita-

d tem

LIBER

tem ciuitati intulissent, in Britanniam profugisse. *P*etere nō solum Bellouacos, sed etiam pro his Heduos, ut sua clemētia ac mansuetudine in eos utatur. *Q*uod si fecerit, Heduorum auctoritatem apud omnes Belgas amplificaturum, quorum auxilijs, atq; opibus, si qua bella inciderint, sustentare consueuerint. *C*æsar honoris Diuitiaci, atq; Heduorum causa sese eos in fidem recepturum, & conseruaturū dixit. Sed quod erat ciuitas magna, & inter Belgas auctoritate, ac hominum multitudine præstabat, sexcentos obsides poposcit. His traditis, omnibusq; armis ex oppido collatis, ab eo loco in fines Ambianorum peruenit: Qui se, suaq; omnia sine mora dederunt. Eorum fines Neruij attingebāt, quorum de natura moribusq; *C*æsar cū quæreret, sic reperiebat. Nullum adiū esse ad eos mercatoribus, nihil pati uini, reliquarumq; rerum ad luxuriam pertinentium inferri: quod his rebus relanguescere animos, eorumq; remitti uirtutem existimarent. *E*sse homines feros, magnæq; uirtutis. *I*ncrepitare, atq; incusare reliquos Belgas, qui se populo Romano deditissent, & patriam uirtutē proiecissent: confirmare sese, neq; legatos missuros, neq; ullam conditionem pacis accepturos. Cum per eorum fines triduo iter fecisset, inueniebat ex captiuis, Sabim flumen ab castris suis, nō amplius millia passuū decem abesse. Trans id flumen omnes Neruios confedissee, aduentumq; ibi Romanorum expectare unā cū Atrebalibus, & Veromanduis finitimis suis. Nam
his uttisq;

his utrisq; persuaferāt, ut eandem belli fortunam ex-
 perirentur. Expectari etiam ab his Aduaticorum cor-
 piss, atq; esse in itinere. Mulieres, quiq; per etatem
 ad pugnam inutiles uiderentur, in eum locum coniec-
 cisse, quo propter paludes exercitui aditus nō esset.
 Caesar his rebus cognitis exploratores, centurionesq;
 pramittit, qui locum castris idoneum deligāt. Cum
 ex deditiis Belgis, reliquisq; Gallis complures Cae-
 sarem secuti unā iter facerent, quidam ex his (ut po-
 stea ex captiuis cognitum est) eorum dierum consue-
 tudine itineris nostri exercitus perspecta, nocte ad
 Nervios peruenerūt, atq; his demonstrarūt inter sin-
 gulas legiones, impedimentorum magnū numerū in-
 tercedere: neq; esse quicūq; negocij, cum prima legio in
 castra uenisset, reliquæq; legiones magnum spacium
 abessent, hanc sub sarcinis adoriri. Qua pulsa, impe-
 dimentisq; direptis, futurum, ut reliquæ cōtra consi-
 stere non auderent. Aduuabat etiam eorum consiliū,
 qui rem dcferebāt, quod Neruij antiquitus cum equi-
 tatu nihil possent, neq; enim ad hoc tempus ei rei stu-
 dent: sed quicquid possunt pedestribus ualent copijs,
 quò facilius finitimorum equitatum, si prædandi
 causa ad eos uenisset, impedirent, teneris arboribus
 incisis, atque inflexis, crebrisq; in latitudinem ra-
 mis enatis, & rubis, sentibusque interiectis effe-
 cerant, ut instar muri hæ sepes munimenta præbe-
 rent, quò non modo non intrari, sed ne perspicui qui-
 dem posset. Iis rebus cum iter agminis nostri impe-
 d 2 directur,

LIBER

niretur, non omittendum sibi consilium Neruij existimauerunt. Loci natura erat hæc, quem locum nostri castris delegerant. Collis à summo æqualiter decliuis, ad flumen Sabin, qd' supra nominauimus, uergebat. Ab eo flumine pari accliuitate collis nascebatur, aduersus huic, & cōtrarius passus circiter ducentos, infimus, apertus, ab superiore parte syluestris, ut non facile introrsus perspici posset. Intra eas syluas hostes in occulto sese continebant: In aperto loco secundum flumen paucae stationes equitum uidebatur. Fluminis erat altitudo circiter pedum trium. Cæsar equitatu præmissō subsequebatur omnibus copijs. Sed ratio, ordoq; agminis aliter se habebat, ac Belgæ ad Neruios detulerant: Nam quod hostis appropinquare consuetudine sua Cæsar. VI. legiones expeditas ducebat. Post eas, totius exercitus impedimenta collocabat. Inde duæ legiones, quæ proximæ conscriptæ erant, totum agmen claudebāt, præsidioq; impedimentis erant. Equites nostri cum funditoribus, sagittarijsq; flumen transgressi, cum hostium equitatu prælium commiserunt. Cum se illi identidem in syluas ad suos reciperent, ac rursus è sylua in nostros impetum facerent, neq; nostri longius quàm quem ad finem porrecta, ac loca aperta pertinebant, cedentes insequi auderent, interim legiones sex, quæ primæ uenerant, opere dimenso castra munire cœperūt. Vbi prima impedimenta nostri exercitus ab his qui in syluis abditi latebant, uisa sunt, quod tempus inter eos committendū

mittendi prælii cōuenerat, ita ut intra syluam aciem,
ordinesq; constituerant, atq; ipsi sese confirmauerāt,
subito omnibus copijs prouolarunt, impetumq; in nos-
tros equites fecerunt. His facile pulsīs, ac perturba-
tis, incredibili celeritate ad flumen decurrerūt, ut pe-
nē uno tempore & ad syluas, & in flumine, & iam
in manibus nostris hostes uiderentur. Eadem autem
celeritate aduerso colle ad nostra castra, atq; eos, qui
in opere occupati erant, contenderunt. Cæsari omnia
uno tempore erant agenda. Vexillum proponen-
dum, quod erat insigne, cum ad arma concurrī oport-
teret. Signum tuba dandum. Ab opere reuocandi mi-
lites, qui paulo longius aggeris petendi causa pro-
cesserant, accersendi. Acies instruenda. Milites cohör-
tandi. Signum dandum. Quarum rerum magnā par-
tem, temporis breuitas, & incursus hostiū impediē-
bat. His difficultatibus duæ res erant subsidio, scienti-
a, atq; usus militum, quod superioribus prælijs ex-
ercitati, quid fieri oporteret, non minus commode ip-
si sibi præscribere, quàm ab alijs doceri poterant: &
quod ab opere, singulisq; legionibus singulos legatos
Cæsar discedere, nisi munitis castris, uetuerat. Hi
propter celeritatem, & propinquitatem hostium, ni-
hil iam Cæsaris imperiū expectabant, sed per se quæ
uidebantur, administrabant. Cæsar necessarijs rebus
imperatis, ad cohortandos milites, quam in partem
fors obtulit, decurrit, & ad legionem decimam de-
uenit, Milites nō longiore oratione est cohortatus,
d 3 quàm

LIBER

quàm uti suæ pristinæ uirtutis memoriam retinerent, neu perturbarentur animo, hostiumq; impetū fortiter sustinerent. Et quia nō longius hostes aberant, q̄ quò telum adijci posset, prælii committendi signum dedit. Atq; item in alteram partem cohortandi causa profectus, pugnantibus occurrit. Temporis tanta fuit exiguitas, hostiumq; tam paratus ad dimicandum animus, ut nō modo ad insignia accōmodanda, sed etiā ad galeas induendas, scutisq; tegmenta detrahenda, tempus defuerit. Quam quisq; in partē ab opere casu deuenit, quæq; prima signa cōspexit, ad hæc constitit: ne in quærendis suis pugnādi tempus dimitteret. Instructo exercitu magis ut loci natura, deiectusq; collis, & necessitas temporis, quàm ut rei militaris ratio, atq; ordo postulabat, cum diuersis locis legiones aliæ, alia in parte hostibus resisterent, sepibusq; densissimis, ut ante demonstrauius, interiectis, prospectus impediretur, neq; certa subsidia collocari, neq; quid in quaq; parte opus esset prouideri, neq; ab uno omnia imperia administrari poterant. Itaq; in tantarum iniquitate, fortunæ quoq; euentus uarij sequebantur. Legionis nonæ, & decimæ milites, ut in sinistra parte aciei constitierant, pilis emissis, cursu, ac lassitudine exanimatos, uulneribusq; cōfectos, Atrebatēs (nam his capars obuenerat) celeriter ex loco superiore in flumen compulerunt, Et transire conantes insecuti, gladijs magnam partem eorum impediatam interfecerunt. Ipsi transire flumen nō dubitauerunt.

rum: & in locum iniquū progressi rursus regressos, ac resistentes hostes, redintegrato praelio in fugā coniecerunt. Item alia in parte diuersæ duæ legiones undecima, & octaua, profligatis Veromanduis, quibus cū crant cōgressi, ex loco superiore in ipsis fluminis ripis praeliabantur. Ac totis ferè castris à fronte, & à sinistra parte nudatis, quod in dextro cornu legio duodecima, & non magno ab ea intervallo septima constitisset, omnes Neruij confertissimo agmine, duce Boduognato, qui summam imperij tenebat, ad eum locum cōtenderūt. Quorū pars aperto latere legiones circumuenire, pars summum locū castrorum petere cœpit. Eodem tempore equites nostri, leuisq; armaturæ pedites, qui cum his unā fuerant, quos primo hostium impetu pulsos dixeram, cum se in castra reciperent, aduersis hostibus occurrebant, ac rursus aliam in partem fugam petebant. Et calones, qui ab humana porta, ac summo iugo collis nostros uictores flumen transire cōspexerant, prædandi causa egressi, cum respexissent, & hostes in nostris castris uersari uidissent, præcipites fugæ sese mandabant. Simul eorum, qui cum impedimentis ueniebant, clamor, fremitusq; exaudiebatur. Alijq; aliam in partem perterriti ferebantur. Quibus omnibus rebus permoti equites Treueri, quorum inter Gallos uirtutis opinio est singularis, qui auxilij causa à ciuitate missi ad Cæsarem uenerant, cum multitudine hostium castra nostra compleri, legiones premi, & penè circum-

LIBER

uentas teneri, calones, equites, funditores, Numidas, diuersos, dissipatosq; in omneis partes fugere uidissent, desperatis nostris rebus: domum contenderunt: Romanos pulsos, superatosq; castris impedimentisq; eorum hostes potitos ciuitati renuntiauerunt. Cæsar ab decimæ legionis cohortatione ad dextrum cornu profectus, ubi suos urgeri, signisq; in unum locū collatis duodecimæ legionis milites confertos, sibiipsis ad pugnam esse impedimento, quartæ cohortis omnibus centurionibus occisis, signiferoq; interfecto, signo amisso, reliquarum cohortium omnibus ferè centurionibus, aut uulneratis, aut occisis, in his primipilo. P. Sextio Baculo, fortissimo uiro multis grauibusq; uulneribus confecto, ut iam se sustinere nō posset, reliquos esse tardiores, & nonnullos à nouissimis desertos, prælio excedere, ac tela uitare, hosteis neq; à fronte ex inferiore loco subeuntes intermittere, & ab utroq; latere instare, & rem esse in angusto uidit: neq; ullum esse subsidium, quod submitti posset, scuto ab nouissimis uni militi detracto, quod ipse eò sine scuto uenerat, in primam aciem processit, centurionibusq; nominatim appellatis, reliquos cohortatus milites, signa inferre, & manipulos laxare iussit, quo facilius gladijs uti possent. Huius aduentu spe illata militibus, ac redintegrato animo, cum pro se quisq; in conspectu imperatoris etiam in extremis suis rebus operam nauare cuperet, paulum hostium impetus tardatus est. Cæsar cum septimam legionem, quæ iuxta constite

ita confiterat, item urgeri ab hoste uidiſſet, tribunos militum monuit, ut paulatim ſeſe legiones coniungerent, & conuerſa ſigna in hoſtes inferrēt. Quo facto cum alijs alij ſubſidium ferrent, neq; timerent, ne aduerſi ab hoſte circumuencirentur, audacius reſiſtere, ac fortius pugnare cœperunt. Interim milites legionū duarum, quæ in nouiſſimo agmine præſidio impedimentis fuerant, prælio nuntiato, curſu incitato, in ſummo colle ab hoſtibus conſpiciebantur. Et Titus Labienus caſtris hoſtium potitus, & ex loco ſuperiore, quæ res in noſtris caſtris gererentur, conſpicatus, decimam legionem ſubſidio noſtris miſit. Qui cū ex equitum, & calonum fuga, quo in loco res eſſet, quantoq; in periculo, & caſtra, & legiones, & imperator uerſaretur, cognouiſſent, nihil ad celeritatem ſibi reliqui fecerunt. Horum aduentu tanta rerū commutatio eſt facta, ut noſtri etiam, qui uulneribus conſecti procubuiſſent, ſcutis innixi prælium redintegrarent. Tum calones perterritos hoſtes conſpicati, etiā inermes armatis occurrerunt. Equites uero, ut turpitudinem fugæ uirtute delerent, omnibus in locis pugnant, quo ſe legionarijs militibus præferrent. At hoſtes etiam in extrema ſpe ſalutis tantam uirtutem præſtiterunt, ut cum primi eorum cecidiſſent, proximi iacentibus inſiſterent, atq; ex eorum corporibus pugnarent. His deiectis, & coaceruatis cadaueribus, qui ſupereſſent, ut ex tumulto tela in noſtros conijcerent, pilaq; intercepta remitterent, ut non ne quicq;

d 5 tante

LIBER

tanta uirtutis homines iudicari deberet, ausos esse transire latissimum flumen, ascendere altissimas ripas, subire iniquissimum locum, quæ facilia ex difficillimis, animi magnitudo redegerat. Hoc prælio facto, & prope ad internitionem gente, ac nomine Nerviorum redacto, maiores natu, quos unà cum pueris mulieribusq; in æstuaria, ac paludes collectos dixeramus, hac pugna nuntiata, cum uictoribus nihil impeditum, uictis nihil tutum arbitrarentur, omnium qui supererant consensu, legatos ad Cæsarem miserunt, seq; ei dediderunt. Et in cōmemoranda ciuitatis calamitate, ex sexcentis ad treis Senatores, ex hominum millibus sexaginta, uix ad quingentos, qui arma ferre possent, sese redactos esse dixerunt. Quos Cæsar ut in miseros ac supplices usus misericordiae uideretur, diligentissime conseruauit: suisq; finibus, atq; oppidis uti iussit: & finitimis imperauit, ut ab iniuria, & melesicio se, suosq; prohiberēt. Aduatici (de quibus supra scripsimus) cū omnibus copijs auxilio Nervijs uenirent, hac pugna nuntiata ex itinere domum reuerterūt: cūctis oppidis, castellisq; desertis, sua omnia in unum oppidū egregie natura munitum cōtulerunt. Quod cū ex omnibus in circuitu partibus altissimas rupes, despectusq; haberet, una ex parte leniter accliuus aditus, in latitudinem nō amplius ducentorum pedum relinquebatur. Quem locum duplici altissimo muro munierant. Tum magni ponderis saxa, & præscutæ trabes in muro collocarāt. Ipsi erāt ex Cimbris

ex Cimbris, Teutonisq; procreati: qui cū iter in provinciam nostram, atq; Italiam facerent, his impedit-
mentis, quæ secum agere, ac portare nō poterant, cū
tra flumen Rhenū depositis, custodiæ ex suis, ac præ-
sidio sex millia hominum unā reliquerūt. Hi post eo-
rum obitum multos annos à finitimis exagitati, cum
aliàs bellum inferrēt, aliàs illatum defenderēt, con-
sensu eorū omniū pace facta, hūc sibi domicilio locū
delegerūt. Ac primo aduentu exercitus nostri crebras
ex oppido excursiones faciebant: paruulisq; prælijs
cum nostris cōtendebant. Postea uallo pedū. XII. in
circuitu. XV. millium, crebrisq; castellis circumniti,
oppido sese cōtinebant. Vbi uincis actis, aggere ex-
tructo, turrim constitui procul uiderunt, primum ir-
ridere ex muro, atq; increpitare uocibus, quod tanta
machinatio ab tāto spacio instrueretur. Quibus nam
manibus, aut quibus uiribus præsertim homines tan-
tulæ stature (nam plerunq; omnibus Gallis præ mag-
nitudine corporum suorum breuitas nostra contem-
ptui est) tanti oneris turrim in muros sese collocare
considerēt. Vbi uero moueri & appropinquare mor-
tibus uiderunt, noua atq; inusitata specie commoti,
legatos ad Cæsarem de pace miserunt. Qui ad hunc
modum locuti: Non se existimare Romanos sine ope
deorum bellū gerere, qui tantæ altitudinis machina-
tiones tanta celeritate promouere, & ex propinqui-
tate pugnare possent. Se, suaq; omnia eorū potesta-
ti permittere dixerunt. Vnum petere, ac deprecari,
si forte

LIBER

*Si forte pro sua clementia, ac mansuetudine, quam ip-
 si ab alijs audissent, statuisset Aduaticos esse conser-
 uandos, ne se armis dissiparet. Sibi omnes ferè fini-
 timos esse inimicos, ac suæ uirtuti inuidere : à quibus
 se defendere traditis armis nō possent. Sibi præstare,
 si in eum casum deducerentur, quamuis fortunam à
 populo Romano pati, quàm ab his per cruciatū inter-
 fici, inter quos dominari consueissent. Ad hæc Cæsar
 respondit, se magis consuetudine sua, quàm merito
 eorum ciuitatem conseruaturū, si prius, quàm acies
 murum attigisset, se deditissent : sed deditiōis nullā
 esse conditionē, nisi armis traditis : se id, quod in Neri-
 uios fecisset, facturum : finitimisq; imperaturum, ne
 quam dedititijs populi Romani iniuriam inferrent.
 Re nuntiata ad suos, illi se, quæ imperarentur, facere
 dixerunt. Armorum magna multitudine de muro in
 fossam, quæ erat ante oppidū iacta, sic ut prope sum-
 mam muri, aggerisq; altitudinem acerui armorum
 adæquarent. Et tamen circiter parte tertia (ut postea
 compertum est) celata, atq; in oppido retenta, portis
 patefactis, ea die pace sunt usi. Sub uesperum Cæsar
 portas claudi, militesq; ex oppido exire iussit, ne quā
 noctu oppidani à militibus iniuriam acciperent. Illi
 ante inito (ut intellectum est) consilio, quod deditio-
 ne facta, nostros præsidia deducturos, aut deniq; in-
 diligentius seruatuos crediderant, partim cum his,
 quæ retinuerant, & celauerant armis, partim, scutis
 ex cortice factis, aut uiminibus intextis, quæ subito
 ut tempo/*

(ut temporis exiguitas postulabat) pellibus induxerant, tertia uigilia, qua minime arduus ad nostras munitiones ascensus uidebatur, omnibus copijs repente ex oppido eruptionem fecerunt. Celeriter (ut ante Cæsar imperauerat) ignibus significatione facta, ex proximis castellis eò concursus est: pugnatumq; ab hostibus ita acriter, ut à uiris fortibus in extrema spe salutis iniquo loco contra eos, qui ex uallo turribusq; tela iaceret, pugnari debuit, cum una uirtute omnis spes salutis consisteret. Occisis ad hominū millibus quatuor, reliqui in oppidum reiecti sunt. Post diei eius diei re fractis portis, cum iam defenderet nemo, atq; intromissis militibus nostris, sectionem eius oppidi uniuersam Cæsar uendidit. Ab his, qui emerant, capitum numerus ad eum relatus est milliū quinquagintatrium. Eodem tempore à. P. Crasso, quem cum legione una miserat ad Venetos, Vnellos, Osifinos, Curiosolitas, Sefuuios, Aulercos, Rhodones, quæ sunt maritimæ ciuitates, Oceanumq; attingunt, certior factus est, omneis eas ciuitates in ditionem, potestatemq; populi Romani esse redactas. His rebus gestis, omni Gallia pacata, tãta huius belli ad Barbaros opinio perlata est, uti ab his nationibus quæ trans Rhenum incolerent, mitterentur legati ad Cæsarem, quæ se obfides daturas, imperata facturæ, pollicerentur. Quas legationes Cæsar, quod in Italiæ, Illyricumq; properabat, inita proxima æstate, ad se reuerti iussit. Ipse in Carnutes, Andes, Turones, quæ ci

LIBER

que ciuitates propinque his locis erant, ubi bellum
gesserat, legionibus in hyberna deductis, in Italiam
profectus est. Ob easque res ex litteris Caesaris dies.
XV. supplicatio decreta est. Quod ante id tempus
acciderat nulli.

C. IULII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO. LIBER TERTIVS.

VM IN ITALIAM
proficisceretur Caesar, Seruium
Galbam cum legione duodecima,
et parte equitatus in Antuates,
Veragros, Sedunosque misit: qui
a finibus Allobrogum, et lacu
Lemano, et flumine Rhodano ad summas alpes per-
tinent. Causa mittendi fuit, quod iter per alpes, quo
magno cum periculo magnisque portorij mercatores ire
consueverunt, patefieri uolebat. Huic permisit, si opus
esse arbitraretur, uti in his locis legionem hyemandi
causa collocaret. Galba, secundis aliquot praelijs fa-
ctis, castellisque compluribus eorum expugnatis, missis ad
eum undique legatis, obsidibusque datis, et pace facta, con-
stituit cohortes duas in Antuatibus collocare: et ipse
cum reliquis eius legionis cohortibus in uico Veragror-
um, qui appellatur Ostodorus, hyemare. Qui uicus po-
situs

situs in ualle, non magna adiecta planicie, altissimis
 montibus undiq; cōtinetur. Cū hic duas in paries flui-
 mine diuideretur, alterā partē eius uici Gallis ad hy-
 emandum cōcessit, alterā uacuam ab his relictam cor-
 hortibus attribuit. Eum locū uallo, fossaq; muniuit.
 Cū dies hybernorū cōplures transissent, frumeniūq;
 cōcōportari iussisset, subito per exploratores certior
 factus est, ex ea parte uici, quam Gallis concesserat,
 omnes noctu discessisse: montesq; qui impenderent, à
 maxima multitudine Sedunorū, & Veragrorū tene-
 ri. Id aliquot de causis acciderat, ut subito Galli belli
 renouandi, legionisq; opprimendæ consiliū caperent.
 Primū, quod legionē, neq; eam plenissimā detractis
 cohortibus duabus, & compluribus singillatim, qui
 cōmeatus petendi causa missi erāt, absentibus, pro-
 pter paucitatē despiciebāt. Tum etiam, quod propter
 iniquitatem loci, cū ipsi ex montibus in uallem decur-
 rerent, & tela cōijcerent, ne primū quidem posse im-
 petum suum sustineri existimabant. Accedebat, quod
 suos à se liberos abstractos obsidum nomine dolebāt:
 & Romanos nō solū itinerum causa, sed etiā perpe-
 tuæ possessionis, culmina alpium occupare conari, &
 ea loca finitimæ Prouinciæ adiungere, sibi persuasum
 habebant. His nuntijs acceptis Galba, cum neq;
 opus hybernorum, munitionesq; plene essent peri-
 fectæ, neq; de frumento, reliquoq; commeatu satis
 esset prouisum, quod deditiōne facta, obsidibusque
 acceptis, nihil de bello timendum existimauerat,
 concilio

LIBER

concilio celeriter conuocato sententias exquirere cœpit. Quo in cōcilio cum tantū repentini periculi præter opinionem accidisset, ac iam omnia ferè superiora loca multitudo armatorum completa conspicerentur, neq; subsidio ueniri, neq; commectus supportari, interclusis itineribus, posset, prope iam desperata salute, non nullæ huiusmodi sententiæ dicebantur: ut impedimentis relictis, eruptione facta, iisdem itineribus, quibus cō peruenissent, ad salutem contenderent. Maiori tamen parti placuit, hoc reseruato ad extremum consilio, interim rei euentum experiri, & castra defendere. Breui spatio interiecto, uix ut his rebus, quas constituissent, colloquendis, atq; ad ministrandis tempus daretur, hostes ex omnibus partibus, signo dato decurrere, lapides, gessaq; in uallum coniungere. Nostri primo integris uiribus fortiter repugnare, neq; ullum frustra telum ex loco superiore mittere: ut quæq; pars castrorum nudata defensoribus premi uidebatur, cō occurrere, & auxilium ferre. Sed hoc superari, quod diuturnitate pugne hostes defessi, cum prælio excedebant, alij integris uiribus succedebant. Quarum rerum à nostris propter paucitatem fieri nihil poterat: ac non modo defesso ex pugna excedendi, sed ne saucio quidem eius loci, ubi constiterat, relinquendi, ac sui recipiendi facultas dabatur. Cum iam amplius horis sex continenter pugnaretur, ac non solum uires, sed etiam tela nostris deficerent, atq; hostes acrius instarent: languidioribusq; nostris

uallū

uallum scindere, & fossas complere cœpissent, resq;
esset iam ad extremum perducta casum. P. Sextius
Baculus primipili centurio (quē neruico praelio com/
pluribus confectum uulneribus diximus) & item. C.
Volusenus tribunus militum, uir & consilij magni,
& uirtutis, ad Galbam occurrunt: atq; unam esse
spem salutis docēt, si eruptione facta, exirent. u. auxi/
lium experirentur. Itaq; conuocatis centurionibus,
celeriter milites certiores facit, paulisper intermitte=
rent praelium: ac tantummodo tela missa exciperent,
seq; ex labore reficerent. Post dato signo ē castris
crumperent, atq; omnem spem salutis in uirtute pone=
rent. Quod iussi sunt, faciunt: ac subito omnibus por=
tis eruptione facta, neq; cognoscendi, quid fieret, neq;
sui colligendi hostibus facultatē relinquunt. Ita com/
mutata fortuna eos, qui in spem potiendorum castro=
rum uenerant, undiq; circumuentos, interficiunt: &
ex hominum millibus amplius triginta (quem nume=
rum barbarorum ad castra uenisse constabat) plus
tertia parte interfecta, reliquos perterritos in fugam
coniiciunt: ac ne in locis quidem superioribus consi=
stere patiuntur. Sic omnibus hostium copijs fuis, ar=
misq; exutis, se in castra, munitionesq; suas recipiūt.
Quo praelio facto, quod saepius fortunā tentare Gal/
ba nolebat: atq; alio sese in hyberna consilio uenisse
meminerat, alijs occurrisse rebus uiderat, maxime
frumenti, commeatusq; inopia permotus, postero die
omnibus ciuium uici edificijs incensis, in prouinciā re=
e uerti

LIBER

uerti cōtendit: ac nullo hoste prohibente, aut iter demorante, incolumem legionem in Antuates, inde in Allobrogas perduxit, ibiq; hyemauit. His rebus gestis, cum omnibus de causis Cæsar pacatam Galliam existimaret, superatis Belgis, expulsis Germanis, uictis in alpibus Sedunis, atq; ita inita hyeme in Illyricum profectus esset, quod eas quoq; nationes adire, & regiones cognoscere uolebat, subitum bellum in Gallia coortū est. Eius belli hæc fuit causa. P. Crassus adolescens cum legione septima proximis mari Oceano in Andibus hyemabat. Is, quod in his locis inopia frumenti erat, præfectos, tribunosq; militum complures in finitimas ciuitates frumenti comعاتusq; petendi causa dimisit. Quo in numero erat. T. Terrasidius missus in Vnellos. M. Trebius Gallus in Curiosolitas. Q. Velanius cum. T. Sillio in Venetos. Huius ciuitatis est longe amplissima authoritas omnis oræ maritimæ regionum earum, quod & naues habent Veneti plurimas, quibus in Britanniam nauigare consueuerunt, & scientia, atq; usu nauticarum rerum ceteros antecedunt: & in magno impetu maris, atq; aperto, paucis portibus interiectis, quos tenent ipsi, omnes ferè, qui eodem mari uti cōsueuerūt, habent uectigales. Ab his fuit initium retinendi Sillij, atq; Velanij, quod per eos suos se obsides, quos Crasso dedissent, recuperaturos existimabant. Horum auctoritate finitimi adducti (ut sunt Gallorum subita & repentina consilia) eadem de causa Trebium, Terrasidium

Terrafidūmq; retinent: & celeriter missis legatis per suos principes inter se coniurant, nihil nisi communi consilio acturos, eundemq; omnis fortunæ exitū esse laturos: reliquasq; ciuitates sollicitant, ut in ea libertate, quam a maioribus acceperāt, permanere, quam Romanorum seruitutem perferre, mallent. Omni ora maritima celeriter ad suam sententiā perducta, communem legationem ad. P. Crassum mittunt. Si uelit suos recuperare, obsides sibi remittat. Quibus de rebus Cæsar à Crasso certior factus, quod ille aberat longius naues interim longas ædificari in flumine Ligeri, quod influit in Oceanū, remiges ex prouincia institui, nautas gubernatoresq; comparari iubet. His rebus celeriter administratis, ipse, cum primum per anni tempus potuit, ad exercitiū contendit. Veneti, reliquaq; ciuitates cognito Cæsaris aduentu, simul quod quantū in se facinus admisissent intelligebant, legatos (quod nomen apud omnes nationes sanctum, inuiolatūq; semper fuisset) retentos ab se, & in uinacula coniectos, pro magnitudine periculi bellū parere, & maxime ea, quæ ad usum nauū pertinerēt, prouidere instituunt: hoc maiore spe, quod multū natura loci confidebāt: pedestria esse itinera concisa æstuarijs, nauigationē impeditam, propter inscitiam locorum paucitatemq; portuum sciebant. Neq; nostros exercitus propter frumenti inopiam diutius apud semorari posse confidebant. Ac iam ut omnia contra opinionē acciderēt, tamen se plurimum nauibus

c 2 posse

LIBER

posse: Romanos neque ullam facultatem habere nauium, neque eorum locorum, ubi bellum gesturi essent, uada, portus, insulasque nouisse: ac longe aliam esse nauigationem in intercluso mari, atque in uastissimo, ac apertissimo oceano perspiciebant. His initis consilijs, oppida muniunt: frumenta ex agris in oppida comportant. Naues in Venetiam ubi Casarem primum bellum gesturum esse constabat, quam plurimas posunt, cogunt. Socios sibi ad id bellum Osifinos, Lexobios, Nannetes, Ambiliates, Morinos, Diablintres, Menapios asciscunt. Auxilia ex Britania, quae contra eas regiones posita est, accersunt. Erant haec difficultates belligerendi, quas supra ostendimus. Sed multa tamen Casarem ad id bellum incitabant: iniuriæ rectorum equitum Romanorum, rebellio facta post deditiōem, defectio datis obsidibus, tot ciuitatum coniuratio: in primis ne hac parte neglecta, reliquae nationes sibi idem licere arbitrarentur. Itaque cum intelligeret omnes ferè Gallos nouis rebus studere, et ad bellum mobilitè celeriterque excitari, omnes autem homines natura libertati studere, et conditionem seruitutis odisse, prius, quam plures ciuitates conspicerent, partiendum sibi, ac latius distribuendum exercitum putauit. Itaque T. Labienum legatum in Treueros, qui proximi Rheno flumini sunt, cum equitatu mittit. Huic mandat Rhemos, reliquosque Belgas adeat, atque in officio cōtineat. Germanosque, qui auxilio à Belgis accersiti dicebantur, si per uim nauibus flumen

flumen transire conentur, prohibeat. P. Crassum cum cohortibus legionarijs. XII. & magno numero equitatus in Aquitaniam proficisci iubet, ne ex his nationibus auxilia in Galliam mittantur, ac tantæ nationes coniungantur. Q. Titurium Sabinum legatum cum legionibus tribus in Vnellos, Curiosolitas, Lexobiosq; mittit: qui eam manum distinendam curet. Decium Brutum adolescentem classi, Gallicisq; nauibus, quas ex Pictonibus, & Santonis, reliquisq; pacatis regionibus conuenire iusserat, præfecit: & cum primum posset in Venetos proficisci iubet. Ipse cò pedestribus copijs contendit. Erant eiusmodi ferè situs oppidorum, ut posita in extremis lingulis promontorijsq; neq; pedibus aditum haberent, cum ex alto scæltus incitauisset, quod bis semper accidit horarum duodecim spatium: neq; nauibus, quod rursus minuen- te æstu, naues in uadis afflictarètur. Ita utraq; re oppidorum oppugnatio impedièbatur. Ac si quādo magnitudine operis forte superati, extruso mari aggere, ac molibus, atq; his fermè mœnibus adæquatis, suis fortunis desperare cœperant, magno numero nauium appulso (cuius rei summam facultatem habebant) sua omnia deportabant: seq; in proxima oppida recipiebant. Ibi se rursus iisdem opportunitatibus loci defendebant. Hæc eo facilius magnam partem æstatis faciebant, quod nostræ naues tempestatibus detinebantur: summaq; erat uasto, atq; aperto mari magnis æstibus, raris, ac prope nullis portibus, difficultas nauigandi

LIBER

uigandi. Namq; ipsorum naues ad hunc modum facte, armataeq; erant. Carinae, aliquanto planiores, q̃ nostrarū nauū, quo facilius uada, ac decessum astus excipere possent. Prorae admodum erectae: atq; item puppes ad magnitudinem fluctuum, tempestatumq; accommodatae. Nauesq; totae factae ex robore, ad quamuis uim, & contumeliam perferendam. Transra ex pedilibus in altitudinem trabibus confixa clauis ferreis, digiti pollicis crassitudine. Ancore pro funibus, ferreis catenis reuinctae. Pelles pro uelis, alutaeq; tenuiter confectae, siue propter lini inopiam, atq; eius usus inscitiam: siue, quod est magis uerisimile, quod tantis tempestates oceani, tantosq; impeditus uentorum sustinere, ac tanta onera nauium regi uelis non satis commode arbitrabantur. Cum his nauibus nostrae classi eiusmodi congressus erat, ut una celeritate, & pulsu remorum praestaret. Reliqua pro loci natura, pro ui tempestatum illis essent aptiora, & accommodatiora. Neq; enim his nostrae rostro nocere poterant, tanta in his erat firmitudo: neq; propter altitudinem facile telū adigebatur: & eadem de causa minus commode scopulis continebantur. Accedebat, ut cum seuire uentus coepisset, & se uento dedissent, & tempestatē ferrent facilius, & in uadis consistenter tutius: & ab aestu derelictae, nihil saxa, & cautes timerent. Quarum rerum omnium nostris nauibus casus erat extimescendus. Compluribus expugnatiss oppidis, Caesar ubi intellexit frustratantum laborem

borem sumi, neq; hostium fugam, captis oppidis reprimi, neq; his noceri posse, statuit expectandā classē. Quæ ubi conuenit, ac primum ab hostibus uisa est, circiter. CC. XX. naues eorum paratissimæ, atq; omni genere armorum ornatissimæ e portu profectæ nostris aduersæ constiterunt. Neq; satis Bruto, qui classi præerat, uel tribunis militum, centurionibusq;, quibus singulæ naues erant attributæ, constabat, quid agerent, aut qua ratione pugna insisterent. Rostris enim noceri non posse cognouerant. Turribus autem excitatis, tamen hæc altitudo puppium ex Barbaris nauibus superabat, ut neq; ex inferiore loco satis commode tela adijci possent, & missa à Gallis grauius acciderent. Vna erat magno usui res præparata à nostris, falces præacutæ insertæ, affixæq; longurijs non absimili forma muralium falcium. His cum funes, qui antennas ad malos distinebant, comprehensi, adducti q; erant, nauigio remis incitato prærumpebantur. Quibus abscis, antennæ necessario concidebant, ut cum omnis Gallicis nauibus spes in uelis, armamentisq; consisteret, his ereptis omnis usus nauium uno tempore criperetur. Reliquum erat certamen positum in uirtute, qua nostri milites facile superabant, atq; eò magis, quod in conspectu Cæsaris, atque omnis exercitus res gerebatur, ut nullum paulo fortius factum latere posset. Omnes enim colles, & loca superiora, unde erat propinquus despectus in mare, ab exercitu tenebantur. Disiectis (ut diximus)

- e 4 antennis

LIBER

antennis, cum singulas binæ, aut ternæ naues circumsteterant, milites summa vi transcendere in hostium naues contendebant. Quod postquam barbari fieri animaduerterunt, expugnatis compluribus nauibus, cum ei rei nullum reperiretur auxilium, fuga salutē petere contendebant. Ac iam conuersis in eam partē nauibus, quò uentus ferebat, tanta subito malacia, ac tranquillitas extitit, ut se loco mouere non possent. Quæ quidem res ad negotium conficiendum maxime fuit opportuna. Nam singulas nostri consecrati expugnauerunt, ut perpaucæ ex omni numero nobis interuentu, ad terrā peruenerint, cum ab hora ferre quarta, usq; ad solis occasum pugnaretur, quo prælii bellum Venetorum, totiusq; oræ maritimæ consecutum est. Nam cum omnis iuuentus, omnes etiam grauioris ætatis, in quibus aliquid consilij, aut dignitatis fuit, eò conuenerant, tum nauium, quod ubiq; fuerat, unum in locum coegerant: quibus amissis, reliqui neq; quò se reciperent, neq; quem ad modum oppida defenderent, habebant. Itaq; se, suaq; omnia Cæsari dediderunt. In quos eò grauius Cæsar uindicandum statuit, quò diligentius in reliquum tempus à Barbaris ius legatorum conseruaretur. Itaq; omni Senatu necato, reliquos sub corona uendidit. Dum hæc in Venetis geruntur, Q. Titurius Sabinus cum his copijs, quas à Cæsare acceperat, in fines Vnellorū peruenit. Iis præerat Viridouix, ac summam imperij tenebat earum omnium ciuitatum, quæ descecerant.

Ex qui

Ex quibus exercitiū, magnasq; copias cocgerat. Atq; his paucis diebus Aulerci, Eburonices, Lexouijq; senatu suo interfecto, quod authores belli esse volebāt, portas clauferunt, seq; cum Viridouice coniunxerūt. Magnaq; præterea multitudo undiq; ex Gallia perditorum hominum, latronumq; cōuenerat: quos spes prædandi, studiūq; bellandi ab agricultura, & quotidiāno labore reuocabat. Sabinus idoneo omnibus rebus loco castris sese tenebat. Cum Viridouix contra cum duum milliū spatio consediſſet, quotidieq; productis copijs pugnandi potestatem faceret, ut iam nō solum hostibus in contemptum Sabinus ueniret, sed etiam nostrorum militum uocibus nō nihil carperetur. Tantamq; opinionem timoris præbuit, ut iam ad uallum castrorum hostes accedere auderent. Id, ea causa faciebat, quod cum tanta multitudine hostium præsertim eo absente, qui summam imperij teneret, nisi æquo loco, aut opportunitate aliqua data, legato dimicandum nō existimabat. Hac confirmata opinione timoris, idoneum quendam hominem, & callidū delegit Gallum, ex his, quos auxilij causa secum habebat. Huic magnis præmijs, pollicitationibusq; persuadet, uti ad hostes transeat: & quid fieri uelit, edocet. Qui ubi pro perfuga ad eos uenit, timorem Romanorum proponit. Quibus angustijs Cæsar à Ventis prematur docet: neq; longius abesse, quin proxima nocte Sabinus clam ex castris exercitum educat, & ad Cæsarem auxilij ferendi causa proficiſcatur.

LIBER

Quod ubi auditum est, conclamant omnes occasione
 negocij bene gerendi amittendam non esse, ad castra
 iri oportere. Multæ res ad hoc consilium Gallos hor-
 tabantur. Superiorum dierum Sabini cunctatio, per-
 fuge confirmatio, inopia cibariorum, cui rei parum
 diligenter ab his erat prouisum, spes Venetici belli:
 Et quod ferè libenter homines, id, quod uolunt, cre-
 dunt. Iis rebus adducti, non prius Viridouicem, reli-
 quosq; duces, ex consilio dimittunt, quàm ab his sit
 concessum arma uti capiant, Et ad castra contendat.
 Quare concessa, læti uelut explorata uictoria, sar-
 mentis, uirgultisq; collectis, quibus fossas Romano-
 rum compleant, ad castra pergunt. Locus erat castro-
 rum editus, Et paulatim ab imo accliuus circiter pas-
 sus mille. Huc magno cursu contenderunt, ut quàm
 minimum spacijs ad se colligendos, armandosq; Ro-
 manis daretur: exanimatiq; peruenerunt. Sabinus su-
 os hortatus, cupientibus signum dat. Impeditis hosti-
 bus propter ea, quæ ferebāt onera, subito duabus por-
 tis eruptionem fieri iubet. Factum est opportunitate
 loci, hostium inscitia, ac defatigatione, uirtute militū,
 ac superiorū pugnarū exercitatione, ut ne unum qui-
 dem nostrorū impetum ferrent, ac statim terga uerte-
 rent. Quos impeditos, integris uiribus milites nostri
 consecuti, magnum numerum eorum occiderunt: reli-
 quos equites consectati, paucos, qui ex fuga euase-
 rant, reliquerunt. Sic uno tempore Et de nauali pug-
 na Sabinus, Et de Sabini uictoria Cæsar certior fa-
 ctus est,

etus est: ciuitatesq; omnes se statim Titurio dederunt. Nam ut ad bella suscipienda Gallorum alacer, ac promptus est animus, sic mollis, ac minime resistens ad calamitates perferendas mens eorum est. Eodem serè tempore. P. Crassus cum in Aquitaniam peruenisset, quæ pars (ut ante dictum est) & regionum latitudine, & multitudine hominum extrema parte Gallie est existimanda, cum intelligeret in illis locis sibi bellum gerendum, ubi paucis ante annis. L. Valerius præconius legatus exercitu pulso, interfectus esset: atq; unde. L. Mallius proconsul impedimentis amissis profugisset, non mediocrem sibi diligentiam adhibendam intelligebat. Itaq; re frumentaria prouisa, auxilijs, equitatuq; comparato, multis præterea uiris fortibus Tolosa, & Narbonæ, quæ sunt ciuitates Gallie Prouinciæ finitimæ, ex his regionibus nominatim euocatis, in Sontiatium fines exercitum introduxit. Cuius aduentu cognito, Sontiates magnis copijs coactis, equitatuq; quo plurimum ualebant, in itinere agmen nostrum adorti, primum equestre prælium commiserunt: deinde equitatu suo pulso, atque in sequentibus nostris, subito pedestres copias, quas in conualle in insidijs collocauerant, ostenderunt. Hi nostros disiectos adorti, prælium renouauerunt. Pugnatum est diu, atq; acriter. Cum Sontiates superioribus uictorijs freti, in sua uirtute totius Aquitanie salutem positam putarent. Nostri autem, quid sine imperatore, & sine reliquis legionibus

LIBER

legionibus adolescentulo ducce efficere possent, perspi-
 ci cuperent. Tandem confecti uulneribus, hostes ter-
 ga uertere. Quorū magno numero interfecto. Cras-
 sus ex itinere oppidum Sontiatum oppugnare cœpit.
 Quibus fortiter resistentibus, uineas, turresq; egit.
 Illi aliās eruptione tentata, aliās cuniculis ad agges-
 sionem, uineasq; actis, cuius rei sunt longe peritissimi
 Aquitani: propterea, quod multis locis apud eos ara-
 ria secturae sunt: ubi diligentia nostrorum nihil his
 rebus profici posse intellexerunt, legatos ad Crassum
 mittunt: seq; in deditionem ut recipiat, petunt. Qua
 re impetrata, arma tradere iussi, faciunt. Atq; in ea
 re omnium nostrorum intentis animis, alia ex parte
 oppidi Adcantuannus, qui summam imperij tenebat,
 cum sexcentis deuotis, quos illi soldurios appellant.
 Quorum hæc est conditio, ut omnibus in uita com-
 modis unā cum his fruantur, quorum se amicitiae de-
 diderint. Si quid his per uim accidat, aut eundem ca-
 sum unā ferant, aut sibi mortem consciscant. Neq;
 adhuc hominum memoria repertus est quisquā, qui
 eo interfecto, cuius se amicitiae deuouisset, mori re-
 cusaret. Cum ijs Adcantuannus eruptionem facere
 conatus: clamore ab ea parte munitionis sublato, cū
 ad arma milites concurrissent, uehementerq; ibi pug-
 natum esset, repulsus in oppidum est: uti tamen eadē
 deditionis conditione uteretur, à Crasso imperauit.
 Armis, obsidibusq; acceptis, Crassus in fines Vocon-
 tiorum, & Tarusatium profectus est. Tum uero Bar-
bari

bari commoti, quod oppidum & natura loci, & manu munium paucis diebus, quibus eò uentum erat, expugnatum cognouerant, legatos quoquo uersus dimittere, coniurare, obsides inter se dare, copias parare ceperunt. Mittuntur etiam ad eas ciuitates legati, quæ sunt citerioris Hispaniæ finitimæ Aquitaniæ: inde auxilia, ducesq; accersuntur. Quorum aduentu magna cum authoritate, & magna cum hominum multitudine bellum gerere conantur. Duces uero hi deliguntur, qui unà cum Q. Sertorio omnes annos fuerant, summamq; scientiam rei militaris habere existimabantur. Si consuetudine populi Ro. loca capere, castra munire, commatibus nostros intercludere insistant. Quod ubi Crassus animaduertit, suas copias propter exiguitatem nō facile diduci, hostem & uagari, & uias obsidere, & castris satis præsidij relinquere, ob eam causam minus commode frumentū, commeatumq; sibi supportari, indies hostium numerum augeri, non cunctandum existimauit, quin pugna decertaret. Hac re ad cōcilium delata, ubi omneis idem sentire intellexit, posterum diem pugnae constituit. Prima luce productis omnibus copijs, duplici acie instructa, auxilijs in mediam aciem collocatis, quid hostes consilij caperent, expectabat. Illi, & si propter multitudinem, & ueterem belli gloriam, paucitatemq; nostrorum se tutò dimicatuuros existimabant, tamen tutius esse arbitrabantur, obsessis uijs, cōmeatu intercluso, sine ullo uulnere uictoria potiri.

Et si

LIBER

Et si propter inopiam rei frumentariæ Romani sese recipere cœpissent, impeditos in agmine, & sub sarcinis infirmiore animo adoriri cogitabant. Hoc consilio probato ab ducibus, productis Romanorum copijs, sese castris tenebant. Hac re perspecta Crassus cum sua cunctatione, atq; opinione, timidiore hosteis, nostros milites alacriores ad pugnandum effecisset, atq; omnium uoces audirentur, expectari diutius non oportere, quin ad castra iretur, cohortatus suos, omnibus cupientibus ad hostium castra contendit. Ibi cum alij fossas complerent, alij multis telis coniectis, defensores uallo, munitionibusq; depellerent: auxiliaresq; quibus ad pugnam non multum Crassus confidebat, lapidibus, telisq; subministrandis, & ad aggerem cespitibus comportandis, speciem, atq; opinionem pugnantium præberet: cum item ab hostibus constanter, ac non timide pugnaretur, telaq; ex loco superiore missa non frustra acciderent, equites circum hostium castris, Crasso renuntiarunt, non eadem esse diligentia ab decumana porta castra munita, facilemq; aditum habere. Crassus equitum præfectos cohortatus, ut magnis præmijs, pollicitationibusq; suos excitarent, quid fieri uelit, ostendit. Illi (ut erat imperatum) deductis quatuor cohortibus, quæ præsidio castris relictæ, integræ ab labore erant, & longiore itinere circumductis, ne ex hostium castris conspici possent, omnium oculis, mentibusq; ad pugnam intemis, celeriter ad eas, quas diximus, munitiones perueniunt.

peruenerunt. Atq; his proruptis, prius in hostium castris constiterunt, quàm plane ab his uideri, aut quid rei gereretur, cognosci posset. Tum uero clamore ab ea parte audito, nostri redintegratis uiribus, quod plerumq; in spe uictoriæ accidere consuevit, acrius impugnare cœperunt. Hostes undiq; circumuenti, desperatis omnibus rebus, se per munitiones deijcere, & fuga salutem petere intenderunt. Quos equitatus apertissimis campis consecutus, ex millium quinquaginta numero, quæ ex Aquitania, Cantabrisq; uenisse constabat, uix quarta parte relicta, multa nocte se in castra recepit. Hac audita pugna, maxima pars Aquitaniæ sese Crasso dedit, obsidesq; ultro misit. Quo in numero fuerunt Tarbelli, Bigerriones, Preciani, Vocates, Tarusates, Flustates, Garites, Ausci, Garumni, Sibutzates, Cocosatesq;. Pauca ultimæ nationes anni tempore confisæ, quod hyems suberat, id facere neglexerunt. Eodem ferè tempore Cæsar, & si propè exacta iam æstas erat, tamẽ quod omni Gallia pacata, Morini, Menapij; supercrant, qui in armis essent, neq; ad eũ unquàm legatos de pace misissent, arbitratus id bellum celeriter confici posse, eò exercitum adduxit. Qui longe alia ratione, ac reliqui Galli bellũ gerere cœperunt. Nã quod intelligebant maximas nationes, quæ prælio contendissent, pulsas, superatasq; esse, continentesq; sylvas, ac paludes habebant, eò se, suaq; omnia contulerunt. Ad quarum initium sylvarum cum peruenisset Cæsar, castraq; munire

LIBER

munire instituisset, neq; hostis interim uisus esset, dū
 spersis in opere nostris, subito ex omnibus partibus
 syluæ euolauerunt, & in nostros impetum fecerunt.
 Nostri celeriter arma cœperunt, eosq; in syluas re-
 pulerunt: & compluribus interfectis, longius impe-
 ditioribus locis secuti, paucos ex suis desiderauerūt.
 Reliquis deinceps diebus Cæsar syluas cedere insti-
 tuit, & ne quis inermibus, imprudentibusq; militibus
 ab latere impetus fieri posset, omnem cam materiam,
 quæ erat cæsa, conuersam ad hostem collocabat, &
 pro uallo ad utrunq; latus extruebat. Incredibili ce-
 leritate magno spatio paucis diebus confecto, cum
 iam pecus, atq; extrema impedimenta ab nostris tene-
 rentur, ipsi densiores syluas peterent, cuiusmodi tem-
 pestates sunt consecutæ, uti opus necessario inter-
 mitteretur: & continuatione imbrium, diutius sub
 pellibus milites contineri non possent. Itaq;
 uastatis omnibus eorum agris, uicis,
 ædificijsq; incensis, Cæsar ex-
 ercitū reduxit, & in Au-
 lercis, Lexobijsq; re-
 liquis item ciuita-
 tibus, quæ pro-
 xime bellū
 fecerāt,
 in hybernis
 collocar-
 uit.

C. Iulij

IIII 41
 C. IVLII CAESARIS COMMEN-
 TARIORVM, DE BELLO
 GALLICO. LIBER
 QVARTVS.

LA, QVAE SECVTA
 est, hyeme, qui fuit annus Cn.
 Pompeio. M. Crasso consuli-
 bus, Vsipetes, Germani, &
 item Tenchtheri magna cum
 multitudine hominum flumen
 Rhenum transierunt, non lon-
 ge à mari, quo Rhenus influit. Causa transeundi
 fuit, quod ab Sueuis complures annos exagitati, bello
 premebantur, & agricultura prohibebatur. Sueuorū
 gens est longe maxima, & bellicosissima Germano-
 rum omnium. Ii centum pagos habere dicuntur. Ex
 quibus quotannis singula millia armatorum bellan-
 di causa suis ex finibus educūt. Reliqui, qui domi re-
 manserint, se, atq; illos alūt. Hi rursus inuicem anno
 post in armis sunt. Illi domi remanēt. Sic neq; agricul-
 tura, neq; ratio, atq; usus belli intermittitur. Sed pri-
 uati, ac separati agri apud eos nihil est. Neq; longius
 anno remanere uno in loco incolēdi causa licet. Neq;
 multum frumento, sed maximam partem lacte, atq;
 pecore uiuunt: multumq; sunt in uenationibus. Quae
 res & cibi genere, & quotidiana exercitatione, &
 libertate uitae, quod à pueris nullo officio, aut disci-
 plina

LIBER

plina assuefacti, nihil omnino contra uoluntatem faciant, & uires alit, & immani corporum magnitudine homines efficit. Atq; in eam se consuetudinē adduxerunt, ut locis frigidissimis, neq; uestitus, præter pellicis habeant: quarū propter exiguitatē magna est corporis pars aperta, & lauentur in fluminibus. Mercatoribus est ad eos aditus magis eò, ut quæ bello cœperint, quibus uendant, habeant, quàm quo ullam rem ad se importari desyderent. Quin etiam iumentis, quibus maxime Galli delectantur, quæq; impenso parant pretio, Germani importatis non utuntur: sed quæ sunt apud eos nata praua, atq; deformia, hæc quotidiana exercitatione, summi ut sint laboris, efficiunt. Equestribus prælijs sæpe ex equis desiliunt, ac pedibus præliantur: equosq; eodem remanere uestigio assuefaciunt, ad quos se celeriter, cū usus poscit, recipiunt. Neq; corū moribus turpius quicquàm, aut inertius habetur, q̃ ephippijs uti. Itaq; ad quemuis numerum ephippiatorum equitū, quamuis pauci adire audent. Vinum ad se omnino importari non sinunt: quod ea re ad laborem ferendum remollescere homines, atq; effœminari arbitrantur. Publice maximam putant esse laudē, q̃ latissime à suis finibus uacari agros. Hac re significari magnū numerū ciuitatum suam uim sustinere nō potuisse. Itaq; una ex parte à Sueuis circiter millia passuum sexcenta agri uacare dicuntur. Ad alteram partē succedūt Vbij, quorum fuit ciuitas ampla, atq; florens, ut est captus Germanorum

manorum: & paulo, qui sunt eiusdem generis etiam
 ceteris humaniores: propterea, quod Rhenum attin/
 gunt, multiq; ad eos mercatores uentitāt, & ipsi pro/
 pter propinquitatem, quod Gallicis sunt moribus,
 assuefacti. Hos cum Sueui multis saepe bellis experti,
 propter amplitudinem, grauitatemq; ciuitatis, finis/
 bus expellere nō potuissent, tamen uectigales sibi fe/
 cerunt: ac multo humiliores, infirmioresq; redege/
 runt. In eadē causā fuerūt Vsipetes, & Tenchtheri,
 quos supra diximus, qui cū plures annos Sueuorum
 uim sustinuerint, ad extremū tamē agris expulsi, &
 multis locis Germaniæ trienniū uagati, ad Rhenum
 peruenerūt. Quas regiones Menapij incolebāt, ij ad
 utranq; ripam fluminis agros, ædificia, uicosq; habebant.
 Sed tātā multitudinis aduentu perterriti, ex his
 ædificijs, quæ trans flumē habuerāt, demigrauerunt,
 & cis Rhenū dispositis præsidijs, Germanos transire
 prohibebant. Illi omnia experti, cū neq; ui contende/
 re, propter inopiam nauium, neq; clam transire, pro/
 pter custodias Menapiorū possent, reuersti se in suas
 sedeis, regionesq; simulauerunt. Et tridui uiam pro/
 gressi, rursus reuerterunt: atq; omni hoc itinere una
 nocte equitatu confecto, inscios, inopinantesq; Me/
 napios oppresserunt. Qui de Germanorum discessu
 per exploratores certiores facti, sine metu trans
 Rhenum in suos uicos remigrauerant. His inter=
 festis, nauibusque eorum occupatis, priusquā
 ea pars Menapiorum, quæ citra Rhenum erat,

LIBER

certior fieret, flumen transierunt: atq; omnibus eorū
 edificijs occupatis, reliquam partem hyemis se eorū
 copijs alucrunt. His de rebus Cæsar certior factus,
 & infirmitatem Gallorum ueritus, quod sunt in con-
 silijs capicndis mobiles, & nouis plerumq; rebus stu-
 dent, nihil his committendum existimauit. Est autē
 hoc Gallicæ consuetudinis, ut & uiatores etiam in-
 uitas consistere cogāt, & quod quisq; eorū de quaq;
 re audierit, aut cognouerit, quærant: & mercatores
 in oppidis uulgus circumfistat, quibusq; ex regionibus
 ueniant, quasq; res ibi cognouerint, pronuntia-
 re cogant: & his rumoribus atq; auditionibus per-
 moti, de summis sæpe rebus consilia incunt, quorum
 eos è uestigio pœnitere necesse est, cum incertis ru-
 moribus seruant, & pleriq; ad uoluntatem eorū fi-
 cta respondeant. Qua consuetudine cognita Cæsar,
 ne grauiori bello occurreret, maturius, quàm consue-
 uerat, ad exercitum proficiscitur. Eò cum uenisset,
 ea, quæ fore suspicatus erat, facta cognouit. Missas le-
 gationes à nonnullis ciuitatibus ad Germanos, inui-
 tatosq; eos, uti ab Rheno discederent, omniāq; , quæ
 postulassent ab se fore parata, Qua spe adducti Ger-
 mani latius iam uagabantur: & in fines Eburonum,
 & Condrusorum, qui sunt Treuerorū clientes, per-
 uenerant. Principibus Galliæ euocatis, Cæsar ea, quæ
 cognouerat, dissimulanda sibi existimauit: eorumq;
 animis permulsis, & confirmatis, equitatuq; imper-
 rato, bellum cum Germanis gerere constituit. Re fru-
 mentaria

mentaria comparata, equitibusq; delectis iter in ea loca facere cœpit, quibus in locis Germanos esse audiebat. A quibus cum paucorum dierum iter abesset, legati ab his uenerunt: quorum hæc fuit oratio. Germanos neq; priores populo Ro. bellum inferre, neq; tamen recusare, si laceffantur, quin armis contendat: quod Germanorum consuetudo hæc sit à maioribus tradita, quicumq; bellum inferant resistere, neq; deprecari. Hoc tamen dicere, uenisse inuitos, eiectos domo. Si suam gratiam Romani uelint, posse eis utiles esse amicos, uel sibi agros attribuant, uel patiantur eos tenere, quos armis possederint. Sese unis Sucuis concedere, quibus ne Dij quidem immortales pares esse possint. Reliquum quidem in terris esse neminẽ, quem non superare possint. Ad hæc Cæsar quæ uisum est, respondit. Sed exitus fuit orationis, sibi nullam cum his amicitiam esse posse, si in Gallia remanceret. Neq; uerum esse, qui suos fines tueri non poterint, alienos occupare: neq; ullos in Gallia uacare agros, qui dari tantæ præsertim multitudini sine iniuria possint. Sed liccre, si uelint, in Vbiorum finibus considere, quorum sint legati apud se, & de Sueuorum iniurijs quærantur, & à se auxilium petant. Hoc se ab Vbijs impetraturum. Legati hæc se ad suos relatu- ros dixerunt, & re deliberata post diem tertium ad Cæsarem reuersuros. Interea ne propius se castra moueret, petierunt. Ne id quidem Cæsar ab se impetrari posse dixit. Cognouerat enim magnam partem equi-

f 3 tatus ab

LIBER

tatus ab his aliquot diebus ante , prædandi , frumentandiq; causa ad Ambiuaritos trans Mosam missam. Hos expectari equites , atq; eius rei causa moram interponi arbitrabatur. Mosâ profluit ex monte Vosego , qui est in finibus Lingonû : & parte quadam Rhe no recepta , quæ appellatur Vacalos , insulam efficit Batauorum : Neq; longius ab eo millibus passuum. LXXX. in oceanum influit . Rhenus autem oritur ex Lepontijs , qui alpes incolunt : & longo spacio per fines Nantuatum , Heluetiorum , Sequanorum , Mediomatricum , Tribucorum , Treuerorum citatus fertur : & ubi Oceano appropinquauit , in plureis defluit parteis , multis ingentibusq; insulis effectis , quarû pars magna à feris , barbarisq; nationibus incolitur. Ex quibus sunt qui piscibus , atq; ouis auium uiuere existimantur : multisq; capitibus in oceanum influit. Cæsar cum ab hoste non amplius passuum. XII. milibus abesset , ut erat constitutum , ad eum legati reuertuntur. Qui in itinere congressi , magnopere ne longius progrediretur , orabât. Cû id non impetrassent , petebant uti ad eos equites , qui agmē antecessissent , præmitteret , eosq; pugna prohiberet. Sibiq; uti potestatem faceret , in Vbios legatos mittendi . Quorum si principes , ac Senatus sibi iureiurando fidem fecissent , ea conditione , quæ à Cæsare ferretur , se usuros ostendebant . Ad has res conficiendas sibi tridui spatium daret . Hæc omnia Cæsar eodem illò pertinere arbitrabatur , ut tridui mora interposita , equites eorum

ram, qui abessent, reuerterentur. Tamen sese nō longius millibus passuū quatuor aquationis causa processurum eo die, dixit. Huc postero die quā frequētissimi cōuenirent, ut de corū postulatis cognosceret. Interim ad præfectos, qui cū omni equitatu antecesserant, mittit qui nuntiarent, ne hostes prælio lacefferent: & si ipsi lacefferentur, sustinerent, quoad ipse cū exercitu propius accessisset. At hostes ubi primum nostros equites conspexerunt, quorū erat quinq; millium numerus, cum ipsi nō amplius octingentos equites haberent, quod hi, qui frumentandi causa ierant trans Mosam, nondū redierant, nihil nostris timentibus, quod legati eorum paulo ante à Cæsare discesserant, atq; is dies inducijs erat ab ijs petitus, impetu facto celeriter nostros perturbauerunt. Rursus his resistētib; consuetudine sua ad pedes desilierūt: suffossisq; equis, compluribusq; nostris deiectis, reliquos in fugam coniecerunt: atq; ita perterritos egerunt, ut non prius fuga desisterent, quā in conspectum agminis nostri uenissent. In eo prælio ex equitibus nostris interficiuntur quatuor & LXX. In his uir fortissimus Piso Aquitanus amplissimo genere natus, cuius auus in ciuitate sua regnum obtinuerat, amicus ab senatu nostro appellatus. Hic cum fratri intercluso ab hostibus auxilium ferret, illum ex periculo eripuit, ipse equo uulnerato deiectus, quoad potuit, fortissime restitit. Cum circumuolutus multis uulneribus acceptis cecidisset, atq; id frater, qui iam prælio

f 4 excesserat

LIBER

excesserat,procul animaduertisset,incitato equo, sese hostibus obtulit,atq; interfectus est.Hoc facto prælio,Cæsar neq; iam sibi legatos audiendos,neq; conditiones accipiendos arbitrabatur ab his, qui per dolum,atq; insidias,petita pace,ultra bellū intulissent.Expectare uero dum hostium copię augeretur,equitatusq; reuerteretur, summæ dementiae esse iudicabat: & cognita Gallorum infirmitate,quantum iam apud eos,hostes uno prælio authoritatis essent consecuti,sentiebat. Quibus ad consilia capienda nihil spatii dandum existimabat. His constitutis rebus, & consilio cum legatis, & quæstore, communicato, ne quem diem pugnae prætermitteret,opportunissimares accidit,quod postridie eius diei mane eadem & perfidia, & simulatione usi Germani, frequentes omnibus principibus,maioribusq; natu adhibitis, ad eum in castra uenerunt.Simul (ut dicebatur) sui purgandi causa,quod contra,atq; esset dictū, & ipsi petissent, prælium pridie cōmisissent.Simul,ut si quid possent, de inducijs fallendo impetrarēt.Quos sibi Cæsar oblatos gauisus retineri iussit.Ipse omnes copias castris eduxit: equitatumq; , quod recenti prælio perterritū esse existimabat,agmen subsequi iussit. Acie triplici instructa, & celeriter octo millium itinere confecto, prius ad hostium castra peruenit, quàm quid ageretur, Germani sentire possent. Qui omnibus rebus subito perterriti, & celeritate aduentus nostri, & discessu suorum,neq; consilij habendi,neq; arma capiendi

endi spatio dato, perturbabantur: ut copias ne aduersus hostem educere, an castra defendere, an fuga salutem petere nescirent quid præstaret. Quorum timor cum fremitu, & concursu significaretur, milites nostri pristini diei perfidia incitati in castra irruerunt. Quo in loco, qui celeriter arma capere potuerunt, paulisper nostris restiterunt, atq; inter carros, impedimentaq; prælium commiserunt. At reliqua multitudo puerorum, mulierumq; (nam cum omnibus suis domo excesserant, Rhenumq; transierant) passim fuggere cœpit. Ad quos consecutandos Cæsar equitatum misit. Germani post terga clamore audito, cum suos interfici uiderent, armis abiectis, signisq; militariibus relictis, se ex castris eiecerunt: & cum ad confluentem Mosæ, & Rheni peruenissent, reliqua fuga desperata, magno numero interfecto, reliqui se in flumen præcipitauerunt, atq; ibi timore, lassitudine, & ui fluminis oppressi perierunt. Nostri ad unum omnes incolumes, per paucis uulneratis, ex tanti belli timore, cum hostium numerus capitū. CCC. XXX. millium fuisset, se in castra receperunt. Cæsar ijs, quos in castris retinuerat, discedendi potestatem fecit. Illi supplicia, cruciatusq; Gallorum ueriti, quorū agros uexauerant, remanere se apud eum uelle dixerunt. Iis Cæsar libertatem concessit. Germanico bello confecto, multis de causis Cæsar statuit sibi Rhenum esse transeundum: quarum illa fuit iustissima, quod cum uideret Germanos tam facile impelli, ut in Galliam

f 5 uenirent

LIBER

uenirent, suis quoq; rebus cos timere uoluit, cum intelligerent, & posse, & audere populi Romani exercitum Rhenum transire. Accessit etiā, quod illa pars equitatus Vsipetum, & Tenchtherorū, quam supra cōmemorauī, prædandi frumentandiq; causa Mosam transisse, neq; prælio interfuisse, post fugam suorum se trans Rhenum in fines Sicambrorum receperat, seq; cum ijs cōiunxerat. Ad quos cum Cæsar nuntios misisset, qui postularent, eos, qui sibi, Galliæq; bellū intulissent, uti sibi dederent, responderūt. Populi Romani imperiū Rhennū finire. Si se inuito Germanos in Galliam transire, nō æquū existimaret, cur sui quicquā esse imperij, aut potestatis trans Rhenum postuleret? Vbij autē, qui uni ex Transrhenanis, ad Cæsarem legatos miserant, amicitiam fecerant, obsides dederāt, magnopere orabant, ut sibi auxiliū ferret, quod grauius ab Sueuis premerentur: uel si id facere occupationibus populi Romani prohiberetur, exercitum modo Rhennū transportaret. Id sibi ad auxiliū, spemq; reliqui temporis satis futurum. Tantū esse nomen, atq; opinionē exercitus Romani, Ariouisto pulso, & hoc nouissimo prælio factō, uti etiā ad ultimas Germanorum nationes opinione, & amicitia populi Romani tuti esse possint. Nauiū magnā copiam ad transportandum exercitum pollicebantur. Cæsar his de causis, quas commemorauī, Rhenum transire decreuerat. Sed nauibus transire, neq; satis tutum esse arbitrabatur, neq; sue, neq; populi Romani dignitatis esse statuebat

tuebat. Itaq; & si summa difficultas faciendi pontis proponebatur, propter latitudinem, rapiditatem, altitudinemq; fluminis, tamen id sibi contentendum, aut aliter non traducendum exercitum existimabat. Rationem igitur pontis hanc instituit. Tigna bina sexquipedalia, paulum ab imo præacuta, dimensa ad altitudinem fluminis, interuallo pedum duorum inter se iungebat. Hæc cum machinationibus immissa in flumine defixerat, fistucisq; adegerat, non sublicæ modo directæ ad perpendicularum, sed prona, ac fastigata, ut secundum naturam fluminis procumberent. His item contraria duo ad eundem modum iuncta, interuallo pedum quadragenum ab inferiore parte, contra uim atq; impetum fluminis conuersa statuebat. Hæc utraq; in super bi pedalibus trabibus immissis, quantum eorum tignorum iunctura distabat, binis utrinq; fibulis ab extrema parte distinebantur. Quibus disclusis, atq; in contrariam partem reuinctis, tanta erat operis firmitudo, atq; ea rerum natura, ut quo maior uis aquæ se incitauisset, hoc arctius illigata tenerentur. Hæc directæ materia iniecta contexebantur, ac longurijs, cratibusq; consternebantur. Ac nihilo secius sublicæ ad inferiorem partem fluminis obliquæ adigebantur: quæ pro ariete subiectæ, & cum omni opere coniunctæ, uim fluminis exciperent, & aliæ item supra pontem mediocri spatio, ut si arborum trunci siue naues deiiciendi operis causa essent à barbaris missæ, his defensor

LIBER

his defensoribus earum rerū uis minueretur, neu ponti nocerēt. Diebus decem, quibus materia coepta erat comportari, omni opere effecto exercitus traducitur. Cæsar ad utramq; partem pontis firmo præsidio relicto in fines Sicambrorum contendit. Interim à pluribus ciuitatibus ad eum legati ueniunt: quibus pacē, atq; amicitiam petentibus, liberaliter respondit, obsidesq; ad se adduci iubet. Sicambri ex eo tempore, quo pons institui coeptus est, fuga comparata, hortantibus ijs, quo ex Tenchtheris, atq; Vsipectibus apud se habebant, finibus suis excefferant, suaq; omnia exportauerant, seq; in solitudinem, ac syluas abdiderant. Cæsar paucos dies in eorum finibus moratus, omnibus uicis, ædificijsq; incensis, frumentisq; succensis, se in fines Vbiorum recepit: atq; his auxilium suum pollicitus, si à Sueuis premerentur, hæc ab ijs cognouit. Sueuos postquàm per exploratores pontē fieri comperissent, more suo consilio habito, nuntios in omnes partes dimisisse, uti de oppidis demigrarēt, liberos, uxores, suaq; omnia in syluas deponerēt: atq; omnes, qui arma ferre possent, unum in locum conuenirent, hunc esse delectum medium ferē regionū earum, quas Sueui obtinerent: hic Romanorum aduentum expectare, atq; ibi decertare constituisse. Quod ubi Cæsar cōperit, omnibus his rebus cōfectis, quarū rerū causa exercitum traducere constituerat, ut Germanis metū iniiceret, ut Sicambros ulcisceretur, ut Vbios obsidione liberaret, diebus omnino. XVIII.

trans

trans Rhenum consumptis, satis, & ad laudem, & ad utilitatem perfectum arbitratus, se in Galliam recepit, pontemq; rescidit. Exigua parte aestatis reliqua Caesar, & si in his locis, quod omnis Gallia ad septentrionem uergit, maturæ sunt hyemes, tamē in Britanniam proficisci contendit: quod omnibus ferè Gallicis bellis, hostibus nostris, inde subministrata auxilia intelligebat: & si tempus anni ad bellum gerendū deficeret, tamen magno sibi usui fore arbitrabatur, si modo insulam adisset, & genus hominum perspexisset, loca, portus, aditus cognouisset: quæ omnia ferè Gallis erāt incognita. Neq; enim temere præter mercatores adiit ad illos quisquā: neq; ijs ipsis quicq; præter oram maritimam, atq; eas regiones, quæ sunt contra Galliam, notum est. Itaq; conuocatis ad se undiq; mercatoribus, neq; quanta esset insulæ magnitudo, neq; quæ, aut quantæ nationes incolerent, neq; quem usum belli haberent, aut quibus institutis uterentur, neq; qui essent ad maiorum nauium multitudinem idonei portus, reperire poterat. Ad hæc cognoscenda priusquā periculum faceret, idoneum esse arbitratus. C. Volusenum cum naui longa præmittit. Huic mandat, ut exploratis omnibus rebus, ad se quāprimum reuertatur. Ipse cum omnibus copijs in Morinos proficiscitur: quod inde erat breuissimus in Britanniam traiectus. Huc naues undiq; ex finitimis regionibus, & quā superiore æstate ad Veneticum bellum fecerat classem, iubet conuenire. Interim consilio

LIBER

filio eius cognito, & per mercatores perlato ad Britanos, à compluribus eius insulæ ciuitatibus ad eum legati ueniūt, qui polliciantur obsides dare, atq; imperio populi Ro. obtemperare. Quibus auditis liberaliter pollicitus, hortatusq; ut in ea sententia permanerent, eos domum remisit. Et cum his unà Cormium, quē ipse Atrebatibus superatis, regem ibi constituerat, cuius & uirtutem, & consilium probabat, & quem sibi fidelem esse arbitrabatur: cuiusq; auctoritas in his regionibus magni habebatur, mittit. Huic imperat, quas possit, adeat ciuitates, horteturq;, ut populi Romani fidem sequantur, seq; celeriter eò uenturum nuntiet. Volusenus perspectis regionibus, quantū ei facultatis dari potuit, qui uauī egredi, ac se barbaris cōmittere nō auderet, quinto die ad Cæsarem reuertitur: quæq; ibi perspexisset, renuntiat. Dū in his locis Cæsar nauīū parandarū causa moratur, ex magna parte Morinorū legati ad eū uenerūt, qui se de superioris temporis consilio excusarent: quod homines barbari, & nostræ consuetudinis imperiti, bellum populo Ro. fecissent. Seq; ea, quæ imperasset, facturos pollicentur. Hæc sibi satis opportune Cæsar accidisse arbitratus, quod neq; post tergum hostē relinquere uolebat, neq; belli gerendi propter anni tempus facultatem habebat, neq; has tantularum rerum occupationes Britaniæ anteponēdas iudicabat, magnum his numerū obsidum imperat. Quibus adductis eos in fidem recepit. Nauibus circiter. LXXX. onerarijs

varijs coactis, contractisq; quot satis esse ad duas legiones transportandas existimabat, quicquid præterea nauium longarū habebat, quæstori, legatis, præfectisq; distribuit. Huc accedebant. XVIII. onerariæ naues, quæ ex eo loco millibus passuum octo, uento tenebantur, quò minus in eundem portum peruenire possent. Has equitibus distribuit. Reliquum exercitū. Q. Titurio Sabino, & L. Aurunculeio Cottæ legatis in Menapios, atq; in eos pagos Morinorū, ab quibus ad eum legati nō uenerāt, ducendū dedit. P. Sulpitium Rufum legatū cum eo præsidio, quod satis esse arbitrabatur, portum tenere iussit. His constitutis rebus, nactus idoneam ad nauigandum tempestatem, tertia ferè uigilia soluit, equitesq; in ulteriorem portum progredi, & naues conscendere, ac se sequi iussit: ab quibus cum paulo tardius esset administratū, ipse hora circiter diei quarta, cū primis nauibus Britaniam attigit: atq; ibi in omnibus collibus expositas hostiū copias armatas conspexit. Cuius loci hæc erat natura, atq; ita montibus angustis mare continebatur, uti ex locis superioribus in littus telū adigi posset. Hunc ad egrediendum nequaquàm idoneum arbitratu locum, dum reliquæ naues eò conuenirent, ad horam nonam in anchoris expectauit. Interim legatis, tribunisq; militum cōuocatis, & quæ ex Voluseno cognouisset, & quæ fieri uellet, ostendit: monuitq; ut rei militaris ratio, maximeq; ut res maritimæ postularent, ut quàm celerem, atq; instabilem motum

LIBER

motum haberent, ad nutum, & ad tempus omnes res
 ab his administrarentur. His dimissis & uentum, &
 æstum uno tempore nactus secundum, dato signo, &
 sublatis anchoris, circiter millia passuum octo ab eo
 loco progressus, aperto, ac plano littore naues con-
 stituit. At barbari consilio Romanorū cognito, præ-
 misso equitatu, & cæssedarijs, quo plerunq; genere in
 prælijs uti consueverunt, reliquis copijs subsecuti, no-
 stros nauibus egredi prohibebant. Erat ob has causas
 summa difficultas, quod naues propter magnitudinē,
 nisi in alto constitui non poterant. Militibus autem,
 ignotis locis, impeditis manibus, magno, & graui
 onere armorum pressis, simul & de nauibus desilien-
 dum, & in fluctibus consistendum, & cum hostibus
 erat pugnandum, cum illi aut ex arido, aut paululum
 in aquam progressi, omnibus membris expediti, no-
 tissimis locis audacter tela conijcerent, & equos in-
 suefactos incitarent. Quibus rebus nostri perterriti,
 atq; huius omnino generis pugnae imperiti, non om-
 nes eadem alacritate, ac studio, quo in pedestribus uti
 prælijs consueuerant, utebantur. Quod ubi Cæsar
 animaduertit, naues longas, quarum & species erat
 barbaris inusitatior, & motus ad usum expeditior,
 paululum remoueri ab onerarijs nauibus, & remis
 incitari, & ad latus apertum hostium constitui, atq;
 inde fundis, tormētis, sagittis, hostes propelli, ac sub-
 moueri iussit: quæ res magno usui nostris fuit. Nam
 & nauium figura, & remorum motu, & inusitato
 genere

*genere tormentorum permoti barbari constiterunt: ac paulum modo pedem retulerunt. At nostris militibus cunctantibus, maxime propter altitudinem maris, qui decimæ legionis aquilam ferebat, contestatus deos, ut ea res legioni feliciter eveniret, deserite, inquit, milites si uultis, aquilam, atq; hostibus prodite: ego certe meum Reipub. atq; Imperatori officium præstitero. Hoc cum magna uoce dixisset, se ex naui proiecit, atq; in hosteis aquilam ferre cœpit. Tum nostri cohortati inter se ne tantum dedecus admitterentur, uniuerſi ex naui desilierunt. Hos item alij exprimis proximis nauibus cum conspexissent, subsecuti, hostibus appropinquarent. Pugnatum est ab utrisq; acriter. Nostri tamen, quod neq; ordines seruare, neq; firmiter insistere, neq; signa subsequi poterant, atq; alius alia ex naui quibuscunq; signis occurrerat, se aggregabat, magnopere perturbabantur. Hostes uero, notis omnibus uadis, ubi ex litore aliquos singulares ex naui egredientes conspexerant, incitatis equis, impeditos adoriebatur. Plures paucos circumſistebant. Alij ab latere aperto in uniuerſos tela coniiciebant. Quod cum animaduertisset Cæsar, scaphas longarum nauium, item speculatoria nauigia militibus compleri iussit: & quos laborantes conspexerat, ijs subsidia summittebat. Nostri simul in arido constiterunt, suis omnibus consecutis, in hostes impetum fecerunt, atq; eos in fugam dederunt: neq; longius prosequi potuerunt, quod equites cursum tenere, atq; in-
g sulam*

LIBER

salam capere non potuerunt. Hoc unum ad pristinā fortunam Cæsari defuit. Hostes prælio superati, simul atq; se ex fuga receperunt, statim ad Cæsarem legatos de pace miserunt: obsides datuos, quæq; imperasset, sese facturos polliciti sunt. Vna cum his legatis Comius Atrebas uenit, quē supra demonstraueram, à Cæsare in Britanniam præmissum. Hunc ille è naui egressum, cū ad eos Imperatoris mandata perferret, comprehenderant, atq; in uincula coniecerant. Tunc facto prælio, remiserunt: & in petenda pace eius rei culpam in multitudinem coniecerunt: & propter imprudentiam, ut ignosceret, petiuerunt. Cæsar quæstus, quod cum ulro in continentem legatis missis, pacem à se petissent, bellum sine causa intulissent, ignoscere imprudentiæ dixit: obsidesq; imperauit, quorum illi partem statim dederunt, partem ex longinquiore locis accersitā, paucis post diebus sese datuos dixerunt. Interea suos remigrare in agros iusserunt: principesq; undiq; cōuenere, & se, ciuitatesq; suas Cæsari cōmendarunt. His rebus pace firmata, post diem quartum, quā est in Britaniā uentū, naues. XVIII. de quibus supra demonstratum est, quæ equites sustulerant, ex superiori portu leni uento soluerunt. Quæ, cū appropinquarent Britaniæ, & ex castris uiderentur, tanta tempestas subito coorta est, ut nulla earum cursum tenere posset. Sed aliæ eodem, unde erant profectæ, referrentur: aliæ ad inferiorem partem insulæ, quæ est propius solis occasum, magno sui cū

sui cum periculo deijcerentur. Quæ tamen anchoris
 iactis, cū fluctibus cōplerentur, necessario aduersa no-
 cte in altum prouecta, continentem petiuerunt. Ead-
 em nocte accidit, ut esset luna plena, quæ mariti-
 mos ætus maximos in Oceano efficere consuevit.
 Nostriq; id erat incognitum. Ita uno tempore &
 longas naues, quibus Cæsar exercitum transportan-
 dum curauerat, quasq; in aridum subduxerat, ætus
 cōplebat: & onerarias, quæ ad anchoras erāt deliga-
 tæ, tempestas afflictabat. Neq; ulla nostris facultas,
 aut administrandi, aut auxiliandi dabatur. Cōpluri-
 bus nauibus fractis, reliquæ cū essent funibus, anchor-
 is, reliquisq; armamenti amissis, ad nauigandū in-
 utiles, magna (id quod necesse erat accidere) totius
 exercitus perturbatio facta est. Neq; enim naues erāt
 aliæ, quibus reportari possent: & omnia decerāt, quæ
 ad reficiendas eas usui sunt: & quod omnibus constā-
 bat, hyemare in Gallia oportere, frumentū his in lo-
 cis in hyemem prouisum nō erat. Quibus rebus cog-
 nitis, principes Britaniæ, qui post præliū factū ad ea,
 quæ iusserat Cæsar facienda cōuenerāt, inter se collo-
 cuti, cum equites, & naues, & frumentum Romanis
 deesse intelligerent, & paucitatē militum ex castro-
 rum exiguitate cognoscerent, quæ hoc erant etiam
 angustiora, qd' sine impedimētis Cæsar legiōes trans-
 portauerat, optimū factū esse duxerūt, rebellionē fa-
 cta, frumento, commeatuq; nostros prohibere, &
 rem in hyemem producere: quod his superatis, aut

LIBER

reditu interclusis, neminem postea belli inferendi ca-
 sa in Britanniam transiturum confidebāt. Itaq; rursus
 coniuratione facta, paulatim ex castris discedere, ac
 suos clām ex agris deducere cœperunt. At Cæsar,
 etsi nondum eorum consilia cognouerat, tamen & ex
 cœntu nauium suarum, & ex eo, quod obsides dare
 intermiserāt, fore id, quod accidit, suspicabatur. Itaq;
 ad omneis casus subsidia comparabat. Nam & fru-
 mentum ex agris in castra quotidie conferebat: &
 quæ grauissime afflictæ crant naues, earum materia,
 atq; ære ad reliquas reficiendas utebatur: & quæ ad
 eas res erant usui, ex continenti comportari iubebat.
 Itaq; cum id summo studio à militibus administraretur,
 duodecim nauibus amissis, reliquis ut nauigare
 commode posset, effecit. Dum ea geruntur, legione
 ex consuetudine una frumentatum missa, quæ appel-
 labatur septima, neq; ulla ad id tempus belli suspitio-
 ne interposita, cum pars hominum in agris remane-
 ret, pars etiam in castra uentitaret, hi, qui pro portis
 castrorum in statione erant, Cæsari renuntiarent,
 puluerem maiorem, quàm cōsuetudo ferret in ea par-
 te uideri, quàm in partem legio iter fecisset. Cæsar, id,
 quod erat suspicatus aliquid noui à barbaris initum
 consilij, cohortes, quæ in stationibus erant, secum in
 eam partem proficisci, duas ex reliquis in stationem
 succedere, reliquas armari, & cœntim se subsequi
 iussit. Cum paulo longius à castris processisset, & sur-
 os ab hostibus premi, atq; ægre sustinere, & confertâ
 legione

legione, ex omnibus partibus tela conijci animaduertit. Nam quod omni ex reliquis partibus demesso frumento, una pars erat reliqua, suspicati hostes huc nostros esse uenturos, noctu in syluis delituerant. Tum dispersos depositis armis, in metendo occupatos subito adorti, paucis interfectis, reliquos incertis ordinibus perturbauerant: simul equitatu, atque essedis circumdederant. Genus hoc est ex essedis pugna: primo per omnes partes percutiunt, et tela conijciunt, atque ipso terrore equorum, et strepitu rotarum ordines plerumque perturbant: et cum se inter equitum turmas insinuauere, et ex essedis desiliunt, et pedites preliantur. Aurigæ interim paulum à prælio excedunt: atque ita se collocant, ut si illi à multitudine hostium premantur, expeditum ad suos receptum habeant. Ita mobilitatem equitum, stabilitatem peditum in præliis præstant: ac tantum usu quotidiano, et exercitatione efficiunt, ut in decliui, ac præcipiti loco incitatos equos sustinere, et breui moderari, ac flectere, et per temonem percurrere, et in iugo insistere, et inde se in currus citissime recipere consueuerint. Quibus rebus, perturbatis nostris nouitate pugnae, tempore opportuniissimo Cæsar auxiliū tulit. Namque eius aduentu hostes constiterunt. Nostri ex timore se receperunt. Quo facto ad laceßendum hostem, et committendum præliū, alienum esse tempus arbitratus, suo se loco continuit, et breui tempore intermisso, in castra legiones reduxit. Dum hæc ge-

LIBER

runtur, nostris omnibus occupatis, qui erant in agris reliqui, discesserunt. Secutæ sunt continuos complures dies tempestates, quæ & nostros in castris continerent, & hostem à pugna prohiberent. Interim Barbari nuntios in omnes partes dimiserunt, paucitatemq; nostrorū militū suis prædicauerūt. Et quanta prædæ faciendæ, atq; in perpetuū sui liberandi facultas daretur, si Romanos castris expulissent, demonstrauerunt. His diebus celeriter magna multitudo peditatus, equitatusq; coacta, ad castra uenerūt. Cæsar, & si idem quod superioribus diebus acciderat, fore uidebat, ut si essent hostes pulsi, celeritate periculum effugeret, tamē nactus equites circiter. XXX. quos Comius Atrebas (de quo ante dictū est) secum transporauerat, legiones in acie pro castris constituit. Commisso prælio, diutius nostrorū militū impetum hostes ferre non potuerunt, ac terga uerterunt: quos tanto spacio secuti, quantum cursu, & uiribus efficere potuerunt, cōplures ex his occiderūt: deinde omnibus longe, lateq; ædificijs incensis, se in castra receperūt. Eodem die legati ab hostibus missi, ad Cæsarem de pace uenerunt. His Cæsar numerū obsidū, quem antea imperauerat, duplicauit, eosq; in continentem adduci iussit. Quod propinqua die æquinoctij infirmis nauibus hyemis nauigationē subeundam nō existimabat, ipse idoneā tempestatē nactus, paulo post mediam noctem naues soluit. Quæ omnes incolumes ad continentem peruenierunt. Ex his onerariæ duæ

duæ eosdem portus, quos reliquæ capere non potuerunt, sed paulo infra delatæ sunt. Quibus ex navibus cum essent expositi milites circiter. CCC. atque in castra contenderent, Morini, quos Cæsar in Britaniam proficiscens, pacatos reliquerat, spe prædæ adducti, primo non ita magno suorum numero circumsteterunt: ac si sese interfici nollent, arma ponere iusserunt. Cum illi orbe factò sese defenderent, celesiter ad clamorem hominū circiter millia sex conveniunt. Quare re nuntiata, Cæsar omnem ex castris equitatum suis auxilio misit. Interim nostri milites impetum hostium sustinuerunt: atque amplius horis quatuor fortissime pugnaverunt: & paucis vulnibus acceptis, complures ex his occiderunt. Postea vero quā equitatus noster in conspectum venit, hostes abiectis armis, terga verterunt, magnusque eorum numerus est occisus. Cæsar postero die. T. Labienum legatum cum his legionibus, quas ex Britania reduxerat, in Morinos, qui rebellionem fecerant, misit. Qui cum propter siccitates paludum, quò se reciperent, non haberent, quo perfugio superiore anno fuerant usi, omnes ferè in potestatem Labieni venerunt. At. Q. Titurius & L. Cotta legati, qui in Menapiorum fines legiones duxerant, omnibus eorum agris vastatis, frumentis succisis, ædificijsque incensis, quod Menapij omnes se in densissimis sylvas abdiderant, ad Cæsarem se receperunt, Cæsar in Belgis omniū legionū hyberna cōstituit. Eò

LIBER

duæ omnino ciuitates ex Britannia obsides miserunt, Reliquæ neglexerunt. His rebus gestis, ex literis Cæsaris dierum. XX. supplicatio à senatu decreta est.

C. IVLII CAESARIS COMMENTARIORVM, DE BELLO GALLICO. LIBER QVINTVS.

LVCIO DOMITIO, Ap-
pio Claudio consulibus, dis-
cedens ab hybernis Cæsar in
Italiam, ut quotannis facere
consueuerat, legatis imperat,
quos legionibus præfecerat, uti
quàm plurimas possent hyeme
naues edificandas, ueteresq; reficiendas curarent.
Earum modum, formamq; demonstrat, ad celeritatē
onerādi, subductionesq; paulo facit humiliores, quàm
quibus in nostro mari uti consueuimus. Atq; ideo ma-
gis, quod propter crebras commutationes æstuum ma-
gis magnos ibi fluctus fieri cognouerat, ad onera, &
ad multitudinem iumentorum transportandam, pau-
lo latiores, quàm quibus in alio mari uti assueuerant.
Has omnes actuarias imperat fieri, quam ad rem hu-
militas multū adiuuat. Ea, quæ sunt usui, ad arma-
das naueis ex Hispania apportari iubet. Ipse cōuen-
tibus Galliæ citerioris peractis, in Illyricum profi-
ciscitur

eiscitur: quod à Pirustis finitimam partem prouinciæ
 incursionibus uastari audiebat. Eò cum uenisset, ciui/
 tatibus milites imperat. Certumq; in locum conueni=
 re iubet. Quare nuntiata, Pirustæ legatos ad eū mit/
 tunt, qui doceant, nihil earum rerum publico factum
 consilio: seseq; paratos esse demonstrant, omnibus ra/
 tionibus de iniurijs satisfacere. Accepta oratione eo/
 rum, Caesar obsides imperat, eosq; ad certam diem
 adduci iubet: Nisi id fecerint, sese bello ciuitatem per/
 secuturum demonstrat. Iis ad diem adductis, ut impe/
 rauerat, arbitros inter ciuitates dat, qui litem asti=
 ment, pœnamq; constituent. His confectis rebus, con=
 uentibusq; peractis, in citeriorem Galliam reueriti=
 tur: atq; inde ad exercitum proficiscitur. Eò cum ue/
 nisset, circuitis omnibus hybernis, singulari militum
 studio, in summa rerum omnium inopia, circiter sex/
 centis, cuius generis, cuius supra demonstrauius, na/
 uis, & longas, duo de triginta inuenit instructas:
 neq; multum abesse ab eo, quin paucis diebus deduci
 possent. Collaudatis militibus, atq; ijs, qui negotio
 præfuerant, quid fieri uelit, ostendit: atq; omneis ad/
 portum Icium conuenire iubet. Quo ex portu com/
 modissimum in Britanniam traiectum esse cognouerat
 circiter millium passuum. xxx. transmissum à conti=
 nenti. Huic rei, quod satis esse uisum est militum, re=
 liquit. Ipse cum legionibus expeditis quatuor, &
 equitibus octingentis in fines Treucrorum proficis/
 citur: quod hi neq; ad concilia ueniebāt, neq; imperio
 g 5 parebāt

LIBER

parebant, Germanosq; transrhenanos sollicitare dicebantur. Hæc ciuitas longe plurimum totius Galliæ equitatu ualet: magnasq; habet copias peditum, Rhenumq; (ut supra demonſtrauimus) tangit. In ea ciuitate duo de principatu inter ſe cōtendebāt. Induciomarus, & Cingentorix, ex quibus alter ſimulatq; de Cæſaris legionumq; aduentu cognitū eſt, ad eum uenit: ſe, ſuosq; omneis in officio futuros, neq; ab amicitia populi Ro. deſecturos confirmauit: quæq; in Treueris gereretur oſtendit. At Induciomarus equitatum, peditatumq; cogere, ijsq; qui per atate in armis eſſe nō poterāt, in ſyluā Arduennam abditis, quæ ingenti magnitudine per medios fines Treuerorū à flumine Rheno, ad initū Rhemorū pertinet, bellū parare inſtituit. Sed poſteaq; nonnulli principes ex ea ciuitate & familiaritate Cingentorigis adducti, & aduentu noſtri exercitus perterriti ad Cæſarē uenerunt, & de ſuis priuatim rebus ab eo petere cœperūt, quoniā ciuitati cōſulere nō poſſent, ueritus ne ab omnibus deſereretur, Induciomarus legatos ad Cæſarem mittit, ſeſe iccirco à ſuis diſcedere, atq; ad eū uenire noluiſſe, quò facilius ciuitatem in officio contineret, ne omnis nobilitatis diſceſſu, plebs propter imprudentiā laberetur. Itaq; ciuitatem in ſua poteſtate eſſe, ſeq; ſi Cæſar permitteret, ad eum in caſtra uenturum: & ſuas, ciuitatisq; fortunās eius fidei permiſſurum. Cæſar & ſi intelligebat, quæ de cauſa ea dicerentur, quæq; eum res ab inſtituto conſilio deterreret, tamen ne æſtatē in Tre

in Treueris consumere cogeretur, omnibus rebus ad
Britanicum bellum comparatis, Induciomarum ad se
cum. CC. obsidibus uenire iussit. His adductis, & fi-
lio, propinquisq; eius omnibus, quos nominatim euo-
cauerat, consolatus Induciomarum, hortatusq; est;
ut in officio permaneret. Nihilo tamen secius prin-
cipibus Treuerorum ad se conuocatis, eos singillatim
Cingentorigi conciliauit. Quod cum merito eius à se
fieri intelligebat, tum magni interesse arbitratur,
eius auctoritatē inter suos quā plurimū ualere, cui-
us tam egregiam in se uoluntatem perspexisset. Id
factum grauitur tulit Induciomarus suam gratiā in-
ter suos minui: & qui iam ante inimico in nos animo
fuiſſet, multo grauius hoc dolore exarsit. Iis rebus
constitutis, Caesar ad portū Icium cū legionibus per-
uenit, ibi cognoscit. XL. naueis, quæ in Meldis factæ
erant, tempestate reiectas tenere cursum nō potuisse,
atq; eodē, unde erant profectæ, relatas: reliquas para-
tas ad nauigandū, atq; omnibus rebus instructas in-
uenit. Eodem equitatus totius Galliæ conuenit, nu-
mero millium quatuor: principesq; ex omnibus ciui-
tatibus, ex quibus perpaucos (quorum in se fidem
perspexerat) relinquere in Gallia, reliquos obsi-
dum loco secum ducere decreuerat: quod cum ipse ab-
esset, morum Galliæ uerebatur. Erat unā cum ceteris
Dumnorix Hediū, de quo à nobis antea dictum
est. Hunc secum ducere in primis constituerat, quod
cum cupidum rerum nouarum, cupidum Imperij,
magni

LIBER

magni animi, magnæ inter Gallos authoritatis cognouerat. Accedebat huc, quod iam in concilio Heduarum Dumnorix dixerat sibi à Cæsare regnum ciuitatis deferri, quod dictum Hedui grauitè ferebant: neq; recusandi, aut deprecandi causa legatos ad Cæsaremittere audebant. Id factum ex suis hospitibus Cæsar cognouerat. Ille primo omnibus præcibus petere contedit, ut in Gallia relinqueretur: partim quod insuetus nauigandi mare timeret, partim quod religionibus sese diceret impediri. Posteaquàm id obstinate sibi negari uidit, omni spe impetrandi adempta, principes Galliæ singulos sollicitare, reuocare, hortariq; coepit, ut in continenti remanerent: metu territare, non sine causa fieri, ut Gallia omni nobilitate spoliaretur, id esse consilium Cæsaris, ut quos in cõspectu Galliæ interficere ueretur, hos omncis in Britaniã traductos necaret. Eidem reliquis interponere, insurandum poscere, ut quod esse ex usu Galliæ intellexissent, communi consilio administrarent. Hac à compluribus ad Cæsarem deferebantur. Qua re cognita, Cæsar, quod tantum ciuitati Heduæ dignitatis tribuebat, coercendum, atq; deterrendum quibuscunq; rebus posset, Dumnorigem statuebat: quod longius eius amentiam progredi uidebat, prospiciendum, ne quid sibi, ac Reipub. nocere posset. Itaq; dies circiter. XXXV. in eoloco commoratus, quod chorus uentus nauigationem impediēbat, qui magnam partem omnis temporis in his locis flare consuevit, dabat operā,

ut Dumno

ut Dumnoigem in officio contineret: nihilo tamen
secius omnia eius consilia cognosceret. Tandem idor
neam tempestatem nactus, milites, equitesq; consensu
dere naues iubet. At impeditis omnium animis, Dum
norix cū equitibus Heduoꝝ à castris insciente Cæ
sare, domum discedere cœpit. Qua re nuntiata, Cæ
sar intermissa profectione, atq; omnibus rebus postpo
sitis, magnam partem equitatus ad eum insequendū
mittit, retrahiq; imperat. Si uim faciat, neq; parcat,
interfici iubet. Nihil hunc se absente, pro sano factu
rum arbitratus, qui præsentis imperium neglexisset.
Ille autem reuocatus resistere, ac se manu defendere,
suorumq; fidem implorare cœpit, sæpe clamitans li
berum se, liberaq; ciuitatis esse. Illi, ut erat imperatū
circumsistunt, hominemq; interficiunt. At Hedui
equites ad Cæsarem omnes reuertuntur. His rebus
gestis, Labieno in continente cum tribus legionibus,
& equitum millibus duobus relicto, ut portus tueret
tur, & rei frumentariæ prouideret, quæq; in Gallia
gererentur, cognosceret, & consilium pro tempore,
& pro re caperet, ipse cum legionibus quinq; & pa
ri numero equitum, quem in cōtinente reliquerat, ad
solis occasum naues soluit: & leni Africo prouectus
media circiter nocte uento intermisso, cursum nō ter
nuit: & longius delatus æstu, orta luce, sub sinistra
Britaniam relictam cōspexit. Tum rursus æstus com
mutationem secutus, remis contendit, ut eam partem
insula caperet, qua optimum esse egressum superiore
æstate

LIBER

estate cognouerat. Quam in re admodum fuit militum uirtus laudanda, qui uictoribus, grauitusque nauigijs non intermisso remigandi labore, longarum nauium cursum adaequauerunt. Accessum est ad Britanniam omnibus nauibus meridiano ferè tempore: neque in eo loco hostis est uisus. Sed ut postea Caesar ex captiuis comperit, cum magnae manus eò conuenissent, multitudinedine nauium perterritae, quae cum annotinis, priuatisque, quas sui quisque commodi causa fecerat, amplius octingentae uno erant uise tempore à littore discesserant: ac se in superiora loca abdiderant. Caesar exposito exercitu, ac loco castris idoneo capto, ubi ex captiuis cognouit, quo in loco hostium copiae consedissent, cohortibus decem ad mare relictis, et equitibus trecentis, qui praesidio nauibus essent, de tertia uigilia ad hostes contendit: eò minus ueritus nauibus, quod in littore molli, atque aperto deligatas ad anchoras relinquebat, et praesidio nauibus. Quo atrium praefecit. Ipse noctu progressus millia passuum circiter. XII. hostium copias conspiciatus est. Ille equitatu, atque essedis ad flumen progressi, ex loco superiore nostros prohibere, et praeliū committere coeperunt: repulsi ab equitatu, se in syluas abdiderunt: locū nacti egregie, et natura, et opere munitū, quē domestici belli (ut uidebatur) causa iam ante preparauerāt. Nam crebris arboribus succisis, omnes introitus erant praclusi. Ipsi ex syluis rari propugnabant, nostrosque intra munitiones ingredi prohibebant. At milites legionis septimae testudinibus fa-

dine facta, & aggere ad munitiones adiecto, locum
cøperunt: eosq; ex syluis expulerunt, paucis uulneri-
bus acceptis. Sed eos fugientes longius Cæsar persequi
uietuit, & quod loci naturam ignorabat, & quod
magna parte diei consumpta, munitioni castrorum
tempus relinqui uolebat. Postridie eius diei mane,
tripartito milites equitesq; in expeditionem misit, ut
eos, qui fugerant, persequerentur. Iis aliquantum itin-
eris progressis, cum iam extremi essent in cõspectu,
equites à. Q. Atrio ad Cæsare uenerunt, qui nuntia-
rent superiori nocte maxima coorta tempestate, pro-
pè omneis naueis afflictas, atq; in littus ciectas esse,
quod neq; anchoræ, funesq; subsisterent, neq; nauæ
gubernatoresq; uim tempestatis pati possent. Itaq; ex
eo concursu nauium, magnū esse incommodū acceptū.
His rebus cognitis, Cæsar legiones, equitatūq; reuo-
cari, atq; itinere desistere iubet. Ipse ad naueis reuer-
titur. Eadem ferè quæ ex nuntijs, literisq; cognoue-
rat, coram perspicit: sic ut amissis circiter XL. nauib;
bus, reliquæ tamen refici posse magno negotio uide-
rentur. Itaq; ex legionibus fabros deligit, & ex con-
tinue alios accersiri iubet. Labieno scribit, ut quàm
plurimas posset, his legionibus, quæ sunt apud eum,
naueis instituat. Ipse, & si res erat multæ operæ ac
laboris, tamen commodissimū esse statuit, omneis na-
ueis subduci, & cum castris una munitione coniun-
gi. In his rebus circiter dies. X. consumit: nec nocturnis
quidem temporibus ad laborem militum inter-
missis

LIBER

missis subductis nauibus, castrisq; egregie munitis, easdem copias, quæ antea præsidio nauibus fuerant, reliquit: ipse eodem unde redierat, proficiscitur. Eò cum uenisset, maiores iam undiq; in eum locum copia Britanorum cõuenerant. Summa imperij, belliq; administrandi communi consilio permixta est Cassiuellauno, cuius fines à maritimis ciuitatibus flumen diuidit, quod appellatur Thamesis, à mari circiter millia passuum. LXXX. Huic superiore tempore cū reliquis ciuitatibus continentia bella intercesserant. Sed nostro aduentu permoti Britani, hunc toti bello, imperioq; præfecerant. Britannia pars interior ab ijs incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditū dicunt. Maritima pars ab ijs, qui prædæ, ac belli inferendi causa ex belgio transierant: qui omnes ferè ijs nominibus ciuitatum appellantur, quibus orti ex ciuitatibus eò peruenerūt, & bello illato ibi remanserunt, atq; agros colere cœperunt. Hominū est infinita multitudo, creberrimaq; ædificia ferè Gallicis consimilia: pecoris magnus numerus: utuntur autem nummo æreo, aut annulis ferreis ad certum pondus examinatis pro nummo. Nascitur ibi plumbum album in mediterraneis regionibus: in maritimis ferrum, sed eius exigua est copia: ere utūtur importato. Materia cuiusq; generis, ut in Gallia est, præter fagum, atq; abietem. Leporem, & gallinam, & anserem gustare fas non putant. Hæc tamen alunt animi, uoluptatisq; causa. Loca sunt temperatiora, quàm in Gallia remissioribus

missioribus frigoribus. Insula natura triquetra, cuius unum latus est contra Galliā: huius lateris alter angulus, qui est ad Cantium, quo ferè omnes ex Gallia naues appellantur, ad orientem solem, inferior ad meridiem spectat. Huius latus tenet circiter millia passuum quingenta. Alterum uergit ad Hispaniam, atque occidentem solem, qua ex parte est Ibernia dimidio minor (ut existimatur) quàm Britania: sed pari spatio transmissus, atque ex Gallia est in Britanniam. In hoc medio cursu est insula, quæ appellatur Mona. Complures præterea minores obiectæ insulæ existimantur, de quibus insulis nonnulli scripserunt, dies continuos triginta sub bruma esse noctem. Nos nihil de eo percunctationibus reperiēbamus, nisi quod certis ex aqua mensuris breuiores esse noctes, quàm in continente uidebamus. Huius est longitudo lateris, ut fert illorum opinio, septingentorum milliū passuum. Tertiū est contra septentrionem: cui parti nulla est obiecta terra, sed eius angulus lateris maxime ad Germaniam spectat. Hoc millia passuum octingenta in longitudinem esse arbitrantur. Ita omnis insula est in circuitu uicis centena millia passuum. Ex his omnibus longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt: quæ regio est maritima omnis, neque multū à Gallica differunt consuetudine. Interiores plerique frumenta non serunt: sed lacte, & carne uiuunt, pellibusque sunt uti, omnes uero se Britani glasto inficiunt, quod cæruleum efficit colorem: atque hoc horribiliore sunt in
h pugna

LIBER

pugna aspectu: capilloq; sunt promisso, atq; omni parte corporis rasa, præter caput, & labrum superius. Vxores habent decem, duodeniq; inter se communes, & maxime fratres cum fratribus, & parentes cū liberis. Sed si qui sunt ex his nati, eorum habentur liberi, à quibus primum uirgines quæq; ductæ sunt. Equites hostium, cædariiq; acriter prælio cum equitatu nostro in itinere conflixerunt: ita tamen, ut nostri omnibus partibus superiores fuerint, atq; eos in sylvas, collesq; compulserint: sed compluribus interfecit, cupidius insecuti, nonnullos ex suis amiserunt. At illi intermisso spatio imprudentibus nostris, atq; occupatis in munitione castrorum, subito se ex sylvis eiecerunt: impetuq; in eos facto, qui erant in statione pro castris collocati, acriter pugnauerunt: duabusq; missis subsidio cohortibus à Cesare, atq; his primis legionum duarum cum hæ intermisso perexiguo loci spacio, inter se constitissent, nouo genere pugnae perterritis nostris per medios audacissime proruperunt, seq; inde incolumes receperunt. Eo die. Q. Laberius Durus tribunus militum interficitur, illi pluribus submissis cohortibus repelluntur. Toto hoc in genere pugnae cum sub oculis omnium, ac pro castris dimicaretur, intellectum est nostros propter grauitatē armorum quod neq; insequi cedentes possent, neq; ab signis discedere auderent, minus aptos esse ad huius generis hostem: equites autem magno cum periculo dimicare: propterea, quod illi etiam cōsulto plerumq;

rumq; cederent, & cum paululum ab legionibus nostros remouissent ex essedis desilirent, & pedibus dispari praelio contenderent. Equestris autem praelij ratio & cedentibus, & insequentibus par, atq; idem periculum inferebat, Accedebat huc, ut nunquam cōferri, sed rari, magnisq; interuallis praeliarentur: stationesq; dispositas haberent, atq; alios alij deinceps exciperent, integriq; , & recentes defatigatis succederent. Postero die procul à castris hostes in collibus constiterūt: rariq; se ostendere, & lentius quàm pridie nostros equites praelio laceffere cōperūt. Sed meridie, cum Cæsar pabulandi causa tres legiones, atq; omnem equitatum cum. C. Trebonio legato misisset, repente ex omnibus partibus ad pabulatores aduolauerunt. Sic uti ab signis, legionibusq; nō abstererēt, nostri acriter in eos impetu facto repulerūt: neq; finē insequendi fecerūt, quoad subsidio confisi equites (cū post se legiones uiderent) præcipites hostes egerunt, magnosq; corū numero interfecto, neq; sui colligendi, neq; consistendi, aut ex essedis desiliendi facultatem dederūt. Ex hac fuga protinus quæ undiq; conuenerant auxilio, discesserunt: neq; post id tempus unquam summis nobiscum copijs hostes contenderunt. Cæsar cognito consilio eorum ad flumen Thamesim in fines Cassiuellauni exercitū duxit: quod flumē uno omnino loco pedibus, atque hoc egre transiri potest. Eò cum uenisset, animaduertit ad alteram fluminis ripam magnas esse copias hostium instructas.

h 2 Ripa

LIBER

Ripa autem erat acutis sudibus præfixisq; munita. Eiusdemq; generis sub aqua defixæ sudes fluminet gebantur. his rebus cognitis à captiuis, persugisq; Cæsar præmisso equitatu, confestim legiones subsequi iussit. Sed ea celeritate, atq; impetu milites ierunt, cū capite solo ex aqua extarent, ut hostes impetum legionum, atq; equitum sustinere non possent, ripasq; dimitterent, ac se fugæ mandarent. Cassiuellaunus (ut supra demonstrauius) omni spe deposita contentionis, dimissis amplioribus copijs, millibus circiter quatuor essedariorum retentis, itinera nostra seruabat, paululumq; ex uia excedebat, locisq; impeditis, atq; syluestribus sese occultabat: atq; ijs regionibus, quibus nos iter facturos cognouerat, pecora, atq; homines ex agris in syluas compellebat. Et cum equitatus noster liberius uastandi, prædandiq; causa se in agros effunderet, omnibus uijs notis, semitisq; essedarios ex syluis emittebat: & cum magno periculo nostrorum equitum cum his confligebat: atq; hoc metu latius uagari prohibebat. Relinquebatur, ut neq; longius ab agmine legionum discedi Cæsar pateretur, & tantum in agris uastandis, incendijsq; faciendis hostibus noceretur, quantum labore, atq; itinere legionarij milites efficere poterant. Interim Trinobantes propè firmissima earum regionum ciuitas, ex qua Mandubratius adolescens Cæsaris fidem secutus ad eum in continentem Galliam uenerat, cuius pater Imanuentius in ea ciuitate regnū obtinuerat, interfectusq;

festusq; erat à Cassiuellauno, ipse fuga mortem uitau-
 erat, legatos ad Cæsarem mittit: pollicenturq; sese
 ei dedituros, & imperata facturos: petunt, ut Mandu-
 bratium ab iniuria Cassiuellauni defendat, atq; in ci-
 uitatem mittat, qui præsit, Imperiumq; obtineat. His
 Cæsar imperat obsides quadraginta, frumentumq;
 exercitui, Mandubratiumq; ad eos mittit. Illi impera-
 ta celeriter fecerunt, obsides ad numerum, frumentumq;
 miserunt. Trinobantibus defensis, atq; ab omni militum
 iniuria prohibitis, Cenimagni, Segontiaci, An-
 calites, Bibroci, Cassi legationibus missis sese Cæsari
 dediderunt. Ab his cognoscit non longe ex eo loco
 oppidum Cassiuellauni abesse, syluis, paludibusq; mun-
 nitum, quo satis magnus hominum, pecorisq; nume-
 rus conuenerit. Oppidum autem Britani uocant, cum
 syluas impeditas uallo, atq; fossa muniunt, quo in-
 cursione hostium uitandæ causa conuenire consue-
 uerunt: eò proficiscitur cum legionibus, locum repe-
 rit egregie natura, atq; opere munitum. Tamen hunc
 duabus ex partibus oppugnare contendit. Hostes pau-
 lister morati militum nostrorum impetum non tulerunt,
 seseq; ex alia parte oppidi eiecerunt. Magnus
 ibi numerus pecorum repertus, multiq; in fuga sunt
 comprehensi, atq; interfecti, Dum hæc in his locis ge-
 runtur, Cassiuellaunus ad Cantium, quod esse ad ma-
 re, supra demonstrauius, quibus regionibus quatuor
 Reges præerant, Cingetorix, Caruilius, Taximagulus,
 Segonax, nuntios mittit: atq; his imperat, ut
 h 3 coastis

LIBER

coactis omnibus copijs, castra naualia de improviso adoriantur, atq; oppugnant. Hi cū ad castra uenissent, nostri eruptione facta, multis eorum interfectis, capto etiam nobili duce Cingentorige, suos incolumes reduxerunt. Cassiuellaunus hoc praelio nuntiato, tot detrimentis acceptis, uastatis finibus, maxime etiam permotus defectione ciuitatum legatos per Atrēbatem Comium de deditioe ad Cæsarem mittit. Cæsar cū statuisset hyemare in cōtinente propter repentinōs Gallie motus, neq; multum æstatis superesset, atq; id facile extrahi posse intelligeret, obsides imperat: & quid in annos singulos uectigalis populo Ro. Britania penderet, constituit. Interdicit atq; imperat Cassiuellauno ne Mandubratio, neu Trinobantibus noceat. Obsidibus acceptis, exercitū reducit ad mare, naues inuenit refectas. His deductis, quod & captiuorum magnū numerū habebat, & nonnullæ tempestate deperierāt naues, duobus cōmeatibus exercitū reponere cōstituit. Ac sic accidit, ut ex tanto nauium numero, tot nauigationibus, neq; hoc, neq; superiore anno ulla omnino naus, quæ milites portaret, desideraretur. At ex ijs, quæ inanes ex continente ad eū remitterentur, & prioris cōmeatus expositis militibus, & quas postea Labienus faciendas curauerat, numero. LX. per pauca locū caperēt, reliquæ ferè omnes reijcerentur. Quas cū aliquamdiu Cæsar frustra expectasset, ne anni tempore nauigatione excluderetur, quod æquinoctiū suberat, necessario angustius milites collocauit.

collocavit. Ac summā tranquillitatem consecutus, secunda inita cū soluisset uigilia, prima luce terrā attigit, omnesq; incolumes naues perduxit. Subductis nauibus, cōcilioq; Gallorū Samarobrinx pcracto, qđ eo anno frumentū in Gallia propter siccitates angustius prouenerat, coactus est aliter, ac superioribus annis exercitum in hybernis collocare, legionesq; in plures ciuitates distribuere: ex quibus unā in Morinos ducendam. C. Fabio legato dedit. Alterā in Nervios. Q. Ciceroni. Tertiā in Eßuos. L. Roscio. Quartam in Rhemis cū. T. Labieno in confinio Treucrorū hys mare iussit. Tres in Belgio collocavit. His. M. Crassum quæstorē, & L. Munatium Plancū, & C. Treboniū legatos præfecit. Vnam legionē, quam proxime trans Padum conscripserat, & cohortes. V. in Eburones, quorū pars maxima est inter Mosam, & Rhenū, qui sub imperio Ambiorigis & Catiuulci erāt, misit. His militibus. Q. Titurium Sabinū, & L. Aurunculeiū Cottam legatos præesse iussit. Ad hunc modū distributis legionibus, facillime inopiæ frumētariæ sese merderi posse existimauit. Atq; harum tamen omniū legionum hyberna (præter eam, quā. L. Roscio in pacatissimā, & quietissimā partem ducendā dederat) millibus passuum centum continebantur. Ipse interea quoad legiones collocasset, munitaq; hyberna cognouisset, in Galliam morari constituit. Erat in Carnutibus summo loco natus Tasgetius, cuius maiores in sua ciuitate regnum obtinuerant. Huic Cæsar

b 4 pro ciuis

LIBER

pro eius uirtute, atq; in se beneuolentia, quod in omnibus bellis singulari eius opera fuerat usus, maiorū locum restituerat. Tertium iam hunc annum regnantem inimici palam multis etiam ex ciuitate authoribus interfecerunt. Desertur ea res ad Casarem. Ille ueritus (quod ad plures res pertinebat) ne ciuitas eorum impulsu deficeret. L. Plancum cum legione ex Belgio celeriter in Carnutes proficisci iubet, ibiq; hyemare: quorumq; opera cognouerat Tasgetium interfectum, hos comprehensos ad se mittere. Interim ab omnibus legatis, quæstoribusq; quibus legiones tradiderat, certior factus est in hyberna peruentū. Locumq; hybernis esse munitū. Diebus circiter. XV, quibus in hyberna uentum est, initium repentini tumultus, ac defectionis ortū est ab Ambiorige, & Catuulco: qui cum ad fines regni sui Sabino, Cottæq; præsto fuissent, frumentumq; in hyberna comportauissent, Induciomari Treueri nuntijs impulsī suos concitauerunt: subitoq; oppressis lignatoribus magna manu ad castra oppugnandi uenerunt. Cum celeriter nostri arma cepissent, uallumq; ascendissent, atq; una ex parte Hispanis equitibus emissis equestri prælio superiores fuissent, desperata re, hostes, suos ab oppugnatione reduxerunt. Tum suo more conclamauerunt, uti aliqui ex nostris ad colloquium prodirent, habere sese, quæ de re communi dicere uellent, quibus controuersias minui posse sperarent. Mittitur ad eos colloquendi causa. C. Carpineius eques Romanus

manus familiaris. Q. Titurij, & Q. Iunius ex Hispania quidā, qui iam ante missu Cæsaris ad Ambiorigem uentitare consueuerat. Apud quos Ambiorix in hunc modum locutus est. Sese pro Cæsaris in se beneficijs plurimū ci confiteri debere, quod eius opera stipendio liberatus esset, quod Aduaticis finitimis suis pendere consuesset: quodq; ei & filius & fratris filius ab Cæsare remissi essent, quos Aduatici obsidiū numero missos apud se in seruitute, & catenis tenuissent: neq; id, quod fecerat de oppugnatione castrorum, aut iudicio, aut uoluntate sua fecisse, sed coactu ciuitatis: suaq; esse eiusmodi imperia, ut non minus haberet in se iuris multitudo, quam ipse in multitudine, ciuitati porrò hāc fuisse belli causam, quod repentinæ Gallorum coniurationi resistere non potuerit. Id se facile ex humanitate sua probare posse, quod non adeo sit imperitus rerum, ut suis copijs populum Romanum se superare posse confidat: sed esse Galliæ commune consilium omnibus hybernis Cæsaris oppugnandis, hunc esse dictum diem, ne qua legio alteri legioni subsidio uenire posset: nō facile Gallis Gallos negare potuisse: præsertim, cum ci de recuperanda communi libertate consiliū initum uideretur: quibus quoniam præ pietate satisfecerit, habere se nunc rationem officij, pro beneficijs Cæsaris monere, orare Titurium pro hospitio, ut suæ, ac militum saluti consulat, magnam manum Germanorum conductam Rhenum transisse: hanc affore biduo: ipsorum esse

h 5 consiliū

LIBER

consilium, uelint ne prius, quàm finitimi sentiāt, eductos ex hybernis milites, aut ad Ciceronē, aut ad Labienum deducere: quorū alter millia passuum circiter quinquaginta, alter paulo amplius ab his absit. Illud se polliceri, & iureiurando cōfirmare, tutū se iter per fines suos daturum, quod cum faciat, & ciuitati sese consulere, quod hybernis leuetur, & Cæsari pro eius meritis gratiam referre. Hac oratione habita discedit Ambiorix. Carpineius, & Iunius, quæ audierant ad legatos deferunt. Illi repentina re perturbati, & si ab hoste ea dicebantur, non tamen negligenda existimabant. Maximeq; hac re permouebantur, quod ciuitatem ignobilem, atq; humilem Eburonum sua sponte populo Ro. bellum facere ausam, uix erat credendū. Itaq; ad concilium rem deferunt, magnaq; inter eos ex his tot causis controuersia orta est. L. Aurunculeius, cōpluresq; tribuni militū, & primorum militum centuriones nihil temere agendum, neq; ex hybernis iniussu Cæsaris discedendū existimabant: quantasuis magnas copias etiam Germanorū sustineri posse munitis hybernis docebāt: rem esse testimonio, quod primum hostium impetū multis ultro uulneribus illatis fortissime sustinuerint: re frumentaria nō premi. Interea & ex proximis hybernis, & à Cæsare conuentura subsidia, postremo quid esset leuius, aut turpius, quàm authore hoste de summis rebus capere consilium? Contra ea Titurius serò facturos clamitabat, cū maiores manus hostium adiunctis Germanis conuenissent

niſſent, aut cum aliquid calamitatis in proximis hybernis eſſet acceptum, breuem conſulendi eſſe occaſionem. Caſarem arbitrari proſectum in Italiam, nec aliter Carnutes interficiendi Taſgetij conſilium fuiſſe capturos, neque Eburones, ſi ille adeſſet tanta cum contemptione noſtri ad caſtra uenturos eſſe: non hoſtem authorem, ſed rem ſpectare, ſubeſſe Rhetnum, magno eſſe Germanis dolori Ariouiſti mortem, & ſuperiores noſtras uictorias, ardere Galliam tot contumelijs acceptis, ſub populi Romani Imperium redaſſam, ſuperiori gloria rei militaris extincta. Poſtremo quis hoc ſibi perſuaderet ſine certa re Ambiorigem ad eiufmodi conſilium deſcendiſſe? Suam ſententiam in utramq; partem eſſe tutam, ſi nil ſit durius, nullo cum periculo ad proximam legionem peruenturos: Si Gallia omnis cum Germanis conſentiat, unam eſſe in celeritate poſitam ſalutem. Cotta quidem atq; eorum, qui diſſentirent conſilium, quem haberet exitum? in quo ſi non præſens periculum, at certe longa obſidione fames eſſet pertimeſcenda. Hac in utramque partem habita diſputatione, cum à Cotta, primisque ordinibus acriter reſiſteretur, uincite inquit, ſi ita uultis, Sabinus, & id clariore uoce, ut magna pars militum exaudiret. Neq; is ſum, inquit, qui grauiffime ex uobis mortis periculo terrear. Hi ſapient, & ſi grauius quid acciderit, abs te rationem reſpoſcent, qui ſi per te liceat, perendino dic cum proximis hybernis coniuncti, communem

LIBER

communem cū reliquis belli casum sustineant, ne re-
 iccti & relegati longe ab cæteris, aut ferro, aut fame
 intereant. Consurgitur ex concilio, comprehendunt
 utrumque & orant, ne sua dissensione, & pertina-
 cia rem in summum periculum deducant, facilem esse
 rem, seu maneant, seu proficiantur, si modo unum
 omnes sentiant, ac probent. Contra in dissensione nul-
 lam se salutem perspicere. Res disputatione ad medi-
 am noctem perducitur: tandem dat Cotta permotus
 manus: superat sententia Sabini: pronuntiatur prima
 luce ituros: consumitur uigilijs reliqua pars noctis cū
 sua quisq; miles circumspiceret, quid secum portare
 posset, quid ex instrumento hybernorum relinquere
 cogeretur. Omnia excogitantur, quare nec sine peri-
 culo maneatur, & languore militum, & uigilijs pe-
 riculum augeatur. Prima luce sic ex castris profici-
 untur, ut quibus esset persuasum, non ab hoste, sed
 ab homine amicissimo Ambiorige consilium datum,
 longissimo agmine, magnisq; impedimentis. At ho-
 stes posteaq; ex nocturno fremitu, uigilijsq; de profe-
 ctione eorum senserunt, collocatis insidijs, bipartito
 in sylvis opportuno, atq; occulto loco à millibus pas-
 suum circiter duobus Romanorum aduentum expe-
 ctabant. Et cum se maior pars agminis in magnam
 conuallem demississet, ex utraq; parte eius uallis su-
 bito sese ostenderunt, nouissimosq; premere, & pri-
 mos prohibere ascensu, atq; iniquissimo nostris loco
 prælium committere cœperunt. Tum demū Titurius,
 uti qui

uti qui nihil ante prouidisset, trepidare, & concursare, cohortesq; disponere, hæc tamen ipsa timide, atq; ut eum omnia deficere uideretur: quod plerumq; his accidere cōsuevit, qui in ipso negotio consilium capere coguntur. At Cotta qui cogitasset hæc posse in itinere accidere, atq; ob eam causam profectionis auctor nō fuisset, nulla in re communi saluti decrat, & in appellandis cohortandisq; militibus Imperatoris, & in pugna militis officia præstabat. Cumq; propter longitudinē agminis minus facile per se omnia obire, & quid quoquo loco faciendum esset prouidere possent, iusserunt pronuntiari, ut impedimenta relinquerent, atq; in orbem consisterent: quod consilium, & si in eiusmodi casu reprehendendum nō est, tamē incommode accidit: nam & nostris militibus spem minuit, & hostes ad pugnandum alacriores effecit, quod non sine summo timore, & desperatione id factum uidebatur. Præterea accidit, quod fieri necesse erat, ut uulgo milites ab signis discederent: quæq; quisq; eorum carissima haberet ab impedimentis petere, atq; arripere properaret: & clamore, ac fletu omnia complerentur. At barbaris consilium non defuit: nam duces eorū tota acie pronuntiare iusserūt, ne quis ab loco discederet. Illorum esse prædam, atq; illis reseruari, quæcunq; Romani reliquissent: proinde omnia in uictoria posita existimarent. Erant & uirtute & numero pugnandi pares nostri, tametsi à duce & à fortuna descrebantur, tamen omnem spem salutis

LIBER

salutis in uirtute ponebant, & quoties quaq; cohors
 procurrebat, ab ea parte magnus hostium numerus
 cadebat, qua re animaduersa Ambiorix, pronuntiar
 iubet, & procul tela conijciant, neu propius accedat:
 & quam in partem Romani impetum fecerint, cedat.
 Leuitate armorum, & quotidiana exercitatione ni
 hil his nocere posse, rursus se ad signa recipientes, in
 sequantur. Quo præcepto ab his diligentissime obser
 uato, cum quæpiam cohors ex orbe exceſſerat, atq;
 impetum fecerat, hostes uelociſſime refugiebant. Inte
 rim ea parte nudari neceſſe erat, & ab latere aperto
 tela recipi. Rursus cum in eū locū unde erant egreſſi
 reuerti cœperant, & ab his qui ceſſerant, & ab his
 qui proximi ſteterant, circumueniebantur. Sin autem
 locum tenere uellent, neq; uirtuti locus relinqueba
 tur, neq; à tanta multitudine coniecta tela à confer
 tis uitari poterant. Tamen tam multis incommodis
 conſlictati, multis uulneribus acceptis reſiſtebant: &
 magna parte diei conſumpta, cum à prima luce ad ho
 ram octauam pugnaretur, nihil, quod ipsis eſſet in
 dignum, committebant. Tum. T. Baluentio, qui ſupe
 riore anno primū pilum duxerat, uiro forti, & magi
 næ authoritatis, utrumq; femur tragula traicetur. Q.
 Lucanius cuiusdem ordinis fortiffime pugnans, dū cir
 cumuento filio ſubuenit, interficitur. L. Cotta lega
 tus omnes cohortes, ordinesq; adhortans, in aduerſi
 ſum os funda uulneratur. His rebus permotus. Q.
 Titurius cū procul Ambiorigem ſuos cohortantem
 conſpexiſſet

conspexisset, interpretem suū. Cn. Pompeium ad eū mittit, rogatū, ut sibi, militibusq; parcat. Ille appellatus respondit, si uelit secū colloqui, licere sperare à multitudinc impetrari posse, quod ad militū salutem pertineat, ipsi uero nihil nocitum iri: inq; cā rem se, suāq; fidem interponere. Ille cum Cotta saucio comunicat, si uideatur pugna ut excedant, & cum Ambiorige unā colloquantur, sperare se ab eo suam, ac militum salutem impetrari posse. Cotta se ad armatum hostem iturum negat, atq; in eo perseverat. Salbinus, quos in praesentia tribunos militū circū se habebat, & primorū ordinū centuriones, se sequi iubet, & cū propius Ambiorigem accessisset, iussus arma abijcere, imperata facit, suisq; ut idem faciant, imperat. Interim dum de conditionibus inter se agūt, longiorq; cōsultō ab Ambiorige instituitur sermo, paulatim circumuentus interficitur. Tum uero suo more uictoriā conclamāt, atq; ululatum tollunt: impetuq; in nostros facto, ordines perturbāt. Ibi. L. Cotta pugnans interficitur cū maxima parte militū, reliqui se in castra recipiūt, unde erāt egressi, ex quibus. L. Petrosidius aquilifer, cū magna multitudine hostiū premeretur, aquilā intra uallū proiecit. Ipse pro castris fortissime pugnans occiditur, alij egre ad necesse opugnationem sustinent, necesse ad unum omnes, desperata salute, seipsi interficiūt, pauci ex praelio elapsi incertis itineribus per syluas ad. T. Latienū legatum in hyberna perueniunt: atque eum de rebus gestis

LIBER

gestis certiozem faciunt. Hac uictoria sublatus Ambiorix, statim cū equitatu in Aduaticos, qui erant eius regno finitimi, proficiscitur: neq; diem, neq; noctem intermittit, peditatūq; se subsequi iubet. Re demonstrata, Aduaticisq; cōcitatis, postero die in Nervios peruenit: hortaturq; ne sui in perpetuum liberandi, atq; ulciscendi Romanos pro his, quas acceperint, iniurijs occasionē dimittant. Interfectos esse legatos duos, magnamq; partem exercitus interisse demonstrat: nihil esse negocij subito oppressam legionem, quæ cum Cicerone hyemet, interfici, se ad eam rem profitetur adiutorē. Facile hac oratione Nervijs persuadet. Itaq; confestim dimissis nuntijs ad Centrones, Grudios, Leuacos, Pleumosios, Gordunnos, qui omnes sub eorum imperio sunt, quàm maximas manus possunt, cogunt: & de improviso ad Ciceronis hyberna aduolant, nondum ad eum fama de Titurij morte perlata. Huic quoq; accidit, quod fuit necesse, ut nonnulli milites, qui lignationis, munitioisq; causa in syluas discessissent, repentino equitum aduentu interciperentur. His circumuentis magna manu Eburones, Aduatici, Nervij, atq; horum omnium socij, & clientes legionum oppugnare incipiunt, nostri celeriter ad arma concurrunt, uallū conscendunt: ægre is dies sustentatur, quod omnem spem hostes in celeritate ponebant: atq; hanc adepti uictoriam in perpetuum se fore uictores confidebant. Mittuntur ad Cæsarem confestim à Cicerone literæ, magnis propositis premijs

præmijs, si pertulissent: obsessis omnibus uijs missi interceptiuntur. Noctu ex ea materia, quam munitionis causa comportauerant, turres. CXX. excitantur incredibili celeritate: quæ deesse operi uidebantur, perficiuntur. Hostes postero die multo maioribus copijs coactis, castra oppugnant, fossam complent, à nostris eadem ratione, qua pridic, resistitur. Hoc idem deinceps reliquis fit diebus, nulla pars nocturni temporis ad laborem intermittitur: non ægris, non uulneratis facultas quietis datur. Quæcūq; ad proximi diei oppugnationē opus sunt, noctu cōparātur, multæ præustæ sudes, magnus muralium pilorum numerus instituitur: turres contabulātur: pinnae, loricae; ex cratibus attexuntur, ipse Cicero, cum tenuissima ualetudine esset, ne nocturnum quidem sibi tempus ad quietem relinquebat, ut ultro militum concursu, ac uicibus sibi parcere cogeretur. Tunc duces, principesq; Neruiorum, qui aliquem sermonis aditum, causamq; amicitiae cum Cicerone habebant, colloqui sese uelle dicunt. Facta potestate, eadem, quæ Ambiorix cū Titurio egerat, cōmemorant: omnem esse in armis Galliam, Germanos Rhenum transisse, Caesaris, reliquorumq; hyberna oppugnari. Addunt etiam de Sabini morte: Ambiorigem ostentant, fidei faciundæ causa, errare eos dicunt, si quicquā ab his præsidij speret, qui suis rebus diffidant: sese tamen scire hoc esse in Ciceronem, populumq; Romanum animo, ut nihil nisi hyberna recusent, atq; hāc inueterascere consue-

i tudinem

LIBER

tudinem nolint: licere illis incolumibus per se ex hy-
 bernis discedere, & in quascunq; parteis uelint sine
 metu proficisci. Cicero ad hac unū modo respondit,
 non esse consuetudinem populi Ro. ullam accipere ab
 hoste armato conditionem: si ab armis discedere ue-
 lint, se adiutore utantur, legatosq; ad Casarem mit-
 tant, sperare se pro eius iusticia, quæ petierint impe-
 traturos. Ab hac spe repulsi Neruij, uallo pedom. XI.
 et fossa pedū. XV. hyberna cingūt. Hæc ex superiorū
 annorū consuetudine à nostris cognouerant: & quos-
 dam de exercitu nacti captiuos, ab his docebantur.
 Sed nulla ferramentorum copia, quæ esset ad hunc
 usum idonea, gladijs cespites circumcidere manibus,
 sagulisq; terram exhaurire cogebantur. Qua quidem
 ex re hominum multitudo cognosci potuit, nam mi-
 nus horis tribus decem millium passuum in circuitu
 munitionem perfecerunt: reliquisq; diebus turres ad
 altitudinem ualli, falces, testudinesq; quas ijdem cap-
 tiui docuerant parare, ac facere cœperunt. Septimo
 oppugnationis die, maximo coorto uento, feruentes
 fusili ex argilla glandes. fundis, & feruefacta iacula
 in casas, quæ more Gallico stramentis erant tectæ, iac-
 cere cœperunt. Hæ celeriter ignem comprehenderūt,
 & uenti magnitudine in omnem castrorum locum
 distulerunt. Hostes maximo clamore insecuti quasi
 parata iam, atq; explorata uictoria, turres, testudinesq;
 agere, & scalis uallum ascendere cœperunt. At tanta
 militum uirtus, atq; ea præsentia animi fuit, ut cum
 undiq;

undiq; flamma torrerentur, maximaq; telorum multitudi-
 tudine premeretur, suaq; omnia impedimenta, atq;
 omneis fortunas conflagrare intelligerent, non modo
 demigrandi causa de uallo decederet nemo, sed penè
 ne respiceret quidem quisquam: ac tum omnes accerrime,
 fortissimeq; pugnaret. Hic dies nostris longe gra-
 uissimus fuit: sed tamen hunc habuit euentum, ut eo
 die maximus numerus hostium uulneraretur, atq; in-
 terficeretur, ut se sub ipso uallo constipauerant, recessi-
 sumq; primis ultimi non dabant. Paulum quidem in-
 termissa flamma, & quodam loco turri adacta, &
 contingente uallum, tertiæ cohortis centuriones, ex
 eo, quo stabant loco, recesserunt: suosq; omneis remo-
 uerunt: nutu, uocibusq; hostes si introire uellent, uo-
 care coeperunt, quorū progredi ausus est nemo: tum
 ex omni parte lapidibus coniectis deturbati, turrisq;
 succensa est. Erant in ea legione fortissimi uiri centu-
 riones, qui iam primis ordinibus appropinquarent.
 T. Pulſio, & L. Varenus. Ii perpetuas controuerſias
 inter ſe habebant, uter alteri anteferretur: omnibusq;
 annis de loco ſummis ſimulatibus contendebant. Ex
 ijs Pulſio, cum acerrime ad munitiones pugnaretur,
 quid dubitas inquit Varenus? aut quē locū probandæ
 uirtutis tuæ expectas? Hic dies hic dies de noſtris con-
 trouerſijs iudicabit. Hæc dū dixiſſet, procedit extra
 munitiones: & quæ pars hoſtiū cōfertiffima uifa eſt,
 in eā erumpit, ne Varenus quidē tum uallo ſeſe con-
 tinet, ſed omniū ueritus exiſtimationem, ſubſequitur

LIBER

mediocri spatio relicto. Pulsio pilū in hosteis mittit, atq; unum ex multitudine procurrentem trajicit, quo percusso, & exanimato, hūc scutis protegunt hostes, & in illum uniuersi tela coniiciunt: neq; dant regrediendi facultatem. Transfigitur scutum Pulsioni, & uerutum in balteo defigitur. Auertit hic casus uaginam, & gladium educere conantis dextram moratur manum, impeditumq; hostes circumstunt. Succurrit inimicus illi Varenus, & laboranti subuenit: ad hūc se confestim à Pulsione omnis multitudo conuertit. Illum ueruto transfixum arbitrabantur. Varenus gladio comminus rem gerit, atq; uno interfecto, reliquos paulum propellit: dum cupidius instat in locum inferiorem deiectus concidit. Huic rursus circumuento fert subsidium Pulsio: atq; ambo incolumes compluribus interfectis summa cum laude sese intra munitiones recipiunt. Sic fortuna in contentione, & certamine utrumq; uersauit, ut alter alteri inimicus auxilio, salutiq; esset: neq; dijudicari posset, uter utri uirtute antefereendus uideretur. Quanto erat in dies grauior, atq; asperior oppugnatio, & maxime, qd magna parte militum confecta uulneribus, res ad paucitatem defensorum peruenerat, tanto crebriores literæ, nuntijq; ad Cæsarem mittebantur, quorum pars deprehensa in conspectu nostrorum militum cum cruciatu necabatur. Erat unus intus Neruius nomine Vertico, loco natus honesto, qui à prima obsidione ad Ciceronem profugerat, suamq; ei fidem præstiterat, hic seruo

seruo spe libertatis magnis persuadet præmijs , ut literas ad Cæsarem deferat. Has ille in iaculo illigatas effert: & Gallus inter Gallos sine ulla suspitione uersatus, ad Cæsarem peruenit, ab eo de periculo Ciceronis, legionisq; cognoscit. Cæsar acceptis literis circiter hora. XI. dici, statim nuntium in Bellouacos ad M. Crassum quæstorem mittit, cuius hyberna aberant ab eo millia passuum. XXV. Iubet media nocte legionem proficisci, celeriterq; ad se uenire, exijt cū nuntio Crassus, alterum ad. C. Fabium legatum mittit, ut in Atrebatium fines legionem adducat, qua sit ibi iter faciendum sciebat. Scribit Labienus, si Reipub. commodo facere posset, cum legione ad fines Neruiorum ueniat, reliquam partem exercitus, quod paulo aberat longius, non putat expectandam, equites circiter quadringentos ex proximis hybernis cogit. Hora circiter tertia ab antecursoribus de Crassi aduentu certior est factus. Eo die millia passuum. XX. progreditur. Crassum Samarobrinæ præficit, legionemq; ei attribuit: quod ibi impedimenta exercitus, obsides ciuitatum, literas publicas, frumentumq; omne, quod cō tolerande hyemis causa de uexerat, relinquebat. Fabius ut imperatum erat, non ita multum moratus in itinere cum legione occurrit. Labienus interitu Sabini, & cæde cohortium cognita, cum omnes ad eum Treuerorum copię uenissent, ueritus si ex hybernis fuge similem profectionem fecisset, ut hostium impetū sustinere non posset, præsertim quos recenti uictoria

i 3 efferri

LIBER

efferrī sciret, literas Cæsari remittit, quanto cum per-
 riculo legionem ex hybernīs educturus esset: rem ger-
 stam in Eburonibus perscribit, docet omneis pedira-
 tus, equitatusq; copias Treuerorum tria millia passu-
 um longe ab suis castris cōsediſſe. Cæsar consilio eius
 probato, & si opinione trium legionum deiectus, ad
 duas redierat: tamen unum cōmunis salutis auxilium
 in celeritate ponebat, uenit magnis itineribus in Ner-
 uiorum fines, ibi ex captiuis cognoscit, quæ apud Ci-
 ceronem gerantur, quantoq; in periculo res sit. tum
 cuidam ex equitibus Gallis magnis præmijs persua-
 det, uti ad Ciceronem epistolā deferat. Hanc Græcis
 conscriptam literis mittit, ne intercepta epistola, nos-
 tra ab hostibus consilia cognoscantur: si adire non
 possit, monet, ut tragulam cum epistola ad amentum
 deligat, intra munitiones castrorū abiiciat. In literis
 scribit se cū legionibus profectū celeriter affore: hor-
 tatur, ut pristinam uirtutē retineat. Gallus periculū
 ueritus, ut erat præceptū, tragulam mittit. hæc casu
 ad turrim adhæsit, neq; ab nostris biduo animadu-
 ersa. Tertio die à quodam milite conspicitur, dempta
 ad Ciceronē defertur: Ille perlectam in conuentu mi-
 litum recitat: maximaq; omneis læticia afficit. Tum
 fumi incendiorum procul uidebātur, quæ res omnem
 dubitationem aduentus legionum expulit. Galli re-
 cognita per exploratores, obsidionem relinquunt, ad
 Cæsarem omnibus copijs contendunt. Eæ crant arma-
 torum circiter millia. LX. Cicero data facultate, Gal-
 lum

tum ab eodem Verticone, quem supra demonstraui-
mus, repetit, qui literas ad Cæsarem deferat, hūc ad-
monet, iter caute, diligenterq; faciat, perscribit in lite-
ris hostes ab se discessisse, omnemq; ad eum multitu-
dinem conuertisse, quibus literis circiter media nocte
Cæsar allatis suos facit certiores, eosq; ad dimicandū
animo confirmat. Postero die luce prima mouet ca-
stra, & circiter millia passuum quatuor progressus
trans uallem magnam, & riuum, hostium multitudi-
nem conspiciatur. Erat magni periculi res, cum tantis
copijs in quo loco dimicare. Tamen quoniam libera-
tum obsidione Ciceronem sciebat, æquo animo re-
mittendum de celeritate existimabat: consedit, & q̃
æquissimo loco potest, castra communit: atq; hæc, &
si erant exigua, per se uix hominum milliū septem,
presertim nullis cum impedimentis, tamen angustijs
uiarum quàm maxime potest contrahit, eo consi-
lio, ut in summam contemptionem hostibus ueniat,
interim speculatoribus in omncis partes dimissis ex-
plorat, quo commodissime itinere uallē transire pos-
set. Eo die paruulis equestribus prælijs ad aquam fa-
ctis utriq; sese suo loco continent. Galli quod amplius
ores copias, quæ nondum conuenerant, expectabant:
Cæsar si forte timoris simulatione hostes in suum lo-
cum elicere posset, citra uallem, ut pro castris prælio
contenderet. Si id efficere non posset, ut exploratis
itineribus, minore cū periculo uallē, riuumq; transi-
ret. Prima luce hostium equitatus ad castra accedit,
i 4 præliumq;

LIBER

præliumq; cum nostris equitibus committit, Cæsar
 consulto equites cedere, seq; in castra recipere iubet;
 simul ex omnibus partibus castra altiore uallo mu-
 niri, portasq; obstrui, atq; in his administrandis re-
 bus quàm maxime concurrari, & cū simulatione agi
 timoris iubet. Quibus omnibus rebus hostes inuitati,
 copias traducunt, aciemq; iniquo loco constituunt,
 nostris uero etiam de uallo deductis propius accedūt,
 & tela intra munitionem ex omnibus partibus con-
 iiciunt: præconibusq; circummissis, pronūtiari iubēt,
 seu quis Gallus, seu Romanus uelit ante horam ter-
 tiam ad se transire, sine periculo licere, post id tem-
 pus nō fore potestatem: ac sic nostros contempserūt,
 ut obstructis in speciem portis singulis ordinibus ce-
 spitum, quod ea non posse introrumpere uidebantur,
 alij uallū manu scindere, alij fossas cōplere inciperēt.
 Tūc Cæsar omnibus portis eruptiōe facta, equitatuq;
 emissio, celeriter hosteis dat in fugam sic, ut omnino
 pugnandi causa resisteret nemo: magnūq; ex his nu-
 merum occidit, atq; omneis armis exiit. Longius
 prosequi ueritus, quod syluæ, paludesq; intercedebāt,
 neq; etiam paruulo detrimento illorum locum relin-
 qui uidebat, omnibus suis incolumibus copijs in eodē
 die ad Ciceronem peruenit. Institutas turres, testudi-
 nes, munitionesq; hostium admiratur, legione produ-
 cta, cognoscit non decimum quemq; esse relictum mi-
 litem sine uulnere, ex his omnibus iudicat rebus quan-
 to cum periculo, & quanta cū uirtute sint res admi-
nistratæ

nistrata. Ciceronem pro eius merito, legionemq; col-
 laudat, centuriones sigillatim, tribunosq; militum ap-
 pellat, quorum egregiam fuisse uirtutem testimonio
 Ciceronis cognouerat. De casu Sabini, & Cotta certi-
 us ex captiuis cognoscit. Postero die contione habita
 rem gestam proponit: milites consolatur, & confir-
 mat: quod detrimentum culpa, & temeritate legati
 sit acceptū, hoc equiore animo ferendum docet, quod
 beneficio deorum immortalium, & uirtute eorū ex-
 piato incommodo, neq; hostibus diutina leticia, neq;
 ipsis longior dolor relinquatur. Interim ad Labienū
 per Rhemos incredibili celeritate de uictoria Caesaris
 fama perfertur, ut cum ab hybernis Ciceronis millia
 passuum quinquaginta abesset, eodq; post horam no-
 nam diei Caesar peruenisset, ante mediam noctem ad
 portas castrorum clamor oriretur, quo clamore signi-
 ficatio uictoriae, gratulatioq; ab Rhemis Labieno fie-
 ret. Hac fama ad Treueros perlata Induciomarus,
 qui postero die castra Labieni oppugnare decreuerat,
 noctu profugit, copiasq; omnes in Treueros reducit.
 Caesar Fabium cum legione in sua remittit hyberna:
 Ipse cum tribus legionibus circum Samarobrinam tri-
 nis hybernis hyemare constituit: & quod tanti mo-
 tus Galliae extiterant, totam hyemem ipse ad exerci-
 tum manere decreuit. Nam illo incommodo de Sabi-
 ni morte perlato, omnes ferè Galliae ciuitates de bel-
 lo consultabant: nuntios, legationesq; in omnes par-
 tes dimittebant, & quid reliqui consilij caperēt, atq;
 i 5 unde

LIBER

unde initium belli fieret, explorabant: nocturnaq; in locis desertis concilia habebant: neq; ullum ferè totius hyemis tempus intercessit sine solitudine Cæsaris, quin aliquem de concilijs, & motu Gallorū nuntium acciperet. In his ab. L. Roscio legato, quem legioni tertiadecimæ præfecerat, certior est factus, magnas Gallorum copias earū ciuitatū, quæ Armoricæ appellantur, oppugnandi sui causa conuenisse, neq; longius millia passuum octo ab hybernis suis absuisse, sed nuntio allato de uictoria Cæsaris, discessisse, adeo, ut fugæ similis discessus uideretur. At Cæsar principibus cuiusq; ciuitatis ad se uocatis, aliàs ter-ritando cum se scire, quæ fierent, denuntiaret, aliàs cohortando magnam partē Galliæ in officio tenuit: tamen Senones (quæ est ciuitas in primis firma, & magnæ inter Gallos authoritatis) Cauarinū, quē Cæsar apud eos regem constituerat, cuius frater Moritasgus aduentu in Galliam Cæsaris, cuiusq; maiores regnū obtinuerant, interficere publico cōsilio conati, cū ille præsensisset, ac profugisset, usq; ad fines insecuti, regno, domoq; expulerūt, & missis ad Cæsare satisfaciundi causa legatis, cum is omnē ad se senatū uenire iussisset, dicto audientes non fuerunt. Tantum apud homines barbaros ualuit esse repertos aliquos principes belli inferendi, tantamq; omnium uoluntatis commutationem attulit, ut præter Heduos, & Rhemos, quos præcipuo semper honore Cæsar habuit, al-teros pro uetere ac perpetua erga populum Romanū fide,

fide, alteros pro recentibus belli Gallici officijs, nulla
ferè fuerit ciuitas non suspecta nobis. Idq; adco haud
scio mirandum ne sit, cum compluribus alijs de causis,
tum maxime, quod qui uirtute belli omnibus gentibus
præferebantur, tantum se eius opinionis deperdidisse,
ut populi Romani Imperia perferrent grauissime
dolebant. Treueri uero, atq; Induciomarus totius
hyemis nullum tempus intermiserunt, quin trans
Rhenum legatos mitterent, ciuitates sollicitarent, pecunias
pollicerentur, magna parte exercitus nostri interfecta,
multo minorem superesse dicerent partem: neq; tamen ulli
ciuitati Germanorum persuaderi potuit, ut Rhenū transiret,
cum se bis expertos diceret, Ariouisti bello, & Tenchtherorū
transitu nō esse fortunam amplius tentaturos. Hac spe lapsus
Induciomarus nihilominus copias cogere, exercere, à finitimis
equos parare, exules, damnatosq; tota Gallia magnis
præmijs ad se allicere cœpit, ac tamã sibi iam his rebus
in Gallia auctoritatē cōparauerat, ut undiq; ad eū legationes
cōcurrerēt: gratiamq; atq; amicitiam publice, priuatimq; peteret.
Vbi intellexit ultro ad se ueniri, altera ex parte Senones, Carnutesq;
conscientia facinoris instigari: altera Nerviōs, Aduaticosq;
bellum Romanis parare, neque sibi uoluntariorum copias
desse, si ex finibus suis progredi cœpisset, armatum concilium
indicit. Hoc more Gallorum est initium belli, quo lege
communis omnes puberes armati conuenire coguntur: &
qui ex his

LIBER!

qui ex his nouissimus uenit, in conspectu multitudinis omnibus cruciatibus affectus necatur. In eo concilio Cingetorigem alterius principem factionis generum suum, quem supra demonstrauius, Caesaris secutum fidem, ab eo non discessisse, hostem iudicandum curat, bonaq; eius publicat. His rebus confectis, in concilio pronuntiat accersitum se à Senonibus, & Carnutibus, alijsq; compluribus Gallie ciuitatibus, huc iter facturum per fines Rhemorum, eorumq; agros populaturum: ac prius quàm id faciat, castra Labieni oppugnaturum: quæq; fieri uelit, præcipit. Labienus cum & loci natura, & manu munitissimis castris sese contineret, de suo, ac legionis periculo nihil timebat. Sed ne quam occasione rei bene gerendæ dimitteret, cogitabat. Itaq; à Cingetorige, atq; eius propinquis oratione Induciomari cognita, quam in concilio habuerat, nuntios mittit ad finitimas ciuitates: equitesq; undiq; conuocat. Is certam diem conuencendi dicit. Interim propè quotidie cum omni equitatu Induciomarus, sub castris eius uagabatur, aliàs ut situm castrorum cognosceret, aliàs colloquendi, aut territandi causa equites plerumq; omnes tela intra uallum conijciebant. Labienus suos intra munitiones continebat: timorisq; opinionem quibuscunq; poterat rebus augebat. Cum maiore indies contemptione Induciomarus ad castra accederet, nocte una intro missis equitibus omnium finitimarum ciuitatũ, quos accersendos curauerat, tanta diligentia omnes suos custodijs

custodijs intra castra continuit, ut nulla ratione ea res enuntiari, aut ad Treucros perferri posset. Interim ex consuetudine quotidiana Induciomarus ad castra accedit, atq; ibi magnam partem diei consumit, equites tela conijciunt, & magna contumelia uerborum nostros ad pugnam euocāt, nullo à nostris dato responso: ubi uisum est sub uesperum dispersi, ac dissipati discedunt, Subito Labienus duabus portis omnem equitatum emittit, præcipit, atq; interdicit perterritis hostibus, atq; in fugā coniectis (quod fore sicut accidit, uidebat) omnes unum peterent Induciomarum, neu quis quemq; prius uulneret, quàm illum interfectum uiderit, quod mora reliquorū illum spatium natum effugere nolbat: magna proponit ijs, qui occiderint præmia: summittit cohortes equitibus subsidio. Comprobat hominis consilium fortuna, & cum unum omnes peterent, in ipso fluminis uado comprehensus Induciomarus interficitur, caputq; eius refertur in castra, redeuntes equites, quos possunt consectantur, atq; occidunt. Hac re cognita, omnes Eburonum, & Noruicorum, quæ conuenerant copiae, discedunt: pauloq; habuit post id factum Cæsar quietiorem Galliam.

LIBER
C. IULII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
SEXTVS.

ULTIS DE CAUSIS
Cæsar maiorem Gallie motum
expectans, per. M. Syllanum.
C. Antistium reginũ. T. Sextiũ
legatos delectum habere insti-
tuit. Simul ab. Cn. Pompeio
proconsule petit, quoniam ipse
ad urbem cum imperio Reipub. causa maneret, quos
ex Cisalpina Gallia consulis sacramento rogauisset
ad signa conuenire, & ad se proficisci iuberet: magni
interesse etiam in reliquũ tempus, ad opinionẽ Gal-
lie existimãs, tantas uideri Italie facultates, ut si quid
esset in bello detrimenti acceptum, non modo id breui
tempore sarciri, sed etiam maioribus adaugeri copijs
posset. Quod cum Pompeius & Reipub. & amicitie
tribuisset, celeriter cõfecto per suos delectu, tribus an-
te exactam hyemem, & constitutis, & adductis legi-
onibus, duplicatoq; earum cohortium numero, quas
cum. Q. Titurio amiserat, & celeritate, & copijs do-
cuit quid populi Ro. disciplina atq; opes possent. In-
terfecto Induciomaro, ut docuimus, ad eius propin-
quos à Treueris imperium defertur. Illi finitimos, atq;
Germanos sollicitare, & pecuniam polliceri non de-
sistunt

ſiſtunt, cum ab proximis impetrare non poſſent, ulte-
riores tentant. Inuentis nonnullis ciuitatibus iureiu-
rando inter ſe confirmant, obſidibusq; de pecunia car-
uent. Amborigem ſibi ſocietate, & ſœdere adiun-
gunt. Quibus rebus cognitis Cæſar, cum undiq; bellū
parari uideret, Neruios, Aduaticos, ac Menapios, ad-
iunctis ciſrhenanis omnibus Germanis, eſſe in armis:
Senones ad imperatum non uenire, & cum Carnuti-
bus, finitimisq; ciuitatibus conſilia communicare, à
Treueris Germanos crebris legationibus ſolicitari,
maturius ſibi de bello cogitandū putauit. Itaq; non-
dum hyme conſecta, proximis quatuor legionibus
coactis, de improuiſo in fines Neruiorum contendit:
& prius, quàm illi aut conuenire, aut profugere poſ-
ſent, magno pecoris, atq; hominum numero capto,
atq; ea præda militibus conſeſſa, uaſtatisq; agris, in
deditionem uenire, atq; obſides ſibi dare coegit: Eo
celeriter conſecto negotio, rursus legiones in hyber-
na reduxit. Concilio Gallie primo uere (ut inſtitue-
rat) indicto, cum reliqui præter Senones, Carnutes,
Treuerosq; ueniſſent, initium belli, ac defectionis hoc
eſſe arbitratus, ut omnia poſtponere uideretur, con-
cilium in Lutetiam Parhiſiorum transfert. (Conſi-
nes erant hi Senonibus, ciuitatemq; patrum memoria
coniunxerant, ſcd ab hoc conſilio abſuiſſe exiſtima-
bantur.) Hac re pro ſuggeſtu pronuntiata eodem die
cum legionibus in Senones proficiſcitur, magnisq;
itineribus eò peruenit. Cognito eius aduentu Acca,
qui prin

LIBER

qui princeps eius consilij fuerat, iubet in oppida multitudinem conuenire. Conantibus, priusquam id effici posset adesse Romanos nuntiatur, necessario sententia desistunt, legatosq; deprecandi causa ad Casarem mittunt. Adeunt per Heduos, quorum antiquitus erat in fide ciuitas: libenter Casar precantibus Heduis, dat ueniam, excusationemq; accipit: quod aestiuum tempus instantis belli, non quæstionis esse arbitrabatur. Obsidibus imperatis centum, hos Heduis custodiendos tradit, eodem Carnutes legatos, obsidesq; mittit, usi deprecatoribus Rhemis, quorum erant in clientela, eadem ferunt responsa, peragit cõcilium Casar, equitesq; imperat ciuitatibus. Hac parte Gallia pacata totus & mente, & animo in bellum Treucrorũ, & Ambiorigis insistit. Cauarinum cum equitatu Senonum secum proficisci iubet, ne quis aut ex huius iracundia, aut ex eo, quod metuerat, odio ciuitatis motus existat. His rebus constitutis, quod pro explorato habebat Ambiorigem prælio non esse concertaturum, reliqua eius consilia animo circumspiciebat. Erant Menapij propinqui Eburonum finibus, perpetuis paludibus, syluisq; muniti, qui uni ex Gallia de pace, ad Casarem legatos nunquam miserant: cū ijs esse hospitium Ambiorigi sciebat. Item per Treucros uenisse Germanos in amicitiam cognouerat. Hæc prius illi detrahenda auxilia existimabat, quàm ipsum bello laceffendum: ne desperata salute, aut se in Menapios abderet, aut cum transrhenanis congregi cogeretur

geretur. Hoc inito consilio totius exercitus impedi-
 menta ad Labicnum in Treueros mittit: duasq; legi-
 ones ad eum proficisci iubet. Ipse cum legionibus ex-
 peditis quinq; in Menapios proficiscitur. Illi nulla co-
 acta manu loci præsidio freti in syluas, paludesq; con-
 fugiunt, suaq; eodem conferunt. Cæsar partitis copijs
 cum C. Fabio legato, & M. Crasso quæstore, celeri-
 terq; effectis pontibus, adiit tripartito, ædificia, ui-
 cosq; incendit, magno pecoris, atq; hominum nume-
 ro potitur. Quibus rebus coacti Menapij legatos ad
 eum pacis petendæ causa mittunt. Ille obsidibus ac-
 ceptis hostium se habiturum numero confirmat, si aut
 Amborigem, aut eius legatos finibus suis recepisse-
 sent. His confirmatis rebus Comium Atrebatem cum
 equitatu, custodis loco in Menapijs relinquit, ipse in
 Treueros proficiscitur. Dum hæc à Cæsare geruntur,
 Treueri magnis coactis peditatus, equitatusq; copijs,
 Labienum cum una legione, quæ in eorum finibus
 hyemauerat, adoriri parabant. Iamq; ab eo non lon-
 gius bidui uia aberant, cū duas uenisse legiones missu
 Cæsaris cognoscunt: positis castris à millibus passuum
 XV. auxilia Germanorū expectare constituunt. La-
 bienus hostium cognito consilio sperans temeritate
 eorum fore aliquam dimicandi facultatem, quinq; co-
 hortium præsidio impedimentis relicto cum uiginti-
 quinq; cohortibus, magnoq; equitatu, contra hostem
 proficiscitur, & mille passuum intermisso spatio ca-
 stra communit. Erat inter Labienū, atq; hostem diffi-
 k cili transu

LIBER

cili transitu flumen, ripisq; præruptis. Hoc neq; ipse transire habebat in animo, neq; hosteis transituros existimabat, augebatur auxiliorum quotidie spes, loquitur in concilio palàm, quoniam Germani appropinquare dicuntur, sese suas, exercitusq; fortunas in dubium non deuoraturum, & postero die prima luce castra moturum. Celeriter hæc ad hosteis deferuntur, ut ex magno Gallorum equitatus numero nonnullos Gallicis rebus fauere natura cogeat, Labienus noctu tribunis militum, primisq; ordinibus conuocatis, quid sui consilij sit, proponit, & quò facilius hostibus timoris det suspensionem, maiore strepitu, & tumultu quàm populi Ro. fert consuetudo, castra moueri iubet. His rebus fugæ similem profectionē efficit. Hæc quoq; per exploratores ante lucem in tanta propinquitate castrorū ad hosteis deferūtur. Vix agmen nouissimum extra munitiones processerat, cum Galli cohortati inter se, ne speratā prædā ex manibus dimitterent, longū esse, perterritis Romanis Germanorū auxiliū expectare: neq; suā pati dignitatem, ut tantis copijs tam exiguam manū, præsertim fugientē, atq; impeditam adoriri nō audeant: flumen transire, & iniquo loco præliū cōmittere nō dubitant. Quæ fore suspicatus Labienus, ut omnes citra flumen eliceret, eadem usus simulatione itineris, placide progrediebatur, tum præmissis paulum impeditis, atq; in tumulto quod i collocatis, habetis inquit milites, quam petistis facultatem, hostem impedito, atq; iniquo loco tenetis

tenetis: præstate eandem nobis ducibus uirtutē, quam sæpenumero imperatori præstitistis: eum adesse, & hæc coram cernere existimate. Simul signa ad hostē conuerſi, aciemq; dirigi iubet: & paucis turmis præſidio ad impedimenta dimiſſis reliquos equites ad latera diſponit. Celeriter noſtri clamore ſublato pila in hoſteis iaciunt. Illi ubi præter ſpem quos fugere credebant infeſti: ſignis ad ſe ire uiderunt, impetum mor- do ferre non potuerunt: ac primo concuſſu in fugam coniecti proximas ſyluas petiuerunt, quos Labienus equitatu conſecutus, magno numero interfecto, compluribus captis, paucis poſt diebus ciuitatem recipit. Nam Germani, qui auxilio ueniebant, percepta Treuerorum fuga, ſeſe domum contulerunt. Cum iſs propinqui Induciomari qui defectionis authores fuerāt, comitati eos ex ciuitate exceſſere. Cingetorigi, quem ab initio permāſiſſe in officio demonſtraui- mus, principatus, atq; imperium eſt traditum. Caſar poſt, quam ex Menapijs in Treucros uenit, duabus de cauſis Rhenum tranſire conſtituit. Quarum erat altera quod auxilia contra ſe Treueris miſerant. Altera ne Ambiorix receptum ad eos haberet. His conſtitutis rebus paulum ſupra eum locum, quo ante exercitum traduxerat, facere pontem inſtituit, nota atque inſtituta ratione, magno militum ſtudio, paucis diebus opus efficitur: firmo in Treueris præſidio ad pontem relicto, ne quis ab his ſubito motus oriretur, reliquas copias, equitatumque traducit.

LIBER

Vbij qui ante obsides dederant, atq; in deditionem uenerant purgandi sui causa ad eum legatos mittunt: qui doceant, neq; ex sua ciuitate auxilia in Treueros missa, neq; ab se fidem laesam: petunt, atq; orant, ut sibi parcat, ne communi odio Germanorum, innocentes pro nocentibus pœnas pendant, si amplius obsidi uellet, dare pollicentur. Cognita Cæsar Causa, reperit ab Sueuis auxilia missa esse. Vbiorum satisfactio- nem accepit, aditus, uiasq; in Sucuos perquirat. Interim paucis post diebus fit ab Vbijs certior, Sueuos omneis in unum locum copias cogere: atq; his nationibus, quæ sub eorū sunt imperio, denuntiare, ut auxilia, peditatus, equitatusq; mittant. His cognitis rebus, rem frumentariam prouidet, castris idoneum locum deligit. Vbijs imperat, ut pecora deducant, suaq; omnia ex agris in oppida conserant, sperans barbaros, atq; imperitos homines inopia cibariorum adductos, ad iniquam pugnandi conditionem posse deduci. Mandat, ut crebros exploratores in Sucuos mittat, quæq; apud eos gerantur, cognoscant. Illi imperata faciunt, & paucis diebus intermissis referunt Sueuos omnes, posteaquàm certiores nuntij de exercitu Romanorum uenerant, cum omnibus suis, sociorumq; copijs, quas coegissent, penitus ad extremos fines sese recepisse. Syluam esse ibi infinitæ magnitudinis, quæ appellatur Bacenis, ac longe introrsus pertinere, & pro natiuo muro obiectam, Cheruscos à Sueuis, Sueuosq; à Cheruscis iniurijs, incursionibusq; prohibere: ad

re: ad eius initium sylvæ Sueuos aduentum Romanorum expectare constituisse. Quoniam ad hunc locum peruentum est non alienum esse uidetur de Galliæ, Germaniæq; moribus, & quo differant eæ nationes inter sese, proponere. In Gallia non solū in omnibus ciuitatibus, atq; pagis, partibusq;, sed penè etiam in singulis domibus factiones sunt: earumq; factionum sunt principes, qui summam auctoritatem eorum iudicio habere existimantur, quorum ad arbitrium, iudiciumq; summa omnium rerū, consiliorumq; rederat. Idq; eius rei causa antiquitus institutum uidetur, ne quis ex plebe contra potentiorcm auxiliij egeret. Suos enim opprimi quisq;, & circumueniri non patitur, neq; aliter si faciat ullam inter suos habet auctoritatem. Hæc eadē ratio est in summa totius Galliæ. namq; omnes ciuitates in duas partes diuisæ sunt. Cū Cæsar in Galliam uenit alterius factionis principes erant Hedui, alterius Sequani. Ii cum per se minus ualerent, quod summa auctoritas antiquitus erat in Heduis, magnæq; eorum erāt clientele, Germanos, atq; Ariouistum sibi adiunxerant: eosq; ad se magnis iacturis, pollicitationibusq; perduxerant. Prælijs uero compluribus factis secundis, atq; omni nobilitate Heduorum interfecta, tantum potentia antecesserant, ut magnam partem clientiam ab Heduis ad se traducerent, obfidesq; ab his principum filios acciperent, & publice iurare cogerent, nihil se contra Sequanos consilij inituros: & partem finitimi agri per uim occu-

k 3 patam

LIBER

patam possiderent, Galliaq; totius principatum obtinerent, quæ necessitate adductus Diuitiacus, auxiliij petendi causa Romam ad Senatum profectus, infecta re redierat. Aduentu Cæsaris facta commutatione rerum, obsidibus Heduis redditis, ueteribus clientelis restitutis nouis per Cæsarem comparatis, quod ij, qui se ad eorum amicitiam aggregauerant, meliorem conditione, atq; imperio equiore se uti uidebant: reliquis rebus eorum, gratia, dignitateq; amplificata Sequani principatum dimiserant. In eorum locum Rhemi successerant, quos, quod ad æquare apud Cæsarem gratia intelligebatur, ij, qui propter ueteres inimicitias nullo modo cum Heduis coniungi poterant, se Rhemis in clientelam dicabant. Hos illi diligenter tuebantur, ita et nouam, et repente collectam auctoritatem tenebant. Eo tum statu res erat, ut longe principes haberentur Hedui, secundum locum dignitatis Rhemi obtinerent. In omni Gallia eorum hominum, qui in aliquo sunt numero, atq; honore, genera sunt duo. nam plebs penè seruorum habetur loco, quæ per se nihil audet, et nulli adhibetur consilio. Pleriq; cum aut ære alieno, aut magnitudine tributorum, aut iniuria potentiorum præmuntur, sese in seruitutem dicant nobilibus. In hos eadem omnia sunt iura, quæ dominis in seruos. Sed de his duobus generibus alterum est Druidum, alterum equitum. Illi rebus diuinis intersunt, sacrificia publica, ac priuata procurant, religiones interpretantur. ad hos magnus adolescen-
tum nu-

tum numerus disciplinae causa concurrat: magnoq; ij sunt apud eos honore. Nam ferè de omnibus contro/ uersijs publicis, priuatisq; constituunt, & si quod est admissum facinus, si cædes facta, si de hæreditate, de finibus controuersia est, ijdem discernunt, præmia, poenasq; constituunt. Si quis aut priuatus, aut popu/ lus eorum decreto non stetit, sacrificijs interdicunt. Hæc poena apud eos est grauissima: quibus ita est in/ terdictum, ij numero impiorum, ac sceleratorum ha= bentur: ab ijs omnes decedunt, aditum eorum, sermo/ nemq; defugiunt, ne quid ex contagione incommodi accipiant: neq; ijs petentibus ius redditur, neq; ho= nos ullus communicatur. His autem omnibus Drui= dibus præest unus, qui summam inter eos habet au= thoritatem. Hoc mortuo, si quis ex reliquis excellit dignitate, succedit: at si sunt plures pares suffragio Druidum adlegitur. nōnunquā etiam de principa- tu armis contendunt. li certo anni tempore in finibus Carnutum, quæ regio totius Gallie media habetur, considunt in loco consecrato: huc omnes undiq; qui controuersias habēt, conueniunt, eorūq; iudicijs, de/ cretisq; parent. Disciplina in Britania reperta, atq; inde in Galliam translata esse existimatur. Et nunc qui diligentius eam rem cognoscere uolunt, plerumq; illō discendi causa proficiscuntur. Druides à bello ab/ esse consueuerunt, neq; tributa unā cum reliquis pen= dunt. militiæ uacationem, omniumq; rerum habent immunitatem, tantis excitati præmijs, & sua sponte

k 4 multi

LIBER

multi in disciplinam conueniunt, & à propinquis, parentibusq; mittuntur, magnum ibi numerum uersuè ediscere dicuntur. Itaq; nōnulli annos uicenos in disciplina permanent, neq; fas esse existimant ea literis mandare, cum in reliquis serè rebus publicis, priuatissq; rationibus Græcis literis utantur. Id mihi duabus de causis instituisse uidentur, quod neq; in uulgè disciplinam efferri uelint, neq; eos, qui discunt, literis confisos minus memoriæ studere: quod serè plerisq; accidit, ut præsidio literarum diligentiam in perdiscendo, ac memoriam remittant. In primis hoc uolunt persuadere, non interire animas, sed ab alijs post mortem transire ad alios: atq; hoc maxime ad uirtutem excitari putant, metu mortis neglecto, multa præterea de syderibus, atq; eorum motu, de mundi, ac terrarum magnitudine, de rerum natura, de Deorum immortalium ui, ac potestate disputant, & iuuentuti tradunt. Alterum genus est equitum. Ii, cum est usus, atq; aliquod bellum incidit, quod ante Cæsaris aduentum serè quotannis accidere solebat, uti aut ipsi iniurias inferrent, aut illatas propulsarèt, omnes in bello uersantur: atq; eorum ut quisq; est genere, copijsq; amplissimus, ita plurimos circum se ambaëtos, clientesq; habet. Hanc unam gratiam potentiamq; nouerunt. Natio est omnium Gallorum admodum dedita religionibus: atq; ob eā causam, qui sunt affecti grauioribus morbis, quiq; in prælijs, periculisq; uersantur, aut pro uictimis homines immolant, aut se immolatu-
laturos

laturos uouent: administrisq; ad ea sacrificia Druidibus utuntur: quod pro uita hominis, nisi uita hominis reddatur, non posse Deorum immortalium numen placari arbitrantur, publiceq; eiusdem generis habent instituta sacrificia. Alij immani magnitudine simulacra habent, quorum contexta uiminibus membra uiuis hominibus complent, quibus succensis circumuenti flamma exanimantur homines. Supplicia eorum, qui in furto, aut latrocinio, aut aliqua noxia sint comprehensi, gratiora Dijs immortalibus esse arbitrantur. Sed cum eius generis copia deficit, etiã ad innocentium supplicia descendunt. Deũ maxime Mercurium colunt, huius sunt plurima simulacra. Hunc omnium inuentorem artium ferũt: hunc uiarũ atq; itinerum ducem, hunc ad quæstus pecuniæ mercaturasq; habere uim maximam arbitrantur. Post hunc Appollinem, & Martem, & Iouem, & Mineruam, de his eandem ferẽ, quam reliquæ gentes habent opinionem. Appollinem morbos depellere. Mineruã operum, atq; artificiorum initia tradere: Iouem imperium cœlestium tenere: Martem bella regere. Huic cum praelio dimicare constituerunt, ea, quæ bello cœperunt, plerumq; deuouent: quæ superauerint animalia capta immolant, reliquasq; res in unum locũ conferunt. Multis in ciuitatibus harum rerum extructos cumulos locis consecratis conspiciari licet: neq; sepe accidit, ut neglecta quispia religione aut capta apud se occultare, aut posita tollere auderet: grauissimũq;

LIBER

ei rei supplicium cum cruciatu constitutum est. Galli se omnes ab Dite patre prognatos prædicant. Idque ab Druidibus proditum dicunt. Ob eam causam spartia omnis temporis, non numero dierum, sed noctium finiunt: & dies natales, & mensium, & annorum initia sic observant, ut noctem dies subsequatur. In reliquis vitæ institutis hoc ferè ab reliquis differunt, quod suos liberos, nisi cum adoleuerint, ut munus militiæ sustinere possint, palàm ad se adire non patiantur, filiumq; in puerili ætate in publico in conspectu patris assistere turpe ducunt. Viri quantas pecunias ab uxoribus dotis nomine acceperunt, tantas ex suis bonis æstimatione facta cum dotibus communicant. Huius omnis pecuniæ coniunctim ratio habetur, fructusq; seruantur, uter eorum uita superauerit, ad eum pars utriusque cum fructibus superiorum temporum peruenit. Viri in uxores sicuti in liberos vitæ necisque habent potestatem, & cum paterfamilias illustriore loco natus decessit, eius propinqui conueniunt, & de morte, si res in suspicionem uenit, de uxoribus in seruilem modum quæstionem habent: & si compertum est, igni, atque omnibus tormentis excruciatas interficiunt. Funera sunt pro cultu Gallorum magnifica, & sumptuosa, omniaque, quæ uiuis cordi fuisse arbitrantur, in ignem inferunt, etiam animalia: ac paulò supra hanc memoriam serui, & clientes, quos ab ijs dilectos esse constabat, iustis funeribus confectis, unà cremabantur. Quæ ciuitates

uitates commodius suam Rempublicam administrare existimatur, habent legibus sancitum: Si quis quid de Republica à finitimis rumore, aut fama acceperit, ui ad magistratum deferat, neque cum quo alio communicet: quod sæpe homines temerarios, atq; imperitos falsis rumoribus terreri, & ad facinus impelli, & de summis rebus consilium capere cognitum est. Magistratus, quæ uisa sunt occultant, quæq; esse ex usu iudicauerint, multitudini produnt. De Repub. nisi per conciliū loqui non conceditur. Germani multum ab hac consuetudine differunt: nam neq; Druides habent, qui rebus diuinis præsent, neq; sacrificijs student, Deorum numero eos solos ducunt, quos cerunt, & quorum opibus aperte iuuantur, Solem & Vulcanum & Lunam, reliquos ne fama quidem acceperunt. Vita omnis in uenationibus, atq; in studijs rei militaris consistit: ab paruulis duritiæ, ac labori student, qui diutissime impuberes permanserunt, maximam inter suos ferunt laudem. Hoc ali staturam, ali hoc uires, neruosq; confirmari putant. Intra annum uero uigesimum foeminae notitiam habuisse, in turpissimis habet rebus: cuius rei nulla est occultatio, quod & promiscue in fluminibus perluuntur, & pellibus, aut paruis Rhenonū tegumētis utuntur, magna corporis parte nuda. Agriculturae non student: maiorq; pars uictus eorum in lacte, & caseo, & carne cōsistit: neq; quisquā agri modū certū, aut fineis proprios habet, sed magistratus, ac principes in annos

LIBER

annos singulos gentibus, cognationibusq; hominum, qui unà coierunt, quantū eis, & quo loco uisum est, attribuunt agri, atq; anno post, aliò transire cogunt. Eius rei multas afferunt causas, ne assidua consuetudine capti, studium belli gerendi, agricultura commutent: ne latos sineis parare studeant, potentioresq; humiliores possessionibus expellāt: ne accuratius ad frigora, atq; aestus uitandos edificent: ne qua oriatur pecuniae cupiditas, qua ex re factiones, dissensionesq; nascuntur: ut animi æquitate plebem contineant, cum suas quisq; opes cum potentissimis æquari uideat. Ciuitatibus maxima laus est, quam latissimis circumseuastatis finibus solitudines habere. Hoc proprium uirtutis existimāt, expulsos agris finitimos cedere, neq; quemquam propè se audere consistere. Simul hoc se fore tutiores arbitrantur, repentinæ incursionis timore sublato: Cum bellum ciuitas, aut illatum defendit, aut infert, magistratus, qui ei bello præsint, ut uitæ necisq; habeant potestatem, deliguntur. In pace nullus communis est magistratus, sed principes regionū, atq; pagorum inter suos ius dicunt, controuersiasq; minuunt. Latrocinia nullam habent infamiam, quæ extra fines cuiusq; ciuitatis fiunt: atq; ea iuuentutis exercendæ, ac desidiæ minuendæ causa fieri prædicāt. Atq; ubi quis ex principibus in concilio se dixit ducē fore, qui sequi uelint profiteantur, consurgunt ij, qui & causam, & hominem probant, suumq; auxilium pollicentur, atq; ab multitudine collaudantur: qui ex
ijs secu

ijs secuti non sunt, in desertorum, ac proditorum numero ducuntur, omniumq; rerum ijs postea fides derogatur. Hospites uiolare fas non putant: qui quaq; de causa ad eos uenerunt ab iniuria prohibent, sanctosque habent, ijs omnium domus patent, uictusque communicatur. Ac fuit antea tempus cum Germanos Galli uirtute superarent, & ultro bella inferrent, ac propter hominum multitudinem, agrique inopiam trans rhenum colonias mitterent. Itaq; ea, quæ feritissima sunt Germaniæ loca circum Hercyniam syluam (quam Eratostheni, & quibusdam Græcis fama notam esse uideo, quam illi Orcyniam appellāt) uulgo Tectosages occuparunt, atq; ibi consederūt. Quæ gens ad hoc tempus his sedibus se continet: summāq; habet iusticiæ, & bellicæ laudis opinionē: Nunc quod in eadē inopia, egestate, patientiaque Germani permangent, eodem uictu, & cultu corporis utūtur. Galilis autem propinquitas, & transmarinarum rerum noticia, multa ad copiam, atq; usus largitur, paulatim assuefacti superari, multisque uicti prælijs, ne se quidem ipsi cum illis uirtute comparant. Huius Hercyniæ syluæ, quæ supra demonstrata est, latitudo nouem dierum iter expedito patet, non enim aliter finiri potest, neq; mensuras itinerum nouerunt. Oritur ab Heluetiorum, & Nemetum, & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubij regione pertinet ad fines Dacorum, & Anartium, hinc se flectit sinistrorsus, diuersis à flumine regionibus, multarūque gentium fi

LIBER

tium fines propter magnitudinē attingit. Neq; quisq; est huius Germaniæ, qui se aut audisse, aut adisse ad initium eius sylvæ dicat cum dierum iter. LX. pro-
cesserit, aut quo ex loco oriatur acceperit. Multa in ea genera ferarum nasci constat, quæ reliquis in locis iis non sint. ex quibus quæ maxime differant ab cæ-
teris, & memoriæ prodenda videantur, hæc sunt. Est bos cerui figura, cuius à media fronte inter aures unum cornu existit excelsius, magisq; directum his, quæ nobis nota sunt cornibus: ab eius summo sicut palmæ, ramiq; late diffunduntur. eadem est fœminæ, marisq; natura, eadem forma, magnitudoq; cornuū. Sunt item quæ appellantur alces. harum est consi-
milis capris figura, & uarietas pellium: sed magni-
tudine paulò antecedunt, mutilæq; sunt cornibus:
& crura sine nodis, articulisq; habent: neq; quietis causa procumbunt: neq; si quo afflictæ casu concide-
runt, erigere sese, aut subleuare possunt. His sunt ar-
bores pro cubilibus, ad eas se applicant: atq; ita pau-
lum modo reclinatæ quietem capiunt. quarum ex uestigijs, cum est animaduersum à uenatoribus, quo se recipere consueuerint, omnes eo loco, aut à radi-
cibus subruunt, aut abscidunt arbores tantū, ut sum-
ma species earum stantium relinquatur. huc cum se consuetudine reclinauerint, infirmas arbores ponde-
re affligunt, atq; unà ipsæ concidunt. Tertium est ge-
nus eorum, qui Vri appellantur. ij sunt magnitudine paulò infra Elephantos, specie, & colore, & figura
tauri

tauri: magna uis est eorum, & magna uelocitas: neque homini, neque ferae, quam conspexerunt, parant. hos studiose foueis captos interficiunt. Hoc se labore durant adolescentes, atque hoc genere uenationis exercent: & qui plurimos ex his interfecerunt, relatis in publicum cornibus, quæ sint testimonio, magnam ferunt laudem. Sed assuescere ad homines, & mansuesceri, ne paruuli quidem excepti possunt. amplitudo cornuum, & figura, & species, multum à nostrorum horum cornibus differt. Hæc studiose cõquisita ab labris argento circumcludunt, atque in amplissimis cupulis propoculis utuntur. Cæsar postquam per Ubios exploratores comperit Sueuos sese in syluas recepisse, inopiã frumenti ueritus, quod (ut supra demonstrauius) minime omnes Germani agriculturæ student, constituit non progredi longius: sed ne omnino metum relictus sui barbaris tolleretur, atque ut eorum auxilia tardaret, reducto exercitu partem ultimam pontis, quæ ripas Ubiorum contingebat, in longitudinem pedum ducentorum rescindit, atque in extremo ponte turrim tabulatorum quatuor constituit, præsidiumque cohortium duodecim pontis tuendi causa ponit, magnisque cum locum munitioibus firmat. Ei loco, præsidioque. C. Volcatium Tullum adolescentem præfecit. ipse cum maturescere frumenta inciperent, ad bellum Ambiorigis profectus, per Arduennam syluam, quæ est totius Gallie maxima, atque ab ripis Rheni, finibusque Treuerorum ad Neruios pertinet, millibusque amplius quingentis in longi-

LIBER

longitudinem patet. L. Minutium Basilium cum omni equitatu præmittit, si quid celeritate itineris, atque opportunitate temporis proficere possit, monet, ut igneis fieri in castris prohibeat, ne qua eius aduentus procul significatio fiat, sese confestim subsequi dicit. Basilius ut imperatum est, facit: celeriter contraque omnium opinionem confecto itinere, multos in agris inopinantes deprehendit: eorum iudicio ad ipsum Ambiorigem contendit, quo in loco cum paucis equitibus esse dicebatur. Multum cum in omnibus rebus, tum in re militari fortuna potest: nam magno accidit casu, ut in ipsum incautum, atque etiam imparatum incideret: priusque eius aduentus ab hominibus uideretur, quam fama, ac nuntiis afferretur: sic magnæ fuit fortunæ, omni militari instrumento, quod circum se habebat, erepto, rhedis, equisque comprehensis ipsum effugere mortem. Sed hoc quoque factum est, quod adificio circumdato sylva, ut sunt ferè domicilia Gallorum, qui uitandi æstus causa plerumque sylvarum, ac fluminum petunt propinquitates, comites familiaresque eius angusto in loco equitum nostrorum uim paulisper sustinuerunt, ijs pugnantibus, illum in equum quidam ex suis intulit, fugientem sylvæ texerunt. sic ad subeundum periculum, et ad uitandum, multum fortuna ualuit. Ambiorix an copias suas iudicio non conduxerit, quod prælio dimicandum non existimauerit, an tempore exclusus, et repentino equitum aduentu prohibitus fuerit, cum reliquum exercitum subsequi

sequi crederet, dubiū est. Sed certe clām dimissis per agros nuntijs sibi quemq; cōsulere iussit, quorū pars in Arduennam syluam, pars in continentes paludes profugit. Qui proximi oceano fuerunt, ij in insulis sese occultauerunt, quas astus efficere consuerunt. Multi ex suis finibus egressi, se, suaq; omnia alienis sumis crediderūt. Catihuleus rex dimidia partis Eburonum, qui unā cum Ambiorige consilium inierat, etate iam confectus, cum laborem, aut belli, aut fugę ferre non posset, omnibus precibus detestatus Ambiorigem, qui eius consilij author fuisset, taxo, cuius magna in Gallia Germaniaq; copia est, se exanimavit. Segni, Condrusiq; ex gente, & numero Germanorū, qui sunt inter Eburones Treuerosq; legatos ad Cæsarem miserunt oratum, ne se in hostium numero duceret, neue omnium Germanorū, qui essent citra Rhenum causam esse unam iudicaret, nihil se de bello cogitasse, nulla Ambiorigi auxilia misisse. Cæsar explorata re quæstione captiuorum, si qui ad eos Eburones ex fuga conuenissent, ad se ut reducerentur imperauit. Si ita fecissent, fines eorū se uiolaturum negauit. Tum copijs in treis parteis distributis, impedimenta omnium legionum ad Vatuacam contulit. Id castelli nomen est, hoc serē est in medijs Eburonū finibus, ubi Titurius, atq; Aurunculeius hyemandi causa confederant. Hunc cum reliquis rebus locum probabat Cæsar, tum quod superioris anni munitiones integrę manebant, ut militum laborem subleuaret.

I Præsidio

LIBER

Præsidio impedimentis legionem quartandecimam reliquit, unam ex his tribus, quas proxime conscriptas, ex Italia traduxerat. Ei legioni, castrisq; Quintum Tullium Cicronem præfecit, ducentosq; equites attribuit, partito exercitu. T. Labienum cum legionibus tribus ad Oceanum uersus in eas partes, quæ Menapios attingunt proficisci iubet. C. Trebonium, cum pari legionum numero ad eam regionem, quæ Aduaticis adiacet, depopulandam mittit. Ipse cum reliquis tribus ad flumen Ascaldem, quod influit in Mosam, extremasq; Arduennæ partes ire constituit, quo cum paucis equitibus profectum Ambiorigem audiebat: discedens, post diem septimum sese reuersurum confirmat: quam ad diem ei legioni, quæ in præsidio relinquebatur deberi frumentum sciebat. Labienum, Treboniumq; hortatur, si Reipub. commodo facere possint, ad eam diem reuertantur, ut rursus communicato consilio, exploratisq; hostium rationibus, aliud initium belli capere possint. Erat, ut supra demonstraui mus, manus certa nulla, non præsidium, non oppidum; quod se armis defenderet: sed in omneis partibus dispersa multitudo, ubi cuiq; aut uallis abdita, aut locus syluestris, aut palus impedita, spem præsidij, aut salutis aliquam offerebat, confederat. Hæc loca micinitatibus erant nota, magnamq; res diligentiam requirebat, non in summa exercitus tuenda (nullum enim poterat uniuersis perterritis, ac dispersis periculum accidere) sed in singulis militibus conseruandis: quæ tamen ex parte res,

te res, ad salutem exercitus pertinebat, nam & præ-
 da cupiditas multos longius euocabat, ac sylvæ incerti-
 tis, occultisq; itineribus confertos adire prohibebant.
 Si negotium confici, stirpemq; hominum sceleratorum
 interfici uellet, dimittendæ plures manus, diducendiq;
 erant milites. Si continere ad signa manipulos uellet,
 (ut instituta ratio, & consuetudo exercitus Romani
 postulabat) locus ipse erat præsidio barbaris, neq; ex
 occulto insidiandi, & dispersos circumueniendi sin-
 gulis deerat audacia: & in eiusmodi difficultatibus,
 quantum diligentia prouideri poterat, prouidebatur,
 ut potius in nocendo aliquid omitteretur (& si om-
 nium animi ad ulciscendum ardebant) quàm cū ali-
 quo detrimento militum noceretur. Cæsar ad fini-
 timas ciuitates nuntios dimittit. omneis euocat spe
 prædæ ad diripendos Eburones, ut potius in syluis
 Gallorum uita, quàm legionariorum periclitaretur:
 simul ut magna multitudine circumfusa pro tali fa-
 cinore, stirps ac nomen ciuitatis tollatur. Magnus
 undiq; numerus celeriter conuenit. Hæc in omnibus
 Eburonum partibus gerebantur, diesq; adpetebat
 septimus, quem ad diem Cæsar ad impedimenta le-
 gionemq; reuerti constituerat. Hic quantum in bello
 fortuna possit, & quantos afferat casus cognosci po-
 tuit. dissipatis, ac perterritis hostibus (ut demonstra-
 uimus) manus erat nulla, quæ paruam modo timoris
 causam afferret. Trans Rhenum ad Germanos per-
 uenit fama, diripi Eburones, atque ultro omneis
 l 2 ad prædā

LIBER

ad prædam euocari: cogūt equitū duo millia Sicambri, qui sunt proximi Rheno, à quibus receptos ex fuga Tenchtheros, atq; Vsipetes, supra docuimus, transeuntes Rhenum nauibus ratibusq; triginta milibus passuum infra cum locum, ubi pons erat imperfectus, præsidiumq; ab Cæsare relictum, primos Eburonum fines adeunt, multos ex fuga dispersos excipiunt, magno pecoris numero, cuius sunt cupidissimi barbari, potiuntur. Inuitati præda longius procedunt. non hos palus in bello latrocinijq; natos, non sylvæ morantur: quibus in locis sit Cæsar, ex captiuis quærunt: profectum longius reperiunt, omnemq; exercitū discessisse cognoscunt: atq; unus ex captiuis quid uos inquit hanc miseram, ac tenuem sectamini prædam, quibus iam libet esse fortunatissimis: tribus horis ad Vatumcam uenire potestis. Huc omncis suas fortunas exercitus Romanorum contulit, præsidij tantum est, ut ne murus quidem cingi possit, neq; quisquam egredi extra munitiones audeat. Oblata spe Germani quâ nacti erant prædam, in occulto relinquūt: ipsi ad Vatumcam contendunt, usi eodem duce, cuius hæc indicio cognouerant. Cicero qui per omneis superiores dies præceptis Cæsaris summa diligentia milites in castris continuisset, ac ne calonem quidem quenquam extra munitionem egredi passus esset, septimo die diffidens Cæsarem de numero dierum fidem seruaturum, quod longius eum progressum audiebat, neq; ulla de eius reditu fama afferebatur, simul eorum permotus uocibus,

cibus, qui illius patientiam penè obsessionem appellabant, siquidem ex castris egredi non liceret, nullum eiusmodi casum expectans, quo, nouem oppositis legionibus, maximoq; equitatu, dispersis, ac penè deletis hostibus, in millibus passuum tribus offendi posset, quinque cohortes frumentatum in proximas segetes misit: quas inter, & castra unus omnino collis intrerant. Complures erant in castris ex legionibus agri relictis, ex quibus qui hoc spatio dierum conualuerant circiter. CCC. sub uexillo unà mittuntur: magna præterea multitudo calorum, magna uis iumentorum, quæ in castris subsederat, facta potestate sequitur: Hoc ipso tempore, & casu Germani equites interueniunt, protinusq; eodem illo, quo uenerant cursu ab Decumana porta in castra irrumpere conantur: nec prius sunt uisi, obiectis ab ea parte syluis, quam castris appropinquarent usq; eò, ut qui sub uallo tenderent mercatores, recipiendi sui non haberent facultatem. Inopinantes nostri re noua perturbantur, ac uix primum impetum cohors in statione sustinet: circumfunduntur hostes ex reliquis partibus, si quem aditum reperire possent. agre nostri portas tuentur: reliquos aditus locus ipse per se, munitioq; defendit: totis trepidatur castris, atq; alius ex alio causam tumultus querit: neq; quo signa ferantur, neq; quam in partem quisq; conueniat, prouident. Alius iam capta castra pronuntiat, alius deleto exercitu, atq; Imperatore uiatores barbaros uenisse contendit, pleriq; nouas sibi

l 3 ex loco

LIBER

ex loco religiones fingunt, Coſtaeq; & Titurij calamitatem, qui in eodem occiderint caſtello ante oculos ponunt. Tali timore omnibus perterritis, confirmatur opinio barbaris, ut ex captiuo audierant, nullum eſſe intus præſidium. perſumpere nituntur, ſeq; ipſi adhortantur, ne tantam fortunam ex manibus dimittant. Erat eger in præſidio relictus. P. Sextius Barculus, qui primum pilum apud Cæſarem duxerat, cuius mentionem ſuperioribus prælijs fecimus, ac diem iam quintum cibo caruerat. Hic diſſiſus ſuæ, ac omnium ſaluti inermis ex tabernaculo prodiit: uidet imminere hoſteis, atq; in ſummo eſſe rem diſcrimine: capit arma à proximis, atq; in porta conſiſtit. Sequuntur hunc Centuriones eius cohortis, quæ in ſtatione erat, Pauliſſer prælium unà ſuſtinent. relinquit animus Sextiū, grauib; acceptis uulneribus. Deficiens egre per manus tractus ſeruatur. Hoc ſpatio interpoſito, reliqui ſeſe confirmant, tantum ut in munitionibus conſiſtere audeant, ſpeciemq; deſenſorum præbeant. Interim conſecta frumentatione, milites noſtri clamorem exaudiunt; præcurrunt equites, quanto res ſit in periculo, cognoscunt. Hic uero nulla munitio eſt, quæ perterritos recipiat. modo conſcripti, atq; uſus militaris imperiti ad tribunum militum, Centurionesq; ora conuertunt, quid ab his præcipiatur, expectant. Nemo eſt tam fortis, qui non rei nouitate perturbetur. barbari ſigna procul conſpicati ab oppugnatione deſiſtunt, rediſſe primo legiones credūt, quas longius diſceſſiſſe

discessisse ex captiuis cognouerant. postea depecta paucitate ex omnibus partibus impetum faciunt. calones in proximum tumultum procurrun: hinc celeriter deieci se in signa, manipulosq; conijciunt. Eò magis timidos pesterrent milites. alij cuneo facto, ut celeriter perrumpant, censent, quoniã tam propinqua sint castra: & si pars aliqua circumuenta ceciderit, at reliquos seruari posse confidunt: alij ut in iugo constistant, atq; eundem omnes ferant casum. hoc ueteres non probant milites, quos sub uexillo unã profectos docuimus. itaq; inter se cohortati duce, C. Trebonio equite Romano, qui eis erat prepositus, per medios hosteis perrumpunt, incolumesq; ad unum in castra perueniunt omnes: hos subsecuti calones, equitesq; eodem impetu, militum uirtute seruantur. At ij, qui in iugo constiterant nullo etiam nunc usu rei militaris percepto, neq; in eo, quod probauerant consilio permanere, ut se loco superiore defenderent, neq; eã, quam profuisse alijs uim, celeritatemq; uiderant, imitari potuerunt: sed se in castra recipere conati, initium in locum demiserunt, Centuriones, quorum nonnulli ex inferioribus ordinibus reliquarum legionum causa uirtutis in superiores erant ordines huius legionis traducti, ne ante partem rei militaris laudem amitterent, fortissime pugnantes considerunt: militum pars horum uirtute summotis hostibus, præter spem incolumis in castra peruenit: pars à barbaris circumuenta periit. Germani desperata

LIBER

expugnatione castrorū, quod nostros iam constituisse in munitionibus uidebant, cum ea praeda, quam in syluis deposuerant, trans Rhenum sese receperunt. ac tantus fuit etiam post discessum hostium terror, ut ea nocte, cum C. Volusenus missus cum equitatu ad castra uenisset, fidem non haberent, adesse cum incolumi Cæsarem exercitu. Sic omnium animos timor præoccupauerat, ut penè alienata mente, deletis omnibus copijs, equitatum se ex fuga recepisse dicerent: neq; incolumi exercitu Germanos castra oppugnaturus fuisse contenderent. quem timorem Cæsaris aduentus sustulit. Reuersus ille, euentus belli non ignarus, unū, quod cohortes ex statione, & præsidio essent emissæ quæstus, ne minimo quidem casu locum relinqui debuisse, multum fortunam in repentino hostium aduentu potuisse iudicauit. multo etiam amplius, quod penè ab ipsa uallo, portisq; castrorum barbaros auertissent. Quarum omnium rerum maxime admirandū uidebatur, quod Germani, qui eo consilio Rhenum transierant, ut Ambiorigis fines depopularentur, ad castra Romanorum delati optatissimum Ambiorigi beneficium obtulerant. Cæsar ad uexandos rursus hostes profectus magno coacto numero ex finitimis ciuitatibus in omneis parteis dimittit, omnes uici, atq; omnia ædificia, quæ quisq; conspexerat, incendebantur. praeda ex omnibus locis agebatur: frumenta non solum à tanta multitudine iumentorum, atq; hominum consumebantur, sed etiam anni tempore, atq;

imbribus

imbris procubuerant : ut si qui etiam in præsentia
 se occultaſſent, tamen ijs deducto exercitu rerum om-
 nium inopia pereundum uideretur: ac ſæpe in eum lo-
 cum uentū eſt tāto in omneis parteis diuiſo equitatu,
 ut non modo uiſum ab ſe Ambiorigem in fuga cir-
 cumſpicerent captiui, ſed nec planè etiam abiſſe ex
 conſpectu contenderent, ut ſpe conſequendi illata,
 atq; infinito labore ſuſcepto, qui ſe ſummam à Cæſar
 re gratiam inituros putarent, penè naturam ſtudio
 uincerent, ſemperq; paulum ad ſummam felicitatem
 deſuiſſe uideretur, atq; ille latebris, aut ſyluis, aut ſali-
 tibus ſe eriperet, & noctu occultatus, alias regiones,
 parteisq; peteret nō maiore equitum præſidio, quàm
 quatuor, quibus ſolis uitam ſuam committere aude-
 bat. Tali modo uàſtatis regionibus exercitum Cæſar
 duarum cohortium damno Durocortum Rhemorum
 reducit. cōcilioq; in eum locū Gallie indiſto, de con-
 iuratione Senonum, & Carnutum quæſtionem ha-
 bere inſtituit: & de Accone, qui princeps eius conſi-
 lij fuerat, grauiore ſententia pronuntiata more ma-
 iorum ſupplicium ſumpsit. Nonnulli iudicium ueriti
 profugerūt: quibus cum aqua, atq; igni interdixiſſet,
 duas legiones ad ſineis Treuerorum, duas in Lingo-
 nibus, ſed reliquas in Senonum finibus Agendici in
 hybernis collocauit: frumentoq; exer-

citui prouiſo, ut inſtituerat, in

Italiā ad cōuentus agen-

dos proſectus eſt.

l 5

C. Iulij

LIBER
C. IULII CAESARIS. COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
GALLICO. LIBER
SEPTIMVS.

QUI VIETA GALLIA, Cæsar, ut constituerat, in Italiam ad conuentus agendos profiscitur. ibi cognoscit de Clodij cæde, de Senatusq; cōsulto certior factus, ut omnes Italie iuniores coniurarent, delectum tota provincia habere instituit. Eæ res in Galliam transalpinam celeriter perferuntur. Addunt ipsi & affingunt rumoribus Galli (quod res poscere uidebatur) retineri urbano motu Cæsarem, neq; in tantis dissensionibus ad exercitū uenire posse. Hac impulsione occasione, qui iam ante se populi Romani Imperio subiectos dolerēt liberius, atq; audacius de bello consilia mire incipiunt. Indictis inter se principes Gallie concilijs, syluestribus, ac remotis locis, quærentur de Acconis morte, hunc casum ad ipsos recidere posse demonstrant. Miserantur communem Gallie fortunam, omnibus pollicitationibus, ac præmijs deposcūt, qui belli initium faciāt, & sui capitis periculo Galliam in libertatem uindicent. Eius in primis rationē habendam esse dicunt, prius quàm eorum clandestinæ consilia efferantur, ut Cæsar ab exercitu intercludatur.

datur. Id esse facile, quod neq; legiones, absente Imperatore audeant ex hybernis egredi, neq; Imperator sine præsidio ad legiones peruenire possit: postremo in acie præstare interfici, quam non ueterem belli gloriam, libertatemq; , quam à maioribus acciperant recuperare. Iis rebus agitatis, proficetur Carnutes, se nullum periculum communis salutis causa recusare, principesq; se ex omnibus bellum facturos pollicentur: & quoniam in præsentia de obsidibus cauere inter se non possent, ne res efferatur, ut iure iurando, ac fide sanciantur, petunt, collatis militaribus signis (quod more eorum grauissima cæremonia continetur) ne facto initio belli à reliquis deserantur. Tunc collaudatis Carnutibus, dato iureiurando ab omnibus, qui aderant, tempore eius rei constituto, ab concilio disceditur. Vbi ea dies uenit, Carnutes Coturato, & Conetoduno ducibus, desperatis hominibus Genabin dato signo concurrunt, ciuesque Romanos, qui negotiandi causa ibi constiterant, in ijs. C. Fusium Cottam honestum equitem Romanum, qui rei frumentariæ iussu Caesaris præerat, interficiunt, bonaque eorum diripiunt, celeriter ad omnes Gallie ciuitates fama perfertur. Nam ubi maior, atque illustrior incidit res clamore per agros, regionesq; significant, hinc alij deinceps excipiunt, & proximis tradunt, ut tunc accidit: nam quæ Genabi oriente sole gesta essent ante primam confectam uigiliam in finibus Aruernorum audita sunt, quod

spatiū

LIBER

spatium est millium passuum circiter. CLX. Simili ratione ibi Vercingetorix Celtilli filius Aruernus summæ potentie adolescens, cuius pater principatum Gallie totius obtinuerat, & ob eam causam, quod regnum appetebat, ab ciuitate erat interfectus, conuocatis suis clientibus, facile eos incendit. cognito eius consilio ad arma concurritur, ab Gobanitione patruo suo, reliquisq; principibus, qui hanc tentandam fortunam non existimant, expellitur ex oppido Gergobia: non tamen desistit, atq; in agris habet delectum egentium, ac perditorum. Hac coacta manu quoscunq; adit ex ciuitate, in suam sententiam perducit. hortatur, ut communis libertatis causa arma capiant: magnisq; coactis copijs aduersarios suos, à quibus paulo ante erat eiectus expellit ex ciuitate. Rex ab suis appellatur: dimittit quoquo uersus legationes: obtestatur, ut in fide maneant. celeriter sibi Senones, Parisios, Pictones, Cadurcos, Turonos, Aulercos, Lemouices, Andos, Reliquosq; omnes, qui Oceanum attingunt, adiungit: omnium consensu ad eum desertur Imperium: quæ oblata potestate, omnibus his ciuitatibus obsides imperat, certum numerum militum celeriter ad se adduci iubet. Armorum quantum quæq; ciuitas domi, quodq; ante tempus efficiat, constituit. In primis equitatum studet, summæ diligentie summam Imperij seueritatem addit, magnitudine supplicij dubitantes cogit. nam maiore commisso delicto, igni, atq; omnibus tormentis necat; leuiore de causa, auribus defectis, aut singulis

ſingulis effoſſis oculis domum remittit , ut ſint reli-
quis documento , & magnitudine pœnæ perterreant
alios. iſis ſupplicijs celeriter coaſto exercitu Luſternũ
Cadurcum ſummæ hominem audaciæ cum parte co-
mpiarum in Rutenos mittit: ipſe in Bituriges proficiſci
tur. eius aduentu Bituriges ad Heduos, quorum erant
in fide, legatos mittunt ſubſidium rogatum , quo fa-
cilis hoſtium copias ſuſtinere poſſint. Hedui de con-
ſilio legatorum, quos Cæſar ad exercitum reliquerat,
copias equitatus , peditatusq; ſubſidio Biturigibus
mittunt. qui cum ad flumen Ligerim ueniſſent , quod
Bituriges ab Heduis diuidit , paucos dies ibi morati,
neq; flumen tranſire auſi, domum reuertuntur: lega-
tisq; noſtris renuntiant ſe Biturigum perfidiam ue-
ritos reuertiffe, quibus id conſilij fuiſſe cognouerint,
ut ſi flumen tranſiſſent, una ex parte ipſi, altera Ar-
uerni ſe circũſisterent. Id ea ne de cauſa, quam lega-
tis pronuntiarunt, an perfidia adducti ficerint, quod
nihil nobis conſtat, non uidetur pro certo eſſe ponen-
dum. Bituriges eorum diſceſſu ſtatim ſe cum Aruer-
nis coniungunt. His rebus in Italiam Cæſari nuntia-
tis, cũ iam ille uirtute. Cn. Pompeij urbanas res com-
modiorem in ſtatum perueniſſe intelligeret, in trans-
alpinam Galliam proſectus eſt. eò cum ueniſſet, mag-
na difficultate afficiebatur, qua ratione ad exercitum
peruenire poſſet. Nam ſi legiones in prouinciam ac-
cerſeret ſe abſente, in itinere pralio dimicaturas in-
telligebat. ſi ipſe ad exercitum contenderet, ne ijs
quidem

LIBER

quidem, qui eo tempore pacati uiderentur, suam salutem recte committi uidebat. Interim Lucetius Carducus in Rutenos missus, eam ciuitatem Aruernis conciliat. progressus in Nitiobriges, & Gabalos ab utrisq; obsides accipit, & magna coacta manu in prouinciam Narbonem uersus, eruptionē facere contendit. Qua re nuntiata Caesar omnibus consilijs anteuertendum existimauit, ut Narbonem proficisceretur. eò cum uenisset, timentes confirmat: praesidia in Rutenis, prouincialibus, Volcis, Artomicis, Tolosatibus, circumq; Narbonem, quae loca erant hostibus finitima, constituit. partem copiarum ex prouincia, supplementumq; quod ex Italia adduxerat, in Heluios, qui fines Aruernorum contingunt, conuenire iubet. His rebus comparatis, represso iam Lucetio, & remoto, quod intrare intra praesidia periculosum putabat, in Heluios proficiscitur, & si mons Gebenna, qui Aruernos ab Heluijs discludit, durissimo tempore anni, altissima niue iter impediebat, tamen disscussa niue sex in altitudinem pedum, atq; ita uijs patefactis, summo militum labore ad fines Aruernorum peruenit. quibus oppressis inopinatibus, quod se Gebenna, ut muro munitos existimabāt, ac ne singulari quidem homini unquam eo tempore anni semita patuerant, equitibus imperat, ut quàm latissime possent, uagentur, & quàm maximum hostibus terrorem inferant. Celeriter hæc fama, ac nuntij ad Vercingetorigem perferuntur, quem perterriti, omnes Aruerni circūstunt.

circumsistunt, atq; obsecrant, ut suis fortunis consular, neu se ab hostibus diripi patiatur: præsertim cum uideat omne ad se bellum translātū: quorum ille precibus permotus, castra ex Biturigibus mouet in Aruernos uersus. At Cæsar biduum in his locis moratus, quod hæc de Vercingetorige usu uentura, opinione perceperat, per causam sublementi, æquitatusq; cogendi ab exercitu discedit, Brutum adolescentem his copijs præficit. Hūc monet, ut in omneis parteis equites quā latissimè peruagentur, daturum se operā, ne longius triduo ab castris absit. His constitutis rebus omnibus, suis inopinantibus, quā maximis potest itineribus Viennam peruenit: ibi nactus recentem equitatum, quem multis ante diebus cō præmiserat, neq; diurno, neq; nocturno itinere intermisso, per fines Heduiorum in Lingones contendit, ubi duæ legiones hyemabāt, ut si quid etiā de sua salute ab Heduis iniretur consilij, celeritate præcurreret. Eò cum peruenisset, ad reliquas legiones mittit, priusq; in unum locū omneis cogit, q̄ de eius aduentu Aruernis rumiari posset. Hac re cognita, Vercingetorix rursus in Bituriges exercitū reducit, atq; inde profectus Gerogobiam Boiorum oppidum, quos ibi Heluctico pralio uictos Cæsar collocauerat, Heduisq; attribuerat, optugnare instituit. Magnam hæc res Cæsari difficultatem ad consilium capiendum afferebat, si reliquam partem hyemis uno in loco legiones contineret, ne stipendiarijs Heduiorum expugnatis, cum Æta Gallia deficeret,

LIBER

deficeret, quod nullum in eo amicis præsidium uideretur positum esse: sin maturius ex hybernis educeret, ne ab re frumentaria duris subuectionibus laboraret: præstare uisum est tamen, omneis difficultates perpeti, quàm tanta contumelia accepta, omnium suorum uoluntates alienare. Itaq; cohortatus Heduos de sup-
portando commeatu præmittit ad Boios, qui de suo aduentu doceant, hortenturq; , ut in fide maneant, atq; hostium impetum magno animo sustineant: duabus Agendici legionibus, atq; impedimentis totius exercitus relictis, ad Boios profisciscitur. Altero die cum ad oppidum Senonum Vellaunodunum uenisset, ne quem post se hostem relinqueret, quo expeditiore re frumentaria uteretur, oppugnare instituit. Idq; biduo circumuallauit: tertio die missis ex oppido legatis de deditione arma proferri, iumenta produci, sexcentos obsides dari iubet: ea qui conficeret. C. Trebonium legatum relinquit. Ipse ut quàm primum iter faceret, Genabum Carnutum profisciscitur, qui tunc primum allato nuntio de oppugnatione Vellaunoduni, cum longius eam rem ductum ire existimarent, præsidium Genabi tuendi causa, quod eò mitterent comparabant. Huc biduo Cæsar peruenit: & castris ante oppidum positis, diei tempore exclusus in posterum oppugnationem differt, quaq; ad eam rem usus sint militibus imperat: & quod oppidum Genabum pons fluminis Ligeris contingebat, ueritus ne noctu ex oppido profugerent, duas legiones in armis excu-
bare in

bare iubet. Genabenses paulo ante mediam noctem
 silentio ex oppido egressi flumen transire cœperunt.
 qua re per exploratores nūtiata, Cæsar legiones quas
 expeditas esse iusserat, portis incensis intromittit,
 atq; oppido potitur: perpaucis ex hostium numero
 desideratis, quin cuncti caperentur, quod pontis,
 atq; itinerum angustie multitudini fugam interclu-
 serant, oppidum diripit, atq; incendit, prædam militi-
 bus donat: exercitum Ligerim traducit, atq; in Bitu-
 rigum fines peruenit. Vercingetorix ubi de Cæsaris
 aduentu cognouit, oppugnatione desistit, atq; obuiam
 Cæsari proficiscitur. Ille oppidum Biturigum positiū
 in uia Nouiodunum oppugnare instituerat. Quo ex
 oppido, cum legati ad eum uenissent oratum, ut sibi
 ignosceret, suaq; uitæ cōsuleret, ut celeritate reliquas
 res conficeret, qua pleraq; erat cōsecutus, arma pro-
 ferri, equos produci, ob sides dari iubet. parte iam ob-
 sidum tradita, cum reliqua administrarentur, centu-
 rionibus, & paucis militibus intromissis, qui arma.
 iumentaq; conquirerent, equitatus hostium procul
 uisus est, qui agmen Vercingetorigis antecesserat.
 quem simulatq; oppidani conspexerunt, atq; in spem
 auxilij uenerunt, clamore sublato arma capere, por-
 tas claudere, murum complere cœperunt. Centurio-
 nes in oppido, cum ex significatione Gallorum noui
 aliquid ab ijs iniri consilij intellexissent, gladijs di-
 strictis portas occupauerunt, suosq; omneis incolumes
 receperunt, Cæsar ex castris equitatum educi iubet,
 m præliumq;

LIBER

praeliumq; equestre committit: laborantibus iam suis,
 Germanos equites circiter. CCCC. submittit, quos ab
 initio secum habere instituerat. eorum impetū Galli
 sustinere nō potuerunt, atq; in fugam coniecti multis
 amissis, sese ad agmen receperunt. quibus profligatis
 rursus oppidani perterriti, comprehensos eos quorū
 opera plebem concitatum existimabant, ad Cæsarem
 perduxerunt, seseq; ei dederunt. Quibus rebus con
 fectis, Cæsar ad oppidum Auaricum: quod erat maxi
 mum, munitissimumq; in finibus Biturigū, atq; agri
 fertilissima regione profectus est: quod eo oppido re
 cepto ciuitatem Biturigum se in potestatem redactu
 rum confidebat. Vercingetorix tot continuis incom
 modis Vellaunoduni, Genabi, Nouioduni acceptis,
 suos ad concilium conuocat, docet longe alia ratione
 esse bellum gerendum, atq; antea sit gestū: omnibus
 modis huic rei studendum, ut pabulatione, & comme
 atu Romani prohibeantur. Id esse facile, quod equita
 tu ipsi abundant, & quod anni tempore subleuētur,
 pabulū secari nō posse, necessario dispersos hosteis ex
 ædificijs petere. hos omneis quotidie ab equitibus de
 leri posse. præterea salutis causa rei familiaris com
 moda negligenda, uicos atq; ædificia incendi oportet
 re, hoc spatium à Boia quoquo uersus, quo pabulandi
 causa adire posse uideantur. Harum ipsis rerum co
 piam suppetere, quod quorū in finibus bellum gerat
 ur eorum opibus subleuentur: Romanos aut inopiā
 non laturos, aut magno cum periculo longius à ca
 stris

Aris progressuros: neq; intercesse ipsos ne interficiant,
 impedimenti ne exuant, quibus amissis bellum geri
 non possit, præterea oppida incendi oportere, quæ nō
 munitione, & loci natura ab omni sint periculo tuta,
 neu suis sint ad detractandam militiam receptacula,
 neu Romanis proposita, ad copiam com meatus præ=
 damq; tollendam. Hæc si graua, aut acerba uidean=
 tur, multo illa grauius æstimari debere, liberos, con=
 iuges in seruitutem abstrahi, ipsos interfici, quæ sint
 necesse accidere uictis. omnium consensu hac senten=
 tia probata, uno die amplius. XX. urbes Biturigum
 incenduntur. hoc idem fit in reliquis ciuitatibus, in
 omnibus partibus incendia conspiciuntur. quæ & si
 magno cum dolore omnes ferebant, tamen hoc sibi
 solatiij proponebant, quod se propè explorata uictor=
 ia celeriter amissa recuperaturos confidebant. deli=
 beratur de Auarico in communi concilio, incendi pla=
 ceret, an defendi. procumbunt Gallis omnibus ad per=
 des Bituriges, ne pulcherrimam propè totius Galliæ
 urbem, quæ & præsidio, & ornamento sit ciuitati,
 suis manibus succendere cogrentur: facile se loci na=
 tura defensuros dicunt, quod propè ex omnibus par=
 tibus flumine. & palude circumdata unum habeat,
 & perangustum aditum. datur petentibus uenia dis=
 suadente primo Vercingetorige, post concedente,
 & precibus ipsorum, & misericordia uulgi defenso=
 res idonei oppido deliguntur. Vercingetorix mino=
 ribus Cesarem itineribus subsequitur: & locū castris
 m 2 deligit

LIBER

deligit, paludibus syluisq; munitum ab Auarico longe millia passuum. XV. ibi per certos exploratores in singula diei tempora, quæ ad Auaricum agerentur, cognoscebat, & quid fieri uellet, imperabat. omnem nostras pabulationes frumentationesq; observabat: dispersosq; cum longius necessario procederent, adoriebatur, magnoq; incommodo afficiebat, & si quantum ratione provideri poterat, ab nostris occurrebatur, ut incertis temporibus, diuersisq; itineribus iretur. Castris ad eam partem oppidi positis Cæsar, quæ intermissa à flumine, & palude aditū (ut supra diximus) angustum habebat, aggerem apparare, uineas agere, turris duas constituere cœpit: nam circumvallare loci natura prohibebat, de re frumentaria Boios atq; Heduos adhortari non destitit: quorum alteri, quod nullo studio agebant, non multum adiuvabant: alteri non magnis facultatibus. quod ciuitas erat exigua & infirma, celeriter quod habuerunt, consumpserunt. summa difficultate rei frumentariæ affecto exercitu, tenuitate Boiorum, indiligentia Heduorum, incendijs ædificiorum, usq; eò, ut complureis dies milites frumento caruerint, & pecore è longinquiore uicinis adactò, extremam famem sustentarent. nulla tamē uox est ab his audita populi Rom. maiestate, & superioribus uictorijs indigna: quinetiā Cæsar cum in opere singulas legiones appellaret, & si acerbius inopiā ferrent, se dimissurum oppugnationem diceret, uniuersi ab eo, ne id faceret, petebant: sic se complureis annos

annos illo imperante meruisse, ut nullam ignominiam
 acciperet, nunquam infecta re discederent: hoc se ig-
 nominiam laturos loco, si inceptam oppugnationem
 reliquissent: præstare, omneis perferre acerbitates, quæ
 non ciuibus Ro. qui Genabi perfidia Gallorum inte-
 rissent, parentarent. Hæc eadem centurionibus, tribu-
 nisq; militum mandabant, ut per eos ad Cæsarem de-
 ferretur. Cum iam muro appropinquassent turres, ex
 captiuis Cæsar cognouit, Vercingetorigem consump-
 to pabulo castra mouisse propius Auaricum: atq; ip-
 sum cum equitatu, expeditisq; qui inter equites præ-
 liari consueissent, insidiarum causa eò profectum, quo
 nostros postero die pabulatum uenturos arbitraba-
 tur: quibus rebus cognitis media nocte silentio profe-
 ctus, ad hostium castra mane peruenit. Illi celeriter
 per exploratores aduentu Cæsaris cognito, carros,
 impedimentaq; sua in arctiores syluas abdiderunt,
 copias omneis in loco edito, atq; aperto instruxerunt.
 qua re nuntiata, Cæsar celeriter sarcinas conferri, ar-
 ma expediri iussit. Collis erat leniter ab infimo accli-
 uis, hunc ex omnibus ferè partibus palus difficilis,
 atq; impedita cingebat non latior pedibus quinquaginta:
 hoc se colle interruptis pontibus Galli fiducia
 loci continebant, generatimq; distributi in ciuitates,
 omnia uada, ac saltus eius paludis certis custodijs ob-
 tinebant: sic animo parati, ut si eam paludem Roma-
 ni percurrere conarentur, hæsitanteis præmerent ex
 loco superiore, ut qui propinquitatem loci uiderent

LIBER

paratos propè equo Marte ad dimicandum existimarent: qui iniquitatem conditionis perspicerent, inani simulatione sese ostentare cognosceret. Indignanteis milites Cæsar, quod conspectum suum hostes ferre possent tantulo spatio interiecto, & signum prælij exposcenteis, edocet quanto detrimento, & quot uirorum fortium morte necesse esset constare uictoriã, quos cum sic animo paratos uideret, ut nullum pro sua laude periculum recusarent, summæ se iniquitatis condemnari debere, nisi eorum uitam sua salute habeat cariorem: sic milites consolatus, eodem die reducit in castra, reliqua quæ ad oppugnationem oppidi pertinebant, administrare instituit. Vercingetorix cū ad suos redisset, proditoris in simulatus, quod castra propius Romanos mouisset, quod cum omni equitatu discessisset, quod sine imperio tantis copias reliquisset, quod eius discessu Romani tanta opportunitate, & celeritate uenissent, non hæc omnia fortuitu, aut sine consilio accidere potuisse, regnum illum Gallie malle Cæsaris concessu, quàm ipsorum habere beneficio. Tali modo accusatus ad hæc respondit: quod castra mouisset, factum inopia pabuli, etiam ipsis hortantibus: quod propius Romanos accessisset, persuasum loci opportunitate, qui se ipsum munitione defenderet: equitum uero operam, neq; in loco palustri desiderari debuisse, & illic fuisse utilem, quo sint profecti: summam imperij se consulto nulli discedentem tradidisse, ne is multitudinis studio ad dimicandum impelleret.

impelleretur: cui rei propter animi molliam studere
omneis uideret, quod diutius laborem ferre non pos=
sent. Romani si casu interuenerint, fortunæ, si alicui=
ius indicio uocati, huic habendâ gratiâ, quod & pau=
citatem eorum ex loco superiore cognoscere, & uir=
tutem despicere potuerint, qui dimicari non ausi, tur=
piter se in castra receperint. Imperium se à Cæsare
per prodicionem nullum desyderare, quod habere ui=
ctoria posset: quæ iâ esset sibi, ac omnibus Gallis ex=
plorata. quinetiam ipsis remitteret, si sibi magis ho=
norem tribuere, quàm ab se salutem accipere uidean=
tur. Hæc ut intelligatis, inquit, sincere à me pronun=
tiari, audite Romanos milites: producit seruos, quos
in pabulatione paucis ante diebus exceperat, & fa=
me, uinculisq; excruciauerat. ij iam ante edocti, quæ
interrogati pronuntiarêt, milites se esse legionarios
dicunt, fame & inopia adductos clam ex castris exis=
se, si quid frumeti, aut pecoris in agris reperire pos=
sent: simili omnem exercitum inopia premi, nec iam
uires sufficere cuiusquàm, nec ferre operis laborem
posse. Itaq; statuiffe Imperatorem, si nihil in oppug=
natione oppidi profecisset, triduo exercitum deducere.
Hæc inquit à me Vercingetorix beneficia habetis,
quæ prodicionis insimulatis, cuius opera sine uestro
sanguine, tantum exercitum uictorem fame penè cõsum=
ptum uidetis: quæ turpiter se ex fuga recipientem, ne
qua ciuitas suis finibus recipiat, à me prouisum est.
Cõclamat ois multitudo, et suo more armis cõcrepat,
m 4 quod

LIBER

quod facere in eo consueuerunt, cuius orationem approbant, summum esse Vercingetorigem ducem, nec de eius fide dubitandum, nec maiori ratione bellum administrari posse. Statuunt, ut decem millia hominum delecta ex omnibus copijs in oppidum summitantur, nec solis Biturigibus communem salutem committendam censent: quod penè in eo, si oppidum retinuissent, summam uictoriae constare intelligebant. Singulari militum nostrorum uirtuti consilia cuiusque modi Gallorum occurrebant, ut est summæ genus sortitiæ: atque ad omnia imitanda, atque efficienda, quæ ab quoque traduntur, aptissimum. nam et laqueis salces auerteabant, quas cum destinauerant, tormentis introrsus reducebant: et aggerem cuniculis subtrahabant, eò scientius, quod apud eos magnæ sunt Ferriariæ, atque omne genus cuniculorum notum, atque usitatum est. totum autem murum ex omni parte turribus contabulauerant, atque has corijs intexerant: tum crebris diurnis, nocturnisque eruptionibus, aut aggeri ignem inferebant, aut milites occupatos in opere adoriebantur: et nostrarum turrium altitudinem, quantum has quotidianus agger expresserat, commissis suarum turrium malis adæquabant: et apertos cuniculos præusta, et præacuta materia, et pice seruesceta, et maximi ponderis saxi morabantur, mœnibusque appropinquare prohibebant. Muri autem omnes Gallici hac ferè forma sunt: trabes directæ perpetuæ in longitudinem paribus interuallis distantes inter se binos

binos pedes in solo collocantur. ea reuinciuntur extrorsus, & multo aggere uestiuntur. ea autem, quæ diximus interualla, grandibus in fronte saxis effarciuntur: his collocatis, & coagmentatis, alius in superordo adijcitur, ut idem illud interuallū seruetur, neq; inter se contingant trabes, sed paribus intermissis spatij, singulæ singulis saxis interiectis, arcte continentur. sic deinceps omne opus contextitur, dum iusta muri altitudo expleatur. hoc cum in speciem, uarietatemq; opus deforme non est, alternis trabibus, ac saxis, quæ rectis lineis suos ordines seruāt, tum ad utilitatem & defensionem urbium summam habet opportunitatem, quod & ab incendio lapis, & ab ariete materia defendit: quæ perpetuis trabibus pedes quadragenos plerumq; introrsus reuincta, neq; per-rumpi, neq; distrahi potest. his tot rebus impedita oppugnatione, milites cum toto tempore, frigore, & assiduis imbribus tardarentur, tamen continenti labore omnia hæc superauerunt. & diebus. XXV. aggerem latū pedes. CCC. XXX. altum pedes. LXXX. extruxerunt. cum is murum hostium penè contingeret, & Cæsar ad opus consuetudine excubaret, militesq; cohortaretur, ne quod omnino tempus ab opere intermitteretur. paulo ante tertiam uigiliam est animaduersum fumare aggerem, quem cuniculo hostes succenderant. Eodemq; tempore toto muro clamore sublato duabus portis ab utroq; latere turrium eruptione fiebat. Alij faces, atq; aridam materiem de muro

m 5 in aggerem

LIBER

in aggerem eminus iaciebant: picem, reliquasq; res, quibus ignis excitari potest, fundebant, ut quo primū curreretur, aut cui rei ferretur auxiliū, uix ratio iniri posset. ita nen quod instituto Cæsaris duæ semper legiones pro castris excubabant, duæq; partitis temporibus in opere erant, celeriter factū est, ut alij erupti- onibus resisterent, alij turres reducerent, aggeremq; interscinderent: omnis uero ex castris multitudo ad restringendum concurreret. Cum in omnibus locis consumpta iam reliqua parte noctis pugnaretur, semperq; hostibus spes uictoriæ redintegraretur: eò magis, quod deustos pluteos turrium uidebant, nec facile adire apertos ad auxiliandum animaduertebant, semperq; ipsi recentes defessis succederent, omnemq; Gallicæ salutem in illo uestigio temporis positam arbitrantur, accidit in spectantibus nobis, quod dignū memoria uisum prætermittendum non existimauimus. Quidam ante portam oppidi Gallus per manus seui, ac picis traditis glebas in ignē è regione turris proiebat, scorpione ab latere dextro traiectus, exanimatusq; concidit: hunc ex proximis unus iacentem transgressus, eo lem illo munereungebatur: eadem ratione ictu scorpionis exanimato altero, successit tertius, & tertio quartus. nec ille prius est à propugnatoribus uacuis relictus locus, quam restincto aggeri, atq; omni parte summotis hostibus finis est pugnandi factus. omnia experti Galli, quod res nulla successerat, postero die consilium cœperunt ex oppido profugere

profugere, hortante, & iubente Vercingetorige, id silentio noctis conati, non magna iactura suorum sese effecturos sperabant: propterea, quod neq; longe ab oppido castra Vercingetorigis aberāt, & palus, quæ perpetua intercedebat, Romanos ad insequendū tardabat: iamq; hoc facere noctu apparabant, cum matres familias repente in publicum procurrerunt, flentesq; proiectæ ad pedes suorum omnibus præcibus petierunt, ne se & communes liberos hostibus ad supplicium dederent, quos ad capiendam fugam natura, & uirium infirmitas impediret. ubi eos perstare in sententiam uiderunt, quod plerumq; in summo periculo Timor misericordiam non recipit, conclamare & significare de fuga Romanis cœperunt, quo timore perterriti Galli, ne ab equitatu Romanorum uiæ præoccuparentur, consilio destiterunt. Postero die Cæsar promota turri, perfectisq; operibus, quæ facere instituerat, magno coorto imbri, non inutilem hanc ad capiendum consiliū tempestatem arbitratus est. quod paulò incautius custodias in muro dispositas uidebat, suosq; languidius in opere uersari iussit, & quid fieri uellet, ostendit: legiones intra uineas in occulto expeditas cohortatus, ut aliquando pro tantis laboribus fructum uictoriæ perciperent. ijs, qui primi murum ascendissent, præmia proposuit, militibusque signum dedit: Illi subito ex omnibus partibus euolauerunt, murumque celeriter complerunt. hostes renoua perterriti, muro, turribusq; deiecti in foro, ac locis

LIBER

locis patentioribus cuneatim conſtiterunt: hoc animo ut ſi qua ex parte obuiam contraueniretur, acie inſtructa depugnarent: ubi neminem in æquum locum ſeſe demittere, ſed toto undiq; muro circumfundi uiderunt, ueriti ne omnino ſpes fugæ tolleretur, abiectis armis, ultimas oppidi parteis continenti impetu perſtiterunt: parsq; ibi, cum anguſto exitu portarum ſe ipſi premerent, à militibus, pars iam egreſſa portis ab equitibus eſt interfecta: nec fuit quiſquàm, qui præde ſtuderet. ſic & Genabenſi cæde, & labore operis incitati, non ætate conſectis, non mulieribus, non infantibus pepercunt. deniq; ex omni co numero, qui fuit circiter quadraginta millium, uix octingenti, qui primo clamore audito, ſe ex oppido eiecerunt, incolumes ad Vercingetorigē peruenerunt. quos ille multa iam nocte ſilentio ex fuga excepit, ueritus ne qua in caſtris ex eorum concurſu, & miſericordia uulgi ſeditio oriretur, ut procul in uia diſpoſitis familiaribus ſuis, principibusq; ciuitatum diſparandos, deducendosq; ad ſuos curaret, quæ cuiq; ciuitati pars caſtrorum ab initio obuenerat. Poſtero die concilio conuocato, conſolatus, cohortatusq; eſt, ne ſe admodum animo demitterent, ne perturbarentur incommodo, non uirtute, neq; acie uiciſſe Romanos, ſed artificio quodam, & ſcientia oppugnationis: cuius rei fuerint ipſi imperiti: errare ſi qui in bello omneis ſecundos rerum cunctus expectent. ſibi nūquàm placuiſſe Auaricum deſendi, cuius rei teſtes ipſos haberet: ſed factū imprudētiā

Impudentia Biturigum, & nimia obsequentia reli-
quorum, uti hoc incommodum acciperetur: id tamen
se celeriter maioribus commodis sanaturum. Nam,
quæ ab reliquis Gallis ciuitates dissentirent, has sua
diligentia adiuncturum, atq; unum consilium totius
Galliæ effecturum. cuius consensu, ne orbis quidem
terrarum possit obsistere. Idq; se propè iam effectum
habere. interea æquum esse ab ijs communis salutis
causa impetrari, ut castra munire instituerent, quò
facilius hostium repentinos impetus sustinere possent.
fuit hæc oratio non ingrata Gallis: maxime, quod ipse
se animo non defecerat tanto accepto incōmodo, neq;
se in occultum abdiderat, & conspectum multitudi-
nis fugerat: plusq; animo providere, & præsentire
existimabatur, quòd re integra, primo incendendum
Auaricum, post deferendum consuerat: Itaq; ut reli-
quorum imperatorum res aduersæ auctoritatem mi-
nuunt, sic huius ex contrario dignitas incommodo
accepto indies augebatur. Simul in spem ueniebant
eius affirmatione de reliquis adiungendis ciuitatibus:
primumq; eo tempore Galli castra munire institue-
runt, & sic sunt animo consternati, homines insueti
laboris, ut omnia quæ imperarentur, sibi patienda &
perferenda existimarent: nec minus, quam est pollici-
tus Vercingetorix animo laborabat, ut reliquas ciui-
tates adiungeret, atq; earum principes donis, polli-
citationibusq; alliciebat. Huic rei idoneos homines
deligebat, quorum quisq; aut oratione subdola, aut
amicitia

LIBER

amicitia facillime capi posset. qui Auarico expugnato refugerant, armandos, uestiendosq; curat: simul ut deminuta copiae redintegrarentur, imperat, certum numerum militum ciuitatibus, quem, & quam ante diem in castra adduci uelit, sagittariosq; omneis, quorum erat permagnus numerus in Gallia, conqueri, & ad se mitti iubet. His rebus celeriter id, quod Auarici deperierat, expletur. Interim Teutomatus Ollo- uiconis filius Rex Nitiobrigum, cuius pater ab senatu nostro amicus erat appellatus, cum magno equitum suorum numero, & quos ex Aquitania conduxerat, ad cum peruenit. Caesar Auarici complureis dies commoratus, summamq; ibi copiam frumenti, & reliqui commeatus nactus, exercitum ex labore, atq; inopia refecit. Iam propè hyeme confecta; cū ipso anni tempore ad gerendum bellum uocaretur, & ad hostem proficisci constituisset, siue cū ex paludibus, syluisq; elicere, siue obsidione premere posset, legati ad eum Principes Heduarum ueniunt oratum, ut maxime necessario tempore ciuitati subueniat, summo esse in periculo rem, quod cum singuli magistratus antiquitus creari, atq; regiam potestatem annum obtinere consueissent, duo magistratum gerant, & se uterq; eorum legibus creatum esse dicat. horum esse alterum Conuictolitanem florentem, & illustrem adolescentem, alterum Cotum antiquissima familia natum, atq; ipsum hominem summæ potentia, & magnæ cognationis, cuius frater Vedeliacus proximo anno eundem magistratum

magistratum gesserit, ciuitatem omnē esse in armis, diuisum senatum, diuisum populum, suas cuiusq; eorum clientelas: quod si diutius alatur controuersia, fore uti pars cum ciuitatis parte confligat. id ne accidat, positum in eius diligentia, atq; autoritate. Cæsar & si à bello, atq; hoste discedere detrimentosum esse existimabat, tamen non ignorans quanta ex dissensionibus incommoda oriri cōsueissent, ne tanta & tam coniuncta populo Romano ciuitas, quam ipse semper aluisset, omnibusq; rebus ornasset, ad uim, atq; ad arma descenderet, atq; ea pars, quæ minus sibi confideret, auxilia à Vercingetorige accerseret, huic rei præuertendum existimauit: & quod legibus Heduarum, ijs, qui summum magistratum obtinerēt, excedere ex finibus non liceret, ne quid de iure, aut legibus eorum diminuisse uideretur, ipse in Heduos proficisci statuit: Sanatumque omnem, & quos inter controuersia esset, etiam ad se euocauit. Cum propè omnis ciuitas eò conuenisset, docereturque, paucis clām uocatis, alio loco, alio tempore, atque oportuerit, fratrem à fratre renuntiatum, cum leges duos ex una familia, uiuo utroque, non solum magistratus creari uctarent, sed etiam in senatu esse prohiberent. Cotum magistratum deponere corgit, Conuictolitanem, qui per sacerdotes more ciuitatis, intermissis magistratibus, esset creatus, potestatem obtinere iussit. Hoc decreto interposito cohortatus Heduos, ut controuersiarum, ac dissensionū obliuiscerentur:

LIBER

fcerentur: atq; omnibus omissis his rebus, huic bello
 seruirent: eaq; quæ meruissent præmia, ab se deuicta
 Gallia expectarent: equitatumq; omnem, & peditū
 millia decem sibi celeriter mitterent, quæ in præsidijs
 rei frumentariæ causa disponderet. exercitum in duas
 parteis diuisit, quatuor legiones in Senones, Parisi-
 osq; Labieno ducendas dedit. VI. ipse in Aruernos ad
 oppidum Gergouiam secundū flumen Elauer duxit:
 equitatus partem illi attribuit, partem sibi reliquit.
 Quare cognita, Vercingetorix omnibus interruptis
 eius fluminis pontibus, ab altera Elaueris parte iter
 facere cœpit. Cū uterq; utriq; esset exercitui in con-
 spectu, serēq; è regione castris castra poneret, dispo-
 sitis exploratoribus, necubi effecto ponte Romani co-
 pias traducerent, erat in magnis Caesaris difficultatis
 bus res, ne maiorem æstatis partem flumine impedire
 tur, quod non serē ante autumnum Elauer uado tran-
 siri soleat. Itaq; ne id accideret, syluestri loco castris
 positis, è regione unius eorum pontium, quos Vercin-
 getorix rescindendos curauerat, postridie cum dua-
 bus legionibus in occulto restitit: reliquas copias cum
 omnibus impedimentis, ut cōsueuerat misit, de mptis
 quartis quibusq; cohortibus, uti numerus legionum
 constare uideretur. ijs quā longissime possent pro-
 gredi iussis, cum iam ex diei tempore coniecturam
 caperet, in castra peruentum, iisdem subleis, quarum
 pars inferior integra remanebat, pontem reficere cœ-
 pit: celeriter effecto opere, legionibusq; traductis, &
 loco ca

loco castris idoneo delecto reliquas copias reuocauit. Vercingetorix re cognita, ne contra suam uoluntatē dimicare cogeretur, magnis itineribus antecessit. Cæsar ex eo loco quintis castris Gergouiam peruenit: equestriq; prælio eo die leui factō, perspecto urbis situ, quæ posita in altissimo monte omneis aditus difficiles habebat, de expugnatione desperauit, de obsessiōe non prius agendum constituit, quàm rem frumentariam expedisset. At Vercingetorix castris pro oppido in monte positis mediocribus circum se interuallis separatim singularum ciuitatum copias collocauerat; atq; omnibus eius iugi collibus occupatis, qua despici poterat, horribilē speciem præbebat, principesq; earum ciuitatum, quos sibi ad consilium capiendum delegerat, prima luce ad se quotidie conuenire iubebat, seu quid communicandum, seu quid administrandum uideretur: neq; ullum ferē diem intermittebat, quin equestri prælio interiectis sagittarijs, quid in quoq; esset animi, ac uirtutis suorum periclitaretur. Erat ē regione oppidi collis sub ipsis radicibus montis egregie munitus, atq; ex omni parte circumcisus, quem si tenerent nostri, & aquæ magna parte, & pabulatione libera prohibitori hostes uidebantur. Sed is locus præsidio abijs non nimis firmo tenebatur, tamen silentio noctis Cæsar ex castris egressus, priusquàm subsidium ex oppido uenire posset, deiecto præsidio potitus loco, duas ibi legiones collocauit: fossamq; duplicem duodenum pedum à maioribus castris ad mi-

n nora per-

LIBER

nora perduxit, ut tuto ab repētino hostiū incursu etiā
 singuli commere possent. Dum hæc ad Gergouiam
 geruntur Conuictolitanis Hedui, cui magistratum
 adiudicatum à Cæsare demonstrauius, sollicitatus
 ab Aruernis pecunia, cum quibusdam adolescentibus
 colloquitur, quorum erat princeps Litauicus, atq;
 eius fratres, amplissima familia nati adolescentes. Cū
 is primum communicat, hortaturq; eos, ut se liberos,
 & imperio natos meminerint. unam esse Hedui
 ciuitatem, quæ certissimam Gallie uictoriam distinet
 at: eius autoritate reliquas contineri: qua traducta,
 locum consistendi Romanis in Gallia non fore: esse
 nonnullo se Cæsaris beneficio affectū, sic tamē ut iu-
 stissimam apud eū causam obtinuerit, sed plus cōmu-
 ni libertati tribuere. cur enim potius Hedui de suo iu-
 re, & de legibus ad Cæsarem disceptaturi, quàm Ro-
 mani ad Heduos ueniant? Celeriter adolescentibus,
 & oratione magistratus, & præmio deductis, cū se
 uel principes eius consilij fore profiteretur, ratio per-
 ficiendi quærebatur. quod ciuitatē temere ad suscipi-
 endum bellū, adduci posse nō confidebant, placuit, ut
 Litauicus decem illis millibus, quæ Cæsari ad bellum
 mitterentur, præficeretur, atq; ea ducenda curaret:
 fratresq; eius ad Cæsare præcurrerent. reliqua, qua
 ratione agi placeat, constituunt. Litauicus accepto ex-
 ercitu, cū millia passuū circiter. XXX. ab Gergouia
 abesset, conuocatis subito militibus lachrymans, quo
 proficiscimur, inquit, milites? omnis noster equitatus,
nobilitas

nobilitas omnis interijt: principes ciuitatis Eporedorix, & Viridomarus in simulati produionis ab Romanis indicta causa interfecti sunt. Hac ab his cognoscite, qui ex ipsa cæde fugerunt. nam ego fratribus, atq; omnibus propinquis meis interfectis, dolore prohibeor, quæ gesta sunt pronuntiare. producuntur ij, quos ille edocuerat, quæ dici uellet: atq; eadem, quæ Litauius pronuntiauerat, multitudini exponunt, omnibus equites Heduorum interfectos, quod collocuticum Aruernis dicerentur, ipsos se inter multitudinem militum occultaſſe, atq; ex media cæde profuſiſſe. Conclamant Hedui, & Litauium obsecrant, ut sibi consulat, quasi uero, inquit ille, consilij sit res, ac non necesse sit nobis Gergouiam contendere, & cum Aruernis nosmet coniungere? an dubitamus quin nefario facinore admissio, Romani iam ad nos interficiendos concurrant? proinde si quid in uobis animi est, persequamur eorum mortem, qui indignissime interierunt, atque hos latrones interficiamus. ostendit ciues Romanos, qui eius præsidij fiducia una erant: continuo magnum numerum frumenti, cômecatusque diripit: ipsos crudeliter excruciatos interficit: nuntios tota ciuitate Heduorum dimittit, in eodem mendacio de cæde equitum, & principum permanet: hortatur ut simili ratione, atque ipse fecerit, suas iniurias persequantur. Eporedorix Hedui summo loco natus adolescens, & summæ domi potentia, & unâ Viridomarus pari ætate, &

LIBER

gratia, sed genere diffari, quem Cæsar à Diuitiaco traditum, ex humili loco ad summā dignitatem perduxerant, in equitum numero conuenerant, nōminatim ab eo euocati. ijs erat inter se de principatu contentio, & in illa magistratuum controuersia, alter pro Conuictolitane, alter pro Coto summis opibus pugnaverat. ex ijs Eporedorix cognito Litaui consilio, media ferè nocte rem ad Cæsarem desert. orat ne patiatur ciuitatem prauis adolescentium consilijs ab amicitia populi Romani deficere: quod futurum prouiderat, si se tot hominum millia cum hostibus coniunxerint, quorum salutem, neq; propinqui negligere, neq; ciuitas leui momento aestimare posset. Magna affectus solitudine hoc nuntio Cæsar, quod semper Hedduorum ciuitati præcipue indulserat, nulla interposita dubitatione legiones expeditas quatuor, equitatumq; omnem ex castris educit: nec fuit spatium tali tempore ad contrahenda castra, quod res in celeritate posita esse uidebatur. C. Fabium legatum cum legionibus duabus castris præsidio relinquit. fratres Litaui cum comprehendi iussisset, paulo ante reperit ad hostes profugisse. adhortatus milites, ne necessario tempore itineris labore permoueantur, cupidissimis omnibus, progressus millia passuum. XXV. agmen Hedduorum conspiciatus, immisso equitatu, iter eorum moratur, atq; impedit, interdicitq; omnibus, nequemquam interficiant Eporedorigem, & Viridomarum, quos illi interfectos existimabant, inter equites uersari,

sari, suosq; appellari iubet. His cognitiss, & Litauici fraude perspecta, Hedui manus tendere, & deditio- nem significare, & proiectis armis mortem depracari incipiunt. Litauicus cum suis clientibus, quibus nefas, more Gallorum est, etiam in extrema fortuna deserere patronos, Gergouiam profugit. Cæsar nuntijs ad ciuitatem Heduorum missis, qui suo beneficio conseruatos docerent, quos iure belli interficere potuisset: tribusq; horis noctis exercitui ad quietem datis, castra ad Gergouiam mouit. Medio serè itinere equites à Fabio missi, quanto res in periculo fuerit, exponunt, summis copijs castra oppugnata demonstrant, cum crebro integri defessis succederent, nostrosq; assiduo labore defatigarent, quibus propter magnitudinem castrorū perpetuo esset ijsdem in uallo permanendum, multitudine sagittarum, atq; omnis generis telorum multos uulneratos, ad hæc sustinenda magno usui fuisse tormenta. Fabium discessu eorum, duabus relictis portis, obstruere cæteras, pluteosq; uallo addere, & se in posterum diem, similem ad casum parare. His rebus cognitiss Cæsar summo studio militum ante ortum solis in castra peruenit. Dum hæc ad Gergouiam geruntur, Hedui primis nuntijs à Litauico acceptiss, nullum sibi ad cognoscendū spatium relinquunt; impellit alios auaritia, alios iracundia, & temeritas, quæ maxime illi hominum generi est innata, ut leuem auditionem habeant pro re com- perta: bona ciuium Romanorū diripiūt, cedes faciūt,

n 3 in serui/

LIBER

in seruitutem abstrahunt . adiuuat rem proclinatam
 Conuictolitanis,plebemq; ad furorem impellit, ut fa-
 cinore admissio, ad sanitatem reuerti pudeat. M. Ari-
 stium tribunū militum iter ad legionē facientem, fide
 data ex oppido Cauillono educūt . idem facere cogūt
 eos, qui negociandi causa ibi constiterant. hos conti-
 nuo in itinere adorti omnibus impedimentis exuunt:
 repugnantes diem noctemq; obsident. multis utrinq;
 interfectis, maiorem multitudinem ad arma concitāt.
 interim nuntio allato, omneis corū milites in potesta-
 te Caesaris teneri, concurrunt ad Aristium , nihil pu-
 blico factum consilio demonstrant, quæstionem de bo-
 nis direptis decernūt. Litauici, fratrumq; bona publi-
 cant: legatos ad Cæsarē sui purgandi gratia mittūt:
 hæc faciunt recuperandorū suorū causa. Sed contami-
 nati facinore , & capti compendio ex direptis bonis,
 quod ea res ad multos pertinebat , & timore pœnæ
 exterriti, consilia clām de bello inire incipiūt, ciuita-
 tesq; reliquas legationibus sollicitant : quæ tametsi
 Cæsar intelligebat, tamen quā mitissime potest, le-
 gatos appellat, nihil se propter inscientiam , leuita-
 temq; uulgi grauius de ciuitate iudicare, neq; de sua
 in Hæduos bencuolentia diminuerē. ipse maiore Gal-
 lia motum expectans, ne ab omnibus ciuitatibus cir-
 cumfisteretur, consilia inibat, quemadmodū Gergo-
 uia discederet, ac rursus omnē exercitū contraheret,
 ne profectio nata à timore defectionis, similis fugæ ui-
 deretur. Hæc cogitanti accidere uisa est facultas, bene
 rei gerēde

rei gerendæ. nam cum minora in castra operis perspi-
 ciendi causa uenisset, animaduertit collem, qui ab ho-
 stibus tenebatur, nudatum hominibus, qui superiori-
 bus diebus uix præ multitudine cerni poterat: admi-
 ratus querit ex perfugis causam, quorum magnus ad-
 cum quotidie numerus cõfluebat. Constabat inter om-
 nes, quod iam ipse Cæsar per exploratores cognouer-
 rat, dorsum esse eius iugi propè æquum, sed sylvestrẽ,
 & angustum, quæ esset aditus ad alteram partẽ oppi-
 di, uehementer huic illos loco timere, nec iam aliter
 sentire, uno colle ab Romanis occupato, si alterũ ami-
 sissent, quin penè circũuallati, atq; omni exitu, & pa-
 bulatione interclusi uiderentur, ad hunc muniendũ
 locũ, omneis à Vercingetorige euocatos. Hac re cog-
 nita Cæsar mittit cõplures equitũ turmas eò de me-
 dia nocte: ijs imperat, ut paulo tumultuosius omnibus
 in locis peruagarentur: prima luce magnũ numerum
 impedimentorũ ex castris detrabi, mulionesq; cũ ca-
 sidibus equitum specie, ac simulatione collibus circũ-
 uehi iubet. His paucos addit equites, qui latius ostensi-
 tationis causa uagarentur, longo circuitu easdem om-
 nes iubet petere regiones. hæc procul ex oppido uide-
 bantur, ut erat à Gergouia despectus in castra, neq;
 tanto spatio, certi quid esset, explorari poterat. Legi-
 onem unam eodem iugo mittit, & paulum progres-
 sam inferiore loco cõstituit, syluisq; occultat: augetur
 Gallis suspitio, atq; omnes illò munitionum copię
 traducuntur. uacua castra hostium Cæsar cõspiciat,

LIBER

tectis insignibus suorum, occultatisq; signis milita-
 ribus raros milites, ne ex oppido animaduerterentur,
 ex maioribus castris in minora traducit: legatisq;
 quos singulis legionibus praefecerat, quid fieri uellet
 ostendit, in primis monet, ut contineant milites ne stu-
 dio pugnandi, aut spe praedae longius progrediantur.
 quid iniquitas loci habeat incommodi, propouit: hoc
 una celeritate posse uitari: occasionis esse rem, non
 praelij. His rebus expositis, signum dat, & ab dexte-
 ra parte alio ascensu eodem tempore Heduos mittit.
 oppidi murus ab planicie, atq; initio ascensus, recta
 regione (si nullus anfractus intercederet). M. CC.
 passus aberat. Quicquid huic circuitus ad molliendū
 clium accesserat: id spatium itineris augebat: à me-
 dio ferè colle in longitudine, ut natura montis fere-
 bat, ex grandibus saxis sex pedum murum, qui nostro
 impetum tardaret, produxerant Galli: atq; inferi-
 ore omni spatio uacuo relicto, superiorem partem
 collis usq; ad murum oppidi densissimis castris com-
 pleuerant. Milites signo dato celeriter ad munitionē
 perueniunt, eamq; transgressi trinīs castris potiūtur.
 Ac tanta fuit in capiendis castris celeritas, ut Theu-
 tomatus Rex Nitiobrigum subito in tabernaculo op-
 pressus, ut meridie conqueuerat, superiore corporis
 parte nudata, uulnerato equo, uix se ex manibus pra-
 dantium militum eriperet. consecutus id, quod animo
 proposuerat, Caesar receptui cani iussit, legionisq; de-
 cimae, qua cum erat concionatus, signa constitere. at
 reliquarū

reliquarum milites legionū non exaudito tubæ sono,
 quod satis magna uallis intercedebat, tamen à tribu-
 nis militum, legatisq; , ut erat à Cæsare præceptum,
 retinebantur. Sed elati spe celeris uictoria: & hostiū
 fuga, superiorumq; temporum secundis prælijs nihil
 adeo arduum sibi existimabant, quod non uirtute
 consequi possent, neq; prius finem sequendi fecerunt,
 quàm muro oppidi, portisq; appropinquarunt. tum
 uero ex omnibus urbis partibus orto clamore, qui lon-
 gius aberant repentino tumultu perterriti, cum hostes
 intra portas esse existimarent, sese ex oppido eiece-
 runt: matresfamilias de muro uestem, argentumq; ia-
 ctabant, & pectore nudo prominētes passis manibus
 obtestabantur Romanos, ut sibi parcerent, ne uel sicut
 Auarici fecissent, ne mulieribus quidem, atq; infanti-
 bus abstinerēt. nōnullæ de muris per manus demissæ,
 sese militibus tradebant. L. Fabius Centurio legionis
 octauæ, quem inter suos eo die dixisse constabat, ex-
 citari se Auaricensibus præmijs, neq; commissurum,
 ut prius quisquàm murum ascenderet, treis suos na-
 ctus manipulares, atq; ab his subleuatus murum as-
 cendit. eos ipse rursus singulos exceptans, in murum
 extulit. Interim ij, qui ad alteram partem oppidi, ut
 supra demonstrauius, munitionis causa cōuenerāt,
 primo exaudito clamore, inde etiam crebris nuntijs
 incitati, oppidū ab Romanis teneri, præmissis equi-
 tibus magno concursu eò contenderunt: eorum ut
 quisq; primus uenerat, sub muro consistebat, suorūq;
 n 5 pugnantiū

LIBER

pugnantium numerum augebat: quorum cum magna multitudo conuenisset, matres familias, quæ paulo ante Romanis de muro manus tendebant, suos obtestari, & more Gallico passum capillum ostentare, liberosq; in conspectum proferre cœperunt. Erat Romanis nec loco, nec numero æqua contentio, simul & cursu & spatio pugnae defatigati, nō facile recentes, atq; integros sustinebant. Cæsar cum iniquo loco purgnari, hostiumq; augeri copias uideret, præmetuens suis ad T. Sextium legatum, quem minoribus castris præsidio reliquerat, mittit, ut cohortes ex castris celeriter educeret, & sub infimo colle ab dextro latere hostium constitueret, ut si nostros depulso loco uidisset, quos minus libere hostes insequeretur, terreret. ipse paulum ex eo loco cum legione progressus, ubi constiterat, cunctum pugnae expectabat. cum acerri-me comminus pugnaretur, hostes loco & numero, nostri uirtute confiderent, subito sunt Hedui uisi, ab latere nostris aperto, quos Cæsar ab dextera parte alio ascensu manus distinendæ causa miscrat: ij similitudine armorum uehementer nostros perterruerunt: ac tametsi dextris humeris exertis animaduvertebantur, quod insigne pacatis esse cōsueuerat, tamē id ipsum sui fallendi causa milites ab hostibus factum existimabant. eodem tempore L. Fabius centurio, quiq; unā murum ascenderant circumuenti, atq; interfecti de muro præcipitantur. M. Petreius eiusdem legionis centurio, cum portas excindere conatus esset, à multitudi-

itudine oppressus, ac sibi desperans, multis iam uul-
neribus acceptis, manipularibus suis, qui illum secuti
erant, quoniam inquit me unà uobiscum seruare non
possum, uestræ quidem certe saluti prospiciam, quos
cupiditate gloriæ adductus, in periculum deduxi, uos
data facultate uobis consulite, simul irrupit, in me-
dios hosteis, duobusq; interfectis, reliquos a porta
paulum submouit: conantibus auxiliari suis, frustra
inquit meæ uitæ subuenire conamini, quem iam san-
guis, uiresq; deficiunt: proinde hinc abite, dum est
facultas uosq; ad legionem recipite. Ita pugnans post
paulū concidit, ac suis saluti fuit. nostri, cum undiq;
premerentur. XLVI. centurionibus amissis deiecti
sunt loco. Sed intolerantius Gallos insequentes, le-
gio decima tardauit, quæ pro subsidio paulo æqui-
ore loco constiterat. Hæc rursus tertiædecimæ legi-
onis cohortes exceperunt, quæ ex castris minoribus
eductæ, cum. T. Sextio legato cœperant locum supe-
riorem. Legiones ubi primum planiciem attigerunt,
infestis contra hosteis signis constiterunt. Vercin-
getorix ab radicibus collis suos intra munitiones re-
duxit. eo die milites sunt paulò minus septingenti de-
siderati. Postero die Cæsar concione aduocata, te-
meritatem, cupiditatemq; militū reprehendit, quod
sibi ipsi iudicauissent, quò procedendum, aut quid
agendū uideretur: neq; signo recipiendi dato, consti-
tissent, neq; à tribunis militū, legatisq; retineri poru-
issent: exposuit quid iniquitas loci posset, quid ipse
ad Auaricū

LIBER

ad Auaricum sensisset, cum sine duce, & sine equitatu, deprehensis hostibus exploratam uictoriā dimisisset, ne paruum modo detrimentum in contentione propter iniquitatē loci acciperet: quantopere eorum animi magnitudinem admiraretur, quos nō castrorum munitiones, non altitudo montis, non murus oppidi tardare potuisset, tantopere licentiam, arrogantiamq; reprehendere, quod plus se, quā imperatorem de uictoria, atq; exitu rerum sentire existimarent: nec minus se in milite modestiam, & continentiam, quā uirtutem, atq; animi magnitudinem desiderare. Hac habita concione, & ad extremum oratione cōfirmatis militibus ne ob hanc causam animo permouerentur, neu quod iniquitas loci attulisset, id uirtuti hostium tribuerent. eadem de profectiōe cogitans, quæ ante senserat, legiones ex castris eduxit, aciemq; idoneo loco constituit. Cum Vercingetorix nihilominus in æquum locum descenderet, leui factō equestri prælio, atq; eo secundo, in castra exercitum reduxit, cum hoc idem postero die fecisset, satis ad Gallicam ostentationem minuendam, militumq; animos confirmandos factum existimans, in Heduos castra mouit, ne tum quidem insecutis hostibus; tertio die ad flumen Elauer pontem refecit, atq; exercitum traducit; ibi à Viridomaro, atq; Eporedorige Heduis appellatus, discit cum omni equitatu Litauicum ad sollicitandos Heduos profectū, opus esse, & ipsos præcedere ad confirmandam ciuitatem. Et
si multis

si multis iam rebus perfidiam Heduarum Caesar per-
spectam habebat, atq; horū discessu admaturari de-
fectionem ciuitatis existimabat, tamē retinendos eos
non censuit, ne aut inferre iniuriam uideretur, aut da-
re timoris aliquam suspicionem. Discedentibus his
breuiter sua in Heduos merita exposuit, quos, & q̄
humiles accepisset, compulsos in oppida, multatos
agris, omnibus ereptis socijs, imposito stipendio, obsi-
dibus summa cum contumelia extortis, & quam in-
fortunam, quamq; in amplitudinem deduxisset, ut nō
solum in pristinum statum redissent, sed omniū tem-
porum dignitatem, & gratiam antecessisse uideren-
tur. His datis mandatis eos ab se dimisit. Nouiodu-
num erat oppidum Heduarū ad ripas Ligeris oppor-
tuno loco positum. huc Caesar omneis obsides Galliae,
frumentum, pecuniam publicam, suorum atq; exerci-
tus impedimentorum magnam partem contulerat.
huc magnum numerum equorum huius belli causa in
Italia, atq; Hispania coemptorum miserat. Eō cum
Eporedorix, Viridomarusq; uenissent, & de statu ci-
uitatis cognouissent, Litaicum Bibraſte ab Heduis
receptum, quod est oppidum apud eos maximae autho-
ritatis, Conuictolitanem magistratum, magnamq;
partem Senatus ad eum conuenisse, legatos ad Ver-
cingetorigem de pace & amicitia concilianda pu-
blice missos, non pratermittendum tantum commodū
existimauerunt. Itaq; interfectis Nouioduni custodi-
bus, quiq; eō negociandi, aut itineris causa conue-
rant, pecu-

LIBER

rant, pecuniam, atq; equos inter se partiti sunt, obfir-
des ciuitatum Bibracte ad magistratum deducendos
curauerunt: oppidum, quod ab se teneri non posse iur-
dicabant, necui esset uui Romanis, incenderunt, frum-
menti quod subito potuerunt, nauibus auxerunt, re-
liquum flumine, atq; incendio corruerunt: ipsi ex fir-
mitimis regionibus copias cogere, praesidia, custodiri
asq; ad ripas Ligeris disponere, equitatumq; omni-
bus locis iniiciendi timoris causa ostentare coeperunt,
ut ab re frumentaria Romanos excludere, aut addu-
ctos inopia ex provincia expellere possent. quam ad-
spem multum eos adiunabat, quod Liger ex niuib.
creuerat, & omnino uado transiri non posse uideretur.
Quibus rebus cognitis Caesar maturandum sibi
censuit, si esset in perficiendis pontibus periclitandū,
ut prius, quam essent maiores eò copiae coactae, dimi-
icaret. Nam ut commutato consilio iter in provinciam
conuerteret, id ne tum quidem necessario faciundum
existimabat, cum infamia, atq; indignitas rei, & op-
positus mons Gebenna: uiarumq; difficultas impedi-
ebat, tum maxime, quod adiungi Labieno, atq; his
legionibus, quas una miserat uehementer cupiebat.
Itaq; admodum magnis diurnis, atq; nocturnis itine-
ribus confectis, contra omnium opinionem ad Lige-
rim peruenit. uadoq; per equites inuento, pro rei ne-
cessitate opportuno, ut brachia modo, atque humer-
i ad sustinenda arma liberi ab aqua esse possent, di-
spósito equitatu, qui uim fluminis refringeret, atque
hostibus

hostibus primo aspectu perturbatis, incolumem exercitum traduxit: frumentumque in agris, & copiam pecoris nactus repleto his rebus exercitu, iter in Senones facere instituit. Dum hæc apud Cæsarem geruntur, Labienus eo supplemento, quod nuper ex Italia uenerat, relicto agendici, ut esset impedimentis præsidio, cum quatuor legionibus Lutetiam proficiscitur. Id est oppidum Parisiorum, positum in insula fluminis Sequanæ, cuius aduentu ab hostibus cognito, magnæ ex finitimis ciuitatibus copię conuenerunt. Summa imperij traditur Camulogeno Aulercō, qui propè confectus ætate, tamen propter singularem scientiam rei militaris, ad eum est honorem euocatus. Is cum animaduertisset perpetuam esse paludem, quæ influeret in Sequanam, atque illum omnem locum magnopere impediret, hic consedit, nostrosque transitu prohibere instituit. Labienus primo uineas agere, cratibus, atque aggere paludem explere, atque iter munire conabatur. postquàm id difficilius confici animaduertit, silentio è castris tertia uigilia egressus eodem, quo uenerat itinere, Melodunū peruenit. Id est, oppidum Senonum in Insula Sequanæ positum, ut paulo ante Lutetiam diximus, deprehensis nauibus circiter. L. celeriterque coniunctis, atque cō militibus impositis, & rei nouitate perterritis oppidanis, quorum magna pars erat ad bellum euocata, sine contentione oppido potitur: refecto ponte, quem superioribus diebus hostes resciderant, exercitum

LIBER

exercitum traducit, & secundo flumine ad Lutetiam iter facere coepit. Hostes re cognita ab ijs, qui à Meloduno profugerant, Lutetiam incendi, pontesq; eius oppidi rescindi iubent. ipsi profecti, palude in ripis Sequanae regione Lutetiae contra Labieni castra confidunt. Iam Caesar à Gergouia discessisse audiebatur: iam de Hedduorum defectione, & secundo Galliae motu rumores afferebantur. Galli q; in colloquijs interclusum itinere, & Ligere Caesarem inopia frumenti coactum in provinciam contendisse confirmabant. Bellouaci autem defectione Hedduorum cognita, qui ante erant per se infideles, manus cogere, atq; aperte bellum parare coeperunt. Tum Labienus tanta rerum commutatione, longe aliud sibi capiendum consilium, atq; antea senserat, intelligebat. Neq; iam ut aliquid acquireret, praeliumq; hosteis laceggerat, sed ut incolu mem exercitum Agendicum reduceret, cogitabat. Namq; altera ex parte Bellouaci, quae ciuitas in Gallia maximam habet opinionem uirtutis, instabant. alteram Camulogenus parato, atq; instructo exercitu tenebat. tum legiones à praesidio, atq; impedimentis interclusas maximum flumen distinebat. tantis subito difficultatibus obiectis, ab animi uirtute auxilium petendum uidebat. itaq; sub uesperum concilio conuocato, cohortatus, ut ea, quae imperasset, diligenter, industrieq; administrarent, naues, quas à Meloduno deduxerat, singulas equitibus Romanis attribuit, & prima confecta uigilia, quatuor millia passuum secundo flumine

flumine progredi silentio, ibiq; se expectari iubet. quinq; cohortes, quas minime firmas ad dimicandū esse existimabat, castris præsidio relinquit, quinq; eiusdem legionis reliquas de media nocte cū omnibus impedimentis aduerso flumine magno tumultu proficisci imperat. conquirat etiam lintres: has magno sonitu remorum incitatas, in eandem partem mittit. ipse post paulò, silentio egressus cum tribus legionibus eum locum petit, quo naueis appellī iusserat. eò cum esset uentum, exploratores hostium, ut omni fluminis parte erant dispositi, inopinantes, quod magna subito erat coorta tempestas, ab nostris opprimuntur. exercitus, equitatusq; equitibus Romanis administrantibus, quos ei negotio præfecerat, celeriter transmittitur. Vno ferè tempore sub lucem hostibus nuntiatur in castris Romanorum præter consuetudinem tumultuari: & magnum ire agmen aduerso flumine, sonitumq; remorum in eadem parte exaudiri, & paulo infra, milites nauibus transportari. Quibus rebus auditis, quod existimabant tribus locis transire legiones, atq; omneis perturbatos defectione Heduarum fugam parare, suas quoq; copias in treis partes distribuerunt. Nam & præsidio è regione castrorum relicto, & parua manu Metiosedum uersus missa, quæ tantum progredereetur, quantū naueis processissent, reliquas copias contra Labienum duxerunt: prima luce & nostri omneis erant transportati, & hostium acies cernebatur. Labienus milites cohortatus, ut suæ
o pristinae

LIBER

pristina uirtutis, & tot secundissimorum praliorum
 memoriam tenerent, atq; ipsum Cæsarem, cuius dux
 etu sexenumero hosteis superassent: adesse existima-
 rent, dat signum praelij. primo concursu ab dextro cor-
 nu, ubi septima legio constiterat, hostes pelluntur, atq;
 in fugam conijciuntur. ab sinistro, quem locum duode-
 cima legio tenebat, cum primi ordines hostium trans-
 fixi pilis concidissent, tamen acerrime reliqui resiste-
 bant, nec dabat suspensionem fugæ quisquàm. ipse dux
 hostium Camulogenus suis aderat, atq; eos cohortar-
 batur. at incerto etiam nunc exitu uictoriæ, cum sep-
 timæ legionis tribunis esset nuntiatum, quæ in sini-
 stro cornu gererentur, post tergum hostium legionem
 ostenderunt, signaq; intulerunt. ne eo quidem tempore
 quisquàm loco cessit: sed circumuenti omnes inter-
 fectiq; sunt. eandem fortunam tulit Camulogenus. At
 ij, qui præsidio contra castra Labieni erant relictî, cū
 prælium commissum audissent, subsidio suis ierunt,
 collemq; coeperunt, neq; nostrorum militum, uictor-
 rumq; impetum sustinere potuerunt. sic cum suis fu-
 gientibus permixti, quos non syluæ, montesq; texe-
 runt, ab equitatu sunt interfecti. Hoc negotio con-
 fecto, Labienus reuertitur Agendicum, ubi impedi-
 menta totius exercitus relictæ erant: inde cum omni-
 bus copijs ad Cæsarem peruenit. defectione Heduo-
 rum cognita, bellum augetur. legationes in omneis
 parteis circummittuntur. quantum gratia, authoritat-
 te, pecunia ualent, ad sollicitandas ciuitates nitun-
 tur: nacti

tur: nacti obsides, quos Cæsar apud eos deposuerat, horum supplicio dubitanteis territant. petunt à Vercingetorige Hedui, ut ad se ueniat, rationesq; belli gerendi communicet. re impetrata, contendunt, ut ipsis summa imperij tradatur, & re in controuersia deducta, totius Gallie concilium Bibracte indicitur. eodem conueniunt undiq; frequentes multitudines. suffragijs res permittitur: ad unum omnes Vercingetorigem probant Imperatorem. Ab hoc concilio Rhemi, Lingones, Treueri absuerunt. illi quod amicitiam Romanorum sequebantur, Treueri quod aberant longius, & ab Germanis premebantur, quæ fuit causa, quare toto abessent bello, & neutris auxilia mitterent. magno dolore Hedui ferunt se deiectos principatu. quærentur fortunæ commutationem, & Cæsaris indulgentiam in se requirunt: neq; tamen suscepto bello, suum consilium ab reliquis separare audent. Inuiti summæ spei adolescentes Eporedorix, & Viridomarus Vercingetorigi parent. ille imperat reliquis ciuitatibus obsides: deniq; ei rei constituit diem, huc omneis equites quindecim millia numero celeriter conuenire iubet. peditatu, quem ante habuerit, se fore contentum dicit, neque fortunam tentaturum, aut acie dimicaturum. Sed quoniam abundet equitatu, perfacile esse factu frumentationibus, pabulationibusq; Romanos prohibere, æquo modo animo sua ipsi frumenta corrumpant, ædificiaq; incendant, quare rei familiaris iactura, perpetuum

LIBER

imperium, libertatemq; se consequi uideant. His constitutis rebus, Heduis, Segusianisq;, qui sunt finitimi ei provinciae decem millia peditum imperat. Huc addit equites octingentos. ijs praeficit fratrem Eporedorigis, bellumq; inferre Allobrogibus iubet. altera ex parte Gabalos, proximosq; pagos Aruernorum in Heluios: item Rutenos, Cadurcosq; ad fines Volgarũ, Aremicorumq; depopulandos mittit. Hic nihilo minus clandestinis nuntijs legationibusq; Allobroges sollicitat, quorum mentes nondum à superiore bello resedisse sperabat. horum principibus pecunias, ciuitati autem imperium totius provinciae pollicetur. Ad hos omnes casus prouisa erant praesidia cohortium duarum & uiginti, quae ex ipsa coacta provincia ab L. Caesare legato ad omnes partes opponebantur. Heluij sua sponte cum finitimis praelio congressi pelluntur, & C. Valerio Donotauro Caburi filio principe ciuitatis, compluribusq; alijs interfectis, intra oppida murosq; compelluntur. Allobroges crebris ad Rhodanum dispositis praesidijs, magna cum cura & diligentia suos fines tuentur. Caesar, quod hostes equitatu superiores esse intelligebat, & interclusis omnibus itineribus, nulla re ex provincia, atq; Italia subleuari poterat, trans Rhenum in Germaniam mittit ad eas ciuitates, quas superioribus annis pacauerat: equitesq; ab his accersit, & leuis armaturae pedites, qui inter eos praeliari consueuerant. eorum aduentu, quod minus idoneis equis utebantur, à tribunis militũ, reliquisq;

reliquisq; equitibus Romanis, atq; euocatis equos submit, Germanisq; distribuit. Interea dum hæc geruntur, hostiū copię ex Aruernis, equitesq;, qui toti Gallię erant imperati, conueniunt. magno horum coacto numero, cum Cæsar in Sequanos per extremos Lingonum fines iter faceret, quo facilius subsidium provincię ferri posset, circiter millia passuum decem ab Romanis trinis castris Vercingetorix confedit: conuocatisq; ad concilium præfectis equitū, uenisse tempus uictorię demonstrat, fugere in prouinciā Romanos, Galliāq; excedere. Id sibi ad præsentem obtinendam libertatem satis esse, ad reliqui temporis pacem, atq; otium parum profici. maioribus enim coactis copijs reuersuros, neq; finem belli facturos: proinde agmine impeditos adoriantur: si pedites suis auxilium ferant, atq; in eo morentur, iter facere non posse. si id, quod magis futurum confidebat, relictis impedimentis, suę saluti consulant, & usu rerum necessariarum, & dignitate spoliatum iri. Nam de equitibus hostium, quin nemo eorum progredi modo extra agmen audeat, ne ipsos quidem debere dubitare: id quo maiore faciant animo, copias se omnes pro castris habiturū, & terrori hostibus futurum. conclamant equites sanctissimo iureiurādo cōfirmari oportere, ne lecto recipiatur, ne ad liberos, ne ad parentes, ne ad uxorem aditum habeat, qui non bis per hostiū agmen perequitasset. probata re, atq; omnibus ad iusiurandum adactis, postero die in treis partes distributo

LIBER

buto equitatu, duæ se acies à duobus lateribus ostendunt: una à primo agmine iter impedire cœpit. Quare nuntiata, Cæsar suum quoq; equitatum tripartito diuisum, ire contra hostem iubet. pugnatur unà omnibus in partibus: consistit agmen: impedimenta inter legiones recipiuntur. si qua in parte nostri laborare, aut grauius premi uidebantur, cò signa inferri Cæsar, aciemq; conuertere iubebat. quæ res & hostes ad insequendum tardabat, & nostros spe auxilij confirmabat. tandem Germani ab dextro latere summum iugum naçti hostes loco depellunt: fugientis usq; ad flumen, ubi Vercingetorix cum pedestribus copijs confederat, persequuntur, complureisq; interficiunt. Quare animaduersa, reliqui ne circumuenirentur ueriti, se fugæ mandant, omnibus locis fit cædes. Tres nobilissimi Hedui capti ad Cæsarem perducuntur. Cotus præfectus equitum, qui controuersiam cum Conuictolitane proximis comitijs habuerat: & Cauarillus, qui post defectionem Litauci pedestribus copijs præfuerat: & Eporedorix, quo duce ante aduentum Cæsaris Hedui cum Sequanis bello contenderant. fuga to omni equitatu, Vercingetorix copias suas, ut pro castris collocauerat, reduxit: protinusq; Alexiam, quod est oppidum Mandubiorum iter facere cœpit: celeriterq; impedimenta ex castris educi, & se subsequi iussit. Cæsar impedimentis in proximum collem deductis, duabusq; legionibus præsidio relictis, secutus quantum dici tempus est passum, citriter tribus millibus hostiū

bus hostium ex nouissimo agmine interfecit, altero die ad Alexiam castra fecit. perspecto urbis situ, perterritisq; hostibus, quod equitatus, qua maxima parte exercitus confidebant, erat pulsus, adhortatus ad laborem milites, Alexiam circumuallare instituit. Ipsum erat oppidum in colle summo admodum edito loco, ut nisi obsidione expugnari non posse uideretur. cuius collis radices, duo duabus ex partibus flumina sublucebant: ante id oppidum planicies circiter millia passuum tria in longitudinem patebat. reliquis ex omnibus partibus colles, mediocri interiecto spatio pari altitudinis fastigio oppidum cingebant. sub muro, quæ pars collis ad orientem spectabat, hunc omnem locum copiæ Gallorum compleuerant, fossamq; et maceriam sex in altitudinem pedum protulerant. Eius munitionis quæ ab Romanis instituebatur, circuitus. XI. M. passuum tenebat. Castra opportunis locis erant posita: ibiq; castella uiginti tria facta, in quibus castellis interdum stationes disponebantur, ne qua subito irruptio fieret. hæc eadem noctu excubitoribus, ac firmis præsidijs tenebatur. Opere instituto fit equestre prælium in ea planicie, quæ intermissam collibus trium millium passuum in longitudinem patere supra demonstrauimus. summa ui ab utrisq; contenditur. laborantibus nostris, Cæsar Germanos summittit: legionesq; pro castris constituit, ne qua subito irruptio ab hostium peditatu fiat: præsidio legionum addito, nostris animus augetur, hostes in fugam cōiecti,

LIBER

seipsi multitudine impediunt, atq; angustioribus por-
 tis relictis coarctantur: Germani acrius usq; ad mun-
 itiones sequuntur. fit magna cædes. nonnulli relictis
 equis fossam transire, & maceriam transcendere con-
 nantur. Paulum legiones Cæsar, quas pro uallo con-
 stituerat, promoueri iubet. non minus qui intra mun-
 itiones erant Galli perturbantur, ueniri ad se con-
 festim existimantes, ad arma conclamant. nonnulli
 perterriti in oppidum irrumpunt. Vercingetorix iu-
 bet portas claudi, ne castra nudentur. multis interfer-
 tis, compluribus equis captis, Germani sese recipi-
 unt. Vercingetorix priusquàm munitiones ab Roma-
 nis perficiantur, consilium capit omnem à se equita-
 tum noctu dimittere: discedentibus mandat, ut suam
 quisq; eorum ciuitatem adeat, omnesq; qui per æta-
 tem arma ferre possunt, ad bellum cogant, sua in illos
 merita proponit: obtestaturq; ut suæ salutis rationem
 habeant, neu se de communi libertate optime meritum
 in cruciatum hostibus dedant. qui si indiligentiores fu-
 erint, millia hominum octoginta delicta secum interi-
 tura demonstrat. ratione inrita, frumentum se exigue
 dierum triginta habere, sed paulo etiam longius tole-
 rare posse parcendo. His datis mandatis, qua erat no-
 strum opus intermissum, secunda uigilia silentio equi-
 tatum dimittit. frumentum omne ad se referri iubet.
 capitis poenam ijs, qui non paruerint, constituit. pecus,
 cuius magna erat ab Manduuijs compulsa copia, ui-
 ritim distribuit. frumentum parce, & paulatim metiri
iustitia

Instituit, copias omnes quas pro oppido collocauerat, in oppidum recipit. his rationibus auxilia Gallie expectare, & bellum administrare parat. Quibus rebus cognitis ex perfugis, & captiuis, Caesar hæc genera munitionis instituit. Fossam pedum uiginti latam directis lateribus duxit, ut eius solum tantundem pateret, quantum summa labra distabant. reliquas omnes munitiones ab ea fossa pedibus. CCCC. reduxit. Id hoc consilio, quoniam tantum esse necessario spatium, complexus, ne facile totum opus, militum corona cingeretur, ne de improviso, aut noctu ad munitiones hostium multitudo aduolaret, aut interdiu tela in nostros operi destinatos conijcere possent. hoc intermisso spatio, duas fossas quinddecim pedes latas eadem altitudine perduxit: quarum anteriorem campestribus, ac demissis locis aqua ex flumine deriuata compleuit. post eas aggerem, & uallum duodecim pedum extruxit. huic loricam, pinnasq; adiecit grandibus ceruis, eminentibusq; ad commissuras pluteorū, atq; aggeris, qui ascensum hostium tardarent, & turres toto opere circumdedit, quæ pedes. LXXX. inter se distarent. erat eo tempore, & materiari, & frumentari, & tantas munitiones fieri necesse: diminutis nostris copijs, quæ longius ab castris progrediebantur, & nonnunquam opera nostra Galli tentare, atq; eruptionē ex oppido pluribus portis facere, summa ui conabantur. Quare ad hæc rursus opera addendum Caesar putauit, quo minore numero militum munitiones

o s defendi

LIBER

defendi possent: Itaq; truncis arborum, haud admodū
firmis ramis abscisis, atq; horum delibratis, atq; præ-
acutis cacuminibus, perpetuæ fossæ, quinos pedes alti-
tæ ducebantur, Huc illi stipites demissi, & ab infimo
reuincti, ne reuelli possent, ab ramis eminebant: quini
erant ordines coniuncti inter se, atq; implicati, quo-
qui intrauerant, se ipsi acutissimis uallis induebant.
hos Cippos appellabant. ante hos obliquis ordinibus
in quincuncem dispositis scrobes trium in altitudinem
pedum fodiebantur, paulatim angustiore ad summum
fastigio. Huc teretes stipites foeminis crassitudine ab
summo præacuti, & præusti demittebantur, ita, ut nō
amplius quatuor digitis ex terra emerent. Simul
confirmandi, & stabiliendi causa singuli ab infimo
solo pedes terra exculcabantur: reliqua pars scrobis
ad occultandas insidias uiminibus, ac uirgultis inter-
gebatur. huius generis octoni ordines ducti ternos in-
ter se pedes distabant. id ex similitudine floris lilium
appellabant. Ante hæc talæ pedem longæ ferreis ha-
mis infixis totæ in terram infodiebantur: mediocri-
busq; intermissis spatijs, omnibus locis discrebātur,
quos Stimulos nominabant. His rebus perfectis regio-
nes secutus, quā potuit æquissimas, pro loci natura
quatuordecim millia passuū complexus, pares eius-
dem generis munitiones, diuersas ab his, contra exte-
riorem hostem perfecit, ut ne magna quidem multi-
tudo, si ita accadat, eius discessu munitionum præsi-
dia circumfundi possent, neu cum periculo ex castris
egredi

egredi cogerentur, dierum triginta pabulum, frumentumq; habere omneis conuectum iubet. Dum hæc ad Alexiam geruntur, Galli concilio Principum indicto, non omneis, qui arma ferre possent, ut censuit Vercingetorix, conuocandos statuunt: sed certum numerum, cuiq; ciuitati imperandum, ne tanta multitudine confusa, nec moderari, nec discernere suos, nec frumeti rationem habere possent. Imperant Heduis, atq; eorum clientibus, Segusianis, Ambruarctis, Aulercis, Brannouicibus, Brannonijs millia triginta quinque. parem numerum Aruernis, adiunctis Heluetis, Cadurcis, Gaballis, Vellauijs, qui sub imperij Aruernorum esse consueuerunt. Senonibus, Sequanis, Biturigibus, Xanthonibus, Rutenis, Carnutibus uigintiduo milli: 1. Bellouacis decem, totidem Lemouicibus: octaua pictonibus, & Turonis, & Parisijs, & Heluetijs, Senonibus, Ambianis, Mediomatricis, Petrocorijs, Neruijs, Morinis, Nitiobrogibus quina millia. Aulercis Cenomanis totidẽ. Atrebatibus quatuor millia. Bellocassis, Lexouijs, Aulercis, Eburonibus ter-na. Rauracis, & Boijs triginta. Vniuersis ciuitatibus, quæ Oceanum attingunt, quæq; eorum consuetudine Armoricæ appellantur, quo sunt in numero, Curiosolites, Redones, Ambibarij, Cadetes, Osissimi, Lemoices, Vnelli, sena. ex his Bellouaci suum numerum non contulerunt, quod se suo nomine, atq; arbitrio cum Romanis bellum gesturos dicerent, neque cuiusquàm Imperio obtemperaturos: rogati tamen
à Commio

LIBER

à Commio pro eius hospitio duo millia miserunt. huius opera Commij, ita ut antea demonstrauiamus, fideli atq; utili superioribus annis erat usus in Britania Cæsar: pro quibus meritis ciuitatem eius immuncm esse iusserat, iura, legesq; reddiderat: atq; ipsi Morinos attribuerat. tanta tamen uniuersæ Gallie consensio fuit libertatis uindicandæ, & pristinae belli laudis recuperandæ, ut neq; beneficijs, neq; amicitia memoria mouerentur: omnesq; & animo & opibus in id bellum incumberent, coactis equitum. VIII. millibus, & perditum circiter. CCXL. Hæc in Heduorum finibus recenscebantur, numerusq; inibatur, præfecti constituebantur. Commio Atrebat, Viridomaro, & Eporedorigi Heduis, Vergasillauno Aruerni consobрино Vercingetorigis summa imperij traditur. ijs delecti ex ciuitatibus attribuuntur, quorum consilio bellum administraretur. omnes alacres, & fiducia pleni ad Alexiam proficiscuntur, nec erat omnium quisquam, qui aspectum modo tantæ multitudinis sustineri posse arbitraretur: præsertim ancipiti prælio cum ex oppido eruptione pugnaretur, & foris tantæ copiae equitatus, peditatusq; cernerentur. at ij, qui Alexiæ obsidebantur, præterita die, qua suorum auxilia expectauerant, consumpto omni frumento, inscij quid in Heduis gereretur, concilio coacto de exitu fortunarum suarum consultabant: ac uarijs dictis sententijs, quarum pars deditiõnem, pars, dum uires suppetere, eruptionem censcebant. Non prætereunda uidetur oratio Critognati

Critognati propter eius singularem, ac nefariam crudelitatem: Hic summo in Aruernis natus loco, & magna habitus authoritatis. Nihil inquit de eorum sententia dicturus sum, qui turpissimam servitutem deditiois nomine appellant, neq; hos habendos civium loco, neq; ad concilium adhibendos censeo: cum ijs mihi res sit, qui eruptionem probant, quorum in consilio omnium uestrum consensu pristinae residere uirtutis memoria uidetur. animi est ista mollicies, non uirtus, inopiam paulisper ferre non posse. qui se ultro morti offerant facilius reperiuntur, quàm qui dolorem patienter ferant. Atq; ego hanc sententiam probarem, (nam apud me multum dignitas potest) si nullam praterquàm uitæ nostræ iacturam fieri uiderem. Sed in consilio capiendo omnem Galliam respiciamus, quàm ad nostrum auxilium concitauimus, quid hominum millibus octoginta uno loco interfecitis, propinquis, consanguineisq; nostris animi fore existimatis, si penè in ipsis cadaueribus prælio decertare cogentur? Nolite hos uestro auxilio spoliare, qui uestre salutis causa suum periculum neglexerint: nec stulticia, ac temeritate uestra, aut imbecillitate animi omnem Galliam prosternere, ac perpetuæ seruituti addicere. An quod ad diem non uenerint, de eorum fide, constantiaq; dubitatis? Quid ergo Romanos in illis ulterioribus munitionibus animi ne causa quotidie exerceri putatis? si illorum nuntijs confirmari non potestis, omni aditu præsepto, ijs utimini testibus ap-
propinqua

LIBER

propinquare eorum aduentum, cuius rei timore ex-
 territi, diem, noctemq; in opere uersantur. Quid eri-
 go? Mei consilij est facere, quod nostri maiores, ne-
 quaquam pari bello Cymbrorum, Teutonumq; fece-
 runt, qui in oppida compulsi, ac simili inopia subacti,
 eorum corporibus, qui etate inutiles ad bellum uider-
 bantur, uitam tolerauerunt, neq; se hostibus tradider-
 runt. cuius rei exemplum si non haberemus, tamen
 libertatis causa institui, & posteris prodi, pulcherri-
 mum iudicarem. Nam quid illi simile bello fuit? depo-
 pulata Gallia, magnaq; illata calamitate Cymbri fu-
 nibus nostris aliquando excefferunt, atq; alias ter-
 ras petierunt. iura, leges, agros, libertatem nobis re-
 liquerunt. Romani uero quid petunt aliud, aut quid
 uolunt, nisi inuidia adducti, quos fama nobiles, po-
 tentesq; bello cognouerunt, horum in agris, ciuitati-
 busq; considerare, atq; his eternam iniungere seruitu-
 tem? neq; enim unquam alia conditione bella gesser-
 runt. Quod si ea, quæ in longinquis nationibus ge-
 runtur ignoratis, respicite finitimam Galliam, quæ
 in prouinciam redacta, iure & legibus commutatis,
 securibus subiecta, perpetua premitur seruitute. Sen-
 tentijs dictis constituunt, ut qui uale tudine, aut etate
 inutiles sunt bello, oppido excedant: atq; omnia pri-
 us experiantur, quàm ad Critognati sententiam des-
 cendant. Illo tamen potius utendum consilio, si res co-
 gat, atq; auxilia morentur, quàm deditiois, aut pa-
 cis subeundam conditionem. Mandubij, qui cos oppi-
 do receperat

do receperant, cum liberis, atq; uxoribus exire con-
guntur: ij cum ad munitiones Romanorum accessis-
sent, flentes omnibus precibus orabant, ut se in ser-
uitutem receptos cibo iuuarent. Hos Cæsar dispositis
in uallo custodijs recipi prohibebat. Interea Commi-
us, & reliqui duces, quibus summa imperij permissa
erat, cum omnibus copijs ad Alexiam perueniunt; &
colle exteriori occupato non longius quingentis pas-
sibus à nostris munitionibus considunt. Postero die
equitatu ex castris educto, omnem eam planiciem,
quam in longitudinem tria millia passuum patere de-
monstrauimus, complent: pedestresq; copias paulum
ab eo loco abditas in locis superioribus constituunt. erat
ex oppido Alexia despectus in campum, concurritur:
his auxilijs uisis fit gratulatio inter eos, atq; omnium
animi ad læticiam excitantur. Itaq; productis copijs
ante oppidum considunt, & proximam fossam crati-
bus integunt, atq; aggerem expleunt, seq; ad eruptio-
nem, atq; omnes casus comparant. Cæsar omni exer-
citu ad utramq; partem munitionum disposito, ut si
usus ueniat, suum quisq; locum teneat, & nouerit:
equitatum ex castris educi, & prælium committi ius-
set. Erat ex omnibus castris, quæ summum undiq; ius-
tum tenebant despectus, atq; omnium militum intenti
animi pugnae euentum expectabant. Galli inter equi-
tes, raros sagittarios, expeditosq; leuis armaturæ in-
teriecerant, qui suis cedentibus auxilio succurre-
rent, & nostrorum equitum impetum sustinerent.

ab his com-

LIBER

ab his complures, de improviso uulnerati pralio excedebant. Cum suos pugna superiores esse Galli confiderent, & nostros premi multitudine uiderent, ex omnibus partibus, & ij, qui munitionibus cōtinebantur, & ij, qui ad auxilium conuenerant, clamore, & ululatu suorum animos confirmabant, quod in conspectu omnium res gerebatur, neq; recte, aut turpiter factum celari poterat: utrosq; & laudis cupiditas, & timor ignominiae ad uirtutem excitabant. Cum à meridie propè ad solis occasum dubia uictoria pugnaretur, Germani una in parte confertis turmis in hosteis impetum fecerunt, eosq; propulerunt. quibus in fugā coniectis, sagittarij circumuenti, interfectiq; sunt. Item ex reliquis partibus nostri cedentes usq; ad castra insecuti sui colligendi facultatem non dederunt. At ij, qui ab alexia proccesserant, mœsti propè uictoria desperata, se in oppidum receperunt. Vno die intermisso, Galli, atq; hoc spatium, magno cratium, scalarum, harpagonum numero effecto, media nocte silentio ex castris egressi, ad campestres munitiones accedunt. Subito clamore sublato, qua significatione qui in oppido obsidebantur, de suo aduentu cognoscere possent, crates proijcere, fundis, sagittis, lapidibus nostros de uallo deturbare, reliquaq; , quæ ad oppugnationem pertinent, administrare, eodem tempore clamore exaudito, dat tuba signum suis Vercingetorix, atq; ex oppido educit. Nostri ut superioribus diebus, suus cuiq; erat locus attributus, ad munitiones
accedunt

accedunt, fundis liberalibus, sudit usq; , quas in opere disposuerant, ac glandibus Gallos perterrent. prope tunc tenebris adempto multa utrinq; uulnera accipiuntur, complura tormentis tela conijciuntur. At. M. Antonius, & C. Trebonius legati, quibus ea partes ad defendendum obuenerant, qua ex parte premi nostros intellexerāt, ijs auxilio ex ulterioribus castellis deductos summittebant, dum longius abmunitione aberant Galli, plus multitudine telorum proficiebāt: posteaquā propius successerunt, aut se ipsi stimulis inopinantes induebant, aut in scrobes delapsi transfordiebantur, aut ex uallo, & turribus traiecti pilis muralibus interibant, multis undiq; uulneribus acceptis nulla munitione perrupta, cum lux appareret, ueritine ab latere aperto ex superioribus castris eruptione circumuenerentur, se ad suos receperunt. at interiores dum ea, quæ à Vercingetorige, ad eruptionē præparata erant proferunt, priores fossas explent, diutius in his rebus administrandis morati prius suos discessisse cognouerunt, quā munitionibus appropinquarent, ita re infecta in oppidum reuenterunt. Bis magno cum detrimento repusi Galli, quid agant consulant: locorum peritos adhibent: ab his superiorū castrorum situs, munitionesq; cognoscunt. Erat à septentrionibus collis, quem quia propter magnitudinem circuitus, opere circumplecti non potuerant nostri, necessario penè iniquo loco, & leniter decliui castra fecerunt. Hæc, C. Antistius Reginus. & L. Caninius

LIBER

Regulus legati, cum duabus legionibus obtinebant. Cognitis per exploratores regionibus, duces hostium sexaginta millia ex omni numero deligunt earum ciuitatum, quæ maximam uirtutis opinionem habebāt. quid quoq; pacto agi placeat, occulte inter se constituunt, adeundi tempus definiunt, cum meridies esse uideatur. ijs copijs Vergasilla unum Aruernum unum ex quatuor ducibus propinquū Vercingetorigis præficiunt. ille ex castris prima uigilia egressus propè confecto sub lucem itinere, post montem se occultauit, militesq; ex nocturno labore sese reficere iussit. Cum iam meridies appropinquare uideretur, ad ea castra, quæ supra demonstrauius, contendit: codēq; tempore equitatus ad campestres munitiones accedere, & reliquæ copię sese pro castris ostendere cœperunt. Vercingetorix ex arce Alexiæ suos conspiciatus ex oppido egreditur, à castris longurios, musculos, falces, reliquaq; quæ eruptionis causa parauerat, profert. pugnatur uno tempore omnibus locis, atq; omnia tentantur. quæ minime uisā pars firma esse, huc concurritur. Romanorū manus, tantis munitionibus distinetur, nec facile pluribus locis occurrit. multū ad terrendos nostros ualuit clamor, qui post tergū pugnantibus extitit, quod suū periculū in aliena uident uirtute consistere. Omnia enim plerūq; quæ absunt, uehementius hominū mentes perturbant. Cæsar idoneum locū nactus, quid quaq; in parte geratur cognoscit, laborantibus summittit, utrisq; ad omnia occurrat,

currit, unum illud esse tempus prædicat, quo maxime contendendi conueniat. Galli nisi perfregerint munitiores, de omni salute desperant. Romani si rem obtinuerint, finem laborum omnium expectant. maxime ad superiores munitiones laboratur, quo Vergasilla unum missum demonstrauius. Exiguū loci ad decliuitatē fastigium magnū habet momentū. Alij tela coniiciūt. alij testudine facta subeunt, defatigatis inuicem intergri succedunt. agger ab uniuersis in munitionem coniectus, & ascensum dat Gallis, & ea, quæ in terram occultauerāt Romani contegit: nec iam arma nostris, nec uires suppetunt. iis rebus cognitis, Cæsar Labienum cū cohortibus sex subsidio laborantibus mittit, & imperat si sustinere nō possit, deductis cohortibus eruptione pugnaret, id nisi necessario nō faciat. Ipse adit reliquos, cohortatur, ne labori succumbāt, omnium superiorū dimicationū fructum in eo die, atq; hora docet consistere: interiores desperatis campestribus locis propter magnitudinem munitionum loca prærupta ex ascensu tentant. huc ea, quæ parauerant, conferunt: multitudine telorum ex turribus propugnantes deturbant, aggere, & cratibus aditus expediunt: falcibus uallum, ac loricam rescindunt. Cæsar mittit primo Brutum adolescentem cum cohortibus sex, post cum alijs septem Fabium legatum, postremo ipse, cum uehementius pugnaretur, integros subsidio adducit: restituto prelio, ac repulsis hostibus, eo, quod Labienū miserat, cōtendit, cohortes quatuor

LIBER

ex proximo castello educit. equitum se partem sequi, partem circumire exteriores munitiones, & ab tergo hostes adoriri iubet. Labienus postquam neq; aggeres, neq; fossæ uim hostium sustinere poterant coactis una de quadraginta cohortibus, quas ex proximis præsijs deductas fors obtulit, Cæsarem per nuntios facit certiorē, quid faciundum existimet. accelerat Cæsar, ut prælio intersit. eius aduentu ex colore uestitus cognito, quo insigni in prælijs uti consueuerat, turmis equitum, & cohortibus uisis, quas se sequi iusserat, ut de locis superioribus hac decliua, & deuexa cernebantur, hostes committunt præliū, utrinq; clamore sublato, excipitur rursus ex uallo, atq; omnibus munitionibus clamor. Nostri emissis pilis, gladijs rem gerunt, repente post tergum equitatus cernitur, cohortes aliæ appropinquant. Hostes terga uertunt, fugientibus equites occurrunt, fit magna cades. Sedulius Dux, & princeps Lemouicum occiditur. Vergasillaunus Aruernus uiuus in fuga comprehenditur: signa militaria septuaginta quatuor ad Cæsarem referuntur. pauci ex tanto numero se incolumes in castra recipiunt. conspicati ex oppido cadem, & fugam suorum, desperata salute copias à munitionibus reducunt. fit protinus hac re audita ex castris Gallorum fuga. quod nisi crebris subsidijs, ac totius diei labore milites fuissent defessi, omnes hostium copiae deleri potuissent. de media nocte missus equitatus nouissimum agmen consequitur. magnus numerus capitur,

pitur, atq; interficitur: reliqui ex fuga in ciuitates discedunt. Postero die Vercingetorix cōcilio cōuocato, id se bellū suscepisse nō suarū necessitatū, sed cōmunis libertatis causa demonstrat: & quoniā sit fortunæ cedendū, ad utramq; rem se illis offerre, seu morte sua Romanis satisfacere, seu uiuū tradere uelint. Mittuntur de his rebus ad Cæsarem legati, iubet arma tradi, principes produci. Ipse in munitione pro castris cōsedit, eò duces producuntur. Vercingetorix deditur, arma proijciuntur. reseruatis Heduis, atq; Aruernis, si per eos ciuitates recuperare posset, ex reliquis captiuis toto exercitui capita singula prædæ nomine distribuit. His rebus cōfectis in Heduos proficiscitur. ciuitatē recipit, eò legati ab Aruernis missi, quæ imperaret, se facturos pollicentur. imperat magnū numerū obsidū. legiones in hyberna mittit, captiuorū circiter uiginti millia Heduis Aruernisq; reddidit. T. Labienū cum duabus legionibus, & equitatu in Sequanos proficisci iubet. Huic. M. Sempronius Rutilū attribuit. C. Fabium, & L. Minutium Basilium cū duabus legionibus in Rhemis collocat, ne quam à finitimis Bellouacis calamitatē accipiat. C. Antistius Reginū in Ambibaretos, T. Sextiū in Bituriges, C. Caniniū Rebilū in Ruthenos cū singulis legionibus mittit. Q. Tullium Ciceronem, & P. Sulpitiū Cabilonni, & Matisconæ in Heduis ad Ararim rei frumētariæ causa collocat. ipse Bibracte hyemare constituit, Huius Anni rebus cognitis, Romæ dierum uiginti supplicatio indicitur.

LIBER
A. HIRCII DERELICTORVM
DE BELLO GALLICO.
LIBER. VIII.

OACTVS ASSIDVIS
tuis uocibus Balbe, cum quoti-
diana mea recusatio, non diffi-
cultatis excusationem, sed in-
ertia uideretur deprecationem
habere, difficillimam rem sus-
cepi. Caesaris nostri commentarios rerum gestarum
Galliae nō comparandos superioribus, atq; in sequen-
tibus eius scriptis, contexui, nouissimeq; imperfecta
ab rebus gestis Alexandriae confeci, usq; ad exitum
non quidē ciuilis dissensionis, cuius finem nullum ui-
demus. sed uitae Caesaris, quos utinam qui legent, sci-
re possint, quā inuitus susceperim scribendos, quō
facilius caream stultitiae, atq; arrogantiae crimine, qui
me medium interposuerim Caesaris scriptis. Constat
enim inter omnes, nihil tam operose ab alijs esse per-
fectum, quod non horum elegantia commentariorum
superetur, qui sunt editi, ne scientia tantarum rerum
gestarum scriptoribus deesset. adeoq; probantur om-
nium iudicio, ut praecepta, non praebita facultas scri-
ptoribus uideatur. Cuius tamen rei maior nostra,
quā reliquorum est admiratio. Ceteri enim quā
bene, atq; emendate, nos etiam quā facile, atq; ce-
leriter eos perfecit, scimus. Erat autem in Cesare
cum fa

cum facultas, atq; elegantia summa scribendi, tum ue-
rissima suorū scientia consiliorū explicandorū. mihi
ne illud quidē accidit, ut Alexandrino, atq; Africano
bello interesset. quæ bella quamq; ex parte nobis Cæ-
sar sermone sint nota, tamen aliter audimus ea, quæ
rerum nouitate, aut admiratione nos capiunt, aliter
quæ pro testimonio sumus dicturi. Sed ego nimirum
dum omnes excusationis causas colligo, ne cum Cæ-
sare conserar, hoc ipsum crimen arrogantiae subeo,
quod me iudicio cuiusquā existimem posse cum Cæ-
sare comparari. Vale.

QUNI GALLIA DEVI-
cta, Cæsar cū à superiore æstate
nullū bellandi tempus intermi-
sisset, militesq; hybernorū qui-
ete reficere à tantis laboribus
uellet, cōplures eodē tempore
ciuitates renouare belli cōsilia
nuntiabantur, coniurationesq; facere: cuius rei uerifi-
milis causa afferebatur, quod Gallis omnibus cog-
nitum esset, neque ulla multitudine in unum locum
coacta resisti posse Romanis, nec si diuersa bella
complures eodem tempore intulissent ciuitates, sa-
tis auxilij, aut spatij, aut copiarum habiturum ex-
ercitum populi Romani ad omnia persequenda. non
esse autem alicui ciuitati sortem incommodi recu-
sandam, si tali mora reliquæ possent se uendicare in
libertatem. Quæ ne opinio Gallorum confirmaretur,

LIBER

Cæsar. M. Antonium quæstorem suis præfecit hybernis. ipse equitatus præsidio pridie Calendas Ianuarias ab oppido Bibracte profiscitur ad legionem duodecimam, quam non longe à finibus Heduorum collocauerat in finibus Biturigum, eiq; adiungit legionem undecimam, quæ proxima fuerat, binis cohortibus ad impedimenta tuenda relictis, reliquum exercitum in copiosissimos agros Biturigum inducit: qui cum latos fines, & complura oppida haberent, unius legionis hybernis non poterant contineri, quin bellum pararent, coniurationesq; facerēt. Repentino aduentu Cæsaris accidit, quod imparatis, defectisq; fuit necesse, ut sine timore ullo rura colentes, prius ab equitatu opprimerentur, quàm cōfugere in oppida possent. namq; etiam illud uulgarè incursionis signum hostium, quod incendijs adificiorum intelligi consuevit, Cæsaris id erat interdicto sublatum, ne aut copia pabuli, frumentiq; si longius progredi uellet, deficeretur, aut hostes incendijs terrentur, multis hominum millibus captis, perterriti Bituriges, qui primum aduentum effugere poterant Romanorum, in finitimas ciuitates, aut priuatis hospitij confisi, aut societate consiliorū cōfugerant frustra. Nam Cæsar magnis itineribus omnibus locis occurrit, nec dat ulli ciuitati spatium de aliena potius, quàm de domestica salute cogitandi. quæ celeritate, & fideles amicos retinebat, & dubitanteis terrore ad conditiones pacis adducebat. Tali conditio-
ne proposita Bituriges, cum sibi uiderent clementia
Cæsaris

Cæsaris reditum patere in eius amicitiam, finitimasq;
 ciuitates sine ullo pœna dedisse obsides, atq; in fidem
 receptas esse, idem fecerunt. Cæsar militibus pro tan-
 to labore, ac patientia, qui brumalibus diebus itineris
 bus difficillimis, frigoribus intolerandis, studiosissi-
 me permanserant in labore, ducenos sestertios, cen-
 turionibus duo millia numum prædæ nomine condo-
 nanda pollicetur: legionibusq; in hyberna remissis, ip-
 se se recepit die. XL. Bibraçte: ibi cum ius diceret,
 Bituriges ad eum legatos mittunt auxilium petatum
 contra Carnutes, quos intulisse bellum sibi quereban-
 tur. Quare cognita, cum non amplius decem & octo
 dies in hybernis esset commoratus, legiones quartam
 decimam & sextam ex hybernis ab Arare educit, quas
 ibi collocatas, explicandæ rei frumentariæ causa supe-
 riore commentario demonstratum est. Ita cum dua-
 bus legionibus ad persequendos Carnutes proficisci-
 tur. Cum fama exercitus ad hostes esset perlata, ca-
 lamitate cæterorum ducti Carnutes, desertis uicis op-
 pidisq; quæ tolerandæ hyemis causa, constitutis re-
 pente exiguis ad necessitatē edificijs, incolebant (nui-
 per enim deuicti complura oppida dimiserant) disper-
 si profugiunt. Cæsar erumpentis eo maxime tempore
 acerrimas tempestates cum subire milites nollet, in
 oppido Carnutum Genabo castra ponit, atq; in tecta,
 partim Gallorum, partim coniectis celeriter stramen-
 tis, quæ tentoriorum integendorum gratia erant in-
 edificata, milites contegit, equites tamen & auxilia

LIBER

rios pedites in omneis parteis mittit, quas cumq; per-
tisse dicebantur hostes: nec frustra. nam plerumq; ma-
gna præda potiti nostri reuertuntur. oppressi Car-
netes hyemis difficultate, terrore periculi, cū tectis ex-
pulsī nullo loco diutius consistere auderent, nec syl-
varum præsidio tēpestatibus durissimis tegi possent.
disperſi magna parte amissa suorum, dissipantur in
finitimas ciuitates. Caesar tempore anni difficillimo,
cum satis haberet, conuenientes manus dissipare, ne
quod initium belli nasceretur, quantumq; in ratione
esset, exploratum haberet, sub tempus æstiuorū nul-
lum summum bellum posse conſlari. C. Trebonium
cum duabus legionibus, quas secum habebat, in hy-
bernis Genabi collocauit: ipse, cum crebris legationi-
bus Rhemorum certior fieret, Bellouacos, qui belli
gloria Gallos omnes, Belgasq; præstabāt, finitimasq;
ijs ciuitates, duce Corbeo Bellouaco, et Commio Atre-
bate exercitum comparare, atq; in unum locum co-
gere, ut omni multitudine in finibus Sueſſionum, qui
Rhemis erant attributi, facerent impressionem, per-
tinere autem non tantum ad dignitatem, sed etiam ad
salutem suam iudicaret, nullam calamitatem socios
optime de Republica meritos accipere, legionem ex
hybernis euocat rursus undecimam. Literas autē ad
C. Fabium mittit, ut in fines Sueſſionum legiones
duas, quas habebat, adduceret, alteramq; ex duabus
a. T. Labieno accersit. Ita quantum hybernorum op-
portunitas, belliq; ratio postulabat, perpetuo suo la-
bore,

bore, inuicem legionibus expeditionum onus iniun-
gebat. His copijs coactis, ad Bellouacos proficiscitur:
castrisq; in eorum finibus positis, equitum turmas di-
mittit in omneis parteis ad aliquos excipiendo, ex
quibus hostium consilia cognosceret. equites officio
functi renuntiant paucos in edificijs esse inuentos,
atq; hos non qui agrorum incolendorum causa re-
mansissent (namq; esse undiq; diligenter demigra-
tum) sed qui speculandi gratia essent remissi. à qui-
bus cū quæreretur Cæsar, quo loco multitudo esset Bel-
louacorum, quod ue esset consilium eorum, inuenier-
bat Bellouacos omneis qui arma ferre possent, in unū
locum conuenisse. Itemq; Ambianos, Aulercos, Cale-
tos, Velliocassos, Atrebates locū castris excelsum im-
pedita circūdatū palude delegisse, omnia impedimen-
ta in ulteriores sylvas cōtulisse, cōplures esse princi-
pes belli authores, sed multitudinem maxime Corbeo
obtemperare, quod ei summo odio esse nomen populi
Ro. intellexissent. Paucis ante diebus, ex his castris
Commiū discessisse ad auxilia Germanorū adducēda
quorū & uicinitas propinqua, & multitudo esset in-
finita. Cōstituisse autē Bellouacos oīm principū cōsen-
su, summa plebis cupiditate, ut si diceretur Cæsar cū
tribus legionibus uenire, offerret se ad dimicandū, ne
miseriore, ac duriore postea cōditione cū toto exerci-
tu decertare cogeretur: sin maiores copias adduceret,
in eo loco pmaneret, quē delegissent. pabulatiōe autē,
quæ propter anni tēpus cū exigua, tū disiecta esset,
& frumen

LIBER

Et frumentatione, Et reliquo comœatu ex insidijs
 prohibere Romanos, quæ Cæsar cum consentientibus
 plurimis cognouisset, atq; ea quæ proponerentur con-
 silia plena prudentiæ, longeq; à temeritate Barbarorū
 remota esse iudicaret, omnibus rebus in seruiendum
 statuit, quo celerius hostes contempta suorum pauci-
 tate prodirent in aciem. singularis enim uirtutis ueteri-
 rimas legiones septimam, octauam, Et nonam habe-
 bat: summæ spei, delectæq; iuuentutis, undecimæ, quæ
 octauo iam stipendio functa, tamen collatione reliqua-
 rum nondum eandem uetustatis, Et uirtutis cœperat
 opinionem. Itaq; consilio aduocato, rebus his, quæ ad
 se essent delatæ, omnibus expositis, animos multitudi-
 nis cōfirmat, si forte hostes trium legionum numero
 posset elicere ad dimicandum, agminis ordinem ita
 constituit, ut legio septima, octaua, nona, ante omnia
 iret impedimenta. deinde omnium impedimentorum
 agmen (quod tamē erat mediocre, ut in expeditioni-
 bus esse cōsuevit) cogeret undecima, ne maioris mul-
 titudinis species accidere hostibus posset, quàm ipsi
 depoposcissent. Hac ratione penē quadrato agmine
 instructo, in conspectu hostium celerius opinione eor-
 um exercitum adducit. Quis legiones repente instru-
 etas, uelut in acie certo gradu accedere Galli cum uir-
 derent, quorum erant ad Cæsarem plena fiduciæ con-
 silia perlata, siue certaminis periculo, siue subito ad-
 uentu, seu expectatione nostri cōsiliij, copias instruit
 pro castris, nec loco superiore decedunt. Cæsar, Et si
 dimicare

dimicare optauerat, tamen admiratus tantam multitudinem hostium ualle intermissa, magis in altitudinem depressa, quàm late patente, castra castris hostiũ confert. Hæc imperat uallo pedum. XII. muniri, coronisq; pro hac ratione eius altitudinis inædificari, fossam duplicem, pedum quinum denum lateribus directis deprimi, turres crebras excitari in altitudinem trium tabulatorũ, pontibus traiectis, constratisq; cõiungi, quorum frontes uimineæ loricula munirentur, ut hostis à duplici propugnatorum ordine depelleretur: quorum alter ex pontibus, quo tutior altitudine esset, hoc audacius, longiusq; tela promitteret: alter, quo propior hostem in uallo collocatus esset, ponte ab incidentibus telis tegeretur, portis fores, altioresq; turres imposuit. Huius munitionis duplex erat consilium. namq; & operum magnitudinem & timorem suum sperabat fiduciam barbaris allaturum: & cum pabulatum, frumentatumq; longius esset proficiscendum, paruis copijs castra munitione ipsa uidebat posse defendi. Interim crebro paucis utrinq; procurrentibus inter bina castra palude interiecta, contendebatur. quam tamen paludem nonnunquàm aut nostra auxilia, aut Gallorum, Germanorumq; transibant, acriusq; hostes insequabantur, aut uicissim hostes eodem transgressi nostros longius summovebant. Accidebat autem quotidianis pabulationibus id, quod accidere erat necesse, cum raris disiectisq; ex edificijs pabulũ conquireretur, ut impeditis locis dispersi pabulatores circumue-

LIBER

circumuenirentur. quæ res & si mediocre detrimentū
iumentorum, ac seruorū nostris afferebat, tamen stul-
tas cogitationes incitabat barbarorum, atq; eò magis
quod Commius, quem profectum ad auxilia Germano-
rum accersenda dixeram, cum equitibus uenerat:
qui tametsi numero non amplius erant quingentis, ta-
men Germanorum aduentu barbari inflabantur. Cæ-
sar cum animaduerneret hostē cōplures dies castris
palude, & loci natura munitis se tenere, neq; oppug-
nari castra eorum sine dimicatione pernicioſa, nec lo-
cum munitionibus claudi, nisi à maiore exercitu pos-
se, literas ad Trebonium mittit, ut quàm celerrime
posset, legionē. XIII. quæ cū. T. Sextio legato in Bi-
turigibus hyemabat, accerseret, atq; ita cū tribus legi-
onibus magnis itineribus ad se ueniret: ipse equites
inuicem Rhemorum, ac Lingonum, reliquarumq; ci-
uitatum, quorum magnū numerū euocauerat, presi-
sidio pabulationibus mittit, qui subitas hostiū incur-
siones sustinerent: quod cū quotidie fieret, ad iam con-
suetudine diligentia minueretur, quod plerūq; accidit
diuturnitate, Bellouaci delecta manu peditum, cog-
nitis stationibus quotidianis equitū nostrorū, sylue-
stribus locis insidias disponunt. Eodemq; equites por-
tero die mittunt, qui primum elicerent nostros in in-
sidias, deinde circumuentos aggredierentur. cuius ma-
la sors incidit Rhemis, quibus illa dies fungendi mu-
neris obuenerat. Namq; ij, cum repente hostiū equi-
tes animaduertissent, ac numero superiores paucitas
tem conſ

tem contempſiſſent, cupidiuſ inſecuti, à peditibus undiq; ſunt circumdati. quo factò perturbati, celerius, q̃ conſuetudo fert equeſtris prælii, ſe receperunt, amiſſo Vertiſco principe ciuitatis præfecto equitum: qui cum uix equo propter etatē poſſet uti, tamen conſuetudine Gallorū, neq; etatis excuſatione in ſuſcipienda præfectura uſus erat, neq; dimicari ſine ſe uoluerat. Inſtantur, atq; incitantur hoſtium animi ſecundo prælio, Principe, & præfecto Rhemorum interfecto: noſtri detrimento admonentur, diligentius exploratis locis ſtationes diſponere, ac moderatius cedentem inſequi hoſtem. Non intermittuntur interim quotidiana prælia in cōſpectu utrorumq; caſtrorum, quæ ad uada, tranſitusq; fiebant paludis. qua contentione Germani, quos propterea Cæſar transduxerat Rhenum, ut equitibus interpoſiti præliarentur, cum conſtantius uniuerſi paludem tranſiſſent, paucisq; reſiſtentibus interfectis, pertinatius reliquam multitudinem eſſent inſecuti, perterriti non ſolum ij, qui aut cominus opprimebantur, aut eminus uulnerabantur, ſed etiam, qui longius ſubſidiari conſueuerant, turpiter fugerunt. nec prius finem fugæ fecerunt, ſæpe amiſſis ſuperioribus locis, quàm ſe aut in caſtra ſuorum reciperent, aut nonnulli pudore coacti longius profugerent. Quorum periculo ſic omnes copię ſunt perturbatæ, ut uix iudicari poſſet, utrum ſecundis, minimisq; rebus inſolentiores, an aduerſis mediocribus timidiores eſſent. Compluribus diebus iſſdem in caſtris

LIBER

in castris consumptis, cū propius accessisse legiones,
et. C. Trebonium legatum cognouissent, duces Bello-
uacorum ueriti similem obsessionem Alexiæ, noctu
dimittunt eos, quos aut ætate, aut uiribus inferiores,
aut inermes habebant, unaq; reliqua impedimenta:
quorum perturbatum, & confusum dum explicat ag-
men (magna enim multitudo carrorum etiam expe-
ditos sequi Gallos consuevit) oppressi luce, copijs ar-
matorum castrorum uias instruunt, ne prius Romani
persequi se inciperent, quàm longius agmen impedi-
mentorū suorum processisset. At Cæsar neq; resi-
stentes tanto collis ascensu lacessendos iudicabat, neq;
non usq; eò legiones admouendas, ut discedere ex eo
loco sine periculo barbari militibus instantibus non
possent. Ita cum paludem impeditam à castris castra
diuidere, quæ transeundi difficultas celeritatem inse-
quendi tardare posset, atq; id iugum, quod trans palu-
dem, penè ad hostium castra pertineret, mediocri ual-
le à castris eorum intercisum animaduerneret, ponti-
bus palude constrata, legiones traducit: celeriterq; in
summam planiciem iugi peruenit, quæ decliui fasti-
gio duobus ab lateribus munebatur. ibi legionibus
instructis ad ultimum iugum peruenit: aciemq; colo-
co constituit, unde tormento missa tela in hostium
cuneos conijci possent. Barbari confisi loci natura, cū
dimicare non recusarent, si forte Romani subire col-
lem conarentur, paulatimq; copias distributas dimit-
tere non auderent, ne dispersi perturbaretur, in acie
permanse-

permanferunt: quorum pertinacia cognita, Cæſar uirginti cohortibus inſtructis, caſtrisq; eo loco metatis, muniri iubet caſtra. abſolutis operibus legiones pro uallo inſtructas collocat, equites frenatis equis in ſtationibus diſponit. Bellouaci cum Romanos ad inſequendum paratos uiderent, neq; pernoctare, aut diutius permanere ſine cibarijs eodem loco poſſent, tale conſilium ſui recipiendi inierunt: faſces ubi conſederant (nam in acie ſedere Gallos conſueſſe ſuperioribus commentarijs declaratum eſt) per manus ſtramentorum, ac uirgultorum, quorum ſumma erat in caſtris copia, inter ſe traditos, ante aciem collocauerunt: extremoq; tempore dici, ſigno pronuntiato uno tempore incenderunt. Ita continens flamma copias omnes repente à conſpectu texit Romanorum, quod ubi accidit, barbari uehementiſſimo curſu fugerunt. Cæſar & ſi diſceſſum hoſtium animaduertere non poterat, incendijs oppoſitis, tamen id conſilium cum fuga cauſa initum ſuſpicaretur, legiones premouet, & turmas mittit ad inſequendum. ipſe ueritus inſidias, ne forte in eodem loco ſubſiſtere hoſtis, atq; elicere noſtros in locum conaretur iniquum, tardius procedit. Equites cum intrare ſumum & flammam denſiſſimam timerent, ac ſi qui cupidius intrauerant, uix ſuorum ipſi priores partes aduerterent equorum, inſidias ueriti, liberam facultatem ſui recipiendi Bellouacis dederunt. Ita fuga timoris ſimul, calliditatisq; plena ſine ullo detrimento, millia non amplius decem progreſſi
q hoſtes,

LIBER

hostes, munitissimo loco castra posuerunt. inde cum saepe in insidijs equites, peditesq; disponderent magna detrimenta Romanis in pabulationibus inferebant. quod cum crebrius accideret ex captiuo quodam comperit Caesar Corbeum Bellouacorum ducem fortissimorum millia sex peditum delegisse, equitesq; ex omni numero mille, quos in insidijs eo loco collocaret, quem in locū propter copiam frumenti, ac pabuli Romanos pabulatū missuros suspicaretur. Quo cognito consilio, Caesar legiones plures quā solebat educit: equitatumq; qua consuetudine pabulatoribus mittere presidio consueuerat, praemittit: huic interponit praesidia leuis armaturae: ipse cum legionibus, quam potest maxime appropinquat. hostes in insidijs dispositi, cum sibi delegissent campum ad rem gerendam nō amplius patentem in omneis parteis passibus mille, syluis undiq; impeditissimis, aut altissimo flumine, uelut indagine munitum, hunc insidijs circumdederunt: nostri explorato hostium consilio, ad praeliandū animo, atq; armis parati, cum subsequētib; legionibus nullam dimicationem recusarent, turmatim in eum locū deueniunt. Quorū aduentu cū sibi Corbeus oblatam occasionem rei gerendae existimaret, prius cum paucis se ostendit, atq; in proximas turmas impetum facit. nostri constanter impetū sustinent insidiatorum: neq; plures in unū locum conueniūt, quod plerumq; equestribus praelijs. cū propter aliquē timorem accidit, tum multitudine ipsorum detrimentum accipitur.

accipitur. cum dispositis turmis inuicem rari praelia
 rentur, neq; ab lateribus circumueniri suos pateretur,
 erumpunt ceteri Corbeo praeliante ex syluis. fit magis
 na contentione diuersum praelium: quod cum diutius
 pari Marte iniretur, paulatim ex syluis instructa mul-
 tudo procedit peditum, quæ nostros cogit cedere
 equites: quibus celeriter subueniunt leuis armaturæ
 pedites, quos ante legiones missos docui, turmisque
 nostrorum interpositi constanter praeliantur. pug-
 natur aliquamdiu pari contentione. deinde ut ra-
 tio postulabat praelij, qui sustinuerant primos impe-
 tus insidiarum, hoc ipso fiunt superiores, quod nul-
 lum ab insidiantibus imprudentes acceperant de-
 trimentum. Accedunt propius interim legiones, cre-
 brius eodem tempore, & nostris, & hostibus num-
 tij afferuntur, Imperatorem instructis copijs adesi-
 se. Qua re cognita præsidio cohortium confisi no-
 stri acerrime praeliantur, ne si tardius rem gessissent,
 uictoriæ gloriam communicasse cum legionibus ui-
 derentur. Hostes concidunt animis, atque itineribus
 diuersis fugam quærunt nequicquam. Nam quibus
 difficultatibus locorum Romanos claudere uoluerāt,
 his ipsi tenebantur: uicti tamen, perculsiq; maiore
 parte amissa consternati, quò sors tulerat confugit-
 unt, partim syluis petitis, partim flumine, qui tamen
 in fuga à nostris acriter insequentibus conficiuntur.
 Cum interim nulla calamitate uictus Corbeus exce-
 dere praelio, syluasq; petere haud inuitatus nostris,

q 2 ad dediti

LIBER

ad deditionem potuit adduci, quin fortissime praelian-
do, compluresq; uulnerando, cogeret elatos iracun-
dia uictores in se tela conijcere. Tali modo re gesta,
recentibus praelij uestigijs ingressus Cæsar, cū uictos
tantā calamitate existimaret hostes, nuntio accepto
locum castrorum relicturos, quæ non longius ab ea
cade abesse, plus minus octo millibus passuum dice-
bantur (tamen si flumine impeditum transitum uider-
bat) tamē exercitu traducto progreditur. At Belloua-
ci, reliquæq; ciuitates repente ex fuga paucis, atq; his
uulneratis receptis, qui syluarū beneficio casum eui-
tauerant, omnibus aduersis cognita calamitate, inter-
fecto Corbeo, amisso equitatu, & fortissimis pediti-
bus, cū aduentare Romanos existimarent, concilio
repente cantu tubarum conuocato, conclamant, ut le-
gati, obsidesq; ad Cæsarem mittantur. Hoc omnibus
probato consilio Commius Atrebas ad cos profugit
Germanos, à quibus ad id bellum auxilia mutuatus
erat. Ceteri è uestigio mittunt ad Cæsarem legatos,
petuntq; , ut ea pœna sit contentus hostium, quàm si
sine dimicatione inferre integris posset, pro sua cle-
mentia, atq; humanitate, nunquàm profecto esset il-
laturus. afflictas opes equestri praelio Bellouacorum
esse, delectorum peditum multa millia interiisse, uix
refugisse nuntios cædis, tamen magnum, ut in tanta
calamitate Bellouacos eo praelio commodum esse con-
secutos, quod Corbeus author belli, concitator multi-
tudinis esset interfectus. Nunquàm enim Senatū tan-
tum in ciui

tum in ciuitate illo uiuo, quantum imperitam plebem potuisse. Hæc orantibus legatis commemorat Cæsar eodem tempore superiore anno Bellouacos, cæterasq; Galliæ ciuitates suscepisse bellum pertinacissime, hos ex omnibus in sententia permanfisse: neq; ad sanitatē reliquorum deditioe esse perductos. Scire atq; intelligere se causam peccati facillime mortuis delegari. neminem uero tantum pollere, ut inuitis principibus, resistente Sanatu, omnibus bonis repugnantibus, in firma manu plebis bellum cōcitare, & gerere posset. Sed tamen se contentum fore ea pœna, quam sibi ipsi contraxissent. Nocte insequenti legati responsa ad suos referunt, obsides conficiunt. Concurrunt reliquarū ciuitatum legati, quæ Bellouacorum speculabantur euentū, obsides dant, imperata faciunt, excepto Commio: quem timor cohibebat cuiusquā fidei suam committere salutem. Nam superiore anno. T. Labienus Cæsare in Gallia citeriore ius dicente. Cum Commium comperisset sollicitare ciuitates, & coniurationem contra Cæsarem facere, infidelitatem eius sine ulla perfidia iudicauit comprimi posse: quem quia nō arbitrabatur uocatum in castra uenturum, ne tentando cautiorem faceret. C. Volusenum Quadratum misit, qui eum per simulationem colloquij curaret interficiendum. Ad eam rem delectos tradidit centuriones. cum in colloquium uentum esset, & ut conuenerat, manum Commij Volusenus arripuisset, Centurio uelut insueta re permotus celeriter, à familiaribus pro-

LIBER

habitus Commij, conficere hominem non potuit: gra-
 uiter tamen primo ictu gladio caput percussit. Cum
 utrinq; gladij districti essent, nō tam pugnādi, quā
 diffugiendi fuit utrorumq; consiliū: nostrorum, quod
 morisero uulnere Commiū credebant affectum: Gal-
 lorum, quod insidijs cognitis plura quā uidebant
 extimescebant. Quo facto statuisse Commius diceba-
 tur, nunq̃ in conspectu cuiusquā Romani uenire.
 Bellicosissimis gentibus deuictis, Caesar cum uideret
 nullam iam esse ciuitatē, quæ bellū pararet, quo sibi
 resisteret, sed nonnullos ex oppidis demigrare, ex
 agris effugere, ad præsens imperiū euitandum plures
 in partes exercitū dimittere constituit. M. Antonium
 quæstorē cū legione duodecima sibi cōiungit. C. Fa-
 bium legatum cū cohortibus uiginti quinq; mittit in
 diuersissimam partē Galliæ, quod ibi quasdam ciui-
 tates in armis esse audiebat, neq; C. Caniniū Rebilū
 legatū, qui in illis regionibus præerat, satis firmas du-
 as legiones habere existimabat. T. Labienū ad se euo-
 cat. Legionemq; duodecimam, quæ cum eo fuerat in
 hybernis, in togatam Galliam mittit ad Colonias ci-
 uium Romanorum tuendas: ne quod simile incomi-
 modum accideret de incursione Barbarorum, ac supe-
 riore æstate Tergestinis accidisset, quia repentino la-
 trocinio, atq; impetu incolæ illorum erant oppressi,
 ipse ad deuastandos depopulandosq; fines Ambiori-
 gis proficiscitur: quem perterritum, atq; fugientē cū
 redigi posse in suam potestatē desperasset, proximū
 suæ digni-

Sue dignitatis esse ducebat, adeo fines eius vastare, ciuibus, edificijs, pecore, ut odio suorū Ambiorix, si quos fortuna fecisset reliquos, nullū reditum propter tantas calamitates haberet in ciuitatem. Cum in omnis fincis partium Ambiorigis, aut legiones, aut auxilia dimisisset, atq; omnia cadibus, incendijs, rapinis vastasset, magno numero hominū interfecto, aut capto, Labicnum cū duabus legionibus in Treueros mittit, quorum ciuitas propter Germaniæ uicinitatem, quotidianis exercitata bellis, cultu & feritate nō multum à Germanis differebat, neq; imperata unquā nisi exercitu coacta, faciebat. Interim. C. Caninius legatus cū magnā multitudinē conuenisse hostiū in fines Pictonum literis nuntijsq; Duracij cognouisset, qui perpetuo in amicitia Romanorum permanserat, quod pars quadam ciuitatis eius defecisset, ad oppidum Lemouicum contendit. quō cū aduentaret, atq; ex captiuis certius cognosceret, multis hominū millibus, Dumnaco duce Andium, Duraciū clausum, Lemouicum oppugnari, neq; infirmas legiones hostibus cōmittere auderet, castra munito loco posuit, Dumnacus cum appropinquare Caninium cognouisset, copijs omnibus ad legiones conuersis, castra Romanorum oppugnare instituit. Cum complures dies in oppugnatione consumpsisset, & magno suorum detrimento nullam partem munitionum conuellere potuisset, rursus ad obsidendum Lemouicum redit. eodem tempore, C. Fabius legatus complures ciuitates

LIBER

in fidem recipit, obsidibus firmat, literisq; C. Caninijs certior fit, quæ in Pictonibus gerantur. Quibus rebus cognitis, proficiscitur ad auxilium Duracio ferendū. at Dumnacus aduentu Fabij cognito, desperata salute, si tempore eodem coactus esset, & Romanum & externum sustinere hostem, & respicere, ac timere oppidanos, repente eo ex loco cum copijs recedit: ne se satis tutum fore arbitratur, nisi flumen Ligerim, quod erat ponte, propter magnitudinē constratū, copias traduxisset. Fabius, & si nondum in conspectu uenerat hostium, neq; se cum Caninio coniunxerat, tamen doctus ab ijs, qui locorum, nouerant naturam, potissimum credidit hostes perterritos, cum locum, quem petebant, petituros. Itaq; cum copijs ad eundē pontem contēnit, equitatumq; tantum procedere ante agmen imperat legionum, quantum cum processisset sine defatigatione equorum, in eadem se receperent castra. Consequuntur equites nostri, ut erat præceptum, inuaduntq; Dumnaci agmen, & fugientes perterritosq; sub sarcinis in itinere aggressi, magnæ præda, multis interfectis potiuntur. Itaq; re bene gesta se recipiunt in castra. insequentī nocte Fabius equites præmittit sic paratos, ut confligerēt, atq; omne agmē morarentur, dum consequeretur ipse: cuius præceptis ut res gereretur. Q. Titatius Varus præfectus equitū singularis & animi, & prudentiæ uir suos hortatur, agmenq; hostium consecutus turmas partim idoneis locis disponit, partim equitum prælium committit.

cōsistit

consistit audacius equitatus hostium succedentibus sibi peditibus, qui toto agmine subsistentes, equitibus suis contra nostros ferunt auxilium. fit praelium acri certamine, namq; nostri contemptis pridie, superatisq; hostibus, cum subsequi legiones meminissent, & pudore cædendi, & cupiditate per se conficiendi praelij, fortissime contra pedites praeliantur: hostesq; nihil amplius copiarum accessurum credentes, ut pridie cognouerant, delendi equitatus nostri nacti occasionem uidebantur. cum aliquamdiu summa contentione dimicaretur, Dumnacus instruit aciem, quæ suis esset equitibus inuicem præsidio. Tum repente confertæ legiones in conspectu hostium ueniunt. quibus uisis perculsæ barbarorum turmæ, ac perterritæ acies hostium perturbato impedimentorum agmine magno clamore discursuq; passim fugæ se mandant. At nostri equites qui paulo ante cum resistentibus fortissime conflixerant, lætitiæ uictoriæ elati magno undiq; clamore sublato, cedentibus circumfusi, quantum equorum uires ad persequendum, dextræq; ad cædendum ualent, tantum eo praelio interficiunt. Itaq; amplius millibus. XII. aut armatorum, aut eorum qui timore arma proiecerant interfectis, omnis multitudo capitur impedimentorum. Quæ ex fuga cum constaret Drapetem Senonem, qui ut primum defecerat Gallia collectis undiq; perditis hominibus, seruis ad libertatem uocatis, exulibus omnium ciuitatum accitis, receptis latronibus impedimēta, & commeatus Romanorum

q 5 intercep=

LIBER

interceperat, non amplius hominum duobus millibus ex fuga collectis provinciam petere, unâq; consilium cum eo Luterium Cadurcum cepisse, quem in superiore commentario, prima defectione Gallie facere in provinciam impetum uoluisse, cognitum est. Caninius legatus cum legionibus duabus ad eos persequendos contendit. ne de timore, aut detrimento provincie magna infamia perditorum hominum latrocinij caperetur. C. Fabius cum reliquo exercitu in Carnutes, reliquasq; proficiscitur ciuitates, quarum eo praelio, quod cum Dumnaco fecerat, copias esse accitas sciebat. Non enim dubitabat quin recenti calamitate summissiores essent futura: dato uero spatio, ac tempore, eodem instante Dumnaco possent concitari: qua in re summa felicitas celeritasq; in recipiendis ciuitatibus Fabium consequitur. nam Carnutes, qui saepe uexati nunquam pacis fecerant mentionem, datis obsidibus ueniunt in deditonem: ceteraq; ciuitates posite in ultimis Gallie finibus oceano coniunctae, quae Armoricae appellantur, auctoritate adductae Carnutum, aduentu Fabij legionumq;, imperata sine mora faciunt. Dumnacus suis finibus expulsus errans latitansq; solus extremas Gallie regiones petere coactus est. At Drapes unâq; Luterius, cum legiones Caniniumq; adesse cognoscerent, nec se sine certa pernicie, persequente exercitu, putarent provinciae fines intrare posse: nec iam liberam uagandi latrocinandiq; facultatem haberent, consistunt in agris Cadurcorum. Ibi cum Luterius apud suos ciues quondam in

dam integris rebus multum potuisset, semperq; author nouorum consiliorum, magnam apud Barbaros auctoritatem haberet, oppidum Vxellodunum, quod in clientela fuerat eius, natura loci egregie munitum, occupat suis & Drapelis copijs, oppidanosq; sibi coniungit. Quo cum confestim. C. Caninius uenisset, animaduerneretq; omnes oppidi partes praeuulsissimis saxis esse munitas, quod defendente nullo, tamē armatis ascendere esset difficile, magna autem impedimenta oppidanorum uideret, quae si clandestina fuga subtrahere conarentur, effugere non modo equitatum, sed ne legiones quidem possint, tripartito cohortibus diuisis, trina excelsissimo loco castra fecit: à quibus paulatim quantum copiae patiebantur, uallū in oppidi circuitu ducere instituit. Quod cum animaduernerent oppidani, miserrimaeque Alexiae memoria solliciti similem casum obsessionis uererentur, maximeque ex omnibus Luterius, qui fortunae illius periculum fecerat, moneret rationem frumenti esse habendam, constituunt omnium consensu, parte ibi relictā copiarum, ipsi cum expeditis, ad importandum frumentum proficisci. Eo consilio probato, proxima nocte duobus millibus armatorum relictis, reliquos ex oppido Drapes & Luterius educunt. Si paucos dies morati ex finibus Cadurcorum, qui partim re frumentaria subleuare eos cupiebant, partim prohibere quo minus sumerent, non poterant, magnum numerum frumenti comparant. Nonnumq;

LIBER

nunquam autem ex peditionibus nocturnis castella
 nostrorum adoriuntur. Quam ob causam. C. Canini=
 us toto oppido munitiones circumdare conatur, ne aut
 opus effectum tueri non possit, aut plurimis in locis
 infirma disponat præsidia. Magna copia frumenti
 comparata, confidunt Drapes, & Luterius non lon=
 gius ab oppido. X. millibus passuum, unde paulatim
 frumentum in oppidum supportarēt, ipsi inter se pro=
 vincias partiuntur. Drapes castris præsidio cum par=
 te copiarum restitit. Luterius agmen iumentorum ad
 oppidum adducit. dispositis ibi præsidijs, hora noctis
 circiter decima, sylvestribus angustisq; itineribus fru=
 mentum importare in oppidum instituit. quorum stre=
 pitum uigiles castrorum cum sensissent, explorato=
 resq; missi quæ agerentur, renuntiassent, Caninius ce=
 leriter cum cohortibus armatis ex proximis castellis
 in frumentarios sub ipsam lucem impetum fecit. ij re=
 pentino malo perterriti diffugiunt ad sua præsidia:
 quæ nostri, ut uiderunt, acrius contra armatos inci=
 tati neminem ex eo numero uiuum capi patiuntur.
 Profugit inde cum paucis Luterius, nec se recipit in
 castra. Re bene gesta, Caninius ex captiuis comperit
 partem copiarum, cum Drapete esse in castris intra
 millia passuum decem. qua re ex compluribus cogni=
 ta, cum intelligeret, fugato duce altero, perterritos re=
 liquos facile opprimi posse, magnæ felicitatis esse ar=
 bitrabatur, neminem ex cede refugisse in castra, qui
 de accepta calamitate nuntium Drapeti perferret. Sed
 cum

cum in experiundo periculum nullum uideret, equitatum omnem, Germanosq; pedites summæ uelocitatis omneis ad castra hostium præmittit. Ipse legionem unam intra castra distribuit, alteram secum expeditam ducit, Cum propius hostem accessisset ab exploratoribus, quos præmiserat, cognoscit castra eorum, ut Barbarorum ferè consuetudo est, relictis locis superioribus ad ripas fluminis esse demissa. At Germanos, equitesq; imprudentibus omnibus de improviso aduolasse, & prælium commisisse. Quare cognita, legionem armatam instructamq; adducit. ita repente omnibus ex partibus signo dato, loca superiora capiuntur. quod ubi accidit, Germani equites signis legionis uisis uehementissime præliantur. confestim omnes cohortes undiq; impetum faciunt: omnibus aut interfectis, aut captis magna præda potiuntur. Capitur ipse eo prælio Drapes. Caninius felicissime re gesta sine ullo penè militis uulnere ad obsidendos oppidanos reuertitur: externoq; hoste deleta, cuius timore augere præsidia, & munitione oppidanos circumdari prohibitus erat, opera undiq; imperat administrari. Venit eodem cū suis copijs postero die. C. Fabius: partemq; oppidi sumit ad obsidendum. Cæsar interim M. Antonium quæstorem cum cohortibus. XV. in Bellouacis reliquit, ne qua rursus nouorum consiliorum ad capiendum bellum facultas daretur: ipse reliquas ciuitates adit, obsides plures imperat. timentes omnium animos consolatione sanat. Cum in Carnutes uel

LIBER

tes uenisset, quorū consilio in ciuitate superiore commentario Cæsar exposuit initium belli esse ortum, quod præcipue eos propter conscientiam facti timere animaduertebat, quo celerius ciuitatē metu liberaret, principem sceleris ipsius, & concitatorē belli Cutrutum ad suppliciū deposcit. qui & si ne ciuitus quidem suis se cōmittebat, tamē celeriter omnium curæ quæsitus in castra perducitur. Cogitur in eius supplicium Cæsar contra naturā suā, maximo militum consensu, qui omnia pericula, & detrimenta belli à Cutrutato accepta referebant: adeo, ut uerberibus exanimatum corpus securi feriretur. Ibi crebris literis Canini fit certior, quæ de Drapete, & Luterio gesta essent. quoq; in consilio permanerent oppidani: quorū & si paucitatē contemnebat, tamen pertinaciā magna poena esse afficiendā iudicabat, ne uniuersa Gallia non uires sibi defuisse ad resistendum Romanis, sed constantiam putaret: né ue hoc exemplo ceteræ ciuitates locorū opportunitate fretæ, se uindicarent in libertatem, cum omnibus Gallis notum esse sciret, reliquā esse unam æstatem suæ prouinciæ, quam si sustinere potuissent, nullum ultra periculū uererentur. Itaq; C. Calenum legatum cum legionibus duabus relinquit, qui iustis itineribus se subsequeretur. Ipse cū omni equitatu quā potest celerrime ad Caninium contendit. Cum contra expectationem omniū Cæsar Vxellodunum uenisset, oppidumq; operibus clausum animaduocretet, neq; ab oppugnatione recedi uideret, ulla cō

illa conditione posse, magna autem copia frumenti abundare oppidanos, ex perfugis cognosceret, aqua prohibere hostem tentare coepit. flumen infimam uallem diuidebat, quæ penè totum montem cingebat, in quo positum erat præruptum undiq; oppidum Vxellodunum, hoc auertere loci natura prohibebat. sic enim imis radicibus montis ferebatur, ut nullam in partem depressis fossis deriuari posset. Erat autem oppidanis difficilis & præruptus eo descensus, ut prohibentibus nostris sine uulneribus ac periculo uitæ neq; adire flumen, neq; arduo se recipere possent ascensu. Quæ difficultas eorum cognita, Cæsar sagittarijs, funditoribusq; dispositis, tormētis etiam quibusdam locis contra facillimos descensus collocatis aqua fluminis prohibebat oppidanos, quorum omnis postea multitudo aquarum unum in locum conueniebat. sub ipsius enim oppidi murum, magnus fons prorumpebat, ab ea parte, quæ ferè pedum. CCC. interuallo fluminis circuitu uacabat. Hoc fonte prohiberi posse oppidanos cum optarent reliqui, Cæsar unus uideret non sine magno periculo, è regione eius uineas agere aduersus montem, & aggeres struere coepit magno cum labore, & continua dimicatione. Oppidani enim loco superiore decurrunt, & eminus sine periculo præliantur, multosq; pertinaciter succedentes uulnerant. non deterrentur tamen milites nostri uineas proferre, & labore atque operibus locorum uincere difficultates. Eodem tempore tectos cuniculos

LIBER

cuniculos agūt ad caput fontis. quod genus operis si-
ne ullo periculo, & sine suspitione hostium facere li-
cebat. Extruitur agger in altitudinem pedum nouem,
collocatur in eo turris decem tabulatorum, non qui-
dem quæ mœnibus æquaretur (id enim nullis operi-
bus effici poterat) sed quæ superare fontis fastigium
posset. Ex ea cum tela tormentis iacerentur ad fontis
aditus, nec sine periculo possent aquari oppidani, non
tantum pecora atq; iumenta, sed etiam magna homi-
num multitudo siti cōsumebatur. quo malo perterriti
oppidani, Cupas scuo, pice, scandulis complent, eas ar-
dentes in opera prouoluunt. Eodem tempore accen-
sæ præliantur, ut ab incendio restinguendo dimica-
tionis periculo deterreant Romanos. Magna repen-
te in ipsis operibus flamma existit. quæcūq; enim per
locum præcipitem missa erant, ea uincis & aggere
suppressa comprehendebant idipsum, quod moraba-
tur. Milites contra nostri, quamquàm periculoso ge-
nere prælij, locoq; iniquo premebantur, tamen omnia
paratissimo sustinebant animo. Res enim gerebatur,
& excelso loco, & in conspectu exercitus nostri: ma-
gnusq; utrinq; clamor oriebatur, ita ut quisq; poter-
rat maxime insignis, quo notior, testatiorq; uirtus
eius esset, telis hostium, flammæq; se offerebat. Cæ-
sar cum complures suos uulnerari uideret, ex omni-
bus oppidi partibus cohortes montem ascendere, &
simulatione mœnium occupandorum clamorem uni-
diq; iubet tollere. Quo factō perterriti oppidani, cum
quid agere

quid ageretur in locis reliquis essent ignari, reuocant ab impugnandis operibus armatos, murisq; disponūt, ita nostri sine praelij facto, celeriter opera flamma comprehensa partim restringunt, partim interseindunt. Cum pertinaciter resisterent oppidani, magna etiam parte suorum siti amissa, in sententia permanebant. Ad postremum cuniculis uenæ fontis intercisæ sunt, atq; auersæ: quo facto repente fons perennis exhaustus, tantam attulit oppidanis salutis desperationem, ut id non hominum consilio, sed Deorum uoluntate factum putarent. Itaq; necessitate coacti se tradiderunt. Cæsar, cum suam lenitatem cognitam omnibus sciret, neq; uereretur, ne quid crudelitate naturæ uideretur asperius fecisse, neq; exitum consiliorum suorum animaduiceret, si tali ratione diuersis in locis plures rebellare cœpissent, exemplo supplicij deterrendos reliquos existimauit. Itaq; omnibus qui arma tulerant, manus præcidit, uitamq; concessit, quo testatior esset pœna improborum. Drapes quem captum esse à Caninio docui, siue indignatione & dolore uinculorum, siue timore grauioris supplicij, paucis diebus sese cibo abstinuit, atq; ita interiit. Eodem tempore Luterius, quem profugisse ex praelio scripsi, cum in potestatem uenisset Epasnaкти Aruerni (crebro enim mutandis locis, multorum fidei se committebat, quod nusquam diutius sine periculo commoraturus uidebatur, cū sibi conscius esset, quàm inimicum deberet Cæsarem habere) hunc Epasnactus Aruernus amicissimus populi

r

Romani

LIBER

Romani, sine dubitatione ulla uinctum ad Casarem duxit. Labienus interim in Treueris equestre praeliū secundum facit: compluribusq; Treueris interfectis, & Germanis, qui nullis aduersus Romanos auxilia denegabant, principes eorum uiuos in suam redegit potestatem. atq; in ijs Surum Heduum, qui & uirtutis & generis summam nobilitatem habebat, solusq; ex Heduis ad id tempus permanserat in armis. Ea re cognita, Caesar cum in omnibus partibus Gallie bene res gestas uideret, iudicaretq; superioribus aestiuis Galliam deuictam & subactam esse, Aquitaniam nunquam ipse adisset, sed per. P. Crassum quadam ex parte deuicisset, cum duabus legionibus in eam partem est profectus, ubi extremum tempus consumeret aestiuorū. Quam rem sicut cetera celeriter feliciterq; confecit. namq; omnes Aquitaniae ciuitates legatos ad eum miserunt, obsidesq; ei dederunt. Quibus rebus gestis, ipse cum equitum praesidio Narbonem profectus est: exercitum per legatos in Hyberna deduxit: quatuor legiones in Belgio collocauit. cum. M. Antonio, &. C. Trebonio, &. P. Vatinio, &. Q. Tullio legatis, duas in Heduos misit: quorū in omni Gallia summam esse auctoritatem sciebat. duas in Turo- nes ad fines Carnutum posuit, quae omnem regionem coniunctam oceano continerent. Duas reliquas in Lemouicum fines nō longe ab Aruernis, ne qua pars Galliae uacua ab exercitu esset. Paucos dies ipse in prouincia moratus, cum celeriter omnes conuentus percucur-

percucurrisset, publicas controuersias cognouisset, be-
memeritis præmia tribuisset: cognoscendi enim ma-
ximam facultatem habebat, quali quisque animo in
Rempub. fuisset totius Gallie defectione, quam susti-
nuerat fidelitate atq; auxilijs prouinciæ illius. His
rebus confectis, ad legiones in Belgium se recepit, hy-
bernavitq; Nemetocennæ. ibi cognoscit Commium
Atrebatem prælio cum equitatu suo contendisse. Nam-
cum Antonius in hyberna uenisset, ciuitasq; Atreba-
tum in officio maneret, Commius, qui post illam uul-
nerationem, quam supra commemorauimus, semper ad
omnes motus paratus suis ciuibus esse consueisset, ne
consilia belli quærentibus, author armorum, duxq;
decesset, parente Romanis ciuitate, cum suis equiti-
bus, se suosq; latrocinijs alebat: infestisq; itineribus
commeatus complures, qui comportabantur in hyber-
na Romanorum intercipiebat. Erat attributus An-
tonio præfectus equitum. C. Volusenus Quadratus,
qui cum eo hybernaret: hunc Antonius ad persequen-
dum equitatum hostium mittit. Volusenus autem ad
eam uirtutem quæ singularis in eo erat, magnum odi-
um Commij adiungebat, quo libentius id faceret,
quod imperabatur. Itaque dispositis insidijs, sæpius
eius equites aggressus, secunda prælia faciebat. No-
uissime cum uehementius contenderetur, ac Volu-
senus ipsius intercipiendi Commij cupiditate per-
tinacius cum cum paucis infecutus esset, ille autem
fuga uehementi Volusenum longius produxisset,

LIBER

repente omnium suorum inuocat fidem, atq; auxiliū, ne sua uulnera perfidia interposita paterentur inulta, cōuersoq; equo se à cæteris incautius permittit in præfectum. Faciunt idem omnes eius equites, paucosq; nostros conuertunt, atq; insequuntur. Commius incensum calcaribus equum iungit equo Quadrati, lancea q; infesta medium femur eius magnis uiribus traiecit. Præfecto uulnerato, non dubitant nostri resistere, & cōuersi hostem pellerè. Quod ubi accidit complures hostium magno nostrorum impetu pulsū uulnerantur. & partim in fuga proteruntur, partim interceptiuntur. Quod ubi malum dux equi uelocitate euitauit, grauius uulneratus Præfectus, ut uitæ periculū aditurus uideretur, refertur in castra. Commius autē siue expiato suo dolore, siue magna parte amissa suorum, legatos ad Antonium mittit, seq; ibi futurum ubi præscripserit, & ea facturum, quæ imperauerit, obsidibus datis firmat. Vnum illud orat, ut timori suo concedatur, ne in conspectum ueniat cuiusquàm Romani. quam postulationem Antonius, cum iudicaret ab iusto nasci timore, ueniam petenti dedit, obsides accepit.

SCIO

Cæsarem singulorum annorum singulos commentarios fecisse, quod ego non existimaui mihi esse faciendum, propterea quod insequens annus. L. Paulo, & C. Marcello consulibus, nullas habet Galliae magnopere res gestas: ne quis tamen ignoraret, quibus in locis Cæsar, exercitusq; eo tempore fuissent, pauca scribenda, coniungendaq;

gendaq; huic Commentario statui. Cæsar cum in Belgio hyemaret, unum illud propositum habebat, continere in amicitia ciuitates, nulli spem, aut causam dare armorum. nihil enim minus uolebat, quàm sub discessu suo necessitatem sibi aliquam imponi belli gerendi, ne cum exercitum deducturus esset, bellum aliud quod relinqueretur, quod omnis Gallia libenter sine presenti periculo susciperet. Itaq; honorifice ciuitates appellando, principes maximis præmijs afficiendo, nulla onera noua imponendo, defessam tot aduersis prælijs Galliam, conditione parendi meliore facile in pace continuit. Ipse hybernis peractis contra consuetudinem in Italiam quàm maximis itineribus est profectus, ut municipia & colonias appellaret, quibus M. Antonij quæstoris sui commendaret sacerdotij petitionem. Contendebat enim gratia, cum libenter pro homine sibi coniunctissimo, quem paulo ante præmisserat ad petitionem, tum acriter contra factionem & potentiam paucorum, qui M. Antonij repulsa Cæsaris recedentis conuellere gratiam cupiebant. Hunc & si Augurem prius factum, quàm Italiam attingeret in itinere audierat, tamen nõ minus iustam sibi causam municipia & colonias adeundi existimauit, ut ijs gratias ageret, quod frequentiam, atq; officium suum Antonio præstitissent. simulq; se & honorem suum insequentis anni commendaret; propterea, quod insolenter aduersarij sui gloriarentur. L. Lentulum, & C. Marcellum consules creatos, qui omnem honorem &

7 3 dignita

LIBER

dignitatem Cæsaris expoliaret: ereptum Sergio Gallie consulatum, cum is multo plus gratia, suffragijsq; ualuisse, quod sibi coniunctus & familiaritate & necessitudine legationis esset. Exceptus est Cæsaris aduentus ab omnibus municipijs & colonijs incredibili honore, atq; amore. Tum primum enim ueniebat ab illo uniuerse Gallie bello. nihil relinquebatur, quod ad ornatum portarum, itinerum, locorumq; omnium, qua Cæsar iturus erat, excogitari posset. Cum liberis omnis multitudo obviam procedebat. Hostiæ omnibus locis immolabantur, triclinijs stratis fora, templaq; occupabantur, ut uel expectatissimi triumphi leticia percipi posset. tanta erat magnificentiæ apud opulentiores, cupiditas apud humiliores. Cū omnes regiones Gallie Togatæ Cæsar percucurrisset, summa celeritate ad exercitum Nemetocennam rediit: legionibusq; ex omnibus hybernis ad fines Treuerorum euocatis, eò profectus est, ibiq; exercitum lustrauit. T. Labienum Gallie Togatæ præfecit, quæ maiore commendatione conciliaretur ad Consulatus petitionem. Ipse tantum itinerum faciebat, quantum satis esse ad mutationem locorum propter salubritatem existimabat. Ibi quamquàm crebro audiebat Labienum ab inimicis suis sollicitari: certiorq; fiebat, id agi paucorum consilijs, ut interposita Senatus auctoritate, aliqua parte exercitus spoliaretur, tamen neq; de Labieno credidit quicquàm, neq; contra Senatus auctoritatem, ut aliquid faceret, potuit adduci. Iudica-

ci. Iudicabat enim liberis sententijs Patrum conscrip-
 ptorum causam suam facile obtineri. Nam. C. Curio
 Tri. ple. cum Cæsaris causam dignitatemque defen-
 dendam suscepisset, sæpe erat Senatui pollicitus, si
 quem timor armorum Cæsaris læderet, & quoni-
 am Pompeij dominatio atque arma non minimum
 terrorem foro inferrent, discederet uterq; ab armis,
 exercitusq; dimitteret: fore eo facto liberam & sui
 iuris ciuitatem. neq; hoc tantum pollicitus est, sed eti-
 am per se discessionem facere cœpit, quod ne fieret,
 Consules, amiciq; Pompeij iusserunt, atque ita rem
 moderando, discesserunt. Magnum hoc testimonium
 Senatus orat uniuersi, conueniensq; superiori facto.
 Nam Marcellus proximo anno cum impugnaret Cæ-
 saris dignitatem, contra legem Pompeij, & Crassi,
 retulerat ante tempus ad Senatum de Cæsaris pro-
 uincijs, sententijsq; dictis discessionem faciente Mar-
 cello, qui sibi omnem dignitatem ex Cæsaris inui-
 dia querebat, Senatus frequens in alia omnia tran-
 sijt, quibus non frangebantur animi inimicorum Cæ-
 saris, sed admonebantur, quo maiores pararent ne-
 cessitudines, quibus cogi posset Senatus id probare,
 quod ipsi constituisent. Fit deinde. S. C. ut ad bellum
 Parthicum legio una à Cn. Pompeio, altera à C. Cæ-
 sare mitterentur. neq; obscure hæ duæ legiones uni
 Cæsari detrahuntur. Nam Cn. Pompeius legionem
 primam, quam ad Cæsarem miserat confectam ex
 delectu provincie, Cæsari eam tanquam ex suo nu-

LIBER

mero dedit. Cæsar tamen cum de uoluntate aduersa-
 riorum se expoliari nemini dubium esset, Cn. Pom-
 peio legionem remisit, & suo numero. XV. quam in
 Gallia citeriore habuerat, ex. S. C. iubet tradi. in eius
 locum. XIII. legionem in Italiam mittit, quæ præsi-
 dia tueretur, ex quibus præsidij. XV. deducebatur.
 Ipse exercitum distribuit, per hyberna. C. Treboni-
 um cum legionibus. IIII. in Belgio collocat. C. Fabi-
 um cum totidem in Heduos deducit. Sic enim existi-
 mabat tutissimam fore Galliam, si Belgæ quorum
 maxima uirtus, & Hedui, quorum authoritas sum-
 ma esset, exercitibus continerentur. Ipse in Italiam
 profectus est. Quo cum uenisset, cognoscit, per. M.
 Marcellum consulem legiones duas ab se remissas,
 quæ ex. S. C. deberent ad Parthicum bellum duci,
 Cn. Pompeio traditas, atq; in Italia retentas esse. Hoc
 facto, quamquàm nulli erat dubium quin arma
 contra Cæsarem pararentur, tamen Cæ-
 sar omnia patiēda esse statuit,
 quoad sibi spes aliqua
 relinqueretur, iu-
 re potius dis-
 ceptandi,
 quàm
 belli geren-
 di.

C. Iulij

C. IULII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
CIVILI. LIBER
PRIMVS.

ITERIS A FABIO. C.
Caesaris cōsulibus redditis, egre
ab ijs impetratū est summa Tri-
bunorum Pleb. contentione, ut
in Senatu recitarentur. Vt uero
ex literis ad Senatum referretur
impetrari non potuit. Refrunt
Consules de Repub. in ciuitate. L. Lentulus consul Se-
natui Rei q; publicæ se non defuturum pollicetur, si
audacter, ac fortiter sententiās dicere uelint. sin Cæsar
rem respiciant, atq; eius gratiam sequantur, ut super-
rioribus fecerint temporibus, se sibi consilium captu-
rum, neq; Senatus authoritati obtemperaturum, ha-
bere se quoq; ad Cæsaris gratiam, atq; amicitiam rei
ceptum. In eandem sententiam loquitur Scipio, Pom-
peio esse in animo Reipub. non deesse si Senatus se-
quatur. si cunctetur, atq; agat lenius, ne quicquā
eius auxilium, si postea uelit, Senatum imploraturū.
Hæc Scipionis oratio, quod Senatus in urbe habeba-
tur. Pompeiusq; aderat, ex ipsius ore Pompeij mitti
uidebatur. Dixerat aliquis leniorem sententiam, ut
primo. M. Marcellus ingressus in eam orationem, nō
oportere ante de Repub. ad Senatum referri, quā
r s delectus

LIBER

*delectus tota Italia habiti, & exercitus conscripti essent, quo presidio, tuto & libere Senatus, quæ uellet decernere auderet. ut. M. Calidius, qui censebat, ut Pompeius in suas provincias proficisceretur, ne quæ esset armorum causa, timere Cæsarem abreptis ab eo duabus legionibus, ne ad eius periculum reservare, & retinere eas ad urbem Pompeius uideretur. ut. M. Ruffus, qui sententiam Calidij paucis ferè mutatis uerbis sequebatur. ij omnes conuictio. L. Lentuli Consulis correpti exagitabantur. Lentulus sententiam Calidij pronuntiaturum se omnino negauit. Marcellus perterritus conuictijs à sua sententia discessit. Sic uocibus Consulis, terrore præsentis exercitus, minis amicorū Pompeij pleriq; compulsi, inuiti & coacti Scipionis sententiam sequuntur, uti ante certam diem Cæsar exercitum dimittat. Si non faciat, cum aduersus Rempub. facturum uideri. intercedit. M. Antonius. Q. Cassius Tri. Ple. Refertur confestim de intercessione Tribunorum. dicuntur sententiæ graues. ut quisq; acerbissime crudelissimeq; dixit, Ita quàm maxime ab inimicis Cæsaris collaudatur. Misso ad uesperam Senatu, omnes qui sunt eius ordinis à Pompeio euocantur. Laudat Pompeius, atq; in posterum confirmat: segniores castigat, atq; incitat, multi undiq; ex ueteribus Pompeij exercitibus, spe præmiorum, atq; ordinum euocantur, multi ex duabus legionibus, quæ sunt traditæ à Cæsare accersuntur. Completur Vrbs. ad ius Comitijs Tribunos Pleb. C. Curio euocat. omnes amici
Consultum*

Consulū, necessarij Pompeij, atq; eorum qui uet-
 res inimicitias cum Cæsare gerebant, coguntur in Sē-
 natum; quorum uocibus, & concursu terrentur infir-
 miores, dubij confirmantur. plerisq; uero libere poter-
 stas decernendi eripitur. pollicetur. L. Piso censor se-
 se iturum ad Cæsarem. Item. L. Roscius prætor, qui
 de his rebus eum doceant. Sex dies ad eam rem confi-
 ciendam spatij postulant. dicuntur etiam à nonnullis
 sententiæ, ut legati ad Cæsarem mittantur, qui uolun-
 tatem Senatus ei proponant. omnibus his resistitur,
 omnibusq; oratio Cons. Scipionis, Catonis, opponi-
 tur. Catonem ueteres inimiciæ Cæsaris incitant, &
 dolor repulsæ. Lentulus æris alieni magnitudine, &
 spe exercitus, ac prouinciarū, & regum appellando-
 rum largitionibus mouetur: seq; alterum fore Syllam
 inter suos gloriatur, ad quem summa imperij redeat.
 Scipionem eadem spes prouinciæ, atq; exercituū im-
 pellit. quos se pro necessitudine partituros cū Pom-
 peio arbitratur. simul iudiciorū metus, adulatio, atq;
 ostentatio sui, & potentium, qui in Repub. iudicijsq;
 tum plurimum pollebant. Ipse Pompeius ab inimicis
 Cæsaris incitatus, quod neminem dignitate secum
 exæquari uolebat, totum se ab eius amicitia auerte-
 rat, & cum communibus inimicis in gratiam redi-
 erat: quorum ipse maximā partem illo affinitatis tem-
 pore adiunxerat Cæsari. simul infamia duarum le-
 gionum permotus, quas ab itinere Asiæ, Syriæque
 ad suam potentiam, dominatumq; conuerterat, rem
 ad arma

LIBER

ad arma deduci studebat. His de causis aguntur omnia raptim, atq; turbate, neq; docendi Cæsaris propinquis eius spatium datur, nec Tri. ple. sui periculi deprecandi, neq; etiam extremi iuris intercessionem retinendi, quod. L. Sylla reliquerat, facultas tribuitur. sed de sua salute die septimo cogitare coguntur, quod illi turbulentissimi superioribus temporibus Tri. ple. octauo deniq; mense suarum actionum respicere, ac timere consueuerant. Decurritur ad illud extremum atq; ultimum S. C. quo, nisi penè in ipso urbis incendio, atq; desperatione omnium salutis, latorum audacis, nunquam ante discessum est, dent operam Con. P. R. tri. ple. quiq; Con. sunt ad urbem, ne quid Respublica detrimenti capiat. Hæc S. C. perscribuntur ad VII. Idus Ianuarij. Itaq; quinq; primis diebus quibus haberi Senatus potuit, qua ex die consulatum inijt Lentulus biduo excepto Comitiali, & de Imperio Cæsaris, & de amplissimis uiris tri. ple. grauissime acerbissimeq; decernitur. profugiunt statim ex urbe tri. ple. seseq; ad Cæsarem conferunt. Is eo tempore erat Rauennæ, expectabatq; suis leuissimis postulatis responsa, si qua hominum equitate, res ad ocium deduci posset. Proximis diebus habetur Senatus extra urbem, Pompeius eadem illa, quæ per Scipionem ostenderat, agit. Senatus uirtutem constantiamq; collaudat. copias suas exponit. legiones habere sese paratas. X. Præterea cognitum compertumq; sibi, alieno esse animo in Cæsarem milites, neq; ijs posse persuaderi, uti

cum

eum defendant, aut sequatur. Statim de reliquis rebus ad Senatum refertur, tota ut Italia delectus habeatur: Faustus Sylla prope in Mauritaniam mittatur: pecunia uti ex aerario Pompeio detur. refertur etiam de Rege Iuba, ut socius sit, atq; amicus. Marcellus uero passurum se in presentia negat. De Fausto impedit Philippus tri. ple. De reliquis rebus S. C. perscribuntur. Prouinciæ priuatis decernuntur, duæ consulares, reliquæ prætorie. Scipioni obuenit Syria. L. Domitio Gallia, Philippus, & Marcellus priuato consilio prætercuntur, neq; eorum sortes deiciuntur. In reliquas prouincias prætores mittuntur: neq; expectant, quod superioribus annis acciderat, ut de eorum Imperio ad populum referatur, paludatiq; uotis nuncupatis exeunt. Consules, quod ante id tempus acciderat nunquam, ex urbe proficiscuntur. Lictoresq; habent in urbe ex capitolio priuatim, contra omnia uetustatis exempla. tota Italia delectus habentur: arma imperantur: pecuniæ à municipijs exiguntur: & è fanis tolluntur: omnia diuina, & humana iura permiscuntur. Quibus rebus cognitis, Cæsar apud milites concionatur. omnium temporum iniurias inimicorum in se commemorat, à quibus & inductum, & deprauatum Pompeium queritur, inuidia atq; obrestitutione laudis suæ, cuius ipse honori, & dignitati semper fauerit, adiutorq; fuerit. Nouum in Repub. introductum exemplum queritur, ut Tribunitia intercessio armis notaretur, atq; opprimeretur, quæ superioribus annis armis esset

LIBER

mis esset restituta: Syllam nudata omnibus rebus Tribunitia potestate, tamen intercessionem liberam reliquisse. Pompeium, qui amissam restituisse uideatur, dona etiam, quæ ante habuerat, ademisse. Quotiescunq; sit decretum, darent magistratus operam, ne quid Respub. detrimenti caperet, qua uoce, & quò S.C. populus Romanus ad arma sit uocatus, factum in perniciosis legibus, in ui Tribunitia, in secessione populi, templis, locisq; editioribus occupatis, atq; hæc superioris ætatis exempla expiata Saturnini, atque Gracchorum casibus docet: quarum rerû illo tempore, nihil factum, nec cogitatum quidẽ: nulla lex promulgata, nõ cû populo agi cœptum, nulla secessio facta, hortatur cuius Imperatoris ductu nouem annis Rempub. felicissime gesserint, plurimaq; prælia secunda fecerint, omnem Galliam, Germaniamq; pacauerint, ut eius existimationẽ, dignitatemq; ab inimicis defendât. Conclamât legionis tertiædecimæ, quæ aderat, milites (hanc enim initio tumultus euocauerat, reliquæ, nondum conuenerant) sese paratos esse Imperatoris sui, Tribunorûq; ple. iniurias defendere. Cognita militum uoluntate, Ariminum cum ea legione proficiscitur, ibiq; Tri. ple. qui ad eũ confugerât, conuenit. reliquas legiones ex hybernis euocat, & subsequi iubet. eò. L. Caesar adolescẽs uenit, cuius pater Caesaris erat legatus. is reliquo sermone confecto, cuius rei causa uenerat, habere se à Pompeio ad eũ priuati officij mandata demonstrat, uelle Pompeium se Caesari purgari

fari purgatum, ne ea quæ Reipub. causa egerit, in suam contumeliam uertat. semper se Reipub. commoda priuatis necessitudinibus habuisse potiora. Cesarem quoq; pro sua dignitate debere, & studium, & iracundiam suam Reipub. dimittere: neq; adeo grauius irasci inimicis. ne cum illis nocere se speret, Reipub. noceat. pauca eiusdem generis addit cum excusatione Pompeij cõiuncta. eadem ferè, atq; eisdem de rebus prætor Roscius agit cum Cesare, sibiq; Pompeium commemorasse demonstrat. Quæ res & si nihil ad leuandas iniurias pertinere uidebantur, tamen idoneos natus homines, per quos ea, quæ uellet ad eum perferrentur, petit ab utroq; quoniam Pompeij mandata ad se detulerint, ne grauentur, sua quoq; ad eum postulata deferre. si paruo labore magnas controuersias tollere, atq; omnē Italiam metu literare possent, sibi semper Reipub. primam fuisse dignitatem, uitæq; potiozem: doluisse se quod. P. Ro. beneficium sibi per contumeliam ab inimicis extorqueretur, cret toq; semestri imperio, in urbem retraheretur, cuius absentis rationem haberi proximis Comitijis populus iussisset: tamen hanc honoris iacturā sui Reipub. causa æquo animo tulisse: cum literas ad Senatum miserit, ut omnes ab exercitibus discederēt. ne id quidē impetrauisset, tota Italia delectus haberi, retineri legiones duas, quæ ab se simulatione Parthici belli sint abductæ, ciuitatem esse in armis, quo nam hæc omnia, nisi ad suam perniciem pertinere? sed tamen ad omnia se descendere

LIBER

descendere paratum, atq; omnia pati Reipub. causa proficiscatur Pompeius in suas prouincias, ipsi exercitus dimittantur, discedant in Italia omnes ab armis, metus è ciuitate tollatur, libera Comitia, atque omnis Respub. S. P. Q. R. permittatur. hæc quò facilius certisq; conditionibus fiât, & iureiurando sanciantur, aut ipse propius accedat, aut se patiatur accedere, fore uti per colloquia omnes controuersie componantur. Acceptis mandatis Roscius cum L. Cesare Capuam peruenit, ibiq; consules Pompeiumq; inuenit, postulata Caesaris renuntiat. Illi deliberata respondent, scriptaq; ad eum mandata per eos remittunt, quorum hæc erat summa. Caesar in Galliam reuerteretur, Arimino excederet, exercitus dimitteret. quæ si fecisset, Pompeium in Hispanias iturum. Interea quoad fides esset data, Cesarem facturum quæ polliceretur, non intermissuros Consules, Pompeiumq; delectus. Erat iniqua conditio postulare, ut Caesar Arimino excederet, atq; in prouinciam reuerteretur. Ipsum & prouincias, & legiones alienas tenere, exercitum Caesaris uelle dimitti, delectus habere, polliceri se in prouinciam iturum, neq; ante quem diem iturus sit definire, ut si peracto Caesaris cōsulatu, Pompeius profectus non esset, nulla tamen mendacij religione obstrictus uideretur, tempus uero colloquio non dare, neq; accessurum polliceri, magnam pacis desperationem afferebat. Itaq; ab Arimino. M. Antonium cum cohortibus quinq; Arretium mittit. Ipse Ariminicum
duabus lei

duabus legionibus subsistit, ibiq; delectum habere instituit. Pisaurum, Fanum, Anconam singulis cohortibus occupat. Interea certior factus Tignium Thermum prætorem cohortibus quinque tenere, oppidum munire, omniumq; esse Tigniorum optimam erga se uoluntatem, Curionem cum tribus cohortibus, quas Pisauri & Arimini habebat, mittit. Cuius aduentu cognito, diffusus municipij uoluntatis Thermus cohortes ex urbe educit & profugit. milites in itinere ab eo discedunt ac domum reuertuntur. Curio omnium summa uoluntate Tignium recipit. Quibus rebus cognitis, confusus municipiorum uoluntatibus, Cæsar cohortes legionis. XIII. ex præsijs deducit, Auximumq; proficiscitur: quod oppidum Actius cohortibus introductis tenebat, delectumq; toto Piceno circummissis Senatoribus habebat. Aduentu Cæsaris cognito Decuriones Auximi ad Actium Varum frequentes conueniunt: docent sui iudicij rem non esse, neq; se neq; reliquos municipes pati posse. C. Cæsarem imperatorem bene de Repub. meritum, tantis rebus gestis oppido, mœnibusq; prohiberi. proinde habeat rationem posteritatis, & periculi sui. Quorum oratione permotus Actius Varus, præsidium, quod introduxerat, ex oppido educit, & profugit. hunc ex primo ordine pauci Cæsaris consecuti milites, consistere cogunt, commissoque prælio, deseritur à suis Varus. nonnulla pars militum domum discedit. reliqui ad Cæsarem perueniunt. atq; unà cum his deprehensus. L. Puppius Primpili
 s Centurio

LIBER

Centurio adducitur, qui hunc eundem ordinē in exercitu Cn. Pompeij antea duxerat. At Caesar milites Actianos collaudat. Puppiū dimittit. Auximatis agit gratias, seq; eorum facti memorem fore pollicetur. Quibus rebus Romam nuntiatis, tantus repente terror inuasit, ut cum Lentulus consul ad aperiendum aerarium uenisset, ad pecuniam Pompeio ex senatus consulto proferendum, protinus aperto sanctiore aerario ex Vrbe profugeret. Caesar enim aduentare, iam iamq; adesse eius equites falso nuntiabatur. hūc Marcellus collega, & pleriq; magistratus consecuti sunt. Cn. Pompeius pridie eius diei ex urbe profectus iter ad legiones habebat, quas à Cesare acceptas in Apulia hybernorum causa disposuerat: delectus intra urbem intermittuntur. nihil citra Capuam tutum esse omnibus uidetur. Capuæ primum sese confirmant, & colligunt, delectumq; colonorum, qui lege Iulia Capuam deducti erant, habere instituunt: gladiatoresq; quos ibi Caesar in ludo habebat in forū productos Lentulus libertati confirmat: atq; ijs equos attribuit, & se sequi iussit: quos postea monitus à suis, quod ea res omnium iudicio reprehendebatur, circum familiares conuentus Campaniæ, custodiæ causa distribuit. Auximo Caesar progressus, omnem agrum Picenum percurrit, cunctæ earum regionum Præfecturæ libentissimis animis eum recipiunt, exercitumq; eius omnibus rebus iuuant. etiam ex Cingulo, quod oppidum Labienus constituerat, suaq; pecunia exadificauerat, ad
cum le

• cum legati ueniunt, quæq; imperauerit, sese cupidissi-
me facturos pollicentur. milites imperat; mittunt. inter
• rea legio duodecima Caesarem consequitur. cum his
• duabus Asculum, Picenum proficiscitur. Id oppidum
• Lentulus Spinther decem cohortibus tenebat, qui Cæ-
saris aduentu cognito, profugit ex oppido. cohortesq;
• secum abducere conatus, à magna parte militum de-
• seritur. Relictus in itinere cum paucis incidit in Vi-
• bullium Rufum missum à Pompeio in agrum Pice-
• num confirmandorum hominum causa. à quo factus
• Vibullius certior, quæ res in Piceno gererentur, mili-
• tes ab eo accipit, ipsum dimittit. item ex finitimis re-
• gionibus, quas potest contrahit cohortes ex delectis
• Pompeianis, in ijs Camerino fugientem Vlcillem
• Hirum cum sex cohortibus, quas ibi in præsidio ha-
• buerat, excipit. quibus coactis, tredecim efficit:
• cum ijs ad Domitium Aenobarbum Corfinium ma-
• gnis itineribus peruenit, Caesaremque adesse cum le-
• gionibus duatus nuntiat. Domitius per se circiter
• uiginti cohortes ex Alba, & Marsis, & Pelignis,
• & finitimis ab regionibus coegerat. Recepto Ascu-
• lo, expulsoque Lentulo, Caesar conquiri milites,
• qui ab eo discesserant, delectumque institui iubet:
• ipse unum diem ibi rei frumentariæ causa moratus,
• Corfinium contendit. eò cum uenisset, cohortes quin-
• que præmissæ à Domitio ex oppido pontem fluminis
• interrompebant, qui erat ab oppido millia passuum
• circiter tria. ibi cum antecursoribus Caesaris, prælio
• s 2 cōmisso

LIBER

commisso, celeriter Domitiani à ponte repulsi, se in
 oppidum receperunt. Caesar legionibus traductis ad
 oppidum constitit. iuxtaq; murum castra posuit. Re
 cognita Domitius ad Pompeium in Apuliam peritos
 regionum, magno proposito premio, cum literis mit-
 tit: qui petant, atq; orent, ut sibi subueniat, Caesarem
 duobus exercitibus & locorum angustijs facile inter-
 cludi posse, frumentoq; prohiberi: quod nisi fecerit, se,
 cohortesq; amplius triginta, magnumq; numerum
 Senatorum, atq; equitum Romanorum in periculum
 esse uenturum. Interim suos cohortatus tormenta in
 muris disponit, certasq; cuiq; partes ad custodiam ur-
 bis attribuit, militibus in concione agros ex suis pos-
 sessionibus pollicetur quadraginta in singulos iuge-
 ra, & pro rata parte centurionibus euocatisq;. Inte-
 rim Caesari nuntiatur Sulmonenses, quod oppidum à
 Corfinio septem millium interuallo abest, cupere ea
 facere quæ uellet, sed à Q. Lucretio senatore, &
 Actio Peligno prohiberi, qui id oppidum septem cor-
 hortium præsidio tenebāt. Mittit eò. M. Antonium cū
 legionis octauæ cohortibus quinq;. Sulmonenses si-
 mul atq; nostra signa uiderunt, portas aperuerunt,
 uniuersiq; & oppidani & milites obuiam gratulan-
 tes Antonio exierunt. Lucretius & Actius de muro
 se decierunt. Actius ad Antonium deductus petit, ut
 ad Caesarem mitteretur. Antonius cum cohortibus
 & Actio eodem die, quo profectus erat, reuertitur.
 Caesar eas cohortes cū exercitu suo cōiunxit. Actiūq;
incolumem

incolumem dimisit. Caesar tribus primis diebus castra magnis operibus munire, & ex finitimis municipijs frumentum comportare, reliquasq; copias expectare instituit. eo triduo legio octaua ad eum uenit: cohortesq; ex nouis Galliae delectibus. XXII. equitesq; à rege Norico circiter trecenti, quorum aduentu altera castra, ad alteram oppidi partem ponit. Iis castris Curionem praefecit, reliquis diebus oppidum uallo castellisq; circummunire instituit. cuius operis maxima parte effecta eodem fere tempore missi ad Pompeium reuertuntur. Literis perlectis Domitius dissimulans in consilio pronuntiat Pompeium celeriter subsidio uenturum: hortaturq; eos ne animo deficient, quaeq; usui ad defendendum oppidum sint, parent. Ipse Arcano cum paucis familiaribus suis colloquitur, consiliumq; fugae capere constituit. Cum uultus Domitij cum oratione non consentiret, atq; omnia trepidantius, timidiusq; ageret quam superioribus diebus consueisset, multumq; cum suis consultandi causa secreto praeter consuetudinem colloqueretur, concilia conuentusq; hominum fugeret, res diutius tegi, dissimulariq; non potuit. Pompeius enim rescripserat sese rem in summum periculum deducturum non esse, neq; suo consilio aut uoluntate Domitium se in oppidum Corfinium contulisse. Proinde si qua facultas fuisset ad se cum omnibus copijs ueniret. Id ne fieri posset obsidione, atq; oppidi circummunitione fiebat. Diuulgato Domitij consilio milites, qui erant Corfinij prima uesteri se-

s 3 cessionem

LIBER

cessionem faciunt, atq; ita inter se per Tri. militum centurionesq; atq; honestissimos sui generis colloquantur: obsideri se à Cesare, opera munitionesq; propè esse perfectas. Ducem suum Domitium, cuius spc atq; fiducia permanserint, proicctis omnibus, suæ consilium capere, debere se suæ salutis rationem habere. Ab his primo Marsi dissentire incipiūt, eamq; oppidi partes, quæ munitissima uideretur occupant; tantaq; inter cos dissensio extitit, ut manum conserrere, atq; armis dimicare conarentur. post paulo tamen internuntijs ultro citroq; missis, quæ ignorabant de L. Domitij fuga cognoscunt. Itaq; omnes uno consilio Domitium productum in publicum circumstant, & custodiunt: legatosq; ex suo numero ad Cesarem mittunt, sese paratos esse portas aperire, quæq; imperauerit facere, & L. Domitium uiuum in eius potestatem tradere. Quibus rebus cognitis, Caesar & si magni interesse arbitrabatur quàmprimum oppido potiri, cohortesq; ad se in castra traducere, ne qua aut largitionibus, aut animi confirmatione, aut falsis nuntijs commutatio fieret uoluntatis, quod sæpe in bello paruis momentis, magni casus intercederēt, tamen ueritus, ne militum introitu, & nocturni temporis licentia, oppidum diriperetur, eos qui uenerant, collaudat, atq; in oppidum dimittit, portas, murosq; asseruari iubet. ipse his operibus, quæ facere instituerat, milites disponit, non certis spatijs intermissis, ut erat superiorum dierum consuetudo, sed perpetuis uigilijs

gitijs stationibusque, ut contingant inter se, atq; omnem munitionem expleant. Tri. militum, & praefectos circummittit, atq; hortatur, non solum ab erupti-
onibus caueant, sed etiam singulorum hominum ocul-
cultos exitus asseruent. neque eo tam remisso, ac lan-
guido animo quisquā omnium fuit, qui ea nocte con-
quieuerit: tanta erat summa rerum expectatio, ut
nullus in aliam partem mente atque animo traheretur,
quid ipsis Corfiniensibus, quid Domitio, quid Lentulo,
quid reliquis accideret, qui quosq; euentus exciperet,
quarta uigilia circiter Lentulus Spinther de muro cum uigilijs custodibusque nostris colloquitur,
uelle si sibi fiat potestas Caesarem conuenire. Facta potestate, ex oppido mittitur, neque ab eo prius Domitiani milites discedunt, quā in conspectum Caesaris deducatur. cum eo de salute sua orat,
atque obsecrat, sibi ut parcat, ueteremque amicitiam commemorat. Caesarisque in se beneficia exponit,
quae erant maxima, quod per eum in collegium pontificum uenerat, quod prouinciam Hispaniam ex praetura habuerat, quod in petitione consulatus ab eo erat subleuatus. cuius orationem Caesar interpellat,
se non maleficij causa ex prouincia egressum, sed uti se à contumelijs inimicorum defenderet, ut Tribunos plebis ea re ex ciuitate expulsos ad suam dignitatem restitueret, ut se, & populum Romanum paucorum factione oppressum in libertatem vindicaret. Cuius oratione confirmatus Lentulus,

LIBER

ut in oppidum reuerti liceat, petit, quod de sua salute impetrauerit, fore etiam reliquis ad suam spem solatio, adeo esse perterritos nonnullos, ut suae uitae durius consulere cogantur. facta potestate discedit. Caesar ubi illuxit, omneis Senatores, senatorumq; liberos, Tribunos militum, equitesq; Romanos ad se produci iubet. Erant Senatorij ordinis, L. Domitius, & P. Lentulus Spinther, Vibullius Rufus, Sextus Quintilius Varus Quæstor. L. Rubrius. Præterea filius Domitij, alijq; complures adolescentes, & magnus numerus equitum Romanorum & Decurionum, quos ex municipijs Domitius euocauerat, hos omnes praeductos à contumelijs militum, conuiuijsq; prohibet: pauca apud eos loquitur, quod sibi aperte eorum gratia relata non sit, pro suis in eos maximis beneficijs, dimittit omnes incolumes. HS. LX. quod aurum adduxerat Domitius, atq; in publicum deposuerat, allatum ad se ab Duumuiris Corfiniensibus Domitio reddit. ne continentior in uita hominum, quam in pecunia fuisset uideatur, & si eam pecuniam publicam esse constabat, datumq; à Pompeio in stipendium, Milites Domitianos sacramentum apud se dicere iubet, atq; eo die castra mouet, iustumq; iter conficit. Septē omnino dies ad Corfinium commoratus, & per fines Marrucinorum, Ferentinorum, Larinatium in Apuliam peruenit. Pompeius his rebus cognitis, quæ erant ad Corfinium gestæ, Luceria proficiscitur Canusium, atq; inde Brundisium, copias undiq; omnes ex nouis delectibus

delectibus ad se cogi iubet. seruos, pastores armat, atq; his equos attribuit. ex ijs circiter trecentos equites conficit. L. Malius prætor Alba cum cohortibus sex profugit. Rutilus Lupus prætor Taracina cum tribus, quæ procul equitatum Cæsaris conspicate, cui præerat Biuius Curius, relicto prætore, signa ad Curium transferunt, atq; ad eum transeunt. Item reliquis itineribus, nonnullæ cohortes in agmen Cæsaris, aliæ in equites incidunt. Reducitur ad eum deprehensus ex itinere Cn. Magius Cremona præfectus Fabrum Cn. Pompeij, quem Cæsar ad eum remittit cum mandatis, quoniam ad id tempus facultas colloquendi nõ fuerit, atq; ad se Brundisium sit uenturus, interesse, Reipub. & communis salutis causa se cum Pompeio colloqui: neq; uero idem perfici lōgo itineris spatio, cum per alios conditiones ferantur, ac si corā de omnibus conditionibus disceptetur. Iis datis mandatis, Brundisium cum legionibus sex peruenit. Veteranis quatuor, reliquis quas ex nouo delectu confecerat, atq; in itinere compleuerat. Domitianas enim cohortes protinus à Corfinio in Siciliam miserat, reperit Consules Dyrrhachium profectos cum magna parte exercitus: Pompeium remanere Brundisij cum cohortibus uiginti. neq; certum inueniri poterat, obtinendi ne causa Brundisij ibi remansisset, quo facilius omne Adriaticum mare extremis Italiæ partibus, legionibusq; Græciæ, in potestatem haberet, atque ex utraq; parte bellum administrare posset, an inopia

§ § nauium

LIBER

nauium ibi restitisset: ueritusq; ne Italiam ille dimit-
 tendam non existimaret, exiis administrationesq;
 Brundusini portus impedire instituit. quorum operum
 hæc erat ratio: quæ fauces erant angustissima portus,
 molem atq; aggerem ab utraq; parte litoris iaciebat,
 qd' his locis erat mare uadosum: longius progressus,
 cum agger altiore aqua contineri non posset, rates du-
 plices, quoquo uersus pedum triginta è regione molis
 collocabat, has quaternis anchoris ex quatuor angu-
 lis distinebat, ne fluctibus mouerentur. his perfectis
 collocatisq;, alias deinceps pari magnitudine rates
 iungebat, has terra, atq; aggere contegebat, ne adit-
 tus, atq; incursus ad defendendū impediretur, à fron-
 te, atq; ab utroq; latere cratibus, ac pluteis protege-
 bat. In quarta quaq; eorum turres binorum tabular-
 torum excitabat, quò commodius ab impetu nauium
 incendijsq; defenderet. Contra hæc Pompeius naues
 magnas onerarias, quas in portu Brundusino depre-
 henderat, adornabat. Ibi turres cum ternis tabulatis
 erigebat, easq; multis tormentis, & omni genere ter-
 lorum completas ad opera Cæsaris appellebat, ut ra-
 tes perrumperet, atq; opera disturbareret: sic quotidie
 utrinq; eminus fundis, sagittis, reliquisq; telis pugna-
 batur. Atq; hæc ita Cæsar administrabat, ut conditi-
 ones pacis dimittendas non existimaret. Ac tametsi
 magnopere admirabatur, Magium, quem ad Pomi-
 peium cum mandatis miserat, ad se non remitti, atq;
 eâ res sæpe tentata, & si impetus eius consiliaque
tardabat,

tardabat, tamen omnibus rebus in eo perseverandum putabat. Itaq; Caninium Rebilium legatum familiarem, necessariumq; Scribonij Libonis, mittit ad eum colloquij causa. mandat, ut Libonem de concilianda pace hortetur. In primis ut ipse cum Pompeio colloqueretur, postulat. magnopere sese confidere demonstrat, si eius rei sit potestas facta, fore, ut aequis conditionibus ab armis discedatur: cuius rei magnam partem laudis, atque aestimationis ad Libonem peruenturam si illo authore, atque agente ab armis sit discessum. Libo à colloquio Caninij digressus, ad Pompeium proficiscitur. paulopost renuntiat, quod Consules absint, nihil sine illis de compositione agi posse. Ita sæpius rem frustra tentatam Cæsar aliquando dimittendam sibi iudicabat, & de bello agendum. Propè dimidia parte operis à Cæsare effecta, diebusq; in ea re consumptis nouem, naues à Consulibus Dyrrachio remissæ, quæ priorem partem exercitus eò deportauerant, Brundisium reuertuntur, Pompeius siue operibus Cæsaris permotus, siue etiam quod ab initio Italia excedere constituerat, aduentu nauium profectionem parare incipit, & quo facilius impetum Cæsaris tardaret, ne sub ipsa profectione milites oppidum irrumperent, portas obstruit, uicos plateasque inædificat, fossas transuersas uis perducit, atque ibi sudēs stipetesque præcucos defigit. Hæc leuibus cratibus, terraque inæquat. aditus autem atque itinera duo, quæ extra murum ad portum

LIBER

ad portum ferebant, maximis defixis trabibus, atq; eis præacutis præsepit. His paratis rebus, milites silentio naues conscendere iubet. expeditos autem ex euocatis sagittarijs, funditoribusq; raros in muro turribusq; disponit: hos certo signo reuocare constituit, cum omnes milites naues conscendissent: atq; ijs expedito loco actuaria nauigia relinquit. Brundusini, Pompeianorum militum iniurijs, atq; ipsius Pompeij contumelijs permoti, Cæsaris rebus fauebant. Itaq; cognita Pompeij profectione, cōcursantibus illis, atq; in ea re occupatis, uulgo ex tectis significabant. Per quos re cognita, Cæsar scalas parari, militesq; armari iubet, ne quam rei gerendæ facultatem dimittat. Pompeius sub noctem naues soluit. qui erant in muro custodiæ causa collocati, eo signo, quod conuenerat, reuocantur. notisq; itineribus ad naues decurrunt. Milites positis scalis muros ascendunt, sed moniti à Brundusinis ut uallum cæcum, fossasq; caueant, subsistunt, & longo itinere ab ijs circumducti ad portum perueniunt, duasq; naues cum militibus, quæ ad moles Cæsaris adheferant, scaphis lintribusq; deprehendunt, deprehensasq; excipiunt. Cæsar & si ad spem conficiendi negocij maxime probabat coactis nauibus, mare transire, & Pompeium sequi, priusquam ille sese transmarinis auxilijs confirmaret, tamen rei eius moram temporisq; longinquitatem timebat, quod omnibus coactis nauibus Pompeius præsentem facultatem insequendi sui ademerat. Relinquebatur ut ex longin-

quioribus

quioribus regionibus Gallia, Piceniq; , & à freto naues essent expectandæ, sed id propter anni tempus longum, atq; impedium uidebatur. Interea ueterem exercitum, duas Hispanias confirmari, quarum altera erat maximis beneficijs Pompeij deuincta, auxilia, equitatum parari. Galliam Italiamq; tentari se absente nolebat. Itaq; in præsentia Pompeij insequendi rationem omittit. In Hispaniam proficisci constituit: Duumuiris municipiorum omnium imperat, ut naues conquirant, Brundisiumq; deducendas curent. Mittit in Sardiniam cum legione una Valerium legatū. in Siciliam Curionem pro prætorem cum legionibus tribus. Eundem cum Siciliam recepiisset, protinus in Africam traducere exercitum iubet. Sardiniam obtinebat. M. Cotta, Sicilia. M. Cato. Africam sorte Turbero obtinere debebat. Caralitani simul ad se Valeriū mitti audierunt, nondum profecto ex Italia, sua sponte ex oppido Cottam eijciunt. Ille perterritus, quod omnem prouinciam consentire intelligeret, ex Sardinia in Africam profugit. Cato in Sicilia naues longas ueteres reficiebat, nouas ciuitatibus imperabat. hæc magno studio agebat. In Lucanis Brutijq; per legatos suos, ciuium Romanorum delectus habebat: equitum peditumq; certum numerum à ciuitatibus Sicilia exigebat: quibus rebus penè perfectis, aduentu Curionis cognito, queritur in concione sese proiectū, ac proditum à Cn. Pompeio, qui omnibus rebus imparatissimus, non necessarium bellum suscepisset, & ab se,

LIBER

ab se, reliquisq; in Senatu interrogatus, omnia sibi esse ad bellum apta, ac parata confirmauisset: hac in contione quæstus ex prouincia fugit. Nacti uacuas ab imperijs, Sardiniam Valerius, Curio Siciliam, cum exercibus eo perueniunt. Tubero cum in Africam uenisset, inuenit in prouincia cum Imperio Actium Varum, qui ad Auximum, ut supra demonstrauius, amissis cohortibus, protinus ex fuga in Africam peruenerat, atq; eam sua sponte uacuum occupauerat, delectuq; habito duas legiones effecerat, hominū & locorum notitia, & usu eius prouinciæ nactus aditus ad ea conanda, quod paucis ante annis ex Prætura eam prouinciā obtinuerat. hic uenientem Viticam cum nauibus Tuberonem, portu atq; oppido prohibet: neq; affectum uoletudine filium exponere in terram patitur, sed sublatis anchoris excedere eo loco cogit. His rebus confectis, Caesar, ut reliquum tempus à labore intermitteretur, milites in proxima municipia deducit. Ipse ad urbem proficiscitur. coacto Senatu, iniurias inimicorum commemorat: docet se nullū extraordinarium honorem appetisse, sed expectato legitimo tempore consulatus, eo fuisse contentum, quod omnibus ciuibz pateret, latum ab decem Triple. contradicentibus inimicis, Catone uero acerrime repugnante, & pristina consuetudine dicendi mora dies extrahente, ut sui ratio absentis haberetur, ipso Consule Pompeio, qui si improbasset, cur fieri passus esset? Si probasset, cur se uti populi beneficio prohibuisset

huius? Patientiam proponit suam, cum de exercitiis dimittendis ultro postulauisset, in quo iacturam dignitatis, atq; honoris ipse facturus esset. Acerbitatem inimicorum docet, qui quod ab altero postularent, in se recusarēt, atq; omnia permisceri mallerent, quàm Imperium exercitusq; dimittere. Iniuriam in eripiendo legionibus prædicat, crudelitatem & insolentiā in circumscribendis Tri. ple. Conditiones à se latas, & expedita colloquia & denegata commemorat. pro quibus rebus orat, ac postulat Rempub. suscipiant, atq; una secum administrent. Sin timore defugiant, illis se honori non futurum, & per se Rempub. administraturum. Legatos ad Pompeium de compositione mitti oportere: neq; se reformidare quod in Senatu pauloante Pompeius dixisset, ad quos legati mitterentur, ijs authoritatem attribui, timoremq; eorum qui mitterent significari, tenuis atq; infirmi hæc animi uideri: se uero ut operibus ante studuerit, sic iusticia & æquitate uelle superare. Probat rem Senatus de mittendis legatis: sed qui mitterentur, non reperiuntur, maximeque timoris causa pro se quisque id munus legationis recusabat. Pompeius enim discens ab Vrbe in Senatu dixerat, eodem se habiturum loco, qui Romæ remansissent, & qui in castris Caesaris fuissent. sic triduum disputationibus, excusationibusque extrahitur. Subijcitur etiam. L. Metellus Tri. Ple. ab inimicis Caesaris, qui hanc rem distrahatur, reliquasque res quas cumq; agere instituerat, impediatur,

LIBER

impediat. Cuius cognito consilio, Cæsar, frustra diebus aliquot consumptis, ne reliquum tempus omittat, infectis ijs quæ agere destinauerat, ab urbe proficiscitur, atq; in ulteriorem Galliam peruenit. Quo cum uenisset, cognoscit missum in Hispaniam à Pompeio Vibullium Rufum, quem paucis diebus ante Corfinio captum ipse dimiserat: profectum item Domitium ad occupandum Massiliam nauibus ætuarijs septem, quas Sicilia, & Sardinia priuatis coactis seruis liberisq; colonis suis compleuerat. Præmissos etiam legatos Massilienses domum nobiles adolescentes, quos ab Vrbe discedens Pompeius erat adhortatus, ne noua Cæsaris officia ueterum suorum beneficiorum in eos memoriam expellerent. Quibus mandatis acceptis, Massilienses portas Cæsari clausuerunt. Albicos Barbaros homines, qui in eorum fide antiquitus erant, montesq; supra Massiliam incolebant, ad se uocauerant: Frumentum ex finitimis regionibus, atq; ex omnibus castellis in urbem conuexerant: armorum officinas in Vrbe instituerant: muros, classem, & portas reficiebant. Euocat ad se Cæsar Massiliensium. XV. primos, cū his agit, ne initiū inferendi belli à Massiliensibus oriatur. Debere eos Italiæ totius auctoritatem sequi potius, quàm unius hominis uoluntati obtemperare: reliquaq; quæ ad eorum sanandas mentes pertinere arbitrabatur, commemorat. Cuius orationē domum legati referunt, atq; ex auctoritate hæc Cæsari renuntiant. Intelligere se diuisum esse populū Romanū

manum in partes duas, neq; sui iudicij, neq; suarum
 esse uirū discernere, utra pars iustiores habeat cau-
 sam. Principes uero esse earum partium Cn. Pompe-
 ium, & C. Cesarem Patronos ciuitatis: quorum al-
 ter agros Volgarum, Arecomicorum, & Iluorum pu-
 blice his concesserit: alter bello uictas Gallias attri-
 buerit, uectigaliaq; auxerit: quare paribus eorum be-
 neficijs parem se quoq; uoluntatem tribuere debere,
 & neutrum eorum contra alterum iuuare, aut urbe,
 aut portibus recipere. Hac dum inter eos aguntur,
 Domitius nauibus Massiliam peruenit: atq; ab ijs re-
 ceptus urbi præficitur. Summa ei belli administrandi
 permittitur. Eius imperio classem quoquouersus di-
 mittunt, onerarias naues, quas ubiq; possunt depre-
 hendunt, atq; in portum deducunt: earum clauis, aut
 materia, atq; armamentis instructis, ad reliquas ar-
 mandas reficiendasq; utuntur. Frumenti quod inueni-
 tum est, in publicum conferunt, reliquas merces com-
 meatusq; ad obsidionem Urbis, si accidat, reseruant.
 Quibus iniurijs permotus Caesar, legiones treis Massi-
 liam adducit, turres uineasq; ad oppugnationem Ur-
 bis agere, naues longas Arelate numero duodecim
 facere instituit. Quibus effectis armatisq; diebus tri-
 ginta, à qua die materia caesa est, adductisq; Massiliā,
 his Detium Brutum præficit. C. Trebonium legatum
 ad oppugnationem Massiliæ relinquit. Dum hæc pa-
 rat, atq; administrat. C. Fabium legatum cum legio-
 nibus tribus, quas Narbone circūq; ea loca hyemandi
 causa di-

LIBER

causa disposuerat in Hispaniam præmittit: celeriterq;
 Pyrenæos saltus occupari iubet, qui eo tempore ab
 L. Afranio legato præsidij tenebantur. legiones reli-
 quas, quæ longius hycmabant, subsequi iubet. Fabius
 ut erat imperatum, adhibita celeritate, præsidium ex
 saltu deiecit: magnisq; itineribus ad exercitum Afra-
 nij contendit. Aduentu Vibullij Rusi, quem à Pompe-
 io missum in Hispaniam demonstratum est, Afranius
 & Petreius & Varro legati Pompeij, quorum unus
 tribus legionibus Hispaniam citeriorem, Alter à saltu
 Castulonensi ad Anam duabus legionibus, tertius ab
 Ana, Vectonum agrum, Lusitaniamq; pari numero
 legionum obtinebat, officia inter se partiuntur, ut Pe-
 treius ex Lusitania per Vectones cum omnibus copijs
 ad Afranium proficiscatur. Varro cum his, quas ha-
 bebat legionibus omnem ulteriorem Hispaniam tue-
 atur. His rebus constitutis, equites auxiliaq; totius Lus-
 itaniæ à Petreio, Celtiberis, Cantabris, Barbarisq;
 omnibus, qui ad oceanum pertinent, ab Afranio im-
 perantur. Quibus coactis, celeriter Petreius per Vec-
 tones ad Afranium peruenit, constituunt communi
 consilio bellum ad Ilerdam propter ipsius loci oppor-
 tunitatem gerere. Erant, ut supra demonstratum est,
 legiones Afranij tres, Petreij duæ. præterea scutata
 citerioris prouinciæ, & cetrata ulterioris Hispaniæ
 cohortes circiter octoginta, equitum utriusq; prouin-
 ciæ circiter quinq; millia. Caesar legiones in Hispan-
 niam præmiserat, ad sex millia auxilia peditū, equi-
 tum tria

tum tria millia, quæ omnibus superioribus bellis habuerat, & parem ex Gallia numerum, quem ipse petiuerat, nominatim ex omnibus ciuitatibus nobilissimo & fortissimo quoq; euocato. Hinc optimi generis hominū ex Aquitanis, Montanisq; qui Galliam provinciam attingunt. Audierat Pompeium per Mauritaniam cum legionibus iter in Hispaniam facere, confestimq; esse uenturū. Simul à Tri. militum centurionibusq; mutuas pecunias sumpsit, has exercitui distribuit. Quo factō, duas res consecutus est, quod pignore animos Centurionum deuinxit, & largitione redemit militum uoluntates. Fabius finitimarum ciuitatum animos literis, nuntijsq; tentabat. In Sicore flumine pontes effecerat duos inter se distantes millia passuum quatuor. his pontibus pabulatum mittebat, quod ea quæ citra flumen fuerant superioribus diebus consumpserat. Hoc idem ferè atq; eadem de causa Pompeiani exercitus duces faciebant: crebroq; inter se equestribus prælijs contendebant. Huc, cum quotidiana consuetudine congressæ pabulatoribus præsidio proprio legiones Fabianæ duæ flumen transissent, impedimenta que & omnis equitatus sequeretur, subito iumentorum & aquæ magnitudine pons est interruptus, & reliqua multitudo equitum interclusa. Quo cognito à Petreio & Afranio, ex aggeribus atque cratibus, quæ flumine ferebantur, celeriter ponte Afranius, quem oppido castrisque coniunctum habebat, legiones quatuor, equitatumque

LIBER

omnem transiecit, duabusq; Fabianis occurrit legionibus, cuius aduentu nuntiato. L. Plancus qui legioni bus præerat, necessaria re coactus, locum capit superiorem, diuersamq; aciem in duas partes constituit, ne ab equitatu circūueniri posset. Ita congressus impari numero magnos impetus legionum equitatusq; sustinet. Commisso ab equitibus prælio, signa duarum legionum procul ab utrisq; conspiciuntur, quas. C. Fabius ulteriore ponte subsidio nostris miserat, suspicatus fore id, quod accidit, ut duces aduersariorum occasione, & beneficio fortune ad nostros opprimendos uterentur: quarum aduentu prælium dirimitur, ac suas uterq; legiones reducit in castra. Eo biduo Cæsar cum equitibus nongentis, quos sibi præsidio reliquerat, in castra peruenit. pons qui fuerat tempestate interruptus, penè erat reffectus, hūc noctu perfici iussit. Ipse cognita locorum natura ponti, castrisq; præsidio sex cohortes reliquit, atq; omnia impedimenta, & postero die omnibus copijs triplici instructa acie, ad illerdam proficiscitur, & sub castris Afranij constitit, & ibi paulisper sub armis moratus, facit equo loco pugnandi potestatem. Potestate facta, Afranius copias educit, & in medio colle sub castris constitit. Cæsar, ubi cognouit per Afranium stare quo minus prælio dimicaretur, ab infimis radicibus montis intermissis circiter passibus quadringentis, castra facere constituit. & ne in opere faciendo, milites repentino hostium incursum exterrerentur, atq; opere prohiberentur.

tur, uallo muniri uetuit, quod eminere, & procul uideri necesse erat: sed à fronte contra hostem pedum quindecim fossam fieri iussit. prima & secunda acies in armis, ut ab initio cōstituta erat, permanebat. Post hoc opus in occulto acies tertia faciebat. sic omne prius est perfectum, quàm intelligeretur ab Afranio castra muniri. Sub uesperum Caesar intra hanc fossam legiones reducit, atq; ibi sub armis proxima nocte conquiescit. Postero die omnem exercitum intra fossam continet: & quod longius erat agger petendus, in præsentia similem rationem operis instituit, singulaq; latera castrorum singulis attribuit legionibus municnda, fossasq; ad eandem magnitudinem perfici iubet, reliquas legiones in armis expeditas contra hostem constituit. Afranius Petreiusq; terrendi causa, atq; operis impediendi copias suas ad infimas montis radices producant, & prælio lacessunt. Neq; idcirco Caesar opus intermittit confisus præsidio legionum trium & munitione fossæ. Illi non diu commorati, nec longius ab infimo colle progressi copias in castra reducant. Tertio die Caesar uallo castra communit: reliquas cohortes, quas in superioribus castris reliquerat, impedimentaq; ad se traduci iubet, Erat in oppido Ilerda & proximo colle, ubi castra Petreus atq; Afranius habebant, planicies circiter passuum trecentorum, atq; in hoc fere medio spatio Tumulus erat paulo editior, quem si occupasset Caesar, & communisset, ab oppido & ponte, & comitatu omni, quem

‡ 3 in oppi

LIBER

in oppidum contulerant, se interclusurum aduersarios confidebat. Hoc sperans legiones treis ex castris educit, acieq; in locis idoneis instructa, unius legionis antesignanos præcurrere, atq; occupare eum Tumulum iubet. Quare cognita celeriter, quæ in statione pro castris erant Afranij cohortes, breuiore itinere ad eundem occupandum locum mittuntur. Contenditur prælio: & quod prius in Tumulum Afraniani uenerant, nostri repelluntur, atq; alijs summissis præsidijs tergere, seq; ad signa legionum recipere coguntur. Genus erat pugnae militum illorum, ut magno impetu primo procurrerent, audacter locum caperent, ordines suos non magnopere seruarent, rari, dispersiq; pugnarent, se premerentur, pedem referre, & loco excedere, non turpe existimarent. Cum Lufianis reliquisq; barbaris genere quodam pugnae assueti, quod ferè sit, quibus quisq; in locis miles inueterauerit, uti multum earum regionum consuetudine moueatur. Hæc tamen ratio nostros perturbat insuetos huius generis pugnae, circumiri enim sese ab aperto latere, procurrentibus singulis arbitrabantur: ipsi autem suos ordines seruare, neq; ab signis discedere, neq; sine graui causa eum locum, quem cœperant dimitti censuerant oportere. Itaq; perturbatis antesignanis, legio, quæ in eo cornu constiterat, locum non tenuit, atq; in proximum collem sese recepit. Caesar penè omni acie perterrita, quod præter opinionem consuetudinemq; acciderat, cohortatus suos legionem nonam subsidio ducit,

ducit, hostem insolentem, atq; acriter nostros insequentem suppressit, rursusq; terga uertere, seq; ad oppidum Ilerdam recipere, & sub muro consistere cogit. sed nonæ legionis milites elati studio, dum sarcire acceptum detrimentum uolunt, temere insecuti fugientes in locum iniquum progrediuntur, & sub montem, in quo erat oppidum positum Ilerda succedunt, hinc se recipere cum uellent, rursus illi ex loco superiore nostros premebant. præruptus locus erat utraq; ex parte directus, ac tantum in latitudinem patebat, ut tres instructæ cohortes eum locum expleant: & neq; subsidia à lateribus summitti, neq; equites laborantibus usui esse possent: Ab oppido autem decliui fastigio uergebat, in longitudinem passuum circiter quadringentorum, hac nostris erat receptus, quod eò incitati studio inconsultius processerant. Hoc pugnabatur loco & propter angustias iniquo, & quod sub ipsis radicibus montis constiterant, ut nullum frustra telum in eos mitteretur: tamen uirtute & præscientia nitebantur, atq; omnia uulnera sustinebant. Augebantur illis copię, atq; ex castris cohortes per oppidum crebro summittebantur, ut integri defessis succederent. Hoc idem Cæsar facere cogeatur, ut summissis in eundem locum cohortibus, defessos reciperet. Hoc cum esset modo pugnatum continenter horis quinq; nostriq; grauius à multitudine premerentur, consumptis omnibus telis, gladijs districtis, impetum aduersus montem, in cohortes faciunt:

t 4 paucis

LIBER

paucisq; deiectis, reliquos sese conuertere cogūt. Sum-
 motis sub murum cohortibus, ac nonnulla parte pro-
 pter terrorem in oppidum compulsis, facilis est nostris
 receptus datus. Equitatus autem noster ab utroq; la-
 tere, & si deiectis atq; inferioribus locis constiterat,
 tamen in summum iugum uirtute connititur: atq; in-
 ter duas acies perequitas commodiorem ac tutiorem
 nostris receptum dat. Ita uario certamine pugnatum
 est. Nostri in primo congressu circiter septuaginta ce-
 ciderunt. in his. Q. Fulginius ex primo hastato legis-
 onis quartadecima, qui propter eximiam uirtutem
 ex inferioribus ordinibus in eum locum peruenerat;
 uulnerantur amplius sexcenti, Ex Afranianis inter-
 ficiuntur. T. Cecilius Primipili Centurio, & præter
 eum centuriones quatuor. milites amplius ducenti,
 sed hæc eius dici præfertur opinio, ut se utriq; superi-
 ores discessisse existimarent. Afraniani, quod cum
 esse omnium iudicio inferiores uideretur, comminus
 tamen diu stetitissent, & nostrorum impetum sustinui-
 ssent, & initio locū tumultumq; tenuissent, quæ cau-
 sa pugnandi fuerat, & nostros primo congressu ter-
 ga uertere coegissent. nostri autem, quod iniquo loco
 atq; impari cōgressi numero, quod quinq; horis præ-
 lium sustinuisent, quod montem gladijs districtis as-
 cendissent, quod ex loco superiore terga uertere ad-
 uersarios coegissent, atq; in oppidum compulissent,
 Illi cum tumultum, pro quo pugnatum est, magnis ope-
 ribus munierunt, præsidiumq; ibi posuerunt. Accidit
 etiam

etiam repentinum incommodum biduo, quo hæc gesta sunt. tanta enim tempestas cooritur, ut nunquam illis locis maiores aquas fuisse constaret. tum autem ex omnibus montibus nix profluit, ac summas ripas fluminis superauit, pontesq; ambos, quos C. Fabius fecerat, uno die interrupit, quæ res magnas difficultates exercitui Caesaris attulit. Castra enim, ut supra demonstratum est, cum essent inter flumina duo, Sicorim, & Cingam, spatio millium triginta, neutrum horum transiri poterat, necessarioq; omnes his angustiis continebantur, neq; ciuitates, quæ ad Caesaris amicitiam accesserant, frumentum supportare, neq; ij qui pabulatum longius progressi erant interclusi fluminibus, reuerti, neq; maximi comitatus, qui ex Italia Galliaq; ueniebant, in castra peruenire poterant. tempus erat difficillimum, quo neq; frumenta in hybernis erant, neq; multum à maturitate aberat: ac ciuitates exinanitæ, quod Afranius penè omne frumentum ante Caesaris aduentum Ilerdam conuexerat: reliqui si quid fuerat, Caesar superioribus diebus consumpserat: pecora, quod secundum poterat esse inopiæ subsidium, propter bellum finitimæ ciuitates longius remouerant. qui erant pabulandi, aut frumentandi causa progressi, hos leuis armaturæ Lusitani, peritiq; earum regionum Cetrati citerioris Hispaniæ consectabantur: quibus erat procliue tranare flumen, quod consuetudo eorum omnium est, ut sine utribus ad exercitum non eant. At exercitus Afranij omnium rerum

LIBER

rerum abundabat copia, multum erat frumentū prorsum, & conuectum superioribus temporibus, multum ex omni provincia comportabatur, magna copia pabuli suppetebat. Harum rerum omnium facultates sine ullo periculo pons Ilerda præbebat, & loca trans flumen integra, quò omnino Caesar adire non poterat. Eæ permanserunt aquæ dies quàmplures. Conatus est Caesar reficere pontes: sed nec magnitudo fluminis permittebat, neq; ad ripam dispositæ cohortes aduersariorum perfici patiebantur: quod illis prohibere erat facile, tum ipsius fluminis natura, atq; aquæ magnitudine, tum quod ex totis ripis in unum atq; angustum locum tela iaciebantur: atq; erat difficile eodem tempore rapidissimo flumine operâ perficere, & tela uitare. nuntiatur Afranio magnos comitatus, qui iter habebant ad Caesarem, ad flumen constitisse. Venerant eò sagittarij ex Rutenis, equites ex Gallia cum multis carris, magnisq; impedimentis, ut fert Gallica consuetudo. Erant præterea cuiusq; generis hominum millia circiter sex cum seruis liberisq;: sed nullus ordo, nullum imperium certum, cum suo quisq; consilio uteretur, atq; omnes sine timore iter facerēt, usi superiorum temporum, atq; itinèrum licentia. Erant complures honesti adolescentes Senatorum filij, & equestris ordinis. Erant legationes ciuitatum, erant legati Caesaris, hos omnes flumina continebant. ad hos opprimendos cum omni equitatu, tribusq; legionibus. Afranius de nocte proficiscitur, imprudensq;

tesq; antemissis equitibus aggreditur : celeriter tamen
se se Galli equites expediunt, praeliumq; committunt,
Hi, dum pari certamine res geri potuit, magnum hor-
stium numerum pauci sustinuerunt : sed ubi signa legi-
onum appropinquare coeperunt, paucis amissis, se se
in montes proximos conferunt. Hoc pugnae tempus ma-
gnum attulit nostris ad salutem momentū: nacti enim
spatium se in loca superiora receperunt. Desiderati
sunt eo die sagittarii circiter ducenti, equites pauci,
calonum atq; impedimentorū non magnus numerus.
his tamen omnibus annona creuit, quæ ferè res inopia
non solum praesentis, sed etiam futuri temporis timo-
re ingrauescere consuevit : iamq; ad denarios quin-
quaginta in singulos modios annona peruenierat, &
militum uireis inopia frumenti diminuerat, atq; in-
commoda indies augebantur, & tam paucis diebus
magna erat rerum facta commutatio, ac se fortuna
inclinauerat, ut nostri magna inopia necessariorum
rerum conflictarētur, illi omnibus abundarent rebus,
superioresq; haberentur. Caesarijs ciuitatibus, quæ
ad eius amicitiam accesserunt, quo minor erat fru-
menta copia, pecus imperabat, calones ad longinqui-
ores ciuitates dimittebat. Ipse praesentem inopiam,
quibus poterat subsidijs, tutabatur. Hæc Afranius Pe-
treiusq;, & eorum amici pleniora etiam, atque uberi-
ora Romam ad suos perscribebant : multa ru-
mor fugebat, ut penè bellum confectum uideretur.
Quibus literis, nuntijsq; Romam perlatis, magni
domū

LIBER

domum concursus ad Afranium, magnæ gratulationes fiebant. Multi ex Italia ad Cn. Pompeium proficiscebantur. Alij ut principes talem nuntiū attulisse, alij ne euentum belli expectasse, aut ex omnibus nouissimi uenisse uiderentur. Cum in his angustijs res esset, atq; omnes uia ab Afranianis militibus, equitibusq; obsiderentur, nec pontes perfici possent, imperat militibus Cæsar, ut naues faciant cuius generis eū superioribus annis usus Britaniæ docuerat. Carinæ primum, ac statumina ex leui materia fiebant; reliquum corpus nauium uiminibus contextum corijs integebatur. Has perfectas carris iunctis deuehit noctu millia passuum à castris. XXII. militesq; his nauibus flumen transportat, continentemq; ripæ collem improuiso occupat. Hunc celeriter priusquàm ab aduersarijs sentiatur, communit. huc legionem postea transiecit, atq; ex utraq; parte pontem institutum perficit biduo. Ita com meatus, & qui frumenti causa processerant, tuto ad se recipit, & rem frumentariam expedire incipit. Eodem die equitum magnam partem flumen traiecit, qui inopinantes pabulatores, & sine ullo dissipatos timore aggressi, quàm magnum numerum iumentorum, atq; hominum intercipiunt; cohortibusq; centuriatis subsidio missis, scienter in duas partes sese distribuunt, alij, ut prædæ subsidio sint, alij ut uenientibus resistent, atq; eos propellant, unamq; cohortē, quæ temere ante ceteras extra aciem procurrerat, seclusam à reliquis circumueniunt, atq; interficiunt.

incolis

incolumesq; cum magna præda eodem ponte in castra
revertuntur. Dum hæc ad Ilerdam geruntur, Massili-
enses usi. L. Domitij consilio naues longas expediunt
numero decemseptem, quarum erant undecim testæ,
multa his minora nauigia addunt, ut ipsa multitudo
nostra classis terreatur, magnum numerum sag-
gittariorum, magnum Albicorum, de quibus supra
demonstratum est, imponunt, atq; hos præmijs, polli-
citationibusq; incitant: certas sibi deposcit naues Do-
mitius, atq; has colonis, pastoribusq;, quos secum ad-
duxerat complet. Sic omnibus rebus instructa classe,
magna fiducia ad nostras naues procedunt, quibus
præerat. D. Brutus. Hæ ad insulam, quæ est contra
Massiliam, stationes obtinebant. erat multo inferior
numero nauium Brutus, sed detectos ex omnibus le-
gionibus fortissimos uiros antesignanos, centuriones
Cæsar ei classi attribuerat, qui sibi id maneris depo-
poscerant. ij manus ferreas, atq; harpagones paraue-
rant: magnoq; numero pilorum, tragularum, reli-
quorumq; telorum se instruxerant. Ita cognito hostiũ
aduentu, suas naues ex portu educunt, cum Massiliensibus
confligunt, pugnatum utrinq; est fortissime, atq;
acerrime, neq; multum Albici nostris uirtute cedebat.
Homines asperi, & montani exercitati in armis: atq;
ij modo digressi à Massiliensibus recentẽ eorundem
pollicitationem animis continebant, pastoresq; indor-
miti spe libertatis excitati sub oculis domini suam pro-
bare operam studebant. Ipsi Massilienses & celeritate
nauium

LIBER

navium, & scientia gubernatorum confisi, nostros eba-
debant, impetusq; eorum excipiebant, & quoad lice-
bat latiore spatio, producta longius acie circumueni-
re nostros, aut pluribus navibus adoriri singulas, aut
remos transcurrentes detergere, si possent. contende-
bant: cū propius erat necessario ventū, ab scientia gu-
bernatorum, atq; artificij, ad uirtutem montanorum
confugiebant. Nostri, quod minus exercitatis remigi-
bus, minusq; peritis gubernatoribus utebantur, qui rei
pente ex onerarijs navibus erant producti, neq; dum
etiam uocabulis armamentorum cognitis, tum etiam
grauitate & tarditate navium impediabantur. facte
enim subito ex humida materia, non eundem usum ce-
leritatis habebāt. Itaq; dum locus comminus pugnan-
di daretur, quo animo singulas binis navibus obijci-
ebant, atq; iniecta manu ferrea, & retenta utraq; na-
ue, diuersi pugnabant, atq; in hostium naues transcen-
debant: & magno numero Albicorum, & Pastorum
interfecto, partem navium deprimunt, nonnullas cū
hominibus capiunt, reliquas in portum compellunt.
Eo die naues Massiliensium cum ijs, quæ sunt cap-
tæ, intereunt. IX. Hoc primum Cæsari ad Ilerdam
nuntiatur, simul perfectō ponte celeriter fortuna mi-
tatur. Illi perterriti uirtute equitum minus libere, mi-
nus audacter uagabantur. aliās non longo ab castris
progressi spatio, ut celerem receptum haberent, an-
gustius pabulabātur: aliās lōgiore circuitu custodias
stationesq; equitum uitabant, aut aliquo accepto de-
trimen

frumento, aut procul equitatu uiso, ex medio itinere
proiectis sarcinis fugiebāt. postremo etiam plures in-
termittere dies, & prater consuetudinem omnium no-
ctu constituerant pabulari. Interim Oscenses & Ca-
laguritani, qui erant cum Oscensibus contributi, mit-
tunt ad eum legatos, seseq; imperata facturos polli-
centur. hos Taraconenses, & Lacetani, & Ausetani,
& paucis post diebus Illurgauonenses, qui flumen
Iberum attingunt, insequuntur. Petit ab his omnibus,
ut se frumento iuuent: pollicentur, atq; omnibus uni-
diq; conquisitis iumentis, in castra deportant. transit
etiam cohors Illurgauonensis ad eum, cognito ciuita-
tis consilio, & signa ex statione transfert. magna cel-
leriter fit commutatio rerum, perfecto ponte, magnis
quinq; ciuitatibus ad amicitiam adiunctis, expedita
re frumentaria, extinctis rumoribus de auxilijs legi-
onum, quæ cum Pompeio per Mauritaniam uenire
dicebantur, multæ longinquiores ciuitates ab Afrani-
o desciscunt, & Cesaris amicitia sequuntur. Qui-
bus rebus perterritis animis aduersariorum, Cesar ne
semper magno circuitu per pontem equitatus esset
mittendus, nactus idoneum locum fossas pedum
triginta in latitudinem complures facere instituit:
quibus partem aliquam Sicoris auerteret, uadumq;
in eo flumine efficeret. his penè effectis, magnum in-
timorem Afranius, Petreiusq; perueniunt, ne omni-
no frumento, pabuloq; intercluderentur, quod multum
Cesare equitatu ualebat. Itaq; constituunt ipsi locis
excede

excedere, & in Celtiberiam bellum transferre. Huius consilio suffragabatur etiam illa res, quod ex duobus contrarijs generibus, quæ superiore bello cum L. Sertorio steterant, ciuitates uictæ nomen, atque imperium absentis timebant. quæ in amicitia manserant Pompeij, magnis affectu beneficijs eum diligebant. Caesaris autem in Barbaris erat nomen obscurius. Hic magnos equitatus, magnaque auxilia expectabant, & suis locis bellum in hyemem ducere cogitabant. Hoc inito consilio toto flumine Ibero naues conquirere, & Octogesam adduci iubent. Id erat oppidum positum ad Iberum, millia passuum à castris aberat. XX. ad eum locum fluminis nauibus iunctis, pontem imperant fieri, legionesque duas flumen Sicorim traducunt, castraque muniunt uallo pedum duodecim. Qua re per exploratores cognita, summo labore militum Caesar continuato diem noctemque opere in flumine auertendo, huc iam rem duxerat, ut equites, & si difficulter, atque ægre fiebat, possent tamen, atque auderent flumen transire. Pedites uero tantummodo humeris, ac summo pectore extarent, ut, tum altitudine aquæ, tum etiam rapiditate fluminis ad transeundum impedirentur. Sed tamē eodem ferē tempore pons in Ibero prope effectus nuntiabatur, & in Sicori uadum reperiebatur. Iam uero eò magis illi maturandum iter existimabant. Itaque duabus auxiliarijs cohortibus Ileryde presidio relictis, omnibus copijs Sicorim transeunt, & cum duabus legionibus, quas superioribus diebus

diebus traduxerant, castra coniungūt. Reliquebatur
Cæsari nihil, nisi uti equitatu agmen aduersariorum
male haberet, & carperet. pons enim ipsius magnum
circuitum habebat, ut multo breuiore itinere illi ad
Iberum peruenire possent. Equites ab eo missi flumen
transeunt, & cum de tertia uigilia Petreius, atq; Af-
ranius castra mouissent, repente sese ad nouissimum
agmen ostendūt, & magna multitudine circumfusa
morari, atq; iter impedire incipiunt. Prima luce ex su-
perioribus locis, quæ Cæsaris castris erant cōiuncta,
cernebatur, equitatus nostri prælio nouissimos illorū
premi uehementer, ac nonnunquam sustinere extre-
mum agmen, atq; interrumpi, aliās inferri signa, &
uniuersarum cohortium impetu nostros propelli, dein-
de rursus conuersos insequi: totis uero castris milites
conturbari, & dolore hostem ex manibus dimitti, bel-
lum necessario longius duci. Centuriones Tribunosq;
militum adire, atq; obsecrare, ut per eos Cæsar certi-
or fieret, ne labori suo, neu periculo parceret, paratos
esse sese, posse & audere eā transire flumen, quā tra-
ductus esset equitatus. quorum studio, & uocibus ex-
citatus Cæsar, & si timebat tantæ magnitudinis flu-
mini exercitum obijcere, conandum tamen atq; expe-
riendum iudicat. Itaq; infirmiores milites ex omni-
bus centurijs deligi iubet, quorum aut animus, aut ui-
res uidebantur sustinere non posse. hos cum legione
una præsidio castris relinquit, reliquas legiones expe-
ditas educit, magnoq; numero iumentorum in flumi-

LIBER

ne supra, atq; infra cōstituto traducit exercitum. pauci ex his militibus ni fluminis abrepti, ab equitatu excipiuntur, ac subleuantur. interijt tamen nemo. Tra ducto incolumi exercitu copias instruit, triplicemq; aciem ducere incipit: ac tantum fuit in militibus studium, ut millium sex ad iter addito ad uadum circuitu, magnaq; fluminis mora interposita, eos qui de tertia uigilia exissent, ante horam diei nonam consequerentur. Quos ubi Afranius procul uisos cum Petreio conspexit, noua re perterritus, locis superioribus cōstitit, aciemq; instruit. Cæsar in campis exercitū refecit, ne defessum prelio obijciat. Rursus conantes progredi insequitur, & moratur. Illi necessario maturius, q̃ cōstituerant, castra ponūt (Suberant enim montes, atq; à millibus passuū quinq; itinera difficilia, atq; angusta excipiebant. hos intra mōtes se recipiebant, ut equitātū effugerēt Cæsaris, præsijsq; in angustijs collorcatīs exercitū itinere prohiberēt, ipsi sine periculo, ac timore Iberū copias traducerent, quod fuit illis conandum, atq; omni ratione efficiendū) & totius diei pugna, atq; itineris labore defessi rem in posterū diem distulerunt. Cæsar quoq; in proximo colle castra ponit. media circiter nocte ijs, qui adaquandi causa longius à castris processerant, ab equitibus correptis, sit ab his certior Cæsar, Duces aduersariorū silentio copias castris educere. quo cognito, signū dari iubet, & uasa militari more cōclamari. Illi exaudito clamore, ueriti ne noctu impediti sub onere configere cogerentur.

tur, aut ne ab equitatu Caesaris in angustiis tenerentur, iter supprimūt, copiasq; in castris cōtinent. Postero die Petreius cum paucis equitibus occulte ad exploranda loca proficiscitur. hoc idē fit ex castris Caesaris. Mittitur. L. Decidius Saxo cū paucis, qui loci naturam perspiciat, uterq; idem suis renunciat, quinque milia passūū proxima intercedere itineris campestris, inde excipere loca aspera, & mōtuosa: qui prior has angustias occupauerit, ab hoc hostem prohiberi nihil esse negocij. Disputatur in concilio à Petreio & Afranio, & tempus profectiōis quæritur. pleriq; censebant ut noctū iter facerent, posse prius ad angustias ueniri, quā sentirentur: alij, quod pridie noctū cōclamatū esse in castris Caesaris, argumenti sumebant loco, nō posse clām exiri. Circūfundi noctū equitatum Caesaris, atq; omnia loca, atq; itinera obsideri, nocturnaq; prælia esse uitanda, quod perterrius miles in ciuili dissensione timori magis, q̄ religioni cōsulere confucuerit: at lucem multū per se pudorem omnīū oculis, multū etiam Tribunorū militū, & Centurionum præsentiam afferre: quibus rebus coërceri milites, & in officio contineri soleant. Quare omni ratione esse interdiu perrumpendum, & si aliquo accepto detrimento, tamen summa exercitus salua, locū, quem petant, capi posse. Hæc uicit in concilio sententia, & prima luce postridie constituunt proficisci. Caesar exploratis regionibus, albente cælo omneis copias castris educit, magnoq; circuitu, nullo certo itinere exercitum

LIBER

citum ducit. nanq; itinera, quæ ad Iberum, atq; Oſto-
 gesam pertinebant, caſtris hoſtium oppoſitis teneban-
 tur: ipſi erant transcendendæ ualles maximæ, ac diffi-
 cillimæ, ſaxa multis locis prærupta iter impediabant,
 ut arma per manus neceſſario traderentur, militesq;
 inermes, ſubleuatiq; alij ab alijs magnam partem iti-
 neris conficerent. Sed hunc laborem recuſabat nemo,
 quod eum omnium laborũ finem fore exiſtimabant,
 ſi hoſtem Ibero intercludere, & frumento prohibere
 potuiſſent: ac primo Aſraniani milites uiſendi cauſa
 læti ex caſtris procurrabant. contumelioſisq; uocibus
 proſequebantur, neceſſarij uiſtus inopia coactos fuge-
 re. atq; ad Ilerdam reuerſi. Erat enim iter à propoſi-
 to diuerſum, contrariamq; in partem iri uidebatur.
 duces uero eorum ſuum conſilium laudibus ferebant,
 quod ſe caſtris tenuiſſent: multumq; eorum opinionẽ
 adiunabat, quod ſine iumentis, impedimẽtisq; ad iter
 proſectos uidebant, ut non poſſe diutius inopiam ſu-
 ſtinere confiderent. Sed ubi paulatim retorqueri ag-
 men ad dexteram conſpexerunt, iamq; primos ſuper-
 rare regionem caſtrorum animaduertunt, nemo erat
 adeo tardus, aut fugiens laboris, quin ſtatim caſtras
 exeundum, atq; occurrendum putaret. Conclamatur
 ad arma, atq; omnes copiæ paucis præſidio relictis co-
 hortibus exeunt, rectoq; ad Iberum itinere contem-
 dunt. erat in celeritate omne poſitum certamen, utri
 prius anguſtias, montesq; occuparent: ſed exercitum
 Cæſaris uiarum difficultates tardabant, Aſranij co-
 pias

pias equitatus Caesaris insequens morabatur. Res tam
men ab Afranianis huc erat necessario deducta, ut si
prioris montes, quos petebant, attigissent, ipsi peri-
culum vitarent. Impedimenta totius exercitus, cohortesq;
in castris relictas, servare non possent, quibus
interclusis exercitu Caesaris auxilium ferri nulla ratio
poterat. Confecit prioriter Caesar, atq; ex magnis
rupibus nactus planiciem, in hanc contra hostem aciem
instruit. Afranius, cum ab equitatu novissimum agmen
premeretur, & ante se hostem uideret, collem
quendam nactus, ibi constitit. Ex eo loco quatuor Cetratorum
cohortes in montem, qui erat in conspectu omnium
excelsissimus mittit, Hunc magno cursu concitatos
iubet occupare, eo consilio uti ipse eodem omnibus
copijs contenderet, & mutato itinere iugis Octogesam
perueniret. hunc cum obliquo itinere Cetrati peterent,
conspicatus equitatus Caesaris in cohortes impetum facit:
nec minimam partem temporis equitum vim Cetrati
sustinere potuerunt, omnesq; ab his circumuenti, in
conspectu utriusq; exercitus interficiuntur. erat occasio
bene gerendæ rei: neq; uero id Caesarem fugiebat, tanto
sub oculis accepto detrimento, perterritum exercitum
sustinere non posse, praesertim circumdatum undiq;
equitatu, cum in loco æquo, atq; aperto confligeretur,
idq; ex omnibus partibus ab eo flagitabatur. Con-
currebant legati, Centuriones, Tribuniq; militum,
ne dubitaret praelium committere, omnium esse militum
paratissimos animos, Afrania

LIBER

nos cōtra multis rebus sui timoris signa misisse. quod suis non subuenissent, quod de colle non recederent, quod uix equitum incursus sustinrent, collatisq; in unum locum signis conferti, neq; ordines, neq; signa seruarent. quod si iniquitatem loci timeret, datumiri tamen aliquo loco pugnandi facultatē, quod certe inde decedendū esset Afranio, nec sine aqua permanere posset. Cæsar in eam spem uenerat, se sine pugna, & sine uulnere suorū, rem cōficere posse, quod re frumentaria aduersarios interclusisset. cur etiam secūdo prælio aliquos ex suis amitteret? cur uulnerari pateretur optime meritos de se milites? cur deniq; fortunam periclitaretur? præsertim cū nō minus esset imperatoris, consilio superare, q̃ gladio. mouebatur etiam misericordia ciuiū, quos interficiendos uidebat, quibus saluis, atq; incolumibus rem obtinere malebat. Hoc cōsiliū Cæsaris à plerisq; nō probabatur. Milites uero palam inter se loquebantur, quoniam talis occasio uictoria dimitteretur, etiam cū uellet Cæsar sese nō esse pugnaturus. Ille in sua sententia perscuerat, & paulum ex eo loco digreditur, ut timorē aduersarijs minuat. Petreius, atq; Afranius oblata facultate in castra sese referunt. Cæsar præsidijs montibus dispositis, omni ad Iberū intercluso itinere, quā proxime potest hostiū castris castra cōmunit. Postero die duces aduersariorum perturbati, qd' omnē rei frumentaria, fluminisq; Iberi spem amiserant, de reliquis rebus consultabant. Erat unum iter, Ilerdam si reuerti uellent; alterum si

Tarrac

Tarraconem peterent. Hæc consultantibus eis nunciatur aquatores ab equitatu premi nostro. Qua re cognita, crebras stationes disponunt equitū, & cohortum alariarū, legionariasq; interijciunt cohortes, uallūq; ex castris ad aquam ducere incipiunt, ut intra munitiōnem, & sine timore, & sine stationibus aquari possent. Id opus inter se Petreius, atq; Afranius partiuntur, ipsiq; perficiendi operis causa longius progrediuntur. Quorū discessu liberam nacti milites colloquiorum facultatem, uulgo procedunt, & quem quisq; in castris notū, aut municipem habebat, conquirat, atq; uocat. Primū agunt gratias omnes omnibus, quod si bi perterritis pridie pepercissent, eorū se beneficio uiuere. Deinde imperatoris fidem quærunt, recte ne se illi sint cōmissuri: & qd' nō ab initio fecerint, armaq; cū hominibus necessarijs, & cōsanguineis cōtulerint, cōqueruntur. His prouocati sermonibus fidem ab imperatore de Petreij & Afranij uita petunt, ne quod in se scelus cōcepisse, neu suos prodidisse uideantur. Quibus cōfirmatis rebus, se statim signa translaturus cōfirmant, Legatosq; de pace primorū ordinū centuriones ad Cæsarem mittūt, interim alij suos in castra inuitandi causa adducūt, alij ab suis adducuntur, adeo, ut una castra iam facta ex binis uiderentur. Compluresq; Tribuni militū, & Centuriones ad Cæsare ueniunt, seq; ei commendant. Hoc idem fit à Principibus Hispaniæ, quos illi euocauerant, & secum in castris habebant obsidum loco. ij suos notos, hospitesq; quere-

LIBER

quærebant, per quem quisq; eorum aditum commen-
 dationis haberet ad Cæsare. Afranij etiam filius ado-
 lescens de sua & parentis sui salute cum Cæsare,
 per Sulpitium legatum agebat. erant plena letitia &
 gratulatione omnia, eorum, qui tanta pericula uitas-
 se, & eorum, qui sine uulnere tantas res confecisse ui-
 debantur, magnumq; fructum suæ pristinae lenitatis
 omnium iudicio Cæsar ferebat. consiliumq; eius à cun-
 ctis probabatur. Quibus rebus nunciatis Afranio;
 ab instituto opere discedit, seq; in castra recipit, sic
 paratus, ut uidebatur, ut quicumque accidisset casus,
 hunc quieto & aequo animo ferret. Petreius uero nō
 deserit sese, armat familiam, cum hac & pratoria co-
 horte Cetratorū, barbarisq; equitibus paucis, benefici-
 arijs suis, quos suæ custodiæ causa habere cōsueuerat,
 improviso ad uallum aduolat, colloquia militum in-
 terrumpit, nostros repellit ab castris, quos deprehen-
 dit interficit, reliqui coeunt inter se, & repentino pe-
 riculo exterriti sinistras sagis inuoluunt, gladiosq;
 distringunt, atq; ita se à Cetratis, equitibusq; defen-
 dunt, castrorum propinquitate confisi, seq; in castra
 recipiunt, & ab his cohortibus, quæ erant in statione
 ad portas defendūtur. Quibus rebus cōfectis, flens Pe-
 treius manipulos circuit, militesq; appellat, neu se,
 neu Pompeiū absentem Imperatore suū aduersarijs
 ad supplicium tradant, obsecrat. Fit celeriter concur-
 sus in prætorium. postulant, ut iurent omnes se exer-
 citum, ducesq; non deserturos, neq; prodituros, neq;
 sibi

sibi seperatim à reliquis consilium capturos. Princeps in hæc uerba iurat ipse, ad idem iusiurandum adigit Afranium: subsequuntur Tribuni militum, centurionesq; centuriatim producti milites idem iurant. edicunt penès quem quisq; sit miles Cæsaris, ut producat. productos palàm in prætorio interficiunt: sed pleriq; quos cœperant, calant, noctuq; per uallum emittunt. Sic terror oblatus à ducibus, crudelitas in supplicio, uana religio iusiurandi, spem præsentis deditio-
nis sustulit, mentesq; militum conuertit, & rem ad pristinam belli rationem redegit. Cæsar milites aduersariorum, qui in castra per tempus colloquij uenerant summa diligentia conqueri, & remitti iubet. Sed ex numero Tribunorum militum, Centurionumq; nonnulli sua uoluntate apud eum remanserunt, quos ille postea magno in honore habuit. Centuriones, ampliorisq; ordinis equites Romanos in tribunitium restituit honorem. Premebantur Afraniani pabulatione, aquabantur agre. framenti copiam legionarij nonnulli habebant, quod dicrum uigintiduorum ab Ilerda frumentum iussi erant efferre. Cetrati, auxiliaresq; nullam, quorum erant, & facultatis ad parandū exigue, & corpora insucta ad onera portanda. itaq; magnus eorum quotidie numerus ad Cæsarem perfugiebat. In his erat angustijs res: sed ex propositis consilijs duobus explicitius uidebatur ad Ilerdam reuertit: quod ibi paululum framenti reliquerant. ibi se reliquum consilium expleturos confidebant, Tarraco ab-

LIBER

erat longius, quo spatio plures rem posse casus recipere intelligebant. Hoc probato consilio, ex castris proficiscuntur. Caesar equitatu præmisso, qui nouissimum agmen carperet, atq; impediret, ipse cum legionibus subsequitur, nullum intercedebat tempus quin extremi cū equitibus præliarentur. Genus erat hoc pugnae, expeditæ cohortes nouissimum agmen claudebant, pluresq; in locis campestribus subsistebant: si mons erat ascendendus, facile ipsa loci natura periculum repellat, quod ex locis superioribus qui antecesserāt, suos ascendentes protegebant: cū uallis, aut locus deoliuis suberat, neq; ij, qui antecesserant, morantibus opem ferre poterant, equites uero ex loco superiore in aduersarios tela conijciebant: tum magno erat in periculo res, tum inquirebant, ut cum eiusmodi esset locis appropinquatum, legionum signa consistere iuberent, magnoq; impetu equitatum repellerent. Eo symmoto, repente incitati cursu, sese in ualles uniuersi dimitterent, atq; ita transgressi rursus in locis superioribus consisterent. nam tantum ab equitum suorum auxilijs aberant, quorum numerū habebant magnum, ut eos superioribus perterritos prælijs, in medium reciperent agmen, ultroq; eos tuerentur: quorum nulli ex itinere exercere licebat, quin ab equitatu Caesaris exciperetur. tali dum pugnatur modo, lente, ac paulatim proceditur, crebroq; ut sint auxilio suis, subsistunt, ut tum accidit. milia enim progressi quatuor, uehementiusq; peragitati ab equitatu, montem excelsum

excelsum capiunt, ibiq; una fronte contra hostem castra muniunt, neq; iumentis onera deponunt. Vbi Caesaris castra posita, tabernaculaq; constituta, & dimissos equites pabulandi causa animaduertere, sese subito proripiunt, hora circiter sexta eiusdē diei: & spem nocti moræ discessu nostrorum equitum, iter facere incipiūt. Quare animaduersa, Caesar relictis his, legionibus subsequitur, praesidio impeditis paucas cohortes relinquit, hora decima subsequi, pabulatores equitesq; reuocari iubet: celeriter equitatus ad quotidianū itineris officiū reuertitur. pugnatur acriter ad nouissimū agmen, adeo, ut penē terga cōuertant: cōpluresq; milites, etiam nonnulli centuriones interficiuntur. Instabat agmen Caesaris, atq; uniuersum imminabat. Tum uero neq; ad explorandū idoneum locum castris, neq; ad progrediendū data facultate consistūt necessario, & procul ab aqua, & natura iniquo loco castra ponūt. Sed iisdem de causis Caesar, quæ supra sunt demonstratæ, prælio nō lacescit: & eo die tabernacula statui passus non est, quò paratiores essent ad insequendū omnes, siue noctu, siue interdiu erumperent. illi animaduerso uitio castrorū, tota nocte munitiones proferunt, castraq; castris cōuertunt. hoc idem postero die à prima luce faciunt, totumq; in ea re diem cōsumunt: sed quantum opere processerant, & castra protulerant, tanto aberant ab aqua longius, & presenti malo alijs malis remedia dabantur. Prima nocte aquandi causa nemo egreditur ex castris. Proximo die

LIBER

mo die presidio in castris relicto, uniuerſas ad aquam copias educunt, pabulatum emittitur nemo. His eos supplices malis Caesar necessariam ſubire deditiōē, quā praelio decertare malebat. conatur tamen eos uallo, ſoſſaq; circummunire, ut quā maxime repentiſas eorum eruptiones demoretur, quo neceſſario deſcenſuros exiſtimabat. illi & inopia pabuli adducti, & quo eſſent ad id expeditiores, omnia ſarcinaria iumenta interfici iubent, In his operibus, conſilijsq; bi-
duum conſumitur. tertio die magna iam pars operis Caesaris proceſſerat, Illi impediendæ rei, quæ munitio-
nis cauſa fiebat, hora circitor octaua ſigno dato legio-
nes educunt, aciemq; ſub caſtris inſtruunt. Ceſar ab opere legiones reuocat, equitatum omnem conuenire iubet, aciem inſtruit. contra opinionē enim militum, ſamamq; omnium uideri praelio diffuſiſſe, magnum detrimentū afferebat: ſed eiſdem de cauſis quæ ſunt cognita, quo minus dimicare uellet, mouebatur: atq;
hoc etiam magis, quod ſpatij breuitas, etiam in fugam coniectis aduerſarijs, non multum ad ſummam uictoriæ iuuare poterat. Non enim amplius pedum milli-
bus duobus ab caſtris caſtra diſtabant. Hinc duæ par-
teis acies occupabant. Tertia uacabat, ad incurſum, atq; impetum militum relicta, ſi praelium committeretur propinquitās caſtrorum celerem ſuperatis ex fuga receptum dabit. Hac de cauſa conſtituerant ſigna inferentibus reſiſtere, prior praelio non laceſſere. Aci-
es erat Afraniana duplex, legio quinta & tertia in
ſubſidijs

Subsidijs locum Alariae cohortis obtinebat. Caesaris triplex, sed primam aciem, quam ternae cohortes ex quinta legione tenebant, has subsidariae ternae, & rursus aliae totidem, suae cuiusque legionis subsequantur, sagittarii, funditoresque media continebantur acie, equitatus latera cingebat. tali instructa acie, tenere uterque propositum uidebatur. Caesar, ut nisi coactus praelium non committeret: ille ut opera Caesaris impediret producitur tamē res, aciesque ad solis occasum continentur. Inde utrique in castra discedunt. Postero die munitiones institutas Caesar parat perficere, illi uadum fluminis Sicoris tentare, si transire possent. Quare animauersa, Caesar Germanos leuis armaturae, equitumque partem flumen traiecit, crebrasque in ripis custodias disponit. tandem omnibus rebus obsesti, quartum iam diem sine pabulo retentis iumentis, aquae, lingni, & frumenti inopia, colloquium petunt, & id si fieri possit, semoto à militibus loco. ubi id à Cesare negatum, & palam si colloqui uellent, concessum est, datur obsidis loco Caesari filius Afranii. uenitur in eum locum quem Caesar deligit. Audiente utroque exercitu loquitur Afranius, non esse, aut ipsis, aut militibus succensendum, quod fidem erga imperatorem suum Cn. Pompeium conseruare uoluerint. sed satis iam fecisse officio, satisque supplicij tulisse, perpeffos omnium rerum inopiam. Nunc uero penē ut foeminas circummunitos prohiberi aqua prohiberi ingressu, neque corpore dolorem, neque animo ignominiam ferre possent. itaque

LIBER

se: itaq; se uictos confiteri, orare, atq; obsecrare, si quis locus misericordiae relinquatur, ne ad ultimū supplicium progredi necesse habeant. Hæc quàm potest demississime, atq; subiectissime exponit. Ad ea Cæsar respondit, nulli omnium has parteis, uel querimoniae, uel miserationis minus conuenisse. reliquos enim omnibus suum officium præstuisse, se, qui etiam bona conditione, & loco, & tempore æquo conflagrare noluerit, ut quàm integerrima essent ad pacem omnia, exercitum suum, qui iniuria etiam accepta, suisq; interfectis, quos in sua potestate habuit, conseruari, & texerit, illius deniq; exercitus milites, qui per se de concilianda pace egerint, qua in re omnium suorum uitæ consulendum putarunt: sic omnium ordinum parteis in misericordia constituisse, ipsos Duces à pace abhorruisse, eos, neque colloqui, neq; induciarum iura seruasse, & homines imperitos, & per colloquium deceptos crudelissime interfecisse: accidisse igitur his, quod plerunq; hominibus nimia pertinacia, atq; arrogantia accidere soleat, uti cò recurrant, & id cupidissime petant, quod paulo ante contempserint: neq; nunc se illorum humilitati, neq; aliqua temporis opportunitate postulare, quibus rebus augeatur opes sue, sed eos exercitus, quos còtra se multos ià annos aluerint, uelle dimitti, neque enim sex legiones alia de causa missas in Hispaniam, septimamq; ibi conscriptam, neq; tot, tantasq; classes paratas, neq; summissos duces rei militaris peritos, nihil horum ad pacandas Hispanias, nihil ad

Nihil ad usum Prouinciæ prouisum, quæ propter diuturnitatem pacis nullum auxilium desyderarit, omni hæc iampridem contra se parari, in se noui generis imperia constitui, ut idem ad portas urbanis præsideat rebus, & duas bellicosissimas Prouincias absens tot annos obtineat, in se iura magistratuum commutari, ne ex prætura, & consulatu, ut semper, sed per paucos probati, & electi in Prouincias mittantur, in se ætatis excusationem nihil ualere, quod superioribus bellicis probati ad obtinendos exercitus euocentur, in se uno non seruari, quod sit omnibus datum semper imperatoribus, ut rebus feliciter gestis, aut cum honore aliquo, aut certe sine ignominia domum reuertantur. exercitumq; dimittant. quæ tamen omnia, & se tulisse patienter, & esse laturum, neque nunc id agere, ut ab illis abductum exercitum teneat ipse, quod tamen sibi difficile non sit, sed ne illi habeant, quo contra se uti possint. proinde, ut esset dictum, Prouincijs excederent, exercitumq; dimitterent, si id sit factum, nociturum se nemini. hanc unam, atq; extremam pacis esse conditionem. Id uero militibus fuit pergratum, & iucundum, ut ex ipsa significatione potuit cognosci, ut qui aliquid uicti incõmodi expectauissent, ultro inde præmiũ missionis ferrent. Nam cum de loco, & tempore rei controuersia inferretur, & uoce, & manibus, uniuerſi ex uallo, ubi cõstitierant significare cœperunt, ut statim dimitterentur, neq; omni interposita fide firmum esse posse, si in aliud tempus differetur. pan

LIBER

tur. paucis cum esset in utranq; partem uerbis disputatum, res huc deducitur, ut ij qui habeant domicilium, aut possessiones, in Hispaniam, statim reliqui ad Varum flumen dimittantur, ne quid eis noceatur, ne quis inuitus sacramento cogatur à Cesare, cauetur. Caesar ex eo tempore dum ad flumen Varum ueniat, se frumentum daturum pollicetur. addit etiam, ut, quid quisq; eorum in bello amiserit, quæ sint penes milites suos, ijs, qui amiserint, restituatur. militibus æqua facta æstimatione pecuniam pro his rebus soluit. Quascunq; postea controuersias inter se milites habuerant sua sponte ad Casarem introduxerunt. Petreius, atq; Afranius, cum stipendium ab legionibus penè seditione facta flagitarentur, cuius illi diem nondum uenisse dicerent, Caesar ut cognosceret, postulatæ est. Eoq; utriq; quod statuit, contenti fuerunt. Parte circiter tertia exercitus eo biduo dimissa, duas legiones suas antecedere, reliquas subsequi iussit, ut non longo inter se spatio castra facerent, eiq; negotio Q. Fusium Calenum legatum præfecit.

Hoc eius præscripto ex Hispania ad
Varum flumen est iter factum, at
que ibi reliqua pars exercitus
dimissa est.

C. IULII

C. IVLII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
CIVILI. LIBER
SECVNDVS.

VM HAEC IN HIS-
pania geruntur. C. Trebonius
legatus, qui ad oppugnationē
Massiliae relictus erat, duabus
ex partibus aggerem, uineas,
turresq; ad oppidum agere in-
stituit: una erat proxima por-
tui, naualibusq; altera ad partem, qua est aditus ex
Gallia, atq; Hispania ad id mare, quod adigit ad hor-
stium Rhodani. Massilia enim ferē ex tribus oppidi
partibus mari alluitur, reliqua quarta est, quae aditū
habet à terra: huius quoq; spatij pars ea, quae ad ari-
cem pertinet, loci natura, & ualle altissima munita,
longam & difficilem habet oppugnationem. Ad ea
perficienda opera. C. Trebonius magnam iumentorū,
atq; hominum multitudinem ex omni prouincia uo-
cat. uimina, materiamq; comportari iubet. Quibus
comparatis rebus, aggerem in altitudinem pedū octo/
ginta extruit. Sed tanti erant antiquitus in oppido om-
nium rerum ad bellum apparatus, tantaq; multitudo
tormentorum, ut eorum uim nullae contextae uimini-
bus uineae sustinere possent. asseres enim pedum duo/
decim cuspidibus praefixi, atque hi maximis balistis
x missi

LIBER

missi per quatuor ordines cratium in terra defigebantur. Itaq; pedibus lignis coniunctis inter se porticus intuebantur, atq; hac agger inter manus proferebatur. antecedebat testudo pedum sexaginta æquandi loci causa. facta item ex fortissimis lignis, euoluta omnibus rebus, quibus ignis iactus, & lapides, defendi possent. sed magnitudo operum, altitudo muri, atq; turrium, multitudo tormentorum, omnem administrationem tardabat. crebre tamen per Albicos eruptiones fiebant ex oppido, ignesq; aggeri, & turribus inferiebantur. quæ facile nostri repellebant milites: magnisq; ultro illatis detrimentis, eos, qui eruptionem fecerant in oppidum reiciebant. Interim. L. Nasidius ab Cn. Pompeio cum classe nauium sedecim, in quibus pauca erant erata. L. Domitio Massiliensibusq; subsidio missus, freto Sicilia imprudente, atq; inopinante Curione prouehitur. appulsisq; Messanam nauibus, atq; inde propter repentinum terrorem principum, ac Senatus fuga facta, ex naualibus eorum unam deducit. Hac adiuncta, ad reliquas naues cursum Massiliam uersus perficit: præmissaque clam nauicula Domitium, Massiliensesque de suo aduentu certiores facit: eosque magnopere hortatur, ut rursus cum Bruti classe additis suis auxilijs confligant. Massilienses post superius incommodum ueteres ad eundem numerum ex naualibus productas naues refecerant, summaque industria armauerant: remigum, gubernatorumque magna copia suppetebat: piscæ

piscatoriasque adiecerant, atq; contexerant, ut essent
 ab ictu telorum remiges tuti. Has sagittarijs, tormen-
 tisq; compleuerant. tali modo instructa classe om-
 nium seniorum, matrumfamilie, uirginum precibus,
 & fletu excitati, ut extremo tempore ciuitati subue-
 nirent, non minore animo, ac fiducia, quàm ante di-
 micauerant, naues conscendunt. communi enim sit ui-
 tio nature, ut inuisis, latitantibus, atq; incognitis re-
 bus magis confidamus, uehementiusq; exterreamur;
 ut tum accidit. aduentus enim. L. Nasidij summa spe,
 & uoluntate ciuitatem compleuerat. nacti idoneum
 uentum ex portu exeunt, & Taurenta, quod est ca-
 stellum Massiliensium, ad Nasidium perueniunt: ibiq;
 naues expediunt: rursusque se ad confligendum ani-
 mo confirmant, & consilia communicant: dextera
 pars Massiliensibus attribuitur, sinistra Nasidio. Eo-
 dem Brutus contendit aucto nauium numero. Nam
 ad eas, quæ factæ fuerant Arelatæ per Cæsarem, capi-
 tiuæ Massiliensium accesserant sex. Has superiori-
 bus refecerat diebus, atque omnibus rebus instruxe-
 rat. Itaq; suos cohortatus, quos integros superauis-
 sent, ut uictos contemnerent plenus spei bonæ, atque
 animi aduersus eos proficiscitur. facile erat ex castris
 C. Trebonij, atq; omnibus superioribus locis prospici-
 cere in urbem, ut omnis iuuentus, quæ in oppido re-
 manserat, omnesq; superioris ætatis cum liberis, atq;
 uxoribus, publicisq; custodijs, aut ex muro ad cœ-
 lum manus tenderent, aut templa deorū immortalium
 x 2 adirēt,

LIBER

adirent, & ante simulachra proiecti uictoriam à Dijs
 exposcerent. Neq; erat quisquàm omnium, qui nō in
 eius diei casu suarum omnium fortunarum euentum
 consistere existimaret. Nam & honesti ex iuuentute,
 & cuiusq; etatis amplissimi nominatim euocati, atq;
 obsecrati, naues conscenderant, ut si quid aduersi ac-
 cidisset, ne ad conandum quidem sibi quicquàm reli-
 qui fore uiderent: si superauissent, uel domesticis opi-
 bus, uel externis auxilijs de salute urbis confiderent.
 Commisso praelio, Massiliensibus res nulla ad uirtu-
 tem defuit: sed memores eorum praeceptorū, quæ pau-
 loante ab suis acceperant, hoc animo decertabant, ut
 nullum aliud tempus ad conandum habituri uideren-
 tur: & quibus in pugna uitæ periculum accideret, nō
 ita multo se reliquorū ciuium fatum antecedere existi-
 marent, quibus urbe capta, eadem esset belli fortuna
 patienda. diductisq; nostris paulatim nauibus, & ar-
 tificio gubernatorum mobilitati nauium locus dabat-
 tur, & si quando nostri facultatem nacti ferreis inie-
 ctis manibus nauem religauerant, undiq; suis labo-
 rantibus succurrebant. Neq; uero coniuncti Albicis
 comminus pugna deficiebant, neq; multum cedebant
 uirtute nostris: simul ex minoribus nauibus magna uis
 eminus missa telorum, multa nostris de improviso im-
 prudentibus, atq; impeditis uulnera inferebant. Con-
 spicatæq; naues triremes duæ, nauem. D. Eruti, quæ
 ex signo facile agnosci poterat, duabus ex partibus se-
 se in eam incitauerant: sed tantum re prouisa Brutus
 celerita

celeritate nauis enisus est, ut paruo momento antecederet. Ille adeo grauiter inter se incitata conflixerunt, ut uehementissime utraq; ex concursu laborarent; altera uero perfracto rostro tota collabeficeret. Quae re animaduersa, quae proxima ei loco ex Bruti classe naues erant, in eas impeditas impetum faciunt, celeriterq; ambas deprimunt. Sed Nasidiana naues nulli usui fuerunt, celeriterq; pugna excesserunt. Non enim has, aut conspectus patriae, aut propinquorum praecepta ad extremum uitae periculum adire cogebant. Atq; ex eo numero nauium nulla desiderata est. ex Massiliensium classe quinq; sunt depresso. quatuor captae, una cum Nasidianis profugit, quae omnes citeriorem Hispaniam petiuerunt. At ex reliquis una praemissa Massiliam, huius nuntij perferendi gratia, cum iam appropinquaret urbi, omnis sese multitudo ad cognoscendum effudit. Hac re cognita, tantus luctus excepit, ut urbs ab hostibus capta eodem uestigio uideretur. Massilienses tamen nihilo segnus ad defensionem urbis reliqua apparare coeperunt. Est animaduersum ab legionarijs, qui dexteram partem operis administrabant, ex crebris hostium eruptionibus, magno sibi esse praesidio posse, si pro Castello, ac receptaculo turrim ex latere sub muro fecissent, quam primo ad repentinos incursum humilem, paruamq; fecerunt. huc se referebant, hinc si qua maior opprimerat uis, propugnabant; hinc ad repellendum, & prosequendum hostem procurrebant. Parebat haec quoquoersus pedes. XXX

LIBER

sed parietum crassitudo pedū. V. Postea uero (ut est rerum omnium magister usus) hominum adhibita solertia, inuentum est magno esse usui posse, si hæc esset in altitudinem turris elata. Id hac ratione perfectum est. Vbi turris altitudo perducta est ad cōtabulationē, eam in parietes instruxerunt, ita ut capita tignorum extrema parietum structura tegerentur, ne quid emereret, ubi ignis hostium adhærerecet. Hanc insuper contignationem quantum tectum plutei, ac uincarū passum est, laterculo astruxerunt, supraq; cum locum tigna transversa iniecerunt, non longe ab extremis parietibus, quibus suspenderent eam contignationem, quæ turri tegumento esset futura: supraq; ea tigna directo transversas trabes iniecerunt, easq; asscribis religauerunt: has trabes paulo longiores atq; eminentiores, quàm extremi parietes erant, effecerunt, ut esset, ubi tegumenta perpendere possent, ad defendendos ictus ac repellendos, cum inter eam contignationem parietes extruerentur: eamq; contabulationem summam lateribus, lutoq; constrauerunt, ne quid ignis hostium nocere posset: centonesq; insuper iniecerunt, ne aut tela tormentis missa tabulationē perfringerent, aut saxa ex catapultis lateritium discuterēt, storias autem ex funibus anchorarijs tres in longitudinem parietum turris, latas quatuor pedes fecerunt, easq; ex tribus partibus, quæ ad hostes uergebant, eminentibus trabibus circum turrem præpendentes religauerunt: quod unum genus tegumenti alijs locis

frant

erant experti, nullo telo, neq; tormento trajici posse. ubi uero ea pars turris, quæ erat perfecta, tecta, atq; munita est ab omni ictu hostium, pluteos ad alia opera abduxerunt, turris tectum per seipsum prehensiombus ex contignatione prima suspendere, ac tollere coeperunt. Vbi quantum storiarum demissio patiebatur, tantum cleuabant. Intra hæc tegumenta abditi, atq; muniti, parietes lateribus extruebant, rursusq; alia prehensione ad edificandum sibi locum expediebant: ubi tempus alterius contabulationis uidebatur, tigna item ut primo tecta, extremis lateribus instruebant. Exq; ea contignatione rursus summam contabulationem, storiasq; eleuabant. Ita tuto, ac sine ullo uulnere, ac periculo sextabulata extruxerunt: fenestrasq; quibus in locis uisum est, ad tormenta mittenda instruendo reliquerunt. Vbi ex ea turri, quæ circum essent, opera tueri se posse confisi sunt, musculum pedum LX. longum, ex materia bipedali, quem à turri lateritia ad hostium turrem, murumq; perducerent, facere instituerunt. Cuius musculi hæc erat forma. Duæ primum trabes in solo æque longæ, distantes inter se pedes quatuor collocantur. Inq; eis columnellæ pedum in altitudinem. V. defiguntur. has inter se capreolis molli fastigio coniungūt, ubi tigna, quæ musculi tegendi causa ponant, collocentur, eo super tigna bipedalia iniiciunt. eaq; laminis, clauisque reliquant: ad extremū musculi tectum, trabesq; extremas, quadratas regulas quatuor patentes digitos defigūt,

LIBER

quæ lateres, qui super musculos struantur, contineant.
 Ita fastigiato, atq; ordinatim structo, ut trabes erant in
 capreolis collocatæ, lateribus, lutoq; musculus, ut ab
 igne, qui ex muro iaceretur, tutus esset, contegitur, Su-
 per lateres Coria inducuntur, ne canalibus aqua im-
 missa lateres diluere posset. Coria autem, ne rursus ig-
 ni, ac lapidibus corrumpantur, centonibus contegun-
 tur. Hoc opus omne tectū uincis ad ipsam turrim per-
 ficiunt, subitoq; inopinantibus hostibus machinatione
 nauali, phalangis subiectis ad turrim hostium admo-
 uent, ut ædificio iungatur. quo malo perterriti subito
 oppidani saxa quàm maxima possunt uestibus pro-
 mouent, præcipitataq; muro in musculum deuoluunt.
 Etum firmitas materiæ sustinet, & quicquid incidit,
 fastigio musculi delabitur. Id ubi uident, mutant con-
 silium. Cupas tæda, ac pice refertas incendunt, easq;
 de muro in musculum deuoluunt. Inuolutæ labuntur,
 delapsæ ab lateribus longurijs, furcisq; ab opere remo-
 uentur. Interim sub musculo milites uestibus infima
 saxa turris hostium, quibus fundamenta contineban-
 tur, conuellunt. Musculus ex turri lateritia à nostris,
 telis, tormentisq; defenditur, hostesq; ex muro, ac tur-
 ribus submouentur, non datur libera muri defendendi
 facultas. compluribus iam lapidibus ex ea, quæ sube-
 rat turri subductis, repentina ruina pars eius turris
 concidit, pars reliqua consequens procumbebat. Tum
 hostes turris repentina ruina commoti, inopinato ma-
 lo turbati, decorum ira perculsi, Urbis direptione per-
 territi

territi, inermes cum infulis sese porta foras uniuersi proripiunt, ad legatos, atq; exercitum supplices manus, tendunt. Qua noua re oblata, omnis administratio belli consistit, militesq; auersi à praelio, ad studium audiendi, & cognoscendi feruntur. Vbi hostes ad legatos exercitumq; peruenerunt, uniuersi se ad pedes projiciunt. Orāt, ut aduentus Cæsaris expectetur, captam suam urbem uidere, opera perfecta, turrem subrutam, itaq; à defensione desistere, nullam exoriri moram posse, quo minus cum uenisset, si imperata nō facerent, ad nutum ē uestigio diriperentur. docent, si omnino turris concidisset, non posse milites contineri, quin spe prædæ in urbem irrumperent, urbemq; delegerent. hæc, atq; eiusdem generis complura, ut ab hominibus doctis, magna cum misericordia fletuq; pronuntiantur. Quibus rebus commoti legati, milites ex opere deducunt, oppugnatione desistunt, operibus custodias relinquunt. Induciarum quodam genere misericordia facta, aduentus Cæsaris expectatur: nullum ex muro, nullum à nostris mittitur telum, ut re confecta, omnes curam & diligentiam remittunt. Cæsar enim per literas Trebonio magnopere mandauerat, ne per uim oppidum expugnari pateretur, ne grauius permoti milites, & defectionis odio, & contemptione sui, & diutino labore, omnes puberes interficerent, quod se facturos minabantur: agreq; tunc sunt retenti, quin oppidum irrumperent: grauiusq; eam rem pertulerunt, quod stetisse per Trebonium quo minus

LIBER

oppido potirentur,uidebatur. At hostes sine fide tem-
 pus, atq; occasionem fraudis, ac doli querunt. Inter-
 iectis aliquot diebus, nostris languentibus, atq; animo
 remissis, subito meridiano tempore cum alius disces-
 sisset, alius ex diutino labore in ipsis operibus quicti
 se dedisset, arma uero omnia reposita, contestaq; es-
 sent, portis se foras erumpunt, secundo, magnosq; uen-
 to ignem operibus inferunt. Hunc sic distulit uentus,
 uti uno tempore agger, plutei, testudo, turris, tormen-
 taq; flammam conciperent: & prius hæc omnia con-
 sumerentur, quàm, quemadmodū accidisset, animadu-
 uerti posset. Nostri repentina fortuna permoti, arma,
 quæ possunt, arripiunt. Alij ex castris sese incitant:
 fit in hostes impetus eorū: sed muro, sagittis, tormen-
 tisq; fugientes persequi prohibentur. illi sub murum
 se recipiunt. ibiq; musculum, turrimq; lateritiā li-
 bere incendunt. ita multorum mensium labor hostium
 perfidia, & ui tempestatis puncto temporis interijt.
 Tentauerunt hoc idem Massilienses, postero die ean-
 dem nacti tempestatem, maiori cum fiducia ad alterā
 turrem, aggeremq; eruptione pugnauerunt, multūq;
 ignem intulerunt. Sed, ut superioris temporis con-
 tentionem nostri omnem remiserant, ita proximi diei
 casu admoniti omnia ad defensionem parauerant.
 Itaq; multis interfectis, reliquos infecta re in oppi-
 dum repulcrunt. Trebonius ea quæ sunt amissa mul-
 to maiore studio militum administrare, & reficere
 instituit. Nam ubi tantos suos labores, & apparatus
male

male cecidisse uiderunt, inducijsq; per seclus. uiolatis suam uirtutem irrisui fore. perdoluerunt. quod unde agger omnino comportari posset, nihil erat reliquum omnibus arboribus longe, lateque in finibus Massiliensium excisis, & coniectis, aggerem noui generis, atq; in auditum ex lateritijs duobus muris, sem nam pedum crassitudine, atq; eorum murorum contignationem facere instituerunt, æqua ferè latitudine, atque ille congestus ex materia fuerat agger. Vbi autem spatium inter muros, aut imbecillitas materia postulare uideretur, pile interponuntur, transversaria tigna iniiciuntur, quæ firmamento esse possint. Et quicquid est contignatum, cratibus consternitur, cratesq; luto integuntur. Sub tecto miles dextera, ac sinistra muro tectus, aduersus plutei obiectu, operi quæcunq; usui sunt sine periculo supportat, celeriter res administratur, diuturni laboris detrimentum solertia, & uirtute militū breui reconcinnatur. portæ quibus locis uidetur eruptionis causa in muro relinquuntur. Quod ubi hostes uiderunt, ea, quæ diu, longoq; spatio refici non posse sperassent, paucorum dierum opera, & labore ita refecta, ut nullius perfidia, neq; eruptioni locus esset, neque quicquam omnino relinqueretur, quo aut ui militibus, aut igni operibus noceri posset, eodemque exemplo sentiunt totam urbem, qua sit aditus ab terra, muro, turribusq; circumiri posse, sic, ut ipsis consistendi in suis munitionibus locus non esset, cum penè edificata in
maris

LIBER

muris ab exercitu nostro mœnia uiderentur, ac telæ
 manu conicerentur, suorumq; tormentorum usum;
 quibus ipsi magna sperauissent, spatio propinquitatis
 interire, pariq; conditione ē muro, ac turribus bellan-
 di data, uirtute se nostris adæquare non posse intelli-
 gunt, ad easdem deditionis conditiones recurrunt. M.
 Varro in ulteriore Hispania initio cognitis his rebus,
 quæ sunt in Italia gestæ, diffidens Pompeianis rebus
 amicissime de Cæsare loquebatur, præoccupatum sese
 legatione, ab Cn. Pompeio teneri obstrictum fide, ne-
 cessitudinem quidem sibi nihilo minorem cum Cæsa-
 re intercedere, neq; se ignorare quod esset officium le-
 gati, qui fiduciarium operā obtineret, quæ uires sue,
 quæ uoluntas erga Cæsarē totius Prouinciæ. Hæc om-
 nibus referebat sermonibus, neq; se in ullam partem
 mouebat. Postea uero, cum Cæsarem ad Massiliam de-
 tineri cognouit, copias Petrei cum exercitu Afranij
 esse coniunctas, magna auxilia cōuenisse, magna esse
 in spe, atq; expectatione, & consentire omnem citer-
 riorem prouinciam, quæq; postea acciderant, de an-
 gustijs ad Ilerdam rei frumentariæ accepit, atq; hæc
 ad eum latius, atq; inflatius Afranius præscribebat,
 se quoq; ad motum fortunæ mouere cœpit: delectum
 habuit tota Prouincia. legionibus completis duabus co-
 hortibus circiter triginta alarias addidit: frumenti mag-
 num numerū coegit, quod Massiliensibus, item quod
 Afranio, Petreioq; mitteret: naues longas, X. Gadit-
 anis ut facerent, imperauit. Complures præterea in
 Hispani

Hispani faciendas curauit, pecuniam omnē, omniaq;
 ornamenta ex Phano Herculis, in oppidū Gades con-
 tulit. Eò sex cohortes praesidij causa ex prouincia mi-
 sit, Gaiumq; Gallonium equitem Romanum famili-
 arem Domitij, qui eò procurandae hereditatis causa
 uenerat missus à Domitio, oppido Gadibus praefecit:
 arma omnia priuata, & publica in domum Gallonij
 contulit. Ipse habuit graues in Caesarem conciones.
 Saep̃ ex tribunali praedicauit aduersa Caesarem pra-
 lia fecisse, magnum numerum ab eo militum ad Afr-
 nium perfugisse, hæc se certis nuntijs, certis authori-
 bus comperisse. Quibus rebus perterritis ciuibus Ro-
 manis eius Prouinciæ, sibi ad rempublicam admini-
 strandam HS. CLXXX. millia, & argento pon-
 do. XX. millia, tritici modios. CXX. millia polliceri
 cogit. Quas Caesari esse amicas ciuitates arbitrabat-
 ur, ijs grauiora onera iniungebat. qui uerba, atq; ora-
 tionem aduersus rempub. habuissent, eorum bona in
 publicum addicebat, praesidiaq; eò deducebat, & iu-
 dicia in priuatos reddebat, Prouinciā omnē in sua,
 & Pompcij uerba per iusiurandum adigebat. Cogni-
 tis his rebus, quæ sunt gestæ in citeriore Hispania,
 parabat bellum. Ratio autem hæc erat belli, ut secum
 duas legiones Gadis conferret, naues, frumentumq;
 omne ibi contineret: prouinciā enim omnem Caesari
 rebus fauere cognouerat. In insula frumento, na-
 uibusq; comparatis bellum duci non difficile existi-
 mabat. Caesar, & si multis necessarijsq; rebus in Ita-
 liam reuo-

LIBER

liam reuocabatur, tamen constituerat nullam partem belli in Hispanijs relinquere, quod magna esse Pompeij beneficia, & magnas clientelas in citeriore Prouincia sciebat. Itaq; duabus legionibus missis in ulteriorem Hispaniam cum. Q. Cassio Tri. Ple. ipse cū equitibus sexcentis magnis itineribus progreditur: edictumq; præmittit, ad quam diem magistratus, principesq; omnium ciuitatum sibi esse præsto Cordubæ uellet. Quo edicto tota Prouincia peruulgato, nulla fuit ciuitas, quin ad id tempus partem Senatus Cordubam mitteret. Non ciuis Romanus paulo notior, quin ad diem conueniret. Simul ipse Cordubæ conuenius per se portas Varroni clausit, custodias, uigiliasq; in muro, turribusq; disposuit. Cohortes duas quæ Colonicæ appellabantur, cum eò casu uenissent, tuendi oppidi causa, apud se retinuit. iisdē diebus Carmonenses, quæ est longe firmissima totius Prouinciæ ciuitas, deductis tribus in arcem oppidi cohortibus à Varrone præsidio, per se cohortes eiecit, portasq; præclusit. Hoc uero magis properare Varro, ut cum legionibus quàm primum Gadis contenderet, ne itinere, aut traiectu intercluderetur. tanta ac tam secunda in Cæsarem uoluntas prouinciæ reperiēbatur. Progresso ei paulo longius literæ à Gadibus redduntur, simul atq; cognitum sit de edicto Cæsaris consensisse Gaditanos principes cum Tr. cohortium, quæ essent ibi in præsidio, ut Gallonium ex oppido expellerent, Urbem, insulamq; Cæsari seruant. Hoc inito cōsilio

consilio, denuntiāuisse Gallonio, ut sua sponte, dum sine periculo liceret, excederet Gadibus, si id non fecisset sibi consiliū capturos. Hoc timore adductū Gallonium Gadibus excessisse. His cognitis rebus, altera ex duabus legionibus, quæ Vernacula appellabatur, ex castris Varronis astante, & inspectante ipso, signa sustulit, seseq; Hispali recepit, atq; in foro, & portibus sine maleficio consedit. quod factum adeo eius conuentus ciues Romani comprobauerunt, ut domū ad se quisq; hospitio cupidissime reciperet. Quibus rebus perterritus Varro, cū itinere conuerso sese in Italiam uenturum promississet, certior à suis factus est, præclusas esse portas. tum uero omni interclusus itinere ad Cæsarem mittit, paratum se esse legionem, cui iusserit tradere. ille ad eum Sex, Cæsarem mittit, atq; huic tradi iubet. Tradita legione, Varro Cordubam ad Cæsarem uenit. relatis ad eum publicis rationibus cum fide, quod penes eum est pecuniæ, tradit, & quod ubiq; habeat frumenti, ac nauium, ostendit. Cæsar habita concione Cordubæ, omnibus generatim gratias agit. Ciuibus Romanis, quod oppidum in sua potestate studuissent habere: Hispanis, quod præsidia expulissent: Gaditanis, quod conatus aduersariorum infregissent, seseq; in libertatem uindicassent. Tribus militiū, centurionibusq; qui eò præsidij causa uenerant, quod eorum consilia sua uirtute confirmassent: pecunias, quas erāt in publicū Varroni Ciues Republici remittit. Bona restituit ijs. quos liberius locutos
hanc

LIBER

hanc pœnam tulisse cognouerat : tributis quibusdam publicis, priuatisq; præmijs, reliquos in posterum bona spe complet : biduumq; Cordubæ cōmoratus Gades proficiscitur: pecunias, monumētāq; , quæ ex Phario Herculis collata erant in priuatam domum, referri in templum iubet. Prouinciæ. Q. Cassium præficit, huic quatuor legiones attribuit. ipse bis nauibus, quas M. Varro, quasq; Gaditani iussu Varronis fecerant, Tarraconem paucis diebus peruenit. ibi totius fere citioris Prouinciæ legationes Cæsaris aduentum expectabant. Eadem ratione priuatim, ac publice quibusdam ciuitatibus habitis honoribus, Tarracone discedit, pedibusq; Narbonam, atq; inde Massiliam peruenit: ibi legem de Dictatore latam, seseq; Dictatorem dictum à M. Lepido prætoris cognoscit. Massilienses omnibus defessi malis, rei frumentariæ ad summā inopiam adducti, bis prælio nauali superati, crebris eruptionibus fusi, graui etiam pestilentia conflictati, ex diutina conclusionis, & mutatione uictus (panico enim uetere, atq; hordeo corrupto omnes alebantur, quod ad huiusmodi casus antiquitus paratum in publicum contulerant) deiecta turri, labefacta magna parte muri, auxilijs prouinciarum, & exercitiū desperatis, quos in Cæsaris potestatem uenisse cognouerant, sese dedere sine fraude constituunt. Sed paucis ante diebus. L. Domitius cognita Massiliensium uoluntate, nauibus tribus comparatis, ex quibus duas familiaribus suis attribuerat, unam ipse conscenderat, nactus

naustus turbidam tempestatem est profectus. hunc con-
 spicite naues, quæ missu Bruti consuetudine quotidie
 ana ad portum excubabāt, sublati anchoris sequi cœ-
 perunt. Ex ijs unum ipsius nauigiū contendit, & su-
 gere persecrauit, auxilioq; tempestatis ex conspectu
 abiit, duo perterrita concursu nostrarum nauium sese
 in portum receperunt. Massilienses arma, tormentaq;
 ex oppido, ut est imperatum, proferunt. Naues ex por-
 tu, naualibusq; educunt, pecuniam ex publico tradūt.
 Quibus rebus confectis, Cæsar magis cos pro nomine
 & uictu, quàm pro meritis in se ciuitatis conseri-
 uans, duas ibi legiones præsidio relinquit. Cætras in
 Italiam mittit, ipse ad urbem proficiscitur. Iisdem tem-
 poribus. C. Curio in Africam profectus ex Sicilia, eti-
 am ab initio copias. P. Attij Varri despiciens, duas le-
 giones ex quatuor, quas à Cæsare acceperat, & quin-
 gentos equites transportabat, biduoq;, & noctibus tri-
 bus nauigatione consumptis, appulit ad eum locum,
 qui appellatur Aquilaria. Hic locus abest à clupeis,
 passuum uigintiduo millia, habetq; non incommodā
 æstate stationem, & duobus eminentibus promontorijs
 continetur. Huius aduentum, L. Cæsar filius cum de-
 cem longis nauibus ad clupeam præstolans, quas na-
 ues Vticæ ad prædonum bello subductas. P. Attius rei-
 sciendæ huius belli causa curauerat, ueritusq; nauium
 multitudinem ex alto refugerat, appulsaq; ad proximi-
 mum litus trirème constolata, & in littore relicta, per-
 dibus Adrumenum profugerat. Id oppidum. C. Con-
 sidius

LIBER

sidius Longus unius legionis praesidio turbatur. Reliquae Caesaris naues eius fuga Adrummentum se receperunt. Hunc secutus, M. Rufus quæstor nauibus duo decim, quas praesidio onerarijs nauibus Curio ex Sicilia eduxerat, postquam relictam in littore nauem conspexit, hanc remulco abstraxit. ipse ad Curionem cum classe redit. Curio Martium Vticam nauibus praemittit, ipse eodem cum exercitu proficiscitur: biduiq; iter progressus ad flumen Bagradam peruenit. C. Caes. C. Caes. ninium Rebilium legatum cum legionibus reliquit, ipse cum equitatu antecedit ad castra exploranda Corneliana: quod is locus peridoneus castris habebatur. Id autem est iugum directum, eminens in mare, utraq; ex parte prae-ruptum, atq; asperum, sed paulo tamen leniore fastigio ab ea parte, quæ ad Vticam uergit. abest directo itinere ab Utica paulo amplius passus mille, sed hoc itinere est fons, quo mare succedit longius, lateq; is locus restagnat: quem si quis uitare uoluerit, sex millium circuitu in oppidum perueniet. Hoc explorato loco, Curio castra Varri conspexit, muro oppidoq; coniuncta ad portam, quæ appellatur Bellica, admodum munita natura loci, una ex parte ipso oppido Utica, altera Theatro, quod est ante oppidum substructionibus eius operis maximis aditu ad castra difficili, et angusto. simul animaduertit multa undiq; portari, atq; agi plenissimis uijs, quæ repentinum tumultus timore ex agris in Urbem conferantur, huc equitatum mittit, ut diriperet, atq; haberet loco præda, eos

de, eodemq; tempore his rebus subsidio sexcenti equi-
 tes Numidæ ex oppido, peditesq;. CCCC. mittuntur
 à Varro, quos auxilij causa Rex Iuba paucis diebus
 ante Vticam miserat. Huic & paternum hospitium
 cum Pompeio, & simulas cum Curione intercede-
 bat, quod Tribunus Plc. legem promulgauerat, qua
 lege Regnum Iubæ publicauerat. concurrunt equites
 inter se, neq; uero primum impetum nostrorum Nu-
 midæ ferre potuerunt. sed interfecit circiter. CXX:
 reliqui se in castra ad oppidum receperunt. Interim
 aduentu longarum nauium, Curio pronuntiari onet
 rarijs nauibus iubet, quæ stabant ad Vticam numero
 circiter. CC. se in hostium habiturum loco, qui non
 è uestigio ad castra corneliana uela duxisset. qua pro-
 nuntiatione facta temporis puncto, sublati ancho-
 ris, omnes Vticam relinquunt, & quò imperatum est
 transeunt. quæ res omnium rerum copia compleuit
 exercitum. His rebus gestis, Curio se in castra ad Bar-
 gradam recepit, atq; uniuerſi exercitus conclama-
 tione Imperator appellatur. Postero die Vticam exi-
 ercitum ducit, & propè oppidum castra ponit. Non-
 dum opere castrorum perſecto, equites ex statione
 nuntiant, magna auxilia equitum, peditumque ab Re-
 ge missa, Vticam uenire: eodemque tempore uis ma-
 gna pulueris cernebatur, & uestigio temporis pri-
 mum agmen erat in conspectu. Nouitate rei Curio
 permotus præmittit equites, qui primum impetum
 sustineant, & morentur: Ipse celeriter ab opere
 2 2 deductis

LIBER

deductis legionibus, aciem instruit, equitesq; committunt præliū: & prius, quàm plane legiones explicari, & consistere possent, tota auxilia Regis impedita, ac perturbata, quod nullo ordine, & sine timore iter fecerant, in fugam se coniiciunt, equitatuq; omni frè incolumi, quod se per litora celeriter in oppidum recepit, magnum peditum numerum interficiunt. Proxima nocte Centuriones Marsi duo ex castris Curionis, cum manipularibus suis uigintiduobus ad Accium Varrum perfugiant. ij seu uere quam habuerant opinionem perferunt, siue etiam auribus Varri seruiunt. nam quæ uolumus, & credimus libenter, & quæ sentimus ipsi, reliquos sentire speramus. Confirmant quidem certe totius exercitus animos alienos esse à Curione, maximeq; opus esse in conspectu exercitum uenire, & colloquendi dare facultatem. qua opinione adductus Varrus, postero die mane legiones ex castris educit, facit idem Curio, atq; una ualle nō magna interiecta, suas uterq; copias instruit. Erat in exercitu Varri sex. Quimilius Varrus, quem fuisse Corfini supra demonstratū est. Hic dimissus à Cæsare, in Africam uenerat: legionesq; eas traduxerat Curio, quas superioribus temporibus Corfinio receperat Cæsar, adeo ut paucis mutatis Centurionibus, ijdem ordines, manipuliq; constarent. Hanc naetus appellationis causam Quintilius circumire aciem Curionis, atq; obserrare milites coepit, ne primā sacramenti, quod apud Domitium, atq; apud se quæstorem dixissent, memoriam

riam deponerent, neu contra eos arma ferrent, qui eadem essent usi fortuna, eademq; in obsidione perpeSSI, neu pro his pugnarent, à quibus in contumeliam per-
fuge appellaretur. His pauca ad spem largitionis ad-
dit, quæ ab sua liberalitate, si se, atq; Accium secuti
essent, expectare deberent. Hac habita oratione, nul-
lam in partem ab exercitu Curionis fit significatio,
atq; ita suas uterq; copias reducit, atq; in castris Cu-
rionis magnus omnium incessit timor. Nam is uarijs
hominum sermonibus celeriter augetur. unusquisq;
enim opiniones fingeat, & ad id, quod ab alio audi-
erat, sui aliquid timoris addebat. Hoc ubi uno autho-
re ad plures permanauerat, atq; alius alij tradiderat,
plures authores eius rei uidebantur, ciuile bellum, ge-
nus hominum, quod liceret libere facere, & sequi,
quod uellent, legiones hæ, quæ paulo ante apud aduer-
sarios fuerant (nam etiam Cæsaris beneficium mutat-
uerat consuetudo) quæ offerrentur, municipia etiam
diuersis partibus coniuncta. Neq; enim ex Marsis,
Pelignisq; ueniebant, ut qui superiore nocte in con-
tubernijs, commilitesq;, nonnulli grauiores sermones
militum uulgo durius accipiebant. Nonnulla etiam
ab ijs qui diligentiores uideri uolebant, fingeantur,
quibus de causis concilio conuocato, de summa rerum
deliberare incipit. Erant sententiæ, quæ conandū om-
nibus modis, castraq; Varri oppugnanda censerent,
quod huiusmodi militum consilijs ocium maxime con-
trarium esse arbitrarentur. Postremo præstare dice-
bant per

LIBER

bant per uirtutem in pugna belli fortunam experiri, quàm desertos, & circumuentos à suis, grauissimum supplicium pati. porro erant, qui senserent de tertia uigilia, in castra corneliana recedendum, ut maiore spatio temporis interiecto, militum mentes sanarentur, simul si quid grauius accidisset, magna multitudine nauium, & tutius, & facilius in Siciliam receptus daretur. Curio utrunq; improbens consiliū, quantum alteri sententiæ deesset animi, tantum alteri superesse dicebat. hos turpissimæ fugæ rationem habere, illos etiam iniquo loco dimicandum putare. Quæ enim inquit fiducia, & opere, & natura loci munitissima castra expugnari posse confidimus, aut uero quid proficimus, si accepto magno detrimento, ab oppugnatione castrorum discedimus, quasi non & felicitas rerum gestarum exercitus beneuolentiam imperatoribus, & res aduersæ odia concilient. Castrorum autem mutatio, quid habet nisi turpem fugam, & desperationem omnium, & alienationem exercitus? Nam neq; prudentes suspicari oportet sibi parum credi, neq; improbos, scire sese timeri, quod illis licentiam timor augeat, nostris studia diminuat. Quod si iam inquit hæc explorata habemus, quæ de exercitus alienatione dicuntur. Quæ quidē ego aut omnino falsa, aut certe minora opinione esse confido, quanto hæc dissimulare, & occultare, quàm per nos confirmari præstat. An nō uti corporis uulnera, ita exercitus incommoda sunt tegenda? ne spem aduersarijs augeamus?

mus? At etiam, ut media nocte proficiscamur, addūt,
 quō maiorem credo licentiam habeant, qui peccare
 conentur. Namq; huiusmodi res aut pudore, aut me-
 tu tenentur, quibus rebus nox maxime aduersaria est.
 Quare neq; tanti sum animi, ut sine spe castra op-
 pugnanda censem, neq; tanti timoris, ut ipse defici-
 am, atq; omnia prius experiēda arbitror, magnaq; ex
 parte iam me unā uobiscū de re iudiciū facturū confi-
 do. Dimisso consilio concionem aduocat militū, com-
 memorat, quo sit eorū usus studio ad Corfinium Cæ-
 sar, ut magnā partē Italiae beneficio, atq; authoritate
 eorū suā fecerit. Vos enim, uestrumq; factū inquit om-
 niā deinceps municipia sunt secuta, neq; sine causa
 & Cæsar amicissime de uobis, & illi grauissime iudi-
 cauerunt. Pompeius enim nullo prælio pulsus uestri
 facti præiudicio demotus, Italia excessit. Cæsar me,
 quem sibi carissimum habuit, prouinciāq; Sicilia, et
 atq; Africā, sine quibus urbem, atq; Italia tueri nō
 potest, uestre fidei commisit. Adsumt qui uos horten-
 tur, ut à nobis desciscatis. quid enim est illis optatius,
 quàm uno tempore & nos circumuicere, & uos ne-
 fario scelere obstringere? aut quid irati grauius de
 uobis sentire possunt, quàm ut eos prodatis, qui se
 uobis omnia debere iudicant? Et in eorum pote-
 statem ueniat, qui se per uos perisse existimant?
 An uero in Hispania res gestas Cæsar non audi-
 stis? duos pulsos exercitus? duos superatos Duces?
 duas receptas Prouincias? Hæc æstā diebus. XL.

LIBER

quibus in conspectum aduersariorum uenerit Cæsar?
 An qui incolumes resistere non potuerunt, perditum res
 sistant? Vos autem incerta uictoria Cæsarem secuti,
 dijudicata iam belli fortuna, uictum sequamini? cum
 uestri officij præmia percipere debeatis. desertos enim
 se, ac proditos à uobis dicunt, & prioris sacramenti
 mentionem faciunt. Vos ne uero. L. Domitium, an uos
 L. Domitius deseruit? nonne extremam pati fortunam
 paratus proiecit ille? non sibi clam uobis salutem fuga
 petiuit? non proditi per illum Cæsaris beneficio estis
 conseruati? Sacramento quidem uos tenere qui potuit?
 cum proiectis fascibus, & deposito imperio priuatus,
 & captus ipse, in alienam uenisset potestatem. Relin-
 quitur noua religio, ut eo neglecto sacramento, quo
 nunc tenemini, respiciatis illud, quod deditione Ducis,
 & capitis diminutione sublatum est. At credo, si Cæ-
 sarem probatis, iam me offenditis, qui de meis in uos
 meritis prædicaturus non sum, quæ sunt adhuc &
 mea uoluntate, & uestra expectatione leuiora. Sed ta-
 men sui laboris milites semper euentu belli, præmia
 petiuerunt, qui, qualis sit futurus, ne uos quidem du-
 bitatis. Diligentiam quidem nostram, aut quem ad fi-
 nem adhuc res processit, fortunamq; cur præteream?
 An poenitet uos, quod saluum, atq; incolumem exer-
 citum, nulla omnino naue desyderata traduxerim?
 quod classem hostium primo impetu adueniens. pro-
 fligauerim? quod bis per biduum equestri prælio su-
 perauerim? quod ex portu sinuq; aduersariorum. CC.
naues

naues onerarias adduxerim? Eoq; illos compulerim, ut neq; pedestri itinere, neq; nauibus commeatu iuuari possint. Hac uos fortuna, atq; his Ducibus repudiatis, Corfiniensem ignominiam, an Italiæ fugam, an Hispaniarum deditionem, an Africi belli præiudicia sequimini? Equidem me. Cæsaris militem dici uolui. uos me Imperatoris nomine appellauistis, cuius si uos poenitet, uestrum uobis beneficium remitto, mihi meū restituite nomen, ne ad contumeliam honorem dedisse uideamini. Quæ oratione permoti milites, crebro etiam dicentem interpellabant, ut magno cum dolore infidelitatis suspicionem sustinere uiderentur. Discedentem uero ex concione, uniuersi cohortantur, magno sit animo, neu dubitet prælium committere, & suâ fidem, uirtutemq; experiri. Quo facto cōmutata omnium uoluntate, & opinione, consensu suo constituit Curio, cum primū sit data potestas prælio rem committere. Postero die productos loco eodem, quo superioribus diebus cōstiterat, in acie collocat, ne Varrus quidem Accius dubitat copias producere, siue sollicitandi milites, siue æquo loco dimicandi detur occasio, ne facultatem prætermittat. Erat uallis inter duas acies, ut supra demonstratum est, non ita magno aut difficili, & arduo ascensu. Hanc uterq; si aduersariorum copię transire conarentur, expectabat, quo equiore loco prælium committeretur. simul à sinistro cornu. P. Accij, equitatus omnis, & unâ leuis armaturæ interiecti complures, cum se in uallem dimitterent,

LIBER

cernebantur. Ad eos Curio equitatum, & duas Mari-
 tucinatorum cohortes mittit: quorum primum impetum
 equites hostium non tulerunt: sed amissis equis, ad su-
 os refugerunt: relictī ab ijs, qui unā procurrebant le-
 uis armaturā, circumueniebantur, atq; interficieban-
 tur ab nostris. Huc tota Varri conuersa acies, suos fu-
 gere, & concidi uidebat. Tum Rebillus legatus Cae-
 saris, quem Curio secum ex Sicilia duxerat, quod mag-
 num habere usum in re militari sciebat, perterritum,
 inquit, hostem uides Curio, quid dubitas uti temporis
 opportunitate? Ille unum elocutus, ut memoria tener-
 rent milites ea, quae pridie sibi confirmassent, sequi
 sese iubet, & praecurrit ante omnes, adeoq; erat im-
 pedita uallis, ut in ascensu nisi subleuati à suis, primi
 non facile emitterentur. Sed praecipitis animis Acci-
 anorum militum timore, & fuga, & cede suorum,
 nihil de resistendo cogitabāt, omnesq; iam se ab equi-
 tatu circumueniri arbitrabātur. Itaq; prius, quam ter-
 lum abijci posset, aut nostri propius accederent, om-
 nis Varri acies terga uertit, seq; in castra recepit. qua-
 in fuga Fabius Pelignus quidam ex infimis ordinibus
 de exercitu Curionis primum agmen fugientium con-
 secutus, magna uoce Varrum nomine appellans re-
 quirebat, uti unus esse ex eius militibus, & monere
 aliquid uelle, ac dicere uideretur. Vbi ille saepius ap-
 pellatur, aspexit, ac restitit, & quis esset, aut quid uel-
 let, quae siuit. Humerum apertum gladio appetit. pau-
 lumq; absuit, quin Varrum interficeret: quod ille pe-
 riculū,

riculum, sublato ad eius conatum scuto uitauit. Fabius à proximis militibus circumuentus, interficitur: ac fugientium multitudine, ac turba portæ castrorum occupantur, atq; iter impeditur, pluresq; in eo loco sine uulnere. quam in prælio, aut fuga intereunt. neq; multū absuit, quin etiā castris expellerentur. ac nonnulli protinus eodem cursu in oppidum contenderūt. Sed cum loci natura, & munitio castrorum adiri nō poterat, quod ad prælium egressi Curionis milites, his rebus indigebant, quæ ad oppugnationem castrorum erant usui. Itaq; Curio exercitum in castra reducit, suis omnibus præter Fabium incolumibus. Ex numero aduersariorum circiter sexcentis interfectis, atq; uulneratis, qui omnes discessu Curionis, multiq; præterea per simulationem uulnerū ex castris in oppidum propter timorem sese recipiūt. Qua re animaduersa Varius, & terrore exercitus cognito, bucinatore in castris, & paucis ad speciē tabernaculis relictis, de noctua uigilia silentio exercitum in oppidum reducit. Postero die Curio Vticam obsidere, & uallum circummunire instituit. Erat in oppido multitudo insolens belli, diurnitate ocij. Vticenses pro quibusdam Cæsaris in se beneficijs illi amicissimi conuentus, qui ex uarijs generibus constarent, terror ex superioribus prælijs magnus. Itaq; de deditone omnes palam loquebantur. Et cum. P. Accio agebant, ne sua pertinacia omniū fortunas perturbari uellet. Hæc cū agerentur, nuntij præmissi ab Rege Iuba, uenerunt, qui il-

LIBER

qui illum cum magnis copijs adesse diceret, & de custodia, ac defensione urbis hortarentur. Quæ res eorū perterritos animos cōfirmavit. nuntiabantur hæc eadem Curioni, sed aliquandiu fides fieri non poterat. tantum habebat suarum rerum fiduciam. Iamq; Cæsaris in Hispania res secunda in Africam nuntijs, ac literis perferebantur. Quibus omnibus rebus sublatus, nihil contra se regem ausurum existimabat. Sed ubi certis authoribus comperit minus. V. & XX. millibus longe ab Utica eius copias abesse, relictis munitionibus, sese in castra corneliana recepit. Huc frumentum comportare, castra munire, materiam conferre coepit. Statimq; in Siciliam misit, uti duæ legiones, reliquusq; equitatus ad se mitteretur. Castra erant ad bellum ducendum aptissima, natura, & loci munitione, & maris propinquitate, & aquæ, & salis copia, cuius magna vis iam ex proximis erat salinis congesta: non materia multitudine arborum, non frumentum, cuius erant plenissimi agri, deficere poterat. Itaq; suorum omnium consensu Curio reliquas copias expectare, & bellum ducere parabat. His constitutis rebus, probatisq; consilijs, ex perfugis quibusdam oppidanis audit iubam reuocatum finitimo bello, & controuersijs Leptitanorum restitisse in regno. Saburam eius præfectum cum mediocribus copijs missum, Uticæ appropinquare. His authoribus temere credens, consilium commutat, & prælio rem committere constituit. multum ad hanc rem probandā adiuuat adole-

lescens

leſcentia, magnitudo animi, ſuperioris temporis pro-
uentus, fiducia rei bene gerendæ. his rebus impuſus
equitatum omnem prima nocte ad caſtra hoſtiũ mit-
tit ad flumẽ Bagradam, quibus præerat Sabura, de
quo ante erat auditum. Sed Rex cum omnibus copijs
inſequēbatur, & ſex millium paſſuum intervallo à
Sabura confederat. equites miſſi nocte iter conficiunt.
Imprudentes, atq; inopinantes hoſtes aggrediuntur.
Numidæ enim quadam Barbara conſuetudine nullis
ordinibus paſſim confederant. Hos oppreſſos ſomno,
& diſperſos adorti magnum eorum numerum inter-
ficiunt, multi perterriti profugiunt, quo factò ad Cu-
rionem equites reuertuntur, captiuosq; ad eum redu-
cunt. Curio cum omnibus copijs quarta uigilia exie-
rat, cohortibus quinq; caſtris præſidio relictis, pro-
greſſus millia paſſuum ſex equites conuenit. rem ge-
ſtam cognouit. ex captiuis quærit, quis caſtris ad Ba-
gradam præſit, reſpondent Saburam, reliqua ſtudio
itineris conficiendi quærere prætermittit, proximãq;
reſpiciens ſigna. Videtis ne inquit milites captiuorũ
orationem cum perfugis conuenire, abeſſe regem, ex-
iguas eſſe copias miſſas, quæ paucis equitibus pares
eſſe non potuerunt. Proinde ad prædam, ad gloriam
properate, ut iam de præmijs ueſtris, & de referenda
gratia cogitare incipiamus. erant per ſe magna, quæ
geſſerant equites, præſertim cum eorum exiguus nu-
merus, cum tanta multitudine Numidarum conſer-
retur. Hæc tamen ab ipſis inflatius commemoraban-
tur, ut

LIBER

tur, ut de suis homines laudibus libenter predicant, multa præterea spolia præferebantur. capti homines, equitesq; producebantur, ut quicquid intercederet temporis, hoc omne, uictoriam morari uideretur. Ita spei Curionis militum studia non deerant, equites sequi iubet sese, iterq; accelerat, ut quàm maxime ex fuga perterritos adoriri posset. At illi itinere totius noctis confecto subsequi non poterant. Atq; alij alio loco resistebant. ne hæc quidem res Curionem ad spem morabatur. Iuba certior factus à Sabura de nocturno prælio, duo millia Hispanorum, & Gallorum equitum, quos suæ custodiæ causa circum se habere consueuerat, & peditum eam partem, cui maxime confidebat Sabura submittit, ipse cum reliquis copijs, elephantisq;. XL. lentius subsequitur, suspicatus præmissis equitibus ipsum affore Curionem. Sabura copias equitum, peditumq; instruit, atq; his imperat, ut simulatione timoris paulatim cedant, ac pedem referant, sese cum opus esset, signum prælij daturum, & quod rem postulare cognouisset, imperaturum. Curio ad superiorem spem addita præsentis temporis opinione, hostes fugere arbitraturs, copias ex locis superioribus in campum deducit, quibus ex locis cum longius esset progressus, confecto iam labore exercitu. XVI. millium spatio, consistit. dat signum suis Sabura, aciem constituit, & circuire ordines, atque hortari incipit, sed peditatutumtaxat procul ad speciem utitur. Equites in aciem mittit. non deest negotio Curio, suosq; hortatur, ut
spem

spem omnem in uirtute reponant, nec militibus quidem, ut defessis, neque equitibus, ut paucis, & labore confectis, studium ad pugnandum, uirtusque decrat. Sed ij numero ducenti (reliqui in itinere substituerant) quamcunque in partem impetum fecerant, hostes loco cedere cogebant. Sed neque longius fugientes prosequi, nec uehementius equos incitare poterant. At equitatus hostium ab utroque cornu circuire aciem nostram, & auersos proterere incipit. Cum cohortes ex acie procurrissent, Numidae integri celeritate impetum nostrorum effugiebant; rursusque ad ordines suos se recipientes, circumibant, & ab acie excludebant. Sic neque in loco manere, ordinesque seruare, neque procurrere, & casum subire, tutum uidebatur. hostium copia summissis ab Rege auxilijs crebro augebantur, nostros utres lassitudine deficiebant. simul ij, qui uulnera acceperant, neque acie excedere, neque in locum tutum referri poterant, quod tota acies equitatu hostium circumdata tenebatur. Hi de sua salute desperantes, ut extremo uitae tempore homines facere consueverunt, aut suam mortem miserabantur, aut parenteis suos commendabant, si quos ex eo periculo fortuna seruare potuisset. Plena erant omnia timoris, & luctus. Curio ubi perterritis omnibus, neque cohortationes suas, neque preces audiri intelligit, unam, ut in reliquis rebus spem reliquam salutis esse arbitratus, proximos colles capere uniuersos, atque eò inferri signa iubet. Hos quoque praecipue missus à Sabura equitatus. Tum

ucro

LIBER

uero ad summam desperationem nostri perueniunt;
 & partim fugientis ab equitatu interficiuntur, par-
 tim integri procumbunt. Hortatur Curionem Cn. Do-
 mitius præfectus equitum, cum paucis equitibus cir-
 cum sistens, ut fuga salutem petat, atq; in castra con-
 tendat, & se ab eo non discessurum pollicetur. At Cu-
 rio nunquam amisso exercitu, quem à Cesare fidei
 commissum acceperit, se in eius conspectu reuersurū
 confirmat, atq; ita prælians interficitur. equites peri-
 pauci ex prælio se recipiunt. Sed ij, quos ad nouissi-
 mum agmen equorum reficiendorum causa, substiti-
 tisse demonstratum est, fuga totius exercitus procul
 animaduersa, sese incolumes in castra conferunt, mi-
 lites ad unum omnes interficiuntur. His rebus cogni-
 tis. M. Rufus quæstor in castris relictus à Curioni, co-
 hortatur suos, ne animo deficiant. illi orant, atq; ob-
 secrant, ut in Siciliam nauibus reportentur. pollice-
 tur, magistrisq; imperat nauium, ut primo uestpere om-
 nes scaphas ad littus appulsas habeant. Sed tantus fu-
 it omnium terror, ut alij adesse copias Tubæ dicerēt,
 alij cum legionibus instare Varrum, iamq; se puluerē
 uenientium cernere, quarum rerum nihil omnino ac-
 ciderat, alij classē hostium celeriter aduolaturam
 suspicarentur. Itaq; perterritis omnibus, sibi quisque
 consulebat. qui in classe erant, proficisci properabāt.
 Horum fuga nauium onerariarum magistros incita-
 bat. Pauci Lenunculi ad officium, imperiumq; con-
 ueniebant. sed tanta erat completis littoribus conten-
 tio, qui

tiō, qui potissimum ex magno numero conscenderēt,
 ut multitudine, atq; onere nonnulli deprimerentur, re-
 liqui hoc timore propius adire tardarentur. quibus rei-
 bus accidit, ut pauci milites, patresq; familiæ, qui aut
 gratia, aut misericordia ualerent, aut naues adnare
 possent, recepti in Siciliam incolumes peruenirent, rei-
 liquæ copię missis ad Varrum noctu legatorum nu-
 mero centurionibus, sese ei dediderunt, quorum co-
 hortis militum luba postero die ante oppidum con-
 spicatus, suam esse prædicans prædam, magnam par-
 tem eorum interfici iussit, paucos electos in regnum
 remisit. Cum Varrus suam fidem ab eo lædi quæreretur,
 neq; resistere auderet, ipse equo in oppidum ue-
 ritus, prosequentibus compluribus senatoribus, quo in
 numero erat Scr. Sulpitius, & Licinius Damas-

sippus, paucis diebus, quæ fieri uellet,

Vtica constituit, atq; impera-

uit: diebusq; æque post

paucis, se in regnū

cum omnibus

copijs re-

cepit.

z

C. Iulij

LIBER
C. IULII CAESARIS COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
CIVILI. LIBER
TERTIVS.

ICTATORE HABEN-
te comitia Cæsare, consules cre-
antur Iu. Cæsar, & P. Scruili-
us. Is enim erat annus, quo per
leges ei consulem fieri liceret.
His rebus confectis, cum fides
tota Italia esset angustior, neq;
credita pecuniæ soluerentur, constituit, ut arbitri da-
rentur, per eos fierent æstimationes possessionum, &
rerum, quanti quæq; earum ante bellum fuissent, atq;
cæ creditoribus traderentur. Hoc & ad timorem noi-
uarum tabularum tollendam, minuendumq; , qui ferè
bella, & ciuileis dissensiones sequi consuevit, & ad
debitorum tuendam existimationem esse aptissimum
existimauit. Item prætoribus, Tribunisq; Plc. rogatio-
nes ad populum ferentibus, nonnullos ambitus Pom-
peia lege damnatos, illis temporibus, quibus in Vrbe
præsidia legionum Pompeius habuerat, quæ iudicia
alijs audientibus iudicibus, alijs sententiam ferenti-
bus, singulis diebus erant perfecta, in integrum resti-
tuit, qui se illi in ocio ciu- lis belli obtulerāt, si sua ope-
ra in bello uti uellet, proinde æstimans, ac si usus es-
set, quoniam suffecisset potestatem. statuerat enim
hos pri

hos prius iudicio populi debere restitui, quàm suo beneficio uideri receptos, ne aut ingratus in ferendi gratia, aut arrogans in præripiendo Populi beneficio uideretur. His rebus, & ferijs latinis, comitijsque omnibus perficiendis. XL. dies tribuit, dictaturaque se abdicat, & ab Vrbe proficiscitur. Brundisiumq; peruenit. Eò legiones. XII. equitatum omnem uenire iusserat. Sed tantum nauium reperit, ut anguste. XV. millia legionariorum militum, & quingentos equites transportare possem. Hoc unum inopia nauium Casari ad conficiendi belli celeritatem defuit, atque eæ copiae ipsæ hoc infrequentiores imponuntur, quod multi Gallicis tot bellis defecerant, longumq; iter ex Hispania magnum numerum diminuerat, & grauis Autumnus in Apulia, circumq; Brundisium ex saluberrimis Galliae, & Hispaniae regionibus. omnem exercitum ualitudine tentauerat. Pompeius anni spatium ad comparandas copias nactus, quod uacuum à bello, atque ab hoste odiosum fuerat, magnam ex Asia, Cycladibusque insulis, Corcyra, Athenis, Ponto, Bithynia, Syria, Cilicia, Phœnicæ, & Aegypto classem coegerat, magnam omnibus locis ædificandam curauit, magnam imperatam Asiae, Syriae, Regibusque omnibus, & Dynastiis, & Tetrarchis, & liberis Achaiae populis pecuniam exegerat, magnam societates earum Prouinciarum, quas ipse obtinebat, sibi numerare coegerat. Legiones effecerat ciuium Rom. IX. quinq; ex Italia, quas

LIBER

traduxerat: unam ex Sicilia ueteranam . quàm factā ex duabus Gemellam appellabat: unam ex Creta, & Macedonia ex ueteranis militibus, qui dimissi à superioribus Imperatoribus in his Prouincijs confederāt: duas ex Asia, quas Lentulus consul scribendas curauerat. Præterea magnum numerū ex Thessalia, Bœotia, Achaia, Epciroq; supplementi nomine in legiones distribuuerat. His Antonianos milites admiscuerat. præter has expectabat cum Scipione ex Syria legiones duas, sagittarios ex Creta, Lacedæmone, Ponto, atq; Syria, reliquisq; ciuitatibus tria millia numero habebat. funditorum cohortes sex, mercenarias duas, equites septem millia. ex quibus sexcentos Gallos Desiotarus adduxerat: quingentos Arioberzanes ex Capadocia: ad eundem numerum Cotus ex Thracia dederat, & Sasalem filiū miserat. Ex Macedonia. CC. erant, quibus Rascipolis præerat excellenti uirtute. quingentos ex Gabinianis Alexandria Gallos, Germanosq; quos ubi. A. Gabinius præsidij causa apud Regem Ptolemæum reliquerat. Pompeius filius cum classe adduxerat. CCCC: quos ex seruis suis, pastorumq; suorum coegerat. CCC. Tarcundarius Castor, & Donilaus ex Gallogræcia dederant. Horum alter unā uenerat, alter filium miserat. CC. ex Syria à Cornelio magno Antiocho, cui magna præmia Pompeius tribuit, missi erāt, in his pleriq; hippotoxotæ. Huc Bardanos, Bessos, partim mercenarios, partim imperio, aut gratia cōparatos. Item Macedonas, Thessalos, & reliqua.

reliquarum gentium, & ciuitatum, adiecerat, atq; eū, quem supra demonstrauius, numerum expleuerat. frumenti uim maximam ex Theſſalia, Aſia, Aegypto, Creta, Cyrenis, reliquisq; regionibus comparauerat, Hyemare Dyrrachio, Apollonia, omnibusq; oppidis maritimis conſtituerat, ut mare Caſarem tranſire prohiberet, cuiusq; rei cauſa omni in ora maritima claſſem diſpoſuerat. præerat Aegyptijs nauibus Pompeius filius: Aſiaticis Decius Lelius, & C. Triarius: Syriaciſ C. Caſſius: Rhodijs. C. Marcellus cum. C. Pomponio: Liburnicæ, atq; Achaicæ claſſi Scribonius Libo, & M. Octauius. toti tamen officio maritimo. M. Bibulus præpoſitus cuncta adminiſtrabat, ad hunc ſumma imperij reſpiciebat. Caſar, ut Brunduſium uenit, concionatus apud milites, quoniam propè ad finem laborum, ac periculorū eſſet peruentum, æquo animo mancipia, atq; impedimēta in Italia relinquerent, ipſi expediti naues conſcenderent, quò maior numerus militum poſſet imponi, omniaq; ex uictoria, & ex ſua liberalitate ſperarent. Conclamantibus omnibus imperaret, quod uellet, quodcunq; imperauiſſet, ſe æquo animo eſſe facturos. Non. Ianua. naues ſoluit, impoſitis, ut ſupra demonſtratum eſt, legionibus. VII. poſtridie terram attigit Græcorum, ſaxa inter & alia loca periculofa quietam naſtus ſtationem, & portus omnes timens, quos teneri ab aduerſarijs arbitrabatur, ad eum locum qui appellatur Pharfalia, omnibus nauibus ad unā incolumibus, milites expoſuit. Erat Orici

LIBER

Laetius Hispilo, & Minutius Rufus cum Asiaticis
 nauibus. XVIII. quibus iussu, D. Lelii praeerat. M.
 Bibulus cum nauibus. CX. Corcyra: sed neque ipsi sibi con-
 fidi ex portu prodire sunt ausi. cum Caesar omnino. XII.
 naues longas praesidio duxisset, in quibus erat & ipse,
 neque Bibulus impeditis nauibus, dispersisque remi-
 gibus, satis mature occurrit, quod prius ad continen-
 tem uisus est Caesar, quam de eius aduentu fama om-
 nino in eas regiones perferretur. expositis militibus,
 naues eadem nocte Brundisium a Caesare remittun-
 tur, ut reliquae legiones, equitatusque transportari pos-
 sent. Huic officio praepositus erat Fusius Calenus le-
 gatus, qui celeritatem in transportandis legionibus
 adhiberet. sed serius a terra prouectae naues, neque usque
 nocturna aura in redeundo offenderunt. Bibulus enim
 Corcyrae certior factus de aduentu Caesaris, sperans
 se alicui parti onustarum nauium occurrere posse, in-
 anibus occurrit, & nactus circiter. XXX. in eas dili-
 gentiae suae, ac doloris iracundia erupit, omnesque in-
 cendit, eodemque igne nautas, dominosque nauium in-
 terfecit, magnitudine poenae reliquos deterrere spe-
 rans. Hoc confecto negotio a Salonis ad Orici portum,
 stationes, littoraque omnia longe, lateque classibus occu-
 pauit, custodiisque diligentius dispositis, ipse grauissi-
 ma hyeme in nauibus excubabat, neque ullum laborem,
 aut munus despiciens, neque subsidium expectans, si in
 Caesaris complexum ueniret. Sed post discessum Ly-
 burnarum, ex Illyrico. M. Octavius cum ijs, quas ha-
 bebat

bebat nauibus Salonas peruenit: ibiq; cōcitatīs Dalmatis, reliquisq; Barbaris, Hissam à Cæsaris amicitia auertit: conuentum Salonis, cum neq; pollicitationibus, neq; denuntiatione periculi permouere posset, oppidum oppugnare instituit. Est autē oppidum, & loci natura, & colle munitum. Sed celeriter ciues Romani ligneis effectis turribus, sese munierunt, & cū essent infirmi ad resistendum, propter paucitatem hominum, crebris confecti uulneribus, ad extremum auxilium descenderunt, seruosq; omneis puberes liberauerunt, & præfectis omnium mulierum criminibus, tormenta effecerunt. quorum cognita sententia Octavius, quinque castris oppidum circumdedit, atque uno tempore obsidione, & oppugnationibus eos premere cœpit. Illi omnia perpeti parati, maxime re frumentaria laborant. qua de re missis ad Cæsarem legatis, auxilium ab eo petebant, reliqua, ut poterant per se incommoda sustinebant, & longo interposito spatio, cum diuturnitas oppugnationis negligentiores Octavianos effecisset, nacti occasionem meridiani temporis, discessu eorum, pueris, mulieribusq; in muro dispositis, ne quid quotidianæ consuetudinis desideraretur, ipsi manu factis cum ijs, quos nuper manu missos liberauerant, in proxima Octauij castra irruperunt. His expugnatis, eodem impetu altera sunt adorti. Inde tertia, & quarta, & deinceps reliqua, omnibusque eos castris expulserunt. & magno numero interfecto, reliquos, atque ipsum

LIBER

Octauium in nauis confugere coegerūt. hic fuit oppugnationis exitus. Iamq; hyems appropinquabat, & tantis detrimentis receptis, Octauius, desperata oppugnatione oppidi, Dyrrachium sese ad Pompeium recepit. Demonstratum est. L. Vibullium Rufum Pompeij præfectum, bis in potestatem peruenisse Cæsaris, atq; ab eo dimissum: Semel ad Corfinium, iterū in Hispaniam. Hunc pro suis beneficijs Cæsar iudicauerat idoneum, quem cum mandatis ad Cn. Pompeium mitteret: eundemq; apud Cn. Pompeium auctoritatem habere intelligebat. Erat autem hæc summa mandatorum, debere utrumq; pertinaciæ sinem facere, & ab armis discedere, neq; amplius fortunam periclitari: satis esse magna utrinq; incommoda accepta, quæ pro disciplina, & præceptis habere possent, ut reliquos casus timerent. illum ab Italia expulsus, amissa Sicilia, & Sardinia, duabusq; Hispanijs, & cohortibus, Italia, atq; Hispania ciuium Romanorum centum, atq; triginta, a se morte Curionis, & detrimento Africani exercitus tanto, militumq; deditione ad Corcyram, proinde sibi, ac Reipub. parerent, quantumq; in bello fortuna posset, iam ipsis incommodis suis satis essent documento. Hoc unum esse tempus de pacæ agendi, dum sibi uterq; confideret, & pares ambo uiderentur. Si uero alteri paulum modo tribuisset fortuna, non esse usurum conditionibus pacis eum, qui superior uideretur, neq; fore æqua parte contentum, qui se omnia habiturum confideret. Conditiones pacis, quoniam
antea

antea conuenire non potuissent, Romæ à Senatu, & à populo pcti debere. Interea & Reipub. & ipsis placere oportere, si uterq; in concione statim iurauisset, se iriduo proximo exercitum dimissurum, depositisq; armis, auxilijsq; quibus nunc considerem, necessario populi, Senatusq; iudicio fore utrumq; contentum. Hæc quò facilius Pompeio probari possent, omnes suas terrestres, urbiumq; copias dimissurum. Vibullius his expositis Corcyra non minus necessarium esse existimauit, de repentino aduentu Cesaris Pompeium fieri certiores, uti ad id consilium capere possit, ante, quam de mandatis agi inciperet. Atq; ideo continuato, & nocte, & die itinere, atq; mutatis ad aliam partem iumentis, ad Pompeium contendit, ut adesse Cesarem omnibus copijs nuntiaret. Pompeius erat eo tempore in Candawia, iterq; ex Macedonia in hyberna Apolloniam, Dyrrachiumq; habebat. Sed re noua perurbatus maioribus itineribus, Apolloniam petere coepit, ne Cesar ora maritimæ ciuitates occuparet. At ille expositis militibus, eodem die Oricum proficiscitur. quò cum uenisset. L. Torquatus, qui iussu Pompeij oppido præerat, præsidiumq; ibi Parthi norum habebat, conatus portis clausis oppidum defendere, Græcos murum ascendere, atq; arma capere iubet. Illi autem, cum se contra imperium populi Romani pugnaturus esse negarent, oppidani autem sua sponte Cesarem recipere conarentur, desperatis omnibus auxilijs, portas aperuit, & se, atq; oppidum Cesari dedit, incolu-

z s misq; ab

LIBER

misq; ab eo conseruatus est. Recepto Caesar Orico, nul-
 la interposita mora Appolloniam proficiscitur: cuius
 aduentu audito. L. Straberius, qui ibi præerat, aquam
 comportare in arcem, atq; eam munire, obsidesq; ab
 Appolloniatis exigere cœpit. Illi uero daturos se
 negare, neq; portas consuli præclusuros, neq; sibi iu-
 dicium sumpturos cōtra, atq; omnis Italia, populusq;
 Romanus iudicauisset. quorū cognita uoluntate clam
 profugit. Appolloniatas ad Cæsarem legatos mittūt,
 oppidoq; recipiunt. Hos sequuntur Bellidenses, Ama-
 tini, & reliquæ finitimæ ciuitates, totaq; Epeirus, &
 legatis ad Cæsaremissis, quæ imperaret facturos pol-
 licentur. At Pompeius cognitis his rebus, quæ erant
 Orici, atq; Apolloniæ gestæ, Dyrrachio timens, diurnis
 cō, nocturnisq; itineribus contendit. simul, ac Cæsar
 appropinquare dicebatur, tantus terror incidit
 eius exercitui, quod properans noctem diei coniun-
 xerat, neq; iter intermiserat, ut penè omnes in Epei-
 ro, finitimisq; regionibus signa relinquerent, cōplu-
 res arma proijcerent, ac fugæ simile iter uiderentur.
 Sed cum propè Dyrrachium Pompeius constitisset,
 castraq; metari iussisset, perterrito etiam tum exer-
 citu, princeps Labienus procedit, iuratq; se cum non
 deserturum, eundemq; casum subiturum, quemcunq;
 ei fortuna tribuisset. hoc idem reliqui iurant legati.
 Hos Tr. militum, Centurionesq; sequuntur, atq; idem
 omnis exercitus iurat. Caesar profecto occupato itine-
 re ad Dyrrachium finem properandi facit, castraq;
 ad flu-

ad flumen Apsum ponit, in finibus Appollinatium, ut
 uigilijs, castellisq; benemeritæ ciuitates tutæ essent præ
 sidio: ibiq; reliquarum ex Italia legionum aduentum
 expectare, & sub pellibus hyemare constituit. Hoc
 idem Pompeius facit, & trans flumen Apsum positis
 castris, eo copias omnes, auxiliaq; conduxit. Calenus
 legionibus, equitibusq; Brundisij in naueis imposi-
 tis, ut erat præceptum à Cæsare, quantum nauium fa-
 cultatem habebat, naues soluit, paulumq; à portu pro-
 gressus, literas à Cæsare accipit, quibus est certior fa-
 ctus, portus, littoraq; omnia classibus aduersariorum
 teneri. quo cognito, se in portum recipit, nauesq; om-
 nis reuocat: una ex his, quæ perseuerauit, neq; imper-
 rio Caleni obtemperauit, quod erat sine militibus, pri-
 uatq; consilio administrabatur, delata Oricum, atq;
 à Bibulo expugnata est: qui de seruis, liberisq; omni-
 bus ad impuberes supplicium sumit, & ad unum in-
 terficit. Ita exiguo tempore magno casu totius exer-
 citus salus constitit. Bibulus, ut supra demonstratum
 est, erat cum classe ad Oricum: & sicut mari, por-
 tibusque Cæsarem prohibebat, ita ipse omni terra-
 earum regionum prohibebatur. præsidijs enim dis-
 positis, omnia littora à Cæsare tenebantur, neque
 ligandi, neque aquandi, neq; naueis ad terram re-
 ligandi potestas fiebat. Erat res in magna difficulta-
 te, summisque angustijs rerum necessariarum preme-
 bantur, adeo, ut cogeretur, sicuti reliquum commea-
 tum, ita ligna, atque aqua Corcyra nauibus onerarijs
 suppor

LIBER

supportare: atq; uno tempore accidit, ut difficilioribus usi tempestatibus, ex pellibus, quibus erant testæ nauæ, nocturnum excipere rorem cogerentur. quas tamen difficultates patienter, & æquo animo ferebant, neq; sibi nudanda littora, & relinquendos portus existimabant. Sed cum essent in quibus demonstraui angustijs, ac se Libo cum Bibulo coniunxisset, loquuntur ambo ex nauibus cum. M. Acilio, & Statio Murco legatis, quorum alter oppidi muris, alter præsijs terrestribus præerat, uelle se de maximis rebus cum Cesare loqui, si sibi eius facultas detur. Huc adsunt pauca rei confirmandæ causa, ut de compositione acturi uiderentur. Interim postulant, ut sint induciæ, atq; ab his impetrant. magnum enim, quod afferebant uidebatur, & Cesarem id summæ sciebant cupere, & perfecturum aliquid de Bibuli mandatis existimabatur. Caesar eo tempore cū legione una profectus erat ad recipiendas ultiores ciuitates, & rem frumentariam expediendam, qua anguste utebatur. Erat autē ad Butrotum oppositum Corcyræ, ibi ab Acilio certior, & Murco per literas factus de postulatis Libonis, & Bibuli legionem relinquit, ipse Oricum reuertitur. eò cum uenisset, euocantur illi ad colloquium. prodit Libo, atq; excusat Bibulum, quod is iracundia summa erat, inimicitiasq; habebat etiam priuatas cū Cesare ex ædilitate, & prætura conceptas. ob eam rem colloquiū uitasse, ne res maximæ spei, maximæq; utilitatis eius iracundia impedirentur. Pompeij sum-

mans

nam esse, ac fuisse semper uoluntatem, ut componerentur, atq; ab armis discederetur. Sed potestatem se eius rei nullam habere: propterea, quod de consilij sententia summam belli, rerumq; omnium Pompeio permiserint. sed postulatis Cæsaris cognitis missuros ad Pompeium, atq; illum reliqua perfecturum, hortantibus ipsis. Interea manerent induciæ, dum ab illo rediri posset, neue alter alteri noceret. Huc addit pauca de causa, & de copijs, auxilijsq; suis. Quibus rebus, neq; tum respondendum Cæsar existimabat, neq; nunc, ut memoriæ prodatur satis causæ putamus. Postulabat Cæsar, ut legatos sibi ad Pompeium sine periculo mittere liceret, idq; ipsi fore reciperent, aut acceptos per se ad eum perducerent, quod ad inducias pertineret, sic belli rationem esse diuisam, ut illi classe naues, auxiliaq; sua impedirent, ipse, ut aqua, terraq; eos prohiberet: & si hoc sibi remitti uellent, remitterent ipsi de maritimis custodijs: si illud tenerent, se quoq; id retenturum, nihilominus tamen agi posse de compositione, ut hæc non remitterentur. neq; hanc rem esse impedi-
menti loco. illi neq; legatos Cæsaris recipere, neq; periculum præstare eorum. sed totam rem ad Pompeiũ reijcere. Vnum instare de inducijs, uehementissimeq; contendere, quæ ubi Cæsar intellexit, præsentis periculi, atq; inopiæ uitandæ causa omnẽ orationem instituisse, neq; ullam spem, aut conditionem pacis afferre, ad reliquam cogitationem belli sese recepit. Bibulus multos dies terra prohibitus, & grauiore morbo
ex friz

LIBER.

ex frigore, ac labore implicitus, cum neq; curari posset, neq; susceptum officium deserere uellet, uim morbi sustinere non potuit. eo mortuo ad neminem unum summa imperij redit, sed separatim suam quisq; classis ad arbitrium suum administrabat. Vibullius sedato tumultu quem repentinus aduentus Cæsaris concitauerat, ubi primum rursus adhibito Libone, & L. Luceio, & Theophane, quibus communicare de maximis rebus Pompeius consueuerat, de mandatis Cæsaris agere instituit, cū ingressum in sermonem Pompeius interpellauit, & loqui plura prohibuit. Quid mihi, inquit, aut uita, aut ciuitate opus est, quàm beneficio Cæsaris habere uidebor? Cuius rei opinio tolli non poterit, nisi cum in Italiam, ex qua profectus sum, reductus existimabor bello perfecto. Ab his Cæsar hæc dicta cognouit, qui sermoni interfuerunt. Conatus tamen nihilominus est alijs rationibus per colloquia de pace agere: inter binæ castra Pompeij, atq; Cæsaris unum flumen tantū intererat Apsus, crebraq; inter se colloquia milites habebant, neq; ullum interimitum per pactiones colloquentium traieciatur. mittit. P. Vatinius legatum ad ripam ipsam fluminis, quicquid, quæ maxime ad pacem pertinere uiderentur, ageret, & crebro magna uoce pronuntiaret: liceret ne ciuib; ad ciues de pace legatos mittere, quod etiam fugitiuis ab saltu Pyrenæo, prædonibusq; licuisset: præsertim, ut id ageret, ne ciues cum ciuib; armis decernerent. multa suppliciter locutus, ut de sua,

atq;

atq; omnium salute debebat, silentioq; ab utrisq; milibus auditis, responsum est ab altera parte. A. Varonem profiteri se altera die ad colloquium uenturum, atq; una etiam utrinq; admodum tuto legati uenire, & quæ uellet exponere possent, certumq; ei rei tempus constituitur: quò cum esset postero die uentū, magna utrinq; multitudo cōuenit, magnaq; erat eius rei expectatio, atq; omnium intenti animi ad pacē esse uidebantur. quæ ex frequentia. T. Labienus prodijt, summissa oratione loqui de pace, atq; altercari cum Vatinius incipit: quorū mediam orationem interrumpunt undiq; subito tela immissa, quæ ille obiectus armis militum uitauit. uulnerantur tamen complures. In his Cornelius Balbus. M. Plotius. L. Tiburtius, Centuriones, militesq; nonnulli. Tum Labienus, desinite ergo de cōpositione loqui. nam nobis, nisi Cæsaris capite relato, pax esse nulla potest. Iisdem temporibus Romæ. M. Cælius Rufus prætor causa debitorum suscepta, initio magistratus tribunal suum iuxta. C. Trebonij prætoris urbani sellam collocauit: & si quis appellauisset de æstimatiōe, & de solutionibus, quæ per arbitriū fierent, ut Cæsar præsens constituerat, fore auxilio pollicebatur. Sed fiebat æquitate decreti, & humanitate Trebonij, qui his temporibus clemēter, & moderate ius dicendū existimabat, ut reperiri non posset, à quibus initiū appellādi nasceretur. Nam fortasse inopiam excusare, & calamitatem aut propriā suā, aut temporū quari, & difficultates auctiōnadi propo-

LIBER

proponere, etiam mediocris est animi. Integras uero tenere possessiones, qui se debere fateantur, cuius animi, aut cuius impudentiæ est? Itaque, qui hoc postularet, reperiebatur nemo: atque ipsis ad quorum commodum pertinebat, durior inuentus est Cælius, et ab hoc profectus initio, ne frustra ingressus turpem causam uideretur, legem promulgauit, ut sexies seni dies sine usuris creditæ pecuniæ soluantur. Cum resisteret Seruilius consul, reliquique magistratus, et minus opinione sua efficcret, ad hominum excitanda studia sublata priorē lege duas promulgauit. Vnam, quæ merædes habitationum annuas conductoribus donauit: aliam tabularum nouarum, impetumque multitudinis in. C. Trebonium facto, et nonnullis uulneratis, eum de tribunali deturbauit, de quibus rebus Seruilius Consul ad Senatum retulit. Senatusque Cælium ab Repub. remouendum censuit. hoc decreto, eum consul Senatu prohibuit, et conuocari conantem de rostris deduxit. Ille ignominia, et dolore permotus palam se proficisci ad Cæsarem simulauit, clam nuntijs ad Milonem missis, qui Clodio interfecto, eius nomine erat damnatus. Atque eo in Italiam euocato, quod magnis muneribus datis, gladiatorie familiæ reliquias habebat, sibi coniunxit atque cum in Turinū ad sollicitandos pastores præmisit, Ipse cum Cassilinū uenisset, unoque tempore signa eius militaria, atque arma Capuæ essent comprehensa, familia Neapoli, uisamque proditione oppidi apparere, patefactis consilijs, exclusus Capua, et periculum

riculum ueritus, quod conuentus arma cœperat, atq;
 eum hostis loco habendum existimabat, consilio desti-
 tit, atq; eo itinere sese auertit. Interim Milo dimissis
 circum municipia litteris, ea, quæ faceret, iussu, atq;
 imperio facere Pompeij, quæ mandata ad se per Bibu-
 lum delata essent, quos ex are alieno laborare arbitra-
 batur, sollicitabat, apud quos, cum proficere nihil pos-
 set, quibusdam solutis erga stulis Cosam in agro Tu-
 rino oppugnare cœpit. eò cum à Q. Pepio prætor
 cum legione lapide ictus esset ex muro, periit, & Cæ-
 lius profectus, ut dictitabat ad Cæsare, peruenit Tu-
 rios. Vbi, cum quosdam eius municipij sollicitaret,
 equitibusq; Cæsaris Gallis, atq; Hispanis, qui eò præ-
 dandi causa missi erant, pecuniam polliceretur, ab his
 est interfectus. Itaq; magnarum initia rerum, quæ oc-
 cupatione magistratuum, & temporum sollicitam Ita-
 liam habebant, ælerem, & facilem exitum habuerunt.
 Libo profectus ab Orico cum classe, cui præerat, nauis
 um quinquaginta Brundisium uenit, Insulamq; quæ
 contra Brundisium portum est, occupauit: quod præ-
 stare unum locum arbitrabatur, quæ necessarius no-
 stris erat egressus, quàm omnium littora, ac portus
 eustodia clausos tueri. Hic repentino aduentu naues
 onerarias quasdam naetus incendit, & unā frumen-
 to onustam adduxit, magnumq; nostris terrorem inie-
 cit, & noctu militibus, & sagittarijs in terram expo-
 sitis, præsidium equitum deiecit, & adeo loci oppor-
 tunitate profecit, ut ad Pompeium literas mitteret.

LIBER

naues reliquas, si uellet, subduci, & refici iuberet,
 sua classe auxilia sese Caesaris prohiberent. Erat eo tem-
 pore Antonius Brundusij, qui uirtuti militum confusus,
 scaphas nauium magnarum circa sexaginta crati-
 bus, pluteisq; contextit, eoque milites deletos imposuit,
 atq; eas in litore pluribus locis separatim disposuit,
 nauesq; triremes duas, quas Brundusij faciendas cu-
 rauerat, per causam exercendorum remigum ad fau-
 ces portus prodire iussit. Has cum audacius progres-
 sas Libo uidisset, sperans intercipi posse, quadriremes
 quinque ad eas misit. quæ cum nauibus nostris appro-
 pinquassent, nostri ueterani in portum fugiebant. Illi
 studio incitati incautius sequebantur. Iam ex omnibus
 partibus subito Antonianæ scaphæ, signo dato in ho-
 steis incitauerunt, primoq; impetu unam ex his qua-
 driremem cum remigibus, defensoribusque suis coæ-
 perunt: reliquas turpiter fugere coegerunt. Ad hoc de-
 trimentum accessit, ut equitibus per oram mariti-
 mam ab Antonio dispositis, aqua prohiberentur. qua
 necessitate, & ignominia permotus Libo, discessit à
 Brundusio, obsessionemq; nostrorum omisit. Multi iam
 menses transierant, & hyems præcipitauerat, neque
 Brundusio naues, legionesque ad Caesarem ueniebant,
 ac nonnullæ eius rei prætermisæ occasiones Caesari
 uidebantur: quod certe sæpe flauerant uenti, quibus
 necessario committendum existimabat. Quantoque eius
 amplius processerat temporis, tanto erant alacriores
 ad custodias, qui classibus præerant: maioremq; fidue-
ciam

etiam prohibendi habebant: & crebris Pompeij litteris castigabantur, quoniam primo uenientem Casarem non prohibuissent, ut reliquos eius exeratus impedirent, duriusq; quotidie tempus ad transportandum lenioribus uentis expectabant. Quibus rebus permotus Caesar Brundisium ad suos seuerius scripsit, ut nacti idoneum uentum, ne occasionem nauigandi dimitterent, & ad Oricum, siue ad littora Appolloniaticum, cursum dirigerent, quod eò naues eicere possent. Hec à custodibus classium loca maxime uacabant, quod se longius portibus committere non auderent. Illi adhibita audacia, & uirtute, ad ministrantibus. M. Antonio, & Fusio Caleno multum ipsis militibus hortantibus, neq; ullum periculum pro salute Caesaris recusantibus, nacti Austrum naues soluunt, atq; altera die Apolloniam, Dyrrachiumq; præteruehuntur. qui cū essent ex cōtinenti uisi. Q. Coponius, qui Dyrrachij classi Rhodiæ præerat naues ex portu educit: & cum iam nostris remissione uento appropinquassent, idem Auster increbuit, nostris que præsidio fuit. Neque uero ille ob eam causam conatu desistebat, sed labore, & perseverantia nautarum se uim tempestatis superare posse sperabat: præteruectosque Dyrrachium magna ui uenti nihilo secius sequebatur. Nostri usq; fortunæ beneficio, tamen impetum classis timebant, si forte uentus remisisset, nacti portum, qui appellatur Nymphæum ultra Lyssum millia passuum tria, eò naues introduxerunt: qui portus ab Africo tegebatur.

LIBER

ab Austro non erat tutus : leuiusq; tempestatis, quàm classis periculum existimaucrunt. quò simulatq; intro est itum, incredibili felicitate Auster, qui per biduum flauerat, in Africum se uertit. hic subitam commutationem fortunæ uidere licuit : qui modo sibi timuerāt, hos tutissimus portus recipiebat : qui nostris nauibus periculum intulerant, de suo timere cogebantur. Itaq; tempore commutato, tempestas & nostros texit, & naues Rhodias afflixit, ita, ut ad unum constrictæ omnes numero. XVI. eliderentur, & naufragio interirent : & ex magno remigum. propugnatorumq; numero pars ad scopulos allisa interficeretur, pars à nostris distraheretur, quos omneis conseruatos Cæsar domum remisit, nostræ naues duæ tardius cursu confecto, in noctem coniectæ, cum ignorarent quem locum reliquæ cœpissent, contra Lyssum in anchoris constiterunt. Has scaphis, minoribusq; nauigijs compluribus sumptis, Octauius Crassus, qui Lyssi præerat, expugnare parabat, simul de deditione eorum agebat, & incolumitatem deditis pollicebatur. Harum altera nauis ducentos uiginti ex legione Tyronum sustulerat : altera ex ueterana paulo minus ducentis se compleuerat. Hic cognosci licuit, quantum esset hominibus præsidij in animi fortitudine. Tyrones enim multitudine nauium perterriti, & salo, nauseaq; confecti, iureiurando accepto, nihil his nocituros hostes, se Octauiio dediderunt, qui omnes ad eum perducti contra religionem iuri iurandi in eius conspectu crudelissi-

delissime interficiuntur. At ueteranae legionis milites item conflictati & tempestatis, & sentinae uitij, non ex pristina uirtute retinendum aliquid putauerunt, sed tractandis conditionibus, & simulatione deditiois extracto primo noctis tempore, gubernatorem in terram nauem eijcere cogūt. ipsi idoneum locum nacti, reliquam noctis partem ibi confecerunt: & luce prima missis ad eos ab Octauius equitibus, qui eam partem orae maritimae adseruabant, cirāter. CCCC. quinque eos armati ex praesidio secuti sunt, se defenderunt, & nonnullis eorum interfectis, incolumes ad nostros sese reaperunt. Quo facto conuentus ciuium Romanorum, qui Lyssum obtinebat, quod oppidum his antea Caesar attribuerat, muniendumque curauerat, Antonium recepit, omnibusque rebus iuuuit. Octauius sibi timens, oppido fugit, & ad Pompeium peruenit. Ex omnibus copiis Antonius, quarum erat summa ueteranorum trium legionum, uniusque Tyronum, & equitum octingentorum, plerasque naues in Italiam remittit ad reliquos milites, equitesque transportandos. Pontones, quod est genus nauium Gallicarum Lyssi reliquit, hoc consilio, ut si forte Pompeius uacuum existimans Italiam, eò traiecisset exercitum, quae opinio erat edita in uulgus, aliquam Caesar ad insequendum facultatem haberet: nuntiosque ad eum celeriter mittit, quibus regioni bus exeratum exposuisset, & quid militum transuexisset. Hoc eodem fere tempore Caesar, atque Pompeius cognoscunt; Nam praeteruictus Appolloniam, Dyrr

LIBER

rhachiumq; naues uiderant, ipsi iter secundum eas terras direxerant. Sed quò essent cæ delatæ, primis diebus ignorabāt: cognitaq; rē, diuersa sibi ambo consilia capiunt: Cæsar, ut quàmprimum se cum Antonio coniungeret: Pompeius, ut uenientibus in itinere se opponeret, & si imprudentes ex insidijs adoriri posset. eodemq; die uterq; eorum ex castris statiuus à flumine Apso exercitum educunt, Pompeius clàm, & noctu, Cæsar palàm, atq; interdiu. Sed Cæsari arauit tu maiore iter erat longius, aduerso flumine, ut uado transire posset. Pompeius quia expedito itinere flumē ei transeundum non erat, magnis itineribus ad Antonium contendit: atq; ubi eum appropinquare cognouit, idoneum locū nactus, ibi copias collocauit, suosq; omnes castris continuit, ignesq; fieri prohibuit, quò occultior esset eius aduentus. Hæc ad Antonium statim per Græcos deferuntur. Ille missis ad Cæsarem nuntijs, unum diem sese castris tenuit. Altero die ad eum peruenit Cæsar. cuius aduentu cognito Pompeius, ne duobus circumclauderetur exeratibus, ex eo loco discedit, omnibusq; copijs ad Asparagum Dyrrhachianorum peruenit, atq; ibi idoneo loco castra ponit. His temporibus Scipio detrimentis quibusdam arca montem Amanum acceptis, sese imperatorem appellauerat. quo facto ciuitatibus, Tyrannisq; magnas imperauerat pecunias, Item à Publicanis suæ prouinciæ debitam biennij pecuniam exegerat, & ab eisdem insequentis anni mutuam præceperat, equitesq; toti prouinciæ

uindæ imperauerat: quibus coactis finitinis hostibus, Parthis post se relictis, qui paulo ante. M. Crassum imperatorem interfecerant, & M. Bibulum in obsidione habuerant, legiones, equitesq; ex Syria deduxerat. Summaq; solitudine, ac timore Parthia belli in pro- uindam cum uenisset, ac nonnullæ militum uoces au- direntur, sese contra hostem, si duarentur, ituros: con- tra auem, & consulem arma non laturos, deductis Pergamum, atq; in locupletissimas urbes in hyberna- legionibus, maximas largitiones fecit: & confirman- dorum militum causa diripiendas his ciuitates dedit. Interim æerbissime imperatæ pecuniæ tota Prouincia exigebantur. multa præterea generatim ad auaritiæm excoctabantur. In capita singula seruorum, ac libero- rum tributum imponebatur: columnaria, ostiaria, fru- mentum, milites, remiges, arma, tormēta, ueluturæ im- perabantur, cuiusmodi rei nomen reperiri poterat, hoc satis esse ad cogendas pecunias uidebatur, non solum urbibus, sed penè uicis, castellisq; singulis cum impe- rio præficiabantur. qui horum quid æerbissime, cru- delissimeque fecerat, is & uir, & ciuis optimus ha- bebatur. Erat plena licitorum, & imperiorum Pro- uincia, conferta præfectis, atque exactoribus, qui præter imperatas pecunias, suo etiam priuato im- perio compendio seruebant. Dictitabant enim se domo, patriaque expulsos, omnibus necessarijs ege- re rebus, ut honesta præscriptione rem turpissi- mam tegerent. Accedebant ad hæc grauissimæ usuræ,

aa 4 quod

LIBER

quod in bello plerumq; accidere consuevit, uniuersis imperatis pecunijs : quibus in rebus prolationem dici donationem esse dicebant. Itaq; es alienum Prouinciae, eo biennio multiplicatum est, nec minus ob eam causam auiibus Romanis eius Prouinciae, sed in singulos conuentus, singulasq; ciuitates certa pecunia imperabantur, mutuasq; illas ex senatusconsulto exigi distabant. Publicanis uti in sorte scierant insequentis anni uectigal pro mutuo. Præterea Ephesi à Phano Dianæ depositas antiquitus pecunias Scipio tolli iubebat, cæterasq; eius Deæ statuas : cum in Phantum uentum esset, adhibitis compluribus senatorij ordinis, quos aduocauerat Scipio, literæ ei redduntur à Pompeio, mare transisse cum legionibus Cæsarem, properaret ad se cum exercitu uenire, omniaq; post haberet. His literis acceptis, quos aduocauerat, dimittit. Ipse iter in Macædoniam parare inapit, paucisq; post diebus est profectus : hæc res Ephesiæ pecuniæ salutem attulit. Cæsar Antonij exercitu coniuncto, deducta Orico legione, quam tuendæ oræ maritimæ causa posuerat, tentandas sibi Prouincias, longiusq; procedendum existimabat : & cum ad eum legati uenissent ex Thessalia, Aetoliaq;, qui presidio misso, pollicerentur earum gentium ciuitates imperata facturas. L. Cassium Longinum cum legione Tyronum, quæ appellabatur uigesima septima, atq; equitibus ducentis in Thessaliam. C. Caluissium Sabinum cum cohortibus quinq;, paucisq; equitibus in Aetoliam misit: mas

fit: maxime eos, quod erant propinqua regiones, de re frumentaria, ut prouiderent hortatus est. Cn. Domitiū Caluinum cum legionibus duabus undecima, & duodecima, & equitibus quingentis in Macedoniam proficisci iubet: cuius Prouinciæ ab ea parte, quæ libera appellabatur, Menedemus princeps earum regionum, missus legatus, omnium suorum excellens studiū profitebatur. Ex his Caluissius primo aduentu summa omnium Aetolorum receptus uoluntate, praesidijs aduersariorum Calidone, & Naupacto relictis, omni Actolia potitus est. Cassius in Thessaliam cū legione praenit. Hic, cum essent factiones duæ, uaria uoluntate ciuitatum utebatur. Egesaretos ueteris homopotentie Pompeianis rebus studebat. Petreius summæ nobilitatis adolescens suis, ac suorum opibus Casarem enixe iuuabat. Eodemq; tempore Domitius in Macedoniam uenit, & cum ad eum frequentes ciuitatum legationes conuenire cœpissent, nuntiatum est adesse Scipionem cum legione, magna & opinione, & fama omnium. Nam plerumq; in nouitate fama antecedit. Hic nullo in loco Macedoniae moratus, magno impetu cōtendit ad Domitium, & cum ab eo millia passuum uiginti absuisset. subito se ad Cassium Longinū in Thessaliam conuertit. Hoc adeo celeriter fecit, ut simul adesse, & uenire nuntiaretur: & quò iter expeditius faceret. M. Fauonium, ad flumē Haliacmonem, quod Macedoniam à Thessalia diuidit, cum cohortibus octo praesidio impeditentis legionis reliquit.

aa 5 castris

LIBER.

castellumq; ibi muniri iussit. Eodem tempore equitatus Regis Cotti ad castra Cassij aduolauit, qui circum Thessaliam esse consueuerat. Tum timore perterritus Cassius, cognito Scipionis aduentu, uisisque equitibus, quos Sapiōnis esse arbitrabatur, ad montes se conuertit, qui Thessaliam angunt, atq; ex his locis Ambrachiam uersus iter facere cœpit. At Sapiōnem properantem sequi, literæ sunt consecutæ, à M. Fauonio Domitium cū legionibus adesse, nec se præsidium, ubi constitutus esset, sine auxilio Scipionis tenere posse. quibus literis acceptis, consilium Sapiō, iterq; commutat. Cassium sequi desistit, Fauonio auxilium ferre contendit. Itaq; die, ac nocte continuato itinere ad eum peruenit tam opportuno tempore, ut simul Domitiani exercitus puluis ærneretur, & primi antecursores Sapiōnis uiderentur. ita Cassio industria Domitij, Fauonio Sapiōnis celeritas salutem attulit. Sapiō in castris statuis biduo moratus ad flumē quod inter eū, & Domitij castra fluebat, Haliacmonem, tertio die prima luce exercitum uado transduat: & castris positis, postero die mane, copias ante frontem castrorum struit. Domitius tum quoq; sibi dubitandum non putauit, quin productis legionibus prælio decertaret. Sed cum esset inter bina castra campus, arāter millium passuum sex, Domitius castris Sapiōnis adēm suam subiecit, ille à uallo non discedere perseuerauit. Attamen ægre retentis Domitianis militibus, est factum, ne prælio contenderetur; & maxime, quod

quod riuus difficilibus ripis, castris Sapiōis subiectus; progressus nostrorum impediēbat. quorum studium, alacritatemq; pugnandi cum cognouisset Sāpio, suspēctus fore, ut postero die, aut inuitus dimicare cogeretur, aut magna cum infamia castris se contineret, qui cum magna expectatione uenisset, temere progressus turpem habet exitum, & noctu, neq; conclamatis quādam uasis flumen transit, atq; in eandem partem, ex qua uenerat, redijt. Ibiq; propē flumen edito natura loco, castra posuit: paucis diebus interpositis noctu insidias equitum collocauit, quo in loco superioribus ferē diebus nostri pabulari consueuerant: & cum quotidiana consuetudine. Q. Varrus praefectus equitum Domitij uenisset, subito illi ex insidijs consurrexerūt. sed nostri fortiter eorum impetum tulerunt, celeriterq; ad suos quisq; ordines redijt, atq; ultro uniuersi in hosteis impetum fecerunt. Ex his arāter octoginta interfectis, reliquis in fugam coniectis, duobus amissis in castra se receperunt. His rebus gestis, Domitius sperans Sāpionem ad pugnam elici posse, simulauit sese angustiis rei frumentariae adductum, castra mouere. uasisque militari more conclamatis, progressus millia passuum tria, loco idoneo, & occulto, omnem exeratum, equitatumq; collocauit. Sāpio ad sequendum paratus, equitatum, magnamque partem leuis armaturae ad explorandum iter Domitij, & cognoscendum praemisit. qui cum essent progressi, primaq; turma insidias intrauissent, ex fremitu equorū illata suspitū

LIBER

suspitione, ad suos se recipere coeperunt, quiq; hos sequebantur, celerem eorum receptum conspiciati restiterunt. Nostri cognitis insidijs, ne frustra reliquos expectarent, duas nacti hostium turmas exceperunt. In his fuit, M. Opimius praefectus equitum, reliquos omnibus earum turmarum aut interfecerunt, aut captos ad Domitium deduxerunt. Deductis ora maritimae praesidijs, Caesar, ut supra demonstratum est, treis cohortes Orici oppidi tuendi causa reliquit, ijsq; custodiam navium longarum tradidit, quas ex Italia traduxerat. Huic offido, oppidoq; praerat Caninius legatus. Is naues nostras in interiorem partem post oppidum reduxit, & ad terram deligavit, faucibusq; portus naucem onerariam submersam obiecit, & huic alteram coniunxit, super quas turrim effectam ad ipsum introitum portus opposuit, & militibus complevit, tumendamq; ad omnes repentinos casus tradidit. Quibus cognitis rebus. Cn. Pompeij filius, qui classi Aegyptiae praerat, ad Oricum venit, summersamq; navim remulco, multisq; contendens funibus adduxit, atque alteram navem, quae erat ad eustodiam ab Aelio posita, pluribus aggressus navibus, in quibus ad libram fecerat turres, ut ex superiori pugnae loco, integrosq; semper defatigatis summittens, & reliquis partibus simul ex terra scalis, & classe moenia oppidi tentans, ut aduersariorum manus diduceret, labore, & multitudine telorum nostros uicit: deiectis defensoribus, qui omnes scaphis excepti refugerant, etiam naucem expug-

expugnauit : eodemq; tempore ex altera parte molē
 tenuit naturalem obiectam, quæ penē insulam contra
 oppidum effecerat: quatuor biremes subiectis scutulis,
 impulsas uectibus in interiorem partem transduxit.
 Ita ex utraq; parte naues longas aggressus, quæ erāt
 deligatæ ad terram, atq; inanes, quatuor ex his ab-
 duxit, reliquas incendit. Hoc cōfecto negotio. D. Læ-
 lium ab Asiaticæ classe abductum reliquit, qui comme-
 atus Biblide, atq; Mantinea importari in oppidū pro-
 hibebat. Ipse Lyssum profectus naues onerarias tri-
 ginta à M. Antonio relictas, intra portum aggressus,
 omnes incendit. Lyssum expugnare conatus defenden-
 tibus auiibus Romanis, qui eius erant conuentus, mi-
 litibusq; quos præsidij causa miserat Cæsar, triduum
 moratus, paucis in oppugnatione amissis, re infecta
 inde discessit. Cæsar postquā Pompeiū ad Aspara-
 gum esse cognouit, eodem cum exercitu profectus, &
 expugnato in itinere oppido Parthinorū, in quo Pom-
 peius præsidium habebat, tertio die in Macedoniam
 ad Pompeium peruenit, iuxtaque eum castra posuit:
 & postridie eductis omnibus copijs, acie instructa, de-
 certandi potestatem Pompeio fecit: ubi cum suis locis
 se tenere animaduertit, reducto in castra exercitu, ali-
 ud sibi consilium capiendum existimauit. Itaq; postero
 die omnibus copijs, magno circuitu, difficili, angustoque
 itinere, Dyrrachium profectus est, sperans Pompeiū
 aut Dyrrachium compelli, aut ab eo intercludi posse,
 quod omnem commercium, totiusque belli apparatus
 eò con-

LIBER

eò contulisset, ut accidit. Pompeius enim primo igno-
 rans eius consilium, quod diuerso ab ea regione itinere
 profectum uidebat, angustiis rei frumentariae com-
 pulsum discessisse existimabat. postea per explorato-
 res certior factus, postero die castra mouit, breuiore iti-
 nere se occurrere ei posse sperans, quod fore suspica-
 tus Caesar, militesq; adhortatus, ut equo animo labo-
 rem ferrent, parua parte noctis itinere in termissio mai-
 ne Dyrrhachium uenit, cum primum agmen Pompeij
 procul cerneretur: atq; ibi castra posuit. Pompeius in-
 terclusus Dyrrhachio, ubi propositum tenere non po-
 tuit, secundo usus consilio, edito loco, qui appellatur
 Petra, aditumq; habet nauibus modiocrem, atq; eas à
 quibusdam protegit uentis, castra communit. eò partem
 nauium longarum conuenire, frumentum, commeat-
 umq; ab Asia, atq; omnibus regionibus, quas tene-
 bat, comportari imperat. Caesar longius Bellum ductu-
 rum iri existimans, & de Italiâs commeatibus despec-
 rans, quod tanta diligentia omnia littora à Pompeia-
 nis tenebatur, classesq; ipsius, quas hycum, in Sicilia,
 Gallia, Italia fecerat, morabantur, in Epeirum rei
 frumentariae causa. L. Canuleium legatū misit: quodq;
 hæ regiones aberant longius, locis certis horrea con-
 stituit, uecturasq; frumenti finitimis ciuitatibus descri-
 psit. Item Lyssò, Parthinisq;, & omnibus castellis, quæ
 esset frumenti conquiri iussit. Id erat perexiguum, cum
 ipsius agri natura, quod sunt loca aspera, & montuo-
 sa, ac plerumq; utuntur frumento importato: tum quod
Pompe

Pompeius hæc provideat, & superioribus diebus præ
 de loco Parthinos habuerat, frumentumq; omne con
 quisitum, spoliatis, effossisq; corū domibus, per equi
 tes comportauerat. Quibus rebus cognitis, Cæsar con
 silium apit ex loci natura. erat enim arcū castra Pom
 peij permulti editi, atq; asperi colles: hos primū præ
 sidijs tenuit, castellaq; ibi communivit: inde, ut loci au
 iusq; natura ferebat, ex castello in castellum perducta
 munitione, arcumvallare Pompeium instituit. Hæc ex
 pectās, quod angustare frumētaria utebatur, quodq;
 Pompeius multitudine equitum ualebat, quò minore
 periculo undiq; frumentum, commeatumq; exercitui
 supportare posset. simul uti pabulatione Pompeium
 prohiberet, equitatumq; eius ad rem gerendā inutile
 efficeret. Tertio, ut auctoritatē, qua ille maxime apud
 exteras nationes niti uidebatur, minueret, cum fama
 per orbem terrarum percrebuisse, illum à Cæsare ob
 sideri, neq; audere prælio dimicare. Pompeius neque
 à mari, Dyrrhachioq; discedere uolebat, quod omnem
 apparatus belli, tela, arma, tormentaq; ibi collocaue
 rat: frumentumq; exercitui nauibus supportabat: neq;
 monitiones Cæsaris prohibere poterat, nisi prælio de
 certare uellet, quod eo tempore statuerat non esse faci
 endum. Relinquebatur, ut extremam rationem belli
 sequens, quāplurimos colles occuparet, & quā
 latissimas regiones præsidijs teneret, Cæsarisq; co
 pias, quā maxime posset, distineret, idq; accidit.
 Castellis enim. XXIII. effectis. XV. millia passuum
 circuitu

LIBER

circuitu amplexus, hoc spatio pabulabatur: multaque erant intra eum locum manu sata, quibus interim iumenta pascerentur: atque, ut nostri perpetuas munitiones uidebāt perductas ex castellis in proxima castella, ne quo loco crumperent Pompeiani, et nostros post tergum adorirentur, timebant. Ita illi interiore spatio perpetuas munitiones efficiebant, ne quo loco nostri intrare, atque ipsos à tergo circumuenire possent. Sed illi operibus uincēbant, quod et numero militum præstabant, et interiore spatio minorem circuitum habebant, quæ cum erant loca Cæsari capiēda, et si prohibere Pompeius totis copijs, et dimicare non constituerat, tamen suis locis sagittarios, funditoresque mittebant, quorum magnum habebat numerum: multiq; ex nostris uulnerabantur, magnusque inæsserat timor sagittarum, atque omnes ferè milites, aut ex subcoactis, aut ex centonibus, aut ex corijs tunicas, aut tegmenta fecerant, quibus tela uitarent. In occupandis præsidijs magna ui uterque utebatur. Cæsar, ut quæ angustissime Pompeium contineret, Pompeius, ut quæ plurimos colles quam maxime circuitu occuparet, crebraque ob eam causam prælia fiebant. In his, cum legio Cæsaris nona præsidium quoddam occupauisset, et munire cœpisset, huic loco propinquum, et contrarium collem Pompeius occupauit, nostrosque opere prohibere cœpit. Et cum una ex parte propè æquum aditum haberet, primum sagittarijs, funditoribusque circumuectis, postea leuis armaturæ magna multitudine missis

[4, cor.]

sa, tormentisq; prolatis, munitiones impediēbat. Neq;
 erat facile nostris uno tempore propugnare, & mu-
 nire. Cæsar cum suos ex omnibus partibus uulnerari
 uideret, recipere se iussit, & loco excedere: erat per de-
 cliue reaptus: illi autem hoc acrius instabant, neq; re-
 gredi nostros patiebantur, quod timore adducti locum
 relinquere uidebantur. Diatur eo tempore glorians
 apud suos Pompeius dixisse, non recusare se, quin nul-
 lius usus Imperator existimaretur, si sine maximo de-
 trimento legiones Cæsaris sese reapiissent inde, quò te-
 mere essent progressæ. Cæsar receptui suorum timens,
 crates ad extremum tumultum cōtra hostem proferri,
 & aduersas locari, intra has mediocri latitudine fos-
 sam, tectis militibus obduā iussit, locumq; in omneis
 parteis quā maxime impediri. Ipse idoneis locis fun-
 ditores instruxit, ut præsidio nostris se recipientibus
 essent. His rebus cōpletis, legiones reduā iussit. Pom-
 peiani hoc insolentius, atq; audacius nostros preme-
 re, & instare cœperunt, cratesq; pro munitione obie-
 ctas propulerunt, ut fossas transenderent. Quod cum
 animaduertisset Cæsar ueritus ne non reducti, sed re-
 iecti uiderentur, maiusq; detrimentum caperetur, à me-
 dio ferè spatio suos per Antonium, qui ei legioni præ-
 erat, cohortatus, tuba signum dari, atq; in hosteis im-
 petum fieri iussit: milites legionis nonæ subito conspi-
 cati, pila coniecerunt, & ex inferiore loco aduersus pi-
 lum incitati cursu præcipientes Pompeianos egerunt. qui
 bus ad recipiendū crates directæ, longurijsq; obiecti.

bb

& institum

LIBER

*Et instituta fossæ magno impedimento fuerunt. Hostes
 uero, qui satis habebant sine detrimento discedere, com-
 pluribus interfectis, quinque omnino suorum amissis,
 quietissime se receperunt, pauloque arca eum locum mo-
 rati, alijs comprehensis collibus, munitiones perfec-
 runt. Erat noua, et in usitata belli ratio, cum tot ca-
 stellorum numero, tantoque spatio, et tantis munitioni-
 bus, et toto obsidionis genere, tum etiam reliquis re-
 bus. Nam quicumque alterum obsidere conati sunt, per-
 cussos atque infirmos hostes adorti, aut prælio supera-
 tos, aut aliqua offensione permotos continuerunt, cum
 ipsi numero militum, equitumque præstarent. causa au-
 tem obsidionis hæc ferè esse consuevit, ut frumento ho-
 stes prohibeantur. At tum integras, atque incolumes co-
 pias Cæsar inferiore militum numero cõtinebat, cum
 illi omnium rerum copia abundarent. quotidie enim
 magnus undique nauium numerus conueniebat, quæ
 commeatum supportarent: neque ullus flare uentus po-
 terat, quin aliqua ex parte secundum cursum haberet.
 Ipse autem consumptis omnibus longe, lateque frumen-
 tis, summis erat in angustijs: sed tamen hæc singulari
 patientia milites ferebant. recordabantur enim eadem
 se superiore anno in Hispania perpeßos, labore, et pa-
 tientia maximum bellum confecisse. meminerant ad
 Alexiam magnam se inopiam perpeßos, multo etiam
 maiorem ad Auaricum, maximarum se gentium uicto-
 res discessisse. Non illis hordecum, cum daretur, non
 legumina recusabant: pecus uero, cuius rei summa erat
 . ex Epe*

ex Epeiro copia, magno in honore habebant. est etiam genus radicis inuentum ab ijs, qui fuerant cum Valerio, quod appellatur Chara, quod admistum lacti multum inopiam leuat. Id similitudinem panis efficiebat, eius erat magna copia. ex hoc effectos panes cum in colloquijs Pompeiani famem nostris obiectarent, uulgo in eos iaciebant, ut spem eorum minuerent. Iamque frumenta mature scire incipiebant, atque ipsa spes inopiam sustentabat, quod celeriter se habituros copiam confidebant. Crebroque uoces militum in uigilijs, colloquiisque audiebantur, prius se cortice ex arboribus uicturos, quam Pompeium e manibus dimissuros. libenter etiam ex perfugis cognoscebant, equos eorum tolerari, reliqua uero iumenta interisse: uti autem ipsos ualitudine non bona, cum angustijs loci, et odore tetro, et multitudine adauerum, et quotidianis laboribus insuetos operum, tum aquae summa inopia affectos: omnia enim flumina, atque omnes riuos, qui ad mare pertinebant, Caesar aut auerterat, aut magnis operibus obstruxerat, atque, ut erant loca montuosa, et ad pecus angustiae uallium, has sub publicis in terram dimissis, praesepserat, terramque aggrefferat, ut aquam continerent. Itaque illi necessario loca sequi demissa, ac palustria, et puteos fodere cogebantur: atque hunc laborem ad quotidiana opera addebant: qui tamen fontes a quibusdam praesidijs aberant longius, et celeriter aestibus exarescebant. At Caesaris exercitus optima ualitudine, summaque aquae copia utebatur, tum

bb 2 comme

LIBER

commeatus omni genere præter frumentum abunda-
 bat, quibus quotidie melius succedere tempus, maio-
 remq; spem maturitate frumentorum proponi uide-
 bant. In nouo genere belli nouæ ab utrisq; bellandi ra-
 tiones reperiebantur. Illi, cum animaduertissent ex ig-
 nibus nocte cohortes nostras ad munitiones exaba-
 re, silentio aggressi, uniuersas in multitudinem sagi-
 tas conijciebant, & se confestim ad suos recipiebant,
 quibus rebus nostri usu docti hæc reperiebant reme-
 dia, ut alio loco ignes facerent. ✱ Interim cer-
 tior factus P. Sylla, quem discedens castris præfecerat
 Cæsar, auxilio cohorti uenit cum legionibus duabus,
 cuius aduentu facile sunt repulsi Pompeiani: neq; ue-
 ro conspectum, aut impetum nostrorum tulerunt: pri-
 misq; deiectis, reliqui se uerterunt, & loco æserunt:
 sed insequentes nostros, ne longius prosequerentur,
 Sylla reuocauit. At pleriq; existimant, si acrius in se-
 qui uoluisset, bellum eo die potuisse finire, cuius consi-
 lium reprehendendum non uidetur. Aliæ enim sunt
 legati partes, atq; imperatoris: alter omnia agere ad
 præscriptum, alter libere ad summam rerum consulere
 debet. Sylla à Cæsare castris relictus, liberatis suis,
 hoc fuit contentus, neq; prælio decertare uoluit. quæ
 res tamen fortasse aliquem reciperet æsum, ne impera-
 toris sibi parteis sumpsisse uideretur. Pompeianis ma-
 gna res ad receptum difficultatem afferebat. nam ex
 iniquo progressi loco, in summo confiterant, si per de-
 cliue sese reciperent, nostros ex superiore insequentes
loco ue

loco uerebantur, neq; multum ad solis occasum tem-
 poris supererat. Spe enim conficiendi negocij propè
 in noctem rem deduxerant. Ita neccssario, atq; ex tem-
 pore apto consilio, Pompeius tumultum quendam oc-
 cupauit, qui tantum aberat à nostro castello, ut telum
 tormentumue missum adigi non posset, hoc consedit
 loco, atq; eum communijt, omnesq; ibi copias conti-
 nuit, eodem tempore duobus præterea locis pugnatū
 est. Nam plura castella Pompeius pariter distinendæ
 manus causa tentauerat, ne ex proximis præidijs suc-
 curri posset. Vno loco Volcatius Tullius impetum legi-
 onis sustinuit cum cohortibus tribus, atq; eam loco de-
 pulit. Altero Germani munitiões nostras egressi com-
 pluribus interfectis, sese ad suos incolumes reaperūt.
 Ita uno die sex prælijs factis, tribus ad Dyrrhachium,
 tribus ad munitiones: cum horum omnium ratio ha-
 beretur, ad duorum millium numero ex Pompeianis
 cecidisse reperiēbamus, euocatosq; Centuriones cōplu-
 res. In eo fuit numero Valerius Flaccus. L. filius, eius,
 qui prætor Asiam obtinuerat: signaq; sunt sex milita-
 ria relata, nostri non amplius. XX. omnibus sunt præ-
 lijs desyderati: sed in castello nemo fuit omnino mili-
 tum, quin uulneraretur: quatuorque ex una cohorte
 Centuriones oculos amiserunt, & cum laboris sui, pe-
 riculiq; testimonij afferre uellent, millia Sagittariū
 arāter triginta, in castellum coniecta, Cæsari renunti-
 auerunt: factoq; ad eum relato Sæuæ Centurionis, in-
 uenta sunt in eo foramina. CCXXX. quem Cæsar,

LIBER

ut erat de se meritis, & de Repub. donauit millibus ducentis æris, atq; ab octauis ordinibus ad Primipilū se traducere pronuntiauit. Eius enim opera castrum conseruatum esse magna ex parte constabat, cohortēq; postea dupliā stipendio, frumentōue, & specuarijs, militaribusq; donis amplissime donauit. Pompeius noctu magnis additis munitionibus, reliquis diebus turres extruxit, & in altitudinem pedum. XV. effectis operibus uincis eam partē castrorū obtexit: & quinque intermissis diebus alterā noctem subnubilam nactus, extructis omnibus castrorum portis, & ad impediendum obiectis, tertia inita uigilia, silentio exercitū eduxit, & se in antiquas munitiones recepit. Actolia, Aarnania, Amphilochois, per Cassiū Longinum, & Caluissium Sabinum, ut demonstrauimus, receptis, tandem sibi Achaia, ad paulo longius progrediendum existimabat Cæsar. itaq; eò Fusium Calenum misit. & Q. Sabinum, & Cassium cū cohortibus adiungit, quorum cognito aduentu, Rutilius Lupus, qui Achaia missus à Pompeio obtinebat, Isthmum præmunire instituit, ut Achaia Fusium prohiberet: Calenus, Delphos, Thebas, & Orchomenum de uoluntate ipsarum ciuitatum recepit: nonnullas urbes per uim expugnauit: reliquas ciuitates circummissis legationibus amicitia Cæsaris conaliare studebat. In his rebus ferè erat Fusius occupatus. Omnibus deinæps diebus Cæsar exercitum in aciem æquum in locum produxit, si Pompeius prælio decertare uellet, ut penè ca-

stris

His Pompeij legionis subijceret: tantumque à uallo eius prima acies aberat, uti ne in eam telo tormentone adigi posset. Pompeius autem, ut famam, & opinionem hominum teneret, sic pro castris exeratum constituebat, ut tertia acies uallum contingeret, omnisq; eius instructus exercitus telis ex uallo abiectis protegi posset. Hæc cum in Achaia, atque apud Dyrrhachium gererentur, Scipionemq; in Macedoniam uenisse constaret, non oblitus pristini instituti Cæsar, mittit ad eum Clodium, suum, atque illius familiarum, quem ab illo traditum initio, & commendatum in suorum necessariorum numero habere instituerat. Huic dat literas, mandataque ad eum, quorum hæc erat summa: sese omnia de pace expertum, nihil adhuc arbitrari uitio factum eorum, quos esse authores eius rei uoluisset, quod sua mandata perferre non opportuno tempore ad Pompeium uerarentur: Scipionem ea autoritate esse, ut non solum libere, quæ probasset, exponere, sed etiam ex magna parte compellere, atque errantem regere posset. Præesse autem suo nomine exercitui, ut præter auctoritatem uires quoque ad coercendū haberet: quod si fecisset quietem Italiæ, pacem Prouinciarum, salutem imperio uni omnes acceptam relaturos. Hæc ad eum mandata Clodius refert, ac primis diebus, ut uidebatur, libenter auditus, reliquis ad colloquium non admittitur. Castigato Scipiōe à Pauonio, ut postea confecto bello reperiebamus, insectaq; re, sese ad Cæsare

LIBER

recepit. Cæsar quò facilius equitatum Pompeianum ad Dyrrhachium contineret, & pabulatione prohiberet, aditus duos, quos esse augustos demonstrauimus, magnis operibus præmuniuit, castellaq; his locis posuit. Pompeius, ubi nihil proficere equitatum cognouit, paucis intermissis diebus, rursus cum nauibus ad se intra munitiones recepit. Erat summa inopia pabuli, adeo, ut folijs ex arboribus strictis, & teneris arundinum radiabus contusis, equos alerent. frumenta enim, quæ fuerant intra munitiones sata, consumpserant, & congebantur Corcyræ, atq; Acarnaniæ, longo interiecto navigationis spatio, pabulum supportare: quoq; erat eius rei minor copia, hordeo adaugere, atq; his rationibus equitatum tolerare. Sed postquàm non modo hordecum, pabulumq; omnibus in locis, herbæq; defecit, sed etiam fructus ex arboribus deficiebant, corruptis equis macie, conandum sibi aliquid Pompeius de eruptione existimauit. Erant apud Cæsarem ex equitum numero Allobroges duo fratres, Roscillus, & Aegus Adbucilli filij, qui principatum in ciuitate multis annis obtinuerat, singulari uirtute homines, quorum opera Cæsar omnibus Gallicis bellis optima, fortissimaq; erat usus. His domi ob has causas, amplissime mos magistratus mandauerat, atq; eos extra ordinem in Senatum legendos curauerat, agrosq; in Gallia ex hostibus captos, præmiâq; rei pecuniariæ magna tribuerat, locupletesq; ex egentibus effecerat. hi propter uirtutem non solum apud Cæsarem in honore erant, sed etiâ

sed etiam apud exercitum cari habebantur: sed freti
amicitia Cæsaris, & stulta, ac barbara arrogantiâ cla-
ti despiciebant suos, stipendiumq; equitum fraudabāt,
& prædam omnem domum auerdebant: quibus illi re-
bus permoti uniuersi Cæsarem adierunt, palamq; de
eorum iniurijs sunt questi: & ad cætera addiderunt,
falsum ab his equitum numerum deferri, quorum sti-
pendium auerterent. Cæsar neq; tempus illud animad-
uersionis esse existimans, & multa uirtuti eorū con-
cedens, rem distulit totam, illos secreto castigauit, quod
quæstui equites haberent: monuitq; equites, ut ex sua
amicitia omnia expectarent, & ex præteritis suis offi-
cijs reliqua sperarent. magnam tamen hæc res illis of-
fensionem, & contemptionem ad omneis attulit. Idq;
ita esse, cum ex aliorum obiectionibus, tum etiam
ex domestico iudicio, atq; animi conscientia intelligen-
bant, quo pudore adducti, & fortasse se non liberari,
sed in illud tempus reservari arbitrati, discedere à no-
stris, & nouam tentare fortunā, nouasq; experiri ami-
citas constituerunt: & cum paucis collocuti clientium
suis, quibus tantum facinus committere audebāt,
primum conati sunt præfectum equitum. C. Volusennū
interficere, ut postea bello confecto cognitum est, ut cū
munere aliquo perfugisse ad Pompeium uiderentur.
postquā id difficilius uisum est, neq; facultas perfici-
endi dabatur, quā maximas potuerunt pecunias
mutuati, perinde ac suis satisfacere, & fraudata resti-
tuere uellent, multis coemptis equis, ad Pompeium

bb 5 transie

LIBER

transierunt cum ijs, quos sui consilij partiâpes habebant. Quos Pompeius, quod erant honesto loco nati, & instructi liberaliter, magnôq; comitatu, & multis iumentis uenerant, uiriq; fortes habebantur, & in honore apud Cæsarem fuerant, quodq; nouum, & præter consuetudinem acciderat, per omnia sua præsidia circumduxit, atq; ostentauit. Nam ante id tempus nemo aut miles, aut eques à Cæsare ad Pompeium transierat, cum penè quotidie à Pompeio ad Cæsarem perfugerent. Vulgo uero uniuersi in Epeiro, atq; Aetolia conscripti milites, earumq; regionum omnium, quæ à Cæsare tenebantur. Sed hi cognitis omnibus rebus, seu quid in munitionibus perfectum nō erat, seu quid à peritioribus rei militaris desyderari uidebatur, temporibusq; rerum, & spatijs locorum, & custodiarum uera diligentia animaduersa, prout cuiusq; eorum, qui negocijs præerant aut natura, aut studium ferebat, hæc ad Pompeium omnia detulerunt. quibus ille cognitis, eruptionisq; iam ante expto consilio, ut demonstratum est, tegmenta galeis milites ex uiminibus facere, atq; aggerem comportare iubet. His paratis rebus, magnum numerum leuis armaturæ, & sagittariorum, aggeremq; omnem noctu in scaphas, & naues actuarias imponit, & de media nocte cohortes sexaginta ex maximis castris, præsidijq; deductas, ad eam partem munitionum duat, quæ pertinebant ad mare, longissimeq; à maximis castris Cæsaris aberant. Eodem naues, quas demonstrauimus, aggere, & leuis
armat

armaturæ militibus completas, quasq; ad Dyrrhachium naues longas habebat, mittit: & quid à quoq; fieri uelit, præcipit: ad eas munitiones Cæsar Lentulum Marcellinum quæstorem cum legione nona positum habebat. huic, quod ualetudine minus commoda utebatur, Fuluium Posthumium adiutorem summisserat. Erat eo loco fossa pedum. XV. & uallus contra hostem in altitudinem pedum. X. Tantundemq; eius ualli agger in latitudinem patebat: ab eo intermisso spatium pedum sexcentorum, alter conuersus in contrariam partem erat uallus, humiliore paulò munitione. Hoc enim superioribus diebus timens Cæsar, ne nauibus nostri circumuenirentur, duplicem eo loco fecerat uallum, ut, si anapiti prælio dimicaretur, posset resisti. sed operum magnitudo, & continens omnium dierum labor, quod millia passuum in arauit. XVIII. munitiones erat complexus, perficiendi spatium non dabat. Itaque contra mare transuersum uallum, qui has duas munitiones contingeret, nondum perfecerat. quæ res nota erat Pompeio, delata per Allobroges perfugas, magnumque nostris attulit incommodum. Nam, ut ad mare nostræ cohortes nonæ legionis excubuerant, accessere subito prima luce Pompeiani exercitus, nouusq; eorum aduentus extitit, simulque nauibus circumuecti milites, in interiorem uallum tela iaciebant, fossæq; aggere complebantur, & legionarij interioris munitionis defensores scalis admotis, tormentisq; cuiusq;

LIBER

cuiusq; generis, telisq; terrebant, magnaq; multitudo
 sagittariorum ab utraq; parte circumfunde-
 batur. Multum autem ab ictu lapidum, quod unum nostris erat
 telum, uimine tegumenta galeis imposita defendebāt.
 Itaq; cum omnibus rebus nostri premerentur, atq; egre
 resisterent, animaduersum est uitium munitionis, quod
 supra demonstratum est, atq; inter duos uallos, quae per-
 fectum opus non erat, per mare nauibus expositis, in-
 aduersos nostros impetum fecerunt, atq; ex utraq; mu-
 nitione deiectos, terga uertere coegerunt. hoc tumultu
 nuntiato, Marcellinus cohortes subsidio nostris labor-
 rantibus submittit: quae ex castris fugientes conspicit,
 neq; illos suo aduentu confirmare potuerunt, neq;
 ipsae hostium impetum tulerunt. Itaq; quodcunq; ad-
 debatur subsidio, id corruptum timore fugientium,
 terrorem & periculum augebat. Hominum enim mul-
 titudine receptus impediabatur. in eo praelio, cum gra-
 ui uulnere esset affectus aquilifer, & uiribus defice-
 ret, conspicatus equites nostros, hanc ego inquit, &
 uiuus multos per annos magna diligentia defendi, &
 nunc moriens eadem fide Caesari restituo, nolite obse-
 ro committere, quod ante in exercitu Caesaris non ac-
 cidit, ut rei militaris dedecus admittatur, incolumemq;
 ad eum referte. hoc casu aquila conseruatur, omnibus
 primae cohortis centurionibus interfectis, praeter prin-
 cipem priorem: iamq; Pompeiani magna caede nostro-
 rum, castris Marcellini appropinquabant, non mediocri
 terrore illato reliquis cohortibus, & M. Antonius,
 qui pro

qui proximum locum tenebat præsidiorum, ea re nuntiata, cum cohortibus. XII. descendens ex loco superiore ænebatur: cuius aduentus Pompeianos compressit, nostrosq; firmavit, ut se ex maximo timore colligerent. Neq; multo post Cæsar significatione per castella fumo facta, ut erat superioris temporis consuetudo, deductis quibusdam cohortibus ex præsijs, eodem venit: qui cognito detrimento, cū animaduertisset Pompeium extra munitiones egressum, castra secundum mare, ut libere pabulari posset, nec minus aditum navibus habere, commutata ratione belli, quoniam propositum non tenuerat, iuxta Pompeium munire iussit. quā perfectā munitione, animaduersum est à spectatoribus Cæsaris cohortes quasdam, quod instar legionis uideretur, esse post syluam, & in uetra castra duci. Castrorum hic situs erat. Superioribus diebus, cū se nona legio Cæsaris obieciisset Pompeianis copijs, atq; opera, ut demonstrauius, circummuniret, castra eo loco posuit. Hæc syluam quandam continebant, neq; longius à mari passibus. CCCC. aberant. post mutato consilio quibusdam de causis Cæsar paulò ultra eum locū castra transtulit, paucisq; intermissis diebus hæc eadē Pompeius occupauerat, & quod eo loco plures erat legiones habiturus, relicto interiore uallo, maiorem adiecit munitionem. Ita minora castra inclusa maioribus, castelli, atq; arcis locum obtinebant. Item ab angulo castrorum sinistro munitionē ad flumen perduxerat, arāter passus. CCCC. quò liberius, ac

LIBER.

rius, ac sine periculo milites aquarentur. Sed is quoque mutato consilio, quibusdam de causis, quas commemorari necesse non est, eo loco exasserat. ita complures dies manserant castra, munitiones quidem integrae omnes erant, eo signo legionis illato, speculatores Caesaris renuntiarent. Hoc idem visum ex superioribus quibusdam castellis confirmauerant. Is locus aberat à nouis Pompeij castris aràter passus. D. Hanc legionem sperans Caesar se opprimere posse, et cupiens eius diei detrimentum facere, reliquit in opere cohortes duas, quae speciem munitionis praeberent, ipse diuerso itinere, quam potuit occultissime, reliquas cohortes numero. XXXIII. in quibus erat legio nona, multis amissis Centurionibus, diminutoque militum numero, ad legionem Pompeij, castraque minora duplici aduocauit: neque eum prima opinio fefellerit. Nam, et peruenit prius, quam Pompeius sentire posset, et tametsi erant munitiones castrorum magnae, tamen sinistro cornu, ubi erat ipse, celeriter aggressus, Pompeianos ex uallo deturbauit. erat obiectus portis Eritius. hic paulisper est pugnatum, cum irrumpere nostri conarentur, illi castra defenderet, fortissime. T. Pulchrone, cuius opera proditum exeratum. C. Antonij demonstrauius, eo loco propugnante. Sed tamen nostri uirtute uicerunt. exasque Eritio primo in maiora castra, post etiam in castellum, quod erat inclusum maioribus castris irruerunt: et quod eò pulsa legio sese reaperat, nonnullos sibi repugnantes interfecerunt. Sed fortuna,

quae

quæ plurimum potest, cum in reliquis rebus, tum præ-
 cipue in bello, paruis momentis magnas rerum commu-
 tationes efficit, ut tum accidit. Munitionē, quam pere-
 tingere à castris ad flumē supra demonstrauius, dex-
 tri Caesaris cornus cohortes ignorantia loci sunt secu-
 te, cum portam quærerent castrorum, quod eam mun-
 itionem esse arbitrarentur: quod cum esset animad-
 uersum coniunctam esse flumini, protinus his munis-
 tionibus defendente nullo transcenderunt, omnisq; no-
 ster equitatus eas cohortes est secutus. Interim Pom-
 peius hac longa satis interiecta more, & re nuntiata,
 V. legionem ab opere deductam subsidio suis duxit,
 eodemq; tempore equitatus eius nostris equitibus ap-
 propinquabat, & ades instructa à nostris, qui castra
 occupauerant, cernebatur. omniaq; sunt subito muta-
 ta. Pompeiana enim legio aleri spe subsidij confirma-
 ta, ab Deaumana porta resistere conatur, atq; ultro
 in nostros impetū faciebat: equitatus Caesaris, quod
 angusto itinere per aggeres ascendebat, receptui suo
 timens, initium fugæ faciebat. Dextrum cornu, quod
 erat à sinistro seclusum terrore equitum animad-
 uerso, ne intra munitionem opprimeretur, ex par-
 te, ex qua proruebat, sese reapiēbat, ac plerique ex
 ijs, ne in angustias inaderent. X. pedum munitionis
 sese in fossas præcipitant, primisq; oppressis, reliqui
 per horum corpora salutem sibi, atq; exitum parie-
 bant. Sinistro cornu milites, cum ex uallo Pompeium
 adesse, & suos fugere cernerent, ueriti, ne angustijs
 inter-

LIBER

intercluderentur, cum extra, & intus hostem haberet; eodem, quo uenerant, receptui consulebant, omniaq; erant tumultus, timoris, fugæ plena: adeo, ut cum Cæsar signa fugientium manu prehenderet, & consistere iuberet, alij dimissis equis eundem cursum conficeret, alij ex metu etiam signa dimitterent, neq; quisquàm omnino consisteret. His tantis malis hæc subsidia succurrebant, quo minus omnis deleteretur exercitus, quod Pompeius insidias timens, credo, qd' hæc præter spem acciderant, eius, qui paulo ante ex castris fugientes suos cõspexerat, munitionibus appropinquare aliquamdiu non audebat: equitesq; eius angustijs, portisq; à Cæsaris militibus occupatis, ad insequendum tardabantur. Ita parua res magnum in utramq; partem momentum habuerunt. munitiones enim à castris ad flumen perductæ, expugnatis iam castris Pompeij, propriam, & expeditam Cæsaris uictoriam interpellauerunt. eadem res celeritate insequentium tardata, nostris salutem attulit. Duobus his unius diei prælijs Cæsar desiderauit milites nongentos sexaginta, & notos equites Ro. Felgнатem, Tuticanum, Gallum Senatoris filium. C. Felgнатem, Placentia, Agrauium Puteolis. M. Sacratuuirum Capua, Tribunos milit. L. & Centuriones. XXX. Sed horum omnium pars magna in fossis, munitionibusq; , & fluminis ripis oppressa suorum terrore, ac fuga sine ullo uulnere interijt: signaq; sunt militaria. XXXII. amissa. Pompeius eo prælio imperator est appellatus. Hoc nomen ob-

tinuit,

terruit, atq; ita se postea saluari passus est. Sed neque in literis, quas scribere est solitus, neq; in fasibus insignia laurea protulit. At Labicnus, cū ab eo impetrauisset, ut sibi captiuos tradi iuberet, omnesq; deductos ostentationis, ut uidebatur, causa, quo maior per fugis fides haberetur, commilitones appellans, & magna uerborum contumelia interrogans, solerent ne ueterani milites fugere, in omnium conspectu interficit. His rebus tantum fiducia, ac spiritus Pompeianis accessit, ut non de ratione belli cogitarēt, sed uicisse iam sibi uiderentur. non illi paucitatem nostrorum militū nō iniquitatem loci, atq; angustias præoccupatis castris, & anapitem terrorē intra, extraq; munitiones non abscessum in duas partes exercitum, cum alter alteri auxilium ferre non posset, cause fuisse cogitabāt: non ad hæc addebant, non ex concursu acris factū, nō prælio dimicatum, sibiq; ipsos multitudine, atque angustijs maius attulisse detrimentum, quàm ab hoste accepissent: non deniq; communes belli casus recordabantur, quorum quàm paruule sepe cause, uel falsæ suspicionis, uel terroris repentini, uel obiectæ religionis magna detrimenta intulissent, quoties uel culpa Ducis, uel Tribuni uitio in exercitu esset offensum: Sed perinde, ac si uirtute uicissent, neq; ulla commutatio rerum posset accidere per orbem terrarū, fama, ac literis uictoriam eius diei concelebrabant. Caesar à superioribus consilijs depulsus, omnem sibi commutandam belli rationem existimauit. Itaq; uno tempore

cc presidijs

LIBER

præsidij omnibus deductis, & oppugnatione dimissa,
 coactoque in unum locum exercitū, conationem apud milites
 habuit, hortatusque est, ne ea, quæ accidissent, grauius
 ferrent, neue his rebus terrentur: multisque secundis
 præliis unum aduersum, & id mediocre opponerent.
 habendam fortunæ gratiam, quod Italiam sine aliquo
 uulnere cœpissent, quod duas Hispanias bellis
 cossissimorum hominum peritissimis, atque exercitatissimis
 duabus pacuissent, quod finitimas, frumentariasque
 Prouincias in potestatem redegerent: denique recordari
 debere, quā facilitate inter medias hostiū classes,
 oppletis non solum portibus, sed etiam littoribus, omnes
 incolumes essent transportati. si non omnia caderent
 secunda, fortunam esse industria subleuandā. quod
 esset acceptum detrimenti, cui uis potius, quā sua
 culpæ debere tribui. locum securum ad dimicandū
 dedisse, potitum esse se hostium castris, expulsi, ac
 superasse pugnantes, sed siue ipsorum perturbatio, siue
 error aliquis, siue etiam fortuna, partem iam, præsentem
 que uictoriam interpellerent, dandam omnibus operam,
 ut acceptum incommodum uirtute sararetur: quod si
 esset factum, detrimentum in bonum uerteteret, uti
 ad Gergouiam accidisset, atque ijs, qui ante dimicare
 timuissent, ultro se praelio offerrent. Hac habita
 concione, nonnullos signiferos ignominia notauit,
 ac loco mouit, Exercitui quidem omni tantus in
 æsit ex incommodo dolor, tantumque studium infamie
 sarciente, ut nemo aut Tribuni, aut Centuriones im
 perium

perium desideraret, & sibi quisq; etiam pœnæ loco
 grauiores imposeret labores, simulq; omnes arderēt
 cupiditate pugnandi. Cum superioris etiā ordinis non
 nulli oratione permoti manendū eo loco, & rem præ
 lio committendam existimarent, Cōtra ea Cæsar, neq;
 satis militibus perterritis confidebat, spatiumq; inter
 ponendum ad recreandos animos putabat, relictis que
 munitionibus magnopere rei frumentariæ timebat.
 Itaq; nulla interposita mora saudorum modo, & agro
 rum habita ratione, impedimenta omnia silentio pri
 ma nocte ex castris Appolloniam præmisit, ac conqui
 escere ante iter confectum uetuit. his una legio missa
 præsidio est. his explicatis rebus, duas in castris legio
 nes retinuit, reliquas de quarta uigilia compluribus
 portis eductas, eodem itinere præmisit: paruq; spatio
 intermisso, ut, & militare institutum seruaretur, & ne
 citissima eius profectio cognosceretur, cōclamari iussit:
 statimq; egressus, & nouissimum agmen consecutus,
 ælriter e conspectu castrorū discessit. Neq; uero Pomi
 peius, cognito consilio eius moram ulla ad insequen
 dum intulit, sed eadem spectans, si itinere impedi
 tos, & perterritos deprehendere posset, exeratum e
 castris eduxit, equitatumque præmisit ad nouis
 simum agmen demorandum, neque consequi potu
 it, quod multum expedito itinere antecesserat Cæ
 sar. sed cum uentum esset ad flumen Genusum, quod
 ripis erat impeditis consecutus equitatus nouissimos
 prælio detinebat. Huic suos Cæsar equites opposuit.

LIBER

expeditosq; antesignanos admisit. CCCC. qui tantū proficere, ut equestri praelio commissio pelleret omnes, compluresq; interficerent, ipsiq; incolumes se ad agmē reaperent. Confecto iusto itinere eius dici, quod proposituerat Cæsar, traductoq; exercitu flumen Genusum, ueteribus suis in castris contra Asparagum consedit, militesq; omnes intra uallum castrorum continuit, equitatumq; per causam pabulandi emissum, confestim Deamana porta in castra se reaperere iussit. Simili ratione Pompeius confecto eiusdem dici itinere, in suis ueteribus castris ad Asparagum consedit, cuiusq; milites, quod ab opere integris munitionibus uacabāt, alij lignandi, pabulandiq; causa longius progrediebantur, alij quod subito consilium profectiois coeperant, magna parte impedimentorum, & saranarum relicta, ad hæc repetenda inuitati propinquitate superiorum castrorum, depositis in contubernio armis uallum relinquebāt. quibus ad sequendum impeditis Cæsar, quod fore prouiderat, meridiano ferè tempore, signo profectiois dato, exercitum educit, duplicatoq; eius dici itinere. VIII. millibus passuum ex eo loco proædit, quod facere Pompeius discessu militum non potuit. Postero die Cæsar, similiter præmissis prima nocte impedimentis, de quarta uigilia ipse egreditur, ut si qua imposita esset dimicandi necessitas, subitum casum expedito exercitu subiret. Hoc idem reliquis fecit diebus. quibus rebus perfectum est, ut altissimis fluminibus, atq; impeditissimis itineribus nullū acciperet incommodum.

incommodum. Pompeius enim primi diei mora illata,
 & reliquorum dierum frustra labore suscepto, cum se
 magnis itineribus extenderet, & progressos consequi
 uperet, quarta die finem sequendi fecit. atq; aliud sibi
 consilium capiendum existimauit. Cesari ad sauos de
 ponendos, stipendium exercitui dandum, socios confir
 mandos, praesidium urbibus relinquendū, ne esse erat
 adire Appolloniam. Sed his rebus tantū temporis tri
 buit, quantum erat properanti necesse: timensq; Do
 mitio, ne aduentu Pompeij praecuparetur, ad cum
 omni celeritate, & studio inātatus ferebatur. totius au
 tem rei consilium his rationibus explicabat, ut si Pom
 peius eodem contenderet, abductum illum à mari, atq;
 ab his copijs, quas Dyrrhachij comparauerat, frumen
 to, ac com meatu abstractum, pari conditione belli se
 cum decertare cogeret. Si in Italiam transiret, coniun
 cto exercitū cum Domitio per Illyricum Italiae subsi
 dio proficisceretur. Sin Appolloniam, Oricumq; op
 pugnare, & se omni maritima ora excludere conare
 tur, obseffo tamen Sāpione, necsario illum suis au
 xilium ferre cogeret. Itaq; praemissis nuntijs ad Cn.
 Domitium Caesar scripsit, & quid fieri uellet, ostendi
 dit, praesidioq; Appolloniae cohortibus quatuor, Lyssi
 una, tribus Oriā relictis, quiq; erant ex uulneribus
 aegri depositis, per Epeirum, atq; Aearnaniam iter fa
 cere coepit. Pompeius quoq; de Caesaris consilio con
 iectura iudicans, ad Scipionem properandum sibi ex
 istimabat, si Caesar iter illò haberet, ut subsidium Scie

LIBER

pioni ferret. Si ab ora maritima, Corcyraque discedere nollet, quod legiones, equitatumq; ex Italia expectaret, ipse ut omnibus copijs Domitium aggredere-
 tur. His de causis uterq; eorum celeritati studebat, ut su-
 is esset auxilio, & ad opprimendos aduersarios, ne
 occasio temporis deesset. Sed Cæsarem Apollonia di-
 recto itinere auerterat. Pompeius per Candauiam iter
 in Macædoniam expeditum habebat. Accessit etiã im-
 prouiso aliud incommodum, quod Domitius, qui dies
 complures castris Sâpionis castra collata habuisset,
 rei frumentariæ causa ab ea discesserat, & Heracle-
 am Senticam, quæ est subiecta Candauie iter fecerat,
 ut ipsa fortuna illũ obijcere Pompeio uideretur. Hæc
 ad id tempus Cæsar ignorabat. Simul à Pompeio liti-
 ris per omnes Prouincias, ciuitatesque dimissis, præli-
 ad Dyrrhachiũ facto, latius, inflatusq; multo, quàm
 res erat gesta, fama percrebuerat, pulsum fugere Cæ-
 sarem penè omnibus copijs amissis. Hæc itinera in se-
 sta reddiderant, hæc ciuitates nonnullas ab eius ami-
 citia auerterant: quibus accidit rebus, ut pluribus di-
 missis itineribus, à Cæsare ad Domitium, & ab Do-
 mitio ad Cæsarem nulla ratione iter cõficere possent.
 Sed Allobroges, Rosalli, atq; Aegifamiliares, quos
 per fugi se ad Pompeium demonstrauimus, conspicati
 in itinere exploratores Domitij, seu pristina sua con-
 suetudine, quod unà in Gallia bella gesserāt, seu glo-
 ria elati, cunctæ, ut erant acta, exposuerunt, & Cæ-
 saris profectionem, & aduentum Pompeij docuerūt,
 à qui-

à quibus Domitius certior factus, uix. IIII. horarum
 spatio antecedens, hostium beneficio periculum uitauit,
 & ad Egnium, quod est obiectum, oppositumque
 Thessaliæ Cæsari uenienti occurrit. coniuncto exer-
 citu Cæsar Gomphos peruenit, quod est oppidum pri-
 mum Thessaliæ uenientibus ab Epeiro, quæ gens pau-
 cis ante diebus, ultro ad Cæsarem legatos miserat, ut
 suis omnibus facultatibus uteretur, præsidiumque ab
 eo militum petierat. Sed eò fama iam præcurrerat,
 quam supra docuimus, de prælio Dyrrhachino, quod
 multis auxerat partibus. Itaque Androsthenes præ-
 tor Thessaliæ, cum se uictoriæ Pompeij comitem esse
 mallet, quàm socium Cæsaris in rebus aduersis, om-
 nem ex agris multitudinem seruorum, ac liberorum
 in oppidum cogit, portasque præcludit, & ad Sapi-
 onem, Pompeiumque nuntios mittit, ut sibi subsidio
 ueniant, se confidere munitionibus oppidi, si celeriter
 succurratur, longinquam oppugnationem sustinere
 non posse. Sápio discessu exercituum à Dyrrhachio
 cognito, Larissam legiones adduxerat. Pompeius
 nondum Thessaliæ appropinquabat. Cæsar castris
 munitis, scalas, musculosque ad repentinam oppug-
 nationem fieri, & crates parari iussit, quibus rebus
 effectis, cohortatus milites docuit, quantum usum ha-
 beret ad subleuandam omnium rerum inopiam, po-
 tiri oppido pleno, atque opulento. Simul reliquis a-
 uitatibus urbis huius exemplo inferre terrorem, &
 id fieri celeriter, prius, quàm auxilia concurrerent.

LIBER

Itaq; usus singulari militum studio eodem, quo uenerat die, post horam nonam oppidum altissimis mœnibus oppugnare aggressus, ante solis occasum expugnavit, & ad diripiendum militibus concessit: statimq; ab oppido castra mouit, & Metropolitum uenit, sic, ut nuntios expugnati oppidi, famamq; antecederet. Metropolitæ eodem primum usi consilio, iisdem permoti rumoribus, portas clauscrunt, murosq; armatis compleuerunt. sed postea casu ciuitatis comprehensis ex captiuis cognito, quos Cæsar ad murum producendos arauerat, portas aperuerunt. quibus diligentissime conseruatis, collata fortuna Metropolitum cum casu Gomphensium, nulla Thessaliæ fuit ciuitas præter Larissæos, qui magnis exeratiibus Scipionis tenebantur quin Cæsari pareret, atq; imperata faceret. Ille segretis idoneum locum in agris nactus, quæ propè iam maturata erat, ibi aduentum expectare Pompeij, eoq; omnem rationem belli conferre constituit. Pompeius paucis post diebus in Thessaliam peruenit, concionatusq; apud eum exercitum suis agit gratias. Scipionis milites cohortatur, ut parta iam uictoria, prædæ, ac præmiorum uelint esse participes: receptisq; omnibus in una castra legionibus, suum cum Scipione honorem partitur, Classicumq; apud eum cani, & alterum illi iubet prætorium tendi. auctis copijs Pompeij, duobusq; magnis exercitibus coniunctis, pristina omnium confirmatur opinio, & spes uictoriæ augetur: adco, ut quicquid intercederet temporis, id morari relictum in Italianam

Italiam uideretur: & si quando quid Pompeius tardius, aut cōsideratius faceret, unius esse negandum dici, sed illum delectari imperio, & consulares, prætoriosq; seruatorum habere numero, dicerent. Iamq; inter se palam de præmijs, ac sacerdotijs contendebant, in annosq; consulatum definiebant. alij domos, bonaq; eorum, qui in castris erant Cæsaris, petebāt, magnaq; inter eos in consilio fuit controuersia, oporteret ne L. Hirtij, quod is à Pompeio ad Parthos missus esset, proximis comitijs præcorijs absentis rationem haberi. cū eius necessarij fidem implorarēt Pompeij, ut præstaret, quod proficiscenti recepisset, ne per eius auctoritatem deceptus uideretur, reliqui, in labore pari, ac periculo, ne unus omneis antecederet, recusarent. Iam de sacerdotio Cæsaris, Domitius, Scipio, Spintherq; Lentulus quotidianis contentionibus ad grauissimas uerborum contumelias palam descenderūt. Cum Lentulus ætatis honorem ostentaret, Domitius, urbanam gratiam, dignitatēq; iactaret, Scipio, affinitate Pompeij confideret. Postulauit etiam, L. Afranium prodicionis exercitus, Accius Rufus apud Pompeiū, quod gestum in Hispania diccret, & L. Domitius in consilio dixit, placere sibi bello confecto ternas tabellas dari ad iudicandum ijs, qui ordinis essent senatorij, belloq; unā cum ipsis interfuissent, sententiasq; de singulis ferrent, qui Romæ remansissent, quiq; inter præsidia Pompeij fuissent, neq; operam in re militari præstitissent: unam fore tabellam, qui liberandos omni-

LIBER

periculo censerent: Alteram, qui capitis damnarent. Tertiam, qui pecunia mulctarent. Postremo omnes aut de honoribus suis, aut de præmijs pecunie, aut de persequendis inimicis agebant. Nec quibus rationibus superare possent, sed quemadmodum uti victoria deberent, cogitabant. Re frumentaria præparata, confirmatisq; militibus, & satis longo spatio temporis à Dyrrhachinis prælijs intermisso, quod satis perspetum habere uideretur, tentandum Cæsar existimavit, quid nam Pompeius propositi, aut uoluntatis ad dimicandum haberet. Itaq; ex castris exeratum eduxit, aciemq; instruxit, primum suis locis, pauloque à castris Pompeij longius, continentibus uero diebus, ut progredereetur à castris suis, collibusq; Pompeianis adæm subijceret, quæ res in dies confirmatiorem eius efficiebat exercitum. Superius tamen institutum in equitibus, quod demonstrauiamus, seruabat, ut quoniâ numero multis partibus esset inferior, adolescentes, atq; expeditos ex antesignanis electos milites ad pernicitatem, armis inter equites præliari iuberet, qui quotidiana cõsuetudine usum quoq; eius generis præliorum perciperent. His erat rebus effectum, ut equites mille apertioribus etiam locis septem milliũ Pompeianorum impetum, cum adesset usus, sustinere auderent, neq; magnopere eorum multitudine terrerentur. Namq; etiam per eos dies præliũ secundũ equestre fecit, atq; unum Allobrogẽ ex duobus, quos per fugisse ad Pompeium supra docuimus, cum quibusdam in

dam interfecit. Pompeius quia castra in colle habebat, ad infimas radices montis aciem instruebat, semper, ut uidebatur, expectans, si iniquis locis Caesar se subijceret. Caesar nulla ratione ad pugnam elici posse Pompeium existimans, hanc sibi commodissimam belli rationem iudicauit, uti castra ex eo loco moueret, semperque esset in itineribus. hoc sperans, ut mouendis castris, pluribusque adeundis locis, commodiore frumentaria re uteretur, simulque in itinere, ut aliquam occasionem dimicandi nancisceretur, et insolitum ad laborem Pompeij exercitum quotidianis itineribus defatigaret. His constitutis rebus, signo iam profecti-
onis dato, tabernaculisque detensis, animaduersum est paulo ante, extra quotidianam consuetudinem longius à uallo esse aciem Pompeij progressam, ut non iniquo loco posse dimicari uideretur. Tunc Caesar apud suos, cum iam esset agmen in portis, differendum est, inquit iter in praesentia nobis, et de praelio cogitandum, sicut semper depoposcimus, animo sumus ad dimicandum parati, non facile occasionem postea reperiemus. Confestimque expeditas copias educit. Pompeius quoque, ut postea cognitum est, suorum omnium hortatu statuerat praelio decertare. Namque etiam in concilio superioribus diebus dixerat, prius quam concurrerent acies fore, ut exeratus Caesaris pelleretur. Id cum essent plerique admirati, scio me, inquit, penè incredibilem rem polliceri, sed rationem consilij mei accipite, quò firmiore animo in praelium prodeatis, persua-

LIBER

persuasi equitibus nostris, idq; mihi se facturos confirmauerunt, ut cum propius sit accessum, dextrum Cæsaris cornu ab latere aperto aggredierentur, ut circumuenta ab tergo acie, prius perturbatum exeratum pellerent, quam à nobis telum in hostem iaceretur. Ita sine periculo legionum, & penè sine uulnere bellum conficiemus. Id autem difficile non est, cum tantū equitatu ualeamus. simul denuntiavit, ut essent animo parati in posterum, & quoniam fieret dimicandi potestas, ut sæpe cogitauissent, ne usu, manuq; reliquorum opinionem fallerent. Hunc Labienus exæpit, ut cum Cæsaris copias despiceret, Pompeij consilium summis laudibus efferret. noli inquit existimare Pompei, hunc esse exeratum, qui Galliam, Germaniamq; deuicerit: omnibus interfui prælijs, neq; temere incognitā rem pronuntio, perexigua pars illius exeratus superest, magna pars deperijt, quod accidere tot prælijs fuit necesse, multos autumnū pestilentia in Italia cōsumpsit, multi domum discesserunt, multi sunt relictī in continenti. An non audistis ex ijs, qui per causam ualitudinis remanserunt, cohortes esse Brundusij factas? Hæ copię, quas uidetis ex delectis horum annorum in cimiteriore Gallia sunt resectæ, & pleræq; sunt ex colonijs transpadanis. Attamen quod fuit roboris duobus prælijs Dyrrhachinis interijt. Hæc cum dixisset, iurauit se nisi uictorem in castra non reuersurum, reliquosq; ut idem facerent, hortatus est. Hoc laudans Pompeius, idem iurauit. nec uero ex reliquis fuit quisquam

quàm, qui iurare dubitaret. Hæc cum facta essent in concilio, magna spe, & læticia omnium discessum est: ac iam animo uictoriam percipiebant, quod de re tanta, & à tam perito Imperatore nihil frustra confirmari uidebatur. Cæsar cum Pompeij castris appropinquasset, ad hunc modum aciem eius instructam animaduertit. Erant in sinistro cornu legiones due traditæ à Cæsare initio dissensionis, ex. S. C. quarum una prima, altera tertia appellabatur. In eo loco ipse erat Pompeius, mediam aciem Scipio cum legionibus Syriacis tenebat, Ciliensis legio coniuncta, cum cohortibus Hispanis, quas traductas ab Afranio docuimus, in dextro cornu erant collocatæ. has firmissimas se habere Pompeius existimabat. Reliquas inter aciem mediâ cornuaq; interiecerat. numeroque cohortes. CX. expleuerat. Hæc erant millia. LV. euocatorum arciter duomillia, quæ ex beneficiarijs superiorum exercituum, ad eum conuenerant, quæ tota acie disperserat. reliquas cohortes. VII. castris, propinquisque castris præsidio disposuerat. Dextrum cornu eius riuus quidam impedulis ripis muniebat, quam ob causam cunctum equitatum, sagittarios, funditoresque omnes in sinistro cornu obiecerat. Cæsar superius institutum seruans, decimam legionem in dextro cornu, nonam in sinistro collocauerat, tametsi erant Dyrrhachinis prælijs uehementer attenuatæ, & huic sic adiunxit octauam, ut penè unam ex duabus efficeret, atq; alteram alteri præsidio esse iusserat. Cohortes in acie. LXXX.

consti-

LIBER

constitutas habebat, quæ summa erat. M. XXII. cohortes duas castris præsidio reliquerat. Sinistro cornu Antonium, dextro. P. Syllam, media acie. Cn. Domitium præposuerat. Ipse contra Pompeium consistit. Simul his rebus animaduersis, quas demonstrauimus, timens, ne à multitudine equitum dextrum cornu circumueniretur, celeriter externa acie singulas cohortes detraxit, atq; ex his quartam instituit, equitatuq; opposuit, & quid fieri uellet, ostendit: monuitq; eius diei uictoriâ in earum cohortiû uirtute constare: simul tertiæ aciei totiq; exercitui imperauit, ne iniussu suo concurreret. Se, cum id fieri uellet, uexillo signum daturum. exercitum cum militari more ad pugnam cohortaretur, suaq; in eum perpetui temporis officia prædicaret, in primis commemorauit testibus se militibus uti posse, quanto studio pacem petisset, quæ per Vatiniû in colloquijs, quæ per .A. Claudium cum Scipione egresset, quibus modis ad Oricum cum Libone de mittendis legatis contendisset, neq; se unquam abuti militum sanguine, neq; Rempub. alteruiro exercitu priuare uoluisse. hac habita oratione exposcentibus militibus, & studio pugne ardentibus, tuba signum dedit. Erat Crastinus euocatus in exercitu Cæsaris, qui superiore anno apud eum primum pilum in legione decima duxerat, uir singulari uirtute. hic signo dato, sequimini me inquit, manipulares mei qui fuistis, & uestro imperatori quam constituistis operam date. Vnum hoc prælium superest, quo confecto, & ille suam dignitatem,

tem, & nos nostram libertatem recuperabimus. simul
respiciens Cæsarem, faciam, inquit hodie Imperator,
ut aut uiuo mihi, aut mortuo gratias agas. Hæc cum
dixisset, primus ex dextro cornu procurrit, atque
eum milites electi cirâter. CXX. uoluntarie eius-
dem centuriæ sunt proscuti. inter duas ades tantum
erat relictum spatij, ut satis esset ad concursum utri-
usque exercitus. Sed Pompeius suis prædixerat, ut
Cæsaris impetum exciperent, neue se loco mouerent,
aciemque eius distrahi paterentur. idque admonitu
C. Triarij fecisse dicebatur, ut primus excursus, uisq;
militum infringeret, aciesque distenderetur, atque
suis ordinibus dispositi, dispersos adorirentur: leui-
usq; æsura pila sperabat, in loco retentis militibus,
quam si ipsi immixtis telis occurrissent. Simul fore,
ut duplicato cursu Cæsaris milites exanimarentur,
& lassitudine conficerentur, quod notis quidem nul-
la ratione factum à Pompeio uidetur: propterea, quod
est quædam animi incitatio, atque alacritas natu-
raliter innata omnibus, quæ studio pugnae incendi-
tur: hanc non reprimere, sed augere imperatores de-
bent. neque frustra antiquitus institutum est, ut sig-
na undiq; concinerent, clamoremq; uniuersi tollerent,
quibus rebus, & hostes terreri, & suos incitari exis-
timauerunt. Sed nostri milites dato signo, cū infestis
pilis procurrissent, atq; animaduertissent nō concurr-
i à Pompeianis, usi periti, ac superioribus pugnis exer-
citati, sua sponte cursum represserunt, & ad medium
frē spā

LIBER

ferè spatium constitèrunt, ne consumptis uiribus ap-
propinquarent, paruoque intermisso temporis spatio;
ac rursus renouato cursu pila miserunt: celeriterque, ut
erat præceptū à Cæsare gladios strinxerunt. Neq; ue-
ro Pompeiani huic rei defuerunt. Nam & tela missa
exceperunt, & impetum legionum tulcrunt, & ordi-
nes conseruauerunt, pilisque missis, ad gladios redi-
erunt. Eodem tempore equites à sinistro Pompeij cor-
nu, ut erat imperatū, uniuersi procurrerunt, omnisq;
multitudo sagittariorum se profudit, quorum impetū
noster equitatus non tulit, sed paulum loco motus as-
sit, equitesque Pompeiani hoc acrius instare, & se
turtatim explicare, aciemque nostram à latere aper-
to circuire cœperunt. quod ubi Cæsar animaduertit,
quartæ aciei, quam instituerat, ex cohortium numero,
signum dedit. Illi celeriter procurrerunt, infestisque
signis tanta ui in Pompeij equites impetum fecerūt,
ut eorum nemo consisteret, omnesque conuersi non so-
lum loco excederent, sed protinus incitati fuga mon-
tes altissimos peterent: quibus summotis, omnes sagit-
tarij, funditoresque destituti incermes sine præsidio in-
terfecti sunt. Eodem impetu cohortes sinistrum cor-
nū, pignantibus etiam tum, ac resistentibus in acie
Pompeianis circumierunt, cosque à tergo sunt adori-
ti. Eodem tempore tertiam aciem Cæsar, quæ quicta
fuerat, & se ad id tempus loco tenuerat, procurrere
iussit. Ita cū rēcentes, atq; integri defessis successissent,
alij autem à tergo adquirentur, sustinere Pompeiani
non po

non potuerunt, atq; uniuerſi terga uerterunt. Neq; uero Cæſarem ſefellit, quin ab his cohortibus, quæ contra equitatum in quarta acie collocatæ eſſent, initium uictoriæ oriretur, ut ipſe in cohortandis militibus pronuntiauerat. Ab his enim primum equitatus eſt pulſus, ab iſdem facta cædes ſagittariorum, atq; funditorum, ab iſdem adæes Pompeiana à ſiniſtra parte erat aramuentæ, atq; initium fugæ factum. Sed Pompeius ut equitatum ſuum pulſum uidit, atq; eam partem, cui maxime confidebat, perterritam animaduertit, alijsq; diffuſus, adæ exceſſit, protinusq; ſe in caſtra equo contulit: & ijs Centurionibus, quos in ſtatione ad prætoriam portam poſuerat clare, ut milites exaudirent, tueamini inquit caſtra, & defendite diligenter, ſi quid durius acciderit, ego reliquas portas circumceo, & caſtrorum præſidia confirmo. Hæc cū dixiſſet, ſe in prætorium contulit ſummæ rei diffidens, & tamen euentum expectans. Cæſar Pompeianis ex fuga intra uallū compulſis, nullum ſpatium perterritis dare oportere exiſtimans, milites cohortatus eſt, ut beneficio fortunæ uterentur, caſtraq; oppugnant: qui, & ſi magno æſtu fatigati, nam ad meridiem res erat perducta, tamen ad omnem laborem animo parati imperio paruerunt. caſtra à cohortibus, quæ ibi præſidio erant relictæ, induſtrie defendebantur, multo etiam acrius à Thracibus, barbarisq; auxilijs. Nam qui acie reſugerant milites, & animo perterriti, & laſſitudine conſecti, miſſis pleriq; armis, ſignisq; militaribus, magis

d d de reli

LIBER

de reliqua fuga, quàm de castrorum defensione cogitabant. Neq; uero diutius, qui in uallo constiterant, multitudinem telorũ sustinere potuerunt, sed confecti uulneribus locum reliquerunt, protinusq; omnes duabus usi Centurionibus, Tribunisq; militum in altissimos montes, qui ad castra pertinebant, confugerunt. In castris Pompeij uidere liauit triclinia strata, magnum argenti pondus expositum, reantibus æspitibus tabernacula constrata. L. etiam Lentuli, & nonnullorum tabernacula protecta edera: multaq; præterea, quæ nimiam luxuriam, & uictoriæ fiduciam designarent, ut facile existimari posset, nihil eos de euentu eius diei timuisse, quin necessarias cõquirerent uoluptates. atq; ij miserrimo, ac patientissimo exeratui Caesaris luxuriam obijciebant, cui semper omnia ad necessariũ usum defuissent. Pompeius iam cum intra uallum nostri uersarentur, equum nactus, detractis insignibus imperatorijs, Deaumana porta, sc ex castris eieat, protinusq; equo citato, Larissam contendit. Neq; ibi cõstitit, sed eadem celeritate paucos suos ex fuga nactus, nocturno itinere non intermisso, comitatu equitum. XXX. ad mare peruenit, nauemq; frumentariam conscendit, saepe, ut dicebatur, querens, tantum se opinionem fecisse, ut à quo genere hominum uictoriã sperasset, ab eo initio fugæ factò penè proditus uideretur. Caesar castris potitus, à militibus contendit, ne in præda occupati, reliqui negocij gerendi facultatem dimitterent. qua re impetrata, montem opere arcumuenire instituit

instituit. Pompeiani, quod is mons erat sine aqua, dissi-
 si ei loco, relicto monte, uniuerſi simul Lariſſam uer-
 ſus ſe reāpere cōperunt. qua re animaduērſa, Cēſar
 copias ſuas diuiſit, partemq; legionum in caſtris Pom-
 peij remanere iuſſit, partem in ſua caſtra remiſit, qua-
 tuor ſecum legiones duxit, cōmodioreq; itinere Pom-
 peianis occurrere cōpit: & progreſſus millia paſſuū
 VI. ad eam inſtruxit. qua re animaduērſa, Pompeiani
 in quodam monte conſtitrunt. Hunc montem flumen
 ſublebat. Cēſar milites cohortatus eſt, & ſi totius
 diei continenti labore erant conſecti, noxq; iam ſube-
 rat, tamen munitione flumen à monte ſecluſit, ne no-
 ctu Pompeiani aquari poſſent. quo iam perfectō ope-
 re, illi de deditōne miſſis legatis agere cōperunt. pauci
 à ordinis Senatorij, qui ſe cum ijs cōiunxerant, nocte
 fuga ſalutem petierunt. Cēſar prima lux omnes eos,
 qui in monte cōſederant, ex ſuperioribus locis in pla-
 niā deſcendere, atq; arma proijcere iuſſit. quod ubi
 ſine recuſatione fecerunt, paſſisq; palmis proiecti ad
 terram flentes ab eo petierunt ſalutem, conſolatus
 conſurgere iuſſit, & pauca apud eos de lenitate ſua
 locutus, quò minore eſſent timore, omnes conſeruauit,
 militibusq; ſuis iuſſit, ne qui eorum uiolarentur, neu
 quid ſui deſyderarent. Hac adhibita diligentia, ex ca-
 ſtris ſibi legiones alias occurrere, & eas, quas ſecum
 duxerat, inuicē requieſcere, atq; in caſtra reuerti iuſ-
 ſit: eodemq; die Lariſſam peruenit. in eo praelio non
 amplius ducētos milites deſyderauit, ſed Centuriones
 d d 2 fortes

LIBER

fortes viros arāter. XXX. amisit. Interfectus est etiam fortissime pugnans Crastinus, cuius mentionem supra fecimus, gladio in os aduersum coniecto. Neq; id fuit falsum, quod ille in pugnam proficiens dixerat. Sic enim Caesar existimabat, eo praelio excellentissimam uirtutem Crastini fuisse, optimeq; eum de se meritum iudicabat. Ex Pompeiano exercitu arceiter millia. XV cecidisse uidebantur. Sed in deditionem uenerunt amplius millia. XXIII. namq; etiā cohortes, quae praesidio in castris fuerant, sese Syllae similiter dediderunt. multi praeterea in finitimas ciuitates refugerunt, signaq; militaria ex praelio ad Caesarem sunt relata. CLXXX. & aquile. LIX. L. Domitius ex castris in montem fugiens, cum uires eum lassitudine defecissent ab equitibus est interfectus. Eodem tempore D. Laelius cum classe ad Brundisium uenit, eademq; ratione, qua factum à Libone antea demonstrauius, Insulam obiectam portui Brundisino tenuit. Similiter Vatinius, qui Brundisio praerat, testis, instructisq; scaphis, elauit naues Lelianas, atq; ex his longius productam unā quinquercmem, & minores duas in angustijs portus cepit. Itemq; per equites dispositos aqua prohibere classiarios instituit. Sed Laelius tempore anni commodiore usus ad nauigandum, onerarijs nauibus Corcyra, Dyrrhachioq; aquā suis superportabat, neq; à proposito deterrebat, neq; ante praelium in Thessalia factum cognitum, aut ignominia amissarum nauium, aut necessariorum rerum inopia, ex portu

ex portu, insulaq; expelli potuit. Iisdem ferè temporibus Cassius cum classe Syrorum, & Phœnicum, & Cilicum, in Sicialiam uenit: & cum esset Cæsaris classis diuisa in duas partes, & dimidiæ parti præfesset. P. Sulpitius prætor Vibone ad fretum, dimidiæ. M. Pomponius ad Messanam, prius Cassius ad Messanam nauibus aduolauit, quàm Pomponius de eius aduentu cognosceret, perturbatumq; cum nactus, nullis custodijs, neq; ordinibus artis, magno uento, & secundo completas onerarias neues, tecta, & pia, & stupa, reliquisq; rebus, quæ sunt ad incendia, in Pomponia, nam classem immisit, atque omnes naues inændit. XXXV. in quibus crant. XX. constrate: tantusq; eo facto timor inæssit, ut, cū esset legio præsidio Messanæ, uix oppidum defenderetur: & nisi eo ipso tempore quidam nuntij de Cæsaris uictoria per dispositos equites essent allati, existimabant pleriq; futurum fuisse, ut amitteretur. Sed, opportunissime nuntijs allatis oppidum fuit defensum, Cassiusq; ad Sulpitianam inde classem profectus est Vibonem, applicatisq; nostris ad terram nauibus, propter eundem timorem, pariatq; antea ratione egerunt. Cassius secundum nactus uentum, onerarias naues arciter. XL. præparatas ad incendium immisit, & flamma ab utroq; cornu comprehensa, naues sunt combustæ quinq;: cumq; ignis magnitudine uentilatus serperet, milites, qui ex ueteribus legionibus erant relictæ præsidio nauibus, ex numero egrorum, ignominiam non tulerunt, sed sua

d d 3 sponte

LIBER

sponte naues confunderunt, & à terra soluerunt, impetuq; facto in Cassianam classē, quinquereμες duas, in quarum altera erat Cassius, cœperunt. sed Cassius exæptus scapha refugit. Præterea duæ sunt deprehensæ triremes: neque multo post de prælio facto in Thessalia cognitum est, ut ipsis Pompeianis fides fieret. nam ante id tempus fingi à legatis, amicisq; Cæsaris arbitrabantur. Quibus rebus cognitis, ex ijs locis Cassius cum classe discessit. Cæsar omnibus rebus relictis, persequendū sibi Pompeium existimauit, quascunq; in parteis ex fuga se recipisset, ne rursus copias comparare alias, & bellum renouare posset: & quantum itineris equitatu efficere poterat, quotidie progrediebatur: legionemq; unam minoribus itineribus subsequi iussit. Erat edictū Pompeij nomine Amphipoli propositum, uti omnes eius Prouinciæ iuniores Græcæq; Ro. inrandi causa cōuenirent. Sed utrum auertendæ suspicionis causa Pompeius proposuisset, ut q̄ diutissime longioris fugæ consilium occultaret, an nouis delectibus, si nemo præmeret, Macedoniam tenere conarctur, existimari non poterat, ipse ad anchoram una nocte constitit, & uocatis ad se Amphipoli hospitibus, & pecunia ad necessarios sumptus corrogata, cognito Cæsaris aduentu, ex eo loco discessit, & Mitylenas paucis diebus uenit: biduum tempestate retentus, nauibusq; alijs additis actuarijs in Ciliciam, atq; inde Cyprū peruenit. Ibi cognoscit consensu omnium Antiochenſium, ciuiumq; Ro. qui illic negociarentur

rentur, aræm Antiochiam aptam esse, excludendi sui
 causa: nuntiosq; dimissos ad eos, qui se ex fuga in fi-
 nitimas ciuitates recepisse dicerentur, ne Antiochiam
 adirent, id si fecissent magno eorum capitis periculo fu-
 turum. Idem hoc. L. Lentulo, qui superiore anno con-
 sul fuerat, & P. Lentulo consulari, ac nonnullis alijs
 acaderat Rhodi. Nam quicūq; ex fuga Pompeium se-
 querentur, atq; in insulam uenissent, oppido, ac por-
 tu recepti non erant: missisq; ad eos nuntijs, ut ex his
 locis discederent, contra uoluntatem suā naues soluere
 iubebantur. Iamq; de Cæsaris aduentu fama ad ciuita-
 tes perferrebat. quibus cognitis rebus, Pompeius de-
 posito adeunda Syria consilio pecunia societatis subi-
 lata, & à quibusdā priuatis sumpta, & æris magna
 pondere ad militarem usum in naueis imposito, duo-
 busq; millibus hominum armatis, partim quos ex fa-
 milijs societatu delegerat, partim à negotiatoribus co-
 egerat, quosq; ex suis quisq; ad hanc rem idoneos ex-
 istimabat, Pelusium peruenit, ibi casu Rex erat Ptole-
 mæus, puer ætate, magnis copijs, cum sorore Cleo-
 patra gerens bellum, quam paucis ante mensibus per
 suos propinquos, atque amicos regno expulerat: æ-
 straque Cleopatra non longo spatio ab eius castris
 distabant. Ad eum Pompeius misit, ut pro hospitio,
 atque amicitia patris, Alexandria reaperetur, atque
 illius opibus in calamitate tegeretur. Sed qui ab eo
 missi erant confecto legationis officio, liberius cum
 militibus Regis colloqui cœperunt. Eosque hortari,

ad 4

ut su

LIBER

ut suum officium Pompeio præstarent, nèue eius fortunam despicerent. In hoc erant numero complures Pompeij milites, quos ex eius exercitu acceptos in Syria Gabinus Alexandriam traduxerat, belloq; confecto apud Ptolemæum patrem pueri reliquerat. his tunc cognitis rebus, qui propter ætatem eius in proavratione erant regni, siue timore adducti, ut post ea prædiabant, ne sollicitato exercitu regio, Pompeius Alexandriam, Aegyptumq; occuparet, siue despecta eius fortuna, ut plerumq; in calamitate ex amicis inimici existunt, ijs, qui erant ab eo missi, palàm liberaliter responderunt, cumq; ad Regem uenire iusserunt. Ipsi clam consilio inico Achillam præfectum Regium, singulari hominem audacia, C. L. Septimium Triumvirum, ad interficiendum Pompeium miserunt. ab his liberaliter ipse appellatus, & quadam noticia Septimij productus, quod bello prædonum apud eum ordinem duxerat, nauiculam paruulam conscendit cum paucis suis, & ibi ab Achilla, & Septimio interficitur. Item. L. Lentulus comprehenditur à Rege, & in custodia necatur. Cæsar, cum in Asiam uenisset, reperiebat. T. Apium conatum esse tollere pecunias Epheso ex Phano Diane: eiusq; rei causa, Senatores omnes ex Prouincia uocasse, ut his testibus summa pecunie uteretur: sed interpellatum aduentu Cæsaris profugisse. Ita duobus temporibus Ephesie pecunie Cæsar auxilium tulit. Item constabat Elide in templo Minerue repetitis, atq; enumeratis diebus, quo die prælium

praelium secundum fecisset Cæsar, & simulachrum ui-
 ctoriæ, quod ante ipsam Mineruam collocatum erat, &
 ad simulachrum Mineruæ spectabat, ad ualuas se tem-
 pli, limenq; conuertisse. Eodemq; die Antiochia in Sy-
 ria bis tantus exeratus clamor, & signorum sonus ex-
 auditus est, ut in muris armata ciuitas discurreret.
 Hoc idem Ptolemaida accidit, Pergami in oculis,
 ac remotis templis, quò, præter sacerdotes, adire fas nõ
 est, quæ Græci ἁδύτα appellat, tympana sonuerunt.
 Item Trallibus in templo uictoriæ, ubi Cæsari statuam
 consecrauerant, palma per eos dies in tecto inter cor-
 agmenta lapidum ex pauimento extitisse ostendeba-
 tur. Cæsar paucos dies in Asia moratus, cum audisset
 Pompeium Cypri uisum, coniectans eum in Aegyptũ
 iter habere, propter necessitudines regni, reliquasq;
 eius loci opportunitates, cum legionibus, una, quam
 ex Thessalia se sequi iusserat, & altera, quã ex Acha-
 ia à Fusio legato euocauerat, equitibusq; octingentis,
 & nauibus longis Rhodijs decem, & Asiaticis pau-
 cis, Alexandriam peruenit. In his erant legionibus ho-
 minum tria millia ducenti. Reliqui uulneribus ex præ-
 lijs, & labore, ac magnitudine itineris confecti conse-
 qui non potuerant. Sed Cæsar confusus fama rerum ge-
 starum, infirmis auxilijs proficisci non dubitauerat,
 atq; omnem sibi locum tutum fore existimabat, Ale-
 xandriæ de Pompeij morte cognoscat, atq; ibi primũ
 è nauì egrediens, clamorem militum audit, quos Rex
 in oppido præsidij causa reliquerat, & conarsum ad
 dd s se fiei

LIBER

se fieri uidet, quod fasces anteferrentur. In hoc omnis multitudo maiestatem Regem minui prædicabat. Hoc sedato tumultu, crebræ continuis diebus ex concursu multitudinis conatationes fiebant, compluresq; milites huius urbis omnibus partibus interfaciebantur. quibus rebus animaduersis, legiones sibi alias ex Asia adducere iussit, quas ex Pompeianis militibus confecerat. Ipse enim necessario Etesijs tenebatur, qui Alexandria nauigantibus, sunt aduersissimi uenti. Interim controuersias Regum ad populum Ro. & ad se quod esset consul, pertinere existimans, atq; eo magis officio suo conuenire, quod superiore consulatu, cum patre Ptolemæo, & lege, & senatusconsulto societas erat facta, ostendit sibi placere Regem Ptolemæum, atq; sororem eius Cleopatram, exeratus, quos haberent, dimittere, & de controuersijs iure apud se potitus, quàm inter se armis disceptare. Erat in procuratione Regni propter ætatem pueri nutritius eius eunuchus nomine Photinus. Is primum inter suos queri, atq; indignari coepit, Regem ad dicendam causam euocari. Deinde adiutores quosdam consilios sui nactus ex regijs amicis, exeratum à Pelusio clàm Alexandriam euocauit, atq; eundem Achillam, cuius supra meminimus, omnibus copijs præfuit. Hunc inatatum suis, & Regis inflatum pollicitationibus, quæ fieri uellet, literis, numtijsq; edocuit. In testamento Ptolemæi patris heredes erant scripti, ex duobus filiis maior, & ex duabus ea, quæ ætate antecederat: hæc uti fieret, per omnes deos, per

os, perq; fœdera, quæ Romæ scâisset eodem testamen-
to Ptolemæus populum Romanum obtestabatur. Ta-
bulæ testamenti, unæ per legatos eius Romæ erant
allatæ, ut in arario ponerentur, eæ, cum propter pu-
blicas occupationes poni non potuissent, apud Pom-
peium sunt depositæ, Alteræ eodem exemplo relictæ,
atque obsignatæ Alexandriæ proferebantur. De his
rebus cum ageretur apud Cæsarem, isque maxime
uellet pro communi amico, atque arbitro contro-
uersiæ Regum componere, subito exeratus regius,
equitatusque omnis uenire Alexandriam nuntiatur.
Cæsaris copiæ nequaquàm erant tantæ, ut eis extra
oppidum, si esset dimicandum, confideret: relinquer-
batur, ut se suis locis oppido teneret, consiliumque
Achillæ cognosceret: milites tamen omnes in armis
esse iussit, Regemque hortatus est, ut ex suis necessarijs
quos haberet maxime authoritatis, legatos ad Achil-
lam mitteret, & quid esset suæ uoluntatis, ostender-
ret. A quo missi Dioscorides, & Serapion, qui ambo
legati Romæ fuerant, magnamque apud patrem Pto-
lemæum authoritatem habuerant, ad Achillam per-
uenerunt. quos ille cum in conspectu eius uenissent,
prius, quàm audiret, aut cuius rei causa missi essent,
cognosceret, corripit, ac interfici iussit. Quorum al-
ter accepto uulnere occupatus, per quos pro occiso
sublatus, alter interfectus est. quo facto, Regem ut in
sua potestate haberet, Cæsar esseat, magnamq; regiæ
nomen apud suos authoritatem habere existimans,
& ut

LIBER

Et ut potius privato paucorum, et latronum consilio:
 quam regio susceptum bellum uideretur. Erant cum
 Achilla copiae, ut neque numero, neque genere hominum,
 neque usu rei militaris contemnenda uiderentur. millia
 enim uiginti in armis habebat, haec constabant ex Ga/
 binianis militibus, qui iam in consuetudinem Alexan/
 drinae uitae, atque licentiae uenerant, et nomen, discipuli/
 namque populi Ro. dediderant, uxoresque duxerant,
 ex quibus plerique liberos habebant. huc accedebant
 collecti ex praedonibus, latronibusque Syriae, Ciliciaeque
 Prouinae, finitimarumque regionum: Multi praeterea
 capitis damnati, exulesque conuenerant, fugitiuisque
 omnibus nostris certus erat Alexandriae receptus, cer/
 taque uitae conditio, ut dato nomine, militum essent nu/
 mero, quorum si quis a domino comprehenderetur,
 concursu militum eripiebatur: qui uim suorum, quod
 in simili culpa uersabantur, ipsi pro suo periculo de/
 fendebant. Hi Regum amicos ad mortem deposcere, hi
 bona locupletum diripere, stipendij augendi causa, Re/
 ges domum obsidere, regno expellere alios, alios ac/
 cersere, uetere quodam Alexandrini exeratus institu/
 to consueuerant. Erant praeterea equitum millia duo,
 qui inueterauerant compluribus Alexandriae bellis,
 Ptolemaeum patrem in regnum reduxerant, Bibuli fi/
 lios duos interfecerant, Bella cum Aegyptijs gesserat.
 hunc usum rei militaris habebant. His copijs fidens
 Achilles paupertatemque militum Caesaris despiciebat, occu/
 pabat Alexandriam. praeterea oppidi partem, quam
Caesar

Cæsar cum militibus tenebat, primo impetu domū eius irrumperere conatus est. Sed Cæsar dispositis per vias cohortibus impetum eius sustinuit. eodemq; tempore pugnātū est ad portam, ac longe maximam ea res attulit dimicationem. Simul enim deductis copijs, pluribus uijs pugnabatur, & magna multitudine naues longas occupare hostes conabantur, quarū erant auxilio. L. missæ ad Pompeium, prælioq; in Thessalia factō, domum redierant. Ille triremes omnes, & quinque remes aptæ, instructæq; omnibus rebus ad nauigandum: præter has. XXII. erant, quæ præsidij causa Alexandriæ esse consueuerant, constrictæ omnes, quas si occupassent, classe Cæsaris crepta portum, ac mare totum in sua potestate haberent, commeatu, auxilijsq; Cæsarem prohiberent. Itaq; tanta est cōtentione actū, quanta agi debuit, cum ille celerem in ea re uictoriam, hi salutem suam consistere uiderent. Sed rem obtinuit Cæsar, omnesq; eas naues, & reliquas, quæ erant in naualibus incendit, quod tam late tueri, tam parua manu non poterat, confestimq; ad Pharum nauibus milites exposuit. Pharus est in insula turris, magna altitudine, mirificis operibus extructa, quæ nomen ab insula accepit. Hæc insula obiecta Alexandria portū efficit. Sed à superioribus regionibus, in longitudinem passuū nongentorum in mare iactis molibus angusto itinere, & ponte cum oppido cōiungitur. In hac sunt Insula domicalia Aegyptiorum, & uias, oppidi magnitudine, quæq; ubiq; naues imprudentia, aut tempestate

LIBER

state paululū suo cursu deāserint, hās more prædonū diripere cōsuecrūt. his autē inuitis, à quibus Pharus tenetur, nō potest esse propter angustias nauibus introitus in portū. hoc tum ueritus Cæsar hostibus in pugna occupatis, militibusq; expositis, Pharon apprehendit, atq; ibi præsidū posuit. quibus est rebus effectum, uti tuto frumentū, auxiliaq; nauibus ad eū superportari possent. deduxit enim circū oēs propinquas regiones, atq; inde auxilia euocauit. reliquis oppidi partibus sic est pugnatum, ut æquo prælio discederetur, & neutri pelleretur. Id efficiēbant angustie loci: paucisq; utrinq; interfectis Cæsar loca maxime necessariæ cōplexus noctu præmunit, nec tractu oppidi pars erat Regiæ exigua, in quā ipse habitandi causa initio erat inductus, & theatrū coniunctū domui, qd' arcis tenebat locū, aditusq; habebat ad portū, & ad reliqua naualia. has munitiōes insequētibus auxit diebus, ut pronuro obiectas haberet, ne uel pugnare inuitus cogeretur. Interim filia minor Ptolemæi Regis, uacua possessionem regni sperans, ad Achillā se ex Regia traiecit, unaq; bellū administrare cœpit: sed celeriter est inter eos de principatu cōtrouersia orta, quæ res apud milites largitiōes auxit. Magnis enim iacturis sibi quisq; eorū animos cōciliabat. Hæc dū apud hostes geruntur, Photinus nutricius pueri, & procurator regni in parte Cæsaris cū ad Achillā nuntios mitteret, hortareturq; ne negotio desisteret, neue animo deficeret, indicatis, deprehensisque internuntijs, à Cæsare est interfectus. Hæc initia belli Alexandrini fuerunt.

A. HIRTII AVT OPII COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
ALEXANDRINO. LI-
BER QVARTVS.

ELLO ALEXAN-
drino conflato. Caesar Rhodo,
atq; ex Syria, Ciliciaque om-
nem classẽ accersit, ex Creta
sagittarios, equites ab Rege
Nabatheorum Malco euocat.
tormenta undiq; conquiri, &

frumentũ mitti, auxiliaque adduci iubet. Interim mu-
nitiones quotidie operibus augentur, atq; omnes op-
pidi partes, quæ minus firmæ esse uiderentur, te studi-
nibus, atq; musculis aptantur. ex edificijs autem per
foramina in proxima ædificia arietes immittuntur:
quantũque, aut ruinis deijcitur, aut per uim recipitur.
loci, in tantũ munitiones proferuntur. nam incendio
ferè tuta est Alexandria, quod sine contignatione, ac
materia sunt ædificia, & structuris, atq; fornicibus
continentur, te tæque sunt rudere, aut pauimētis. Cæ-
sar studebat maxime, ut, quàm angustissimam partem
oppidi palus à meridie interiecta efficiebat, hanc ope-
ribus, uineisque agendis, à reliqua parte urbis exclus-
deret: illud expectans primũ, ut cum esset in duas par-
teis urbs diuisa, acies uno consilio, atque imperio
administraretur. Deinde ut laborantibus succurri,
atq; ex

LIBER

atq; ex altera oppidi parte, auxilium ferri posset. In primis uero, ut aqua, pabuloq; abundaret, quarum alterius rei copiam exiguam, alterius nullam omnino facultatem habebat, quodq; utrumq; palus large præbere poterat. Neq; uero Alexandrinis in gerendis negocijs cunctatio ulla, aut mora inferebatur. Nam in omnis parteis, per quas fines Aegypti, regnumq; pertinet, legatos, conquisitoresq; delectus habendi causa miserant, magnumq; numerum in oppidum telorum, atq; tormentorum miserant, & innumerabilem multitudinem adduxerant. Nec minus in urbe maxime armorum erant instituta officinae. Seruos præterea puberes armauerant, quibus domini locupletiores uictum quotidianum, stipendiumq; præbebant. Hac multitudine disposita munitiones semotarum partium tuebantur. Veteranas cohortes uacuas in celeberrimis urbis locis habebant, ut quacumq; regione pugnaretur, integris uiribus ad auxilium ferendū opportuni essent: omnibus uijs, atq; angustis triplicem uallum obduxerant. Erat autem quadrato extructus saxo, nec minus quadraginta pedes altitudinis habebat. quæq; partes urbis inferiores erant, has altissimis turribus denorum tabulatorum munierant. Præterea ambulatorias totidem tabulatorum confixerat: subiectisq; cis rotis, funibus, iumentisq; obiectis, directis plateis in quancumq; erat uisum partem mouebant. urbs fertilissima, & copiosissima omnium rerum apparatus suggererebat. ipsi homines ingeniosissimi, atq; acutissimi, quæ
à nobis

à nobis fieri uiderant, ea solertia effidebant, ut nostri
 illorum opera imitari uiderentur, & sua sponte multa
 reperiebant: unoque tempore, & nostras munitiones
 infestabant, & suas defendebant, atq; hæc principes in
 consilijs, conditionibusque agitabant populum Ro. pau-
 latim in consuetudinem eius regni uenire occupan-
 di, paucis annis antea Gabinium cum exercitu fuisse
 in Aegypto, Pompeium se ex fuga eodem recipisse, ac
 Cæsarem uenisse cum copijs, neq; morte Pompeij quic-
 quam profectum, quo minus Cæsar apud se commora-
 retur, quem si non expulissent, futuram ex regno Pro-
 uinciam, idq; agendum mature. Namq; cum interclu-
 sum tempestatibus propter anni tempus recipere trans-
 marina auxilia non posse. Interim dissensione orta in-
 ter Achillam, qui ueterano exercitui præerat, & Ar-
 sinoen Regis Ptolemæi minorem filiam, ut supra de-
 monstratum est, cū uterq; utriq; insidiaretur, & sum-
 mam imperij ipse obtinere uellet, præoccupat Arsinoe
 per Ganymedem eunuchum nutricium suum, atque
 Achillam interficit. Hoc occiso ipsa sine ullo socio,
 & custode omne imperium obtinebat, exercitus Ga-
 nymedi traditur. Is suscepto officio largitionem in mi-
 lites auget, reliqua pari diligentia administrabat. Ale-
 xandria est ferè tota suffossa, specusq; habet ad Nilum
 pertinentes, quibus aqua in priuatas domos inducitur,
 quæ paulatim spatio temporis liquefcit, ac subsidit:
 hæc uti domini ædificiorum, atq; eorum familiæ con-
 sucuerunt. Nam quæ flumine Nilo fertur, adeo est li-
 e e mofa, at/

LIBER

mosa atq; turbida, ut multos, uariosq; morbos efficiat: sed ea plebs, ac multitudo contenta est necessario, quod fons urbe tota nullus est. hoc tamen flumen in ea parte urbis erat, quæ ab Alexandrinis tenebatur. Quo facto est admonitus Ganymedes, posse nostros aqua intercludi, qui distributi munitionum tuendarum causa uicatim ex priuatis edificijs specubus, & puteis extracta aqua utebantur. hoc probato consilio, magnum, ac difficile opus aggreditur. Inter septis enim specubus, atq; omnibus urbis partibus exclusis, quæ ab ipso tenebantur, aquæ magnam uim ex mari rotis, ac machinationibus exprimere contendit. Hanc locis superioribus fundere in partem Cesaris non intermittebat. Quam ob rem salisior paulò præter consuetudinem aqua traheretur ex proximis edificijs, magnamq; hominibus admirationē præbebat, quam ob causam id accidisset, nec satis sibi ipsi credebant, cum se inferiores eiusdem generis, ac saporis aqua dicerent uti, atq; ante consueissent: uulgoq; inter se conferebant, & degustando, quantum inter se differrent aquæ, cognoscebant. paruo uero temporis spatio hæc propior bibi non poterat omnino. Illa inferior corruptior iam, salisiorq; reperiēbatur. quo facto dubitatione sublata, tantus ingressit timor, ut ad extremum casum omnes deducti uiderentur. Atq; alij morari Cesarem dicerent, quin naues cōscendere iuberet. Alij multo grauius extimescerent casum, quod neq; celari Alexandrinis possent inapparanda fuga, cum hi tam paruo spatio distarent ab ipsis

ipsis neque illis imminentibus, atque insequentibus nullus in naues receptus daretur. Erat autem magna multitudo oppidanorum in parte Caesaris, quam domicilijs ipsorum non mouerat, quod ea se fidelem palam nostris esse simulabat, & desuisse à suis uidebatur, ut mihi defendendi essent Alexandrini, quod neque fallaces essent, neque temerarij, multa oratio frustra absumeretur. cum uero uno tempore, & natio eorum, & natura cognoscatur, aptissimum esse hoc genus ad prodicionem nemo dubitare potest. Caesar suorum timorem consolatione, & ratione minuebat. Nam puteis, fossisque aquam dulcem posse reperiri affirmabat. Omnia enim littora naturaliter aquæ dulcis uenas habere. quod si alia esse littoris Aegyptij natura, atq; omnium reliquorū, tamē quoniam mare libere tenerent, neque hostes classem haberent, prohiberi sese non posse, quo minus quotidie aquam nauibus peterent, uel à sinistra parte à Parretonio, uel à dextra ab insula: quæ diuersæ navigationes nunquam uno tempore aduersis uentis præcluderentur. fugæ uero nullum esse consilium non solum ijs, qui primam dignitatem haberent, sed ne ijs quidē, qui nihil, præterquàm de uita cogitarent, magno negotio impetus hostiū aduersos, ex munitionibus sustineri: quibus relictis, nec loco, nec numero pares esse posse. magnā autem moram, & difficultatē ascensum in naues habere, præsertim ex scaphis: summam esse contra in Alexandrinis uelocitatem, locorumque,

LIBER

& edificiorum noticiã . Hos precipue in uictoria in-
 solentes, præcursuros, & loca exãlsiora, atq; edificia
 occupaturos, ita fuga, nauibusq; nostros prohibuituros,
 proinde eius consilij obliuiscerentur, atq; omni ratio-
 ne esse uincendum cogitarent. Hac oratione apud su-
 os habita, atq; omnium mentibus excitatis dat Cen-
 turionibus negotium, ut reliquis operibus intermissis,
 ad fodiendos puteos animum conferant, neque quam
 partem nocturni temporis intermittant. quo suscepto
 negotio, atq; omnium animis ad laborem incitatis, mag-
 na una nocte uis aquæ dulcis inuenta est. Ita operosis
 Alexandrinorum machinationibus, maximisq; cona-
 tibus, non longi temporis labore occursum est. Eo bi-
 duo legio trigesima septima ex dedititijs Pompeianis
 militibus cum frumento, armis, telis, tormentis, imposi-
 ta in naues à Domitio Caluino, ad littora Africæ pau-
 lo supra Alexandriam delata est. Hæ naues Euro, qui
 multos dies continenter flabat, portum aperire probi-
 bebantur. Sed loca sunt egregia omni illa regione ad
 tenendas anchoras. hi cum diu retinerentur, atq; aquæ
 inopia præmerentur, nauigio actuario Cæsarem faci-
 unt certiores. Cæsar, ut per se consiliũ caperet, quid
 faciendum uideretur, nauim conscendit, atq; omnem
 classẽ se sequi iussit, nullis nostris militibus imposi-
 tis, quod, cum longius paulo discederet, munitiones
 nudare nolebat. Cumq; ad eum locum accessisset, qui
 appellatur Cherrhonesus, aquandiq; causa remiges in
 terram exposuisset, nonnulli ex numero, cum longius
à nauie

*ā nauibus prædatum proæssissent, ab equitibus hosti-
 um sunt excepti, ex ijs cognouerunt Cæsarem ipsum
 in classe uenisse, nec ullos milites in nauibus habere.
 Qua re comperta magnam sibi facultatem fortunam
 obtulisse bene gerenda rei crediderūt. Itaq; naues om-
 neis, quas paratas habuerant ad nauigandum, propug-
 natoribus instruxerunt, Cæsariq; redeunti cum classe
 occurrerūt, qui duabus de causis eo die dimicare nole-
 bat, quod & nullos milites in nauibus habebat, &
 post horam decimam diei res agebatur. nox autē alla-
 tura uidebatur maiorem fiduciam illis, qui locorū no-
 titia confidebant. sibi etiam hortandi suos auxilium
 defuturum, quod nulla satis idonea esset hortatio,
 quæ neq; uirtutem posset notare, neq; inertiam. qui-
 bus de causis naues, quas potuit Cæsar ad terram de-
 traxit, quem in locum illos succësuros non existima-
 bat. erat una nauis Rhodia in dextro Cæsaris cornu,
 longe ab reliquis collocata: hanc conspiciati hostes non
 tenuerunt sese, magnoq; impetu quatuor ad eam con-
 stratæ naues, & complures apertæ contenderunt: cui
 coactus est Cæsar ferre subsidium, ne turpiter in con-
 spectu contumeliam acciperet, quamq; si quid grauius
 accidisset, merito asurum iudicabat. prælium commisi-
 sum est magna contentione Rhodiorū: qui cum in om-
 nibus dimicationibus, & scientia, & uirtute præstitis-
 sent, tum maxime illo tempore totum onus sustinere nō
 recusabant, ne quod suorum culpa detrimentum ac-
 ceptum uideretur ita prælium secundissimum est fa-*

LIBER

etum. capta est una hostium quadriremis, depressa est
 altera. deinde omnibus epibatis nudata, magna præ-
 terea multitudo in reliquis nauibus propugnatorum
 est interfecta. quod nisi nox praelium diremisset, tota
 classe hostium Cæsar potitus esset. Hac calamitate
 perterritis hostibus aduerso uento leniter flante, na-
 ues onerarias Cæsar remulco uictoriabus suis Alexan-
 driam deducit. eo detrimento adeo sunt fracti Alexan-
 drini, cum non iam uirtute propugnatorum, sed scien-
 tia classiariorum se uictos uiderent, quibus & superi-
 oribus locis subleuabatur, ut uix ædificijs defendi pos-
 sent, & materiam cunctam obijcerent, quod nostræ
 classis oppugnationem etiam ad terram uerebantur.
 Idem postea quàm Ganymedes in concilio confirma-
 uit sese & eas, quæ essent amissæ, restitutum, & nu-
 merum adauctum, magna spe, & fiducia ueteres re-
 ficere naues, accuratiusq; huic rei studere, atq; inser-
 uire instituerunt: ac tametsi amplius centum decem
 nauibus longis in portu, naualibusq; amiserant, non
 tamen reparandæ classis cogitationem deposuerunt.
 uidebant enim non auxilia Cæsaris, non commectus
 supportari posse, si classe ipsi ualerent. præterea nau-
 tici homines, & urbis, & regionis maritimæ, quotidie
 anoq; usu à pueris exercitati, ad naturalem, ac dome-
 sticum usum refugere cupiebant, & quantum paruul-
 lis nauigijs profecissent, sentiebant. Itaq; omni studio
 ad parandam classem incubuerunt. Erant omnibus
 ostijs Nili custodia, exigendi portorij causa dispositæ:
 naues

naues ueteres erant in oculis Regiæ naualibus, quibus multis annis ad nauigandum non erant usi, has reficiabant, illas Alexandriam reuocabant: decrant remi: porticus, gymnasia, ædificia publica detegebant, asseres, remorum usum obtinebant: aliud naturalis solertia, aliud urbis copia subministrabat. postremo nō longam nauigationem parabant, sed præsentis temporis necessitati seruiebant, & in ipso portu confligendum uidebant. Itaque paucis diebus contra omnium opinionem quadriremes uigintiduas, quinqueremes quinque consecrūt, ad has minores, apertasq; complures adiecerūt: & in portu periclitati remigio, quid quæq; earum efficere posset, idoneos milites imposuerunt, seq; ad confligendum omnibus rebus parauerūt. Cæsar Rhodias naues nouem habebat. Nam decem missis, una in cursu littore Aegypto defecerat, Ponticas octo, Lydæ quinque, ex Asia. XII. ex his quinqueremes quinque erant, & quadriremes X. reliquæ infra hanc magnitudinem, & pleræq; apertæ: tamen uirtute militum confusus, cognitis hostium copijs, se ad dimicandum parabat. Postquā cōuentum est, ut sibi uterq; eorum confideret, Cæsar Pharon classe circumuehitur, aduersasq; naues hostibus constituit. In dextro cornu Rhodias collocat: in sinistro Ponticas. Inter has spatium quadringentorum passuum relinquit, quod satis esse ad explicandas naues uidebatur. Post hunc ordinem reliquas naues subsidio distribuit, quæ quamque earum sequatur, & cui subueniat,

LIBER

constituit, atq; imperat. Non dubitanter Alexandrini
 classem producunt, atq; instruunt. in fronte collocant
 XXII. reliquas subsidiarias in secundo ordine consti-
 tuunt. Magnum præterea numerum minorum nauigi-
 orum, & sapharum producant cum malleolis, igni-
 busq; , si quid ipsa multitudo, & clamor, & flamma
 nostris terroris afferre possent. Erant inter duas clas-
 ses uada transitu angusto, quæ pertinent ad regionem
 Africæ, sic enim prædicant, partem esse Alexandriæ
 dimidiam Africæ, satisq; diu inter ipsos est expe-cta-
 tum, ab utrisq; transcundi fieret initium. Propter ea
 quod ei, qui intrassent ad explicandam classem, & ad
 receptum, si durior accidisset casus, impeditiores fore
 uidebantur. Rhodijs nauibus præerat Euphranor ani-
 mi magnitudine, ac uirtute magis cum nostris homini-
 bus, quàm cum Græcis comparandus. Hic ob notissi-
 mam scientiam, atq; animi magnitudinem, delectus est
 ab Rhodijs, qui imperium classis obtineret. qui, ubi
 Cæsaris animum aduerit, uideris mihi, inquit Cæ-
 sar uereri, si hæc uada primus nauibus intraueris, ne
 prius dimicare cogaris, quàm reliquam classem possis
 explicare, nobis rem committe, nos prælium sustinebi-
 mus, neq; tuum iudiciū fallamus, dum reliqui subse-
 quantur. Hos quidem diutius in nostro conspectu glo-
 riari, magno nobis & dedecori, & dolori est. Cæsar
 illum adhortatus, atq; omnibus laudibus prosecutus,
 dat signum pugne: progressas ultra uadum quatuor
 Rhodias naues arcum sistunt Alexandrini, atq; in eas
 impetū

impetum faciunt: sustinent illi, atq; arte, solertiaq; se
 expliant: ac tantum doctrina potuit, ut in dispari nu-
 mero, nulla transuersa hosti obijceretur, nullius remi
 detergerentur, sed semper uenientibus aduersæ occur-
 rerent. Interim sunt reliquæ subsecutæ. Tum necessa-
 rio discessum ab arte est, propter angustias loci, atque
 omne certamen in uirtute constitit. Neq; uero Alexan-
 drie fuit quisquam aut nostrorum, aut oppidanorū,
 qui aut in opere, aut in oppugnatione occupatum ani-
 mum haberet, quin altissima tecta peteret, atq; ex om-
 ni prospectu locum spectaculo ciperet, precibusq; ex
 uotis uictoriam suis ab Dijs immortalibus exposceret.
 Minime autem erat par prælij certamen. nostris enim
 pulsis, neq; terra, neq; mari effugium dabatur uictis,
 omniaq; uictoribus erant futura in incerto. Illi, si sui-
 peraissent nauibus, omnia tenerent: si inferiores fuisset,
 reliquam tamen fortunam periclitarentur. Simul
 illud graue, ac miserum uidebatur, per paucos de sum-
 ma, ac de salute omnium decertare. Quorum si quis
 aut animo, aut uirtute cesseret, reliquis etiam esset cau-
 dendum, quibus pro se pugnandi facultas non fuisset.
 Hæc superioribus diebus sæpenumero Cæsar suis ex-
 posuerat, ut hoc maiori animo contenderent, quod om-
 nium salutem sibi commendatam uiderent: eadem sur-
 sum quisq; contubernalē, amicum, notum, prosequens
 erat obtestatus, ne suam, atq; omnium falleret opini-
 onem, quorum iudicio delectus ad pugnam proficiat
 retur. Itaq; hoc animo est decertatum, ut neq; mariti-

LIBER

mis, nauticisq; solertia, atq; ars praesidiū ferret, neq;
 numero nauium praestantibus multitudo prodesset, neq;
 flexi ad uirtutem ex tanta multitudine uiri uirtuti no-
 strorum possent adequari. Capitur hoc praelio quin-
 queremis una cum defensoribus, remigibusq;, & de-
 primuntur tres, nostris incolumibus omnibus. reliquae
 propinquam fugam ad oppidum capiunt, quas prote-
 xerunt ex molibus, atq; edificijs imminentibus, & no-
 stros adire propius prohibuerunt. Hoc ne sibi saepius
 accidere posset, omni ratione Caesar contendendum
 existimauit, ut insulam molemq; ad insulam pertinen-
 tem, in suam redigeret potestatem. perfectis enim ma-
 gna ex parte nuntiationibus in oppido, & illam, &
 urbem uno tempore tentari posse confidebat. quo capi-
 to consilio cohortes. X. & leuis armaturae electos,
 quos idoneos ex equitibus Gallis arbitrabatur, in na-
 uigia minora, scaphasq; imponit, alteram insulae par-
 tem distinenda manus causa cum constratis nauibus
 aggreditur, praemijs magnis propositis, qui primus in-
 sulam coepisset. Ac primo impetu nostrorum pariter
 sustinuerunt. uno enim tempore & ex tectis edifici-
 orum propugnabant, & littora armati defendebant,
 quò, propter asperitatem loci, non facilis nostris ad-
 tus dabatur, & scaphis, nauibusq; longis. V. mobiler,
 & scienter angustias loci tuebantur. Sed ubi locis pri-
 mum cognitis, uadisq; pertentatis, pauca nostri in lit-
 tore constiterunt, atq; hos sunt alij subsecuti, constan-
 terq; in eos, qui in littore aequo institerant, impetum
 fecerunt,

fecerunt, omnes Pharitæ terga uerterunt. His pulsīs,
custodia portus relictā, ad littora, & uiam applica-
uerunt, seq̃; ex nauibus ad tuenda edificiā eicēerunt:
neq̃; uero diutius ipsi ex munitione se continere potui-
erunt, & si erat non dissimile, atq̃; Alexandria genus
edificiorum, ut minora maioribus conferantur, tur-
resq̃; editæ & coniunctæ, muri locum obtinebāt, neq̃;
nostri aut scalis, aut cratibus, aut reliquis rebus para-
ti uenerant ad oppugnandum, sed terror hominibus
mentem, consiliumq̃; eripit, & membra debilitat, ut
tunc accidit. qui se in æquo loco, ac plano pares esse
confidebant, iidem perterriti fuga suorū, & cæde pau-
corum triginta pedum altitudine in edificijs consister-
re ausi non sunt, seq̃; per molem in mare præcipitauē-
runt, & octingentorum passuum interuallo ad oppi-
dum enatauerunt. multi tamē ex his capti, interfectiq̃;
sunt. Sed numerus captiuorum omnino fuit sexcenti.
Cæsar præda militibus concessa edificiā diripi iussit:
castellumq̃; ad pontem, qui propior erat Pharo com-
muniuit, atq̃; ibi præsidium posuit. Hunc fuga Phar-
ritæ reliquerant, fortiorem illum, propioremq̃; oppi-
do Alexandrini tuebantur. sed cum postero die simili
ratione aggreditur, quod his obtentis duabus, omnē
nauigiorū exarsum, & repentina latrocinia sublatū,
iri uidebatur. Iamq̃; eos, qui præsidio eū locū tenebāt,
tormetis ē nauibus, sagittisq̃; depulerat, atq̃; in oppi-
dum redegerat, & cohortium trium instar in terram
exposuerat. Non enim plures consistere angustis
loa pa

LIBER

Iosā patiebantur, reliquæ copię in nauibus stationem
 obtinebant. quo factō imperat pontem aduersus hostē
 prauallari, & quæ exitus nauibus erat fornix extrus-
 cto, quo pons sustinebatur, lapidibus oppleri, atq; ob-
 strui: quorum altero opere effecto, ut nulla omnino
 scapha egredi posset, altero instituto, omnes Alexan-
 drinorum copię ex oppido se eicere, & contra numē
 tiones pontis latiore loco constiterunt: eodemq; tem-
 pore, quæ cōsueuerant nauigia per pontes ad incēdia
 onerariarum emittre ad molem constituerunt. Pug-
 nabatur à nostris ex pontē, ex mole, ab illis ex arca,
 quæ erat aduersus pontem, & ex nauibus contra mor-
 lem. In his rebus occupato Cæsare, militesq; hortante,
 remigum magnus numerus, & classiariorum ex lon-
 gis nauibus nostris in molem se eiecit. Pars eorum stu-
 dio spectandi ferebatur. Pars etiam cupiditate pugnan-
 di. hi primum nauigia hostium lapidibus, ac fundis à
 mole repellebant, ac multum proficere multitudine te-
 lorum uidebantur. Sed postquā ultra eum locum ab-
 latere eorum aperto, ausi sunt egredi ex nauibus Alex-
 andrini pauā, ut sine signis, ærtisq; ordinibus sine ra-
 tione prodierant, sic temere in naues refugere cœpe-
 runt. Quorum fuga incitati Alexandrini, ex nauibus
 egrediebantur, nostrosq; acrius perturbatos insequē-
 bantur. Simul qui in nauibus longis remanserant, sca-
 las rapere, nauesq; à terra repellere properabant, ne
 hostes nauibus potirentur. quibus omnibus rebus per-
 turbati milites nostri, cohortium trium, qui in ponte,
ac pri-

de prima mole confiterant, cum post se clamorem exaudirent, fugam suorum uiderent, magnam uim telorum aduersi sustinerent, ueriti ne ab tergo arcum uenerentur, & discessu nauium omnino reditu intercluderentur, munitionem in pontem institutam reliquerunt, & magno cursu incitati, ad naues contenderunt. Quorum pars proximas naues, multitudine hominum, atque onere depressa est: pars resistens, & dubitans, quid esset capiendum consilij, ab Alexandrinis interfecta est. nonnulli feliciore exitu expeditas ad anchoras naues consecuti, incolumes discesserunt. Paucos alleuati saltis, & animo ad conandum nixi, ad proxima nauigia adnatarunt. Caesar quoad potuit cohortando suos ad pontem, & munitiones contendere, eodem in periculo uersatus est. Postquam uniuersos credere animaduertit, in suum nauigium se recepit, quo multitudo hominum insecuta cum irrumperet, neque administrandi, neque repellendi à terra facultas daretur, fore quod accidit suspicatus, sese ex nauigio eiecit, atque ad eas, quae longius constiterant naues, adnatauit. Hinc suis laborantibus subsidio scaphas mittens, nonnullos conseruauit. nauigium quidem eius multitudine depressum militum una cum hominibus interijt. Hoc praelio desiderati sunt ex numero legionariorum militum circiter. CCCC. & paulo post cum numerum classiarum, & remiges. Alexandrini eo loco caestellum magnis munitionibus, multisque tormentis confirmauerunt, atque egestis ex mari lapidibus, libere sunt
 usi por

LIBER

nisi postea admittenda nauigia. Hoc detrimento mili-
 tes nostri tantum abfuerunt, ut perturbarentur, ut in-
 censi potius, atq; inatati, magnas accessiones fecerint
 in operibus hostium expugnandis, in prælijs quodia-
 nis, quodocunq; sors obtulerat procurrentibus, &
 erumpentibus Alexandrinis * manum comprehendi
 multum operibus, & ardentibus studijs militum. Nec
 diuulgata Cæsaris hortatio, subsequi legionum, aut la-
 bore, aut pugnandi poterat cupiditate, ut magis de-
 terrendi, & continendi à periculossissimis essent dimi-
 cationibus, quàm inatandi ad pugnandū. Alexandri-
 ni, cum Romanos, & secundis rebus cōfirmari, & ad-
 uersis inatari uiderent, neq; ullum belli tertium casum
 nossent, quo possent esse firmiores, ut coniectura con-
 sequi possumus, aut admoniti à Regis amicis, qui in
 Cæsaris erant præsidijs, aut suo pte consilio, per oc-
 cultos nuntios Regis probato, legatos ad Cæsarē misere-
 runt, ut dimitteret Regem, transireq; ad suos patere-
 tur. paratam enim omnē multitudinē esse, cōfessā tæ-
 dio, puellæ fiduciario regno, dominatione crudelissi-
 ma Ganymedis, facere id quod Rex imperasset. quos si
 authore in Cæsaris fidem, amicitiamq; uenturi essent,
 nullius periculi timorem multitudini fore impedimen-
 to, quo minus se dederent, Cæsar, & si fallacem gen-
 tem, semperq; alia cogitantem, alia simulantē, bene
 cognitā habebat, tamen petentibus dare ueniam utile
 esse statuit. quod si quo facto sentirent ea, quæ postula-
 rent, mansurū in fide dimissum Regem credebat: Sin
 id quod

id quod magis illorum natura conueniebat, duam ad bellum gerendum Regem habere uellent, splendidius, atq; honestius se contra Regem, quam contra conuenarum, ac fugitiuorum manum bellum esse gesturum. Itaq; Regem cohortatus, ut cōsuleret regno paterno, pararet præclarissimæ patriæ, quæ turpissimis incensuris, & ruinis esset deformata, aues suos primū ad sanitatem reuocaret, deinde conseruaret, fidem populo Ro. sibiq; præstaret, cum ipse tantum ei crederet, ut ad hostes armatos eum mitteret, dextera dexteram tenens, dimittere cœpit adulta iam ætate puerum. At regius animus disciplinis fallacissimis eruditus, ne à gentis suæ moribus degeneraret, flens orare contra Cæsarem cœpit, ne se dimitteret. non enim regnum ipsum sibi conspectu Cæsaris esse iucundius. Compres- sis pueri lachrymis, Cæsar ipse commotus æleriter, si illa sentiret, fore eum secum affirmans ad suos dimisit. Ille, ut ex carceribus in liberum cursum emissus, adeo contra Cæsarem acriter bellum gerere cœpit, ut lachrymas, quas in colloquio proiecerat, gaudio uideretur profudisse. Accidisse hoc complures Cæsaris legati, amia, Centuriones, militesq; letabantur, qd' nimia bonitas eius, fallacijs pueri elusa esset, quasi uero id Cæsar bonitate tantum adductus, & nō prudentissimo consilio fecisset. Cum duæ assumpto Alexandrino nihilo se firmiores factos, aut languidiores Romanos animaduernerent, Eludentibusq; militibus Regis ætatem, atq; infirmitatem, magnū dolorē acciperet

LIBER

acciperent, neq; se quicquàm proficere uiderent, rû-
moresq; existerent, magna Cæsari præsidia, terrestri
itinere Syria, Ciliâq; adduâ, quod nondum Cæsari
auditum erat, commeatum, qui nostris mari supporta-
batur interâpere statuerunt. Itaq; ex peditis nauigijs,
locis idoneis ad Canopum in statione, disposuis nauis-
bus, insidiabantur nostris commeatibus. Quod ubi Cæ-
sari nuntiâtum est, classem iubet expediri, atq; instrui.
Præseat huic Tiberium Neronem. proficiscantur in ea
classe Rhodiæ naues, atq; in his Euphranor, sine quo
nulla unquàm dimicatio maritima parum etiam feli-
citer cōfecta erat. At fortuna, quæ plerumq; eos, quos
plurimis beneficijs ornauit, ad duriores casum reser-
uat, superiorum temporum dissimilis Euphranorem
persequebatur. Nam cum ad Canopum uentum esset,
instructaq; utrinq; classis conflixisset, & sua consue-
tutine Euphranor primus prælium commisisset, &
illic triremem hostium perforasset, ac demersisset, pro-
ximam longius insecutus, parum ælriter insequentis
bus reliquis, circūuentus ab Alexandrinis est: cui substi-
dium nemo tulit, siue quod in ipso satis præsidij pro-
uirtute, ac felicitate eius putarent esse, siue quod ipsi
sibi timebant. Itaq; unus ex omnibus eo prælio bene-
rem gessit, solus cum sua quadriremi uictrice periit.
Sub idem tempus Mithridates Pergamenus magnæ
nobilitatis domi, scientiæq; in bello, & uirtutis fidei,
dignitatisq; in amicitia Cæsaris missus in Syriam, Ci-
liciamq; initio belli Alexandrini ad auxilia accersens
da, cum

da, cum magnis copijs, quas celeriter, & propensissima
 ciuitatum uoluntate, & sua diligentia confecerat, itinere
 pedestri, quo coniungitur Aegyptus Syria Pelu-
 lusium adduat. idq; oppidum firmo praesidio occupa-
 tum ab Achilla propter opportunitatem loci (namq;
 tota Aegyptus maritimo accessu Pharo, pedestri Pelu-
 sio, uelut claustris munita existimatur) repente mag-
 nis circumdatum copijs, multiplici praesidio pertina-
 ater propugnantibus, & copiarum magnitudine, quas
 integras uulneratis defessisq; subijciebat, & perseue-
 rantia, constantiaq; oppugnandi, quo die est aggressus,
 in suam redegit potestatem, praesidiumq; ibi suum
 collocauit. Inde re bene gesta Alexandriam ad Caesarem
 contendit. omnesq; eas regiones, per quas iter fa-
 ciebat, auctoritate ea, quae plerunq; adest uictori, pla-
 carat, atq; in amicitiam Caesaris redegerat. Locus est
 ferè regionum illarum nobilissimus, non ita longe ab
 Alexandria, qui nominatur Delta, quod nomen à si-
 militudine literae cepit. Nam pars quaedam fluminis
 Nili deriuata inter se duobus itineribus paulatim me-
 dium inter se spatium relinquens, diuersissimo ad lit-
 tus interuallo à mari coniungitur. Cui loco cum ap-
 propinquare Mithridatem Rex cognouisset, & tran-
 seundum ei flumen sciret, magnas aduersus eum copi-
 as misit, quibus uel superari, deleriq; Mithridatem,
 uel sine dubio retineri posse credebat. quemadmodum
 autem optabat eum uinci, sic satis habebat interclu-
 sum à Cesare à se retineri. Quae primae copiae flumen
 ff à Delta

LIBER

à Delta transire, & Mythridatū occurrere potuerunt, præliū commiserunt, festinantes præripere subsequen-
tibus uictoria societatem. Quorum impetum Mithri-
dates magna cum prudentia consuetudine nostra ca-
stris uallatis sustinuit. Cum uero incaute, atq; insolen-
ter succedere eos munitionibus uideret, eruptione un-
diq; facta, magnum numerum eorum interficit. quod
nisi locorum notiā reliqui se texissent, partimq; in-
naues, quibus flumen transierant, recipissent, fundi-
tus deleti essent: qui ut paululum ab illo timore se re-
crearunt, adiunctis ijs, qui subsequebantur, rursus
Mithridatem oppugnare cœperunt. Mittitur à Mi-
thridate nuntius Cæsari, qui rem gestā perferret. cog-
noscat ex suis eadem hæc accidisse Rex. ita penè sub
idem tempus & Rex ad opprimendum Mithridatem
proficisatur, & Cæsar ad recipiendum. celeriore flu-
minis Nili nauigatione Rex est usus, in qua magnam
& paratam classē habebat. Cæsar eodem itinere uti
noluit, ne nauibus in flumine dimicaret. Sed aramuce-
tus eo mari, quod Africæ partis esse dicitur, sicuti su-
pra demonstrauius, prius tamē Regis copijs occur-
rit, quàm is Mithridatem aggredi posset, cumq; ad se
uictorem incolumi exercitu recepit. Confederat cum
copijs Rex, loco natura munito, quod erat ipse exalta-
sior, planicies ex omnibus partibus subiecta. Tribus
autem ex lateribus uarijs genere munitionibus tegeba-
tur. Vnum latus erat adiectum flumini Nilo: alterum
editissimo loco ductum, ut partem castrorū obtineret.

Tertium

Tertium palude angebatur. Inter castra, & Caesaris iter flumen intercedebat angustum, altissimis ripis, quod in Nilum influebat. Aberat autem ab Regis castris milia passuum arctius septem. Rex cum hoc itinere uenire Caesarem comperisset, equitatum omnem, expeditosque delectos pedites ad id flumen misit, qui transitu Caesarem prohiberent, & eminus ex ripis praelium impar mirrent. nullum enim prociussum uirtus habebat, aut periculum ignauia subibat. quae res incendit dolore milites, equitesque nostros, quod tamdiu pari praelio cum Alexandrinis certaretur. Itaque eodem tempore equites Germani dispersi uada fluminis quærentes partim demissioribus ripis flumen tranarunt: & legionarij magnis arboribus excisis, quæ longitudine utramque ripam contingerent, proiectis, repentinoque aggere iniecto, flumen transierunt, quorum impetum adeo pertinuerunt hostes, ut in fuga spem salutis collocarent. Sed id frustra. namque ex ea fuga pauci ad Regem refugerunt, penè omni reliqua multitudine interfecta. Caesar re præclarissime gesta, cum subitum aduentum suum iudicaret magnum terrorem Alexandrinis iniecturum, protinus uictor ad Regis castra pertendit. hæc cum & opere magno uallata, & loci natura munita aduerteret, confertamque armatorum multitudinem collocatam in uallo uideret, lassos itinere, ac praeliando milites ad appugnanda castra succedere noluit. Itaque non magno intervallo relicto ab hoste, castra posuit. Postero die castellum, quod

ff 2

Rex in

LIBER

Rex in proximo uico nō longe à suis castris municrat, brachijsq; cum opere castrorum coniunxerat, uici obtinendi causa, Cæsar aggressus omnibus copijs expugnat. non quo id minori numero militum consequi difficile factu putaret, sed ut ab ea uictoria, perterritis Alexandrinis, protinus castra Regis oppugnaret. Itaq; eo cursu, quo refugientes Alexandrinos ex castello in castra sunt milites insecuti, munitionibus successerunt, acerrimeq; cūtinus præliari cœperunt. duabus ex partibus aditus oppugnationis nostris dabatur: una, qua liberum accessum haberi demonstraui. altera, qua mediocriter interuallum inter castra, & flumen Nilum habebat. maxima, & electissima Alexandrinorum multitudo defendebat eam partem, qua facillimum aditū habebat: plurimum autem proficiebant hostes in repellendis, uulnerandisq; nostris, qui in regione fluminis Nili propugnabant. diuersis enim telis nostri figebantur: aduersi ex uallo castrorum, auersi q; ex flumine, in quo multæ naues instructæ funditoribus, & sagittarijs nostros impugnabant. Cæsar cum uideret milites acrius præliari non posse, nec tamen multū profici propter locorum difficultatem, cumq; animum aduerteret ex ælissimum locum castrorum relictum esse ab Alexandrinis, quod & per se munitus esset, & studio partim pugnandi, partim spectandi decurrissent in eum locū, in quo pugnabatur, cohortes illò arcuire castra, & summum locum aggredi iussit: hisq; Carfulenum præfiat, & animi magnitudine, & rei militaris

taris scientia uirū præstantem. quò ut uentum est; paucis defendentibus munitionem, nostris contra militibus acerrime pugnantis, diuerso clamore, & prælio perterriti Alexandrini trepidantes in omnibus partibus discurrere cœperunt. quorum perturbatione nostrorum animi adeo sunt incitati, ut penè eodem tempore ex omnibus partibus, primi tamen editissimum locum castrorum caperent, ex quo decurrentes, magnā multitudinem hostium interfecerunt. quod periculum plerique Alexandrini fugientes, acruatim se de uallo præcipitauerunt in eam partem, quæ flumini erat adiuncta, horum primis in ipsa fossa munitionis magnam ui oppressis, ceteri faciliorem fugam habuerunt. constat fugisse ex castris Regem ipsum, receptumque in nauem, & multitudine eorum, qui ad proximas naues adnatabant, demerso nauigio perisse. Re feliciſſime, & leterrimeque gesta, Cæsar magnæ uictoriæ fiducia proximo terrestri itinere Alexandriam cum equitibus contendit, atque eam partem oppidi uictor introiit, quæ præsidio hostium tenebatur. neque eum consilium suum fefellerit, quin hostes eo prælio audito, nihil iam de bello essent cogitaturi. dignum adueniens fructum uirtutis, & animi magnitudinis tulit. omnis enim multitudo oppidanorum, armis proiectis, munitionibusque suis relictis, uestimenta sumpta, quæ supplices dominantes deprecari consueuerunt, sacrisque omnibus prolati, quorum religione precari offensos, iratosque animos Regum erant soliti, aduenienti Cæsari occurrerunt, seque

ff 3

ei dedit

LIBER

ei dederunt. Cæsar in fidem receptos consolatus, per
 hostium munitiones in suam partem oppidi magna
 gratulatione uenit suorum, qui non tantum bellum
 ipsum, ac dimicationem, sed etiam talem aduentū eius
 felicem fuisse letabantur. Cæsar Aegypto, atq; Alexi-
 andria potitus, Reges constituit, ut quos Ptolemæus
 testamento scripserat, atq; obtestatus erat populum
 Romanum ne mutarentur. nam maiore ex duobus pu-
 eris Rege amisso, minori tradidit regnum: maiori ex
 duabus filijs Cleopatraz, quæ manserat in fide, præsi-
 dijsq; eius, minorem Arsinoen, cuius nomine diu regi-
 nasse impotenter Ganymedem docuimus, deducere ex
 regno statuit, ne qua rursus noua dissensio, prius quàm
 diuturnitate confirmarentur Regis imperia, per ho-
 mines seditiosos nasceretur, legione ueterana sexta
 secum deducta, cæteras ibi relinquit, quo firmitus esset
 eorum Regum imperium, qui neq; amorem suorum
 habere poterant, quod fideliter permanserant in Cæ-
 saris amicitia, neq; uetustatis authoritatē, paucis die-
 bus Reges constituti: simul ad imperij nostri dignita-
 tem, utilitatēq; publicā pertinere existimabat, si per-
 manerent in fide Reges, prædijs eos nostris esse tu-
 tos, & hos, si essent in grati, posse ijsdem prædijs co-
 erceri. Sic rebus omnibus confectis, & collocatis, ipse
 itinere terrestri profectus est in Syriam. Dum hæc in
 Aegypto geruntur, Rex Deiotarus ad Domitiū Cal-
 uinum, cui Cæsar Asiam, finitimasq; Prouincias ad-
 ministrandas tradiderat, uenit oratum, ne Armeniam
 minorē

minorem regnum suum, neue Cappadociam regnum Ariobarzanis, possideri, uastariq; pateretur à Pharnacæ, quo malo nisi liberarentur, imperata sibi facere, pecuniamq; promissam Cæsari non posse se persolvere. Domitius non tantum ad explicandos sumptus rei militaris, cum pecuniam necessariam esse iudicaret, sed etiam turpe populo Ro. & Cæsari uictori, sibiq; infame esse statueret, regna sociorum. atq; amicorum ab externo Rege occupari, nuntios confestim ad Pharnacem misit, Armenia, Cappadociaq; deederet, neue occupatione belli ciuilibus populi Ro. ius, maiestatemq; tentaret. Hanc denuntiationem, cum maiorem uim habituram existimaret, si propius eas regiones cum exercitu accessisset, ad legiones profectus, unam ex tribus. XXXVI. secum ducit, duas in Aegyptum ad Cæsarem mittit, literis eius euocatas, quarum altera in bello Alexandrino non occurrit, quod itinere terrestri per Syriam erat missa. Adiungit. Cn. Domitius legioni. XXXVI. duas à Deiotaro, quas ille disciplina, atq; armatura nostra complures annos constitutas habebat, equitesq; centum, totidemq; ab Ariobarzane sumit, mittit. P. Sextium ad. C. Prætorium quæstorem, ut legionem adduceret, quæ ex tumultuarijs militibus in Ponto confecta erat: Quintumque Paciscium in Ciliciam ad auxilia accersenda: quæ copię celeriter omnes iussu Domitij Comana conueuerunt. Interim legati à Pharnace responsum referunt, Cappadocia se decessisse, Armeniam minorem recepisse,

ff 4 quàm

LIBER

quàm paterno nomine iure obtinere deberet, denique eius regni causa integra Cæsari seruarietur. paratum enim se facere, quod is statuisset. P. Domitius cum animum aduerteret eum Cappadoëa decessisse, non uoluntate adductum, sed necessitate, quod facilius Armeniam defendere posset, subiectam suo regno, quàm Cappadoëam longius remotam, quodq; omneis treis legiones adducturum Domitium putasset: ex quibus cum duas ad Cæsarem missas audisset, audaciusq; in Armenia substitisset, perseuerare coepit, ut eo quoq; regno decederet. Neq; enim aliud ius esse Cappadoëæ, atq; Armeniæ, nec iuste eum postulare, ut in Cæsaris aduentu res integra differretur. id enim esse integrum, quod ita esset, ut fuisset. His responsis datis, cum ijs copijs, quas supra scripsi, profectus est in Armeniam, locisq; superioribus iter facere instituit. Nam ex Ponto à Comanis iugum editum syluestre est pertinens in Armeniam minorem, quo Cappadoëa finitur ab Armenia: cuius itineris hæ erant certæ opportunitates, quod in locis superioribus nullus impetus repentinus accidere hostium poterat, & quod Cappadoëa his iugis subiecta magnam commeatus copiam erat subministratura. Complures interim legationes Pharnaces ad Domitium mittit, quæ de pace agerent, regraq; munera Domitio ferrent. ea constanter omnia aspernabatur: nec sibi quicquàm fore antiquius, quàm dignitatem populi Ro. & regna sociorum recuperare, legatis respondebat, magnis & cōtinuis itineribus confectis,

fectis, cum aduenteret ad Nicopolim, quod oppidum in Armenia minore positum est, plano ipsum loco, montibus tamē altis ab duobus lateribus obiectis, satis magno intervallo ab oppido remotis, castra posuit longe à Nicopoli arāter millia passuum septem. Quibus ex castris, cum locus angustus, atq; impeditus esset transcendendus, Pharnaces in insidijs delectos pedites, omnesq; penē disposuit equites. magnam autem multitudinem pecoris intra eas fauces dissipari iussit, paganosq; & oppidanos in his locis obuersari, ut si amicus Domitius eas angustias transiret, nihil de insidijs suspicaretur, cum in agris, & pecora, & homines animaduerteteret uersari, tanquā amicorum aduentu: Sin uero, ut in hostium fines ueniret, praeda diripienda milites dissiparentur, dispersiq; cederētur. Hæc cum administraret, nunquā tamen intermittebat, legatos de pace, atq; amicitia mittere ad Domitium, cum hoc ipso crederet cum facilius decipi posse. At contra spes pacis Domitio in eisdem castris morandi attulit causam. Ita Pharnaces amissa proximi temporis occasione, uertutus, ne cognoscarentur insidiæ, suos in castra reuocauit. Domitius postero die propius Nicopolim accessit, castraq; oppido contulit: quæ dū muniunt nostri, Pharnaces aciem instruxit suo more, atq; instituto. in fronte enim simplia directæ acie cornua trinis firmabantur subsidijs, eadem ratione hæc media collocabantur acie, duobus dextra, sinistraq; interuallis, simplicibus ordinibus instructis, perfecit inæptum castrorum opus

ff 5 Domiti

LIBER

Domitius, parte copiarum pro uallo instructa. Proxima nocte Pharnaces interceptis tabellarijs, qui de Alexandrinis rebus literas ad Domitium ferebant, cognoscit Cæsarem magno in periculo uersari, flagitareq; à Domitio, ut quamprimum sibi subsidia mitteret, propiusq; ipse Alexandriam per Syriam accederet, qua cognita re, Pharnaces uictoriæ loco ducebat, si trahere tempus posset, cum discedendum celeriter Domitio putaret. Itaq; ab oppido, qua facillimum accessum, & equissimum ad dimicandum nostris uidebat, fossas duas directas, non ita magno medio interuallo relicto, quatuor pedum altitudinis in eum locum deduxit, quo longius constitucrat suam non producere ad eam. Inter has fossas acie semper instruebat. equitatum autem ab lateribus omnem extra fossam collocabat, qui neq; aliter utilis esse poterat, & multum numero anteibat nostrum equitatum. Domitius autem, cum Cæsaris magis periculo, quam suo commoueretur, neq; se tuto discessurum arbitraretur, si conditiones quas reiecerat, rursus appeteret, aut sine causa discederet, ex propinquis castris in eam exeratum eduxit, tricesimam sextam legionem in dextro cornu collocauit, Ponticam in sinistro, Deiotari legiones in media aciem contulit: quibus tamen angustissimum frontis reliquit interuallum, reliquis cohortibus in insidijs locatis: sic utrinq; acie instructa processum est ad dimicandum. Signo sub idem tempus ab utroq; dato, concurritur acriter, uarieq; pugnatur. Nam tricesima sexta le-

xta legio, cum extra fossam in equitatum Regis impe-
 tum fecisset, adeo secundum prælium fecit, ut mœni-
 bus oppidi succederet, fossamq; transiret, aduersosq;
 hostes aggrediretur. At Pontica ex altera parte legio,
 cum paululum auersa hostibus cessisset, fossam autem
 circuire acies secundo conata esset, ut aperto latere ag-
 grediretur hostem in ipso transitu fossæ confixa, &
 oppressa est. Deiotari uero legiones uix impetum sus-
 tinuerunt. Ita uictrices Regis copię cornu suo dextro
 mediaq; acie conuerterunt se ad triæsimam sextam le-
 gionem: quæ tamen fortiter uincantium impetum sus-
 tinuit, magnis copijs hostium circumdata, præsentissi-
 mo animo pugnans, in orbem se recepit ad radices mon-
 tium, quo Pharnaces insequi propter iniquitatem loci
 noluit. Ita Pontica legione penè tota amissa, magna
 parte Deiotari militum interfecta, triæsimæ sextæ le-
 giõ in loca se superiora contulit, non amplius ducen-
 tis quinquaginta desyderatis. Cæderunt eo prælio
 splendidi, ac illustres uiri nonnulli equites Romani.
 Quo tamen incommodo Domitius accepto, reliquias
 exercitus dissipati collegit, itineribusq; tutis per Cap-
 padociam se in Asiam recepit. Pharnaces rebus secun-
 dis elatus, cum de Cæsare ea, quæ optabat, speraret,
 Pontum omnibus copijs occupauit, ibiq; & uictor, &
 crudelissimus Rex, cum sibi fortunam parternam fe-
 liciore euentu destinaret, multa oppida expugnauit,
 bona ciuium Romanorum, Ponticorumque diripi-
 uit: supplicia constituit in eos, qui aliquam formæ,
 atque

LIBER

atq; etatis commendationem habebant, eaq; quæ mor-
te essent miseriora, Pontumq; nullo defendente, patri-
num regnũ se recepisse glorians, obtinebat. Sub idem
tempus in Illyrico est incommodũ acceptum, quæ Pro-
uin-^{cia} superioribus mensibus retenta, non tantum sine
ignominia, sed etiam, cum laude erat. Namq; cõ mis-
sus æstate cum duabus legionibus. Q. Cornificius Cæ-
saris quæstor pro prætore, quamquàm erat Prouin-^{cia}
minime copiosa ad exercitus alendos, & finitimo
bello, ac dissensionibus uasata, & confecta, tamẽ pru-
dencia, ac diligentia sua, quod magnam auram suscipi-
ebat, ne quò temere progredieretur, & recepit, & de-
fendit. namq; & castella complura locis editis posita,
quorum opportunitas castellanos impellebat ad decur-
siones faciendas, & bellum iuferendum, expugnauit,
eaq; præda milites donauit. quæ & si erat tenuis, ta-
men in tanta Prouinciæ desperatione erat grata, præ-
sertim uirtute parata, & cum Octavius ex fuga Phari-
saliæ prælii magna classe in illum se sinum cõtulisset,
paucis nauibus Hiadertinorum, quorũ semper in rem
publicam singulare constiterat offi-^{ciũ}, dispersis Octa-
uianis nauibus erat potitus, ut uel classe dimicare pos-
set adun-^{ctis} captiuis, nauibus sociorum, cum diuersis-
simâ parte orbis terrarum. Cn. Pompeium uictor Cæ-
sar sequeretur, compluresq; aduersarios in Illyriam
propter Macedoniæ propinquitatem, se reliquis ex fu-
ga collectis, compulisse audiret, literas ad Gabinium
mittit, uti cum legionibus Tyronũ, quæ nuper crant
cõscrip

conscriptæ, proficiſcæretur in Illyriam: coniunctisq;
 copijs cum. Q. Cornificio, ſi quod periculum Prouin-
 ciæ inferretur, depelleret. Sin ea non magnis copijs
 tutæ eſſe poſſet, in Macædoniam legiones adducerent.
 omnem enim illā partem, regionemq; uiuo. Cn. Pom-
 peio bellum inſtauraturam eſſe credebat. Gabinius,
 ut in Illyriam uenit, hyberno tempore anni, ac diffi-
 cili, ſiue copioſiorem Prouinciā exiſtimans, ſiue mul-
 tum fortunæ uictoris Cæſaris tribuens, ſiue uirtute, &
 ſcientia ſua conſiſus, quæ ſæpe in bellis periclitatus,
 magnas res, & ſcundas ductu auſuq; ſuo geſſerat,
 neq; Prouinciæ facultatibus ſubleuabatur, quæ partim
 erat exinanita, partim infidelis, neq; nauibus inter-
 cluſo mari tempeſtatibus, commeatus ſupportari pote-
 rat, magnisq; difficultatibus coactus, non ut uolebat,
 ſcd ut neceſſe erat, bellum gerebat. ita cum duriffimis
 tempeſtatibus propter inopiam caſtella, aut oppida
 expugnare cogeretur, crebra incommoda accipiebat:
 adeoq; eſt à Barbaris contemptus, ut Salonam ſe reci-
 piens in oppidum maritimū, quod ciues Romani for-
 tiſſimi, fideliffimiq; incolebant, in agmine dimicare
 ſit coactus. Quo prælio duobus millibus militum am-
 plius amiſſis, Centurionibus. XXXVIII. Tribunis
 IIII. cum reliquis copijs Salonam ſe recepit: ſummaq;
 ibi difficultate rerum omnium preſſus paucis menſi-
 bus morbo periit, cuius & infelicitas uiui, & ſubita
 mors in magnam ſpem Oſtauium adduxit, Prouinciæ
 potiundæ; quem tamen diutius in rebus ſcundis, &
 fortuna

LIBER

fortuna, quæ plurimum in bellis potest, diligentiaq;
Cornificij, & uirtus Vatinij uersari passa nõ est. Va-
tinijus Brundusij cum esset, cognitis rebus quæ gesta
erant in Illyriam, cū crebris literis Cornificij, ad au-
xilium Prouinciæ ferendum euocaretur, & M. Octa-
uium audiret cum Barbaris fœdera percuississe, cōplu-
ribusq; locis nostrorum militū oppugnare præsidia,
partim classe per se, partim pedestribus copijs per Bar-
baros, & si graui uoletudine affectus uix corporis ui-
ribus animum sequebatur, tamen uirtute uia in com-
modum nature, difficultatesq; hyemis, & subitæ præ-
parationes. Nam cū ipse paucas in portu naues lon-
gas haberet, literas ad Achaïam, atq; Calenum misit,
ut sibi classẽ mitteret. quod cū tardius fieret, quàm
periculum nostrorū flagitabat, qui sustinere impetum
Octauij non poterant, nauibus a cœuarijs, quarū nume-
rus erat satis magnus, magnitudine quàm non satis
iusta ad præliandum, rostra imposuit. Has adiunctas
nauibus longis, & numero classis aucto militibus ue-
teranis impositis, quorū magnam copiam habebat, ex
omnibus legionibus, qui numero egrorū relictĩ erant
Brundusij, cū exeratus in Græciam transportaretur,
profectus est in Illyricum: maritimasq; nonnullas ciui-
tates, quæ defecerāt, Octauioq; se tradiderant, partim
reapiebat, partim remanentes in suo consilio, præter-
uehebatur. nec sibi ullius rei moram, necessitatẽq;
iniungebat, qui quàm celerrime posset, ipsum Octa-
uium persequeretur. Hunc oppugnantem Epidaurum
terra

terra, mariq; , ubi nostrum erat præsidium, aduentu suo discedere ab oppugnatione cogit, præsidiumq; nostrum recepit. Octavius, cum Vatiniū classem magna ex parte confectam ex nauiculis ætuarijs habere cognouisset, confusus sua classe, substitit ad Insulam Thauridem, quare regione Vatinius insequens nauigabat, non quod Octaviū ibi restitisse sciret, sed quod eum longius progressum insequi decreuerat. Cum propius Thauridem accessisset, distensis suis nauibus, quod & tempestas erat turbulenta, & nulla suspitio, hostis repente aduersam ad se uenientem nauem antennis ad medium malum demissis, instructam propugnatoribus animaduertit. Quod ubi conspexit, ælriter uela subduci, demittiq; antennas iubet, & milites armari, & uexillo sublato, quo pugnandi dabat signum, quæ primæ naues subsequiebantur, idem ut facerent, significabat: parabant se Vatiniani repente oppressi, parati deinceps Octauiani ex portu proædebāt. Instruitur utrinque acies, ordine disposita magis Octauiana, paratior militum animis Vatiniana. Vatinius, cum animaduerneret, neque nauium se magnitudine, neque numero parem esse futura dimicationi, fortunæ rem committere maluit. Itaque primus sua quinquerei in quadrirem ipsius Octauij impetum fecit: ælerrime, fortissimeq; cōtra illo remigante, naues aduersæ rostris concurrunt adeo uehementer, ut nauis Octauiana rostro disasso, ligno contineretur. committitur acriter reliquis locis prælium,

concur

LIBER

concurriturq; ad duces maxime : nam , cum suo quisq;
 auxilium ferret , magnum comminus in angusto mari
 praelium factum est : quantoq; coniunctis magis nauibus
 cōfligendi potestas dabatur , tanto superiores erāt
 Vatiniiani , qui admiranda uirtute ex suis nauibus in
 hostium naues transilire non dubitabant , & dimicatio-
 ne æquata longe superiores uirtute , rem feliater ger-
 rebant : deprimitur ipsius Octauij quadriremis , multæ
 præterea capiuntur , aut rostris perforatæ merguntur :
 propugnatores Octauiani partim in nauibus iugulan-
 tur , partim in mare præcipitantur : ipse Octavius se in
 scapham confert , in quam plures cum confugerent , de-
 pressa scapha , uulneratus tamen ad suū Myo-
 paronem . cō receptus , cum præliū nox dirimeret , tem-
 pestate magna uelis profugit . sequuntur hunc suæ na-
 ues nonnullæ , quas cæsus ab illo periculo uendicarat . At
 Vatinius re bene gesta reæptui cænit , suisq; omnibus
 incolumibus , in eum se portum uictor reæpit , quo ex
 portu classis Octauiana ad dimicandum proæsserat .
 Caput ex eo prælio pentiremem unam , triremes du-
 as , dycrotas octo , compluresq; remiges Octauianos .
 posteroq; ibi die fuit , dum suas , captiuasq; naues reser-
 ceret . post diem tertium contendit in insulam Issam ,
 quod eò se recepisse ex fuga credebat Octaviū . Erat
 nobilissimum regionum carum oppidum , coniunctissi-
 mumq; Octauio : quò ut peruenit , oppidani suppli-
 cæs se Vatiniio dederunt . comperitq; ipsum Octaviū ,
 paruis , paucisq; nauigijs uento secundo regionē Græ-
 cæ peti-

ãe petiſſe, inde ut Sialia, deinde Africam caperet. Ita
 breui ſpatio re præclariffime geſta, Prouincia recepta,
 & Cornificio reddita, claſſe aduerſariorum ex illo to
 to ſinu expulſa, uictor ſe Brundufium incolumi exer
 citu, & claſſe recepit. His autem temporibus, quibus
 Caſar ad Dyrrhachium Pompeiũ obſidebat, & præ
 lio Pharfali rem feliãter gerebat, Alexandriaq; cum
 periculo magno, tum etiam maiore periculi fama, di
 micabat, Caſſius Longinus in Hiſpania pro prætorẽ,
 Prouinciæ ulteriores obtinendæ cauſa relictus, ſiue
 conſuetudine naturæ ſuæ, ſiue odio, quod in illam pro
 uinciam ſuſceperat quæſtor, ex inſidijs ibi uulneratus,
 magnas odij ſui ſecurat acceſſiones, quod uel ex con
 ſcientia ſua, cum de ſe mutuo ſentire Prouinciã cre
 deret, uel initis ſignis, & testimonijs eorum, qui diffi
 culter odia diſſimulãt, animaduertere poterat, & com
 penſare offenſionem Prouinciæ exercitus amore capi
 ebat. Itaq; cum primum in unum locum exercitũ con
 duxit, ſeſtertia. C. militibus eſt pollicitus: nec multo
 poſt, cum in Luſitania Medobregam oppidum, mon
 temq; Herminium expugnaffet, quò Medobregenſes
 confugerant, ibiq; imperator eſſet appellatus, iterum
 ſeſtertij. C. milites donauit: multa præterea. & mag
 na præmia ſingulis conædebat, quæ ſpetioſum redder
 bant præſentem exercitus amorem, paulatim tamen,
 & occulte militarem diſciplinam, ſeueritatẽq; mi
 nuebant. Caſſius legionibus in hyberna diſpoſitis, ad
 ius diendum Cordubam ſe recepit: cõtractumq; in ea

LIBER

es alienum grauissimis oneribus Prouinciæ constituit exoluere: & ut largitionis postulat consuetudo per causam liberalitatis spediendam, plura largitori querebantur, pecuniæ locupletibus imperabantur: quas Longinus sibi expensas ferri, non tantum patiebatur, sed etiam cogebat: in gregem locupletium simultatū causæ tenues conijciebantur, neq; ullum genus quæstus, aut magni, & euidentis, aut minimi, & sordidi, prætermittebatur, quo domus, & tribunal imperatoris uacaret. nemo erat, qui modo aliquam iacturam facere posset, quin aut uadimonio teneretur, aut in reos referretur. Ita etiam magna sollicitudo periculorum ad iacturas, & detrimenta rei familiaris, adiungebantur. Quibus de causis accidit, ut, cum Longinus imperator eadem faceret, quæ fecerat quæstor, similia rursum de morte eius prouinciales consilia mirent. Horū odium confirmabant nonnulli familiares eius, qui, cū in illa societate uersarentur rapinarum, nihilo minus oderant eum, cuius nomine peccabant, sibiq; quod rapuerant, acceptū ferebant, quod interciderat, aut erat interpellatum, Cæsio assignabant, quintam legionem nouam conscribit, augetur odium & ex ipso delectu & sumptu additæ legionis. complentur equitum tria millia, maximisq; onerantur impensis, nec Prouinciæ datur ulla requies. interim literas accepit à Cæsare, ut in Africam exeratum traijceret, perq; Mauritaniā ad fines Numidiæ perueniret, quod magna. Cn. Pompeio Iuba Rex miserat auxilia, maioraque missurus existit.

existimabatur, quibus literis acceptis insolenti uoluptate efferebatur, quod sibi nouarum Prouinciarum, & fertilissimi regni tanta oblata esset facultas. Itaque ipse in Lusitaniam proficiscitur ad legiones accersendas, auxiliaque adducenda: artis hominibus dat negotium, ut frumentum nauesque centum prepararentur, pecunieque describerentur, atque imperarentur, ne qua res, cum redisset, moraretur. reditus eius fuit celerior omnium opinione, non enim labor, aut uigilantia cupienti praesertim aliquid Cassio deerat: exercitu coacto in unum locum, castris ad Cordubam positus, pro concione militibus exponit, quas res Caesaris iussu gerere deberet, polliceturque ijs, cum in Mauritaniam traiecisset, sestertia se daturum. quintam fore in Hispania legionem: ex concione se Cordubam recepit. coque ipso die meridiana hora, cum in Basilicam iret, quidam Minutius Silo cliens. L. Racilius libellum, quasi aliquid ab eo postularet ut miles, ei tradit, deinde post Racilius, nam is latus Cassii tegebat, quasi responsum ab eo peteret, celeriter dato loco, cum se insinuasset, sinistra corripit eum, dextraque bis ferit pugione: clamore sublato fit a coniuratis impetus uniuersis. Munatius Flaccus proximum gladio traiecit lictorem. Hoc interfecto. Q. Cassium legatum uulnerat. Ibi. T. Valsius, & L. Mergilio simili confidentia Flaccum municipem suum adiuuant. erant enim omnes Italicensis. ad ipsum Longinum. L. Licinius Squillus inuolat, iacentemque leuibus sauciat plagis. concurritur

LIBER

ad Cassium defendendū. Semper enim Berones, compluresquæ euocatos cum telis secum habere. consueverat, à quibus cæteri intercluduntur, qui ad eadem faciendum subsequerentur. quo in numero fuit Calphurnius Saluianus, & Manilius Tuscus. Minutius inter saxa, quæ iaciebantur, in itinere fugiens opprimitur, & relato ad domum Cassio, ad eum deducitur. Racilius in proximam se domum familiaris sui confert, dum certum cognosceret, confectus ne Cassius esset: Laterensis, cum id non dubitaret, accurrit lætus in castra, militibus uernaculis, & secundæ legionis, quibus odio sciebat præcipue Cassium esse, gratulatur. Tollitur à multitudine in tribunal, prætor appellatur. Nemo enim in Prouincia natus, aut uernaculæ legionis miles: aut diuturnitate iam factus prouincialis, quo in numero erat secunda legio, non cū omni Prouincia consenserat in odio Cassij. Nam legiones trigessimam, & uigesimā primam paucis mensibus in Italia scriptas, Cæsar attribuerat Longino, quinta legio ibi nuper erat confecta. Interim nuntiatur Laterensi uiuere Cassium: quo nuntio dolore magis permotus, quàm animo perturbatus, reficit celeriter se, & ad Cassium uisendum proficiscitur. Re cognita, trigesima legio signa Cordubam infert ad auxilium ferendum imperatori suo. Facit hoc idem uigesima prima: subsequitur has quinta. cū duæ legiones reliquæ essent in castris, secundarij ueriti ne soli relinquerentur, atq; ex eo quid sensissent, indicaretur, secuti sunt factum

Etiam superiorum: permansit in sententia legio uerna-
 cula, nec ullo timore de gradu deiecta est. Cassius eos
 qui nominati erant conscij cædis, iubet comprehen-
 di. Legionem quintam in castra remittit cohortibus,
 XXX retentis. Indicio Minutij cognosci L. Lateren-
 sem, & Anniū Scapulam maximæ dignitatis, &
 gratiæ prouincialem hominē, sibiq; tam familiarem;
 quā Laterensem, & Raciliū, in eadem fuisse con-
 iuratione. Nec diu moratur dolorem suum, quin eos
 interfici iubeat. Minutium libertis tradit excrucian-
 dum. Item Calpurnium Saluiānū, qui proficitur indi-
 um, coniuratorumq; numerum auget, uere, ut quidam
 existimant, ut nonnulli queruntur, coactus. Iisdem cru-
 ciatibus affectus L. Mæcelio Squillus nominant plu-
 res, quos Cassius interfici iubet, exceptis ijs, qui se pe-
 cunia redemerunt. Nam palam sestertijs decem cū Cal-
 furnio paciscitur: & cum. Q. Sextio quinquaginta:
 qui si maxime nocentes sunt multati, tamen periculū
 uitæ, dolorq; uulnerum pecunia remissus, crudelitātē
 cum auaritia certasse significabat. Aliquot post diebus
 literas à Cæsare missas accipit, quibus cognoscit Pom-
 peium in acie uictū amissis copijs fugisse. Quare cog-
 nita, mistam dolori uoluptatē capiebat; uictoriæ nun-
 tius leticiam exprimebat, confectum bellum licentiam
 temporum intercludebat. Sic erat dubius animus, utrū
 nihil timere, an omnia licere, mallet. Sanatis uulneri-
 bus, accersit omnes, qui sibi pecunias expensas tulerāt,
 acceptasq; eas iubet referri: quibus parum uidebatur

LIBER

imposuisse oneris, ampliorem pecuniā imperat. Aequa autē ratione delectum instituit, quos ex omnibus conuentibus, colonijsq; conscriptos, transmarina militia perterritos, ad sacramenti redemptionē uocabat. Magnum hoc fuit uectigal, maius tamen creabat odiū. His rebus cōfectis totum exerātum lustrat. Legiones, quas in Africa ducturus erat, & auxilia mittit ad Traiectum. Ipse clāse, quam parabat, ut inspiceret Hispalim accedit, ibiq; moratur, propterea quod edictū tota Prouinciā proposuerat, ut quibus pecunias imperasset, neq; contulissent, se adirent. quæ euocatio uehementer omneis turbauit. Interim. L. Titius, qui eo tempore Tri. milit. legionis uernacula fuerat, nuntiāt fama, legionem trigesimam, quam. Q. Cassius legatus simul ducebat, cum ad oppidum Leptim castra haberet, seditione facta, Centurionibus aliquod occisis, qui signa tolli non patiebantur, discessisse, & ad secundam legionem contendisse, quæ ad fretum alio itinere ducebatur. Cognita re, noctu cum. V. cohortibus undeuicesimanorum egreditur, mane peruenit. Ibi eum diem, ut quid ageretur perspiceret, moratus, Carbonam contendit. Hic, cum legio trigesima, & uigesima prima, & cohortes quatuor, & quinta legio, totusq; cōuenisset equitatus, audit quatuor cohortes à uernaculis oppressas ad Obuculam, cum his ad secundam peruenisse legionem, omnesq; ibi se coniunxisse, & T. Torium Italicensem duam delegisse. Celriter habito consilio, Marcellum Cordubam, ut eam in potestate retineret,

Q. Cassiū

Q. Cassium legatum Hispalim mittit. Paucis ei diebus affertur conuentum Cordubensem ab eo defeasse, Marcellumq; aut uoluntate, aut necessitate adductum (namq; id uarie nuntiabatur) consentire cum Cordubensibus, duas cohortes legionis quintæ, quæ fuerant Cordubæ in præsidio, idem facere. Cassius his rebus in ænsus, mouet castra, & postero die Segouiam ad flumen Silicense uenit. ibi habita concione, militum tentat animos, quos cognoscat non suos, sed Cæsaris absentis causa sibi fidissimos esse, nullumq; periculum deprecaturus, dum per eos Cæsari Prouincia restituere-
tur. Interim Torius ad Cordubam ueteres legiones adducit, ac ne dissensionis initium natum scditiosa militum, suaq; uideretur natura, Simul, ut contra. **Q.** Cassium, qui Cæsaris nomine maioribus uiribus uti uidebatur, æque potentem opponeret dignitatem. Cn. Pompcio se Prouinciã recuperare uelle palàm dictitabat. Et forsitan etiam hoc fecerit odio Cæsaris, & amore Pompeij, cuius nomen multũ poterat apud eas legiones, quas M. Varro obtinuerat, sed id quamente commotus fecerit, coniectura sari potest. Certe hoc præ se Torius ferebat. Milites adeo fatebantur, ut. Cn. Pompeij nomen in scutis inscriptum haberent: frequens legionibus conuentus obuiam prodit: neque tantum uirorum, sed etiam matrum familias, ac prætextatorũ: deprecaturq; ne hostili aduentu Cordubam diriperent. Nam se contra Cassium sentire cum omnibus, contra Cæsare ne facere cogerentur,

LIBER

orare. Tante multitudinis precibus, & lachrymis ex-
 eratus commotus, cum uideret ad Cassium persequen-
 dum nihil opus esse. Cn. Pompeij nomine, & memo-
 ria, tamq; omnibus Cæsarianis, quàm Pompeianis.
 Longinum esse in odio, neq; se conuentum, neq; M.
 Marcellum contra Cæsaris causam posse perduere, no-
 men Pompeij ex sacris detraxerunt: Marcellum, qui se
 Cæsaris causam defensorū profitebatur, ducem asue-
 runt, prætorēq; appellarunt, & sibi conuentum ad-
 iunxerunt, castraq; ad Cordubam posuerunt. Cassius
 eo biduo arāter quatuor millia passuum à Corduba à-
 tra flumen Betim, in oppidi conspectu, loco excelsō fa-
 cit castra. literas ad Regem Bogudem in Mauritaniā,
 & ad M. Lepidum procons. in Hispaniam atteriorem
 mittit: subsidio sibi, Prouinciæq; Cæsaris causa quàm
 primū ueniret. ipse hostili modo Cordubensium agros
 uastat, ædificia incendit. Cuius rei deformitate, atq; in-
 dignitate legiones, quæ Marcellum sibi ducem coepe-
 rant, ad eum concurrerunt, ut in aciem educerentur,
 orant, priusq; confligendi sibi potestas fieret, quàm
 cum tanta contumelia nobilissimæ, carissimæque pos-
 sessiones Cordubensium in conspectu suo rapinis, fer-
 ro, flammaq; consumerentur. Marcellus, cum conflige-
 re miserrimum putaret, quod & uictoris, & uicti de-
 trimentum ad eundem Cæsarem esset redundaturū,
 neq; suæ potestatis esset, legiones Betim traducit, atq;
 aciem instruit. Cum Cassium contra pro castris suis
 aciem instruxisse loco superiore uideret, causa inter-
 posita,

positi, quod is in equum non descenderet, Marcellus militibus persuadet, ut se in castra recipiant. Itaque copias reducere coepit. Cassius quo bono ualebat, Marcellumque infirmum esse sciebat, aggressus equitatu legionarios se recipientes, complures nouissimos in fluminis ripis interficit, cum hoc detrimento, quid transitus fluminis uitij, difficultatisque haberet, cognitum esset, Marcellus castra Betim transfert, crebroque uterque legiones in aciem educit, neque tamen configitur propter locorum difficultates. Erat copiis pedestribus multo firmior Marcellus. habebat enim ueteranos legiones, multisque praelijs expertas, Cassius fidei magis, quam uirtuti legionum confidebat. Itaque cum castra castris collata essent, et Marcellus locum idoneum castello cepisset, quo prohibere aqua Cassianos posset, Longinus ueritus, ne genere quodam obsidionis clauderetur in regionibus alienis, sibique infestis, noctu silentio ex castris proficiscatur, celerique itinere Vllam contendit. quod sibi fidele esse oppidum credebat: ibi adeo coniuncta ponit moenibus castra, ut et loci natura (namque Vlla in edito monte posita est) et ipsa munitione urbis, undique ab oppugnatione tutus esset. Hunc Marcellus insequitur, et quam proxime potest Vllam, castra castris confert: locorumque cognita natura, quo maxime rem deducere uolebat, necessitate est adductus, ut neque confligeret, cuius si rei facultas esset, resistere incitatis militibus non poterat, neque uagari Cassium latius pateretur, ne plures ciuitates ea paterentur, quae

LIBER

tur, quæ passi crant Cordubenses. Castellis idoneis locis collocatis, operibusq; in circuitu oppidi continuatis Vllam, Cassiumq; munitionibus clausit, quæ priusquam perficerentur, Longinus omnem suum equitatum emisit, quem magno sibi usui fore credebat, si pabulari, frumentariq; Marcellum non pateretur. Magno autem impedimento si clausus obsidione, & inutilis necessarium consumeret frumentum. Paucis diebus literis Cassij acceptis, Rex Bogud cum copijs uenit, adiungitq; ei legionem, quam secum adduxerat, compluresq; cohortes auxilias Hispanorum: namq; ut in ciuilibus dissensionibus accidere consuevit, ita temporibus illis in Hispania nonnullæ ciuitates rebus Cassij studebant, plures Marcellis fauebant. Accedit cum copijs Bogud ad exteriores Marcelli munitiones, pugnatur utrinq; acriter, crebroq; ut accidit, fortuna sepe ad utrumq; transferente uictoria, nec tamen unquam ab operibus depellitur Marcellus. Interim Lepidus ex alteriore Prouincia cum cohortibus legionarijs trigintaquinq; magnoq; numero equitum, & reliquorum auxiliorum uenit ea mente Vllam, ut sine ullo studio contentiones Cassij, Marcelli q; componeret. Huic uenienti sine dubitatione Marcellus se credit, atq; offert. Cassius contra suis se tenet praesidijs, siue eo, quod plus sibi iuris deberi, quam Marcellis existimabat, siue eo, quod ne praecipuus animus Lepidi esset obsequio aduersarij, uerebatur. ponit ad Vllam castra Lepidus, neque habet à Marcellis quicquam diuisi, ne pugne-

pugnetur interdicat: ad exeundum Cassium inuitat, fidemq; suam in re omni interponit. Cum diu dubitasset Cassius, quid sibi faciendū, quid ue Lepido esset credendum, neq; ullum exitum consilij sui reperiret, si permaneret in sententia, postulabat, uti munitiones disijcerentur, sibiq; liber exitus daretur: non tantum inducijs factis, sed prope iam constituta opera cum complanarent, custodiæq; munitionum essent deductæ, auxilia Regis in id castellum Marcelli, quod proximum erat regijs astris, neq; opinantibus omnibus, si tamen in omnibus fuit Cassius, nam de huius conscientia dubitabatur, impetum fecerunt, compluresq; ibi milites oppreßerunt, quod nisi celeriter indignatione, & auxilio Lepidi prælium esset diremptum, maior calamitas esset accepta. Cum iter Cassio patefactū esset, castra Marcellus cum Lepido coniungit. Lepidus eodem tempore, Marcellusq; Cordubam cū suis proficiscitur. Narbonem sub idem tempus Trebonius procons. ad Prouinciā obtinendam uenit. de cuius aduentu, ut cognouit Cassius, legiones, quas secum habuerat, equitatumque in hyberna distribuit. Ipse omnibus suis rebus celeriter correptis Malacā contendit, ibique aduerso tempore nauigandi naues conscendit, ut ipse prædicabat, ne se Trebonio, & Lepido, & Marcello committeret: ut amici eius dictabant, ne per eam Prouinciā minore cū dignitate iter faceret, cuius magna pars ab eo defecerat: ut ceteri existimabant, ne pecunia illa ex infinitis rapinis cōfecta in pote

LIBER

in potestatem cuiusquàm ueniret. Progreßus secunda
ut hyberna tempestate, cum in Iberum flumen noctis
uitandæ causa se contulisset, inde, paulo uehementiore
tempestate nihilo periculosius se nauigaturum credēs,
profectus aduersis fluctibus occurrentibus ostio flumi-
nis in ipsis fauibus, cum neq; flectere nauem propter
uim fluminis, neq; directā tantis fluctibus tenere pos-
set, demersa nauis perijt. Cū in Syriā Cæsar ex Aegyp-
to uenisset, atq; ab his, qui Roma uenerant ad eū, cog-
nosceret, literis q; urbanis animaduerteret multa Ro-
mæ male, & inutiliter administrari, neq; ullam partē
Reipub. satis commode geri, quod & contentionibus
tribunitijs pernitiōse seditiones orirentur, & ambitio-
ne, atq; indulgentia Tribunorum militum, & qui le-
gionibus præerant, multa contra morem, consuetudi-
nemq; militarem fierent, quæ dissoluendæ disciplinæ,
seueritatisq; essent, ea q; omnia flagitare aduentum su-
um uideret, tamen præferendum existimauit, quas in
Prouincias, regionesq; uenisset, eas ita relinquere con-
stitutas, ut domesticis dissensionibus liberarētur, iura,
legesq; acaperent, & externorum hostium metum de-
ponerent. Hæc in Syria, Ciliā, Asia celeriter se con-
fecturum sperabat, quod hæ Prouinciæ nullo bello pre-
mebantur. In Bithynia, ac Ponto plus oneris uidebat
impendere sibi. non enim exæssisse Ponto Pharnacem
audierat, neq; exæssurum putabat, cum secundo præ-
lio esset uehementer inflatus, quod contra Domitium
Caluinum fecerat. commoratus serè in omnibus ciui-
tatibus

tatibus, quæ maiores sunt dignitate, præmia benemeritis, & uiritim, & publicæ tribuit. de controuersijs ueteribus cognoscit, ac statuit Reges, tyrannos, dynastas Prouinciæ: finitimosq; , qui omnes ad eum concurrant, receptos in fidem, conditionibus impositis Prouinciæ tuendæ, ac defendendæ, dimittit & sibi, & populo Ro. amicissimos. Paucis diebus in ea Prouincia consumptis, Sex. Cæsarem amicum, & necessarium suum legionibus Syriæ præficit, ipse eadem classe, quæ uenerat, proficiscitur in Ciliciam: cuius Prouinciæ ciuitates omnes euocat Tarsum, quod oppidum ferè totius Ciliciæ nobilissimum, fortissimumq; est. ibi rebus omnibus Prouinciæ, & finitimarum ciuitatum constitutis, cupiditate proficiscendi ad bellum gerendum nõ diutius moratur: magnisq; itineribus per Cappadociam confectis, biduum Mazacæ commoratus, Comana uetustissimum, & sanctissimum in Cappadocia Bellonæ templū, quod tanta religione colitur, ut sacerdos eius Deæ maiestate, imperio, & potentia secundus à Rege consensu gemis illius habeatur, id homini nobilissimo Nicomedi Bithynio adiudicauit: qui regio Cappadociæ genere ortus, propter aduersam fortunam maiorum suorum, mutationemq; generis iure minime dubio, uetustate tamen intermisso, sacerdotium id repetebat. Fratrem autem Ariobarzanis Ariaratem, cum benemeritus uterq; eorum de Repub. esset, ne aut regni hæreditas Ariaratem sollicitaret, aut hæres regni tereretur, Ariobarzani attribuit, qui sub eius imperio, ac

diuione

LIBER

ditione esset. ipse iter cœptum simili uelocitate conficere cœpit. cum propius Pontum, sinuq; Gallogræiæ accessisset, Deiotarus Tetrarches Gallogræiæ, tunc quidem penè totius, quod ei, neq; legibus, neq; moribus concessum esse cæteri Tetrarchæ contendebant. Sine dubio autem Rex Armeniæ minoris ab Senatus appellatus, depositis Regijs insignibus, neq; tantum priuato uestitu, sed etiã reorum habitu supplex ad Cæsarem uenit oratum, ut sibi ignosceret, quod in ea parte positus terrarum, quæ nulla præsidia Cæsaris habuisset exerantibus, imperijsq; in Cn. Pompeij castris fuisset. neq; enim se iudicem debuisse esse controuersiarum populi Ro. sed parere præsentibus imperijs. Contra quem Cæsar, cum plurima sua commemorasset officia, quæ Consul ei decretis publicis tribuisset, cumq; defensionem eius, nullam posse excusationem eius imprudentiæ reâpere coarguisset, quod homo tantæ prudentiæ, ac diligentiæ scire potuisset, quis urbem, Italiãq; teneret, ubi Senatus, populusq; Ro. ubi Respub. esset. Quis deinde post. L. Lentulum. M. Marcellum consul esset. sed tamen se concedere id factum superioribus suis beneficijs, ueteri hospitio, atq; amicitia, dignitati, etatiq; hominis, præabus eorum, qui frequentes concurrebant, hospites, atq; amici Deiotari ad depræcandum. De controuersijs Tetrarcharũ post ea se cogniturum esse dixit, regium uestitũ ei restituit. Legionem autem, quam ex genere auium suorum Deiotarus natura, disciplinaq; nostra cõstitutã habebat, equitatum

tatumq; omnem ad bellum gerendum adducere iussit. Cum in Pontum uenisset, copiasq; omneis in unū locum coegisset, quæ numero, atq; exeritatione bellorū mediocres erant, excepta enim legione sexta, quam secum adduxerat Alexandria ueteranam, multis laboribus, periculisq; functam, multisque militibus partim difficultate itinerum, ac nauigationum, partim crebritate bellorum, adeo diminutam, ut minus mille hominum in ea esset, reliquæ erant tres legiones, una Deiotari, duæ, quæ in eo prælio, quod Cn. Domitium fecisse cum Pharnace scripsimus, fuerant, Legati à Pharnacæ missi, Cæsarem aduunt, atque in primis deprecantur, ne eius aduentus hostilis esset. Facturum enim omnia Pharnacem, quæ imperata essent: maximeque commemorabant, nulla Pharnacem auxilia contra Cæsarem Pompeio dare uoluisse, cū Deiotarus, qui dedisset, tamen ei satis fecisset. Cæsar respondit se fore æquissimum Pharnaci, si quæ polliceretur, representaturus esset. monuit autem, ut solebat, mitibus uerbis legatos, ne aut Deiotarum sibi obijcerent, aut nimis eo gloriarentur beneficio, quod auxilia Pompeio non misissent: nam se neque libentius facere quicquàm, quàm supplicibus ignoscere: neque Prouinciarum publicas iniurias condonare ijs posse, qui non fuissent in se officiosi. Idipsum, quod commemorassent officium, utilius Pharnaci fuisse, qui prouidisset, ne uinceretur, quàm sibi, cui Dij immortales uictoriam tribuissent. Itaq; se magnas, & graues iniurias

LIBER

iniurias ciuium Romanorum, qui in Ponto negociati
 essent, quoniam in integrũ restituere non posset, con-
 cedere Pharnaci. Nam neq; interfectis amissam uitã,
 neq; excẽtis, uirilitatẽ restituere posse, quod quidem
 suppliciũ grauius morte ciues Romani subissent. Pon-
 to uero decederet confestim, familiasq; publicanorum
 remitteret, ceteraq; restitueret socijs, ciuibsq; Roma-
 nis, quæ penes eum essent. Si fecisset, iam tunc sibi
 mitteret munera, ac dona, quæ bene rebus gestis Im-
 peratores ab amicis accipere cõsueissent. Miserat enim
 Pharnaces coronam aurcam. His responsis datis, lega-
 tos remisit. At Pharnaces omnia liberaliter pollici-
 tus, cum festinantem, ac properantem Cæsarem spera-
 ret, libentius etiam crediturum suis promissis, quàm
 res pateretur, quo celerius honestiusq; ad res magis
 necessarias proficisceretur (nemini enim erat ignotũ,
 plurimis de causis ad urbem Cæsarem reuocari) lentius
 agere, decedendi diem postulare, longiores pactio-
 nes interponere, in summa frustrari cœpit. Cæsar cog-
 nita calliditate hominis, quod alijs temporibus natura
 facere consueuerat, tunc necessitate fecit adductus, ut
 celerius omnium opinione manum confereret. Zela
 est oppidum in Ponto, positu ipso, ut in plano loco, sa-
 tis munitum. tumulus enim naturalis, uelut manu fa-
 ctus, ex celsiore undiq; fastigio sustinet murum. circũ-
 positi sunt huic oppido magni, multiq; intercisi ualli-
 bus colles, quorum editissimus unus, qui propter ui-
 ctoriam Mithridatis, & infelicitatem Triarij, detri-
 mentũ

mentumq; exeratus nostri superioribus locis, atq; itineribus penè coniunctus oppido, magnam in illis partibus habet nobilitatem: nec multo longius millibus passuum tribus abest ab Zela. Hunc locum Pharnaces ueteribus paternorum feliciū castrorum relictis operibus, copijs omnibus suis occupauit. Cæsar cum ab hoste millia passuum quinque castra posuisset, uideretq; eas ualles, quibus regia castra munirentur, eodem interuallo sua castra munituras, si modo ea loca hostes priores non cœpiissent, quæ multo erant propiora Regis castris, aggerem comportari iubet intra munitiones, quo celeriter collato, proxima nocte uigilia quarta legionibus omnibus expeditis, impedimentisq; in castris relictis, prima luce non opinantibus hostibus, cum ipsum locum cœpit, in quo Mithridates secundum bellum aduersus Triarium fecerat. Huc omnem comportari aggerem e castris, seruitiaq; agri iussit, ne quis ab opere miles discederet, cum spatium non amplius mille passuum intercisa uallis castra hostium diuideret ab opere incepto Cæsaris castrorum. Pharnaces, cum id repente prima luce animaduertiſſet, copias suas omnes pro castris instruxit, quas interposita tanta locorum iniquitate, consuetudine magis peruulgata militari credebatur instrui Cæsar, uel ad opus suū tardandum, quo plures in armis tenerentur, uel ad ostentationem regie fiducie, ne munitione magis, q̃ manu defendere locum Pharnaces uideretur. itaq; deterritus non est, quo minus prima acie pro uallo instructa

h h

structa

LIBER

structa reliqua pars exercitus opus faceret. At Pharnaces impulsus siue loci felicitate, siue auspicijs, & reli-
 gionibus inductus, quibus obtemperasse cum postea
 audiebamus, siue paucitate nostrorum, qui in armis
 erant, comperta, cum more operis quotidiani, magnâ
 illam seruorum multitudinem, quæ aggerem porta-
 bat, militum esse credidisset, siue etiam ueterana fidu-
 cia exercitus sui, quem cum legione XXII. in acie
 conflixisse, & uicisse legati eius gloriabantur, simul
 contemptu exercitus nostri, quem pulsum à se Domi-
 tio duce sciebat, inuito consilio dimicandi, descendere
 prærupta ualle cœpit. Cuius aliquamdiu Cæsar irride-
 bat inanem ostentationem, & eo loco militum cohor-
 tationem, quem in locum nemo sanus hostis subiturus
 esset. Cum interim Pharnaces eodem gradu, quo in
 prælium descenderat, uallem ascendere aduersus ar-
 duum collem instructis copijs cœpit, Cæsar incredibili
 eius uel temeritate, uel fiducia motus, neq; opinans,
 imparatusq; oppressus, eodem tempore milites ab ope-
 ribus uocat, arma capere iubet, legiones opponit, aci-
 em instruit. Cuius rei subita trepidatio magnum ter-
 rorem attulit nostris, nondum ordinibus instructis,
 falcata regæ quadrigæ permistos milites perturbant,
 quæ tamen celeriter multitudine telorum opprimun-
 tur, insequitur has acies hostium, & clamore sublato
 confligit, multum adiuuante natura loci, plurimum
 Deorum immortalium benignitate, qui cum omnibus
 casibus bellis interfunt, tum præcipue cis, quibus ni-
 hil ra-

hil ratione potuit administrari. Magno atq; acri prælio facto, comminus dextro cornu, quo ueterana legio sexta erat collocata, initium uictoriae natum est ab ea parte, cum in procliui detruderentur hostes, multo tardius, sed tamen iisdem Dijs adiuuantibus, sinistro cornu, mediaque acie, totæ profligantur copiae Regis: quæ quæ facile subierant iniquum locum, tam celeriter gradu pulse, præmebatur loci iniquitate. Itaque multis militibus partim interfectis, partim suorum ruina oppressis, qui uelocitate effugere poterant, armis tamen proiectis, uallē transgressi, nihil ex loco superiore inermes proficere poterant. At nostri uictoria elati subire iniquum locum, munitionesque aggredi non dubitarunt. Defensentibus autem his cohortibus castra, quas Pharnaces presidio reliquerat, celeriter castris hostium sunt potiti. Interfecta multitudo omni, aut capta suorum, Pharnaces cum paucis equitibus profugit. Cui nisi castrorum oppugnatio facultatem attulisset liberius profugendi, uiuus in Caesaris potestate adductus esset. Tali uictoria toties uictor Caesar incredibili est letitia affectus, quod maximum bellum tanta celeritate confecerat, quodque subiti periculi recordatione letior, quod uictoria facilis ex difficillimis rebus acciderat, Ponto recepto, præda omni regia militibus condonata, postero die cum expeditis equitibus ipse proficiscitur. Legionem sextam decedere ad præmia, atque honores accipiendos in Italiam iubet. Auxilia Deiotari domum remittit, duas legiones cum Cælio Vintiano in Ponto reliquit.

hh 2

Ita per

LIBER

Ita per Gallogræciam, Bithyniamq; in Asiam iter fa-
 cit, omniumq; earum prouinciarum de controuersijs
 cognoscit, & statuit iura in Tetrarchas, Reges, ciuita-
 tes distribui. Mithridatem Pergamenum, quo rem fe-
 liciter, celeriterq; gestâ in Aegypto supra scripsimus,
 regio genere ortum, disciplinis etiâ regijs educatum,
 nam cum Mithridates Rex Asia totius propter nobilis-
 tatem Pergamo paruulum secum asportauerat in ca-
 stra, multosq; tenuerat annos, Regem Bospori consti-
 tuit, quod sub imperio Pharnacis fuerat, Prouinciasq;
 populi Ro. à Barbaris, atq; inimicis Regibus interpo-
 sito amicissimo Rege, muniuit. Eidem Tetrarchiam
 legibus Gallogræcorum, iure gentis, & cognationis
 adiudicauit, occupatam, & possessam paucis ante an-
 nis à Deiotaro. Neq; tamē usquàm diutius mor-
 ratus est, quàm necessitas urbanarum
 seditionum pati uidebatur. Re-
 bus felicissime, ælerrimeq;
 confectis in Ita-
 liam celerius om-
 nium opinia-
 one ue-
 nit.

A. Hirtij

A. HIRTII, AVT OPII COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
AFRICANO. LIBER
QVINTVS.

AESAR ITINERIBUS
iustis confectis, nullo die inter-
misso, ad. XIII. Calendarum
Ian. in Lilybæum peruenit, stat-
timq; ostendit sese naues uelle
confandere, cum non amplius
legionem Tyronū haberet unā,
equitesq; uix sexcentos, tabernaculum secundum lit-
tus ipsum constituit, ut propè fluctus uerberaret. Hoc
eo consilio fecit, ne quis moræ quicquā fore spera-
ret, & ut omnes in dies, horasque parati essent. Inci-
dit per id tempus, ut tempestates ad nauigandum idon-
neas non haberet. Nihilominus tamen minus in nauibus rei-
miges, militesq; continere, & nullam prætermittere
occasionē profectionis, cum præsertim ab incolis eius
Prouinciæ nuntiarentur aduersariorum copie, equi-
tatus infinitus, legiones regiæ quatuor, leuis armaturæ
magna uis, Scipionis legiones decē, elephantian-
tum uiginti, classesq; esse complures, tamen non de-
terrebatur, animoq; & spe cōfidebat. Interim in dies
& naues longæ adaugeri, & onerariæ complures eo-
dem concurrere, & legiones Tyronum conuenire. In
his ueterana legio quinta, equitum ad duo millia, le-
h h 3 gioni-

LIBER

gionibus collectis sex. & equitum duobus millibus, ut
 quæq; prima legio uenerat, in naues longas impone-
 batur, equites autem in onerarias: ita maiorem partem
 nauium antecedere iussit, & insulam petere Aponia=
 nam, quæ abest à Lilybæo. Ibiq; cōmoratus, bona pau-
 corum uendit publice, deinde Allicno prætori, qui Si-
 ciliam obtinebat, de omnibus rebus præcipit, & de res-
 liquo exercitu celeriter imponendo. Datis mandatis, ip-
 se nauem conscendit ad. VI. Calendarum Ian. & reli-
 quas naues statim est consecutus. ita uento certo, ælc=
 rig; nauigio uectus, post diem quartā cum longis pau-
 cis nauibus in conspectum Africa uenit. Namq; oner-
 rariæ reliquæ, præter paucas, uento disperse, atq; er-
 rabundæ diuersa loca petierunt. Clupeam classe præ-
 teruchitur. deinde Neapolim, complura præterea æ-
 stella, & oppida non longe à mari relinquit. Postquā
 Adrumetum accessit, ubi præsidium erat aduersario-
 rum, cui præerat. C. Considius, & à Clupea secundum
 oram maritimam, cum equitatu Adrumeti. Cn. Piso cū
 Mauris arāter tribus millibus apparuit. Ibi paulisper
 Cæsar ante portum commoratus, dum reliquæ naues
 conuenirent, exponit exercitū. Cuius numerus in præ-
 sentia fuit peditum trium milliū, equitum centū quin-
 quaginta. Castrisq; ante oppidum positis, sine iniuria
 cuiusquam conscendit, cohibetq; omneis à præda, Oppi-
 dani interim muros armatis complent. ante portū fre-
 quentes considunt ad se defendendum, quorum nume-
 rus duarum legionum intus erat. Cæsar circum oppi-
 dum

dum uectus, natura loci perspecta, redit in castra. Nō nemo culpa eius, imprudentiæq; assignabat, quod neq; ærtum locum gubernatoribus, præfectisque, quod peterent, præceperat, neq; ut more ipsius consuetudo superioribus temporibus fuerat, tabellas signatas dederat, ut in tempore his perlectis locum certum peterent uniuerſi. quod minime Cæsarem fefellerat. namq; nullum portum terræ Africæ, quò classes decurrerēt, pro certo tutum ab hostium præsidio fore suspicabatur, sed fortuitu oblatam occasionem egressus auapabatur. L. Plancus interim legatus petit à Cæsare, ut sibi daret facultatem cum Considio agendi, si posset aliqua ratione perduci ad sanitatem. Itaq; data facultate literas cōscribit, & eas captiuo dat perferendas in oppidum ad Considium. Quò simulatq; captiuus cum peruenisset, literasq; ut erat mandatū, Considio porrigere cœpisset, prius, quàm acciperet ille, unde inquit istas? Tum captiuus uenio à Cæsare. Tunc Considius unus est, inquit, Scipio imperator hoc tempore populi Rō. Deinde in conspectu suo captiuum statim interfici iubet, literasque nondū perlectas, sicut erant signata, dat homini certo ad Scipionem perferendas. Postquam una nocte, & die ad oppidum consumpta, neque responsum ullum à Considio dabatur, neque ei reliquæ copię succurrebant, neque equitatu abundabat, & ad oppidum oppugnandum non satis copiarum habebat, & eas Tyronū, neq; primo aduentu cōuulnerari exercitiū uolebat, et oppidi egregia

LIBER

munitione, difficilisq; ad oppugnandum erat accessus, & nuntiabantur auxilia magna equitatus oppidanis suppetias uenire, non est uisa ratio ad oppugnandum oppidum commorandi, ne, dum in ea re Cæsar esset occupatus, arcumuentus à tergo ab equitatu hostiū laboraret. Itaq; castra cum mouere uellet, subito ex oppido erupit multitudo, atq; equitatus subsidio uno tempore eis casu succurrit, qui erat missus ab lupa ad stipendium accipiendū, castraque, unde Cæsar egressus, iter facere cœperat occupant, & eius agmen extremum insequi cœperunt. Quæ res cum animaduersa esset, subito legionarij consistunt, & equites, quamq; erant pauci, tamen contra tantam multitudinem audacissime concurrunt. Accidit res incredibilis, ut equites minus triginta Galli, Maurorum equitum duo millia loco pellerent, urgerentq; in oppidum. Postquam repulsi, & coniecti erant intra munitiones, Cæsar iter constitutum ire contendit. Quod cum sæpius facerent, & modo insequerentur, modo rursus ab equitibus in oppidum repellerentur, cohortibus paucis ex ueteranis, quas secum habebat, in extremo agmine collocatis, & parte equitatus, iter leniter cum reliquis facere cœpit. Itaq; quanto longius ab oppido discedebatur, tanto tardiores ad insequendum erant Numidæ. Interim in itinere ex oppidis, & castellis legationes uenire, polliceri frumentum, paratosq; esse, quæ imperasset facere. Itaq; eo die castra posuit ad oppidū Ruspina Calen. Ianua, inde mouit, & peruenit ad oppidum Leptin.

Leptin liberam ciuitatem, & immunem. Legati ex oppido ueniunt obuiam, libenter se omnia facturos, quæ uellet, pollicentur. Itaque Centurionibus ad portas oppidi, & custodijs impositis, ne quis miles in oppidum introiret, aut iniuriam faceret ciuium incolæ, non longe ab oppido secundum litus faciunt castra. Eodem naues onerariæ, & longe nonnullæ casu aducnerunt. Reliquæ, ut est ei nuntiatum, incerta locorum Vtiæ uersus petere uisæ sunt. Interim Cæsar à mari non digredi, neque mediterranea petere propter nauium errorem, equitatumque in nauibus omnem continere, ut arbitror, ne agri uastarentur, aquam in naues iubet comportari. Remiges interim, qui aquatum è nauibus exierant subito equites Mauri, neque opinantibus Cæsarianis adorti, multos iaculis conuulnerauerunt, nonnullos interfecerunt. Latent enim in insidijs cum equis inter conualles, & subito exeunt, non ut in campo comminus depugnent. Cæsar interim in Sardiniam nuntios cum literis, & in reliquas Prouincias finitimas dimisit, ut sibi auxilia, commeatus, frumentum, simulatque literas legissent, mittenda curarent: exoneratisque partim nauibus longis, Rabirium Posthumium in Siliam ad secundum commeatum accersendum mittit. Interim cum. X. nauibus longis ad reliquas naues onerarias conquirendas, quæ decrassent, & simul mare tutandum ab hostibus iubet proficisci. Item. C. Sallustium Crispum prætorem ad Cerannam insulam uersus, quam aduersarij tenebant, cum parte nauium ire iubet, quod

LIBER

ibi magnum numerum frumenti esse audiebat. Hæc ita imperabat, itaq; unicuiq; præcipiebat, ut si fieri posset, nec locū ullum excusatio haberet, nec moram tergiuersatio. ipse interea experfugis, & incolis cognitis conditionibus Scipionis, & qui cum eo contra se bellum gerebant, miserari. Regium enim equitatum in Prouincia Africa Scipio alebat. tanta hominum erat dementia, ut mallent Regis esse uectigales, quàm cum ciuibus in patria in suis fortunis esse incolumes. Caesar ad. III. Nonarum Ian. castra mouet, Leptiq; sex cohortium præsidio cum Saserna relicto, ipse rursus unde pridie uenerat, Ruspinam cum reliquis compijs conuertit: ibi q; sarcinis exercitus relictis, ipse cū expedita manu proficiscitur circum uillas frumentatum, oppidanisq; imperat, ut plaustra, iumentaq; omnia sequantur. Itaq; magno frumenti inuēto numero, Ruspinam redit. Hoc cum idcirco existimo fecisse, ne maritima oppida post se uacua relinqueret, præsidiaq; firmata ad clāsis receptacula muniret. Itaq; ibi relicto P. Saserna fratre eius, quem Lepti proximo oppido reliquerat cum legione, iubet comportari ligna in oppidum quamplurima. Ipse cum cohortibus septem, quæ ex ueteranis legionibus in classe cum Sulpitio, & Vatinio rem gesserant, ex oppido Ruspinæ egressus, proficiscitur ad portum, qui abest ab oppido millia passuum duo. ibiq; classem sub uesperum cum ea copia conscendit, omnibus in exercitu inscijs, & requirentibus imperatoris consilium, magno metu, & tristitia

ac tristitia sollicitabantur. parua enim cum copia, & ea Tyronum, neq; omni exposita in Africa cōtra magnas copias, & insidiosæ nationis, equitatumq; innumerabilem, se expositos uidebant, neq; quicquam solatiij in præsentia, neq; auxilium in suorum consilio animaduvertebant, nisi in ipsius imperatoris uultu, uigore, mirabiliq; hilaritate. animū enim altum, & erectum præ se gerebant. Huic acquiescebant homines, & in eius scientia & consilio omnia sibi procliuia, omnes fore sperabāt. Cæsar in nauibus una nocte consumpta, iam cœlo albescente, cum prorsus conaretur, subito nauium pars de qua timebat, ex errore eodem conferebatur. Hac re cognita, Cæsar celeriter de nauibus imperat omnes egredi, atq; armatos in littore reliquos aduenientes milites expectare. Itaq; sine mora nauibus eis in portum receptis, & aduectis militum, equitumque copijs, rursus ad oppidum Ruspinam redit, atq; ibi castris constitutis, ipse cum cohortibus expeditis. XXX. frumentatum est profectus. Ex eo est cognitum Cæsaris consilium. illum cum classe, nauibus onerarijs, quæ decrassent, subsidio ire clām hostibus uoluisse, ne casu imprudentes. suæ naues in classem aduersariorum inciderent, neque eam rem eos uoluisse scire, qui in præsidijs relictī milites fuissent, ne propter suorum paucitatem, & hostium multitudinem metu deficerent. Interim cum iam Cæsar progressus esset è castris circiter millia passuum tria per speculatores, & antecessores equites

nuntia

LIBER

nuntiatur ei copias hostium haud longe à sese uisas,
 & Hercle cum eo nuntio pulvis ingens conspici cœpi-
 tus est. Hac re cognita, Cæsar celeriter iubet equitatū
 uniuersum, cuius copiam habuit in præsentia nō mag-
 nam, & sagittarios, quorum paruus è castris secū exi-
 ierat numerus, accersi, atq; ordinati signa se leniter
 consequi, ipse antecedere cum paucis armatis. Iamq;
 cum procul hostis conspici posset, milites in campo iu-
 bet galcari, & ad pugnam parari, quorum omnino
 numerus fuit. XXX. cohortiū cum equitibus. CCCC.
 & sagittarijs. Et hostes interim, quorum dux erat La-
 bienus, & duo Paadij aciem dirigunt mirabili longi-
 tudine non peditum, sed equitum confertam, & inter
 eos leuis armatura Numidas, & sagittarios pedites
 interposuerant: & ita condensauerant, ut procul Cæ-
 sariani pedestres copias arbitrarentur: & dextrum, ac
 sinistrum cornu magnis equitum copijs firmauerant.
 Interim Cæsar aciem dirigit simplicē, ut poterat, pro-
 pter paucitatem, sagittarios ante aciem cōstituit, equi-
 tes dextro, sinistroq; cornu opponit, & ita præcipit,
 ut prouiderent, ne multitudine equitatus hostium ar-
 cum uenirentur. Existimabat enim se cum pedestribus
 copijs acie instructa dimicaturum, cum utrinq; expec-
 tatio fieret, neq; Cæsar se remoueret, & cum suoriū
 paucitate contra magnam uim hostium artificio mar-
 gis, quā uiribus decertandum uideret, subito aduer-
 sariorum equitatus sese extendere, & in latitudinem
 promouere, collēsque complecti, & Cæsar's equitatum
 extenu

extenuari, simulq; ad arcum eundem comparare se cœperant. Cæsariani equites eorum multitudinem egre sustinebant. Acies interim mediæ cum concurrere cœnarentur subito, ex condensis turmis Numidæ levis armatura cum equitibus procurrunt, & inter legionarios pedites iacula coniiciunt. Hic cum Cæsariani in eos impetum fecissent, illorum equites refugiebant, pedites interim resistebant, dum equites rursus concursu renouato peditibus suis succurrerent. Cæsar nouo genere pugne oblato, cum animaduerneret ordines suorum in procurrendo turbari (pedites enim, dum equites longius à signis persequuntur, latere nudato à proximis Numidis iaculis uulnerabantur, equites autem hostium, pilum militis cursu facile uitabant) edicit per ordines ne quis miles à signis quatuor pedes longius procederet. Equitatus interim Labieni suorum multitudine confusus, Cæsaris paucitatem arcum ire conatur. Equites Iuliani pauci, multitudine hostium defessi, equis conuulneratis, paulatim cedere, hostis magis, magisq; instare. Ita puncto temporis omnibus legionarijs ab hostium equitatu circumuentis, Cæsarisq; copijs in orbem compulsis, intra cœnæ illos omnes coniecti pugnare cogeantur. Labienus in equo capite nudo uersari in prima acie, simul suos cohortari, nonnunquam legionarios Cæsaris ita appellare. Quid tu inquit miles Tyro, tam feroculus es? uos quoque iste uerbis infatuauit. in magnum me Hercule uos periculum impulit, misereor uestri. Tum miles, nō sum inquit

LIBER

inquit Tyro Labienè , sed de legione decima ueterat-
 nus. Tum Labienus , non agnosco, inquit , signa De-
 cumanorum. Tum miles , iam me quis sim intelliges.
 Simul cassidem de capite deiecit, ut agnosca ab eo pos-
 set, atq; ita pilum uiribus contortum, dum in Labienū
 mittere contendit, equi grauitèr aduerso pectori affi-
 xit, & ait, Labiene Decumanum militem, qui te petit,
 scito esse. Omnium tamen animi in terrorem coniecti,
 & maxime Tyronum. Circumspicere enim Cæsarem,
 neq; amplius facere, nisi hostium iacula uitare. Cæsar
 interim consilio hostium cognito, iubet ad eam in longi-
 tudinem quàm maximam porrigi, & alternis conuer-
 sis cohortibus, ut una post alteram ante signa tande-
 ret. Ita coronam hostiū dextro, sinistroq; cornu Me-
 diam diuidit, & unam partem ab altera exclusam,
 equitibus intrinsecus adortus, cum peditatu telis con-
 ictis in fugam uertit, neq; longius progressus ueri-
 tus insidias, se ad suos reapiit. Idem altera pars equi-
 tum, peditumq; Cæsaris fecit. His rebus gestis, & pro-
 cul hostibus repulsis, conuulneratisq; ad sua præsidia
 sese, ut erat instructus, recipere cœpit. Interim. M. Pe-
 treius, & Cn. Piso cū equitibus Numidis. M. C. electis
 peditatusq; eiusdē generis, satis grandi ex itinere re-
 cta subsidio suis occurrūt. At cohortes suis terrore fir-
 matis, rursusq; renouatis animis legionarios conuer-
 sis equitibus recipientes, nouissimos adoriri, & impe-
 dire cœperunt, quo minus se in castra reciperent. Hac
 re animaduersa, Cæsar iubet signa conuerti, & medio
 campo

campo redintegrari prælium . cum ab hostibus eodem modo pugnaretur, nec comminus ad manus rediretur, Cæsarisq; equites , iumenta q; ex nausea recenti, siti, languore, paucitate, uulneribus, defatigata ad insequendum hostem, perseuerandumq; cursum tardiorē haberent, diei q; pars exigua iam reliqua esset, cohortibus, equitibus, aram datis imperat, ut uno ictu contenderent, neq; remitterent donec ultra ultimos colles hostes repulissent, atq; eorum essent potiti. Itaq; signo dato, cum iam hostes languide, negligerentq; telamitterent, subito immittit cohortes, turmasq; suorum, atq; puncto temporis , hostibus nullo negotio campo pulsus, post collemque deiectis, nacti locum , atque ibi paulisper commorati, ita ut erant instructi , leniter se ad suas recipiunt munitiones . Itemq; aduersarij male accepti, tum demum se ad sua præsidia contulerunt. Interim ea re gesta, & prælio dirempto , ex aduersarijs per fugæ plures ex omni hominum genere, & præterea intercepti hostium complures equites, peditesq;, ex quibus cognitū est hostium cōsiliū, eos hac mente, & conatu uenisse , ut nouo atque inusitato genere prælij Tyrones, legionarijque pauci perturbati, Curionis exemplo ab equitatu aram uenti opprimerentur. Et ita Labienum dixisse pro concione, tantam sese multitudinem auxiliorū aduersarijs subministraturum, ut etiam cædendo in ipsa uictoria fatigati uincerentur, atq; à suis superarentur . Quippe non illorum sibi confideret. Primum quod audierat Romæ legio

LIBER

legiones ueteranas dissentire, neq; in Africam uelle transire. Deinde quod triennio in Africa suos milites consuetudine retentos, fideles iam sibi effecisset, maxima autem auxilia haberet Numidarum, equitumq; leuis armaturæ. Præterea ex fuga prælioque Pompeiano, quos secum à Brundusio transportauerat, equites Germanos, Gallosq; ibiq; postea ex hybridis libertinis, seruisque conscripserat, armauerat, equoq; frenato uti condocuerat. Præterea regia auxilia elephantes, CXX, equitatusq; innumerabilis. deinde legiones conscriptæ ex cuiusq; modi generis amplius. XII. millibus. Hac spe, atq; ea audacia inflammatum Labienus cum equitibus Gallis, Germanisq; DCCC. Numidarum sine frenis. VIII. millibus. Præterea Petreiano auxilio adhibito equitibus. MC. peditem, ac leuis armaturæ quater tantis, sagittarijs, ac funditoribus, hippotoxotisq; cōpluribus. his copijs pridie nonarum Ianua. post diem tertium, quàm Africam attigit in campis planissimis, purissimisq; ab hora diei quinta usq; ad solis occasum est decertatum. in eo prælio Petreius grauius ictus ex acie reuëssit. Cæsar interim castra munire diligentius, præsidia firmare maioribus copijs, uallumq; ab oppido Russina usq; ad mare deducere, & à castris alterum eodem, quo tutius ultro, citroq; commeari, auxiliaq; sine periculo sibi succurrere possent. Tela, tormenta que ex nauibus in castra comportare, remigum partem ex classe Gallorum, Rhodiorumque, Epibatarumque armare, & in castra

in castra euocare, uti si posset, eadem ratione, qua aduersarij, leuis armatura interiecta inter equites suos interponeretur, sagittarijsq; ex omnibus nauibus Ithyreis, Syrijs, & cuiusq; generis ductis in castra compluribus, frequentabat suas copias. Audiebat enim Sampionem post diem tertium eius dici quo praelium factum erat, appropinquare, copias suas cum Labieno, & Petrocio coniungere. Cuius copiae legionum octo, & equitum quatuor millium esse nuntiabantur, officinas ferararias instruere, sagittasq; & tela, uti fierent complura, aurare, glandes fundere, sudes comparare, litteras in Sicilia, nuntiosq; mittere, ut sibi crates, materiemq; congererent ad arietes, cuius inopia in Africa esset. Præterea ferrum, plumbumq; mitteretur. etiam animaduertebat frumento se in Africa nisi importato uti non posse. Priore enim anno propter aduersariorum delectus, quod stipendiarij aratores milites essent facti, messem non esse factam. Præterea ex omni Africa frumentum aduersarios in pauca oppida, & bene munita comportasse, omnemq; regionem Africa exinanisse frumento, oppida, præter pauca, quæ ipsi suis præsidijs tueri poterant, reliqua dirui, atq; deleri, & eorum incolas intra sua præsidia coegisse, commigrare, agros desertos, ac uastatos esse. Hac necessitate Cæsar coactus priuatos ambiendo, & blande appellando, aliquantulum frumenti numerum in sua præsidia congesserat, & eo paræ utebatur. Opera interim ipse quotidie arumire, & alteras cohortes in statione habere

LIBER

bere propter hostium multitudinem. Labienus sanctos suos, quorum numerus maximus fuit, iubet in plaustris Adrumetū deportari. Naues interim Caesaris onerariae errabundae male uagabantur, incertae locorum, atque castrorum suorum, quas singulas scaphae aduersariorum complures adortae incenderant, atque expugnauerant. Hac renūtiata Caesari, classes circum insulas, portusque disposuit, quo totius comitatus supportari posset. M. Cato interim, qui Uticæ praerat, Cn. Pompeium filium multis uerbis, assidueque obiurgare non desistebat. Tuus, inquit, pater istius aetatis cum esset, et animaduertisset remp. ab audacibus, sceleratisque animibus oppressam, bonosque aut interfectos, aut exilio multatos, patria, ciuitateque carere, gloria, et animi magnitudine elatus, priuatus, atque adolescentulus paterni exeratus reliquijs collectis, penè oppressam funditus, et deletam Italiam, urbemque romanam in libertatem uendicauit. Idemque Siciam, Africam, Numidiam, Mauritaniam mirabili celeritate armis recepit. quibus ex rebus sibi eam dignitatem, quae est pergentis clarissima, notissimaque, conciliauit, adolescentulusque, atque eques Romanus triumphauit. Atque ille non ita amplis rebus patris gestis, neque tam excellenti maiorum dignitate parta, neque tantis clientelis, nominisque claritate praeditus. in Remp. est ingressus. Tu contra et patris nobilitate, et dignitate, et per te ipse satis animi magnitudine, diligentiaque praedius, nonne eniteris, et proficisceris ad paternas clientelas,

las, auxilium tibi, reiꝫ; publicæ, atꝫ; optimo cuiꝫ; ef-
 flagitatũ? His uerbis hominis grauiſſimi incitatus ado-
 leſcentulus, cũ nauiculis cuiuſq; modi generis. XXX.
 inibi pauds roſtratis, proſectus ab Utica eſt in Mauri-
 taniã, regnumq; Bogudis eſt ingreſſus, expeditoꝫ;
 exercitu numero ſeruorum, liberorum duorum milli-
 um, cuius partem inermem, partem armatam habue-
 rat, ad opidum Aſaurum accedere cœpit, in quo oppi-
 do præſidium fuit regum. Pompeio adueniente, oppi-
 dani uſq; eo paſſi propius eum accedere, donec ad ip-
 ſas portas, ac murum appropinquaret, ſubito eruptio-
 ne facta, proſtratos, perterritosq; Pompeianos in ma-
 re paſſim, nauesq; compulerũ. Ita re male geſta, Cn.
 Pompeius filius naues inde auertit, neque poſtea lit-
 tus attigit, claſſemq; ad inſulas Baleares uerſus con-
 uertit. Sæpio interim cum hiſ copijs, quas paulo ante
 demonſtrauiimus, Uticæ grandi præſidio relicto pro-
 ſectus, primum Adrumeti caſtra ponit: deinde ibi
 paucos dies commoratus, noctu itinere facto, cum Pe-
 trei, & Labieni copijs ſe coniungit, atque unis caſtris
 factis. III. millia paſſuum longe conſidunt. Equitatus
 interim eorum circum Cæſaris munitiones uagari, ac
 que eos, qui pabulandi, aut aquandi gratia extra ual-
 lum progreſſi eſſent, excipere, & ita omnes aduerſari-
 os intra munitiones continere: qua re Cæſariani gra-
 ni amona ſunt conſlictati, ideo quod nondum neque
 ab Sicilia, neque ab Sardinia commeatus ſupporta-
 tus erat, neque per anni tempus in mari claſſes ſine
 ii 2 periculo

LIBER

periculo uagari poterant, neq; amplius millia passuum
 sex terræ Africa, quoquo uersus tenebant, pabulique
 inopia premebantur. Qua necessitate coacti ueterani
 milites, equitesq; , qui multa terra, mariq; bella confe-
 cissent, & periculis, inopiaque tali sæpe essent con-
 flictati, algæ è littore collectæ, & aqua dulci elota, &
 ita iumentis esurientibus data, uitam eorum produce-
 bant. Dum hæc ita fierent, Rex Iuba cognitis Cæsa-
 ris difficultatibus, copiarumque paucitate, non est ui-
 sum dari spatium conualescendi, augendarumq; eius
 opum: itaq; comparatis equitum magnis, peditumq;
 copijs, subsidio suis egressus è regno ire contendit. P.
 Silius interim, & Rex Bogud coniunctis suis copijs,
 cognito Regis Iubæ egressu, propius eius regnum co-
 pias suas admouere. Cirtamq; oppidū eius regni opu-
 lentissimum adorti, paucis diebus pugnando capiunt:
 & præterea duo oppida Getulorum: quibus cum con-
 ditionem ferrent, ut oppido exaderent, idq; sibi uacuum
 traderent, conditionemque repudiassent, postea ab eis
 capti, interfectique sunt omnes. Inde progressi agros,
 oppidaque uexare non desistunt. Quibus rebus cogni-
 tis, Iuba, cum iam non longe à Scipione, atq; eius dus-
 cibus abesset, capit consilium, satius esse sibi, suoque
 regno subsidio ire, quàm dum alios adiuturus profi-
 cisceretur, ipse suo regno expulsus, forsitan utraq; re
 expelleretur. Itaq; rursus se recepit, atq; auxilia à Scipione
 etiam abduxit, sibi, suisque rebus timens, ele-
 phantisque triginta relictis suis finibus, oppidisque
 supper

suppetias profectus est. Caesar, cum de suo interim ad-
 uentu dubitatio in Prouincia esset, neq; quisquam cre-
 deret ipsum, sed aliquem legatum cum copijs in Afri-
 cam uenisse, conscriptis literis arcam Prouinciam om-
 nis ciuitates facit de suo aduentu certiores. Interim no-
 biles homines ex suis oppidis profugere, & in castra
 Caesaris deuenire, & de aduersariorum eius acerbi-
 tate, crudelitateg; comemorare coeperunt. Quorū la-
 chrymis, quærelisque Caesar commotus, cū antea con-
 stisset in statiuis castris, æstate inita cunctis copijs,
 auxilijsq; coactis, bellum cum aduersarijs suis gerere
 instituit, literisq; celeriter in Siciliam ad Allienum,
 & Rabirium Posthumium conscriptis, & per Cata-
 scopum missis, ut sine mora, aut ulla excusatione hys-
 mis, uentorumque, exercitus sibi quàm celerime tran-
 sportaretur, Africam Prouinciā perire, funditusq;
 eueri à suis inimicis, quod nisi celeriter socijs foret sub-
 uentum, præter ipsam Africam terram nihil, ne teatū
 quidem, quò se reciperet, ab illorum scelere, insidijsq;
 reliquum futurum: atq; ipse in tanta erat festinatione,
 & expectatione, ut postero die quàm misisset literas,
 nuntiumque in Siciliam, classem, exercitumque mora-
 ri diceret, noctes, diesque oculos, mentemque ad mare
 dispositos, directosque haberet. Nec mirum, animad-
 uertebat enim uillas exuri, agros uastari, pecus diripi,
 trucidarique, oppida, castellaque dirui, deseriq; prin-
 cipesque ciuitatū, aut interfici, aut in catenis teneri,
 liberos eorum obsidum nomine in seruitutem abripi.

LIBER

His se miscriſ, ſuamq; fidem implorantibus, auxilio propter copiarum paucitatem eſſe non poſſe. Militis interim in opere exercere, caſtra munire, turres, caſtellum facere, molesq; iacere in mare non intermittere. Scipio interim elephantes hoc modo condoceſcere inſtituit: duas inſtruxit acies, unam funditorum contra elephantos, quæ quaſi aduerſariorum locum obtineret, et contra eorum frontem aduerſam lapillos minutos mitteret. deinde in ordinem elephantos conſtituit. Poſt illos autem aciem ſuam inſtruxit, ut cum ab aduerſarijs lapides mitti cœpiſſent, & elephanti pertexerit ſe ad ſuos conuerſiſſent, rursus à ſua acie lapidibus miſſis eos conuerterent aduerſum hoſtem, quod egre, tardeq; fiebat. Audere enim elephanti multorū annorū doctrina, uſuq; uctuſto uix edocti, tamē cōmuni periculo in acie producuntur. Dum hæc ad Ruſpinā ab utriſq; ducibus adminiſtrantur, C. Vergilius Pertroniſ, qui Thapſo oppido maritimo præerat, cū anī maduertiffet naues ſingulas cum exercitu Cæſaris incertas locorum, atq; caſtrorum ſuorum uagari, occaſionem nactus, nauim, quam ibi habuit actuariam complet militibus, & ſagittarijs, eidem ſcaphas de nauibus adiungit, ac ſingulas naues Cæſarianas conſectari cœpit, & cum plures adortus, pulſus fugatusq; inde diſceſſiſſet, nec tamen deſiſteret periclitari, forte incidit in nauem, in aqua erant duo Titi Hiſpani adoleſcentes tribuni legionis. V. quorum patrem Cæſar in Senatum legerat, & cum his. T. Salienus Centurio legionis

legionis eiusdem, qui. M. Meſſalam legatum obſederat Meſſane, & ſeditioſiſſima oratione apud eum eſt uſus, idemque & pecuniam, & ornamenta triumphis Cæſaris retinenda, & cuſtodienda curaerat, & ob has cauſas timebat ſibi. Hic propter conſcientiam peccatorum ſuorum perſuaſit adoleſcentibus ne repugnarent, ſeſeque Vergilio traderent. Itaque deducti à Vergilio ad Sàpionem, cuſtodibus traditi, & poſt diem tertium ſunt interfecti. Qui cum ducerentur ad neam, petiſſe dicitur maior Titus à Centurionibus, uti ſe priorem, quàm fratrem interficerent. Idque ab eis facile impetraſſe, atq; ita eſſe interfectos. Turmæ interim equitum, quæ pro uallo in ſtationibus eſſe ſolebant, ab utriſque ducibus quotidie mutuis præliis inter ſe pugnare non intermittunt. Nonnunquã etiam Germani, Gallique Labieniani cū Cæſaris equitibus fide data inter ſe colloquebàtur. Labienus interim cū parte equitatus Lepidum oppidū, cui præerat Saſerna cū cohortibus tribus oppugnare, ac ui irrupere conabatur, qd' à deſenſoribus propter egregiã munitionē oppidi, et tormentorum multitudinem facile, & ſine periculo deſendebatur. Quod ubi eiſ facere equitatus ſæpius nō intermittebat, & cum forte ante portum turma denſa aſſiſſet, ſcorpione accuratius miſſo, atque eorum deſcurione percuſſo, & ad decumanam deſixo, reliqui perterriti, fuga ſe in caſtra recipiunt. Quo factō, poſtea ſunt deterriti oppidum tentare. Scipio interim ſerè quotidie non longe à ſuis caſtris paſſibus. CCC

LIBER

instruere ad eam, ac maiore diei parte consumpta, rursum se in castra recipere. Quod cum saepius fieret, neque ex Caesaris castris quisquam prodiret, neque propius eius copias accederet, despecta patientia Caesaris, exoneratusque eius, uniuersis copiis productis, elephantisque turratis. XXX. ante agere instructis, quam latissime potuit porrecta equitum, peditumque multitudine, uno tempore progressus, haud ita longe à Caesaris castris constitit in campo. Quibus rebus cognitis, Caesar iubet milites, qui extra munitiones processerant, quique pambulandi, aut lignandi, aut etiam muniendi gratia ualidum petierant, quaeque ad eandem rem opus erant, omnes intra munitiones minutatim, modestè, sine tumultu, aut terrore se recipere, atque in opere consistere. equitibus autem, qui in statione fuerant, praecipit, ut usque ad lucum obtinerent, in quo paulo ante constitissent, donec ab hoste missum telum ad se perueniret: quod si propius accederetur, quod honestissime se intra munitiones reciperet. Alij quoque equitatu edicit, ut quisque suo loco paratus, armatusque praesto esset. at haec non ipse per se coram, cum de uallo perspicularetur, sed mirabili peritus scientia bellandi, in praetorio sedens, perspiculatores, et nuntios imperabat, quae fieri uolebat. Animaduertebat enim, quanquam magnis essent copiis aduersarij freti, tamen saepe à se fugatis, pulsus, perterritisque, et concessam uitam, et ignota peccata. Quibus rebus nunquam tanta suppeteret ex ipsorum inertia, conscientiaque animi, uictoriae fiducia,

fiducia, ut castra sua adoriri auderent. Præterea ipsius nomen, authoritasq; magna ex parte, eorum exercitus minuebat audaciam. Tum egregiæ munitiones castrorū, & ualli, fossarumque altitudo, & extra uallum sili cæci mirabilem inmodum consiti, uel sine defensoribus aditum aduersarijs prohibebant. Scorpionum, catapultarum, cæterorumq; telorum, quæ ad descendendum solent parari, magnam copiam habebat. Atq; hæc propter exercitus sui præsentis paucitatem, & Tyrocinium præparauerat, non hostiū ui, & metu commotus, sapientem se, timidumq; hostium opinioni præbebat. Neq; idcirco copias, quanquā erant paucæ, Tyronumque non educibat in aciem, quod uictoriæ suorum diffideret, sed referre arbitrabatur, cuiusmodi uictoria esset futura. Turpe enim sibi existimabat, tot rebus gestis, tantisq; exercitibus deuictis, tot tam claris uictorijs partis, ab reliquis copijs aduersariorum suorum ex fuga collectis, se cruentam adeptum existimari uictoriam: itaq; constituerat gloriam, exultationemq; eorum pati, donec sibi ueteranarum legionum pars aliqua in secundo comœatu occurrisset. Scipio interim paulisper (ut ante dixi) in eo loco commoratus, ut quasi despectisse Cæsarem uideretur, paulatim reducit suas copias in castra, & conuocione aduocata, de terrore suo, desperationeq; exercitus Cæsaris uerba facit, & cohortatus suos uictoriā propriam se eis breui daturum pollicetur. Cæsar iubet milites rursus ad opus redire: & per causam muniti-

LIBER

onum tyrones in labore defatigare non intermittit. Interim Numida, Getulique diffugere quotidie ex castris Scipionis, & partim in regnum se conferre, partim quod ipsi, maioresque eorum beneficio. C. Marij uisi fuissent, Casaremque eius affinem esse audiebant, in eius castra perfugere cateruatim nō intermittunt. quorum ex numero electis hominibus, illustriores Getulos, litteris ad suos ciues datis, cohortatus, ut manu facta se, suosque defenderent. et ne suis inimicis, aduersariisque dicto audientes essent, mittit. Dū hæc ad Russinam fiunt, legati ex Ailla ciuitate libera, etiam undiq; ad Casarem ueniunt, seque paratos quecunq; imperasset, & libenti animo facturos pollicentur, tantum orare, & petere ab eo, ut sibi præsidium daret, quotutius id, & sine periculo facere possent, se et frumentum, & quæcunq; res eis suppeteret, communis salutis gratia subministraturos. Quibus rebus facile à Casare impetratis, præsidioque dato. C. Meßium ædilitia functum potestate, Acillam iubet proficisci. Quibus rebus cognitis Considius Longus, qui Adrumeti cum duabus legionibus, & equitibus. DCC. præerat, celeriter ibi parte præsidij relicta, cū octo cohortibus Acillam ire contēdit. Meßius celeriter itinere cōfecto prior Acillam cum cohortibus peruenit. Considius interim cum ad urbem cū copijs accessisset, et animaduertisset præsidium Caesaris ibi esse, non ausus periculo suo rem facere, nulla re gesta pro multitudine hominū rursus Adrumetum se recipit. Deinde paucis post diebus

tus equeſtribus copijs, à Labieno adductis, rursus Acil-
 litanos caſtris poſitis obſidere cœpit. Per id tempus. C.
 Salluſtius Criſpus, quē paucis ante diebus miſſum à
 Cæſare cū claſſe demonſtrauiſus, Cercinnā peruenit
 cuius aduētū. C. Deſus quaſtorius uir, qui ibi cū gran-
 di familie ſuæ præſidio præerat cōmeatui, paruulum
 nauigiū naſtus cōſcendit, ac ſe fugæ cōmendat. Sal-
 luſtius interim prætor à Cercinnatibus receptus, ma-
 gno numero frumēti inuento, naues onerarias, quarū
 ibi ſatis magna copia fuit, cōplet, atq; in caſtra ad Cæ-
 ſarem mittāt. Allienus interim procōſul è Lilybæo in
 naues onerarias imponit legiones. XIII. et. XIII. et
 equites Gallos. DCCC. funditorū, ſagittariorūq; mili-
 le, ac ſecundū cōmeatum in Africam mittit ad Cæſa-
 rem. quæ naues uentū ſecundum naſtæ, quarto die in-
 portum ad Ruſpinā, ubi Cæſar caſtra habuerat, incol-
 lumes peruenerunt. Ita Cæſar dupliā letitia, ac uolup-
 tate uno tempore auctus, frumēto, auxilijsq; tandē ſu-
 is exhilaratis animo, atq; leuata ſolicitudine deponit
 legiones: equitesq; ex nauibus egreſſos, iubet ex lan-
 guore, nauſeaq; reficere. dimiſſos in caſtella, munition-
 esq; diſponit. Quibus rebus Scipio, quiq; cū eo eſſēt
 comites mirari, et requirere. C. Cæſarē, qui ultro con-
 ſueſſet bellū inferre, ac laceſſere prælio, ſubito cōmu-
 tatū. nō ſine magna cōſilio ſuſpicabātur. Itaq; ex eius
 patientiā in magnū timorem cōiecti, ex Geculis duos,
 quos arbitrabantur ſuis rebus amiſſiſſimos, magnis
 præmijs, pollicitationibusq; propoſitis, pro perſu-

LIBER

ges speculari gratia in Caesaris castra mittunt, qui simul ad eum sunt deducti, petierunt, ut sibi liceret sine periculo uerba proloqui. Potestate facta, sex penumero, inquit, Imperator, complures Getuli, qui sumus clientes. C. Marij, & propemodum omnes ciues Romani, qui sunt in legione quarta, et sexta ad te uoluimus, in tuaq; praesidia confugere, sed custodijs equitum Numidarum, quo id sine periculo minus faceremus, impediebamur. Nunc data facultate, pro speculatoribus missi à Sàpione, ad te cupidissime uenimus, ut prespicere mus, nunquæ fuisse, aut in sidie elephantis ante castra, portasq; ualli factæ essent, simulq; consilia uestra contra easdem bestias, comparisonemq; pugnae cognoscere mus, atq; ei renuntiaremus. Qui collaudati à Cesare, stipendioq; donati, ad reliquos perfugas deducuntur: quorum orationem celeriter ueritas comprobauit. Namq; postero die ex legionibus ijs, quas Getuli nominauerunt milites legionarij complures à Sàpione in castra Caesaris perfugerunt. Dum hæc ad Ruspinam geruntur. M. Cato, qui Vtica præerat, delectus quoti die libertinorum, affrorum, seruorum deniq; & cuiusque modi generis hominum, qui modo per etatem arma ferre poterant, habere, atque sub manû Sàpionis in castra submittere non intermittit. Legati interim ex oppido Tisdre, in quo tritici modia millia, CCC. comportata fuerant, à negotiatoribus Italijs, aratoribusq; ad Cesarem uenere, quantaq; copia frumenti apud se sit docent, simulq; orant, ut sibi praesidium mittat,

quo

quo facilius & frumentum, & copiae suae conseruentur. Quibus Caesar in praesentia gratias agit, praesidiumq; breui tempore se missurum dixit, cohortatusque ad suos ciues iubet proficisci. P. Silius interim cum copiis Numidiae fines ingressus, castello in montis loco munito locato, in quod iuba belli gerendi gratia, & frumentum, & res ceteras, quae ad bellum usui solent esse, comporta uerat, ut expugnando, est potitus. Caesar postquam legionibus ueteranis duabus, equitatu, leuiq; armatura, copias suas ex secundo comiteatu auxerant, naues sex onerarias statim iubet Lilybaeum ad reliquum exercitum transportandū proficisci. Ipse. VI. Calendarum Febru. arāter uigilia prima imperat speculatores, apparitoresq; omnes, ut sibi praesto essent. Itaq; omnibus inscijs, neq; suspicantibus, uigilia. III. iubet omnes legiones ex castris educi, atq; se consequi ad oppidum Ruspinam uersus, in quo ipse praesidium habuit, & quod primum ad amicitiam eius accessit, inde paruulam procliuitatem digressus, sinistra parte campi, propter mare legiones educit. Hic campus mirabili planitiae patet millia passuum. XV. quem iugum ingens à mari ortum, neq; ita praetaltum, uelut theatri effiat speciem. In hoc iugo colles sunt exelsi pauci, in quibus singulae turres, speculaq; singulae perueheres erant collocatae: quarum apud ultimam praesidium, & statio fuit Sapienis. Postquam Caesar ad iugum, de quo doai, ascendit, atq; in unumquemq; collem turres, castellaq; facere coepit, atq; ea minus semihora

LIBER

mihora efficit: Et postquā non ita longe ab ultimo col-
 le, turriq; fuit, quæ proxima fuit castris aduersariorū,
 in qua docui esse præsidium, stationemq; Numidarum
 Cæsar paulisper commoratus, perspectaq; natura lo-
 ci, equitatu in statione disposito, legionibus opus attri-
 buit, brachiūque medio iugo ab eo loco, ad quem per-
 uenerat, usque ad eum, unde egressus erat, iubet diri-
 gi, ac muniri. Quod postquam Sappio, Labienusque a-
 nimaduertunt, equitatu omni ex castris educto, ad ac-
 que equestri instructa, à suis munitionibus circiter
 passus mille progrediuntur, pedestrem copiam in se-
 cunda acie minus passus. CCC. à castris suis constitui-
 unt. Cæsar in opere milites adhortari, neque aduersa-
 riorum copijs moueri. Iam cum nō amplius passuum
 mille quingentis inter hostium aciem, suasque muni-
 tiones esse animaduertisset, intellexissetque ad impedi-
 endos milites suos, et ab opere depellēdos hostem pro-
 pius accedere, necesseque haberet legiones à munitioni-
 bus deducere, imperat turmæ hispanorū, ut ad pro-
 ximum collem propere accurrerent, præsidiumque in-
 de deturbarēt, locumque caperent. eodemque iubet le-
 uis armaturæ paucos consequi subsidio. Qui missi æ-
 leriter Numidas adorti, partim uiuos capiunt, nonnul-
 los equites fugientes conuulnerauerunt, locoque sunt
 potiti. Postquam id Labienus animaduertit, quo aler-
 tius ijs auxilium ferret, ex acie instructa equitatus sui
 propè totum dextrum cornu auertit, atque suis fugi-
 entibus suppetias ire contendit. Quod ubi Cæsar con-
 spexit

ſpexit, Labienum ab ſuis copijs longius abſceſſiſſe, equitatus ſui alam ſiniſtram ad intercludendos hoſtes immiſit. Erat in eo campo, ubi ea res gerebatur uilla permagna, quatuor turribus extructa, quæ Labieni proſpectum impediēbat, ne poſſet animaduſcere ab equitatu Cæſaris ſe intercludi. Itaq; non prius uidit turmas Iulianas, quàm ſuos cædi à tergo ſentit. Ex qua re ſubito in terrorem conuerſo equitatu Numidarum, reſta in caſtra fugere contendit. Galli, Germanique qui reſtiterant, ex ſuperiore loco, & poſt tergum circumuenti, fortiterque reſiſtentes cōaduntur uniuerſi. Quod ubi legiones Sāpionis, quæ pro caſtris erant inſtructæ animaduſcerunt, metu, ac terrore obcecatis omnibus portis in ſua caſtra fugere cōperunt. Poſtquā Scipione, eiusque copijs campo, collibusque exturbatis, atq; in caſtra compulſis, cum receptui Cæſar aniuiſiſſet, equitatūque omnē intra ſuas munitiones recepiſſet, campo purgato animaduſcit mirifica corpora Gallorum, Germanorūque, qui partim eius authoritatem erant ex Gallia ſecuti, partim prædio, polliatationibusque adducti, ad eum ſe contulerant nonnulli qui ex Curionis prælio capti, conſeruatiſque parem gratiam in fide partiēda præſtare uoluerāt. Horum corpora mirifica ſpecie, amplitudineque caſa toto campo, ac proſtrata diuerſe iacebant. His rebus geſtis poſtero die Cæſar ex omnibus præſidijs cohortes deducit, atque omneis ſuas copias in campo inſtruxit. Scipio ſuis male acceptis, occaſis, uulneratiſq; intra ſuas
contia

LIBER

continere se munitiones coepit. Caesar instructa acie secundum infimas iugi radices propius munitiones leniter accessit. iamque minus mille passuum ab oppido Vxita, quod Scipio tenebat, aberant legiones Iulianae. cum Scipio ueritus, ne oppidum amitteret, unde aquari, reliquisque rebus subleuari eius exercitus consueuerat, eductis omnibus copijs quadruplici acie instructa, ex instituto suo, prima equestri turmatim directa, elephantis que turritis interpositis, armatisque suppetias ire contendit. Quod ubi Caesar animaduertit, arbitratus Scipionem ad dimicandum paratum, ad se certo animo uenire, in eo loco, quem paulo ante commemoravi ante oppidum constitit, suamque aciem mediam eo oppido textit. Dextrum sinistrumque cornu, ubi elephanti erant, in conspectu patenti aduersariorum constituit. Cum iam propè solis occasum Caesar expectauisset, neque ex eo loco, quo constiterat, Scipionem progredi propius se animaduertisset, locoque se magis defendere, si res coegisset, quam in campo comminus consistere audere, non est uisa ratio propius accedendi eo die ad oppidum, quoniam ibi praesidium grande Numidarum esse cognouerat, Hosteisque mediam aciem suam oppido texisse, sibi que difficile factum esse intellexit, simul et oppidum uno tempore oppugnare, et in acie in cornu dextrum et sinistrum, ex iniquiore loco pugnare, praesertim cum milites à mane diei ieiuni sub armis stetissent defatigati. Itaque reductis suis copijs in castra, postero die propius eorum aciem

eadem instituit exporrigere munitiones. Interim Confidius, qui Aallam, & octo cohortes stipendiarias Numidis, Getulisq; obsidebat, ubi C. Messius, cohortibus præerat, diu, multumque expertus, magnisque operibus sæpe admotis, & ijs ab oppidanis incensis, cum proficere nihil, subito nuncio de equestri prælio allato commotus, frumento, cuius in castris copiam habuerat inanso, uino, oleo, æteris que rebus, quæ ad uictum parari solent, corruptis, Acillam, quam obsidebat, deseruit, atque itinere per regnum Iubæ facto, copias cum Sâpione partitus, Adrumetum se reâpit. Interea ex secundo comœatu quem à Siâlia miserat Allienus, naui una, in qua fuerat Qu. Commius, & L. Tiada eques Romanus, ab residua classe, cum errauisset, delatâq; esset uento ad Thapsum, à Verglio scaptis. nauiculisq; actuarijs excepta est, & ad Sâpionem deducta. Item altera nauis triremis ex eadem classe errabûda, ac tempestate ad Egimurum delata, à classe Vari, & M. Octauij est capta, in qua milites ueterani cum uno Centurione, & nonnulli tijrones fuerunt, quos Varus asseruatos sine contumelia deducendos curauit ad Sâpionem. qui, postquam ad eum peruenerunt, & ante suggestum eius constitunt, non uestra inquit sponte uos, certo sâo, sed illius scelerati uestri imperatoris impulsu, & imperio coactos ciues, & optimum quenq; nefarie consecrari, quos quoniam fortuna in nostrâ detulit potestatem, si id quod facere debetis, rempublicam cum optimo quoq; defenditis, certû est uobis uitam,

k k

Q

LIBER

Et pecuniam donare: quapropter quid sentiat is probo
 quimini. Hac habita oratione, Sāpio, cum exisima set
 pro suo beneficio sine dubio ab ijs gratias sibi actum
 iri, potestatem ijs dicens fecit. Ex ijs Centurio legio-
 nis. XIII. Pro tuo, inquit, summo beneficio Scipio ti-
 bi gratias ago, Non enim imperatorē te appello, qđ
 mihi uitam incolumitatemq; belli iure capto, pollice-
 ris, et forsan isto uterer beneficio, si nō ei summū sa-
 lus adiungeretur. Ego ne cōtra Cēsarem imperatorē
 meum, apud quem ordinem duxi, cuiusq; exeratū, pro,
 cuius dignitate, uictoriaq; amplius. XXXVI. annis
 depugnaui, aduersus, armatusq; consistam? Neq; ego
 istud facturum sum, et te magnopere, ut de negotio des-
 stas adhortor. Contra cuius enim copias contendas, si
 minus ante expertus es, licet nūc cognoscas: elige ex tu-
 is cohortē unam, quā putas esse firmissimā, et consti-
 tue contra me: ego autem ex meis cōmilitonibus, quos
 nunc in tua tenes potestate nō amplius. X. sumā; tunc
 ex uirtute nostra intelliges, quid ex tuis copijs spera-
 re debeas. Postquam hęc Centurio presenti animo ad-
 uersus opinionē eius est locutus, ira percitus Scipio,
 atq; animi dolore incēsus, annuit Cēturionibus, quid
 fieri uellet, atq; ante pedes Centurionē interfecit: reli-
 quosq; ueteranos a tyronibus iubet scerni. Abduate,
 inquit, istos nefario scelere contaminatos, et cede ani-
 um sagnatos. Sic extra uallū deducti sunt, et crudabi-
 liter interfecti. Tyrones autem iubet inter legiones dis-
 spartiri, et Cōmium cum Ticide in conspectum suum
 prohi-

prohibet adduci. Quae ex te Caesar commotus, eos, quos in stationibus cum longis navibus apud Tapsum custodiae causa esse iusserat, ut suis onerarijs, longisque navibus praesidio essent, ob negligentiam ignominiae causa dimittendos ab exercitu, gravissimumque in eos edictum proponendum curavit. Per id tempus ferè Caesaris exeratui res accidit incredibilis auditu: nanque Vergiliarum signo confecto, citràter uigilia secunda noctis, nimbus cum saxorum grandine subito est exortus ingens. Ad hoc autem incommodum accesserat, quod Caesar non more superiorum imperatorum, in hybernis exercitum continebat, sed in tertio, quartoque die proeundo, propiusque hostem accedendo, castra communiebat, opereque faciendo milites se circumspiciendi non habebant facultatē. Præterea ita ex Sicilia exercitum transportauerat, ut præter ipsum militē, et arma, neque fas, neque mancipiū, neque ullam rem, quae usu militi esse consuevit, in naues imponi pateretur. In Africam autem non modo sibi quidquam non adquisierant, aut parauerant, sed etiam propter annonae caritatem, ante parata consumpserant. Quibus rebus attenuati, oppido perquam pauci sub pellibus acquiescebant. Reliqui ex uestimentis tentoriolis factis, atque arundinibus, corijsque cōtectis permanebant. Itaque subito imbre, grandineque consecuta, grauati pondere, tenebris, aquaque omnes subruti, disiectique nocte intempesta ignibus extinctis, rebusque ad uitium pertinentibus omnibus corruptis, per castra pas-

LIBER

sim uagabantur, scutisq; capita contegebant. Eadem nocte. V. legionis pilorum cacumina sua sponte arserunt. Rex interim luba de equestri praelio Sāpionis certior factus, euocatusq; ab eodem literis, praefecto Sabura cum parte exerātus contra Sitium relicto, ut secum ipse aliquid auctoritatis haberet, exercitus Sāpionis a terrore Caesaris cum tribus legionibus, equitibusq; frenatis. DCCC. Numidis sine frenis, pedibusq; eius armatura grandi numero, elephantisq; XXX. egressus ē regno ad Sāpionem est profectus. Postquam ad eum peruenit castris regijs seorsum positis, cum eis copijs, quas commemoravi, haud ita longe à Sāpione confedit. Erat in castris Sāpionis superiori tempore magnus terror, & expectatione copiarū regiarum, exercitus eius magis suspensione animi ante aduentum Iubæ commovebatur. Postquam uero castra castris contulit, de spectis eius copijs, omnem terrorem deponit. Ita quam antea absens habuerat auctoritatem, eam omnem praesens dimiserat. Quo facto, cuius facile fuit illatum Sāpioni additum animum, fiduciamq; regis aduentu. Nam postero die uniuersas suas, regisq; copias cum elephantis. LX. productas in aciem, quam speciosissime potuit, instruxit, ac paulo longius progressus à suis munitionibus, haud ita diu commoratus. se recepit in castra. Caesar postquam animaduertit Sāpioni auxilia ferē, quae expectasset omnia, conueuisse, neq; moram pugnandi ullam fore, per iugum summum cum copijs progredi coepit, & brachia

chia protinus ducere, & castella munire, propius que
 Sāpionem capiēdo loca exālsa occupare contendit.
 Aduersarij magnitudine copiarum confisi proximum
 collem occupauerunt, atq; ita longius sibi progredien-
 di eripuerunt facultatē. Eiusdem collis occupandi gra-
 tia Labienus consilium cōperat, & quo propiore lo-
 co fuerat, eo celerius occurrerat. Erat conuallis satis
 magna latitudine, altitudine prærupta, crebris loāis spe-
 lunca in modū subruptis, quæ erāt trāscunda Cæsari,
 ante, quā ad eū collem, quē aperire uolebat, peruenire-
 tur, ultraque eam cōuallē oliuetum uetus crebris ar-
 boribus condensum. Hic cum Labienus animadu-
 tisset Cæsarem, si uellet eum locum occupare, prius ne-
 cesse cōuallē, oliuetumque transgredi, eorum loco-
 rum peritus, in insidijs cum parte equitatus, leuiq; ar-
 matura consedit, & præterea post montem, collemq;
 equites in occulto collocauerat, ut, cum ipse ex impro-
 uiso legionarios adortus esset, ex colle se equitatus
 ostēderet, ut re dupliciā perturbatus Cæsar, eiusque ex-
 ercitus, neque retro regrediundi, neq; ultra proceden-
 di ablata facultate, circumuentus concideretur. Cæsar
 equitatu ante præmisso, inscius insidiarum, cum ad eū
 locum uenisset, abusi, siue obliti præceptorum Labie-
 ni, siue ueriti, ne in fossa ab equitibus opprimerentur,
 rari, ac singuli de rupe prodire, & summa petere col-
 lis: quos Cæsaris equites cōsecuti partim interfecerūt,
 partim uiuis sunt potiti. deinde protinus collem pete-
 re contenderunt, atq; cum decusso Labieni præsidio

LIBER

celeriter occupauerūt. Labienus cum parte equitū uin-
 fuga sibi peperit salutē. Hac re per equites gesta Cae-
 sar legionibus opera distribuit, atq; in eo colle, quo
 erat potitus, castra muniuit. Deinde ab suis maximis
 castris per medium campū ē regione oppidi Vzite,
 quod inter sua castra, & Sāpionis in planicie positū
 erat, tenebaturq; à Scipione, duo brachia instituit du-
 ci, & ita erigere, ut ad angulū dextrum, sinistrumq;
 eius oppidi cōcunirent. Is hac ratione opus instruebat
 ut cū propius oppidum copias admouisset, oppugna-
 req; cōpisset, tecta latera suis munitionibus haberet,
 ne ab equitatus multitudine circunūctus, ab oppugna-
 tione deterreretur. Præterea quo facilius colloquia fie-
 ri possent, & si qui persugere uellent (id quod antea
 sæpe acadebat magno cū eorum periculo) tum facile,
 et sine periculo fieret. Voluit etiā experiri, cū propius
 hostem accessisset, haberet ne in animo dimicare. acce-
 debat etiā ad reliquas causas, quod is locus depressus
 erat, puteiq; ibi nōnulli fieri poterāt. aquatione enim
 longa & angusta utebatur. Dum hæc opera, quæ an-
 tedixi fiebant à legionibus, interim pars aciei ante
 opus instructa sub hoste stabat, equites barbari, leuiq;
 armatura, prælijs minutis comminus dimicabant. Cae-
 sar ab eo opere, cum iam sub uesperū copias in castra
 reduceret, magno inausu cum omni equitatu, leuiq;
 armatura, Iuba, Sāpio, Labienus, in legionarios impe-
 tum fecerunt. Equites Cæsariani ex ui uniuersæ, subi-
 teq; hostium multitudinis pulsī, parumper cesserunt,
 quæ

que res aliter aduersarijs cecidi. namq; Cæsar ex mer-
 dio itinere copijs reductis equitibus suis auxiliū tulit.
 equites autem aduentu legionum animo addito, con-
 uersis equis in Numidas cupide insequentes, disperi-
 sosque impetum fecerūt, atque eos cōuulneratos usq;
 in castra regia repulerunt, multosque ex his interfec-
 runt. quod ni in noctem prælium esset coniectum, pul-
 uisque uento status omnium prospectibus offecisset, lu-
 ba cum Labieno capti in potestatem Cæsaris uenissent,
 equitatusq; cum leui armatura funditus ad internitio-
 nem deletus esset. interim incredibiliter ex legionibus
 quarta, & sexta Scipionis milites diffugere, partim
 in castra Cæsaris, partim in quam quisq; poterat regi-
 onem peruenire. Itemque equites curiani diffisi Sāpio-
 ni, eiusque copijs, complures se eodem cōferebant. Dū
 hæc circum Vritam ab utrisque ducibus administran-
 tur, legiones duæ. VIIII. & X. ex Sicilia nauibus on-
 rarijs profectæ, cū iam nō longe à portu Ruspinae ab-
 essent, conspicatæ naues cæsarianas, quæ in statione
 apud Thapsum stabant, ueriti ne in aduersariorū, ut
 insidiandi gratia ibi cōmorantium classem inciderēt,
 imprudentes uela in altū dederunt, ac diu, multumq;
 iactati, tandem multis post diebus siti, inopiaq; cōfer-
 ti, ad Cæsarem peruenērūt. Quibus legionibus expo-
 sitis, memor in Italia pristinae licentiæ militaris, ac ra-
 pinarum certorum hominum, paruulam modo causus-
 lam naetus Cæsar, quod Auienus Tri. mil. X, le-
 gionis nauem commeatu familia sua, atque iumen-

LIBER

tis occupauisset, neq; militem unum ab Sicilia sustu-
 lisset: postero die de suggestu conuocatis omnium le-
 gionum Tribunis, Centurionibusq; Maxime uellem,
 inquit, homines sue petulantiae, nimiaeque libertatis ali-
 quando finem fecissent, meaeque lenitatis, modestiae, pa-
 tientiaeque rationem habuissent. Sed quoniā ipsi sibi
 neque modum, neq; terminum constituunt, quo ceteri
 dissimiliter se gerant, ego metipse documentum ma-
 re militari constituam. C. Auiene, quod in Italia mili-
 tes populi Ro. cōtra Remp. instigasti, rapinasque per
 municipia fecisti, quodque mihi rei que pub. inutilis
 fuisti, & pro militibus tuam familiam iumentaue
 in naues imposuisti, tuaque opera, militibusque tem-
 pore necessario respu. caret, ob eas res ignominiae cau-
 sa ab exercitu meo te remoueo, hodieque ex Africa
 abesse, & quantum potes, proficisci, iubeo. Itemque
 te. A. Fontei, quod Tribunus militum seditiosus, ma-
 lusque ciuis fuisti, te ab exercitu dimitto. T. Alliene,
 M. Tyro, C. Clusiane, cum ordines in meo exercitu be-
 neficio, nō uirtute cōsecuti, ita uos gesseritis, ut neq;
 bello fortes, neque pace boni, aut utiles fueritis, &
 magis in seditione, concitandis que militibus aduersa-
 riorum nostrorum imperatoris, quā pudoris, mode-
 stiaeque fueritis studiosiores, indignos uos esse arbi-
 tror, qui in meo exercitu ordines ducatis, missosque fa-
 cio, & quantū potestis, abesse ex Africa iubeo. Itaq;
 tradidit eos Centurionibus, & ad singulos non ampli-
 us singulis additis seruis, in naui imponēdos sepe-
 rim

tim curauit. Getuli interim perfugæ, quos cum literis mandatisque à Cesare missos supra docuimus, ad suos ciues perueniunt, quorum authoritate facile adducti, Caesarisque nomine persuasi, à Rege iuba desciscunt, ceterique cuncti arma capiunt, contraque regem facere non dubitant. Quibus rebus cognitis, iuba distentus triplici bello, necessitate coactus, de suis copiis, quas contra Caesarem adduxerat, sex cohortes in fines regni sui mittit, quæ essent presidio contra Getulos. Caesar brachijs perfectis, promotisque eo usque, ut telum ex oppido abijci non posset, castra munit, balistis, scorpionibusque crebris ante frontem castrorum, contraque oppidum collocatis, defensores muri detertere non intermittit, eoque quinque legiones ex superioribus castris deducit. Qua facultate oblata, illustriores, notissimi que conspectum amicorum, propinquorumque efflagitabant, atque inter se colloquebantur. quæ res, quid utilitatis haberet, Caesarem non fallebat. Namque Getuli ex equitatu regio nobiliores, equitumque præfecti, quorum patres, cum Mario ante meruerant, eiusque beneficio agris, finibusque donati post Syllæ uictoriam, sub Hyempsalis regis erant potestate dati, occasione apta, nocte iam luminibus accensis, cum equis, calonibusque suis citatè mille perfugunt in Caesaris castra, quæ erant in campo proxime Uzita locata. Quod postquam Sapius, qui que cum eo erant, cognouerunt, cum commoti ex tali incommodo essent, ferè per id tempus. M. Aquinium cum. C. Salserna colloquentem uiderunt. Sapius mittit

k f

s

ad

LIBER

ad Aquinium, nil attinere, cum cum aduersarijs collo-
 qui. Cū nihilo minus eius sermonē nuntius ad se refer-
 ret, diceretq; ut reliqua, quæ uellet, perageret. uiator
 postea ab Iuba ad eum est missus, qui diceret audiente
 Sāserna, uetat te Rex colloqui. Quo nuntio perterri-
 tus, disceßit, & dicto audiens fuit Regi. Vsu uenisse
 hoc ciui Romano miror, et ei, qui à populo Romano
 honores accepisset, incolumi patria fortunisq; omni-
 bus, Iubæ barbaro potius obedientem fuisse, quā aut
 Sāpionis obtēperasse nūtio, aut cæsis eiusdem partis
 ciuibus incolumē reuerti malle. Atque etiā superbius
 Iubæ factum nō in M. Aquiniū hominē nouum, par-
 uumq; Senatorē, sed in Sāpionem hominē illa familia
 dignitate, honoribusq; præstantem. Nam, cum Sāpio
 Sagulo purpureæ ante Aegis aduentum, uti solitus es-
 set, dicitur Iuba cum eo egisse nō oportere illum eo-
 dem uti uestitu, atq; ipse uteretur. Itaq; factum est, ut
 Sāpio ad album sese uestitū transferret, & Iubæ ho-
 mini superbissimo, inertissimoq; obtemperaret. Post-
 ro die uniuersas omnium copias de castris omnibus de-
 ducunt, & supercilium quoddam excelsum nacti non
 longe à Cæsaris castris aciem constituunt, atq; ibi cōsi-
 stunt. Cæsar itē producit copias, celeriterq; his instru-
 ctis, ante suas munitiones, quæ erāt in cāpo, cōstituit,
 sine dubio existimans ultro aduersarios, cum tam ma-
 gnis copijs, auxilijsq; regis essent præditi, prōptiusq;
 prosiluisent, ante se cōcursuros, propiusque se acces-
 suros, equo circūuectus, legionesq; cohortatus, signo
 dato,

dato, accessum hostium aucupabatur. Ipse enim à suis munitionibus longius non sine ratione non procedebat, quod in oppido Vzita, quod Sápío tenebat, hostium erant cohortes armatæ. Eidem autem oppido ad dextrum latus eius cornu erat oppositum, uerebaturq; ne, si prætergressus esset, ex oppido eruptione facta, ablatere cum adorti conciderent. Præterea hæc quoq; cum causa tardauit, quod erat locus quidã perimpeditus ante aciem Sápionis, quem suis impedimẽto ad ultro occurrẽdũ fore existimabat. Non arbitror esse præmittendũ, quemadmodũ exercitus utriusq; fuerũt in aciem instructi. Sápío hoc modo aciem direxit. collocabat in fronte suas, & Iube legiones. postea autem Numidas in subsidiaria acie ita extenuatos, et in longitudinem directos, ut procul simplex esse acies à legionarijs militibus uideretur. In cornibus autem duplex esse existimabatur. elephantos dextro sinistroq; cornu collocauerat, equalibus inter eos interuallis interiectis. Post autem elephantos armaturas leues, Numidasq; substituerat auxiliares. equitatum frænatum uniuersum in suo dextro cornu disposuerat: sinistrũ enim cornu oppido Vzita claudebatur: neque erat spatium equitatus explicandi: propterea Numidas, leuisq; armaturæ infinitam multitudinem ad dextram partem sue aciei opposuerat, ferẽ interiecto non minus mille passuum spatio, & ad collis radices magis appulerat, longiusque ab aduersariorum, suisque copijs promouebat, Id hoc consilio, ut cum acies
duo

LIBER

*duæ inter se concurrissent initio certaminis, paulo
 longius eius equitatus circumuectus ex improviso clau
 deret multitudinem suæ exercitus Cæsaris, atq; pertur
 batum iaculis conficeret. Hæc fuit ratio Sæpionis ea
 die præliandi. Cæsaris autem acies hoc modo fuit col
 locata, ut ab sinistro eius cornu ordiatur, & ad dextrum
 perueniam. habuit legionem nonam, septimam in si
 nistro cornu, trigessimam, uigessimam nonam, tertiam,
 decimam, quartamdecimam, uigessimam octauam, uige
 simam sextam in media acie. ipsum autem dextrum
 cornu secundam aciem ferè in earum legionum parte
 cohortium collocauerat. præterea ex tyrorum paucas
 adiecerat. Tertiam autem ad eam in sinistrum suum cor
 nu contulerat, & usq; ad aciei suæ mediam legionem
 porrexerat, & ita collocauerat, uti sinistrum suum
 cornu triplex. Id eo consilio fecerat, quod suum dex
 trum latus munitionibus adiuuabatur. Sinistrum au
 tem, equitatus hostium multitudinè resistere posset: eo
 dem q; suum omnem contulerat equitatum: & quod
 ei parum confidebat, præsidio his equitibus legionem
 quintam præmiserat, leuemq; armaturam inter equi
 tes interposuerat. Sagittarios uarie passimq; locis cer
 tis, maximeq; in cornibus collocauerat. Sic utrorun
 que exercitus instructi, non plus passuum trecentorum
 interiecto spatio, quod forte ante id tempus acaderat
 nunquã, quin dimicaretur, à mane usq; ad horam de
 cimam diei perstiterunt. Iamq; Cæsar, dum exercitum
 reducere intra munitiones suas cœpisset, subito uni
 uersus*

uersus equitatus ulterior Numidarum, Getulorumq;
 sine frenis ad dexteram partem se mouere, propiusq;
 Caesaris castra, quæ erant in colle, se conferre cœpit.
 Frenati autem Labieni equites in loco permanere, le-
 gionesque distinere, cum subito pars equitatus Cæsa-
 ris cum leui armatura contra Getulos iniussu ac te-
 mere longius progressi, paludemq; transgressi, multi-
 tudinem hostium sustinere pauci non potuerunt. Leui-
 que armatura deserti, ac pulsi, conuulneratiq; uno e-
 quite amisso multis equis saucijs, leuis armaturæ ui-
 gintis sex ocafis, ad suos refugerunt. Quo secundo eque-
 stri prælio factò Sâpio latus in castra nocte copias re-
 duxit. Quod proprium gaudium bellantibus fortuna
 tribuere non decreuit. Nantque postero die Cæsar, cum
 parte equitatus sui Leptim frumenti gratia misit. In
 itinere prædatores equites Numidas, Getulosq; ex im-
 prouiso adorti circiter centum partim occiderunt, par-
 tim uiuorum potiti sunt. Cæsar interim quotidie legio-
 nes in campum deducere, atq; opus facere, uallumque,
 & fossam per medium campum ducere, aduersario-
 rumq; excursionibus iter efficere non intermittit. Sâ-
 pio item munitiones contra facere, et in iugo, ne à Cæ-
 sare excluderetur, adproperare. Ita duæ utriq; & in
 operibus occupati erant, & nihilo minus equestribus
 prælijs inter se quotidie dimicabant. Interim Varus
 classem, quã antea Vtica hyemis gratia subduxerat,
 cognito legionis septimæ, & octauæ ex Sicilia aduen-
 tu, celeriter deducit: ibique Getulis remigibus, epiba-
 tisque

LIBER

usque complet: insidiandique gratia progressus, A-
 drumetum cū quinquagintaquinque nauibus peruenit.
 Cuius aduentus inscius Cæsar. L. Cissium cum clas-
 se. XXVII. nauium ad Thapsum uersus in stationem
 presidij gratia commeatus sui, mittit. Itemque Q.
 Aquilam cum tredecim nauibus longis Adrumetum
 eadem de causa præmittit. Cissius quo erat missus, ce-
 leriter peruenit. Aquila tempestate iactatus, promon-
 torium superare non potuit. Atque angulum quendā
 tutum à tempestate nactus, cū classe se longius à pro-
 spectu remouit. Reliqua classis in salo ad Leptim e-
 gressis remigibus, passimque in littore uagantibus,
 partim in oppido uictus sui mercandi gratia progres-
 sis, uacua à defensoribus stabat. Quibus rebus Varus
 ex perfugis cognitis, occasionem nactus, uigilia secun-
 da Adrumeto ex cothone egressus, primo mane Lep-
 tim uniuersa classe uectus, naues onerarias quæ lon-
 gius à portu in salo stabant, incendit, et pentiremes
 duas, uacuas à defensoribus nullo repugnante cœpit.
 Cæsar interim celeriter per nuncios in castris, cum
 opera circuiret, certior factus, quæ aberant à portu
 millia passuum. VI. equo amisso, omissis omnibus
 rebus celeriter peruenit Leptim, ibique moratus,
 omnes ut se naues consequerentur, primum ipse nau-
 giolum paruum, conscendit, in cursu Aquilam mul-
 titudine nauigiorum perterritum, atque trepidantem
 nactus, hostium classem sequi cœpit. Interim Varus
 celeritate Cæsaris, audaciaque motus, cum uniuersa
 classe

classe conuersis nauibus, Adrumetum uersus fugere
 contendit. quem Cæsar in millibus passuum quatuor
 consecutus, recuperata quinqueremi, cum omnibus su-
 is epibatis, atq; etiam hostium custodibus. CXXX. in
 ea naue captis, triremem hostium proximam, quæ in
 repugnâdo erat commorata, onustam remigum, epi-
 batarumque cepit. Reliquæ naues hostium promonto-
 rium superarunt, atque Adrumetum in cothonem se
 uniuersæ contulerunt. Cæsar eodem uento promontori-
 um superare non potuit, atque in salo in anchoris ea
 nocte commoratus, prima lucæ Adrumetum accedit:
 ibique nauibus onerarijs, quæ erant extra cothonem
 incensis, omnibusque reliquis alijs, aut subductis, aut
 in cothonem compulsis, paulisper commoratus, si for-
 te uellent classe dimicare, rursus se recepit in castra.
 In ea naue captus est. P. Vestrius eques Ro. & P. Li-
 garius, Afranianus, quem Cæsar in Hispania cū reli-
 quis dimiserat, et postea se ad Pompeium contulerat.
 Inde ex prælio effugerat, in Africamque ad Varū ue-
 nerat. quem ob periurium, perfidiamque Cæsar iussit
 necari. P. Vestrio autem, quod eius frater Romæ pecu-
 niam imperatā numerauerat, et quod ipse suā cau-
 sam Cæsari probauerat, se Nasidij classe captū, cū ad
 necem dueretur, beneficio Vari esse seruatum, postea
 facultatē sibi nullam datā transeundi ignouit. Est in
 Africa consuetudo incolarum ut in agris, & in omni-
 bus ferè uillis sub terra specus condendi frumenti gra-
 tia clām habeant, atque id propter bella maxime,
 hostium

LIBER

hostiumque subitum aduentum præparent. Quæ de re
 Cæsar certior per indicem factus, tertia uigilia legio-
 nes duas cum equitatu mittit à castris suis millia passu-
 um decem, atq; inde magno numero frumenti onu-
 stos recepit in castra. Quibus rebus cognitis, Labie-
 nus progressus à suis castris millia passuum. VII. per
 iugum, et collem, per quem Cæsar pridie iter fecerat,
 ibi castra duarum legionum facit: atq; ibi ipse quoti-
 die existimans Cæsarem eadem sepe frumentandi gra-
 tia commeaturum, cum magno equitatu, leuique ar-
 matura insidiaturus locis idoneis consedit. Cæsar in-
 terim de insidijs Labieni ex perfugis ætior factus,
 paucos dies ibi cōmoratus, dū hostes quotidiano, insti-
 tuto sepe idē faciendo in negligentia adducerentur, su-
 bito mane imperat porta Decumana legiones se octo
 ueteranas cum parte equitatus sequi, atq; equitibus
 præmissis, neq; opinantes insidiatores subito in con-
 uallibus latentes, leui armatura concidit cirāter. D.
 reliquos in fugam turpissimam coniecit. Interim Labi-
 enus cum uniuerso equitatu fugientibus suis suppetiat
 occurrat. cuius uim multitudinis cum equites pauca Cæ-
 sariani iam sustinere non possent, Cæsar instructas le-
 giones hostium copijs ostendit. Quo facto perterritus
 Labieno, ac retardato, suos equites recepit incolumes.
 Postero die Iuba Numidas eos, qui loco amiſso fuga
 se receperant in castra, in cruce omnes suffixit. Cæsar
 interim quoniam frumenti inopia premebatur, copias
 omneis in castra conducit, atq; præsidio Lepti, Ruffi-
 ne,

ne, Acyllæ relicto, Cispio, Aquileq; clāse tradita, ut
 alter Adrumetum, alter Tapsum mari obsiderent, ip-
 se castris incensis quarta noctis uigilia adē instructa,
 impedimētis in sinistra parte collocatis, ex eo loco pro-
 ficiātur, & peruenit ad oppidum Agar, quod à Getu-
 lis sæpe antea oppugnatum, summaq; ui per ipsos op-
 pidanos erat defensum. ibi in campo castris unis posi-
 tis, ipse frumentatum circum uillas cum parte exerci-
 tus projectus, magno inuento hordei, olci, uini, fici nu-
 mero, pauco tritici, atq; recreato exercitu redijt in ca-
 stra. Sāpio interim cognito Cæsaris discessu, cum uni-
 uersis copijs per iugum Cæsarem subsequi cœpit. atq;
 ab eis castris millia passuum . VI. longe trinis castris
 dissipatis copijs consedit. oppidum erat zetta, quod
 aberat à Sāpione millia passuum decem, ad eius regio-
 nem, & partem castrorum collocatum. A Cæsare au-
 tem diuersum, ac remotum, quod erat ab eo longe mil-
 lia ppassuum. XVIII. Huc Sāpio legiones duas frumē-
 tandi gratia misit. Quod postquam Cæsar ex perfugis
 cognouit, castris ex campo in collem, ac tutiora loca col-
 locatis, atq; ibi præsidio relicto, ipse quarta uigila
 egressus præter hostiū castra proficiātur cū copijs, et
 oppido potitur. Legiones Sāpionis comperit longius
 in agris frumentari: & cum eò contendere conaretur,
 animaduertit copias hostium ijs legionibus occurrere
 suppetias, quæ res eius impetum retardauit. Itaq; ca-
 mpro C. Bictio Regno equite Ro. Sāpionis familiarissi-
 mo, qui ei oppido præerat, & P. Atrio equite Roma-

LIBER

no de conuentu utitensi, & camelis. XXII. Regis ad ductis, presidio ibi cum Oppio legato relicto, ipse se recipere coepit ad castra. Cum iam non longe à castris Sapiionis abesset, quæ cum necesse erat prætergredi, Labienus, Afraniusq; cum omni equitatu, leuique armatura ex insidijs adorti, agmini eius extremo se offerunt, atq; ex collibus primis existunt. Quod postquã Cæsar animaduertit equitibus suis hostium ui oppositis, sarânas legionarios in æruum iubet comportare, atq; celeriter signa hostibus inferre: quod postquã coeptum est fieri, primo impetu legionis, equitatus & leuis armatura hostium nullo negotio loco pulsa, & deiecta est de colle. Cũ iam Cæsar existimasset hostes pulsos, deterritosq; finem lacessendi facturos, & iter coeptum pergere coepisset, iterũ celeriter ex proximis collibus erumpunt, atq; eadẽ ratione, qua ante dixi, in Cæsaris legionarios impetum faciunt Numidæ, leuisq; armatura, mirabili uelocitate præditi, qui inter equites pugnabant, et unã, pariterq; cũ equitibus accurrere, et refugere consueuerant. Cũ hoc sæpius facerent, & Iulianos proficiscentes insequerentur, et refugerent stantes, propius non acciderent, et singulari genere pugne uterentur, eosque iaculis conuulnerare satis esse crederent, Cæsar intellexit nihil aliud illos conari, nisi, ut se cogerent castra in eo loco ponere, ubi omnino aquæ nihil esset, ut exercitus eius ieiunus qui à quarta uigilia usque ad horam decimam diei nihil gustasset, ac iumenta sibi perirent, cum iam ad solis occa

his occasum esset, & non totos centum passus in horis
 quatuor esset progressus, equitatu suo propter equo-
 rum interitum extremo agmine remoto, legiones inui-
 cem ad extremum agmen euocabat, ita vim hostium
 placide, leniterq; proædens, per legionarium militem
 commodius sustinebat. Interim equitum Numidarum
 copiae dextra, sinistraq; per colles percurrere, coro-
 naq; in modum cingere multitudine sua Caesaris copi-
 as, pars agmen extremum insequi. Caesariani interim
 non amplius tres, aut quatuor milites ueterani, si se
 conuertissent, & pila uiribus cõtorta in Numidas in-
 festos coniecissent, amplius duorum millium ad unum
 terga uertebant, ac rursus ad eadem passim cõuersis ei-
 quis se colligebant, atq; in spatio consequebantur, et
 iacula in legionarios cõijciebant. Ita Caesar modo pro-
 cedendo, modo resistendo, tardius itinere confecto, no-
 ctis hora prima omnes suos ad unũ in castris incolui-
 mes saucijs. X. factis reduxit. Labienus circiter. CCC.
 amissis, multis uulneratis, ac defessis instando omni-
 bus, ad suos se recepit. Sapia interim legiones pro-
 ductas cũ elephantis, quos ante castra in acie terroris
 gratia in conspectu Caesaris collocauerat, reducit in
 castra. Caesar contra eiusmodi hostium genera, copias
 suas, non ut imperator exercitũ ueteranũ, uictoremq;
 maximis rebus gestis, sed ut lanista tyrones gladiato-
 res condoceretur, quo pede se reciperent ab hoste, &
 quemadmodum obuersi aduersarijs, & in quantulo
 spatio resisterent, modo procurrerent, modo recede-
 rent,

LIBER

rent, comminarenturq; impetum, ac propè quo loco,
 & quemadmodum tela mitterent, præcipit. mirifice
 enim hostium levis armatura anxium exercitum no-
 strum, atq; soliatum habebat: quia & equites deterre-
 bat prælium in ire, propter equorum interitum, quod
 eos iaculis interficiebant, & legionarium militem de-
 fatigabant, propter uelocitatem. grauis enim armaturæ
 mules, simulatq; ab his insectatus cõsisterat, in eos,
 que impetum fecerat, illi ueloci cursu facile periculum
 uitabant. Quibus ex rebus Cæsar uehementer commo-
 uebatur: quia quodcunq; prælium, quoties erat com-
 missum equitatu suo, sine legionario milite, hostium
 equitatu ui, leuiq; armaturæ eorum nullo modo par esse
 poterat. Sollicitabatur autem his rebus, quod nondū
 hostium legiones cognouerat, & quo nam modo sus-
 nere se posset, ab eorum equitatu, leuiq; armatura,
 quæ erat mirifica, si legiones quoque accessissent. Ac-
 cidebat etiam hæc causa, quod elephantorum magni-
 tudo: multitudoq; militum animos detinebat in terro-
 re. Cui uni rei tamen inuenerat remedium. Namq; ele-
 phantos in Italiam transportari iusserat, quo & mi-
 les noster, speciemq; & uirtutem bestię cognosceret,
 & cui parti corporis eius telum facile adigi posset, or-
 natusq; ac loricatus elephante cum esset, quæ pars
 eius corporis nuda sine tegmine relinqueretur, ut cõ-
 tela conijcerentur. Præterea ut iumenta bestiarū odor-
 rem, stridorem, speciem, consuetudine captarum, non
 reformidarent. quibus ex rebus largiter erat consecu-
 tus. Nam

us. Nam & milites bestias manibus pertractabant, earumq; tarditatem cognoscebant, equitesq; in eos pila præpilata conijciebant, atque in consuetudinem equos patientia bestiarum adduxerat. Ob has causas, quas supra commemoravi, sollicitabatur Cæsar, tardiorq; & cōsyderationior erat factus, & ex pristina bellā di consuetudine, ælertitateq; excesserat. Nec mirum, copias enim habebat in Gallia bellare consuetas, loas campestribus, & contra Gallos homines apertos, minimeque insidiosos, qui per uirtutem, non per dolum dimicare consueuerunt. Tum autem erat ei laborandū, ut consuefaceret milites, hostium dolos, insidias, artificia, cognoscerent, quid sequi, quid uitare cōueniret. Ita que quo hæc celerius conciperent, dabat operam, ut legiones non uno loco contineret, sed per causam frumentandi huc, atque illuc raptaret. Ideo, quod hostium copias ab se, suoque uestigio non discessurus existimabat, atq; post diem tertium productas accurratius suas copias, sicut instruxerat, propter hostium castra prætergressus, æquo loco inuitat ad dimicādum. Postquam eos abhorrere uidet, reduāt sub uesterum legiones in castra. Legati interim ex oppido Vacai, quod finitimum fuit Vxitæ, cuius Cæsarem potitum esse demonstrauimus, ueniunt, petunt, & obsecrant, ut sibi præsidium mittat, se res complureis, quæ utiles bello sint, administraturos. Per id tempus de eorum uoluntate, studioque erga Cæsarem trans fuga suos aues facit certiores, lubā regē celeriter cū copijs suis ante, 11 3 quā

LIBER

quàm Caesaris prædium eò perueniret, ad oppidum accurriſſe, atq; adueniente multitudine circumdata eò poſitum, omnibusq; eius oppidi incolis ad unũ interfectis, dediffe oppidum diripiendum, delendumq; militibus. Caesar interim luſtrato exercitu, ad. XII. Calendarum April. poſtero die productis uniuerſis copijs proceſſus à ſuis caſtris millia paſſuum . V. à Sàpione circiter duum millium interiecto ſpatio in acie conſtitit. Poſtquàm ſatis, diuq; aduerſarios à ſe ad dimicandum inuitatos, ſuperſedere pugna animaduertit, reducit copias. poſtero die caſtra mouet, atq; iter ad oppidũ Sarſuram, ubi Sàpio Numidarum habuerat præſidium, frumentumq; comportauerat, ire cõtendit. Quod ubi Labienus animaduertit, cum equitatu, leuiq; armatura agmen eius extremũ carpere cœpit, atq; ita lixarum, mercatorumq; qui plauſtris mercēs portabant, interceptis ſarcinis, addito animo, propius, audaciusq; accedit ad legiones, quod exiſtimabat milites ſub onere, ac ſub ſarānis defatigatos, pugnare non poſſe. quæ res Caſarem non ſefellerat. nãq; expeditos ex ſingulis legionibus tercentos milites eſſe iuſſerat. itaq; eos in equitatum Labieni immiſſos, turmis ſuorum ſuppeditas mittit. Tum Labienus conuerſis equis ſignorum conſpectu perterritus, turpiſſime cõtendit fugere, multis eius ocaſis, compluribus uulneratis. Milites legionarij ad ſua ſereciunt ſigna, atq; iter inceptum ire cœperunt. Labienus per iugum ſummum collis, dextrorſus procul milites ſubſequi non deſiſſit. Poſtquàm

quā Caesar ad oppidum Sarsuram uenit, inspectantibus aduersarijs, interfecto praesidio Sāpionis, cum suis auxilium ferre non auderent, fortiter repugnante. P. Cornelio Sāpione euocato, qui ibi praerat, atq; a multitudine circumuento, interfectoq; , oppido potitur: atq; ibi frumento exeratui dato, postero die ad oppidum Tisdrā peruenit, in quo Considius per id tempus fuerat, cum grandi praesidio, cohorteq; sua gladiatorum. Caesar oppidi natura perspecta, atq; inopia ab oppugnatione eius deterritus, protinus profectus arāter millia passuum quatuor, ad aquam fecit castra, atque inde quarta die egressus, redit rursus ad ea castra, quae ad Agar habuerat. Idem facit Sāpio, atque in antiqua castra copias reducit. Thabenenses interim, qui sub ditione, & potestate Iuba esse consueissent, in extrema eius regni regione maritima locati, interfecto regio praesidio, legatos ad Caesarem mittunt, rem male gestam docent, petunt, orantq; , ut suis fortunis praesto, quod benemeriti essent, auxilium ferret. Caesar eorum consilio probato. M. Crispum tribunum cū cohorte, et sagittarijs, tormentisq; compluribus praesidio Thabenam mittit. Eodem tempore ex legionibus omnibus milites, qui aut morbo impediti, aut cōmeatu dato, cū signis nō potuerant ante transire in Africam ad millia quatuor, equites CCCC. funditores, sagittarij q; mille uno comœatu Caesari occurrerunt. Itaq; tum his copijs, et omnibus legionibus e ductis, sicut erat instructus, VIII. millibus passuum a

ll 4 suis

LIBER

suis castris, ab Sāpionis uero quatuor millibus passuum, longe cōstitit in campo. Erat oppidū infra castra Sāpionis nomine Tegea, ubi præsidium equestre circiter. CCCC. habere cōsueuerat. Eo equitatu dextra, sinistraque directo ab oppidi lateribus, ipse legionibus ex castris eductis, atque in iugo inferiore instructis, non longius ferè mille passus ab suis munitionibus progressus, in acie constitit. Postquam diutius in uno loco Scipio cōmorabatur, & tempus diei in ocio cōsumebatur, Cēsar equitum turmas suorum iubet in hostium equitatum, qui ad oppidum in statione erat, facere impressionem: leuemque armaturam, sagittarios, funditoresq; eodem summittit. Quod ubi cōceptum est fieri, & equis cōcitatis Iuliani impetum fecissent, Pacidius suos equites exporrigere cōpit in longitudinem, ut haberent facultatem turmas iulianas circumfundere, & nihilo minus fortissime, acerrimeque pugnare. Quod ubi Cēsar animaduertit, trecentos, quos ex legionibus habere expeditos cōsueuerat, ex proxima legione, quæ ei prælio in acie constiterat, iubet equitatui succurrere. Labienus interim suis equitibus auxilia equestria summittere, saucijsq; ac defatigatis integros, recentioribusque uiribus equites subministrare. Postquam equites iuliani. CCCC. uim hostium, ad quatuor millia numero sustinere nō poterant, & à leui armatura Numidarum uulnerabantur, minutatimque cædebāt, Cēsar alteram alam mittit, qui satagentibus celeriter occurrerent. Quo factō, sui sub
labi

lati uniuersi in hosteis impressione facta, in fugam aduersarios dederunt, multis occisis, compluribus uulneratis, insecuti per tria millia passuum, usque in colles hostibus adactis, se ad suos recipiunt. Cæsar in horâ decimâ commoratus, sicut erat instructus, se ad sua castra recepit omnibus incolumibus. In quo prælio Pacidius grauius pilo per cassidem caput ictus, compluresq; duces, ac fortissimus quisque interfecti, uulneratique sunt. Postquam nulla conditione cogere aduersarios poterat, ut in æquum locum descenderent, legio numque periculum facerent, neque ipse propius hostem castra ponere propter aquæ penuriam se posse animaduërteret, aduersarios non eorum uirtute confidere, sed aquarum inopia fretos, despicere se intellexit, Pridie Nonarum April. tertia uigilia egressus ab Ager. XVI. millia passuum nocte progressus, ad Thapsum, ubi Vergilius cum grandi præsidio præerat, castra ponit, oppidumq; eo die circummunire cepit, locaq; idonea, opportunaq; complura præsidijs occupare, ne hostes intrare ad se, ac loca interiora capere possent. Scipio interim cognitis Cæsaris consilijs, ad necessitatem adductus dimicandi, ne per summum dedecus fidissimos suirebus Thapsitanos, & Vergilium amitteret, confestim Cæsarem per superiora loca cōsecutus millia passuum octo à Thapso binis castris confedit. Erat stagnum Salinarum, inter quod, et mare, angustia quædam non amplius mille, & quingentos passus intererant, quas Scipio intrare, & Thapsu

LIBER

anis auxilium ferre conabatur, quod futurum Cesa-
 rem non sefellerat. Namq; pridie in eo loco castello mu-
 nito, ibiq; trino praesidio relicto, ipse cum reliquis co-
 pijs lunatis castris Thapsum operibus circummuniuit.
 Sāpio interim exclusus ab incepto itinere, supra sta-
 gnū postero die, & nocte confecta, caelo albescente
 non longe à castris, praesidioq; quod supra cōmemo-
 rauimus mille quingentis passibus, ad mare uersus
 confedit, & castra munire coepit. Quod postquā Ce-
 sari nuntiatum est, milites ab opere deductos, castris
 praesidio Asprenate proconsule cū legionibus duabus
 relicto, ipse cū expedita copia in eum locū citatim cō-
 tendit, classisq; parte ad Thapsum relicta, reliquas
 naues iubet post hostiū tergum, quā maxime ad litus
 appelli, signumq; suum obseruare. quo signo dato, su-
 bito clamore facto, ex improviso hostibus auersis inca-
 terent terrorem, ut perturbati, ac perterriti respicere
 post terga cogrentur. Quo postquā Caesar peruenit,
 et animaduertit aciem pro uallo Sāpionis castris, ele-
 phantisq; dextro, sinistroque cornu collocatis, et nihilo-
 minus partem militū castra nō ignauiter munire.
 Ipse acie triplici collocata, legione decima, secundaq;
 dextro cornu, octaua, et nona sinistro, oppositis quin-
 que legionibus, in quarta acie ante ipsa cornua quinis
 cohortibus cōtra bestias collocatis, sagittarijs, fundito-
 ribus in utrisq; cornibus dispositis, leuiq; amatura in-
 ter equites interiecta, ipse pedibus circū milites cōcur-
 sans, uirtutesq; ueteranorū, praeliaq; superiora cōme-
 morans,

morās, blandeq; appellans, animos eorū exātabat. Tyrones autē, qui nunquā in acie dimicassent hortabatur, ut ueteranorē uirtutē emularentur, eorumq; famam, nomen, locumq; uictoria parta cuperent possidere. Itaq; in circumeundo exercitum, animaduertit hostes circa uallum trepidare, atq; ultro, citroq; pauidos concursare, & modo se intra portas recipere, modo inconstanter, immoderateq; prodire. Cumq; idem à pluribus animaduerti cœptū esset, subito legati, euocatiq; obsecrare Cæsarem, ne dubitaret signum dare, uictoriam sibi propriam à Dijs immortalibus portendi, dubitante Cæsare, atq; eorum studio, cupiditatiq; resistente, sibiq; eruptione pugnari nō placere clamitante, et etiam, atq; etiā aciem sustentante, subito dextro cornu iniussu. Caesaris tubicē à militibus coactus canere cœpit. Quo facto ab uniueris cohortibus signa in hostem cœpere inferri, cum Cēturiones pectore aduerso resisterent, uiq; cōtinerent milites, ne iniussu imperatoris cōcurrerent, nec quicquā proficerent. Quod postquā Caesar intellexit, incitatis militū animis resisti nullo modo posse, signo felicitatis dato, equo admissō, in hostem contra principes ire contendit. A dextro interim cornu funditores, sagittarij q; cōcita tela in elephantos frequentes iniiciunt. quo facto, bestie stridore fundarum, lapidumque perterritæ, sese conuertere, & suos post se frequentes, stipatosque proterere, & in portas ualli semifactas ruere contendunt. Item Mauriequites, qui in eodem cornu cum elephantis

LIBER

elephantis erant, praesidio deserti, principes fugiunt. Ita celeriter bestiis circuitis, legiones uallo hostium sunt potitæ, & paucis acriter repugnantibus interfectis, reliqui cōcitati in castra, unde pridie erant egressi, confugiunt. Non uidetur esse prætermittendū de uirtute militis ueterani quintæ legionis. nam cum in sinistro cornu elephantus uulnere ictus, et dolore conatus, in lixam inermem impetum fecisset, cumq; sub pede subditum, deinde genu innixus, pondere suo, proboscide erecta, uibratque stridore maximo premeret, atque enecaret, miles hic non potuit pati, quin se armatum bestię offerret, quem postquam elephante ad se telo infesto uenire animaduertit, relicto cadauere, militem proboscide circumdat, atque in sublime extollit armatum: qui in eiusmodi periculo cum constanter agendum sibi uideret, gladio proboscidem, quo erat arcus datus, cedere quantū uiribus poterat non desistit: quo dolore adductus elephante, milite abiecto, maximo cum stridore, cursuque conuersus ad reliquas bestias se recepit. Interim Thapso qui erant praesidio, ex oppido eruptionem porta maritima faciunt, & siue ut suis subsidio occurrerent, siue, ut oppido deserto, fuga salutē sibi pararent, egrediuntur, atque ita per mare umbilici sine ingressi, terram petebant. Qui à seruitijs, puerisq; qui in castris erant, lapidibus, pilisque prohibiti terram attingere, rursus se in oppidum receperunt. Interim Sāpionis copijs prostratis, passimque toto campo fugientibus, confestim Caesaris legiones consequi,

consequi, spatiumque se non dare colligendi, qui postquam ad ea castra, que petebant, perfugerunt, ut restitis castris rursus sese defenderent, ducem aliquem requirunt, quem respicerent, cuius autoritate, imperioque rem gererent, qui postquam aduerterunt, neminem ibi esse presidio, protinus armis abiectis, in regia castra fugere contendunt. Quò postquam peruenērūt, ea quoque ab Iulianis teneri uident. Desperata salute in quodam colle consistunt, atque armis dimissis salutationem more militari faciunt, quibus miseris ea res paruo presidio fuit. namque milites ueterani ira, & dolore inænsi, non modo ut parcerent hosti, nō poterant adduci, sed etiam ex suo exercitu illustres urbanos, quos. authores appellabant, complures, aut uulnerarunt, aut interfecerunt. In quo numero fuit Tullius Rufus Quæstorius, qui pilo traiectus consulto à milite interijt. Item Pompeius Rufus brachiū gladio percussus, nisi celeriter ad Cæsarem accurrisset, interfectus esset. Quo factò complures equites Romani, Senatoresq; perterriti ex pralio se reaperunt, ne à militibus, qui ex tanta uictoria licentiam sibi assumpsissent immoderate peccandi impunitatis propter maximas res gestas ipsi quoque interficerentur. Itaq; omnes Sapienis milites cum fidem Cæsaris implorarent, inspectante ipso Cæsare, & à militibus deprecante, eis uti parcerent, ad unum sunt interfecti. Cæsar trinis æstris potius, ocaſisq; hostium decem millibus, fugatisque compluribus, se recepit, quinquaginta militibus amissis

LIBER

amissis, paucis saucijs, in castra. Ac statim ex itinere
 ante oppidū Thapsū cōstitit, elephantosq; sexaginta
 quatuor, ornatos, armatosq; cū turribus, ornamentisq;
 capit, captos ante oppidū instructos constituit. Id
 hoc consilio, si posset & Vergilius, quiq; cū eo obside
 bantur rei male gestæ suorum indicio à pertinacia de
 duci. Deinde ipse Vergiliū appellauit, inuitauitq; ad
 deditionē, suamq; lenitatē, & clementiam cōmemora
 uit, quem postquā animaduertit responsum sibi nō da
 res, ab oppido recessit. Postero die diuina re facta, con
 cione aduocata, in conspectu oppidanorū milites col
 laudat, totumque exercitū ueteranorum donauit præ
 mijs, ac fortissimo cuique, ac bene merenti pro sugge
 stu tribuit. Ac statim inde digressus. T. Rebillus procon
 sule cū tribus ad Thapsū legionibus, et. Cn. Domi
 tio cū duabus Tisdræ, ubi Considius præerat, ad obsi
 dendum relictis. M. Messala Vticā ante præmissa, cū
 equitatu ipse eodem iter facere cōtendit. Equites inte
 rim Sāpionis, qui ex prælio fugerant, cū Vticā uer
 sus iter facerēt, perueniunt ad oppidum Paradā. Vbi,
 cum ab incolis non reciperētur, ideo quod fama de ui
 ctoria Caesaris præcurrisset, ut oppido potitū, in me
 dio foro lignis coaceruatis, omnibusq; rebus eorū con
 gestis, ignem subijciunt. Atq; eius oppidi incolas cu
 iusq; generis, ætatisq; uiuos, cōstrictosq; in flammā
 coniiciunt, atq; ita acerbissimo afficiunt supplicio. De
 inde protinus Vticā perueniunt, Superiore tempore
 M. Cato, quod Vticensibus propter beneficium legis
Iulie

Iulia parum in suis partibus presidij esse existimauerat, plebem inermē oppido eiecerat, & ante portā belli causa, castris, fossaq; paruula dumtaxat munierat, ibiq; custodijs circūdati habitare coegerat. Senatum autē oppidi custodia tenebat. Eorū castra .L. equites adorti expugnare coeperunt, ideo quod eos partibus Caesaris fauisse sciebant, ut eis interfectis, eorū perniciē dolorem suū ulciscerentur. Vticensēs animo addito ex Caesaris uictoria, lapidibus, fustibusque equites repulerunt. Itaq; postquā castris non potuerant potiri, Vticam se in oppidum coniecerunt, atq; ibi multos Vticensēs interfecerunt, domosque eorum expugnauerunt, ac diripuerunt. quibus cum Cato persuadere nulla ratione quiret, ut secum oppidum defenderent, & cede, rapinisque desisterent, & quid sibi uellent, sciret, sedandae eorum importunitatis gratia, singulis .C. diuisit. Idem Sylla Faustus fecit, ac de sua pecunia largitus est. unaque cum ijs ab Utica proficiscitur, atque in regnum ire contendit. Complures interim ex fuga Vticam perueniunt. quos omneis Cato conuocatos, unā cum trecentis, qui pecuniam Scipioni ad bellum faciendum contulerant, hortatur, ut seruitia manu mitterent, oppidumque defenderent. quorum cum partem assentire, partem animum, mentemque perterritam, atque in fuga destinatam habere intellexisset, amplius de ea re agere destitit, nauesque ijs attribuit, ut in quas quisque parteis uellet, proficisceretur. Ipse omnibus rebus diligentissimo

LIBER

gentissime constitutis, liberis suis L. Cesari, qui tum ibi pro quaestore fuerat, commendatis, & sine suspitione, uultu, atque sermone, quo superiore tempore usus fuerat, cum dormitum isset, ferrum intro clam in cubiculum tulit, atque ita se traiecit. qui, dum anima nondum expirata concidisset, impetu facto in cubiculum ex suspitione, medicus, familiaresq; continere, atque uulnus obligare coepissent, ipse suis manibus uulnus crudelissime diuellit, atque animo presenti se interemit. quem Vticensis, quanquam oderant partium gratia, tamen propter eius singularem integritatem, & quod dissimillimus reliquorum duum fuerat, quodq; Vticam mirificis operibus munierat, turresque auxerat, sepultura afficiunt. quod interfecto, L. Caesar, ut aliquod sibi ex ea re auxilium pararet, conuocato populo, cōaone habita, cohortatur omnes, ut portæ aperirentur, se in Caesaris clementia magnam spem habere. itaque portis patefactis, Vtica egressus Cesari imperatori obuiam profisciscitur. Messala, ut erat imperatum, Vticam peruenit, omnibusque portis custodias ponit. Caesar interim à Thapso progressus, Vscetiam peruenit, ubi Sapius magnum frumenti numerum, armorum, telorum, cæterarumque rerum, cum paruo præsidio habuerat. hoc adueniens potitur. deinde Adrumetum peruenit. quo cum sine mora introisset, armis, frumento, pecuniaque considerata, Qu. Ligurio C. Considij filio, qui tum ibi fuerat, uitam concessit. deinde eodem die Adrumeto egressus, Lunenio Regulo

gulo ibi cum legione relicto, Vticam ire contendit: cui in itinere fit obuius. L. Caesar, subitoque se ad genua proiecit, uitamque sibi nec amplius quicquam deprecatur, cui Caesar facile, & pro sua natura, & instituto cōcessit. Itē Ceanne. Cetrío, P. Atrio. L. Cella patri, et filio M. Epio. M. Aquinio Catonis filio. Damasippique liberis, ex sua consuetudine tribuit: circiterque noctem luminibus accensis Vticam peruenit, atque extra oppidum ea nocte mansit. Postero die mane oppidum introijt, concioneque aduocata, Vticenses incolas cohortatus, gratias pro eorum studio erga se agit, ciues autem Romanos negociatores, et eos, qui inter. CCC pecunias contulerant, Varo, & Scipioni, multis uerbis accusatos, & de eorum sceleribus longiori habita oratione, ad extremum, ut sine metu prodirent, ediat, se eis duntaxat uitam concessurum, bona quidem eorū se uenditurum, ita tamen, ut qui eorum bona sua redemisset, se bonorum uenditionem indicturum, & pecuniam; multa nomine relaturum, ut incolumitatem retinere possent. quibus metu exanguibus, de uitaque ex suo promerito desperantibus, subito oblata salute, libentes, cupidique conditionē acceperunt: petieruntq; à Cesare, ut uniuersis trecentis uno nomine pecuniam imperaret. Itaq; bis mille sestertium his imposito, ut per triennium sex pensionibus populo Ro. soluerent, nullo eorum recusante, ac se eodem die demum natos prædicantes, leti gratias agunt Cesari. Rex interim luba, ut ex prelio fugerat, una cum Petreio interdixit

m m

in uillis

LIBER

in uillis latitando, tandem nocturnis itineribus confectis in regnum peruenit: atq; ad oppidū Zamam, ubi ipse domicilium, coniuges, liberosq; habebat, quò ex cuncto regno omnem pecuniam, carissimasq; res cōportauerat, quodque initio bello operibus maximis munierat, accedit. quem antea oppidani rumore exoptato de Caesaris uictoria audito, ob has causas oppido prohibuerunt, quod bello contra populum Romanum suscepto in oppido Zama linguis congestis, maximam in medio foro pyram construxerat, ut si forte bello foret superatus, omnibus rebus eò coaceruatis, de hinc auihus cūctis interfectis, eodemq; proiectis, igne subiecto, tum demum se ipse in super interficeret, atq; unā cum liberis, coniugibus, auihus, cunctaq; gaza regia cremaretur. Postquā lūba ante portas diu, multumq; primo minis, pro imperio egresset cum Zamensibus, deinde, cum se parum proficere intellexisset, precibus quoque orasset, uti se ad suos deos penates admitterent, ubi eos in sententia prestare animaduertit, nec minis nec precibus suis moueri, quo magis se reciperent, tertio petit ab eis, ut sibi coniuges, liberosq; redderent, ut secum eos asportaret. postquā sibi nihil omnino oppidanos responsi reddere animaduertit, nullare ab his impetrata, ab Zama discedit, atq; ad uillam suam cū M. Petreio, paucisq; equitibus se confert. Zamenses interim legatos de his rebus ad Caesarem. Vticam mittunt, petuntq; ab eo, uti ante, quā Rex manū colligeret, seseq; oppugnaret, sibi auxilium mitteret, se tamen

se tamen paratos esse, sibi quod ad uita suppeteret oppidum, seq; ei reseruare. legatos collaudatos Caesar domum iubet antecedere, ac suū aduētum prenūciare. ipse postero die Vtica egressus cum equitatu ire in regnum contendit. Interim in itinere ex regijs copijs duces complures ad Caesarem ueniunt, orantq; ut sibi ignoscat. quibus suppliabus uenia data, Zamā perueniunt, Rumore interim perlato de eius lenitate, clementiaq; propemodū omnes regni equites Zamā perueniunt ad Caesarem, ab eoq; sunt metu, periculoq; liberati. Dū hæc utrobiq; geruntur, Considius, qui Tisdræ cum familia sua, gladiatoria manu, Getulisq; præerat, cognita cæde suorum, Domitijq;, & legionū aduentu perterritus, desperata salute, oppidum deserit, seq; clam cum paucis barbaris pecunia onustus subducit, atq; in regnum fugere contendit. quem Getuli sui comites in itinere prædæ cupidi cōcidunt, seq; in quas cunq; potuere partem cōferunt. C. interim Vergilius, postquā terra, mariq; clausus, se nihil proficere intellexit, suosq; interfectos, aut fugatos, M. Catonē Vtica sibi ipsi manus intulisse, regem uagum, à suis desertū, ab omnibus aspernari. Saburam, eiusq; copias ab Sitio esse deletas, Vtica Caesarem sine mora receptum. De tanto exeratu reliquias esse nullas, quæ sibi, suisq; liberis prodescent, à Caninio proconsule, qui eum obsidebat, fide accepta, seq;, & sua omnia, & oppidum proconsuli tradit. Rex interim iuba omnibus ciuitatibus exclusus, desperata salute, cum

LIBER

iam conatus esset cum Petreio, ut per uirtutem interficere esse uiderentur, ferro inter se depugnant, atque firmior imbecilliorē Iuba Petreium facile ferro consumpsit. deinde ipse sibi cum conaretur gladio transire pectus, nec posset, precibus à seruo suo impetrauit, ut se interficeret, idque obtinuit. P. interim Silius pulso exercitu, Saburæ præfecti Iubæ, ipsoque interfecto, cum iter cum paucis per Mauritaniam ad Cæsarem faceret, forte in adiit in Faustum. Afraniumque, qui eam manum habebant, qua Uticam diripuerat, iterque in Hispaniam tendebant, et erant numero circiter .M. D. itaque celeriter nocturno tempore insidijs dispositis, eos primo luce adortus, præter paucos equites, qui ex primo agmine fugerant, reliquos aut interficit, aut in deditiōnem acipit: Afranium, et Faustum uiuos capit cum coniuge, & liberis. paucis post diebus, dissensionē in exercitu orta, Faustus, & Afranius interficiuntur. Pompeiæ cum Fausti liberis Cæsar incolumitatem, suaque omnia concessit. Scipio interim cum Damasippo, & Torquato, & Pletorio Rustiano, nauibus longis diu, multumque iactati, cum Hispaniam peterent, ad Hypponem regium deferuntur, ubi classis P. Siliij per id tempus erat. A qua pauciora ab amplioribus circumuenta nauigia deprimuntur. Ibiq; Scipio cum ijs, quos paulo ante nominauimus interit. Cæsar interim Zamæ auctione regia facta, bonisque eorum uenditis, qui ciues Romani contra populum Romanum armatulerant, præmijsque Zamensibus, qui de rege exclu-

dendo

dendo consilium coeperant, tributis, uectigalibusque regijs irrogatis, ex regnoque Prouincia facta, atq; ibi Christo Salustio populi Romani proconsule cū imperio relicto, ipse Zama egressus Vticam se reaperit. Ibi bonis uenditis eorum, qui sub Iuba, Petreioque ordines duxerant. item Thapsitanis. HS. uiginti millia, conuentui eorum. HS. triginta millia, Adrumetanis, HS. triginta millia, conuentui eorum. HS. quinquaginta millia, multa nomine imponit. Ciuitates, bonaque eorum ab omni iniuria, rapinisq; defendit. Leptitanos, quorum superioribus annis Iuba bona diriperat, & ad Senatum questū per legatos, atq; arbitris à Senatu datis, sua receperant, triginta centenis millibus pōderis olei in annos singulos multat. Ideo quod initio per disensionē principū, societate cū Iuba iuerant, cumque armis, militibus, pecunia iuuerant. Tisdritanos, propter humilitatem ciuitatis, certo numero frumenti multat. His rebus gestis Idibus Iunij, Vtica classem conscendit, & post diem tertium Caraleis in Sardiniam peruenit. Ibi Sulcitanos, quod Nasidium, eiusque classem receperant, copiisque iuuerant. HS. centum millibus multat, & pro decumis, octauas pendere iubet, bonaque paucorum uendit, & ante diem III. Calendarum Quintilis naues conscendit. Et à Caralibus secundum terram prouectus, duo de trigesimo die, eo quod tempestatibus in portubus cohibebatur, ad urbem Romam uenit.

m m

3

A hirtij,

LIBER
A. HIRTII, AVTOPII COMMEN-
TARIORVM, DE BELLO
HISPANIENSI. LI-
BER SEXTVS.

PHARNACE SVPERA-
to, Africa recepta, qui ex his
prælijs cū adoleſcēte Cn. Pom-
peio profugiſſent, cū et ulterio-
ris Hiſpaniæ potitus eſſet, dum
Caſar muneribus dādis in Ita-
lia detinetur, quo facilius præſi-
dia cōtra compararet Pompeius, in fidem unius cuius
que ciuitatis cōfugere coepit. Ita partim precibus, par-
tim vi, bene magna cōparata manu Prouinciā uasta-
re coepit. Quibus in rebus nōnullæ ciuitates ſua ſpon-
te auxilia mittebant. Item nōnullæ portas claudebāt,
ex quibus, ſiqua oppida vi ceperat, cum aliquis ex ea
ciuitate optime de Cn. Pompeio meritis ciuis eſſet,
propter pecuniæ magnitudinem aliqua ei inferreba-
tur cauſa, ut eo de medio ſublato, ex eius pecunia la-
tronum largitio fieret. ita paucis commodis hoſte hor-
tato, maiores augebantur copiae. Ideoq; crebris nun-
tijs in Italiā miſſis, ciuitates contrariæ Pompeio au-
xilia ſibi depoſtulabant. C. Caſar dictator tertio, deſi-
gnatus quarto, multis itineribus ante conſectus, cum æ-
leri feſtinatione ad bellum conſiciendum in Hiſpani-
am conueniſſet, legati Cordubenſes, qui à Cn. Pom-
peio

peio discesserant, Cæsari obuiâ ueniunt, à quibus nuntiabatur nocturno tempore oppidum Cordubam capi posse, quod nec opinatibus aduersarijs eius, prouincia potius esset. Simulq; quod tabellarij à Cn. Pompeio dispositi omnibus locis essent, qui certiorē Cn. Pompeium de Cæsaris aduētū facerem: multa præterea uerisimilia proponebant. quibus rebus adductus, quos legatos ante exeratui præfecerat. Q. Pædium, & Q. Fabium Maximū de suo aduentu facit certiores, ut, quē sibi equitatū ex Prouincia fecissent, præsidio mitterent. Ad quos celerius, quā ipsi opinati sunt, appropinquauit, atq; ut ipse uoluit, equitatū sibi præsidio habuit. erat per idem tēpus Sex. Pompeius frater, qui cū præsidio Cordubam tenebat, quod eius Prouinciæ caput esse existimabatur. Ipse autē Cn. Pompeius adulescens Vllam oppidum oppugnabat, & ferē iam aliquot mensibus ibi detinebatur. quo ex oppido cognito Cæsaris aduētū, legati clam præsidia Cn. Pompeij Cæsarem cum adissent, petere cœperunt, ut sibi primo quoq; tempore subsidium mitteret. Cæsaream ciuitatem omni tempore optime de populo Romano meritā esse sciebat, sex cohortes secunda uigilia iubet proficisci, pariq; equites numero, quibus præfēat hominem eius Prouinciæ notum, & non parum scientem L. Iunium Patiecum. qui, cum ad Cn. Pompeij præsidia uenisset, inādit idem temporis, ut tempestate aduersa, uehementiq; uento affligeretur: qua ui tempestatis, ita obscurabatur, ut uix proximum cognoscere pos-

m m

4

set: cuius

LIBER

set: cuius incommodum summam utilitatem ipsis præbebat. Ita cum ad eum uenerunt, iubet binos equites incedere, & recta per aduersariorum præsidia ad oppidum cōtendere, medijsque ex præsijs, cum quæreretur, qui essent, unus ex nostris respondit, ut sileat uerbum facere, nam id temporis conari ad murum accedere, ut oppidum capiant: & partim tempestate impediti uigiles non poterant diligentiam præstare: partim illo responso deterrebantur: cum ad portam appropinquassent, signo dato, ab oppidanis sunt recepti, & perditos, equitesque clamore factò, dispositis ibi partim, qui remansere, eruptionem in aduersariorum castra fecerunt. Sic illud cum inscientibus accidisset, existimabat magna pars hominum, qui in ijs castris fuissent, se propè captos esse. Hoc misso ad Vllam præsidio, Cæsar, ut Pompeium ab ea oppugnatione deduceret, ad Cordubam contendit: exque itinere loriatos uiros fortes cum equitatu ante præmisit. qui simul in conspectum oppidi se dederunt, in equis recipiuntur. hoc à Cordubensibus nequaquam poterat animaduerti. appropinquantibus ex oppido bene magna multitudo ad equitatum cōadendum cum exisset, loriatì, ut supra scripsimus, ex equis descenderunt, & magnum prælium fecerunt, sic, ut ex infinita hominum umilitudine pauci in oppidū se reaperent. Hoc timore adductus Sex. Pompeius, litteras fratri misit, ut celeriter sibi subsidio ueniret, ne prius Cæsar Cordubam caperet, quàm ipse illò uenisset, ita Cn. Pompeius Vlla propè capta,
litteris

literis fratris excitus, cum copijs ad Cordubam iter facere cœpit. Cæsar, cum ad flumen Betim uenisset, neque propter altitudinem fluminis transire posset, lapidibus Corbes plenos demisit, ita in super ponte facto, copias ad castra tripartito traduxit. Tenebant aduersus oppidum e regione pontis trabes, ut supra scripsimus bipartito. Huc cū Pompeius cum suis copijs uenisset, ex aduerso pari ratione castra ponit. Cæsar, ut eum ab oppido, commeatuque excluderet, brachium ad pontem ducere cœpit. Pari idem conditione Pompeius. Hic inter duces duos fit contentio, uter prius pontem occuparet, ex qua contentione quotidiana minuta prœlia fiebant, ut modo hi, modo illi superiores discederent. Quæ res, cum ad maiorem contentionem uenisset, ab utrisque comminus pugna iniqua dum cupidius locum student tenere, propter pontem coangustabantur, et fluminis ripis appropinquantes coangustati præcipitabantur. Hic alteri alteris non solum mortem morti exaggerabant, sed tumultos tumultis exequabant. Ita diebus compluribus apiebat Cæsar si qua cōditione posset, aduersarios in æquum locum deducere, et primo quoque tempore de bello decernere, cum animaduertiret aduersarios minime uelle, quos ideo à uia retraxerat, ut in æquum deduceret. copijs flumen traductis, noctu iubet ignes fieri magnos, Ita firmissimum eius præsidium Attequam proficiscitur. Id cum Pompeius ex perfugis rescisset, ea die per uiarum angustias, arua complura, multosq; lanistas retraxit, et ad Cordu-

m m

s

bam

LIBER

bam se recepit. Caesar munitionibus Ateguam oppu-
 gnare, brachia circumducere cepit. cui rei Pompeio
 cum nuntius esset allatus, eo die proficiscitur, cuius in
 aduentum presidij causa, Caesar complura castra oc-
 cupauit, partim sub equitatu, partim ut pedestres co-
 pie in statione, et in excubitu castris presidio esse pos-
 sent. Hic in aduentu Pompeij incidit, ut matutino tem-
 pore nebula esset crassissima. Itaque in illa obscuratio-
 nea in aliquot cohortibus, et equitum turmis circun-
 cludunt Caesaris equites, et conadunt, sic, ut uix in
 ea caede pauci effugerent. In sequenti nocte castra sua
 incendit Pompeius, et trans flumen Salsum per con-
 ualles castra inter duo oppida Ateguam, et Vcubim
 in monte constituit. Caesar in munitionibus, ceterisque,
 quae ad oppidum oppugnandum opus fuerunt, aggre-
 rem, uincasque agere instituit. Haec loca sunt montuo-
 sa, et natura edita ad rem militarem, quae planicie di-
 uiduntur Salso flumine, proxime tamen Ateguam, ut ad
 flumen sint aracter passus duo millia. Ex ea regione op-
 pidi montibus castra habuit posita Pompeius in conspe-
 ctu utrorumque oppidorum, neque suis ausus est subsidio
 uenire. Aquilas habuit, et signa tredecim legionum. Sed
 ex quibus aliquid firmamenti se existimabat habere,
 duae fuerunt uernacula, quae a Trebonio transfuge-
 rant: et una facta ex colonis, quae fuerunt in his regio-
 nibus. quarta fuit afraniana ex Africa, quam secum ad-
 duxerat. Reliquae ex fugitiuis auxiliares consistebant.
 Nam de leui armatura, et equitatu, longe et uirtute, et
 numero

numero nostri erant superiores. Accedebat huc, ut longius bellum duceret Pompeius, quod loca sunt edita, & ad castrorum munitiones non parum idonea. Nam fere totius ulterioris Hispaniae regio propter terrae fecunditatem inopem, difficilemque habet oppugnationem, & non minus copiosam aquationem. Hic etiam propter barbarorum crebras excursions omnia loca, quae sunt ab oppidis remota, turribus & munitionibus retinentur, sicut in Africa, rudere, non tegulis teguntur: simulque in his habent speculas, & propter altitudinem longe, lateque prospiciunt. Item oppidorum magna pars eius Provinciae montibus fere munita, et natura excellentibus locis est constituta, ut simul aditus, ascensusque habeat difficiles. Ita ab oppugnationibus natura loci distinguitur, ut ciuitates Hispaniae non facile ab hostibus capiantur, quod in hoc contigit bello. Nam ubi inter Ateguam, & Vabim, quae oppida supra sunt scripta, Pompeius habuit castra constituta, in conspectu duorum oppidorum, ab suis castris citra milia passuum quatuor, grumus est excellens natura, qui appellatur Castra post humiana. ibi praesidii causa castellum Caesar habuit constitutum. Pompeius, qui eodem iugo tenebatur, loci natura, & quod remotum erat a castris Caesaris, animaduvertebat loci difficultatem, & quod flumine Salso intercludebatur, non esse permissurum Caesarem, ut in tanta loci difficultate ad subsidium committendum se mitteret: ista fretus opinione, tertia uigilia profectus, castellum oppugnare coepit, ut laborantibus

LIBER

horantibus succurreret. Nostri cū appropinquaſſent, clamore repentino, telorumq; multitudine iactus facere cœperunt, uti magnam partem hominum uulneribus afficerent. quo peracto, cum ex castello repugnare cœpiſſent, & maioribus caſtris Ceſari nuntius eſſet allatus, cum tribus legionibus eſt proſectus. Et cum ad eos appropinquaſſet, fuga perterriti multi ſunt interfecti, complures capti, in quibus multi præterea armis exuti fugerunt: quorum ſcuta ſunt relata octoginta. Inſequenti luce Arquetius ex Italia cum equitatu uenit. Is ſigna Saguntinorum retulit quinque, quæ ab oppidanis cepit. Suo loco perterritus eſt, quod equites ex Italia cum Aſſernate ad Ceſarem ueniſſent, ea nocte Pompeius caſtra incendit, & ad Cordubam uerſus iter facere cœpit. Rex nomine Indo, qui cum equitatu ſuas copias adduxerat, dum cupidius agmen aduerſariorum inſequitur, à uernaculis legionarijs exæptus eſt, et interfectus. Poſtero die equites noſtri longius ad Cordubam uerſus proſecuti ſunt eos, qui com meatu ad caſtra Pompeij ex oppido portabant, ex ijs capti quinquaginta cum iumentis ad noſtra adducti ſunt caſtra. Eodem die Qu. Martius Tr. mil. qui fuiſſet Pompeij, ad nos transfugit, & noctis tertia uigilia in oppido acerrime pugnatum eſt, ignemque multum miſerunt, ſicut & omne genus, quibus ignis per iactus ſolitus eſt mitti. hoc præterito tempore, C. Fundanius eques Romanus ex caſtris aduerſariorum ad nos transfugit. Poſtero die ex legione uernacula milites ſunt

tes sunt capti ab equitibus nostris duo, qui dixerunt se seruos esse. cum uenirent cogniti sunt a militibus, qui antea cum Babilio, & Padio fuerant, & à Trebonio transfugerant. Eis ad ignoscendum nulla est data facultas, & à militibus nostris interfecti sunt. Eodem tempore capti tabellarij, qui à Corduba ad Pompeiũ missi erant, perperamque ad castra nostra peruenerant, præcisus manibus missi sunt facti. Pari consuetudine uigilia secunda ex oppido ignem multum, telorumque multitudinem iactando, bene magnum tempus consumpserunt, compluresque uulneribus affecti sunt. Præterito noctis tempore eruptionem in legionem sextam fecerunt, cum in opere nostri distenti essent, acriterque pugnare cœperunt. Quorum uis repressa à nostris, & si oppidani superiore loco defendebantur, quinquaginta, cum eruptionem facere cœpissent, tamen uirtute militum nostrorum, qui & si inferiore loco premebantur, tamen repulsi aduersarij bene multis uulneribus affecti in oppidum se contulerunt. Postero die Pompeius ex castris suis brachium cœpit ad flumen Salsum facere, & cum nostri equites pauci in statione fuissent à pluribus reperti, de statione sunt deiecti, & occisi tres. Eo die. A. Valgius Senatoris filius, cuius frater in castris Pompeij fuisset, omnibus suis rebus relictis, equum conscendit, et fugit. Speculator de legione secunda Pompeiana captus à militibus, & interfectus est. Per idem tempus glans missa est inscripta, quo die ad oppidum capiendum accederent.

LIBER

rent, sese saltum esse positurum. Qua spe nonnulli dum sine periculo murū ascendere, & oppidum potiri posse se sperarent, postero die ad murum opus facere coeperunt, & bene magna prioris muri pars deiecta est. Quo facto ab oppidanis, ac si suarum partium essent conseruati, missos fecere loricatos. quiq; presidij causa prepositi oppido à Pompeio essent, orabam. Quibus respondit Caesar se cōditiones dare, non accipere consueuisse. qui cum in oppidum reuersi essent, relato responso, clamore sublato, omni genere telorum emissos, pugnare pro muro toto ceperunt. Propter quod ferè magna pars hominum, qui in castris nostris essent, non dubitarūt, quin eruptionem eo die essent facturi. Ita corona circumdata pugnatum est aliquandiu uehementissime. Simulq; balista missa à nostris turrē deiecit: qua aduersariorum, qui in ea turre fuerant, quinq; deiecti sunt: & puer, qui balistam solitus erat obseruare. Eo præterito tempore, Pompeius trans flumen Salsum castellum constituit, neque à nostris prohibitus, falsaq; illa opinione gloriatus est, quod prope in nostris partibus locum tenuisset. Item insequenti die eadem consuetudine dum longius prosequitur, quo loco equites nostri stationem habuerant, aliquot turmæ cum leui armatura impetu facto, loco sunt deiectæ, & propter paucitatem nostrorum equitum, simulque leui armatura inter turmas aduersariorum, protrita. Hoc in conspectu utrorumq; castrorum gerebatur, & maiore Pompeiani exultabant gloria. longus

gus quod nostris cedentibus prosequi cœpissent. qui cum aliquo loco à nostris recepti essent, ut consuesissent, ex simile uirtute clamore facto aduersati sunt prælium facere. Ferè apud exercitus hæc est equestris prælij consuetudo, cum eques ad dimicandum dimisso equo cum pedite progreditur, nequaquam par habetur, id quod in hoc accidit certamine. Cum pedites ex leui armatura lecti ad pugnam equitibus nostris nec opinantibus uenissent, idque in prælio animaduersum esset, complures equites descenderunt. Ita exiguotempore eques pedestre, pedes equestre prælium facere cœpit, usque eo ut eadem proxime à uallo fierint. In quo prælio aduersariorum ceciderunt centum uigintitres, compluresque armis exuti, multi uulneribus affecti in castra sunt redacti: nostri ceciderunt tres, saucij. XII. pedites, & equites quinque. Eius diei insequenti tempore pristina consuetudine pro muro pugnari cœptum est. Cum bene magnam multitudinem telorum, ignemque nostris descendentibus inieciissent, nefandum, crudelißimumque facinus sunt aggressi: in conspectuque nostro hospites, qui in oppido erant, iugulare, & de muro præcipites mittere cœperunt, sicut apud Barbaros, quod post hominum memoriam nunquam est factum. Huius diei extremo tempore à Pompeianis clam ad nostros tabellarius est missus, ut ea nocte turres, aggeremque incenderet, et tertia uigilia eruptionem facerent. Ita igne, telorumque multitudine iacta, cum bene magnam partem muri

ri con/

LIBER

ri consumpsissent, portam, quæ è regione, & in conspectu Pompeij castrorum fuerat, aperuerunt, copiasque tota eruptione fecerunt, secumque extulerunt calceatas ad fossas complendas, & harpagones ad causas, quæ stramentiis ab nostris hibernorum causa edificata erant, diruendas, & incendendas. Præterea argentum, & uestimenta, ut dum nostri in præda detinerentur, illi cæde facta ad præsidia Pompeij se reciperent. Nam, quod existimabat eos posse conatum efficere, nocte tota ultra ibat flumen Salsum in acie. Quod factum licet nec opinantibus nostris esset gestum, tamè uirtute freti repulsor, multisque uulneribus affectos, oppido represserunt, prædaque, & armis eorum sunt potiti, uiuosque aliquos æperunt, qui postero sunt interfecti die. Eodemque tempore trasfuga nuntiauit ex oppido Iunium, qui in auiiculo fuisset, iugulatione oppidanorum facta, clamasse facinus se nefandum, et scelus fecisse. Nam eos nihil meruisse, quare tali pœna afficerentur, qui eos ad aras, & focos suos reapiissent: eosque hospitium scelere contaminasse. multa præterea dixisse: qua oratione deterritos amplius iugulationem non fecisse. Ita postero die Tullius legatus cum Catone Lusitano uenit, & apud Cæsarem uerba fecit. Utinam quidem Dij immortales fecissent, ut tuus potius miles, quàm. Cn. Pompeij factus essem, & hanc uirtutis constantiam in tua uictoria, non in illius calamitate præstarem. cuius funesta laudes, quippe ad hæc fortunam reciderunt, ut ciues Romani indigentes præsidij,

sidijs, & propter patriæ luctuosam perniciem dedimur
hostium numero: qui neque in illius prospera acie pri-
mam fortunam, neque in aduersa secundam obtinui-
mus uictoriam: qui legionum tot impetus sustentan-
tes, nocturnis, diurnisque operibus gladiatorum ictus,
telorumq; missus expectantes, uicti & deserti à Pom-
peio tua uirtute superati, salutem à tua clementia de-
poscimus: petimosque, ut qualem te gentibus præstiti-
sti, similem in ciuium deditione præstes. Remissis le-
gatis, cum ad portam uenisset Tiberius Tullius, cum
eum introeuntem C. Antonius insecutus non esset, re-
uersus est ad portam, & hominē apprehendit. Quod
Tiberius cum fieri animaduertit, simulque pugionē
eduxisset, manum eius incidit, ita refugerunt ad Cæsa-
rem. Eodemque tempore signifer de legione prima
transfugit, & nuntiauit quo die equestre prælium fa-
ctum esset, suo signo perisse homines trigintaquin-
que, neque licere castris Cn. Pompeij unntiari, neque
dici perisse quenquā. Seruus, cuius dominus in Cæsa-
ris castris fuisset, uxoremque, & filium in oppido reli-
querat, dominum iugulauit, et ita clam à Cæsaris præ-
sidijs in Pompeij castra discessit, & indicium glande
scriptum misit, per quod certior fieret Cæsar, quæ in
oppido ad defendendum compararentur. Ita literis ac-
ceptis, cum in oppidum reuersi essent, qui mittere glan-
dem scriptam solebant, insequenti tempore duo Lusitani
fratres transfugæ nuntiarunt, quàm Pompeius
concionem habuisset. quoniam oppido subsidio non
nn posset

LIBER

posset uenire, noctu ex aduersariorum conspectu se deducerent, ad mare uersum. Vnum respondisse, ut potius ad dimicandum descenderent, quam signum fuge ostenderent. Tum, qui ita locutus esset, iugulatum. Eodem tempore tabellarij eius deprehensi, qui ad oppidum ueniebant, quorum litteras Cæsar oppidanis obiecit, & qui uitam sibi peteret, iussit turrem ligneam oppidanorum incendere, Id si fecisset, ei se promissit omnia concessurum. Quod difficile erat factu ut eam turrem sine periculo, quis incenderet. Ita facturus de ligno cum propius accessisset, ab oppidanis est occisus. Eadem nocte transfuga nuntiavit, Pompeium, & Lbienum de iugulatione oppidanorum indignatos esse. Vigilia secunda propter multitudinem telorum turris lignea, quæ nostra fuisset, ab imo uitium fecit, usque ad tabulatum secundum, & tertium. Eodem tempore pro muro pugnatum acerrime, & turrim nostram, ut superiorem incenderunt, idcirco quod uentum oppidani secundum habuerunt. In sequenti luce materfamilias de muro se deiecit, et ad nos transiit, dixitque se cum familia cõstitutum habuisse, ut unà transfugerent ad Cæsarem, illam oppressam, & iugulatam. Hoc præterea tempore tabellæ de muro sunt deiectæ, in quibus scriptum est inuentum. L. Minutius Cæsari. Si mihi uitam tribuis, quoniam à Cn. Pompeio sum desertus, qualem me illi præstiti, tali uirtute, & constantia futurum me in te esse præstabo. Eodem tempore oppidanorum legati,

qui antea

qui antea exierant Caesarem adierunt, si sibi uitam concederet, sese in sequenti die oppidum esse dedituros. Quibus respondit se Caesarem esse, fidemque praestaturum. ita ante diem .XI. Calendarum Martij oppido potitus, imperator est appellatus. Et Pompeius ex perfugis, cum deditionem oppidi factam esse scisset castra mouit Vabim uersus, sed circum ea loca castella disposuit, & munitionibus se continere coepit. Caesar mouit, & propius castra castris contulit. Eodem tempore mane loricatus unus ex legione uernacula ad nos transfugit, & nuntiauit Pompeium oppidanos Vcubenses conuocasse, eisque imperauisse, ut diligentia adhibita perquirerent, qui essent suarum partium, itemque aduersariorum uictoriae fautores. Hoc praeterito tempore, in oppido, quod fuit captum, seruus est prehensus in cuniculo, quem supra demonstrauius, dominum iugulasse, is uiuus est combustus. eodemque tempore Centuriones loricati octo ad Caesarem transfugerunt ex legione uernacula, & equites nostri cum aduersariorum equitibus congressi sunt, & saucij aliquot occiderunt leui armatura. Ea nocte speculatores prehensi scrui tres, & unus ex legione uernacula. Serui sunt in crucem sublati, militi ceruices abscissae. Postero die equites, cum leui armatura ex aduersariorum castris ad nos transfugerunt. Et eo tempore arriter undecim equites ad aquatores nostros excurrerunt, nonnullos interfecerunt, item alios uiuos abduxerunt. Ex equitibus capti sunt equites

nn

2

octo.

LIBER

octo. Insequenti die Pompeius securi percussit homines septuagintaquatuor, qui dicebantur esse fautores Caesaris uictoriae. reliquos in oppidum iussit deduci, ex quibus effugerunt centum uiginti, & ad Caesarem uenerunt. Hoc praeterito tempore, qui in oppido Ategua Bursauolenses capti sunt, legati profecti sunt cum nostris, uti rem gestam Bursauolensibus referrent, quid sperarent de Cn. Pompeio, cum uiderent hostes iugulari. Præterea multa scelera ab ijs fieri, qui praesidij causa ab his reciperentur. qui, cum ad oppidum uenissent, nostri, qui fuissent equites Romani, & Senatores non sunt ausi introire in oppidum, præterquam, qui eius ciuitatis fuissent. quorum responsis utro, citroque acceptis, & redditis, cum ad nostros se reciperent, qui extra oppidum fuissent, illi de praesidio insecuti, ex auersione legatos iugularunt. duo reliqui, qui ex eis fugerunt, Caesari rem gestam detulerunt, & speculatores ad oppidum Ateguam miserunt. Qui cum certum comperissent legatorum responsa, ita esse gesta, quemadmodum illi retulissent, ab oppidanis concursu facto, eum, qui legatos iugulasset, lapidare, & ei manus intentare coeperunt, illius opera se perissequi. Ita uix periculo liberatus, petijt ab oppidanis, ut ei liceret legatum ad Caesarem proficisci, illi se satisfacturum. Potestate data, cum inde esset profectus, praesidio comparato, cum bene magnam manum fecisset, & nocturno tempore per fallaciam in oppidum esset receptus, iugulationem magnam facit. principibus, qui sibi

qui sibi contrarij fuissent interfectis, oppidum in suā potestate recipit. Hoc præterito tempore, serui trans fuga nunciauerunt oppidanorū bona uendere, ne cui extra uallum liceret exire, nisi discinctum. Idcirco, quod ex quo die oppidum Ategua esset captum, metu contrritos complures profugere in Bethuriam, neq; sibi ullam spem uictoriæ propositam habere, ut si quis ex nostris transfugerit, in leuem armaturam conijci, eumque non amplius sex decim acipere. In sequenti tempore Cæsar castris castra contulit, & brachium ad flumen Salsum ducere cœpit. Hic dum in opere nostri distenti essent, complures ex superiore loco aduersariorum decurrerunt. Nec detinentibus nostris multis telis iniectis, complures uulneribus affecere. Hic tamen, ut ait Ennius, nostri cedere parumper. Itaq; præter consuetudinem, cum à nostris animaduersum esset cedere Centuriones, ex legione quinta flumen transgredi duo, restituerunt acie, macriterque eximia uirtute plures, cum agerent ex superiore loco multitudinis telorum alter eorum concidit. Ita cum his compar prælium facere cœpißet, & cum undique se circumueniri animaduertißet, parumper ingressus, pedem offendit. Huius concidentis uiri casu passim audito, cum complures aduersariorum concursum facerent, equites nostri transgressi interiore loco aduersarios ad uallum agere cœperunt. Ita, dum cupidius intra præsidia illorum student cadem facere, à turmis, & leui armatura sunt interclusi, quorū nisi summa uirtus

LIBER

fuiſſet, uiui capti eſſent. Nam & munitione præſidij
 ita coanguſtabatur, ut equites ſpatio intercluſo uix ſe
 defendere poſſent. Ex utroq; genere pugnae complu-
 res ſunt uulneribus affecti, in quæ etiam Clodius A-
 quitius, inter quos ita comminus eſt pugnatum, ut ex
 noſtris præter duos Conturiones ſit nemo deſidera-
 tus, gloria ſe efferentes. Poſtero die ab Soricaria utræ-
 que cōuenere copiae. Noſtri brachia ducere cœperunt.
 Pompeius, cum animaduerneret caſtello ſe excludi Aſ-
 ſpauia, quod ab Vabi millia paſſuum quinq; diſtat,
 hæc res neceſſario uocabat, ut ad dimicandum deſcen-
 deret: neque tamen æquo loco ſui poteſtatem faciebat,
 ſed ex grumo excelſum tumulum capiebat, uſque cō,
 ut neceſſario cogeretur iniquum locum ſubire. Quo
 facto, cum utrorumque copiae tumulum excellentem
 petiſſent, prohibiti à noſtris ſunt, deiectique planicie.
 Quæ res ſecundum noſtris efficiebat prælium. undi-
 que autem cœdentibus aduerſarijs, noſtri magna in cæ-
 de uerſabantur. quibus mons, non uirtus ſalute fuit.
 qui ſubito tunc, niſi adueſperaſſet, à paucioribus noſ-
 tris omni auxilio priuati eſſent. Nam cœderunt ex
 leui armatura trecenti uigintiquatuor, ex legionarijs
 centum triginta octo, præterquam quorum arma, &
 ſpolia ſunt allata. Ita pridie duorum Centurionum
 internitio hac aduerſariorum pœna eſt litata. In ſe-
 quenti die pari conſuetudine, cum ad eundem locum
 eius præſidium ueniſſet, priſtino illo ſuo utebantur
 inſtituto. Nam præter equites nullo loco æquo ſe com-
 mittere

mittere audebant. Cum nostri in opere essent, equitum copie concursus facere cœperunt. Simulque uociferantibus legionarijs, cum locum efflagitaret, ut consueti insequi existimare possent, se paratissimos esse ad dimicandum, nostri ex humili conualle bene longe sunt egressi, & planicie in æquo loco constiterunt. Illi tamen proculdubio ad congregandum in eum locum non sunt ausi descendere, præter unum Antistium Turpionem, qui fidens uiribus ex aduersarijs sibi parem esse neminem cogitare cœpit. hic (ut fertur) Achilles, Memnonisque congressus. Q. Pompeius niger eques Romanus Italicensis ex acie nostra ad cōgrediendum progressus est: quoniā ferocitas Antistij omnium mentes cōuerterat ab opere ad spectandum, acies sunt dispositæ. Nam inter bellatores, principesque dubia erat posita uictoria, ut propè uideretur finem bellandi duorum dirimere pugna. Ita auidi, cupidiq; suarum quisque partium, expertorum uirorum, fautorumque uoluntas habebatur. Quorum uirtute alacri cum ad dimicandū in planiciem se contulissent, fautorumq; laudis insignis præfulgens opus cælatum, quorum pugna esset propè profecto dirempta, nisi propter equitum concessum, ut supra demonstrauiamus, leui armatura præsidij causa non longe ab opere castrorū constitissent, ut nostros equites in receptum, dum ad castra redeunt aduersarij apidius sunt insecti. uniuersi clamore facto impetum dederunt. Ita metu perterriti, cum in fuga essent, multis amissis in castra

LIBER

se recipiunt. Caesar ob uirtutem turmæ cassianæ dona-
uit millia. XII. & prefecto torques aureos. II. et leui
armaturæ millia. X. hoc die A. Bebius, et C. Flavius,
& A. Trebellius equites Romani hastenses argento
propè tecti equites ad Cæsarem transfugerunt: qui
nuntiauerunt equites Romanos cōiurasse omnes, qui
in castris Pompeij essent, ut transitionem facerent,
serui indicio omnes in custodiam esse cōiectos, è qui-
bus occasione apta, se transfugisse. Item hoc die liti-
ræ sunt deprehensæ, quas mittebat Saonem Cn. Pom-
peius. s. u. g. e. u. & si, pro ut nostra felicitas ex senten-
tia aduersarios adhuc propulso habemus, tamen, si
æquo loco sui potestatem facerent, celerius, quàm ue-
stra opinio est, bellum confæssum. Sed exeratum tyro-
num non audent in campum deducere, nostrisque ad-
huc freti præsidij bellum ducunt Nam singulas ciui-
tates circumsident, inde sibi cōmeatus capiunt. Quare
& ciuitates nostrarum partium conseruabo, & bellū
primo quoq; tempore conficiam, cohortes animo ha-
beo ad uos mittere. Profecto nostro commeatu priuati
necessario ad dimicandum descendunt. In sequenti tem-
pore cum nostri temere in opere distenti essent, equites
in oliueto, dum lingnantur, interfecti sunt aliquot. ser-
ui transfugerunt, qui nuntiauerunt ad ter. nonarum
Martij prælium affore ad Soritiam, quod factum est,
ex eo tempore metum esse magnum. & Acium Varū
arcū castella præsse. Eo die Pompeius castra mouit,
& circa Hispalim in oliueto constitit. Caesar prius,
quàm

quàm eodem est profectus, luna hora aràter sexta uis-
 sa est. Ita castris motis Vabim præsidium, quod pom-
 peius reliquit, iussit ut incenderent, & deuſto oppido
 in castra maiora se reaperent. In ſequenti tempore Ven-
 tis ponte oppidum cum oppugnare cœpiſſet, deditione
 facta, iter fecit in Carrucam, contra Pompeij castra po-
 ſuit. Pompeius oppidum, quod contra ſua præſidia
 portas clauſiſſet, inændit. milesq; qui fratrem ſuum
 in caſtris iugulaſſet, interceptus eſt a noſtris, & ſuſte-
 percuſſus. Hinc itinere facto, in campum Mundenſem
 cum eſſet uentum, castra contra Pompeium conſtituit.
 Sequenti die cum iter facere Cæſar cum copijs uellet,
 renuntiatum eſt ab ſpeculatoribus Pompeium de ter-
 tia uigilia in acie ſetiſſe. Hoc nuntio allato, uexillum
 propoſuit. Idarco enim copias eduxerat, quod Verſa-
 onenſium auitati fuiſſent fautores. antea litteras miſe-
 rat, Cæſarem nolle in conuallē deſcendere, quod maio-
 rem partem exerātus tyronum haberet. Hæ litteræ ue-
 hementè confirmabant mentes oppidanorum. Item
 hac opinione fretus, totum ſe facere poſſe exiſtimabat.
 Etenim & natura loci defendebatur, & ipſius oppidi
 munitione ubi castra habuit conſtituta. Nanque, ut ſu-
 perius demonſtrauiſimus, loca excellentia tumultis con-
 tineri, interuallum provinciã diuidit, ſed ratione nul-
 la placuit taceri id, quod eo incidit tempore. Planici-
 es inter utræque castra intercedeſſet, circiter millia
 paſſuum quinque, ut auxilia Pompeij duabus defende-
 rentur rebus. Oppidi excelsi, & loci natura, hinc di-
 n n s rigens

LIBER

rigens proxima planicies equabatur, cuius decursum antea debat riuus, qui ad eorum accessum summā efficiebat loci iniquitatem. Nam palustri, & uoraginoso solo currebat ad dextram partem. & Cesar, cum ad eam directam uidisset, non habuit dubium, quin media planicie in equū ad dimicandum aduersarij procererent, hoc erat in omnium conspectu, huc accedebat, ut locus illa planicie equitatu ornaret, et dici, solisq; serenitas, ut mirificum, & optandum tempus propè ab dijs immortalibus illud tributum esset ad praelium committendū. Nostri letari, nonnulli etiam timere, quod in eum locum res, fortunæq; omnium deducerentur, ut quidquid post horam castris fieret, in dubio poneretur. Itaq; nostri ad dimicandum proeunt, id, quod aduersarios existimabamus esse facturos. Qui tamen à munitione oppidi mille passibus longius non audebant procedere, in quo sibi propè murum aduersarij constituebant. Itaq; nostri proeunt, interdum equitatus loci aduersarios efflagitabat, ut tali conditione contenderent ad uictoriam. Neq; tamen illi à sua consuetudine discedebant, ut aut ab excelso loco, aut ab oppido discederent. Nostri pede presso propius riuū, cum appropinquaissent aduersarij patrocinari loco iniquo non desecerunt. erat ades. XIII. aquilis constituta, quæ lateribus equitatu tegebatur, cum leui armatura millibus sex. præterea auxiliares accedebant propè alterum tantum. Nostra præsidia. LXXX. cohortibus, & octo millibus equitum. Ita cum in extrema planicie,

planicie, iniquum in locum nostri appropinquaſſent, paratus hostis erat superior, ut tranſcundi ſuperius iter uehementer eſſet periculoſum. Quod cum à Ceſare eſſet animaducluſum, nequid temere culpa ſua ſeas admitteretur, eum locū definire cœpit. quod cū hominum auribus eſſet obiectum, moleſte, et acerbè acāpiebant, ſe impediri quo minus præliū conſiſcere poſſent. Hæc mora aduerſarios alacriores efficiebat Cæſaris copias timore impediri ad committendum prælium, Ita ſe cfferentes iniquo loco ſui poteſtatem faciebant, ut magno tamen periculo acceſſus eorum haberetur. hic decumani ſuum locum cornu dextrum tenebant, ſiniſtrum tertia, & quinta legio, itemque cætera auxilia, & equitatus. prælium clamore factò, committitur. Hic etſi uirtute noſtri antecedeabant, aduerſarij loco ſuperiore defendebant acerrime, & uehemens fiebat ab utriſque clamor, telorumque miſſus, concuſſus, ſic ut propè noſtri diffiderent uictoria. congreſſus enim, & clamor, quibus rebus maxime hoſtes conterrentur, in collatu pari erant conditione. Itaque ex utroque genere pugne, cum parem uirtutem ad bellandum contuliſſent, pilorum miſſu fixa cumulatur, & concidit aduerſariorum multitudo. dextrum demonſtrauimus decumanos cornu tenuiſſe, qui, etſi erant pauci, tamen propter uirtutem, magno aduerſarios timore eorum opera afficiebant, quod ſuo loco hoſtes uehementer premere cœperunt, ut ad ſubſidium, ne ab latere noſtri occuparentur,

legio

LIBER

legio aduersariorum traduci coepta sit ad dextrum, que simul est mota equitatus Caesaris sinistrum cornu premere coepit, at ij eximia uirtute praelium facere inapiunt, ut locus in acie ad subsidium ueniendi non daretur, in coelum clamor, intermixtus gemitus, gladiorumque crepitus auribus oblati, imperitorum mentes timore prope diebat. Hic, ut ait Ennius, pes pede premitur, armis teruntur arma, aduersariosque uehementissime pugnantes nostri agere coeperunt. quibus oppidum fuit subsidio, ita ipsis liberalibus fusi, fugatique non superfuissent, nisi in eum locum confugissent, ex quo erant egressi. in quo praelio ceciderunt milia hominum circiter triginta, & si quid amplius. praeterea Labienus, Accius Varus, quibus occisis, utrisque funus est factum. Itemque equites Romani partim ex urbe, partim ex Prouincia ad millia tria. Nostri desiderati ad hominum mille, partim peditum, partim equitum, saucij ad quingentos. Aduersariorum aquilae sunt ablatae. XIII. et signa, & fasces. Praeterea duces belli. XVII. capti sunt, hos habuit res exitus. ex fuga hac, cum oppidum Mundam sibi constituissent praesidium, nostri cogeantur necessario eos circumuallare, ex hostium armis, pro castris cadauera collocantur, scuta, & pila pro uallo. insuper occisi, & gladij, & mucrones, & capita hominum ordinata, ad oppidum conuersa uniuersa hostium timorem, uirtutisque insignia proposita uiderent, & uallo circunciderentur aduersarij. Ita Galli tragulis iaculisque oppidum ex

dum ex hostiū cadaueribus sunt complexi, oppugnā,
 re cœperunt. Ex hoc prelio Valerius adolescens,
 qui Cordubæ paucis equitibus fugiens, Sexto Pompeio
 negotio, quos fuisset, rem gestam refert. Cognito hoc
 eis distribuit, & oppidanis dixit, se de pace ad Cæsarem
 rem proficiscā, & secundam vigilia ab oppido discessit.
 Cn. Pompeius autem cum equitibus paucis, nonnullis
 etque peditibus, quod oppidum abest à Corduba
 tendit Carteiam, quod oppidum parte altera
 lia passuum. CLXX. Quò cum ad octauum milliariū
 um uenisset. P. Calpurnius, qui castris antea Pompeii
 prepositus esset, eius uerbis nuntium mittit, cum
 nus belle haberet, ut mitteret lecticam, quā in oppidum
 deferri possit: literis missis Pompeius Carteiam
 cur. Qui illarum partium fautores essent, conueniunt
 in domum quo erat delatus, qui arbitrati sunt clanculū
 um uenisse, ut ab eò, quā uellent, de bello require
 rent: cum frequentia conuenisset, de lectica Pompeii
 eorum in fidem confugit. Cæsar ex prelio munitione
 circumdata, Cordubam uenit, qui ex eadē eò refuge
 rant, pontem occupauerunt. cum eò esset uentum,
 uitari cœperunt, nos ex prelio paucos superesse, quā
 confugeremus. Ita pugnare cœperunt de ponte. Cæsar
 flumen traiecit, & castra posuit. Scapula totius sed
 onis familia, & libertinorum caput ex prelio Cor
 bam cum uenisset, familiam, & liberos conuocauit
 Pyram sibi extruxit, cenam afferri, quā optimam
 imper

LIBER

Imperavit . item optimis suppradditis uestimentis , pecuniam , & argentum in præsentia familiæ donauit . Ipse de tēpore cœnauit , unum , et nardum identidem sibi infundit . ita nouissimo tempore seruum iussit , & libertum , qui fuisset eius conabinus , alterum se iugulare , alterum pyram incēdere . Oppidani autem simul Cæsar castra contra id oppidum posuit , discordare cœperunt , usque eo , ut clamor in castra nostra perueniret , quæ ferè inter Cæsarianos , & inter Pompeianos erant . hic legiones , quæ ex perfugis conscriptæ , partium oppidanorū serui , qui erant à Sex . Pompeio manumissi , tunc in Cæsaris aduentum desendere cœperunt . Legio . XIII . oppidum defendere cœpit , nam , cum iam repugnarent turres ex parte , & murum occuparunt . Denuo legatos ad Cæsarem mittunt , ut sibi legiones subsidio intromitteret . Hoc cum anima luerterent homines fugitiui , oppidum incendere cœperunt . qui superati à nostris , sunt interfecti hominum millia . XXII . præterquam extra murum , qui perierunt . Ita Cæsar oppido potitus , dum hic detinetur ex prælio , quos circummunitos superius demonstrauimus , eruptionem fecerunt , & bene multis interfectis , in oppidum sunt redacti . Cæsar Hispalim cum contendisset , legati deprecatum uenerunt . Ita cum oppidum sese tueri dixisset , Caninium legatum cum præsidio intromittit . Ipse castra ad oppidum ponit . Erat bene magnum intra Pompeianas partis præsidium , quod Cæsaris præsidium receptum indignabatur ,

gnabatur, clàm cuidam Philoni, illi, qui Pompeiana-
rum partium fuisset defensor acerrimus. Is tota Lu-
sitania notissimus erat, hic clàm praesidio Lusitani-
am proficiscitur, & Cecilium Nigrum nomine Bar-
barum ad Lenium conuenit, qui bene magnam ma-
num Lusitanorum haberet. Rursus in Hispalim op-
pidum denuo noctu per murum recipitur, praesidi-
um, uigilesque iugulant. portas praeccludunt. de in-
tegro pugnare coeperunt. Dum haec geruntur, lega-
ti Carteienses renuntiarunt, quod Pompeium in po-
testate haberent, quod ante Caesari portas praecclu-
sissent, illo beneficio suum maleficio existimabant
se lucrifacere. Lusitani Hispalim oppugnare nullo
tempore desistebant. Quod Caesar cum animadu-
teret, si oppidum capere contenderet, ut homines
perditi incenderent, & moenia delerent. Ita consilio
habito, noctu patitur Lusitanos eruptionem facere,
id quod consulto non existimabant fieri. Ita irrum-
pendo naues, quæ ad Batim flumen fuissent, incen-
dunt. Nostri, dum incendio detinentur, illi profug-
unt, & ab equitibus conciduntur. Quo facto, oppido
recuparato Hastam iter facere coepit. ex qua ciuitate
legati ad deditionem uenerunt, Mundensesq; , qui ex
prælio in oppidum confugerant, cum diutius circum-
siderentur, bene multi deditionem faciunt, & , cum
essent in legionem distributi, coniurant inter sese, ut
noctu signo dato, qui in oppido fuissent eruptionem
facerent. Illi eadem in castris administrarent. Hac re-
cognita,

LIBER

cognita, in sequenti nocte, uigilia tertia, tessera data,
extra uallum omnes sunt concisi Mundenſes duces.
Caſar in itinere reliqua oppida oppugnat, quæ pro-
pter Pompeium diſſentire cœperant, pars erat, quæ
legatos ad Caſarē miſerat: pars erat, quæ pompeia-
narum partium eſſent fautores: ſeditione concitata,
partes occupant, cœdes fit magna, ſaucius Pompeius
naues. XXX. occupat longas, et profugit. Didius, qui
Gadis claſſi præſuiſſet, ad quem ſimul nuntius alla-
tus eſt, conſeſtim ſequi cœpit, partim peditatibus, &
equitatibus ad perſequendum celeriter irer faciens:
Item quarto die nauigatione conſecta, inſequuntur,
qui imperati à Carteia proſecti ſine aqua fuiſſent, ad
terrām applicant. Dum aquantur, Didius claſſe occur-
rit, naues inœndit, nonnullas capit. Pompeius cum pau-
cis profugit. Et locum quendā munitum natura occu-
pat. equites & cohortes, quæ ad perſequendum miſæ
eſſent, ſpeculatoribus ante miſſis certiores fiunt, diem
& noctem iter faciunt. Pompeius humero, et ſiniſtro
crure uehementer erat ſaucius. huc accedebat, ut etiā
am telum intorſiſſet, quæ res maxime impediēbat. Ita
lecticā à turre, qua eſſet allatus in ea ferebatur. Luſita-
nus more militari, cum à Caſaris præſidio fuiſſet con-
ſpectus, celeriter equitatu, cohortibusque arācludi-
tur. Erat acceſſus loci difficultas. Nam idcirco, quod
propter ſuas à noſtro præſidio fuiſſet conſpectus, ce-
leriter munitum locum natura cœperat ſibi Pompe-
ius, quem uix magna multitudine deducti homines ex
ſuperiore

superiore loco defendere possent. subeunt in aduentu nostri, depelluntur telis. Quibus cedentibus, cupidius insequerantur aduersarij, & confestim tardabant ab accessu. Hoc sepius facto animaduertebantur nostro magno id fieri periculo. Opere circum munire instituit, pari autem, & celeri festinatione circummunitiones in iugo dirigunt, ut a quo pede cum aduersarijs congregi possent. A quibus cum animaduersum esset, fuga sibi praesidium capiunt. Pompeius, ut supra demonstrauimus, sauius, & intorto telo, idcirco tardabatur ad fugiendum. Itemque propter loci difficultatem, neque equo, neque uehiculo salutis suae praesidium parare poterat. Cades à nostris undique administrabatur. Exclusa munitione, amissisq; auxilijs, ad conuallem autem, atq; exesum locum in spelunca Pompeius se occultare coepit, ut à nostris non facile inueniretur, nisi captiuorum indicio. Ita ibi interficitur. Cum Caesar ingrediebatur Hispalim, pridie Iduum Aprilis caput allatum, & populo datum est in conspectum. Interfecto Cn. Pompeio adolescente, Didius, quem supra demonstrauimus, illa affectus laetitia, proximo se recepit castello, nonnullasque naues ad reficiendum subduxit. Lusitani, qui ex pugna supersuerunt, ad signum se receperunt: & bene magna manu comparata, ad Didium se reportant. Huic etsi non aberat diligentia ad naues tuendas, tamen nonnunquam ex castello propter eorum crebras exursionem, exciebat, & sic propè quotidianis pugnis insidias ponunt,

o o & tripartito

LIBER

Et tripartito signa distribuūt. erant parati, qui naues
 incenderent, incensisq; qui subsidium repeterent. ijsic
 dispositi erant, ut à nullo conspectu omnium ad pu-
 gnā cōtenderent. Ita cum ex castello Didius ad pro-
 pellendum processisset cum copys, signum à Lusitanis
 collitur, naues incenduntur, simulq; qui in castello ad
 pugna proësserāt, eodem signo fugiētes latrones dū
 persequuntur, à tergo insidia clamore sublato circum-
 ueniūt. Didius magna cū uirtute cū cōpluribus interfi-
 citur, nōnulli ea pugna scaphas, quæ ad littus fuerant,
 occupant. Item complures nando, ad naues, quæ in sa-
 lo fuerunt, se recipiunt. Anchoris sublati, pelagus re-
 mis petere ceperunt. quæ res eorum uitæ subsidio fur-
 it. Lusitani præda potiuntur. Caesar Gadibus rursus
 ad Hispalim recurrit. Fabius Maximus, quem ipse ad
 præsidium oppugnandum reliquerat, operibus assi-
 duis, hostesque circum sese interclusi, inter se decer-
 nere, facta cæde bene magna crptionem faciunt. No-
 stri ad oppidum recuperandum occasionem non præ-
 termittunt, Et reliquos uiuos capiunt, ac deinde Vre-
 saonem proficiuntur, quod oppidum magna muniti-
 one continebatur sic, ut ipse locus non solam opere,
 sed etiam natura editus, ad oppugnandum hostem ap-
 peteret. Hoc acciderat, quod aqua, præterquam in ip-
 so oppido, non erat, nam circumdara riuus nusquā re-
 periebatur propius millia passuum octo. Quæ res ma-
 gno erat adiumento oppidanis. tum præterea accide-
 bat, ut agger, materiesq; unde solite sunt turres agi,
 propius

propius millia passuum sex non reperiebatur. de Pompeius, ut oppidi oppugnationem tutiorem efficeret, omnem materiem circum oppidum succisam intro cōgegit. Ita necessario diducebatur nostri, ut à Munda, quod proxime asperant, materiem illò deportarent. Dum hæc ad Mundam geruntur, & Vrsanem, Cæsar cū à Gadibus ad Hispalim se recepisset, in sequenti die concione aduocata, commemorat initio quæsturæ suæ eam Prouinciā ex omnibus Prouincijs peculiarrem sibi constituisse, & quæ potuisset eo tempore beneficia largitū esse, in sequenti prætura ampliato honore, uectigalia, quæ Metellus imposuisset, à Senatu petisse, & eis pecunijs Prouinciā liberasse. Simulq; patrocínio suscepto multis legibus ab se in Senatum inductis simul publicis, priuatisq; causis, multorū inimicijs susceptis defendisse. Suo item in consulatu absentem, quæ potuisset cōmoda Prouinciæ tribuisse, eorum omniū cōmodorum esse immemores, et ingratos in se, & in populum Romanū hoc bello, et in præterito tempore cognosce, uos iure gentiū, & ciuiū Romanorum, institutis cognitis more Barbarorum populo Romano magna transiero sanctis Romanis semel, & sæpius attulistis, & luce clara captum in medio foro nefario interficere uelulistis. Vos ita pacē semper odistis, ut nullo tēpore legiones desint populi Ro. in hac Prouincia haberi, apud uos beneficia pro maleficijs, maleficia pro beneficijs habentur. Ita neq; in ocio cōcordiā, neq; in bello uirtutē ullo tempore retinere potuistis.

LIBER

tuistis . Priuatus ex fuga Cn. Pompeius adoleſcens à
uobis receptus, ſaſſes, imperiumque ſibi arripuit. Mul
tis interfectis ciuibus, auxilia contra populum Roma
num comparauit, agros, ueſtrāque Prouinciam ue
ſtro impulſu depopulauit. In quo uos uictores exiſti
mabatis ? An me deleto non animaduertebatis,

decem habere legiones populum Roma
num? quæ non ſolum uobis ob
ſiſtere, ſed etiam cœlum
diruere poſſent?

Quarū laudi
bus, et uir
tute.

INDEX EORVM, QVAE IN COMMENTARIJS C. Iulij Caesaris habentur per ordinem Alphabeti per Raimundum Marlianum, hominem sui temporis eruditissimum. In quo diligenter quidem, sed cursim recognito, quaedam emendata sunt, quaedam uel dempta, uel mutata, multa addita usque ad haec tempora.

A

Aesar in commentarijs Galliam in treis parteis diuidēs loca Galliae Prouinciæ à Romanis tunc posseſſe, Britaniæ ulterio- ris, quàm Angliam dicimus, Hispaniæ etiam citerioris, ac populorum às Rhodanum, transq; Rhenum flumina sitorū annectit, qui omnes lingua, institutis, legibusq; inter se etiam tunc differebant.

Aquitania regionum latitudine, & multitudine hominū ex tertia parte Galliae existimanda est, hanc Garumna flumen à Celtis diuidit, quæ & oceanum mare attingit. In hac sunt metropoles Burdegalensis Auxitana, earumq; suffraganeæ, pars item aliarum metropolium extra terminos eosdem sitarum, quæ tamen Aquitaniæ attribuuntur. Gennam hanc Galli hodie nuncupant. hæc cum olim à Regibus Francorum ducibus Normanniæ tradita esset, qui postea regnum Angliæ occuparunt, cum illam post uarias contentiones cētum & LX. amplius annos Angli tenuissent,

INDEX

issent, Caroli septimi auspicijs tandem ad Francos rediit. in hac cum alijs principatus celebres sunt, tum Fuxensis, quorum princeps nepos ex sorore Ludouici. XII. qui nunc rerum in Gallia potitur, uictis apud Raucennam Hispanis memorabili prælio, uitam cum principatu amisit, sicque eius oppida ad regem nullis relictis hæredibus rediere sorore superstite, Ferdinando regi nupta.

Arar Celtica fluuius est, nunc Lafone. Oritur in diocæsi Tullensi, sinibusq; Burgundiae, et Lotoringiae, non longe à monte Vosgo, quo Mosæ flumen profluit. Intersecat tum eam Burgundiae partem, quæ imperatoria, tum eam, quæ Regia dicitur. illi comes, ut hodie loquuntur, huic dux à Francorum rege institutus præerat, qui tamen mortuo Carolo Philippi, ab Heluætijs occiso, ad supremum ius regum adscriptus est, ut nullus adhuc Burgundiae dux sit, sed comes tantum. Intersecat Gabillonem, ac Matisconem ciuitates, tunc Heduarum oppida prolapsus Lugdunum urbem Rhodanum influit. Quem fluuium Vergilius in bucolicis, Lucanus in primo, & Tibullus elegia sua septima memorant.

Alexia inter Celtas oppidum Mandubiorum in ducatu Burgundiae, sinibusq; Heduarum non longe à Lingonibus, nunc in uici formam redactum nomen retinens, à quo etiã hodie, ut plerisque placet, magna pars eius regionis Alsetum nuncupatur, nec longe distat à uico, qui Flauiacum appellatur. In cuius Alexiae expugnatione

pugnatione nonnullæ munitiones in floris lilij formam
Cæsaris iussu, ut ipse scribit, factæ sunt.

Atrebates inter belgas populi finitimi Ambianis,
Tornacensibus, & Morinis, partem Picardie conti-
nent, ciuitas est nomen adhuc retinens, in Prouincia
Remensi regem agnoscat. Arras hodie uulgo nuncupa-
tur, in hac laudatissima texuntur aulea.

Ambiani damiens uulgo, in Picardia posita, hanc
rex à duce Burgundiae repetit.

Axona inter Belgas fluuius est in extremis Rhe-
morum finibus, quo pedibus uado transitus est. Ladis-
ne uulgo dicitur. in huius fluminis transitu Germani
ab insequentibus Gallis magnum incommodum acce-
pere, serè octo millibus passuum ultra Rhemos, Laudun-
ensem, & Rhemensem diocæsim perticens. Gallicæ
Auaix nunc dicitur propè oppidum, quod uocatur
Gallicæ Latomio.

Aduatia Belgarum populi regni Eburonum, nunc
Leodensium finitimi, ac Neruijs, nunc Tornacensis
bus proximi, habebant amplum, & in altissimis ru-
pibus oppidum, forte nunc, ut quibusdam uidetur, est
oppidum appellatum Beamunth, uicinum Rhodano
in finibus Hannoniæ. Hoc ex allusione uocabuli com-
plures credunt esse eos, qui Donacum Atrebatensis
diocesis oppidum non longe à Cameraco urbe distans
incolunt. Hi aduati à ambris, Theutonisq; prognati
erant, qui Transrhenani fuerunt, sed magis conie-
ctura est Aduaticos fuisse eos, qui hodie Gallicam

INDEX

Brabantiam, ubi oppidum niuella est, partemq; Han-
noniæ circa Cannetum montem, & Bintium oppida
Cameracensis diocesis, finitimaque his loca extra
Francorum regnum inhabitant, ubi locus quidam in
uici formam redactus est ferè desertus, cuius nomen
Gallica lingua ueteri satis alludit, & monimenta ad-
huc quedam præclara uetustatis uisuntur, hi Bosledu-
censes dicti.

Auariaum erat oppidum Celtarum maximum, mu-
nitissimumq; in finibus Biturigum, agri fertilissima
regione ferè ex omnibus partibus, flumine, & palude
perpetua circundatū, trans Ligerim fluium, habens
unum, et per angustum aditum proximū Nouioduno
oppido Biturigum, ac Gennabi oppido Carnutū &
Vellaunoduno oppido Senonū in Francorum regno
situm, Burges, uel Viaron à Gallis appellatū.

Ambuariti, qui Beuuni, siue Brabantini inter Bel-
gas populi erant citra Rhenum, & mosam flumina.
Ad quos prædandi, frumentandique causa partem
equitatus miserant Vsi petes germani, & thenæteri
populi, qui cis Rhenum transeuntis finibus suis me-
napios nunc Iuliacenses expulerant. Inde coniectura
est hos ambuaritos incoluisse eam ducatus Brabantiæ
partem, in qua Busousducis, Breda, & Bergis oppi-
da, Leodiensis diocesis, & Anuerpia oppidum, cama-
racensis diocesis extant. Nusiæq; & geldria æterior
sitæ sunt, circa quæ loca per campaniam Brabantiæ
usque Tungeris oppidum propè usque Leodium, ut
plerisq;

ut plerisq; placet, mare oceanum protendebatur.

Analites populi in Anglia Trinobantibus, Biarogis, Cassijs, & Ceuimagnis proximi,

Ambilates populi inter Celtas, Lexobijs, Nanetibus, diablintribus, & osissinis proximi in Britania aetere, qui oppositi sunt Angliae in regno Francorū siti Dauranches à Gallis,

Aulertij populi erant inter Celtas Heduarum cientes, de ange dicunt, siue rhoanum.

Ausā populi in Aquitania proximi garumnis, uocatijs, arusatijs, sontiatibus, cocosatibus, & Hispaniae aetiori in regno Francorum siti, quos coniectura est fuisse ausatanos, ciuitas est metropolis, hi sunt Aquitanorum clarissimi, quorum urbs opulentissima heluumberrum, ut refert Pomponius Mella,

Ambari inter celtas necessarij erant, & consanguinei heduarum, quos quidam opinantur esse borbonienses. Nonnulli autem, quod fuerint niuernenses heduis finitimi, siue pro parte bituricienses allusione uocabuli, quo etas nostra utitur, Ambaros etiam dicimus ciuitatum cientes, seu adherentes, oppidū ambarorum pagus semurius, siue mons barri dicitur.

Allobroges erant populi citra Rhodanum fluuiū, & ad lemanni lacus ripas extra belgas, celtas, & aquitanos. Gebennam oppidum, ubi solennes Nundinae nostra etate celebrantur in sabaudia. Locaque finitima incolentes, qui etiam fuere finitimi uocuntijs populis, propinqui, ceutronibus, nunc tarentijs, ac

INDEX

trans Rhodanum uicos, & possessiones habebant citra regionem, quæ hodie Brixia dicitur duci sabaudie spectantem, quam fluuius indis irrigat citra ararim flumen. hos memorat Iuuenalis Satyra prima, & Salust. in Catilinæ historia, referunturque in Epistola Planci inter familiareis Tullij, quæ incipit. Nunquã me Hercule. Allobroges enim, qui cis Rhodanum habitabant, finitimi erant Gallie Prouinciæ Romanorũ erat, cum esset finitima Allobrogibus. fuisse item partem Allobrogum, inter quos fuit Vienna ciuitas metropolis secundum Strabonem. hi sunt hodie sabaudienses appellati, quibus Dux præest uetustate imperij, & nobilitate generis longe clarissimus, caput gentis Taurinum. nam uercelles in dotem eius maiores à uicomitibus habuere, pacis admodum studiosi.

Aruerni populi inter Celtas finitimi Heduis, Biturigibus, ac Borboniensibus, nec longe à Lemouicibus nomen retinent. ducatus est, cuius titulus duci Borbonij ascribitur, in Francorum regno siti. hos memorat Lucanus in primo.

Aulertij item populi inter Celtas ex ciuitatibus maritimis oceanum attingentibus, quæ Armorica appellantur, proximi Rhedonibus, Sesuuijs, Curiosolitibus, Osissinis, Vnellis, Venetis, ac Cenomanis in Prouincia Turonensi, & Francorũ regno siti, quos nonnulli Aurelianenses esse opinantur. Sed illi Prouinciæ sunt Senonensis.

*Aulertij item inter Belgas proximi Eburonibus,
Lixouijs*

Lixouijs, ac Vellocaſſis.

Alduaſduſius Celtarum eſt fluuius Gallia Ledo-
rix oriens circa montem Iura Sequanos ab Heluetijs
diuidens, lapſuſq; per comitatum Burgundia montem
Belliardū, Inſulam, ac Clarauallem caſtella perluit,
ac urbem Biſuntinam nunc interſecat, de hinc Dolam
oppidū præterfluens circa Viredunū caſtrum non lon-
ge a Cabilonenſi urbe Arari fluuiio miſcetur, & Du-
bius nunc uocatur, ad Sequanos prorſus pertinens.

Andes populi inter Celtas, Curioſolitſis, Venetiſ,
Carnutibus, & Turonibus finitimi, ac ducatus Bitur-
ricenſis, Oceanoq; proximi, quos Ligeris flumen allu-
it, ciuitas eſt inter Gallia primarias Andagauenſes
dicti in Prouincia Turonenſi, & Francorum regno
ſitū Ducatus titulo inſigniti. hinc in regno Neapolita-
no Angroni dicti, quod ad illam familiam regni iura
deuenerant, quæ mox Reges Francorum ex teſtamen-
to renati ultimi ſibi adſauerunt.

Agendicum inter Celtas oppidum Senonibus, Pa-
riſijs Velaunoduno oppido Senonum Genabi Carnu-
tum oppido, & Nouioduno, Auaricoq; Biturigū oppi-
dis proximū in regno Francorū ſitū aprouins gallia.

Ambibareti erant populi, in quos Cæſar hycma-
di cauſa Caium Antiftium Rheginū cum legione una
in ſeptimi commentarij fine miſiſſe commemorat, &
forte erant Ambianenſes, uel aliqui hiſ proximi,
uteos, Atrebatesque, & Morinos finitimos in fide
contineret. Non enim eſt veriſimile, quin aliquam le-
gionē

INDEX

gionem illic collocauerit, ut superioribus annis consueuerat, de qua nō constat, nisi de hac intelligamus.

Ambibari populi Celtarum armoricas ciuitates oceanum attingentes finitimi Rhedonibus, & Lemoicibus circa Britanniam citeriorem, & Normanniam in regno Francorum siti.

Armoricae ciuitates positaerant in ultimis Galliae finibus oceano coniunctae, ex quibus fuerunt Curiosolites, Rhedones, Ambibari, Cadetes, Osissini, Lemouices, Vnelli, populi oppositi Angliae Britannia citerior, & Britonans appellata. Cui dux olim regi subditus praefuit, nunc ex matrimonio Annae ducis olim filia ad regem redacta.

Arduena sylua omnino in Belgis totius Galliae maxima, atque ingens, à Rheno fluuio per fines Treuerorum ad Nervios, nunc Tornacenses, & Rhemorum pertinens milibus passuum amplius quingentis in longitudinem patet. attingit enim Menapios, nunc Iuliacenses, Aquisgranum oppidum, Eburones, nunc Leodienses, Condrusos Aduaricos, qui erant pars comitatus Hannoniae, Lucenburghensem, Bulionensem, barrensem, Lotiringum, Limburghensemque ducatus Efliam, & comitatum Namurcensem, Metensium, Maguntinorum, confluentiae, & Vbiorum, nunc Colonensium, & catalanae dioecesis fines, in qua sunt uici, castralla, & oppida multa, ac complures insignes abbatiae, praesertim ordinis diui Benedicti, scilicet diui Vberti Leodiensis dioecesis. Diui Cornelij Coloniaensis

ensis diœcesis, cuius sylvæ extrêma pars uersus Belgas sunt Mosa, & Scaldes fluuij. Scaldes uero Mosam influit, qui fluuij, & sylua nomen retinent priscū hac etiam tempestate.

Auartij populi trans Rhenum, & Danubium, cui ac hercinia sylvæ, quæ ingens erat sylua Germaniæ, & Dacis finitimi crant. Qui daci, ut plerisque placet, pridem partem habitarunt Pannoniæ.

Antuates populi citra Rhodanum extra Belgas, Celtas, & Aquitanos, finitimi Allobrogibus, & Gebennæ oppido, ac Galliæ Prouinciæ Romanorum proximi huius nominis. adhuc extat uicus, & præfectura quædam monachorum inter Gebennam, & Delphinatum, qui est Gebennensis diœcesis, uidentur tamen secundum Casaris descriptionem Antuates magis fuisse inter Allobroges, & uicum ueragrorum, cui diuus Mauritius Sedunensis diœcesis nomen est.

Aremici populi, uel Artomici extra celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rodanum fluuiū finitimi uolcis, nō longe a Gaballis, aruernis, heluijs, rhutenis, massiliensibus, & cadurcis, hos coniectura est fuisse artomicorum populos, quorum ciuitas est episcopalis, & Prouinciæ Vicensis in finibus Galliæ Prouinciæ Romanorum, quos auracenses dicimus, ubi principatus est Francorū Regi non subditus, armeniacus uulgo dictus. horum princeps Iacobus nomine, cum a Florentinis in Italiam accersitus esset aduersus Ioannem Gale-

INDEX

nem Galeatium Mediolanensem Ducem, apud Alexandriam magno praelio uictus, & cæsus est.

Alpes erant, quibus initio Gallici belli Cæsarex Italia in Galliam quinque legiones traduxit per fincis æutronum, qui hodie Tarentasij nominantur. hæ gæiæ dicuntur, quibus uulgo mons cinesiis, seu cinerum nomen est, quæ & pœnina, ut quidam uolunt dicuntur, quod Hannibal pœnus his in Italiam penetrauerit. Tacitus autem pœnina iuga, quibus ex Italia in noricum & Germaniam iter est, designat. Aliæ erant alpes, quas summas Cæsar appellat, quod inter omnibus magis emineant, quarum iter patefieri uolebat, quò magno cum periculo, magnisque cum portorij mercatores ire consueuerant, proximæ ueragrijs populis, quorum uiciis erat Octodorus, nunc diuus Mauricius dictus. harum una diocæsis Augustensis diui Bernardi montem uulgo nominat. Alteri Sedunensis diocæsis mons briga nomē est, Sunt & alpes, quas Cornelius Tacitus, & ueteres dixere maritimas. hæ in Prouincia Hebredunensi, locisque ligustico mari finitimis consistunt, quæ ex Italia iter erat ad aggrediendū Narbonensem Prouinciā. Alpes item fuisse, quas idem Tacitus, & priusci dixere rheticas à rhetis populis, qui ex Thuscia profecti duce Rhetio ea loca tenuerunt, forsitan dictæ. hæ agro Tridentino adiacēt, & Veronensi, quibus ex Italia in Sueuiam, & austriā iter est, fuerunt & illæ, ex quibus Rhenus inter fincis sedunensis, & Curienensis diocæsim oritur, quas lepon-

tias Cæsar, & alij scriptores appellauere. Nunc diui Gottardi, ac diui Nicolai dicuntur, quas Coctias esse quibusdam placet, quibus in loca Rheno, Oceanoq; finitima ex Italia aditus est. Iulias præterea alpes memorat Tacitus, quas sentit esse proximas Rhetis, quæ forte ex Italia per Triuisinam urbem, in Stiriam & Austriam iter est.

Affiburgum oppidū Germaniæ non longe à Rheno fluuiio, & cis eum inter Geldubam, & uetera castra situm Nuscæ, & Cliuensi ducatus proximum nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Agrippinā, quæ nūc Colonia dicitur, archiepiscopalem inferioris Germaniæ Vbiorum urbem, ad ripas Rheni citerioris sitam Tacitus, in qua gente Agrippinam Claudij Cæsaris coniugem. Neronisq; matrē natam esse, ac ueteranos, & Coloniam illuc deduci imperasse, Vbiorumq; gentem Rheno transgressam auum eius Agrippam in fidem suam accepisse, ac eā urbem fatali igne paulo post consumptam refert, in qua capitolium, & loca, ac edificia fuere, & ritus ad Romanorum instar. Ex his adhuc nō omnia periere.

Antona in Anglia fluuius. Tacitus.

Ansuarios Germaniæ inferioris populos proximos Phrysjs pulsos à Caucis non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Arenacij inter Coloniam, & Traiectum urbes episcopales locum ultra Nouesium Rheno adiacentē non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Belgæ

INDEX

B

Belgæ populi umltarum ciuitatum, oppidorum, ac locorum mari oceano Rheno, Matrona, & Sequana fluminibus includuntur, horum plerique orti à Germanis rhenum antiquitus traductis Gallos inde expulerunt. hi moribus, legibus, & ornatu nunc sunt ualde culti, humani, & satis effœminati, cõtinueque sunt apud eos mercatores, quo per etates commercia, moresque hominum mutari cõstat. In his sunt Metropoles, Treuerensis, Coloniensis, Maguntina, Rhemensis, et earum suffraganeis intra oceanum mare, ac eadem tria flumina cõstitutis, item Brabantia, Flandria, Holandia, Gheldria, ac Phrysiæ pars, tota Picardia, Hannonia, Iuliacum, uirtutum comitatus, ac Campania maxima portio. Sylua arduenna uniuersa cum singulis sibi adiacentibus, & ea inclusis populis, ac locis, & plerique principes, tum profani, tum sacri, ducesque & comites, ciuitatesque, quarum multa liberè, suoque iure agunt. aliæ Francorum regi obtemperant, quod superest imperatorias parteis sequitur. in his sunt tres imperatorum electores, sunt & Francorum Regis, quos pares uocant, ferme omnes. Imperator certe, & Rex in Belgis coronatur, consecratur, & inungitur. alter Aquisgrani, alter Rhemis. hos memorat Lucanus in primo. in his Belgarum clarissimi crant Treueri, quorum urbs opulentissima Angusta, ut refert Pomponius Mella, quæ nunc ignoratur. In Belgia autè à Iulio Cæsare, usque ad tempus inclinantis

nantis imperij Legatum Romani diutius habuerūt. Nunc uero uia proconsulum & legatorum Romani Pontificatus Monarchia extat, & legatos natos, & primates habet, quibus subsunt Episcopi ad instar praesidis Prouinae instituti. Sunt & collectores, quos praesaetas quæstores appellauit, atq; Reges, & principes, qui uelut censores decreta pontificis maximi, & censuras reuerenter exequuntur, huic singuli obedientiam exhibent, & ad eum in causis maioribus recurrunt, quas ad ipsum assidue deferunt.

Belgium erat bellouacorum ciuitas magna & inter belgas autoritate, atq; hominū multitudine praestans, in qua Caesar interdum hyemauit, ac plures legiones eius aliquando illic in hybernis fuere, nomen adhuc retinet.

Bellouaci ciuitas est Episcopalis in Prouincia Rhemensi, ac Francorum regno sita. hi hodie de beuuoisim.

Bibrax oppidum Rhemorum in belgis ultra Axonam flumen, nec longe ab eo, quod flumen in extremis Rhemorum finibus erat, & in eo pons in Francorum regno situs, nunc nauis, & interdum uado traiecitur, portus praesentis oppidi nomen latine retinet.

Bibraete oppidum Heduarum in celtis longe maximum ac copiosissimum, & maxime apud Heduos autoritatis, in quo totius Galliae conciliū Caesar indixit, ius dixit, et saepe hyemauit, in Francorum regno sitū, in formā ruris redactum, & in radicibus mon-

pp

tis,

INDEX

is non longe ab Hedua ciuitate positū nomē retinet.

Bibrogi populi in Anglia mari proximi, & cassijs
ancalutibus, trinobātibus, ceuimagnis, ac sengoriacis.

Bigerrones populi in Aquitania proximi tartellis,
uocatijs, tarusacijs, sonciatibus, & Hispania citerio-
ri in Francorū regno siti, comiti de fuxo subditi. Vbi
comitatus est in Vasconia, consistens nomen retinēt
ubi tursa est, & castrum begura, & episcopatus bi-
etrensis Prouincia narbonensis. Hinc profectus uir
fortis Enequus nomine Regnum Nauarra constituit,
pulsisq; inde Mauris, successoribus suis regnum per
manus reliquit.

Bractuspancium oppidū bellouacorū inter belgas
finitimum Sueffonibus in Francorū regno situm.

Brannouices populi inter Celtas proximi Segus-
fianis, Ambuaretis ac Heduis, quorum clientes erāt.
hodie Lemoriana.

Blanonijs populi inter Celtas proximi segusianis
ambuaretis, ac heduis, quorum clientes erāt, qui fue-
runt forte brannonices, qui dicuntur à gallis de blanco.

Bituriges populi inter celtas, eorū finis ab hedui-
is, quorum erant in fide, ligeris fluuius diuidit, proximi
sunt Aruernis. XXI. urbeis eorum uno die incen-
derunt, ut Cesarem commeatu, ut pabulatione prohi-
berent. ciuitas est Metropolis retinens nomē. Carolus
septimus, qui pulsus Anglis Francorū regnū restituit,
cum nihil ferme aliud esset, quod in Gallia retineret
occupantibus Anglis omnia, bituricensis Rex in
derisum

derisum appellabatur. regno Francorum sita, hos memorat Luca. primo.

Bataui populi inter belgas. Nam Mosa flumē parte quadam ex Rheno recepta longe ferē ab oceano octoginta millibus passuum, quæ appellatur Vualis, Insulam effecit batauorum, in oceanū influit, hi hodie, ut plerisq; placet, Holandini dicuntur diœsis Traiectensis propinqui Phrysiæ, & ducaui Geldriæ ac mari oceano finitimi, hos memorat Luca. in primo. Hi à Cattis populis Transrhenanis, ærussis, & ligijs, Pannoniæ populis ultra Herciniam sylvam finitimis hermunduris orti dicuntur, & seditione domestica pulsati, extrema Gallicæ oræ uacua cultoribus, simulq; insulam inter uada sitam occupauere, quam mare oceanū à fronte, Rhenus amnis tergum, ac latera circumluit, ut refert Cornelius Tacitus dicens, apud Batauos fuisse olim lucum sacrum, qui, ut coniectura est, hodie in finibus uici Aggeducis in Holandia extat, nec longe secundum Tacitum est insula nomine Mona, unde forte Monachum oppidum, uel Monasterium ciuitas episcopalis est.

Britaniæ maioris, cui nomen est Anglia, pars interior ab his incolitur, quos natos in insula ipsi memoria proditū dicūt, maritima pars ab his, qui prædæ, ac inferendi belli causa ex belgis transierant, qui omnes ferē his nominibus ciuitatū appellātur, quibus orti ciuitatibus peruenerūt, & bello illato ibi permanserunt, atq; agros colere cœperūt. Inde opinio eorum.

pp 2

linguā

INDEX

linguam ex populorum diuersitate compositam intel-
lectu, scientiaque loquendi difficiliorem esse, quodq;
Germanos præ ceteris caros habeant, quia plerique
belgæ orti sunt à Germanis, qui antiquitus Rhenum
transiuerunt, à quibus post hæc Angliæ pars maritima
originem sumpsit: hos refert Lucanus ultra oceanum
esse, & toto discretos orbe. continet tota Anglia insu-
la in circuitu bis mille millia passuum. apud hos erat,
& est magnus pecorum numerus. hæc in insula An-
gliæ Germaniæ populis in eam classe sæpius irruenti-
bus, uictis ueteribus colonis Anglorum terra dicta.
Verum partem eius, quæ magis ad septentrionem uer-
git Scoti, & ipsi Germani pictis admistis occuparunt,
hodieque tenent, Francis amicissimi, Anglorum regi
maxime semper infesti, populi moribus inconditi, esse/
ri, nullas propè urbes habent. nemora, & syluas bel-
lis ingruentibus petunt.

Boij populi transrhenani Franconiæ alpibus Ita-
liæ, Sueuis australibus, ac Danubio flumini proximi.
Qui in agrum noricum transiungere, Noricæq; oppug-
narunt expulsis, ut coniectura est, Noricis, quorum No-
ricorum adhuc pars trans Danubium non longe ab
ortu eius, & Athesis fluminis sita Noricus appella-
tur. Boiorum pars Heduis Cæsarem deprecantibus
deuictis Heluctijs, quorum in societate domo excesser-
rant, in finibus Heduo. um à Cæsare sunt collocati.
Vbi Gergobinam ciuitatem exiguan, & infirmã nō
longe ab Auarico oppido in finibus biturigum sito,
eis per

eis per Heduos attributo habitauerunt Boij primū, post Boioarij, & nunc Bauari dicti à finibus Herbipolen-
sium per Noriam agrū, ubi Nurimberga est oppidū
in medio fere Germaniæ situ in angustenses proten-
duntur. cum quibus, & alijs finitimis transrhenanis
usq; ad Brissinam urbē, & terras, quas hodie Sigis-
mundus Austriæ dux possidet, ac in sineis tridenti-
nos sæpe tunc, & continuè usq; nūc Heluetij Rhenū
transcuntes bella gessere. hi Borbonij hodie dicuntur.

Bacenis sylua ingens trans Rhenū Suevos à Cher-
rusis pro natiuo muro diuidit, nūc, ut opinio est, Ni-
gra sylua dicitur, non longe Friburgo oppido, & Bar-
densi agro inter atthesim, Rhenum, Necharum, Mo-
ganum, & Danubium Germaniæ flumina, Her-
cyniamque syluam, & Hassiæ regionis Germanicæ
monteis.

Belloassi populi inter Celtas proximi Lexouijs,
quos opinio est esse Baiocenses. eorum ciuitas est epi-
scopalis, in Prouincia rhotomagensi, ductu Normani-
niæ, & regno Francorum sita.

Brigantes in Anglia populos gentem non memo-
rat Cæsar, sed Tacitus.

Batauodurum inter Coloniensem, & traiecten-
sem urbeis episcopaleis locum ultra nouesium in fini-
bus duacatus cliuensis situm Rheno adiacentem belgis
ascribendum non memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bonnam oppidum ad atteriores Rheni ripas situm,
& Colonienfi urbi, ac cōfluentiæ oppido proximū in-

pp 3

ter bel

INDEX

ter belgas numerandū nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bethasios Germaniæ populos inter belgas proximos canī nefatibus, batavis, tungris, ac marsacis traicētenses superiores fuisse coniectura est, ad utranque Mosæ fluminis ripam cis Rhenum sitos, in diocæsi Leodiensi, hos Cæsar non memorat, sed Tacitus.

Bingam nunc Pinguam Germaniæ oppidum belgis ascribendum inter Maguntiam urbem, & Confluentiam oppidum cis Rhenum eius ripis finitimum nō memorat Cæsar, sed Tacitus.

Bruteros, ex quibus fuit Velleda uirgo fatidia, quæ Germanis religionem animos eorum occupantibus aliquando præfuit, ut author est Tacitus, Germaniæ inferioris populos Henteris, & Phrysijs proximos non memorat Cæsar, sed Tacitus.

C

Celtica, quæ & Gallia olim à Romanis dicebatur Bisuntinam, Senonensem, Bituricensem, Lugdunensem ciuitates metropolicas, earumq; suffraganeos omnibus inter garumnam, matronam, sequanam, & rhodanum flumina sitas cōplectitur. in hac sunt duatus Bituricensis, Burgundia, Borbonij, Aruerniæ, aurelianensis, ualesij à quo recentiores Francorum Reges à Philippo. f. alleſio cognominantur, & Normanniæ, quoad citra Sequanā se extendit, comitatus etiā Burgundia, Niuernensis, Antissiodorensis, montis Blicardi, Ferretensis, Carolotensis, matiscœnensis, Blesensis, Belluacensis de louigni principatus aure sicca, multis

multiq; alij, & pars comitatus Campania. Celtarū clarissimi sunt Hedui, horū urbs opulētissima Augustodunum, ut refert Pompo. Mella, cui Gallia lingua aludit autū appellādo, cuius celtica terminos, quoad Ro. imperiū in Gallis uiguit, Rhodanus fluuius præfuebat, ut nonnulli scripserunt, hi proprie Franci nunc dicuntur.

Centrones populi finitimi Garocellis, & Caturigibus non longe à Vocancijs, & Allobrogibus erant inter alpes graias, quæ hodie dicuntur mons anerū, siue anesius, & urbem Gebennam, lacumq; Lemani, & Rhodanum fluuium. Nunc autem centrones sunt Tarentasij extra celtas, Belgas, & Aquitanos, in Sabaudia ciuitas est Metropolis.

Caturiges populi finitimi centronibus, ac garocellis, qua iter erat ab alpibus graijs, ad oppidū Gebennam, lacum Lemani, & Rhodanum fluuium, quos uerisimile est fuisse diœcesis, uel saltem Prouinciæ Tarentasiæ extra belgas, celtas, & Aquitanos.

Cimbri populi Rhenum fluuium transeuntes depositis, ubi postea Aduatici incoluerunt, citra id flumen impedimentis, omnem Galliam uexando, & occupando, solis Bellouacis resistentibus, iterq; per Galliam Prouinciā Romanorū facientes in Italiam contenderunt, hos memorat Lucanus in primo, quos à Dacia dicitur uenisse opinio est, hi Zelandiam hodie tenent, Zelandiq; nuncupantur.

Cargali populi transrhenani in Galliam, Celticā,

INDEX

aræ fineis Sequanorum ac Heduarum ab Ariouisto Germanorum Rege transportati, quos non ab re opinari possumus eosdem fuisse cum Harudibus ab ipso Rege similiter translatis.

Caletes populi inter Belgas Morinis, Oceanoq; mari finitimi, ac Ambianis, & Atrebatibus proximi, ab his breuissimus in Britanniam, nunc Angliam tractus, nomen retinent. Normanniæ sunt diocæsis in regno Francorum siti, Anglorum regi subiecti.

Cataua populi inter Belgas Neruijs, Caletis, Viromandijs, ac Condruſis proximi, quos forte Doaci oppidi incolas Attrebatensis opinari licet.

Cherusa populi Germani gente nomine, & numero appellati cis Rhenum fluuium inter Belgas Eburonibus, qui hodie Leodiensis, & condruſis proximi, hos cõiectura est fuisse inter populos Leodiensis diocæsis.

Condruſi Belgarũ populi inter Eburones, qui nũc Leodiensis sunt, Segnos, & Treueros, quorum erant clientes, menapijs, Mosæ fluuio, & syluæ arduennæ finitimi, gente nomine, & numero Germani, apud quos est ad ripas Mosæ oppidum ab Antonino Pio, ut quidam scribunt, conditum, & benefacta appellatum nomen retinent, diocæsis sunt Leodiensis, & usq; ad ciuitatis ferè mœnia protenduntur, cuius antistiti etiam subiacent, nunc ducatus Lucenburgenſi, ac comitatui Namurcensi, & Mosæ fluuio finitimi.

Curiosolitæ populi inter celtas ex maritimis ciuitatibus

libus oceanum attingentibus, quæ Armorica appellatur proximi Andegauensibus, Scsuuijs, Osissinis, Vinnellis, Venetis, Aulercis, Rhedonibus. hos Corisopitenses esse plerisque placet, quæ ciuitas est episcopalis in Prouincia Turonensi Britaniæ duatu, regnoque Francorum siti. Cornouaide à Gallis.

Cadetes populi inter celtas ex ciuitatibus Oceanum attingentibus, quæ Armorica appellantur, proximi Lemouicibus, Rhedonibus, Venereneticis, andegauensibus, cenomannis in regno Francorum siti.

Cadurci populi inter celtas proximi Hebecuteris, Gaballis, Velaunijs, Lemouicibus, & aruernis. Quorum sub imperio esse consueuerat ciuitas episcopalis in prouincia Bituricensi, ac regno Francorum sita: nomen retinent. hos memorat Iuuenalis in prima satyra lib. 3. Nec longe crāt à finibus Prouinciæ Romanorū.

Cauillonum oppidum Heduarum inter celtas, quod coniectura est fuisse oppidum Cabillon ad ripas araris fluuij saliet fluminis, ubi rei frumentariæ, commercijsq; et cōmeatus causa sæpe Romani negociabātur.

Carnutes populi inter celtas andegauensibus, turonibusque finitimi, ac oceano proximi erant in clientela rhemorum regio eorum totius Galliæ media, à qua tamen extra regnum Francorum biduo iter expedito, patet. ciuitas est episcopalis nomen latine retinens, in Francorum regno sita.

Cantabripopuli auitatum atterioris Hispaniæ finitimæ aquitaniæ, qui auxilio fuerunt Vocatijs, Taru-

pp

s

satijs

INDEX

satijs, Tarbellis, Bigeronibus, Garumnis, Cocosatibus, ac reliquis populis, & ciuitatibus aquitaniae contra exercitum Caesaris, cuius dux erat P. Crassus Marci Crassi filius, qui cum patre à Parthis interemptus est. finitimi oceano aquitanico, Pyreneis montibus, ac Garumnae fluuio.

Cocosates populi in aquitania proximi Subzathibus, Vocatijs, Tarusatijs, Sontiatibus, Garumnis, ac Hispaniae citeriori, & Garumnae fluuio in Francorum regno siti.

Confluens Mosae, & Rheni fluminum in Sicambros, nunc Ghelrenses ad Menapios, nunc Iuliaces, ut olim seipsi Menapij protendebant, est longe ab Oceano ferè octuaginta mille passuum proximus Nouomagio Ghelrensi oppido, dioecesis Traiectensis, prouinciæ Coloniensis inter Busaunducis, & Hoesdem oppida ducatus Brabantiae, in quorum Sicambrorum finibus equitatus Vsipectum, & Tenchtherorum post praelium, & fugam suorum se transrhenum recepit, inter quem confluentem, & Coloniensem ciuitatem, quæ post Vbiorum fuit ponte facta Caesar primo traiecit exercitum.

Cantium in Anglia ad mare est in Angulo Imi, minorisque lateris ex tribus eius insulae lateribus contra Galliam, quò ferè omnes Galliae naues appellunt, & ad orientem solem spectat. ex omnibus autem Anglicis longe sunt humanissimi, qui Cantium incolunt, quæ regio est maritima omnis, neque multum à
gallia

Gallicæ differunt consuetudine. huic maritime regi-
ni quatuor Reges præerant, quibus Cæsar, quicquid
in annos singulos uestigialis populo Romano Anglia
penderet, constituit. Nunc regnum anglia ex uoto
Henrici regis uestigialis romano pontifici facta est,
quæstorq; a Ro. pontifice in Angliam mittitur, qui
censum annuum exigit non dissentiente rege. In Can-
tio ciuitas est metropolis nomen retinens, ferè habet
omneis episcopos Angliæ sibi suffraganeos, eius ar-
chiepiscopus legatus natus est. similiter, & Eboracæn-
sis, cui in Anglia, quæ eas duas metropoles solum ha-
bebat, duo tantum subsum suffraganei, quod omnes or-
lim episcopi Scotiæ, quæ nullum habet archiepiscopu,
illi subijcerentur.

Cæuimagni populi in anglia mari proximi, &
Trinobantibus, Sengotiaas, Ancalitibus, Bibrogis,
ac cassijs.

Cassij populi Angliæ mari proximi, et æuimagnis,
Trinobantibus, Sengoriacis, Ancalitibus, et Bibrogis.

Centrones item Belgarum populi, qui sub Imperio
Neruiorum, nunc Tornacensium, erant proximi Gru-
dijs, Leuacis, Pleumosijs, et Gordunis, forte sunt nūc
Gordracenses in Flandria Tornacensis diocesis.

Cherusa Germaniæ populi Transrhenani, quos
Bacenis sylua Germaniæ ingens nunc Nigra, ut ple-
risque placet, dicta, à Sueuis pro natiuo muro diuidit
hos Tacitus refert proximos Hermonduris, Cattis, et
Ligijs Hungariæ populis.

Camulol

INDEX

*Camulodinum in Anglia oppidum, seu Colonia,
Caninefates populos Batauis finitimos, et eandem
insulam colentes, qui origine, uirtute, lingua pares
Batauis, numero superantur. Tacitus.*

*Cathos populos Germaniæ Transrhenum flumen
Ligijs Hungariæ populis, Cheruscis, Herciniæq; sil-
uæ proximos, ac Hermoduris, cum quibus pro flumi-
ne finitimo sale foecundo pugnabant, & in æternum
discordabant Cauci Germaniæ populi.*

*Ciuaronem oppidum proximum Hisariæ flumini
Voantionibus populis, montique Cinisio, & Allo-
brogibus in Sabaudia, Plancus inter epistolas famili-
aribus Tullij, in illa quæ incipit, Nunquam meheracle,
quibus in locis opinio est Cæsarem initio Gallici bel-
li quinque legiones ex Italia traduxisse, & uerisimi-
lius est, quàm quod per Eporediam urbem episcopa-
lem, & augustam prætoriam, ac montem, cui Colonia
iugum uulgo nomen est inter Cinesium, & sancti
Bernardi monteis iter fecerit, cum hoc impeditius, ac
prolixius uideretur.*

*Cammanos Germaniæ inferioris populos pridem
Phrysiæ partem oceanum mare Rhenum fluuium, et
laus attingentem paludibus, ac saltibus uberrima in-
colentes, quàm mox Tubantes populi post Vbij, Ger-
manica itidem gens inhabitauerunt. Tacitus.*

*Ceraades Germaniæ transrhenana populos Van-
gonibus, ac Tribotis proximos. Tacitus.*

D

Diablinthres populi inter celtas Lexobijs, Nanctibus, Ambiliatibus, Vnellis, Curiosolitibus, Venetis, & Sesuuijs proximi, ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus oppositi Angliæ, in prouinãa Turonensi, & regno Francorum siti. Leondoul gallice.

Danubius fluuius Germaniæ, ex monte qui Iranus dicitur non longe à Rhetiæ Alpibus, Athesisq; & rheni Germaniæ fluminum fontibus inter Tridentinam, & Curientem diocesis oriens Germanos sinistra, & Hungaros, ac Theutones dextra alluens. post Ister dictus, ac iterum Danubius Euxino mari pluribus hostijs immergitur. Hunc autem, & Rhenum fluuium in Rhetia oriri quidam tradunt.

Daci populi erant transrenani Danubio fluuio, et Auaritis, syluæque Heraniæ finitimi, quos olim Hungariæ partem habitasse plerique tradunt, & post in maritima loca Noruegiæ proxima cecidisse. Lucanus.

Durocoterum oppidum Rhemorum inter Belgas, in quod Galliæ concilium Cæsar indixit, ac de coniuratione Senonum, & Carnutum quæstionem habere instituit. & de Accone, qui princeps eius coniurationis fuerat, grauiori sententia pronuntiavit, ac more maiorum supplicium sumpsit, cæteris aqua, & igni interdixit in regno Francorum situm.

Duracij populi in finibus Pictorum, qui perpetuo in amicitia remanserant Romanorum propinqui oppido Lemo, Nauernis, & Ligeri fluuio, ac Aquitanis
inter

INDEX

inter Celtas in regno Francorum siti. hinc Durastorum familia inter Gallos præcipua.

Denodurum inter Belgas oppidum Metensis ciuitatis, quo ex Colonia urbe Rhenum attingente ad eam ciuitatem iter est. Tacitus. foris Theonis uilla nunc dicta.

E

Eburones populi inter Belgas, gente nomine, & numero Germani appellati, condrusis, Menapijs, Aduatias, Treueris, quorum clientes erant & syluæ Arduennæ finitimi, nunc Leodienses dicti apud Gallos Liege. horum maxima pars inter Rhenū & Mosam, qui scilicet Mosa fluuius eos alluit, his Sicambri, qui Gelrhenses erant Transrhenani sunt proximi. ciuitas tunc Eburonum ignobilis, atq; humilis, proximi occidē, & siluis, continentesq; paludes habebant, his duo reges præerant, quo magis constat eos fincis quàm latissimos extitisse, quibus coniectura est ducatum Luxemburgensem, & Lotoringensem, ac Iuliaensem partem, & comitatum Namurensem, urbemq; Aquisgranum, ubi Imperatores primā ex more suscipiunt coronam, inclusos extitisse ac quantā diuæsis ipsa Leodiensis usquequaq; se extendit, reges illos possedisse. Apud Euborones autē stirpem Caroli magni in uico Lupilia nomine, Leodiensi ciuitati proximo, ortū habuisse tradunt, Pipinosq; & Carlomanos, Belgas, simulq; Germanos fuisse, sicq; in Germanos Cistrhenanos, qui Belgæ sunt, à Græcis, nō in Transrhenanos est

Nos est translatum imperium. Ciuitas nunc est episcopalis Prouinciæ Colonienſis, Lucanus, & Suetonius in uita Iulij Caſaris, quæ refert Cladem Cotta, & Auruncalei ægerrime tuliffe. hanc ciuitatē Carolus dux Burgundia ultimus ſolo æquauit, omneſq; puberes & ſacerdotes interfecit, quod epifcopo conſanguineo ſuo infeſtiores aliquanto fuiſſent.

Eburonices inter Celtas populi Aulertijs, Lexonijs, Vnellis, et Curioſolitjs proximi ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, hos opinio eſt populos eſſe ciuitatis Ebroicorum, quæ eſt episcopalis in Prouincia Rhotomagenſi ducatu Normanniæ, & Francorum regno ſita.

Eſſui populi pacatiſſimi, et quietiſſimi proximi ac ciuitatibus, quæ Armoricæ appellatur, remoti à Belgjs ultra centum millia paſſuum. hos inter Celtas fuiſſe cōiectura eſt, forte in Normānia, aut Britania citiore, & regno Francorum ſiti. Galli Retolus appellant.

Elauer fluuius inter Celtas apud Aruernos, Gergouiam oppidum in altiſſimo monte poſitum præterfluens. qui ſerè ante Autumnum uado tranſiri non ſolet, proximus Heduorum finibus in regno Francorū ſitus, nomen adhuc retinens.

F

Fluſtates populi in Aquitania proximi Vocatijs, Taruſatijs, Sontiatibus, Garumnis, & Hiſpaniæ citeriori in regno Francorum ſiti. comitatus eſt in Waſconia conſiſtens, ad comitem de Fujo pertinens.

nomen

nomen retinet etiam nunc.

Frisios oceano, & Batavis finitimos, pluraq; loca,
& insulas circa Holandiam, Ghelriam, Brabantiam,
et Traiectensem urbem, ac Ostia, quibus Rhenus Oce-
anum mare influit habitanteis. Tacitus, refert eos
transrhenanam gentem tunc fuisse.

G

Geneua oppidum Allobrogum proximum Heluet-
tiorum finibus, ex quo pons super Rodanum fluuiū
situs ad Heluetios pertinebat, ubi à lacu Lemano, quē
Lausane dicunt, Rhodanus ad Ligusticum mare pro-
fluit finitimum Antuatibus, et à Gallia Prouincia Ro-
manorum non longe distans, nunc duci Sabaudie, si-
ue eius ciuitati Antistiti proprio comitatus nomine
subest extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. ciuitas est
episcopalis in Prouincia Vienensi, nomen præsertim
galliæ retinens. Lucanus.

Garocelli populi citra Rhodanum finitimi Catur-
abus ultra Alpes graias, quibus hodie nomē est mons
Cinifius, siue Cinerum. hac Hannibal authore Liui-
o, non sine ingenti difficultate exercitum in Italiam tra-
duxit. hi non longe à Centronibus, qui Tarentasi
sunt, nec ab Hisara fluuiio extra Celtas, Belgas, &
aquitanos in Sabaudia constituti.

Gaballi populi inter Celtas proximi Eluetijs, &
Cadurcis, Velaunijs, & Aruernis, quorum sub impe-
rio esse consueuerant, ciuitas est episcopalis Prouin-
ciæ Bituricensis olim, nunc Arelatensis in regno Fran-
corum

forum sita nomen retinens.

Genabis inter Celtas Carnutū oppidū, quod pons Ligeris fluminis continebat proximum Velaunoduno, & Agendico oppidis Senonum, ac Auarico, & Nouioduno oppidis Biturigum in regno Francorum situm.

Gergobina inter Celtas Boiorū oppidū, quos Helueticō prælio uictor Cæsari ibi collocauerat, Heduisq; attribuerat, ut supra descripsimus, in finibus Hedunorum proximum Auarico, & Nouioduno Biturigum oppidum in regno Francorum situm.

Gergouia in Celtis inter Aruernos oppidum secundum flumen Elauer in altissimo monte positū omnes aditus difficiles, ac oppositum collem sub ipsius montis radicibus egregie munitum, omniq; ex parte circumcisum habens, erat & iugum, cuius dorsum prope æquum syluestre, & angustum, qua ad alterā oppidi partem aditus, oppidi murus à planicie, atq; initio ascensio recta regione, si nullus anfractus intercederet, mille ducentos passus aberat, forte nunc Claromontensis ciuitas episcopalis in Prouincia Bituricensi, & Francorum regno sita.

Garites populi in Aquitania proximi Auscis, Garumnis, Vocijs, Tarusatis, Sonciatibus, & Hispaniæ citeriori, quos coniectura est fuisse Lacorites, nunc Lectorenses, ciuitas est episcopalis in Prouincia Auscitana, & in Vasconia, ac Francorum regno sita.

Garumni populi in Aquitania proximi Auscis, Vo-

99

cijs,

INDEX

catijs, Tarusatijs, Sonciatibus, & Hispania citeriori
in regno Francorum siti.

Germania, ut plerisq; placet, inter Danubium &
Rhenum flumina protenditur, omneisq; illic habitan-
tes populos à fontibus eorum usq; ad maria, quæ am-
bo influunt, complectitur, necnō & eos, qui citeriores
Rheni ripas attingunt, ac Eburones, Condrusos, Tre-
ueros, Aquisgran urbem, & plerosq; Belgas ortos à
Germanis às Rhenum flumen antiquitus in Galliam
traductos, superior Germaniæ pars, quæ alta dicitur,
ab Alpibus Italiæ imminetibus usq; ad Maguntinam
urbem Rheni fluminis citerioribus ripis adiacentem
protenditur, inferior ab inde usq; in mare oceanum.
horum ciuitates pro gloria habebant finitimos lon-
gissime expellere.

Galli omnes in septentrionibus sunt positi. Carna-
tum autem fines regio totius Galliæ media Galli uir-
tute belli omnibus præferebantur, ac Germanos supe-
rabant, ut ultro eis bella inferrent, & propter hominū
multitudinem, agriq; inopiam trans Rhenum Colo-
nias mitterent, & quod à dite patre se prognatos præ-
dicabant, spatia totius temporis non numero dierum
sed noctium finiendo, ita ut nocteis dies subsequatur.
Coniectura est horarum initium apud eos mediā no-
cte incipere consueuisse. apud hos sunt tres præcipuæ
ciuitates Treuerensis, scilicet, Colonienfis & Magun-
tina, quæ in imperatoris electione principatum obti-
nent. Constitutas autem apud Gallos eas coniectura
est, ut

est, ut Christi forte fidem facilius introducerent apud Germanos eorum finitimos.

Grudij populi inter Belgas sub imperio Neruionū proximi Centronibus, Plcumosijs, & Gordunis, Galli Lomanios.

Gorduni populi inter Belgas sub imperio Neruionū, proximi Centronibus, Plcumosijs, & Grudij. Gantois galliæ.

Garumna flumen Celtas ab Aquitanis diuidit, qui scilicet Aquitani consistunt inter illud flumē, montesq; Pyrenæos, ex quibus oritur, & mare oceanum inueniunt, quod Aquitanicum appellatur. Lucanus.

Geldubam Germaniæ locum propè Rhenum, Magantina, & Colonia urbeis Metropolitanas. Tacitus.

Gugernos Germaniæ populos propè Rhenum fluium, & Geldubam Batauis proximos. Tacitus. sunt qui Cugernos malint.

Gruncs inter Coloniensem, Traiectensem urbeis locum ultra Nouesium oppidum Rheno adiacentem. Tacitus, qui, ut coniectura assequi possumus, Cliuis est, unde Cliuensis ducatus dicitur, cui satis uocabulū alludit. hinc mater Ludouici. XII. Francorum regis Maria nomine.

H

Hedui populi finitimi sunt, Aruernis, Biturigibus, Sequanis, ac Sebusianis inter Celtas, hi ad huc nomen priscum latine retinent inter Burgundos, nunc nominati, nec citra Ararim flumen, qui nunc Sagona

qq 2 appellas

INDEX

appellatur, aliquos habent fincis, nec hodie sunt Sebusianis finitimi. In duatu Burgundiæ, & Francorū regno siti. ciuitas horum Hedunorum episcopalis est in Prouincia Lugdunensi.

Heluetij inter Celtas populi sunt bonitatem agrī habentes, finitimi Constantiensi, Basiliensi, Sedunensi, ac Gebenensi, & bisuntinæ diocæsibus, ac ultra Lausanensem agrum protensi sunt, atq; ex maxima parte bisuntinæ Prouinciæ sunt, atq; ad Sabaudia datum extendebantur. Quorum fines erant in longitudine ab ortu Rhodani inter Curientsem, & Sedunensem diocæsēs, montesq; brigam, & sancti Bernardi, usq; ferè in belliensem diocæsīm, cuius populi, ut coniectura est, olim Sebusiani sunt dicti, In latitudine autē à monte Iura aræ Basiliensem, & Constantiensem agros, usq; ad ortum fluminis Rhodani, quæ latitudo ab inde usq; in finem lacus Lemanni, ubi pons est, ciuitas Gebennæ angustior fiebat. Quibus limitibus adhuc duodecim Heluetiorum pagi, quem admodum tempore Cæsaris, consistunt. Berna caput nunc gentis Suriaum, Lucerna, Turegium, qui olim Tigurinus, & cætera dicebantur, qui sæpe ultra Rhenum transcuntes, bella cum Bauarijs, Sueuis, & alijs transrhenanis finitimis, quos altos Alemanos nominamus, seu cum his, qui tunc loca illa incolabant, quæ loca, nunc Constantiensis, Curientis, Tridentinæ, & finitimarum sunt diocæsū gerebant, hos, cum per Galliam Prouinciā Romanorum transire prohibiti essent

essent à Cesare, angusto, & difficili itinere uix quàm singuli carri ducerent, per loca, ubi claues, & longni castella, nunc sunt in extremis Sabaudia, & Burgundia finibus in Sequanos, qui nunc comitatū Burgundia habitant, penetrasse creditur, & ad Ararim fluium circa Surregium, & Viredunum castella id flumē attingentia, ac in Heduos, ubi nunc ducatus est Burgundia contendisse, hi à plerisq; Suitenscs, à nonnullis foederati dicuntur. agrosq; & uicos possident in Italia citra montem, qui sancti Gottardi dicitur, in diocēsi Mediolanensi. contra hos Caesar, suo, ac suorum equis amotis, se prælium commississe refert, & cū sex legionibus, equitatuq; & auxiliaribus copijs duobus prælijs uno ad Ararim fluiū: altero in Heduis, Heluetios, quorum. CCLXIII. millia ferre arma poterant, fudisse, & tamen ancipiti prælio pugnatum diu, atq; acriter, ut toto prælio, cū ab hora diei septima, usq; ad uesperam pugnaretur, auctum hostem nemo uidere potuerit. Hi cum sæpe in Italiam crumperent, à Carmaniola duce Philippi Mediolanensis principis prælio uicti, intra finis se suos postea continere, nostra demū ætate à Carolo octauo Francorum Rege in terra Italia cogniti magnum sibi nomen compararunt, ut nullus peditatus melior esse censeatur. Quod superiore anno. XXX. eorum millibus à Venetis euocatis, id, quod nunquam ante acciderat, fugatis ex Italia Gallis, multo magis cōprobatum est. Atq; hoc anno fugatis eisdem ad Nouariam per insidias castra

INDEX

nocte aggressi, magnum sibi nomen compararunt,
 Harudes populi transrhenani sunt in Galliam,
 Celticam arca fineis Sequanorum, ac Heduarum ab
 Ariouisto Germanorum Rege transportati.

Helueteri populi inter Celtas proximi Cadurcis,
 Gaballis, Velaunis, & Aruernis, quorum sub impe-
 rio esse consueverant in Prouincia Bituricensi, & re-
 gno Francorum siti.

Heluij populi inter Celtas Aruernorū fineis con-
 tingunt, hos mons Gebenna ab Aruernis diuidit, pro-
 ximi sunt Gaballis, Ruthenis, Cadurcis, Volcis, &
 Aremicis, ac Gallie Prouinciæ Romanorū. ciuitas est
 episcopalis in prouincia Bituricensi, & regno Franco-
 rum siti, nunc Albienses dicti. hinc. M. Tullij Cice-
 ronis matrem ortam esse. Eusebius, & alij tradunt.

Herania Germaniæ transrhenana sylua est forte
 ab Herano monte Germaniæ dicta, latissima, ac supra
 omneis alias longissima. Oritur ab Heluetiorum, &
 Nemetum, & Tauriacorum finibus, rectaq; fluminis
 Danubij regionibus, pertinet ad fineis Auarum, &
 Dacorum, quos pleriq; putant Hungariæ partem ha-
 bitasse. hinc constat Nemetes, qui Spirenses uocantur,
 & Heluetios trans Rhenum fineis tempore Caesaris
 habuisse, quæ sylua multo longior, atq; latior est, q̃
 Italia uel Gallia tota.

Hermonduros transrhenanos Germaniæ populos
 Ligijs Hungariæ populis, Cattisq; Cheruscis, ac syl-
 uæ Herciniæ, & ultra illam proximos. Tacitus.

Iber/

I

Ibernia insula est ad Hispaniam, occidentemq; sortem sita, quâ medium Angliæ latus uergit, dimidio minor existimatur, quàm Anglia. Sed pari spatio transmissis. XXX. millibus passuum in Hiberniâ appelles, ut in Britanniam. in hac sunt plures metropoles, & ciuitates episcopales, quàm in Anglia. eâ quidam nominant Irlandam.

Iosædum inter Celtas oppidum fluminis Sequanæ ripas attingens citiores supra Maledonum oppidum & finitimum, & Lutetiæ, quæ Parrisij dicitur proximum, non longe à Senonibus in Francorum regno situm.

Iccius portus inter Belgas Morinis, oceanoq; mari finitimus est Ambianis, & attrebatibus proximus, a continenti Britaniæ, quam Angliâ dicimus. XXX. millibus passuum distans, & traiectioni commodissimus, cui ad dextram Zelandia insula, Holandia, & Flandria, ad sinistram autem comitatus, qui dicitur portus Picardiæ pars, & Normanniæ ducatus, ex opposito uero Angliæ consistunt. oppidum est illic populorum, quibus calete nomen est. Id adiecto Iccij portus nomine, ut quibusdam placet, caletium nuncupatur, Normanniæ est diocæsis in regno Francorum, & potestate Anglorum Regis situm. Lucanus.

Iura mons Sequanos ab Heluctijs diuidit, incipiens in finibus Basiliensium, ac Constantiensium protensus ferè in Sebusianos, nunc Bellicenses Prouinciæ

INDEX

Bisuntine, qua Sequanorum fines in Rhodanum perueniunt, illac enim Cæsarem ex Allobrogibus in Heduos ad Ararim contra Heluetios legiones traduxisse opinio, ciuitates, namq; oppida, & uici, sicut olim continebantur nominibus populorum, ita, ut plurimū eisdem in locis remanserunt de illorum diocæsibus Prouincijs Tribubus, ac regionibus,

Iænos in Anglia populos ab Osiorio Romano duæ subactos Tacitus, qui forte Ica portus accolæ fuerant, refert.

L

Latobrogi finitimi Heluetiorum sunt inter Celtas non longe ab Allobrogibus, quos Lausanenses fuisse coniectura est. ciuitas est episcopalis Prouinciæ Bisuntinæ in duætu Sabaudie sita. ac eius proprio antistiti subdita.

Lingones inter celtas populi finitimi Heduis, Sequanis, ac Tullensibus, qui dicebantur Leuci, nomen retinent. ciuitas est episcopalis in prouinciâ Lugdunensi, ac Francorū regno sita. Langies ab indigenis.

Leucij populi finitimi Lingonibus, & Sequanis, qui Burgundi sunt, ac Mediomatricibus, qui Metenses hodie dicuntur, Belgis attribuuntur, & Treuerensi prouinciæ. hodie Tulenses dicti, ciuitas est episcopalis in Lotoringia regione. Lucanus.

Lemouicæ item populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanū attingentibus, quæ armoricæ appellatur proximè Vnellis, Venctis, Rhedonibus, andegauensibus,
Ceno-

Cenomannis, *Lexouijs* in *prouincia Turonensi*, *re-*
gnoque Francorum siti. Limosins gallice.

Lutetia inter *Celtas* est, *Prouinciæ Senonensi* ascribitur, oppidum erat *Parisiiorum* positum in insula fluminis *Sequanæ*, quod perpetua palus influit proximū *Bellouacis Agendici* oppido, ac *Senonibus*, & *Melloduno* oppido finitimū. nunc urbem *Parisiensem* esse dicunt. ciuitas est episcopalis in *Francorū* regno sita, in quā *Cæsar* se cōcilium transtulisse, et patrū suorū memoria à *Parisijs* populis constructam esse scribit.

Lexouij populi inter *Celtas* sunt proximi *Ossissinis* *Nanetibus*, *Ambiliatibus*, *Diablintribus*, & *Aulercis*, ex ciuitatibus oceanum attingētibz. hos quidam opinantur esse accolæ ciuitatis *Lixouiensis*, quæ est episcopalis in *prouincia Rhotomagensi* ducatu *Normaniæ*, & *Francorum* regno sita. *Galli Lisieux.*

Lemanus lacus inter *Celtas*, quem *Rhodanus* influit, *Galliamq;* *prouinciam Romanorum* ab *Heluetijs* diuidit, qui hodie *Luxanæ* lacus dicitur, quē *Rhodanus* ad pontem *Gebennæ* urbis effluit. *Lucanus.*

Lepontij populi sunt *Germaniæ*, qui *alpeis* incolunt inter *Sedunensem*, & *Curientem* diocæses. hos quibusdam placet fuisse *Sarmatas*, apud quos *Rhenus* fluuius oritur, forte hodie *Suitenses* dicti inter fontem *Rhodani* fluuij & *Rhetias* *alpeis* siti.

Leuaci inter *Belgas* sub imperio *Neruiorū* populi proximi *Grudijs*, *pleumosijs*, *Gordunis*, et *cētronibus*.

Ligeris flumen non longe ab *Heduarum* finibus

INDEX

in Celtis oriens, eos à Biturigibus diuidit in Carnutes diu per celtas lapsus, multisque obliquis gyris, aquitaniam alluens, oceanum mare, quod Britannicum dicimus, influit. Dignum memoria refertur à Philippo, qui secundus hoc nomine regnavit apud Gallos uadum primum inuentum, cum antea nunquam uado transiri potuisset.

Londinum oppidum in anglia insignè, copia negotiatorum, & mercatum maxime celebre. Tacitus. ciuitas est episcopalis in qua anglie reges, principes, Senatus, populi, & mercatores continentur, in Prouincia Cantuariensi sita.

Ligos populos in Hungaria. Tacitus. proximos Hermonduris, & Cattis.

Lucum municipiū Vocuntiorum propè caturiges, Garoellos Centrones, & allobroges. Tacitus.

Lugdunum urbem ad Rhodani ripas, & Viennæ finitimam. Seneca in epistola ad Lucilium refert eam regionem fatali igne suo tempore exustam, quã inter ætas ascribere quibusdam placet, quoniã omnes eius suffraganei, et pars urbis, ecclesiaq; ipsa matrix in ætæ sunt. hinc Plotius, qui primus Romæ rhetoricam docuit latinam, ortus est, à quo Romæ se puerum cum Q. fratre latine primum doctum esse Cicero refert. opidum hoc Munatius Plancus condidit, sed annis post æntum incensum Romani restituere.

Longobardos cherusis, cattis, cauasq; propinquos inferioris Germaniæ populos Tacitus refert; quos nō nulli

nulli Vefstalos fuiſſe opinantur non longe à Canineſatibus, ac Phryſijs. quidam uero eos Pānonas fuiſſe tradunt. hi ſunt, qui, cum Italiam fermè omnem occupaſſent per ducentos, & quatuor annos, tandē à Gallicis rege Carolo pulſi ſunt, ita tamē, ut Cifalpine Gallie nomen ab his ad noſtra tempora peruenerit.

M

Matrona fluuius eſt, celtas à belgis deſiniens inſinibus Lingonum, & propè Tulenſem agrum, nec longe à fonte Moſæ fluminis oritur, Catalaunum auitatem episcopalem in Campania Francia interfluens per Francorum regnum prorsus labens parum ſupra Parisienſem urbem Sequanæ fluuiio miſcetur.

Matifcon inter Celtas oppidum tunc in Heduoꝝ finibus ad ararim flumen, qui Sagona nunc dicitur, inter Lugdunenſem, et Cabilonenſem urbes. Ciuitas eſt nunc episcopalis prouincia Lugdunēſis nomē retinēs in comitatu Matifconēſi, et Francorū regno ſita.

Mandubiꝝ populi erant inter celtas Incolæ oppidi, cui nomē Alexia inter ſineis Lingonum, et Heduoꝝ proximi uico, quem Flauigneum dicimus. Nūc in ducatu Burgundiæ, regioneq; Alſetū ab Aleſia, ut quibusdam placet, dicitur, quibus uocabulum alludit, in diœceſi Heduenſi, & regno Francorum ſiti.

Magetobia locus in æltis, in quo Ariouiſtus germanorum rex copias gallorum prælio uiat, non longe à paludibus, quem Rheno flumini proximum, & circa ipſum fuiſſe coniectura eſt. Galli Toaut.

Marcomar-

INDEX

Marcomanni populi Germani sunt qui cum Ariouisto Germanorum rege à Cæsare sunt praelio superati, quos coniectura est fuisse transrhenanos. Sic & Harudes, & Ariouistus ipse Germani fuerunt, cuius ferè omneis reliquas copias cis Rhenum incoluisse uideamus, ut sunt Tribetes, hodie Argentinenses, & Nemetes, nunc Spirenses, ac Vangiones, qui Vormacienses appellantur, ac Seduisi, quos forte Sedunos propè monteis Brigam, & sancti Bernardi opinari possumus, nisi quis forte Marcomannos conijciat eos esse, qui uallem Heluetijs finitimam incolunt, cui nomen est Marecommāna Sequanis, & monti Iura proximam, cum his Marcus Antonius cognomento philosophus periculosissimum, & diuturnū bellum gessit. Tandem Christianorum precibus, qui pluuiam à superis impetrarunt, cum exercitus Romanus, siti laboraret, uicti, & in deditionem accepti.

Morini populi sunt inter Belgas Attrebatibus, Ambianis, Neruijs, oceanoq; mari finitimi, à quibus breuissimus in Britanniam, nunc Angliam est traiectus. continenteis syluas, & paludes habebant, eorum finibus comprehenditur comitatus, cui nomen est Pontus ad abatiā sancti Bertini, directo iure pertinens ueteri nomine Ponti, quo regio illa à plerisq; describitur, ciuitas est episcopalis, quæ latine nomen retinet, gallice uero Terauana nuncupatur. In prouincia Rhemensis, & regno Francorum sita.

Menapij populi Gallie inter Belgas, Treueris, Cōdrusis,

drusis, Arduennæ sylvæ, Rhenoq; finitimi densissimas sylvas, perpetuasque paludes ad utranque Rheni ripam, agros, ædificia, vicosq; habebant, proximi Vbijs, Eburonibus, & Sicambri, qui hodie Ghelrenses sunt, hi scilicet Sicambri, & ad confluentem Mosæ, Rheniq; oceanum etiam mare attingunt: nunc Iuliacensis ducatus est, Coloniensis diocesis. angustior satis, ut uidetur, ac subductior, quàm pridem Menapiorum fines essent.

Meledunum inter Celtas oppidum in insula fluminis Sequanæ positum Agendici oppido, Senonibusq; proximum, ac Lutetiæ, quæ hodie ciuitas Parisiensis est. Et Losedo ad ripas Sequanæ posito finitimum olim, ciuitas episcopalis erat, nunc etiam oppidum est in Francorum regno nomen retinet.

Mosæ flumen profluit ex monte Vosgo, qui est in finibus Lingonum in Francorum regno non longe ab ortu Matronæ, & araris fluuiorum, & parte quadã circa Nouimagium ducatus Ghelriæ oppidum longe ab oceano ferè octoginta millia passuum ex Rheno recepta, quæ appellatur Vallis. Insulamq; efficit Batavorum, qui hodie Holandini dicuntur oceanum influunt, sicq; in Celtis oriens immergitur Belgis.

Mediomatrices populi inter Belgas, finitimi Treueris, Tullensibus, & Tribotis, hodie Argentinensibus. Hos Metenses esse constat. ciuitas est episcopalis Prouinciæ Treuerensis.

Mona insula est sic nominata in medio cursu inter Angliam,

INDEX

Angliam, & Hyberniam ferè ab utraque quindecim millia passuum distans, ad occidentem uergens, circa quæ loca etiam complures minores subiectæ insulæ esse existimantur, ubi multo breuiores sunt noctes, quàm in continenti, sicut etiam quâto magis ad occidentem uergimus breuiores æstatæ noctis, & hyemæ longiores manifeste uidemus.

Monam insulâ in Rheno fluuio Holandiæ, Phrysiæ, ac Gelriæ proximam, unde forte dicti sunt Monasteriensis. Tacitus.

Marsacos Germaniæ populos Battaui, Caninefati, Tungriq; proximos, & ut coniectura est, cisrhenanos. Tacitus.

Maguntiacus inter belgas germaniæ ciuitas Metropolis, quæ nunc Magutina dicitur citeriores Rheni ripis attingens, à Tacito relata, qui etiam molem à Druso ad remorandû Rhenû fluuium factam refert, & à Paulino Pompeio romanorum legionum in Germania duce sub Nerone imperatore perfectam.

Mosellam fluuiû qui circa fincis Lingonum in ætis oriens Metensem, ac Treuerensem urbeis præterfluit, & cõfluentiam Germaniæ àsrhenanæ oppidû interfecat, illicq; Rhenû influit, Tacitus est author, referens Lucium Verum Nerone imperatæ Romanarum legionum in Germania legatum, Mosellam, atq; Ararim flumina facta inter utrûq; fossa parasse cõnectere, ut copiæ per mare, dehinc Rhodano, & Arare subiectæ per eam fossam, mox flumine Mosella in Rhenum.

Rhenum, & in oceanum decurrerent, sublatisq; itineris difficultatibus nauigabilia inter se occidentis, septentrionisq; littora fierent, cui operi Seliū Graullem Belgicæ legatum inuidisse dicit deterrendo Verum, ne legiones alienæ prouinciæ asuesceret studia galliarū affectare, formidolosum id imperatori dictitans, quo plerumq; prohiberentur conatus honesti.

Marcodurum Vbiorū uicū procul à Rhēni fluminis ripa, et, ut cōiectura est, transrhenanum. Tacitus.

Moēsios trans Danubium flumen populos Pānonibus finitimos. Tacitus.

N

Nemetocerna in Belgio, ubi interdum hyemauit Caesar inter Belgas, dicta forte à Nemetibus, nunc Spirensibus.

Narbona Gallie ciuitas Prouinciæ Romanorū finitima Tolosatibus, et nō longe à Sonciatibus populis in Aquania. ciuitas est metropolitica nomē retinēs. in hac cū C. Caesar dictator Colonos ex Martia legione milites deduxisset, Martius Narbo postea dictus.

Nemetes populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Metensibus, Argentinenſibus, Vormaciensibus, & Rheno flumini frē omnes Germanica lingua utentes, ciuitas est episcopalis Prouinciæ Marguntinæ Halsatiæ ascribitur, nunc Spirensis dicta est, & alia Halsatia maritima propē Insulam quandam Phrysie. Halsatia autem, in qua Spira, et Argētina ciuitates cōsistunt, ut quidam opinantur, nomen indidit

INDEX

Indidit regioni illi ducatus Burgundie, in qua Alſetum regio eſt, ſita. neque id nomen ab Alexio olim oppido dictum puant, quaſi Ariouiſtus Germanorū rex, qui Halſatie præerat, id ei nomen impoſuerit.

Nitiobriges populi inter Celtas proximi Rhutenis & Gaballis, ac Narbonenſibus, Gallieq; prouinciæ Romanorum in Bituricēſi Prouincia, & Francorum regno ſiti. Mompolier hodie à Gallis dictum.

Neruij populi inter Belgas maxime ſeri, Atrebatibus, Ambianis, Aduaticis, Morinis, Vellocaſibus, Viromāduis, ac Treueris finitimi. A Bellouacis lōge abſunt, quos Sabis et Scalde flumina irrigāt. Nullus ad eos mercatoribus aditus erat, nihil uini, reliquarumq; rerum ad luxuriā pertinentium patiebantur inferri, ne eorum animi elanguerent, uirtusque remitteretur, magnæ uirtutis homines maius in diſcrimen, quā uſquā in tota Gallia, Germania aut Britania fuerit, uniuerſum Cæſaris exercitum deduxerunt, ita ut in Neruiorum prælio rem in anguſto uidiſſe, neque ullū fuiſſe ſubſidium, quod ſubmitti poſſet, & ſauto à nouiſſimis uni militum detracto in primam aciem ſe proceſſiſſe, quod ſolum in extrema ſpe ſalutis imperatorilicet, Cæſar ipſe teſtetur. nunc Tornacenſes dicti. ciuitas eſt epiſcopalis in Prouincia Rhemenſi, et limitibus Francorum regni ſita.

Noricus ager trans Rhenum non longe à Danubio, & Atheſi Germaniæ fluminibus intra Tridentinam, ac conſtantiensem, & Curienſem dioceſes. ſatis proximus

tis proximus Bauaris, ac Sueuis, qui Vallis Norica appellatur, in quem Boij oppugnata Norica, transierāt. Inde Tacitus affirmat, quod Noricos, Rhetosq; Rhennus fluuius interfluit, quibus Rhetis Lepontij fere proximi. Norimberga, nunc à Germanis.

Noviodunum inter belgas oppidum finitimum Sueffonibus, & Viromanduis proximū Parijs, nūc ciuitas episcopalis nomen retinens in Prouincia Rhemensi, & Francorum regno sita.

Noviodunum item Celtarum oppidum ultra Ligerim flu. in finibus biturigum proximum Auaricobiturigum oppido, ac Genabi Carnutum oppido, & Velaunoduno, & Agendico Senonum oppidis in regno Francorum situm. Noron Galli.

Noviodunum item inter Celtas Heduarū oppidū ad ripas Ligeris flu. proximū bibraete oppido Heduarum in eorū finibus, & Francorum regno situm.

Nanetes populi inter Celtas, Osissinis, Lexobijs, ambiliatibus, Diablintribusq; proximi ex maritimis ciuitatibus oceanū attingentibus oppositi Angliæ, ciuitas est episcopalis in prouincia Turonensi, ac Britania citeriore britoname, & regno Francorū sita nomen retinēs, & comitatus titulū habens, qui semper ducis britaniæ primogenito ascribitur. Nantes hodie britani

Nantuates populi Germaniæ circa Rhennū flu. per quorum fineis longo spatium, quasi ab eius ortu Rhennus ipse citatus fertur, proximi Heluetijs, ac Sequanis, hos Constantienses nunc esse satis constat. ciui-

r r

tas est

INDEX

tas est episcopalis Maguntinae Prouinciæ.

Nouesium oppidum Germaniæ, nunc Nussia dictum, Colonienſis diœſis Rheno flu. & Cliuensi datus proximum aterioreſ rheni ripas attingens. Tacitus

Nabaliæ flumen trans Rhenum, Ghelrensem, & Phrysium agrum alluens. Tacitus.

O

Ostodorus uicus Veragrorum hodie dicitur sancti Mauritij extra Celtas, Belgas, & Aquitanos in Sabaudia inter Sedunos. Antuates, & Allobrogas in ualle non magna adiecta planicie altissimis montibus undiq; continentur in duas parteis Rhodano flu. diuisus diœſis Sedunensis,

Ossifini populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus Occanum attingentibus, proximi Lexobijs, Vnelis, Nanetibus, Venetis, Ambiliatibus, Diablintribus, Curiosolitibus, Scssuuijs, Aulercis, Rhedonibus, inter ciuitates armoricas nominantur in Prouincia Turonensi, regnoq; Francorum siti. horum littora Britannico sunt mari aduersa, ut refert Pomponius Mella.

Ocellum est citerioris Prouinciæ extremum, à quo per Alpeis in ulteriorem Galliam, Ceutronesque, nunc Tarentasios, ac Garoellos, Caturiges, Vocontios, & Allobroges transitus est, Auillanæ, & Secluse uicis proximum, nunc, ut coniectura est, Nouelensium nuncupatur. Seclusa autem, ut nonnullis placet, dicitur quasi citeriorem Galliam ab ulteriori secludens, diœſis est Taurianſis. Tres enim legiones in

hes in Aquileia hyemantes poterat Caesar per Rhe-
ticas uel Lepontias Alpeis breuius ultra monteis,
& in agrum Helueticorum cundo Tridentum tra-
ducere, sed intendens in ulteriorem Galliam ad com-
primendum Helueticorum agmen iam in agro He-
duorum consistentium proficisci, ut opinio est, in
agrum Cremonæ paulo ante ædificatæ, dehinc Plai-
centiam, ac Taurinum peruenit, qua proximum iter
in ulteriorem Galliam erat per Alpeis legiones tra-
ducturus.

Ordolucas populos in Anglia arduis montibus
proximos, apud quos Hostorius dux Romanus Cara-
ta ac in Anglia imperantem prostrauit. Tacitus.

P

Pemani populi inter Belgas nomine, & numero
Germani appellati, Eburonibus, Condrusis, Cherus-
cisq; proximi. hos coniectura est, fuisse inter populos
diocæsis Leodiensis.

Parisij populi inter Celtas, qui Senonensi prouin-
cia, attribuuntur Senonibus, Bellouacis, & Agendi-
co oppido proximi, ac Melioduno oppido finitimi Lu-
tetiam habent oppidum, quam nunc Parisiensem epi-
scopalem urbem inhabitant, positam in insula flumi-
nis Sequanæ, quod perpetua palus influebat in regno
Francorum siti.

Pictiones populi inter Aquitanos Sanctonibus,
Tolosatibus, Engolismensibus, & Petragorij pro-
ximi, eorū ciuitas est episcopalis in Prouincia Burde-

rr 2 galensi,

INDEX

galensi, regnoq; Francorum sita nomen retinens, comitatus titulo insigniti. non longe ab his Philippus Vallesius Gallorum Rex ab Edoardo britaniæ Rege memorabili pugna uictus est Poictiers Gallorum lingua.

Prætiani populi in Aquitania proximi bigeronibus, Vocatijs, Tarusatijs, & Hispaniæ citeriori in regno Francorum siti.

Pleumosij populi inter belgas sub imperio Nerviorum proximi Gordunis, Leuasij, Grudijs, ac Centronibus in diocæsi Tornacensi siti Flamingi uulgo.

Petragorij populi in Aquitania proximi Pictonis, ac Sanctonibus. eorum ciuitas est episcopalis nomen retinens in prouincia Burdegalensi, & Francorum regno siti.

Prouincia Gallia Romanorum finitima erat Rhodano fluuio, qui eam à Celtis diuidebat, ac mari Ligustico, & Alpibus, quas maritimas dicimus, & Allobrogibus, quibus limitibus etiã Delphinatus pars, ac Prouinciæ, seu Metropoles Ebredunensis, Tolosana, & Narbonensis, pro parte includebantur, licet Viennam urbem Strabo Allobrogibus ascribat.

Pyrenæi montes altissimi, maximiq; diuidunt ulteriorem Hispaniam ab omni Gallia.

Primigenos in Anglia populos Antona, & Sabrinae flu. propinquos, socios aliquando Romanorum Tacitus refert.

Pannonæ trans Danubium fluuium populos, quos Hungaros

Hungaros dicimus, non memorat Cæsar, sed Tacitus.

R

Rauratij populi finitimi erant Heluctiorum inter Celtas proximi Rheni flumini in Prouincia Bisuntina, quos esse Basilienses coniectura est, quia per Heluetiorum, & Sequanorum fines Rhenus profluit, & ipsis Sequanis ascribuntur. ciuitas est episcopalis, quam Rhenus ipse interfecat, Bernenses appellatur.

Rutheni populi Prouinciales non longe ab Aruernis, & Sanctonibus, Narbona, ac Tolosa extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. eorum ciuitas est episcopalis, nomen latine retinens in Prouincia Bituricensi sita. hi comiti Armeniaci subiiciuntur, & Rhodes dicti.

Rhemi inter belgas proximi Celtis fratres, & consanguinei, proximique Sueffonibus, cum quibus eodem iure, & hisdem legibus utebantur, unum imperium, unumque magistratum cum eis habentes, finitimi quoque Viromanduis, Treueris, Metensibus, Catalaunensi, & Laudunensi diocessibus, ac syluæ Araduennæ. ciuitas est Metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in belgia, nomen retinens, in qua Francorum Rex ungitur, & consecratur, in regno Francorum sita.

Rhedones populi inter Celtas ex ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulercis, Sessuijs, Curiosolitibus, Osissinis, Vnellis, Venetis, Andegauis, Cenomannis. ciuitas

rr 3 est epi

INDEX

est episcopalis in Prouincia Turonensi, & Francorum regno sita, nomen retinet, in Britaniæ ducatu consistit.

Rhenus Germaniæ flu. non longe à Danubij, & Rhodani flu. fontibus, & serè in medio eorum oritur ex Lepontijs, qui à nōnullis Sarmatæ dicti: alpeis incolunt, inter fineis diocæsum Curienfis, & Tridentinæ nō longe ab Italia, longoq; spatio per fineis Nantuatium, qui hodie Constantienses esse creduntur, Heluetiorum & Sequanorum, ex quibus sunt Basilienses, & comitatu Ferretensis Mediomatrix, hodie Metensium, qui tunc usq; ad Rhenum extentebatur, Tribotum nunc Argentinesium, & Treuerorum citatus fertur, ac ubi oceano proximus est, in plurcis delinit parteis, multis, ingentibusq; insulis effectis, quarum tres serè a Phrysijs, ac reliquæ a Siambris nunc Ghelrensis, & Holandinis, qui olim Bataui dicebantur, ac à quibusdam feris nationibus incoluntur. Sunt etiam qui hunc, & Danubium in Rhetia ori tradant, & nō longe à locis, ubi uina Oltrina sca nascuntur. Rhenus igitur non attingit Sequanos, hodie Burgundos, nisi à finibus Heluetiorum circa Basileam usq; in fineis Argentinesium. Basilea enim comprehenditur inter Sequanos, & suffraganea est Bisuntinæ Metropolis. inde est, quod reliqua pars fluminis Rheni ab eius ortu circa Curientem diocæsim Prouinciæ Maguntinæ usq; in fineis Basiliensium circa ipsum flumen serè tota ad Heluetios pertinebat, qui

ueteres

ueteres Ro. in militaribus signis imitati capita Boum, Aprorum, Vrforum, & similium uexillis suis depingere consueverunt.

Rhodanus fluuius, Sedunos, Veragros, Allobrogas, & Galliam Prouinciam Romanorum à Celtis dispartiens oritur nō longe à Danubijs, & Rheni flum. fontibus arca sineis diocæsis Sedunensis, propè montem, qui nunc Briga nomen est, & ad Sedunum Germaniæ urbem decurrens uiam Veragrorum, qui hodie sanctus Mauricius dicitur, intersecat. lacuq; Lemano, quem accolæ Luxanensem nomināt, admittitur, & ad pontem Gebennæ urbis eundem lacum egressus in Lugdunum, Viennam, aliasq; urbeis, & insignia loca ad Volas, nūc Auinionenses prolapsus, ligusticum mare tribus hostijs influit. Rosne a Gallis hodie.

Rigodulum locum inter Belgas supra Mosellam fluuiū nō longe à finibus Treuerorū editū, ubi Petilius Cercalis Ro. copias Treuerorum, & Germanorū magis casu, quàm prudentia fudit proximum Metensium finibus montibus, & Mosella fluuius.

S

Sanctones inter Aquitanos populi finitimi Tolosatibus, & propinqui Pctragoris Engolis mensibus Pictauis, à Gallie Prouinciæ Romanorum, ciuitas est episcopalis in Prouinciâ Burdegalensi Francorū regno sita nomen retinens,

Sebusiani populi inter Celtas extra Galliam Prouinciam Romanorū transrhenū flu. primi Allobrogibus,

INDEX

bus, Sequanisq; , ac Heduis, quorum erant clientes finitimi inter Lusancensem, & Lugdunensem diocæsims, quos bellicenses esse coniectura est. ciuitas est episcopalis in prouincia Bisuntina duci Sabaudie subdita, siue eius antistiti, per horum finis ad loca, ubi nunc uicus, cui sanctus Amor nomen est, in comitatu Burgundie, ac recta ad Ararim, qui nunc Sagona dicitur, ubi pagum Heluetiorum Tugurinum delcuit Caesar, peruenit arx Viredunum, & Turegum castrum stella illius fluminis anterioris ripas attingenti.

Sequana fluuius prorsus in Francorum regno Celtas, postquam Matrona flu. sibi immistum est, à Belgis desiniens, oritur propè finis Heduens, ac Lingonensis diocæsum, in ducatu burgundie in Alseti regione, non longe à uico abbatiæ, & monasterij sancti Sequani, ac Trecentem agrum, & Parisiensem urbem delapsus Rothomagum ciuitatem, & mare oceanum influit nomen retinens adhuc.

Sequani populi inter Celtas, hodie burgundie comitatum incolentes, quos à Gallia prouincia Romanorum Rhodanus fluuius diuidebat, finitimi Heluetijs, Heduis, Lingonibus, ac Rheno per finis comitatus, nunc Feretensis, nihil ut uidetur, de his, quæ in ducatu burgundie sunt, tunc possidentes, quod illa omnia speciali nomine Heduis, & Lingonibus ascriberentur, nec illi dicerentur Sequani, sed hi solum, qui à Rhodano propè bellicensis urbis diocæsim, usque ad Bisuntinam ciuitatem maximam Sequanorum, &
abinde

Abinde usque in fineis comitatus Ferretensis, ac diocesis Argentine, Rhenumque fluuium protendebatur, inter quos fluuios Rhodani, & rhemi per ciuitate illam Bisuntinam, quæ quasi in medio est, quinque dierum iter expedito patet finibus hisdem. Ultra quoque Ararim fluuium non longe post eius ortum Sequanorum fines, quos ipsa Bisuntina diocesis complectitur, protendi uidebantur.

Sucuorum gens Transrhenum Bauaris, & Francionibus finitima plus, quàm centum pagos habens maxima, & bellicosissima Germanorum omnium, laudem putantes esse maximam, quàm latissime à suis finibus uacare agros, & uastatis circum se finibus, solitudines habere. Itaque una ex parte ab eis circiter millia passuum sexcèta agri uacare dicebantur, opprobrium uirtutis existimantes expulsos agris finitimos cedere, neque quenquàm propè audere consistere, inter hanc gentem sunt Ulma oppidum, ciuitatesque, & loca insignia multa. Bauariæ uetus est principatus, & Austriæ duabus, ac Marchionibus Badensibus, comitibus de Vuirtemberg, aliisque principibus ecclesiasticis, & secularibus subiecta, qui, ut olim referente Cæsare principes regionum, atque pagorum sunt. & in pace inter suos ius dicunt, controuersiasque minuunt.

Sedusij, uel Seduni populi Germani, si pro Sedunum urbem incolentibus capiantur, ut cõiectura est, Heluctijs, & pro parte celtis annumerantur, uel saltem eis sunt finitimi, ipsosque rhodanus flu. irrigat, finitimi

INDEX

fini etiam sunt Veragris inter montes, quibus nunc Briga, & sancti Bernardi nomen est non longe ab Antuatibus, & Allobrogibus germanica lingua ex magna parte utentes. Ciuitas est episcopalis Tarentasia latine nomen retinens, in cuius finibus Rhodanus oritur, nec longe ab eis uersus Curientem, & Tridentinam dioceses Rhenus exoritur.

Suessij populi Germaniae, quos coniecturare licet fuisse Constantiensi, Basiliensi, ac sedunensi agro finitimos, & inter alios, Heluetiosque annumerari, siue forte Suintenses esse, qui cum Turicensibus quondam, Heluetijs nostra memoria bella gessere, uel Suecij, id est Sueui, nam, cum singulis annis domo Sueuorum media pars excederet, forte diuersas sibi ad habitandum regiones delegerunt. Ex quibus forsitan sunt illi maritimi, qui Daciae, & Noruegiae sunt finitimi, ac qui circa Lepontios, Rhetosque habitant, idem fere nomen Sueuorum habentes a Sueuo monte, qui ab ortu solis Germaniae initium faciens, ad Cimbrorum usque promontorium magno aditu protenditur, forte dicti.

Senones inter Celtas, finitimi belgis Parisijs, ac carnutibus fuerant antiquitus ante Caesarem in fide Heduorum. ciuitas est metropolis, cuius omnes suffraganei sunt in Celtica in regno Francorum sita, retinens nomen, quam in burgundia sitam uulgo uocitat. forsitan enim id inoleuit a primis burgundiorum regibus, quos Senonis Lugduni, ac Viennae post natum Christum per multa secula regnasse in Celtica plerique tradunt.

Suessio

Suessiones populi inter Belgas, fratres, & cōsanguinei Rhemorū, eisq; attributi, quibus, ac Bellouacis, & oppidis Nouioduno, quod hodie est ciuitas, Bracustantioq; erant finitimi, agros feracissimos, & latissimos sineis habebant, apud quos rex fuerat totius Gallie potentissimus, qui etiam britaniæ regnū obtinuerat. XII. oppida in Sueſſionibus habens. tempore autem Cæsaris regnabat Galba, multiq; Gallorū reges usq; post magni Caroli tempora diu in Belgicæ regnaſſe, & coronam apud Sueſſiones accepiſſe leguntur. Ciuitas est epiſcopalis nomē retinēs in Prouincia Rhemēſi prima ſuffraganea, et regno Francorū ſita.

Segni inter Belgas populi gente, & numero Germanorū Condruſis finitimi, qui ambo populi ſunt inter Eburones, & Treueros comitatui Namurgenſi Arduennæ ſyluæ, & ducatu Lucēburgenſi, Moſæq; flu. proximi nomē retinent. eorū oppidum diœſis Leodiēſis illius epiſcopo ſubijatur.

Scalde flumen inter Belgas Moſam influens in extrema parte Arduennæ ſyluæ. nec longe ab Aduaticis, Neruios, & Tornacenſem urbem interſecat nomen retinens.

Sabis inter Belgas flumē Neruios irrigat, & moſam fluuiū peneſ Condruſios Namurao oppido Leodiēſis influit. hodie Sambram uulguſ nominat.

Seſſuuij populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanū attingētibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Aulcras, Curioſolitū, rhedonibus, Oſiſſinis, unclis

INDEX

ynellis, et Venetis. hos quidem putant esse Exisinos, quæ ciuitas est episcopalis Prouinciæ Turonensis in regno Francorum siti.

Sontiates populi inter Aquitanos finitimi Vocatijs, & Tarusatijs populis Aquitanis, & Tolose, ac Narbonæ ciuitatibus Gallie Prouinciæ Romanorū, & Hispaniæ citeriori habentes oppidum natura loci, ac manu munitum in regno Francorum siti.

Sibuzates populi in aquitania proximi Garūnis, Hausis, Haseis, Vocatijs, Tarusatijs, Coccoſatibus, & Hispaniæ citeriori Francorum regno siti.

Sicambri populi Germaniæ olim ex toto transrhænanæ proximi vbijs trans rhenum tunc sitis, syluas, & solitudines habebant, ad quos ex Menapiorum, ac Eburonum finibus Rhēni transitum, maxime ubi ipsæ, & Mosæ confluunt, breuis est aditus. Eburones enim Rhēni citerioris ripas, Sicambri autem ulteriores incolebant, nūc oppida, uicos, et agros, Sicambri, quos Ghelrenses appellamus etiam inter Mosam, & Rhēnū possident, quorū pars est diœcesis Leodiensis.

Samarobriniæ locus inter Belgas, ubi Cæsar Gallorum concilium indixit, et aliquando hyemauit, ac impedimenta exercitus, obsidens ciuitatum, literasq; publicas, ac frumentū reliquit, hanc Cameracensem esse urbem quibusdam placet. Sabis enim fluiuius eam interfluit, et his gallica lingua satis alludit uocabulum, estque ferè locus ipse in medio Belgarum situ fertilis, ac solo opportuno constitutus. ciuitas est episcopalis,
& impe,

Et imperialis Prouincia Rhemēsis, forsan ab Eburonibus populis ciuitatum oceanum attingentiū, quæ inter celtas erant, orti, uel à Segnis belgarum populis. In hoc oppido quinto abhinc anno fœdus inter omneis Christianos principes ad internitionem Veneti nominis ictum est, authore pontifice Iulio. II. quod Cameraacense ab oppido dictum est. Sunt tamē qui sancti Quintini oppidum malint.

Sengoriaci populi in Anglia mari proximi, et Cassijs, bibrogibus, Trinobantibus, Ceuimagnis, et Ancalitis, nunc forte Ebriacenses dicti, cui satis alludit uocabulum. ciuitas est Metropolis.

Siluros populos Angliæ. Tacitus refert.

Siniæ populi propè Coloniam urbem olim Agrippinam dictam, et Rheni fluminis ripis aterioribus adiacentes à Taato proditi.

Sarmatas Germaniæ populos, qui contra Sueuos Vannio Sueuorum regi ab eis expulso opem tulere. Taatus.

Sabrinam in anglia flu. Tacitus.

T

Tulligni populi erant finitimi Heluetijs inter Celtas non longe ab Allobrogibus, et, ut quidam oppinatur, etiam fuerunt incolæ Turegi oppidi, nunc inter Heluctios siti, quod forsan tunc ex illorum pagorum numero non erat, in Constantiensi diœcesi habitantes, sed ab allobrogibus sitis remoti. Quidam autē interpretantur Turegum, quasi Duregum, id est duorum regum,

INDEX

regum, & Tullingos credunt nunc Lotoringos esse dictos nomine composito, ex Lotario eorū rege Carolomani stirpe.

Tolosates populi Galliae Prouinciæ finitimi Narbonensibus, & Santonibus nec longe à Soniatibus populis in Aquitania nomen retinent. ciuitas est Metropolis Francorum regi subdita.

Tigurinus pagus, et populi eius quartā partē Heluetiæ cōtinebant, ac inter Celtas erāt, inde forte coniectura est eos esse, qui nūc Turegū cum agro adiacent apud Sulenses, Basilienses, Constantienses incolunt.

Theutoni populi ultra Rhenum fluuiū fuerunt, ex quibus & cimbris aduatiā fuere prognati, apud quorum loca, cum id flumen in Galliam uenientes transissent, impedimenta cum unius ferē legionis præsidio reliquerunt. usus autem Theutonius credit, qui Franconiā, & Bauariam Germaniæ regiones, eisq; finitimas terras inhabitant. Vulgus uero omnis aīra, & trans Danubium populos appellat Theutones. hi forte eorum finibus quondam pulsī à Sueuis, qui quāmlatissime agros desertos possidere gloriabantur, sese cymbris sociarunt, cum quibus à Romanis duce Mariō cæsi sunt, quos Pomponius Mella alibi flu. cymbrisq; Hermonibus, & Sarmatis propinquos tradit. Theutones tamē eos esse, qui trans Danubiū ad dextram eius inhabitant. plures scripsere inter Alpeis scilicet Italiæ imminētis, & Danubij alucum incolentis. dicti autē forte sunt à Tuiscone eorū rege Manni filio,

filio, ut sentit Tacitus lib. de situ Germaniæ. Italica, ac gallica lingua alludum.

Treueri populi inter belgas in confinibus germaniæ finitimi Neruijs, menapijs, Eburonibus, rhemis, mediomatricibus, id est Meiensibus, & Rheno fl. usque in ponem, quo Cæsar traiecit exercitum, quæ pars nunc est Colonienſis diocæſis. ferè autem omnes Treueri germanica lingua utuntur, & nisi exercitu coacti imperata non faciebant. Nam ciuitas propter Germaniæ uiciniam, quotidianis exercita bellis, cultu, & ueritate nõ multum à Germanis differebat. horum inter Gallos uirtutis opinio erat singularis, & plurimum equitatu, peditatuq; ualere exiſtimabatur, nomen retinent. ſitus ciuitatis eſt natura munitus, & metropolis huius ciuitatis præſul unus ex electoribus imperatoris eſt, qui proximis his annis legatus à Maximiliano Cæſare ad Venetos ueniens unà cum cardinali Luccenburgenſi, re infecta abiit.

Tribotes populi Germaniæ in finibus Celtarũ, & Belgarũ finitimi Tullenſibus, Baſilienſibus, Spirenſibus, Lingonibus, et Rheno, ferè omnes germanica lingua utètes. ciuitas eſt episcopalis Prouinciæ Maguntinæ. nunc Argentiniſes latine dicti, quibus uulgaris ſermo cum ueteri ſatis alludit uocabulum. hi ſunt in regione Alſatia, olim, ut quibuſdam placet, Heluetia.

Turones populi inter Celtas Carnutibus, & Andegauenſibus finitimi proximi oceano. Ciuitas eſt Metropolitana, cuius omnes ſuffraganei ſunt in Celtia.

Om

INDEX

Ex maiore parte in Britannia aterioris ducatu nomen retinens in regno Francorū sita, quā et Andagari uensem urbē Diuus Lodouicus Francorū Rex Britanniae ducatu detraxit, cuius tamē Prouindiae omnes aliae Britanniae etiam Britonantis ciuitates remanserunt.

Tarusatiū populi aquitaniae proximi Vocatijs, Sontiatibus, Terbellis, Garumnis, Cocosatibus, et Hispaniae citeriori. hos coniectura est, fuisse populos Turse, quae ciuitas est episcopalis in prouincia ausaniana, et Francorum regno sita.

Terbelli populi in Aquitania proximi Bigerronibus, Sontiatibus, Vocatijs, Tarusatijs, Hispania citeriori in Regno Francorum siti.

Tenchtheri Germaniae populi, Transrhœnani, qui cum Vsipetibus, et magna multitudine hominum, à Sueuis diu agitati, et triennio uagantes Rhenum fluxu transierunt, nō longe ab hostio, quo Rhenus ipse mare influit Menapiorum agros utramque fluuii ripam incolētium occuparūt, quo satis cōstat Menapiorum sineis, quos plerique opinantur Iuliacēses fuisse, multo quā nunc maiores extitisse. hæc gens posthac Rheno discreta soliatauit Vbios, nunc Agrippinenses, ut à Romanis deficerent initio imperij Vespasiani. Tacitus.

Tamesis fluuius in Anglia sineis interioris regionis à maritimis ciuitatibus disfidens à mari circiter passuum mille octoginta, id uno omnino loco pedibus, atque egre transiri potest, et in mediterraneis illius locis insule oriens, nauigabilis quæ oceanum influit.

fluit. Tamisam uulgas.

Trinobantes populi in Anglia, propè firmissimam earum regionum ciuitatem incolentes mari proximi, & Ceuimagnis, Sengoriacis, Ancalitibus, Bibrogis, Cassijs Angliæ populis.

Tectosages populi olim Galli. fertilissima Germania loca circa herciniam syluam occupauerunt, atq; ibi consederunt summam iusticiæ, & bellicæ gloriæ opinionem habentes in ea inopia, egestate & patientia, qua Germani permanentes eodem uictu, & cultu corporis utentes, his forte Francones Germaniæ populi eisdem locis proximi successerunt, à quibus Francibus postea ad Rhenum transeuntibus, & Galliam occupantibus, uelut priscum, propriumq; solum repertentes, citraq; Parisios populos sedem eligentibus Francia dicta est, ut plerisq; placet, ex his Tectosagibus erant hi, quos Mallius Romanorum dux in Gallogræcia strauit, & uicit, triumphumq; retulit.

Taucia à populi Germaniæ proximi Nemetū, & Heluctiorum finibus, à quibus sylua Hercinia oritur, & forte erant Rauraci, qui proximi Heluetijs ad Basiliensium fineis habitabant, hi tamen Herciniæ syluæ non erant proximi, sed Baceni syluæ, quæ nigra dicitur, interfluente tamen Rheno.

Tungros Belgarum populos Tacitus facit. hicis Rhenum, & Mosam inter Eburones numerantur. oppidum est nomen retinens. olim ciuitas episcopalis.

ss huius

INDEX

huius sedes posthac fuit ad Leodiensem urbē translata usq; ad cuius oppidi mœnia, ut pleriq; uolūt, oceanus protēdebatur, cuius rei quēdā illic uetustatis adhuc monimenta uidentur. Inde Cæsar scribit Eburones fuisse mari proximos.

Tasandrum oppidum in Leodiensi diœsi, cui Diuo Trudo nomen fœre.

Tarbiacos in finibus Agrippensiū populos. Tacit.

Tubantes Germania populos, qui Phrysiæ partē mari oceano, Rhe. flu. ac lacubus proximā saltibus & paludibus abundantem incoluerunt, quam antea Mani populi habitarunt. Tacitus.

Tygenos populos Angliæ, quorum Rex Prasutagus, Neronem imperatorem heredem instituit. Tacit.

V

Vxellodunū oppidum in finibus Cadurcorū inter Celtas non longe à Gallia prouincia Romanorū monte egregie loci natura munito sitū, cuius partes omnes præruptissimis saxis difficili ascensu, & flumine infumam uallem diuidēt totū penē montem angente præmunitæ erant: sub cuius etiā muro magnus fons aquæ præ rumpebat, ab ea parte, qua serē pedum trecentum interuallo fluminis circuitus uacabat.

Vatuca inter Belgas castellū, quæst in medijs Eburonum finibus, nō longe à colle uno syluis, & tumulo ac magna cōualle, ubi Titurius, et Aurūalcius Romani hyemantes cū legione una, & quinq; cohortibus à duobus

duobus Eburonū regibus dolis intercepti sunt. Id castellū proximū fuisse Liburgensi, nec longe ab Aquisgrani urbe uerisimile est, forsan eo loco, ubi est nunc castellū, cui Valcatus mons nomē est. Vatuca tamen castello, ut Caesar ipse describit, suberat Rhenus flu. propterea nonnulli credūt Vatuca castellum fuisse, ubi nūc est Iuliacū oppidū, quod ducatus est titulus inter Aquisgranū, & Coloniā Germaniæ urbeis Cisterhennas, quod à Iulio Cesare denominari putant, ubi adhuc plura insignia uetustatis monimenta apparent.

Vocatij populi extra Celtas, Belgas, & Aquitanos citra Rhodanum, Centronibus, id est, Tarentasijs finitimi, & Allobrogibus ultra alpeis graias, quibus hodie mons cinerum, siue cinesius nomē est, hos Isara fluuius alluit Vasatium Galli.

Vrbigenus pagus Heluetiorum inter Celtas.

Vesuntio oppidum maximum Sequanorum natura loci munitū inter Celtas, nūc comitatu Burgundiæ circumseptum, ciuitas est imperialis, ac metropolitana nomen retinens, mutata litera. u. in. b. ut Romanis, & Vasconibus pronuntiandi mos est. situm habet, qualem Caesar in cōmentarijs descripsit, præterquam nunc eam idem fluuius ex magna parte interfecat. in illa sunt loca uetusta, qualia Romæ, quæ Pantheon campus martius, campusq; Mineræ, uulgo semper latine dicta sunt, multaq; alia prisca uetustatis monimenta consistunt.

INDEX

Vangiones populi Germani inter Belgas numerantur, finitimi Tulluensibus, Metensibus, Spirensibus, Maguntinis, ac Rheno fluuiio omnes ferè Germania lingua utentes. ciuitas est episcopalis Prouinciæ Maguntinæ, nunc Vormacienses dicti, Halsatiæq; olim Heluctia, tunc Gallia, nunc autem Germanici iuris ascripti, quo magis ipsi, & Spirenses, ac Argentinen-
ses, quin & Maguntini, tanquàm omnes altæ Alama-
nia attributi, & ad ripas Rheni atteriores siti uidentur, inter Celtas forsân collocâdi, nisi quis recta à Mæ-
tronæ fluminis ortu ad Rhenum fluuium Celtas his
finibus Belgis dispartiat, quibus Belgis pari ratione
Viredunum, quæ ciuitas est episcopalis prouinciæ
Treuerensis in ducatu Barrensi consistens ascribitur.

Volgæ populi prouinciales non longe ab Artomi-
cis, qui nunc Aurasicenses sunt, Tolosatibus, Narbo-
nensibus, Massiliensibus, Gaballis, Cadurcis, Heluijs
ac Ruthenis extra Celtas, Belgas, & Aquitanos. hos
Rhodanus fluuius alluit, posthac Ligusticū mare in-
fluit. Anennici pridem à nonnullis, nunc Auinionen-
ses dicti. ciuitas est episcopalis prouinciæ Arelatensis
olim, nunc uero Viennensis, maiorum nostrorū memo-
ria patrimonio beati Petri emptionis titulo addita.
Hic Romani pontifices sedem magno totius Italiæ
incommodo, maiore urbis Romæ tenuere septuaginta
& amplius annos, donec felicissimo euentu Italiæ re-
stituti pontifices, ad hanc diem mansere..

Vien-

Vienna ciuitas Metropolis in Gallia prouincia Ro-
 manorum, nūc Delphinatu extra Celtas. Belgas, &
 Aquitanos, quā flu. Rhodanus præterfluit, ad eius alic-
 tiores ripas sitam, proxima Aruernorū finibus dispar-
 tiente Rhodano Heduarū finibus Cæsaris tempore,
 ad quos Matisco oppidū, nunc ciuitas pertinebat, hoc
 die Lugduno ciuitati finitima, beneq; sita.

Veloasses populi inter Belgas Morinis, Neruijsq;
 finitimi proximi Ambianis, & Attrebatibus. hi ho-
 die Castletenses dicti in comitatu Flandriæ, & Fran-
 corum regno, Morinensiq; diocæsi siti instar pagi
 sunt. hanc prouinciam repetit Rex Franciæ nunc à
 duce Burgundiæ.

Veromandui populi inter Belgas, Rhemis, Attre-
 batibus, Neruijsq; finitimi, nomen retinent, in Fran-
 corum regno siti, at ex magna parte in diocæsi Lau-
 dunensi, ac Sueffionensi, & ex toto in Prouincia Rhe-
 mensi, instarq; prouintiæ habētes, inter quos sunt in-
 colæ oppidi S. Quintini, quos rex repetit, Vermandois à Gallis mutata aliquantulū nominatione dicti.

Veragri populi extra Celtas, Belgas, & Aquita-
 nos intra Sedunos, Antuates, & in Allobrogas, mon-
 tesq; sancti Bernardi, & Brigæ, quos Veragros Rho-
 danus flu. interlabitur, caput gentis est uia, ubi abba-
 tia, cui sanctus Mauricius dicitur, diocæsis Sedunensis
 quicquid tamen agri trans Rhodanum possidebant
 Celtis ascribitur. per hos ad monte is illos, quos Cæ-

INDEX

far summas alpeis nominat ex Gallia in Italiam uenientibus aditus est.

Veneti populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus, quæ Armoricæ appellantur, proximi Vnellis, Osissinis, Curiosolitis, Sessuujijs, Aulercis, Rhedonibus, hi, ut quibusdam placet, etiam Vanes dicti sunt in Prouincia Turonensi, & regno Francorum siti. ciuitas est episcopalis, cuius amplissima erat authoritas omnis oræ maritimæ regionum earum in Britania Britonante. sunt præterea alij quidam populi Auinionensibus proximi Venuxinum comitatum incolentes, patrimonio beati Petri subditi. hos partem Galliæ Prouinciæ Romanorum fuisse quibusdam placet.

Vnelli populi inter Celtas ex maritimis ciuitatibus oceanum attingentibus proximi Andibus, Venetis, Osissinis, Lexobijs, Curiosolitis, Sessuujijs, Aulercis, Rhedonibus inter ciuitates Armoricas numerati in prouincia Turonensi, & Francorum regno siti.

Vellauni populi inter Celtas proximi Heleuteris, Cadurcis, Gaballis, & Aruernis, quorum sub imperio esse consueuerant. ciuitas est episcopalis, in Prouincia Bituricensi, nomen retinens, à multis tamen sancti Flori ciuitas dicitur.

Vellaunodunum inter Celtas oppidum Senonum propinquum Agendico Senonum oppido, ac Genabii oppido Carnutum, quod Genabis oppidum pons
Ligea

Ligeris fluuius continebat ,nec longe ab Auarico,
 & Nouioduno oppidis Biturigum in Francorum re-
 gno situm.

Vocatij inter Aquitanos proximi Tarusatijs, Son-
 tiatibus, Tarbellis, Bigerronibus, Garumnis, Gariti-
 bus, Cocosatibus, & Hispania citeriori, in regno
 Francorum siti. ab his forte Vascones dicti. hos con-
 iectura est fuisse Vesaticos. ciuitas est episcopalis in
 Prouincia Ausitana Francorum regno sita, quos Va-
 satenses dicimus.

Vsipetes Germania populi transrhenani, qui cum
 Tenchtheris, & magna multitudine hominum à Sue-
 uis diu agitati, & triennio uagantes Rhenum fluui-
 um transierunt non longe ab hostio, ubi mare influ-
 it, & Menapiorum agros utramq; fluminis ripā in-
 colentes occuparunt. ex hoc constat Menapiorum fi-
 neis, quos pleriq; opinantur Iulienses fuisse multo
 latiores, maioresq; extitisse, & agros ducatus Mon-
 tensis Rheni ripis ulterioribus adiacentes, ac etiam
 Cluensis possedisse.

Vbiij Germani populi olim transrhenani, quorum
 fuit ciuitas ampla, & florens, ut est captus Germano-
 rum, qui paulo sunt eiusdem generis, & ceteris hu-
 maniores, quia Rhenu attingunt, multumq; ad hos
 mercatores uentitant, & quod ipsi propter propinqui-
 tatem Gallicis sunt moribus assuefacti, hos Sueui diu
 & saepe bellis experti finibus expellere adnixi sunt.

INDEX

& sibi uestigiales fecerunt. multoq; humiliores, & in
 firmiores reddiderunt, in quorum sineis Cæsar primo
 trans Rhenū exercitu per pontem in Menapijs factū
 ducto, uastatis agris Sicambrorū se recepit. iterū autē
 paululū supra eum locum, quo antea exercitū tradu-
 xerat pontem in finibus Treuerorum fecit, legionesq;
 traduxit, cuius pontis ultima pars transrhenana ripas
 Vbiorum continebat. hos esse Agrippinenses, nunc
 Colonenses à Claudio Cæsare Agrippinæ uiro, ac-
 ceptos plerisq; placet, qui ut uerisimile est, à Sueuis
 compulsi, citra Rhenū hortante Agrippina, urbem
 condere, & habitare coeperunt: quæ ciuitas paulo
 post cū Romanorū socia esset, ac recens cōdita fatali
 igne, ut Tacit. scribit, cōsumpta est, & ferè eodē tem-
 pore simili casu Lugdunū incēsum, & dirutū esse con-
 stat, ut in epist. refert Seneca. Cæsaris igitur tempore
 cōiectura est loca, ubi marchie comitatus à duæ Cli-
 uensi nūc possessus Vestfala oppida sunt, parsq; duæ
 tus montensis incoluisse præsumuntur, quorū adhuc
 magna pars ad Colonensem ecclesiam pertinet. hos
 Tacit. Transrhenanos etiā suo tēpore fuisse scribit, qd
 forte ad utranq; Rheni ripam, uicos, agros, possessio-
 nesq; haberēt. Sic & Allobroges ad Rhodani ambas
 ripas, & Menapij tunc ad Rheni utranq; ripā, sic &
 Phrisij, & Ghelrenses, nunc ad ipsius Rheni ambas
 ripas, uicos, agros, possessionesq; habebant, & ad-
 huc possident. quin & aliquando usque ad Rhenum
 fluuiū

fluuium protensos Saxones fuisse quibusdam placet, quod facile est, cum quis origine Saxo illic forte aliquid possederit, ut sæpe principibus alienigenis hoc diuerso iure contingit.

Vossecus mons in finibus Lingonum à quo Mosa fluuius profluit, non longe à fonte Matronæ fluuij in francorum regno situs.

Vocetus mons in Heluetijs, Tacitus,

Vatasticam insulam in flumine Rheno finitimam Batauis, & Phrysijs, quæ est diœcesis Traiectensis, Tacitus. Batauos autem, quos Holandinos dicimus, longe alios esse certum est, ab illis Holandinis, qui propè balteum mare, ac Daciam habitant, sicut & alia est circa id mare, & Daciam Zelandia.

Vuallis est pars flu. Rheni quàm Mosa flu. recipit ante, quàm in Battauos, & mare oceanum fluat, & est diœcesis traiectensis propè Nouomagum oppidum & traiectensem urbem episcopalem nomen retinens.

Vindonisse locum propè maguntiam urbem cisrhenanam. Tacitus.

Vascones in Aquitania populos. Taci,

Vetera castra hybernorum Romanorum locum citra, & propè Rhenum fluuium, amplum habentem uallum, cuius pars in collem leniter exurgens pars æquo aditur. Vbi oppidum, & obliqua in Rhenum moles, cuius obiectu uolutus amnis, & latitudo camporum inter ciuitates Traiectensem, et Colonensem,

ss

s

quibus

INDEX

quibus hybernis obsideri, premiꝫ Germanias Cæsar Augustus crediderat. Tacitus. nunc in Cliuensi ducatu situm.

Vadam inter Coloniensem & Traiectensem urbem locū ultra Nouesium Rheno flumini & cis eum adiacentem in ducatu Cliuensi situm.

ATque hæc de Gallorum, Gallisqꝫ, qui aut proximi, aut finitimi sunt populis ita perstrinximus, ut quamuis uetustatem illustrare pro uirili cōsilio fuerit, multa tamē inserta quoqꝫ sint, quæ tempora hæc recentiora, mores, & uiros, ac res præclare gestas ab his explicent: nec tamen singula persequi sumus, sed summas rerum, & ex his illustrissima quæqꝫ libauimus. Nam si aliarum quoqꝫ gentium, quæ toto orbe nunc degunt, nominum mutationes, fortunæ uarietates, mores, locorū diuersas appellationes, aut fluminū, uires, res gestas ad hanc normam dirigere uoluissē, id sanē & operosum nimis, ac immensi penē operis fuisset, & cōsiliū oblitū nostri uideremur, quippe qui ab initio Cæsare tantū aut Tacitum et Gallos, ac finitimas his gentis hoc nostro indice complecti uoluerimus, reliquū operis, & in aliud tempus et in alias cōmentationes reiecerimus. illud admonuisse diligentem lectore uolo, multa illum ex uaria historiarum lectione collecturū, quæ Europam, et Asiam, ac Africā saltem oram littoralē notiora nobis factura sint. nam, ut ulterius penetres, legis hæc Mahometanæ diuersi-

INDEX

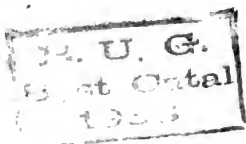
tas à Christiana pietate, prohibet. Sed ipsa orbis parens gentium omnium Regina Italia tantas mutationes sensit, ut uix nomen ullum retineat, quod olim habuit. quis enim nescit cam Italiae partem, quā Samnites Appuli Græci Campani illi tenuere, totam nunc in regni Neapolitani nomen abiisse, quod olim Latium, nunc Campaniā, aut terram Romanā, quæ Gallia Cisalpina in Lompardiā, quæ Venetia in Marchiam Taruisinam, quæ Flaminia olim nūc in romandiolam esse mutata. Iam quæ priscis illis temporibus clarissima oppida fuerant, aut penitus condere, aut in uicos abiire, successereq; omnino cum aliæ gentes, tum aliæ quoq; nominationes diuersissimæ. Lyrim enim à ueteribus annem dictum iam septingētos abhinc annos à Gariliano castello, quod Saraceni munitissimū propugnaculum sibi cōstruxerant, Garilianū appellamus. Tīanum olim, nunc Papiam, à Papio quodam gallorū duce. Fregellæ ipsæ in Campania in pontem arcuum mutata. Egnatia Apuliæ iuuenatum à nobis dictum Anicenum ipsum patrem Tiberonū accolæ uocant. Sipūs illa sapiarū captura celebris, et inde nomē adepta, nunc Manfredonia uulgo à Manfredo secundi Federici Imperatoris filio dicitur. Verū longius, quā par forsan erat euagati sumus. Cætera sibi lectoris diligentia pariat, aut in altiori otio à nobis expectet.

THOMAS VVOLFIVS
LECTORI.

I VSQVAM alibi, maxime nunc
in hac editione aduigilaui, ne quid
iure eruditus lector desiderare queat.
Cum enim nouissimam hanc Eloquenti-
ssimi auctoris editionem fore nobis persuaderemus,
dedimus operā, ut quam emendatissime in manus ho-
minū ueniret. Præsertim cum quedam essent, quæ in
priori illa nostra posset requiri, quæ etiam causa fu-
it, cur de nouo sub incudem reuocarem. Quamobrē
optime lector, si digna ducis quedam nostri seculi
scripta, in quæ operam tu nonnullam ponas, quid in
eo facies auctore, quo, uel ipso Cicerone teste, nihil pro-
diit unquam absolutius? Sed ipsum audi Ciceronem
sic in Bruto differentem? Commentarios scripsit, cum
de Cæsare orationem instituisset, ualde quidem pro-
bandos, nudi sunt, recti & uenusti, omni ornatu ora-
tionis tanquā ueste detracta. Sed dum uoluit alios ha-
bere parata unde sumerent, qui uellent scribere histo-
riam, ineptis gratiam fortasse fecit, qui illa uolunt ca-
lamistris inurere. Sanos quidem homines à scriben-
do deterruit. Cui quidem sententiæ nō abludit id quod
Hircius dicit. Is est, cuius feruntur uulgo libri de bello
Alexandrino, falso Cæsari ascripti; Adeo probantur,
inquiēs, omniū iudicio, ut præcepta, nō præbita facul-
tas scriptoribus uideatur. Cū enim hoc scripti genus,
historias dico, aliās mendaciorū suspitione plurimū
laboret

laboret, quippe ab eiusmodi excultū, quibus cum aac,
totaq; ratione militari nihil commune unquā fuit. So-
lus hic fere, absit inuidia uerbo, & res dignas stilo ges-
sit, & ut gesta sunt in literas contulit. Vt hac etiam
laude oeriare ausit cum ipso Sallustio, quem tamen
non iniuria Diuus Augustinus ueritatis historicum,
tanquā proprio elogio & perpetuo obhonestat. Hoc
affirmo tibi, dictionem ipsam atq; phrasim adeo esse
extra omnium Latinorum aleam, ut cum patauinita-
tem nonnulli Tito Luitio obiecerint; atq; alius alijs,
solum Cesarem illum Iulium fuisse, in quo ne impu-
dentissimo quidem Momo ad reprehendendum quic-
quam sit reliqui factum. Adeo, ut hoc soli genere eni-
tuisse, sit Romanae dictionis summam, eamq; elegan-
tissimam tenuisse. Ceterum meretur & illa diligens
Galliarum descriptio, tractusq; Heluetia, addo etiam
Germanici, ut si uel desint aliae dotes quibus commen-
dari nobis poterat, sit haec per se abunde futura satis
ut & legatur, & ediscatur. Quamuis ea in re neq;
satisfecimus ipsi nobis, & uellemus scriptum aliquod
exemplar alicunde cōtigiſſe. Quod quū negabatur, et
ſāremus quā nō liceret quibuslibet uel eruditis quic-
quā temere mutare, tanti maxime autoris. ſatius du-
ximus qualiacūq; illa erudito lectori exhibere, ita ut
deprehendimus in Aldino codice, quā exiſtimatio-
nis noſtra fideiq; periculū adire. Tuū nūc erit huma-
niſſime lector, operam iſtam quam in ſumimus in bo-
nos auctores

nos autores adiutare, id quod facies utriusq; cōmodo,
si & illa coëmeris, & diligentia nostræ gratus fue-
ris. Ego quidem ucterem meum obtinebo in
edendis bonis autoribus morem. Va-
lebis. Basileæ Mense Martio.

FINIS.

AB a b c d e f g h i k l m n o p q r s t u x y z
aa bb cc dd ee ff gg hh ii kk ll mm nn oo pp
qq rr ss. Omnes sunt Quaterniones.

Digito compeſce labellum.

ἡσυχία λόγος ἀσκήσις ἐκείνη τοῦ στόματος ἡμῶν καὶ
ἐκ τῆς ψυχῆς.

Dixisse, aliquando penituit, tamen nunquam.

חַע לַחֲשׂוֹת וְעַתָּה לְדַבֵּר

*Basilæ. In ædibus
Thomæ VVolfij.*

M. D. XXVIII.

